ՓԻԼԻՍՓԱՅԻ

ԹՈՒՆ

Բնատ անըստեղուր, և անսայթաք
վիշտաւճ աբյն Թուվմայի։

ԲԱԺԱՆԵԱԼ Ի ՉՈՐՍ ՀԱՏՈՐՍ·

Ոչըր արարեալք հօր Ընտոնի կովկնոյ ընտ
ռովկեցւոյ, ԼՂՃաբան վարդապետի
Փարչս փաղատի։

ՅԱՏՈՐ ՉՈՐՐՈՐԴ։

Բարոյական. և Համաբնաբանութենի։

Թարգմանեալ զգաւշուբ ըստ հայկազեան լեզուիս
ոճոյ, ի հայր Վրթանէս վարդապետէ կոս
տանդնուպոլսեցւոյ յաշակերտէ Մխիթարայ
վարդապետի, մեծի Աբբայի։ Եւ տպագրեալ
հրամանաւ Սուրփանոսի վարդապետի և
Աբբայի, նորին յաջորդի։

Ի հայրապետութեան Պ ապտրա հայոց Ղա
ղուկիոսի։

Յամին. 1751։ Ի Թուականութենէ հայոց. ՌՄ։

A/1765

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ·

Ի տպարանի Անտոնի Պօրտօլի։

ՀՐԱՄԱՆԱՒ ՄԵԾԱՒՈՐԱՑ,
ԵՒ ՓՐԻՎԻԼԷՃԻՈՅԻ։

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՖՈՒՆԴԱՄԵՆՏԱԼ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԵՐԵՍՈՒՆ ՄԱՍՆ
ՓԻԼԻՓՓԱՅԻՆՈՒԹԵԱՆ՝
ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ։

Յառաջաբանութիւն։

Ա յսմ տասին փիլիպոսիայոսիեանց ուկ մեզ երիւրագոյնս պոզել գովլիքս վե իրացդ, զրոց հանդերձեալ եմք լսօխլ։ Քանզի յայսք ի մոպենիս վերպառնաք, պապաղիլ սմա պիտանացուսիք բարսուց, այս ե, զայրանեսպիս բառոփ ևս ոսղիղ կեցոյ։ փան զոր չիք ինչ պապառճախանագոյն և օգպակարագոյն ի գիրսունիս։ Վե այն ի յոնանց կոչեցաս Կերակիգայ, այ ե, մշակութիւն հոգւոյ։ Զի զոր օրինակ մշակուսիքն զոմոյիրեանց զանբեր կամ զդաշտանաբոյս անպատպանա՝ բօրատրեալ, զարմանալ, և արուճեսպիս խնամարիել, ոև վայելուչ հոյն գործե, այլ և բիւրաղդն արգա-

ձէօփ պիպէդ անուշէդ եաղահէիանաց բարգաւաճմա: Սոյն
պէս և բարոյականն պմարդիկըն սրտի ցանգործ ան-
դադարեան պիւրդացեալն, պվայրենացեալն, պբրպաշեալն,
և պլոպանայնեալն մոլորիբ, ու հետո կանոնօք խրովե
լագմ յօրինել, առանձ յարդարելու ընորհալուծս, և
վայելչապարդս, այլ և բազմաբեղուն արդեամբ առա
քինութեդ ուսուցանելս. փան պէտ էիե ինչ անչափ
և ծայելուի ի կեանս մարդկան: Ապ յս պրուեբսպ ին փա
նի պապուճախան ինչ փան պայլ պրուեբսպս, փալ ժանեան
ամենէին, պէտ առախս յայսմնի էոյց, որ ասաց,
զին ծանիցէ՞ ոմն մարդ զանձն. բովանդակիեալ յայն
բան հանատօփ՝ պինալ որ առաւել պիփոյն ե մարդոյ:
Ե՞ յիրաւի անմարմն ե նպաց պբաղելոյ ի պնին օգտոյ,
ծաղրալիդ և չարալար հեղգութենամբ յինբսն շլանալ:
Չի այլ իրաց ժանօթութիբ ընդվայրապանին քան ե.
և ու յոյժ պիպանի. այլ պրուեբսպ և հրահանգ վա-
րուց լուսաւորս չահ ե մարդոյ յառաջինութիբս և յե-
րանութիբ դիմելոյ. որ ինչ ու լուսոպս էիցի յառաջոյ,
ոչ նա ալնիոնեալ ի խաւարային մրրկի՝ ու ինչոյն մո-
ռոիցի, այլ և ի կործանման էիցի վտանգի: Ա՞ռա-
ջանդ պէ ու ումէ հնար է՝ յանգիպս էինել բարի, կամ
ձշմարտիմ երջանիկ. այլ այս ե առաջինութիբն՝ որով
էինիմ բարի և երջանիկ, առաջին ընութիբ, պէ գի-
տութիբ ոչ գործիցն: Հայպս անկէբն արտաշոյս այսպէս
ան, և այսպէս կարծեր և չահաւետ գիպութիբս: և որ
յանցնել մտանի փիլիսոփայութիբ՝ պբանական հոգւոյ և
էութերդութեդ նբ խօսելոյս, այժմ ինչ որով պրուեբսպիմ
պատ՝ և պշարժմանս ուրս ուղղել կարգել և վարել
պարտ էիե, ատ բարուս և երջանիկ կեանս, ցուցուս
հանատօփ: Ապյս փանպի՝ յորոյ ի բարոյականն վերաբե
րին, պնծի մտանս չինփս գրաւե ախտաբանութիբն, և պէ
քաղաս ապգակցութիբ ե բարոյական և ախտաբանական ի-
րաց. պէ ին՝ ոչ ասեն, ելոյս ըստ սահման. և փարա
դնել ի հանդէս օգտոյ՝ արկուս մանգաղ, այսպէս կամ
եղև մեզ կարգել զոմ բանիցս, ուրինչ ասելի կամիմ
պբարուց, փան զոր ի բնական անկեանդ լուսով մարդ-
կեղէն բանի հնար էիե մակաբերել: Չի պայս և եր-
անիկ ե փնտել փիլիսոփայի, և ի սոյն անհանգիստս չանա
ցան նախնի փիլիսոփայութիբն չահս. նբր ասկատենս,

ար ըսպ կինէրուն • պէէնիսոխայուրէն մանրախոյզ ի
բնական էրս , նախ առաջին ի մէջ յուսոց վէրացեալ
ի բարս : յերկինից ի սաղ վայրաբերեալ • և
ի քաղաքս զեռելեաց , և ի տունս ևս մուծել ,
և հարկեալ զմարդիկ ի խոյզ վարուց և բա-
րուց , և բարեաց , և չարեաց : Եւս և պղա-
պուն , յոլինալ այնպէս անուճանի , ոչ յայսմ մասին : և
աշխարհել , յորում էրևելոյն բան մարդկան , ցորվայր ի
բարոյական չէռանհաս էր յառաջել : Թո՛ղ պոյիկէանո
էրը անլափ առափինուրէ պաշտառը , ըէ հնար հայն
իջէ , լինիլ առափինուրէի անլափ , որ ի մէջն կայանաց :
Չէպիուրէանս պապականէս բարուց , փոն վարձէլ :
ն պշնական , առ որս ճակատանուրէն ցառ առափէ-
նուրէի մէջ համարէին : Հայ արդ ի գործ
տպիցուք :

ԽՆԴՈՒՐ ՆԱԽԸՆԹԱՑ

Յաղագս առաքչայի, բնութեանն, որպիսութեանն, և բաժանման բարոյական գիտութեանն. և ինչ ոմն էին նորա ընդունակ առնիդիքն:

ՊՐԱԿ ՄԻԱՅՆԱԿ:

Ա. Ե. կան. ծ. ըստ. ա.

Ընդոյական գիտութիք առաքայ են բարք մարդոյ, ոչ յայտ է յանուանէ նր: Ասէ թէ զինչ ևցեն բարք, յայտնի բացատրէ ձեզն Թովմայ" . ասէ . բարձն նշա նակէ երկուս : Քանզի երբեմն նշանակէ պատկերութիւն, կամ ըօրինակ . ոչ այն՝ որ ասի գործոց ձեռ: *եթէ ոչ Թէփատուիցիք ըստ օրինացն մովսէսի , ոչ կարէք փրկիլ* : որ՝ ի նոսին գրի ըստ բարուցն : Իսկ երբեմն նշանակէ զիտութիւն ինչ բնական՝ կամ իբր բնական՝ ի գործել զինն . ըստ որոյ և անբանից կենդանեացն ձայնն բարբ . ասպիր ասի, Իմասպ. է. *զբարս անասնոց* , և *զպատգամաւորութիւն գազանաց* : և ըստ այսմ առեալ լինի ։ Կորնթ. ժԴ. որ ասէ . *տակաւին ոչ զբարս քաղցունս բանիք չուրք* : Ըստ այս երկուքս զանազանութիւն ունել զանազանին ի մէջ ըստ յայնին . բայց ի յոյնս են զանազան . Ըստ հեթան , որ ի մէջ բարբ լսի. երբեմն և մեծաւոր . և գոչ իշխէ, լիզօս : Իսկ երբեմն մեծաւորել. և գոչ եփխլօնիշ, հեթօս : Ընդ բարոյական առաքինութեանն անուանի ի բարուց , ըստ որում բարբն նշանակէ զիտութիւն ինչ բնական կամ իբր բնական առ ի գործել զինն : Այս քանիք են նկի :

նի : Յորոց յայտ է , թէ բարք առեալ լինին սատկն փոխանակ յօժարութեանց , կամ ախոր ժակաց , եթէ ի բնէ տուեալոց՝ և եթէ այլ ուստ ձգելոց , ոչ սոսկապէս առեալ , որպէս սիք և անբանից պատշաճին , այլ գոսմանաբ բանին գործածելն , և առ բարին և առ չարն միաեալն , որպիսիք ի մարդ միայն գտանին սէր բարեկս , որ ազատութիւն առ բարին և առ չարն է միաեալն , և բանիւ վարել զանձն . որոյ վերայնոր՝ գործք և ախորժակք սիրապէս կոչին բարք : Ա՛յլ քանզի երիք լինէ զանազանին յատարկայն , նիւթական , տեսական , և բանական սրով , զերեսին զայսոսիկ զբարոյականաւ ցուց ցաբք համառօտ :

Ա՛սեմ նախ : Նիւթական առարկայ բարոյական կանին՝ են ախորժակք , կամ ներգործութիւնք մարդկայինք : Տեսականն է բարոյականութին , որում այսպիսի ներգործութիւնք , կամ ախորժակք են ընդառնակ : Իսկ բան ընդ որով , են առաջին սկզբունք գործնականք :

Ա՛ելին եզրակացութիւնս ըստ ամ մասանց . Եւ նախ , թէ մարդկային ախորժակք , (ի , զորս առաջնորդութիւն բանի և ազատորէն յատարկ քերեմք ,) են նիւթական առարկայ բարոյականին . յայտ է : Զի թէպէտ զայնց ներգործութեց ըստ իրաց ինչ ճառէ բնաբանութիւնն , ըստ որում են կենդանական շարժմունք , բայց բարոյականն քննէ զնոսին՝ ըստ որում են նիւթական՝ բարոյական բարւոյ և չարի . որով և ունի գնոս ի նիւթական առարկայ : Իսկ թէ բարոյականութիւնն . կամ ոչ մեկնէ ոչն թով մասս յատկաբանութիւնք բարոյականին , կարգն այն , զոր բանն առնէ ի ներգործութիւնս կամաց . նոյնպէս տեսական առարկայ բարոյական վարդապետութիւնն , այսպէս ցուցանի : Նիւթական առարկայ գիտութիւնք է նորն , զորմէ ճառէ : Իսկ տեսական առարկայ է բանն , զոր յայնմ իրողութիւնք մասածէ , և քննէ : Ա՛յլ բարոյականն ոչ ինչ մասածէ զմարդկայինն ախորժակօք , բայց և եթ

եթե զբաղմունքն է, այս է՝ զբաղում բարձր և ընդարձակ, և զանկրաւել, զոր հնար է նոյ զգենուլ: Ասա բարոյականութիւնն է տեսական առարկայ բարոյականին: Բայց քանզի՝ ի նկատելական և՝ ի տեսական առարկայէ լինի մի բարոյական առարկայ, նկատմամբ բարոյականի ոչ այլ ինչ է այն, բայց եթէ գործ բարոյական. ևս՝ ներգործութիւն բարոյական:

Ընդ մանն ևս եզրակացութիւն այսպէս հաստատմանցուցանի: Բան ընդ որով՝ ամ գիտութեանց, էն սկզբունքն որով ապացուցանեն զեզրակացութիւնս իւրեանց: Ա՝յլ բարոյականն ապացուցանէ զիւր եզրակացութիւնս առաջին սկզբամբք գործնականօք, որք են ջինջ շտեմարիւղք բնական լուսոյ, որով լուսաւորիմք, թէ չորոց խորշել պարտ եցէ, և զորս ընտրել: Ասա ոչքա էն բան ընդ որով բարոյականին, Այլ սկզբանց ունակական ճանաչութեան կոչի, պրակտիկան, վը լինելոյ այսր ունակութեանն ոմն զգուշաւոր ոք խուզարկու, որ չամ՝ ի գործս զգուշացուցանէ. զչարիս անդադար կշտամբէ, և յանդիմանէ, վը այն զչարագործս սիրտս բռնելեայն խածատէ, ոտգաստէ, և տանջէ: Յայսմ եզրակացութէ իմանամք, թէ գիտարդ բարոյականն առ ընդհիմեամբանալ բնաբանութեան: Յայտ է թէ վասն զի ըստ օրինի ընդհիմեամբ գիտութեանց, կազմէ նոր առարկայ, յաւելլով զառարքերութիւն ինչ՝ ի վը առարկայն բնաբանութէ: Քանզի բնաբանութիւնս մտածէ զկենսական շարժմունս, և՝ ի մէջ այնց զմարդկայինն ախորժակս, ըստ որում են շարժմունք կենսօրէն յատուկ եկեալք՝ ի հոգւոյ: Իսկ բարոյականն ճառէ զնոցանէ, ոչ ստակաւէս ըստ որում են կենսական շարժմունք. այլ ըստ որում ներքոյ անկանին բարոյականութէ. այ է. ըստ որում ընդ կանոնս բանին բաղդատեալ, կարեն լինիլ բարւոք, կամ չարիք:

Ասեմ երկրորդ. Բարոյականն է ճշմարիտ դիտութիւն, երանի զանազանեալ՝ ի խոհեմութէ:

Յուցանի առաջին մասն. քանզի բարոյականն ի
աստուածոյն սկզբանց ղեզաղում եզբակացու
թիւնս յայտնի մակաբերէ և ապացուցանէ. մա
նաւանդ թէ ի յայտնագոյն և ի սկզբունս հաս
տատեալ կայ քան զբաղումն ի գիտութեց :
Չի ոմն ոք այնպէս յետսամիտ, ոխմարտ, և ա
պառաւեալ կայէ, որ չասիցէ, թէ պարտ է մար
դոյ վարիլ ըստ բանի. թէ չէ պարտ ի երախտեաց
փոխատրել չարիս. թէ արժան է պատուհել
զծնօղս. թէ յիրաւի է ամի հատուցանել զնա
թէ առաքինութիւնն և բարին են սիրելի, և
չարն և յոռին խորշելի. և այլ այսպիսիք՝ հա
կարկ լինին առաջ. խուժադուժ և վայրենամիտ
ազանց ընդունելիք, յորս իբրև յսկզբունս հաս
տատեալ կայ բարոյական ուսումն : Ապա ու
րեմն է ճշմարիտ գիտութիւն :

Յուցանի և երկրորդ մասն, որ է ընդդէմ եպի
կուրոսի, և այլոց բազմաց. որք զդիտութիւն
բարոյական շփոթեն ընդ խոհեմութիւնէ : Նախ
զի գիտութիւնն դիմաբաժանի ընդ խոհեմու
թիւնէ. քանզի ամենեքին զնմացական առաքինու
թիւնս գանազանեն ի հինդ տեսակս, ի հանճար,
ի միտս, ի գիտութիւն, ի խոհեմութիւն,
և յորոշեցան. այլ բարոյականն, ոչ որդ ա
ստուածք, է գիտութիւն. ապա ուրեմն գանազա
նի ի խոհեմութենէ :

Ստուտոմ. գանազան ունակութիւնք են, որք
առնին գանազան սկզբունս, գանազան առար
կայս, գանազան ներգործութիւնս, և գանազան
ապականիչս : Այլ այս ամ է գանազան ի բա
րոյական գիտութենէ, և ի խոհեմութենէ : Ապա
ուրեմն են գանազան ունակութիւնք : Յուցանի
փոքրագոյնս ըստ իւրաքանչիւր մասանց : Եւ
նախ թէ ունին գնանազան սկզբունս : զի ոմն
նշանակէ զբն թովմաս *, սկզբունք խոհեմու
թիւնէ ոչ են ընդհանուր սկզբունք գիտութեցն՝ զինչ
քարն կայէ, կամ չար ընդհանրապէս, որ վե
րաբերի առ բարոյականն. այլ սկզբունք մաս
նաւորք, որովք գործի, զինչ աստ և այժմ ի

ժամ

* Ա. Է. Խ. Ծ. գ. Ե

ճանաչուրն պարտ եղեւ ընտրել: Ասոնք ոչ պզտիկ անտանող ոչ վնասն, հնարէ թէ ոչ գիտութիւն ծանիցէ, ոչ եղէւ յուսին, և ոչ լսեն. և թէ յայնմանէ պարտ է խորշիլ, և զայս ընտրել. բայց՝ ի մանաւանդ անխտհեմութիւն ընտրեցէք ղյուսին, և անարգիցէ զլսեն: Ըսպ ո՞րոմ, ասէ, այնպիսի ընդհանուր սկիզբն ծանուցեալ մարդ, կամ գիտութիւն, (յայտ է ըն բարոյականաս,) ապականի՝ ի մանաւանդն վն կրեր ինչ. ոչ ցանկացուցին, յորժամ յաղն ցանկութին, երեսի ըն բարի է, որոմ ցանկայ, քէպէտ և է ընդդէմ ընդհանուր գործման բանի: Ապա խոհեմութիւն, և բարոյական գիտութիւն են հասատատել՝ ի զանազան սկզբունս:

Ա՛ն ունին և գաւառիկայ տեսականատես զանազան, հաւանեցուցանի յարեւատրել *. Ջի բոյականին. Հեպէտ երկաքանչիւրն հայի յատնելիս, կամ՝ ի գործոցութեան կամաց. բայց բարոյականն հայի յայնս ընդհանրատես, իբր՝ ի գիտութիւն ճանաչելիս: Իսկ խոհեմութիւն՝ ի մանաւանդ, իբր յատատ և այժմ գործելիս, և ուղիղ կարդելիս. կամ ոչ ասէ ձեզն Թովմաս *. Գիտութիւն (յայտ է ըն բարոյականի՛) պատկանի ընդհանուր գաղափարս զատանելեաց. ոչ, ըն պատկանութին է լար, ըն էն պարտ գոլանալ, և այլն: Ա՛ղ յայ խոհեմութիւն պատկանի ուղիղ գործել զիրարսանելիս առանելեաց, ըսպ որոմ էն այժմ առանելի: Իսկ արդ երկուքին առքա՝ ի բանի առաքիկայի տեսականատես տարբերին: Ապա խոհեմութիւն և բարոյականն հայնին յատարկայս տեսականատես զանազանս:

Իսկ թէ ունին այլ և այլ ներգործութիւս, ցոյ ցանի. Ներգործութիւն բարոյական գիտութիւն է գիտել. զմոլութիւնց և զառաքինութիւնց իմ՝ կութիւն նրբութիւն հետազօտել. ձշմարտութիւն հասու լինիլ, յայտ յանդիման առաջացուցանել: առաւել գիտութիւն բարոյական՝ ի գործ ածէ ըզ արտաքսականական հոգւաբանութիւնս, զոր օրն նակ և այլ գիտութիւնք: Բայց ներգործութիւն խոհեմութիւն է, ՝ի բարւոք գիտանալ վախճանին՝ զպատշաճ միջոցս գտանելոյն առնել. և

և զինչ ընծրել պարտ լիցի՝ հրամայել: Ուստի խոհեմութեին ոչ վարի տրամաբանականօք, այլ յոյժ տարտասեու հատաքաբանութեիք, յորս ուրիշ դիտումն վանճանին է ոչ մեծադոյն. դատուն առնլի միջոցին, ոչ փոքրագոյն. և ընտրութեին իբր եղբակացութեի: Ապա խոհեմութեին, և բարոյականն ունին զայլ և այլ ներգործութեիս:

Այլ թէ ունին զայլ և այլ ներհականս, և ապականիչս, հաւատարմացուցանի: Քանզի խոհեմութեին ապականի յատականիլ ախորժակին մոլութիքք, թէպէտ և միտք մնայցեն զառնելիօք լուսաւոր: ուստի հնար է առն 'ի բարոյականի իրաց ձանաչման ներհունացելոյ, լինիլ անխոհեմ, եթէ լիցի չար: Զի ոչ ասէ արիս առաքէ* . գիպելն սակաւ, կամ ուրիշ օգիք առ առաքէ. բարոյական փնտուելի: և յայնժ զպատճառն: Զի բազում ոչ կանայ գործել, զորոց զգիպուելին առնին: յայտ է թէ առ թիւրելոյ ախորժակին մոլութիքք, և ապականելոյ խոհեմական դատմանն կրկնք: բայց գիտութեին բարոյական ոչ բառնի մոլութիքք, այլ տգիտութիք: Վասն այսորիկ հնար է թէ այր ժանտ լիցի 'ի բարոյականս քաջ գիտուն: Ապա գիտութեին բարոյական, և խոհեմութեին ունին զայլ և այլ ներհականս, և ապականիչս: Ասիցես. խոհեմութեին է ուղիղ բան առնելեաց. կամ առաքինութեի իմացական ուղղութիւնն զառնելեօք: Այլ այս և բարոյական գիտութեի պատշաճի: Ապա են նոյն:

Պատմեմ զանազանելով: խոհեմութեին է ուղիղ բան առնելեաց, ըստ որում ասաւ և այժմ առաւել կանոնի են առնելի, հրամայելով զինչ առնել պարտ լիցի, ըստ նմին: ըստ որում ընդհանրապէս են գիտելի, հայելով յուղիղն, և 'ի համեստն, ուրանամ: Զի այս աբեպհական է բարոյական գիտութե:

Առնիցես, 'ի միտս նոյն է ունակութեին ուսուցանող, և գործածող. ոչ ասացաք զարտամաբանութե: Այլ բարոյականն ուսուցանե

զկա

կականոնս բարուց, և խոհեմութեին՝ ի գործ ածէ զնոսա: Ապա է նոյն ունակութեի պաշտօնի և երթ զանազանեալ:

Պատմեմք զանազանելով զվեծագոյնդ, ի տեսականս, ընդունիմ. յառնելիս՝ ուրանամ: Քանզի նոր և առաւելագոյն գիտութիւնք կանոնաց գործոցուն է՝ ի գործածութենէ անդ. վ ճանաչեալ պարագայից. և վ կրից ապա կանչաց մանաւանդ դատման: Եթէ վ այն բաց յունակութէ գիտութեան, որ զհայեցողութիւնք կանոնաց ուղղէ, ոչ այլ է միւոս, որով գործնական բանն հաստատուացն՝ ի գործածութիւն նոյ՝ ի մանաւանդ: զի մի յափշտակութէ կրից մերոց, կամ այլայլութէ պարագայից չփոթեացն: Եթ այս վերաբերի առ խոհեմութեին, որ միտ դնէ ամի, և գատէ զնոսա անաչառ. ուստի առաւել կախեալ կայ՝ ի գործածութէ, և՝ ի կամաց բարեաց, քան յուսմանէ, և՝ ի գիտութենէ մտաց:

Ասեմ երկ. բարոյականն է գիտութէն ամենևին գործնական:

Յուցանի, մի՝ ի վախճանէ նր, որ է գործնական. զի է ուղղել զմիտս՝ ի բարւոք կանոնաւորել զգործողութենս կամաց: Եկիր յառաքեալ նր. որ և այն է գործնական ինչ. այ գործն կամաց, ըստ որում զգենու զբան համեստ, և յուսոյ, և հնար է այնմ գործել՝ ի մէնջ բարւոք, կամ չարեօք: Եթ երկ՝ ի սկզբանց նր, որք են գործնական, զի վերաբերին առ տրանջականն. որ է ունակուն առաջնոց սկզբանց գործնականացն, ոչ հանճարն է ունակութիւնն առաջնոց սկզբանց տեսականացն:

Յաղագս բաժանման այսր մասին փիլիսոփայութէ, զհետ երթեալ կարդի ըստ կալաւ արիստոտէլ, զնմ որ չուրջ զբարւոք բանս՝ բովանդակեմք՝ ի վեց խնդիրս, իսօսեցեալ նախ յաղագս վերջին վախճանի բարուց, կամ յաղագս երջանկութէ. երկրորդ յաղագս ենթակայի բարոյականութէ, այ յաղագս իմաստութեական

նեղսրտութեց: ուր առաքելական խօսեցօք յայտագս ազատութեէ: Երդ յայտագս կրկց, որք հաղորդին բարոյականութեէ, ըստ որում հնար է նոյ յուղիլ բանէ կանոնաւորիլ: Չերդ յայտագս բարութեէ և չարութեէ, որք են տեսանիք բարոյա կանութեէ: Հինգերորդ յայտագս առաքինութեէց առ հասարակ, որք են սկզբունք բարուց բարեաց: Վեցերորդ յայտագս առաքինութեէց առանձինն:

Նայց յառաջքան զձեռնարկել 'ի բարոյական ուսումն, մարթի է ասել ինչ յայտագս արժանաւոր ուսանողի սորա: Արիւսոտել երիս խնդրէ 'ինձմէ հանդամանս: Ջառաջինն 'ի կոչ մանէ մտաց, զդիւրանսացն լինիլ. ցի է զի մի ձչդիւ պահանջեսցէ 'ի բարոյականս զնրբուլի, և զմաթեմատիկ ճգտական ստուգութեէն. այլ ըստ տանելոյ բնութեէ իրացն: Վասն զի ասէ * . առն գիրք . ա. գիտնականի է, այնչափ ինչ յիւրոպանէիւ սեռի ընդ գլ. ա. քուն, ա զճառին ճշդիւրն խնդրել, որչափ պանի քնութեէն էրէն: Ապա քանզի, ոչ առաջեալ էր նոր վերապոյն, յայնմ որ հանդիպեն են, և իրասայի, (ցի է 'ի բարոյականս,) բազում է հնդյուճաք, և մղձուութեէ, մանաւանդ ուր 'ի մանաւորս լինիկն կէք, զոր եղե մեզ, 'ինձմա ընդդէմ ինչ ճշմարտութեէան ընդ ազգս նշմարել:

Երկրորդ հանդամանս պահանջէ 'ի կոչմանէ ախուժակին: զի մի ձգիցի յոյս իմասս սիրոս մոլեալ, և ախտակիր, այլ որ բանիւ ուղղէ զա խարժակս իւր: Չի բարոյական հայեցողութեէ զգործողութեամբ յածի. և վասն այն՝ որ չա րագգած է զգործողութեէք, դժուարին է նոր մա ուղիղ դատել զբարոյական ճշմարտութեէց, որպէս խանդարեալ ճաշակ զհամոյց: Վասն այն ընդունայն է 'ի անտախս վաստակի 'ի լուր, և ոչ զարժանն ստանալ յայնմ ուսմանէ:

Երրորդ հանդամանս պահանջէ 'ի կոչմանէ ճաշակին, ցի, զի որ յայս գիտութեէն ստորագրի, մի լցէ մանուկ, այլ յարբունս հասել, և ծանր:

Մի

Մի՝ զի մանկութիւնք դեռ չեն տեղեակ բարոյական դործոցութեց: և երկրորդ՝ զի՝ ի պրպռել ախտից յայնմ հասակի, վն չևևս զօրեղ բանին սանձել զնա, սուղ են հնազանդիլ: Բայց, ոչ գեղեցիկ գրե արիստոտէլ, մանկանն անբմբռնութեն առ բարոյական գիտութեն, ալ հասակին է ձեռս, այլ այնմ, զի ապակարգ կրթութ ոչ հասկանայ, և ապերասան զինք վարի ցանկութենէ անչին: Վն այսո քիկ՝ ի մէջ քրիստոնէից, յորս ամ հասակ զնաճորի առաքինութիւնք, և մանկութիւնք երկիւղած ծութեն, և ածոյին չնորհաց օդնականութեն, որ զպակասութեն ընդ զբանին, սանձել ունին զիերս խրտեանց, ոչ է պարտ անընդունակս համարիլ զնա առ ուսումն բարոյական գիտութեն. վն որոյ և սողոմոն անդէն իսկ յսկզբան բարոյականն իմաստից, այս է առաքինց. ա. ասէ զանձնէ գրել, զի պայծ անմեղաց զխորագիտութենէ. մանկանց պղայոց զիպս, և զհանճար:

Ի՞ՆԴՈՒՐ ԸՈՒՆՈՂԱՑ:

Յաղագս վերջին վախճանի բարուց, կամ յաղագս երջանկութեն:

Ճառս բարուց ըստ արիստոտէլեան կանոնիմք՝ ի վերջին վախճանեն նց: զի ըստ ասելոյ նր, սա է նպատակ մեզ ոչ ընդ պայքառողաց երեալ նշաւակ. յոր պարտ է դիտել յամի. չափ և կանոն քովանդակ բարոյական ուղղութեան. զեկ ուղղիչ կենաց մերոց, որ վարէ ուղղորդ՝ ի մէջ մերկեալ մոլութեց, և ոչ աստղ նաւորդաց, յոր հայեալով, կենաց մեր ընթացք՝ ի մոլորութեէ, և՝ ի նաւաբեկութեէ լինին աներկեան. մանաւանդ թէ նաւահանգիստ, յոր աստի կեն նաց նաւարկութեն անձկանօք դիմէ: Սակա

որոյ թեպետ վերջին է՝ ի ստացման. այլ առա-
ջին՝ ի դիտման. ուստի և՝ ի ճանաչման: զի ոչ
ինչ է կամեցեալ, որ ոչ նախ ծանուցեալ. և
ոչ բազում ուրեք յիշատակէ ընդ արխատոտե
լի սէն Թովմաս, այնպէս է՝ ի բարոյականս.
ոչ առաջին սկիզբն՝ ի տեսականս, զորոյ ճշմա-
նաչումն պարտ է ենթադրել յառաջ, նոքա սոյ
ցոց ամի ազբիւր, և արմատ: Ընդ որ ինչ յա
ղագս վերջնոյ վախճանի կամ երջանկութեանն
զսոյնք, յերիս պրակս բովանդակեացուք, նա-
սեցեալ նախ յաղագս վերջնոյ վախճանի ըստ
ինքեան նկատեալ: Երկրորդ յաղագս առար-
կական երջանկութեանն. կամ յաղագս իրի, որոյ
ստացումն առնէ զմարդն երջանիկ: Երրդ յա-
ղագս տեսական երջանկութեանն. կամ յաղագս
ստացման իրին, որով լինի մարդ երջանիկ:

ՊՐԱԿ ԱՌԱՋԻՆ.

Յաղագս վերջնոյ վախճանի մարդկանէն բարուց:

Երդործութեց, որք՝ ի՛ մարդկանէ գործին, յայտնի է բաժանումն՝ ի՝ ներգործականս, և՝ ի՝ ներ-գործականս մարդոյ: Ներգործութիք մարդոյ ասին, որք՝ ի՝ մարդկանէ գործին. իսկ ներգործութիք մարդկայինք են, որք ոչ միայն գործին՝ ի՝ մարդկանէ, այլ և եղանակաւ՝ որ սեպհական է մարդոյ: Ասդ այն է եղանակ գործելոյ՝ սեպհական մարդոյ, որ պէտ երթայ քանին, որով եմք մարդիկ: Իսկ տարբերն առ-նուն քանապատուր յայլոց, զի այլք ազդմամբ, և յարձակմամբ բնութեանց յափշտակին՝ ի՝ ներգործութիս իւրեանց: այլ առնուն քանապատուր՝ լուսով մտաց, և ազատութեամբ կամաց առաքինորդէ անձին, զգործս իւր ըստ իւրում ընտրելութեամբ տնօրինէ. և այնպէս տիրութեամբ ունի՝ ի վր նոյ: Ուստի ներգործութեին մարդկային, ըստ սահ մանելոյ աչքն Թովմայի՝. ասի տիրապէս, որ՝ի

խոհիրդածել համայ գոյ յառաջ. այլ է, յորժամ բանն լուսաստու լինի, և ցուցանէ՝ յոր վախճան դիմել պարտ էցէ, և կամքն զհետս երթայ՝ ուր վայր յարձակմամբ բնութիւն բերեալ՝ ի բարին, այլ դատմամբ բանին միտելով յայն՝ որ լաւ լինելոյն։ Իսկ ներգործութիւնք՝ որոց մի յերկուց առաջի պակասի, այլ, որոց կամ ըղձս բանին ոչ ձեռագայթէ, և կամ ազատ հաւանութիւն կամաց ոչ գոյ՝ ի վերայ, թէպէտ առանց մարդոյ, վճռի նմանիլ լինելոյ. բայց ոչ ամենևին մի կոչին, զի ոչ լինին եղանակաւ, որ անպհական է մի։ Ընդոյնպէս են շարժմունքն անհոգանելիք առաջի, վասն կանխելոյ նոցա ղդատաւճիռ բանին. այլ ոչ հաւանին կամք. անդադրից ոչ ամենևին շարժմունք, զորս առաջնորդութիւն երևակայութիւն միայն վարել մարդ, ոչ յորժամ չիւն զմտանալ ձեռս. թ արթնութիւն զարուանանուն, քորն ըղ մարմնոյ, և այլն։

Բայց քանզի միտքն ըստ այնմ ձեռագայթէ՝ ի կամս, և շարժէ զնա և ուղղէ, ըստ որում ցուցանէ նմա զբարին, յոր միտէ իբրև՝ ի կեդրոն, զի անդ զշարժմունս իւր աւարտեսցէ, և հանգիցէ. վասն այսորիկ հարկ է եամ մարդկային նեռ գործութիւն դիմել առ վախճան ինչ, որ թէ ոչ ձգիցի այլ յառաջ, ասի վերջին. իսկ թէ առ անդրադարձ ինչ կարգիցի, ասի միջին։ Այլ թէ զնարդ սահմանիցի վախճանն. կամ զինչ իցէ առնել վասն վախճանի, կամ զնարդ իցէ, զի որ ամ բնականք ըստ նրոց ինչ վասն վախճանի գործեն. միայն խնամոցական արարողք ուղղեն զինքեանս առ վախճան. որով և առաւել ակնդատապէս ասին առնել վասն վախճանի, լինագոյն առաջոյս՝ ի բնաբանութիւնէ։

ա. ն. վիճ. բ. կան. է. Յառաջոր մեր բանք լինին միայն զվերջին վախճանէ բարուց, կամ հինոյ մարդկան. զորմէ խնդրի երկու ինչ։ Նախ թէ իցէ, և զինչ իցէ, կամ զնարդ սահմանիցի։ Երկրորդ միթէ հնար իցէ մեզ մարդոյ դիտել զբաղումս վերջին վախճանս,

Ձանձ, և զնարդ տարբերեցին բարիք՝ ի չարաց.
՝ի կացուցանել անձանց վերջին վախճան:

ՅՕԳՈՒԱԾ ԱՒԱՋԻՆ:

Ազդեօք գուցէ՛ վերջին վախճան մարդկային կենաց.
և պինել էջէ փիլոպէս:

Վախճանն կրկնակի ասի վերջին: Նախ ըստ
իմիք, և նկատմամբ մանաւանդ իմն իրաց
ոք զուրեք: Երկրորդ պարզապէս, նկատ
մամբ բովանդակ կենաց: Ասդ նախ առաջինն
յայտ է, թէ յամ իրողութեան գոյ վերջին իմն
վախճան. յոր բովանդակ կարգ գործոյն դիմէ,
և հղերն: Ոմն՝ ի բժշկութեան, և՝ ի գործոյ
թեան նոր, վերջին վախճան է առողջութեին. յոր
մինանս գիտութեաց՝ ձանաչութիւն ճշմարտութեան.
՝ի պատերազմական մրցմանցն, յաղթութեւն և խա
ղաղութեն՝ ի տրութեան: Չի՝ ի տանել առող
ջութեան, դադարէ հոգ բժշկին. ՝ի ձանաչել ճշմ
մարտութեան, լռեն ջանք հետազօտութեան. ՝ի լի
նել յաղթութեան, և՝ ի հաստատել արդիւնա
կան խաղաղութեան, վախճան առնուն զբազմանք
և ձգանք պատերազմի: Ասդ ինդրի, թէ ար
դեօք և բոլոր կենաց էջէ վախճան ինչ վերջին,
որոյ ստացուածն ամենևին զբաղձանն հանգու
ցանիցէ, և առնիցէ զմարդն երջանիկ:

Ա՛՛ՋԻՆ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ:

Թարկ է թէ էջէ վերջին իմն վախճան բովան
դակ կենաց մարդկան: Ա յսպէս գրէ ա-
րիստոտէլ՝ ի բարոյականն. և ոչ թէ ոմանք", և ա. է. խ.
այլք համարէին: ա. պ. է:
Յուցանել բանիւ սկզբն թուիմայէ*: Անհնար է, ա. է. խ.
թէ դիտութիւն մարդոյ՝ ի կարգման կենաց յառա ա. պ. է.
ջեսցէ յանբաւս՝ ի վախճանս: Ապա հարկ է
թէ էջէ վախճան ինչ վերջին, յոր հանգիցէ:
Հեռուութիւնս յայտ է: Յուցանի յառաջարկու-

ՀԱՅԿ. ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԻ ԳԻՏԱՀԱՆ

թիես : Մի՝ զի ընդհանրապէս՝ ի առորակալութիէ պատճառս անհնար է յառաջել յանբաւս , ոչ ցուցանէ արիստոտէլ : Երկրորդ մասնաւորա պէս , զի թէ լինէր յառաջել յանբաւս՝ ի վախճան , և չկայր լինէ , յորում դիտումն հասանց զկայ առնոյր՝ ի վերջոյ , ոչ լինէր և այ լինէ յորմէ նախ սկսանէր շարժիլ կամքն : Իսկ արդ հարկ է թէ լցէ վախճան լինէ , յորմէ նախ շարժեսցի կամքն , ապա թէ ոչ երբէք սկսանէր շարժիլ : Ապա ոչ լինին յառաջել յանբաւս՝ ի վախճանս . այլ պարտի լինիլ վերջին լինէ , յորում հանգիցէ հուսկ յետոյ փոքրիկոյն յայտ է : Ցուցանի մեծագոյնն : Վերջինն՝ ի առացման , յորում հանգչի կամքն , է առաջինն՝ ի դիտման , յորմէ սկսանի շարժիլ : ոչ յայտ է՝ ի բժշկական խորհրդածութիէ , որ ի զբաւ դադարելոյ՝ ի առացէ առողջութիէ , նախ սկսանի՝ ի դիտեալ առողջութիէ : Ապա եթէ չկայր լինէ վերջին վախճան , յորում դադարէր կամքն՝ ի վերջոյ , չկայր և այ լինէ առաջին՝ ի դիտման , յորմէ նախառաջին սկսանէր շարժիլ կամքն :

ՃԱստատուի բանիւ արիստոտէլի * : Եթէ չկայր վերջին վախճան մարդկային կենաց , բազմանք մարդկան լինէին՝ ի զուր , և ընդունայն : Այլ զայս ասելն է անտեղի . վն զի ամ բազմանք է յօժարութիէ տպաւորեալ՝ ի կարգմանէ առաջինն շարժողին , ըստ է այ , որ ոչինչ գործէ վայրապար , և ոչ շարժէ՝ ի զուր : Ապա գոյ վերջին վախճան կենաց :

Ցուցանի հետևողութիէ մեծագունին : Այն բազմանք է՝ ի զուր , և ընդունայն , որ ոչ երբէք կարէ յագենալ , և ժամանել յոր դիմէ : Իսկ արդ բազմանք մարդկան ոչ երբէք կարէր յագենալ , և ժամանել , յոր դիմէր . Եթէ չկայր լինէ , յոր դադարէր հուսկ յետոյ : Ապա լինէր զուր , և ընդունայն : Մանաւանդ զի ամ յօժարութիէ առ բարին , է վն հանգստեան՝ ի բարւոջ . որ վն այն ասի վախճան , զի հանգուցանէ

լով

լով վախճանէ, և երեքէ ղշանկուրեն բաղձա-
նաց: Ուսոյ բաղձանքն որ ոչ երբեք գիտէ
հանգչիլ, այլ՝ ի տառապալ ջամ ոզի ինչ և իցէ,
և ևս ձգի յառաջ, ի զուր է և ընդունայն:
Առարկեցեա. Յանկուրեն մարդկան չոչինչ իրա
հանգչի լիով. ապա ոչ գոյ վերջին վախճան կե-
նաց: Յուցանի առաջարկուրեիս յանհանգստու-
թէ անոյ, որով ոչ երբեք շատանան մարդիկ
բարեօք, այլ յիմի նորանոր ցանկուրեանս կու-
տեն՝ի վեր: ոչ ապահոք ոչ երբեք յագնան ըն-
չիւք. և ոչ հեշտասիրք հեշտուրեք, և ոչ փա-
ռամոլք պատուով, այլ յիմի յառաջէն յան-
բաւս՝ի ցանկուրեիս իւրեանց: Ուսոյ արիս-
տոտէլ ասէ * . ըսպ անբաս գուշ ցանկուրէն, անբա- ա. փազա-
փանու-
ն. գլ. ը.

Պատասխանեմ ուրանալով զառաջարկուրեդ:
Ա՛ց ցուցցուն նր պատասխանեմ, թէ այս ան
հանգստուրեն մարդկեղէն որոյ, և նորանոր
ըղձից կուտակուրեն, ոչ ցուցանէ թէ չիք վեր
ջին վախճան, յորում հանդիպցեն բաղձանք մար
գոյ, կամ թէ այսպիսի մարդիկ չըսահմանիցեն
իւրեանց վախճան ինչ վերջին՝ի կարգման կե-
նաց: Ա՛յլ թէ՝ ոչ երբեք հասանեն գայն վախ
ճան. զի խնդրեն զայն յիւրս՝ յորս ոչ է: Քանզի
ամ՝ մարդ կացուցանէ անձին վերջին ինչ վախ
ճան, զոր ընդ առանձն լիով՝ յագեալ գաւա
րիցէ, այս է զծայրագոյն բարին, կամ զկատա
րեալ յագուրդ, յորոյ դիտմանէն շարժի նախ
՝ի գործել: Ա՛յլ ոմանք՝ի մարդկանէ զայս կա
տարեալ յագուրդ, զոր ոմանք իբր վերջին
վախճան, խնդրեն յիւրս ինչ, որք չեն բաւական
առն այն, վ՛ այն՝ի հասանել այնց՝ ոչ յագե-
նան և ոչ հանգչին. այլ անդէն իսկ ծանուցեալ
զանբաւականուրեն նց, անկանեն զայնս, և
ձգին՝ի խնդրել զնորս: Եւ այս է արմատ ան-
հանգստուրեն մարդկեղէն որոյ, որ խնդրէն
զերջանկուրեն՝ի կորստական բարիս: և ըստ
այսմ ամ մնիք յառաջէն յանբաւս: Զի և ոչ
՝ի մի ինչ հանգչին. այլ հանապազ նորանոր

ՀԱՆՈՒՄԱՄԲ ՈՉՉՈՐԻՆ, և ապառապեալ սիրտ նոցա ոչինչ աւելի ընանի ցանկացեալ բարեօք, քան զառաստպելեալ դանիդեանն կարաս՝ ջրով:

ԵՐԻՏԵՐԴ ԷՐԱԿՈՑՈՒԲԻՆ:

ԱԵրջին վախճան մարդկային կենացն է, զոր ՚ի նմ միայն կամիմք, խակ զայլս վն նր: Ա. ԽԱՐՈՅԱ ՀԱՆԱՊ-ԳԼՈՒՀ Ա. ՁԵՒ. ՅԱՂԱՓՈՒՆ ՀԱՅ. ԳԼՈՒՀ: Ա յսոյէս առհմանէ արիստոտէլ*, և ասէն օգոս տինոս*:

Ա եղինի: և նախ, թէ պարտ է զվերջին վախճանն վն նր միայն խնդրել, յայտ է: զի թէ կարդեացի առանդրագոյն ինչ, ոչ և լինի վերջին: Խակ թէ զայլն ամ պարտիցէ ՚ի նա վերայ բերել. ցուցանի: Նախ զի առաջինն յիւրաքանչիւրում սեռի է պատճառ այլոց. Ա յժ վերջինն վախճանն է առաջինն ՚ի դիտման, ոչ յայտ է յատացելոցս. Ապա ուրեմն է պատճառ ամի, զոր դիտեմք, կամ պատճառ կամելոց զայլս: Երկրորդ, բաղձանքն զամ վերաբերէ յայն, յորում միայն դադարէ ՚ի վերջոյ: զի թէ ոչ վերաբերէր զնա առանդրագոյն ինչ, յայնա դադարեր ՚ի վերջոյ. ոչ ինքնին խակ յայտ է: Խակ արդ վերջին վախճանն է, յորում միայն դադարէ բաղձանքն ՚ի վերջոյ: Ապա պարտ է զայլս ՚ի սա վերաբերել: Երրորդ՝ պարտ է վերջնոյ վախճանին լինով յադեցուցանել զբաղձանս, ձառարելապէս տիրել նմա. և բոլորովին հանգուցիչ ընդ այն: զի թէ ոչ՝ ոչ ՚ի նմա զկայ առնոյր բաղձանքն ՚ի վերջոյ. ուստի և ոչ լիներ սա վերջին վախճան: Խակ արդ՝ ոչ լինով յադեցուցանէր զբաղձանս, եթէ խնդրեալ լինէր ոչ վերաբերեալ առ այն: և ոչ տիրէր բոլորովին անհրաժեշտին, եթէ զամ շարժմունս նր ոչ նուաճէր ընդ իւրև. և ոչ հանգուցիչ ընդ այն, եթէ ցանկացեալ լինէր ինչ արտաքոյ նր. որ ոչ վն նր խնդրիւր: Ապա վերջին վախճանն է, վն որոյ կամիմք զայլն ամ. որ և յայն սակս կոչի երջանկութիւն, կամ ձայրագոյն բարի. զի հա-

ասէք յինքեան զնա՛ւ բարի , և 'ի տանալ զայն
կատարելապէս յաղին բաղձանք :

Այլ թէ վնասդ լինիցի վերաբերիլ ամի առ
վերջին վախճան , կամ առ երանութի՛ն . և զնա՛ւդ
սէր նո՛ր ևցէ աղբիւր , սկիզբն , և արմատ այլ
ամ ախորժակաց . հնար է մեկնել և ևս , ոչ
միայն օրինակաւ լուսոյ , որ վա՛ղ լինելոյ իւրոյ
առաջին և ծայրագոյն երևելի , է պատճառ տե-
սանելոյ զնա՛ւ պեսպիսութի՛ւն գունոց , կամ օրի-
նակաւ շարժման սրտի , որ վա՛ղ լինելոյ իւրոյ ա-
ռաջին շարժուն կենաց , է պա՛տճառ հասելոյ 'ի
նմանէ ամ կենդանական շարժմանց . այլ յայտնա-
գոյն ևս նմանութի՛ւ մտաց ընդ կամաց , զոր քա-
զում ուրեք յիշատակէ տալն Թուխմաս : Զի այն-
պէս է սէր վերջին վախճանին 'ի բաղձալեօն ,
ոյք ձանաչուն սկզբանց յիմանալիս : Սակս ո-
րոյ ոյք առաջին սկզբունքն են առաջին ծանու-
ցեալք , այնպէս երանութի՛ն , կամ վախճանն
վերջին է առաջին կամեցեալ : Եւ ոյ՛ ոչ հա-
ւանիմք մանաւանդ եզրակացութե՛ց , բայց եթէ
ըստ որում համաձայնին ընդ առաջին սկզբունս .
այնպէս և ոչ կամիմք զնանաւանդ բարիս , բայց
և եթէ ըստ որում բաղադրեալ են ընդ վերջին
վախճանի , ք ընդ երանութի՛ն : Եւ ոյ՛ ձանա-
չուն սկզբանց շարժէ առ այլ ամ ձանաչմունս ,
ըստ որում նոքա լուսաւորէ իմանամբ զայլս .
և վա՛ն է արմատ ամ ձանաչմանց , և այլ ձա-
նաչմունք՝ շառաւիղք և ոտիւռք լինէ այնր առա-
ջին լուսոյ : Նոյնպէս առաջինն այն սէր երանու-
թե՛ շարժէ առ այլ սէրս , ըստ որում նոքա
պարթուցեալ , խնդրեմք զսրա առաջնորդն
առ այն . և է առաջին արմատ ամ ախորժակաց ,
և այլ ախորժակք՝ են ոտք շառաւիղք և ոտիւռք
լինէ այնր առաջին սկզբոյ : և կա՛մ գիծք ծագե՛ք
'ի շրջանակէ առաւ , և 'ի կեդրոն առաւ յերա-
նուն՝ առարտեալք : ուստի գեղեցիկ գրէ բան
սիոս * : Ամ ինայն հոգի մահկանացուաց , յոր երկոսի գիրք . ձե
ընդ բազմօրինակ ձփոնց վարպետի , ընդ պնդակս շաւիղս յղեա մի
գնան , այլ 'ի մի վախճան երանութե՛ն ժամանել չկարին : Բարութի՛ն

Ձեռ. յղէս Եւ ոչն օգուտ[*] առէ ։ Ահ հինգ մարդիկ հոմին
ջերմերս- լինիլ երանելոյ . և այսմ ճշմարիտ փենլան , և
ըէ. գլ. է։ վ՚ սուրա բաղձան այլոց ամէ ։

Ընտրիկ ցեա ։ այնք , որոյ ձեզ որովայն է , ըստ առա
Փիլիպ. գ. քեզոյն * . յայտ է թէ , զայն ունին վերջին վախ
ճան ։ Ասյլ ոչ վերաբերեն զնմա առ այն ։ Ապա
ոչ է հարկ ամի վերածիլ առ վերջին վախճան ։
Հոգւոյն փոքրագոյնս . Քանզի գնացիդ հնար
կայ լայնատարը կամաց մարդկան՝ զնմա գնալ ա-
խորժակս՝ քերել ամփոփել յայնպիսի անարդ ,
անճոռնի , և անասնական բարւոյ ։
Պատասխանեմ ուրանալով զփոքրագոյնդ . զի
վ՚ այնորիկ առէ առաքեալն ունիլ նոցա զորո-
վայն , այս է զհեշտասիրթիս որովայնի , ոյր զնմա ։
զի զնմա ըստ նրոց կինչ յայնս վերաբերեն ։ Խոկ
թէ գնացիդ այս լինիցի , դիւրաւ նմանամբ , ա-
ծեալ գմոռաւ . Թէ երանելոցն , կամ կատա-
րեալ յաղուրդ բաղձանաց է վերջին վախճան
նմա մարդկան ։ Արդ թէպէտ բաղձանք մարդ-
կային է ընդարձակ յոյժ , և միայն առաջմամբ
անհուն բարւոյ գիտէ յագենալ . բայց մարդիկ
առաւ կարծեօք պատրեալ , զնացիր յագուրդ
ցանկութիւն դնեն յոլովակի յիրս , որոց անճոռնի ,
և սոսկալիական է բարձրութիւն . ոյր ապահ յար
ծաթ . հեշտասէրք ՚ի փափկութիւնս մարմնոյ ,
փառասէրք ՚ի պատուի , ըստ որում կարծեն
յայնս գտանել գնացուարեալ հանգիստ ցանկու-
թէ իւրեանց ։ և վ՚ այնր առէ , թէ այն է նոյ
ինձ , ոյր ծայրագոյն բարւոյ ։ Եւ այսմ ոչբաւլն պատ-
րանաց պատճառ՝ է այն , զի ՚ի մահկանացու
մարմնի ապտ՝ մարդիկ առաւել շարժին ի զրնւք՝
քան բանիւք ։ զի Տպոլն էգծաննէլի ծանրացուցանել
(այս է անկակից ախորժակաց ճգէ) գնոգին ։
Սակս որոյ , ոյր լաւ նոյն ինքեան , որոշէ յոլո-
վակի ըստ ձգաշակաց կրից , քան ըստ լուսոյ բա
նին ։ Արդ հանդիպի երբեմն զի գնացք մինչ այն
պէս ուժգին առաւականայ , մինչև զայնն ամ ընդ
խուրև նուաճել , և յինքն յանկուցանել . որով
միապետէ ՚ի վր գնամբ . զոր այնպէս կուրա-

ցուցանէ, և անձկացուցանէ, մինչև միայն զայնց
կրից բարին նկատել նմա, և խնդրել. որպէս
աչք հայեցեալ ընդ ծակ, զայնս միայն նշմա
րեն, զորոց զեռասկս ընդունի ծակն: Եւ այն
պէս անձկեալ կամացն՝ ի տոհմասէր զայն և եղե
բարի, կարծեք լիով երջանկանալ: Վա՜յ այն զնամ
ախորժակս ուղղէ՝ ինձ: ոյզ է տեսանել՝ ի վա
ռեալս չարաչար տուփանօք: Ա՜յլ երբև սիրե
ցեալ բարւոյն առացմամբ՝ զինքանէ հեռանդն կը
րնոց, կամքն՝ ոյզ թէ լուծանելով հպատակաց,
դառնայ՝ ի բնաւորական յիւր ընդարձակու
թիւն. և ծանուցեալ զայնը բարւոյ անբաւական
նուիթն, խնդրէ նորագոյնս, առ՝ի կարօղ լինել
լոյ զայնպատասս բերան ցանկութեանց լնուլ:
Եւ վա՜յ այսորիկ՝ չարք զերջանկութեն իւրեանց
գնեն՝ ի չնչինս, բայց և ոչ՝ ի միում՝ ի նոցանէ
գիտեն հանդչիլ. այլ նորանոր ցանկութիւք հա
նապազ տագնապին:

ՅՕԳՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ:

ԶՀրէշտ հնար ինչ մարդոյ առնել զբաղում վէրջին վախ
ճանս, և ինչ պիտի փարիսերին լարտ՝ ի բարեաց
՝ի կացուցանել իւրեանց վէրջին վախճան:

Ա՜ռաջին մասն մեկնագրիս, ոչ է զվերջին
վախճանն՝ նիւթապէս առեալ, այլ փո
խանակ իրին՝ յոր գնէ մարդ զերջանկութիւն իւր.
թէ արդեօք պարտ էիցէ ասս լինիլ մի ինչ պարզ.
թէ հնարիցէ և՝ ի բազմաց ըստ միում զոլորական
բանիւ կատարեալ բարւոյ ըմբռնելոց ամբողջա
նալ: Քանզի յայտ է թէ մարդիկ առ կատա
րեալ երջանկութեն իւրեանց բազում ինչ խնդ
րեն առնելին զանազան. զմեծութիւն, զպատ
ուիս, զուշիմութեն, զիմաստութիւն, և այլն:
Ա՜յլ է զվերջին վախճանէ առեալ կանոնացն զոր
կատարէցն՝ ի տոհմական բանի ծայրագոյն բարւոյ,
այլ թէ՝ արդեօք զբան ծայրագոյն բարւոյ հնարս
լիցէ մարդոյ ընծայել յոգւոյնց, մինչ զի իւրա

Ա՛ստուածային Երկրագործութիւն :

Ընդհանուր է մարդ ունել զբազումս վերջին վախճանս ի միասին, և միանգամայն : Այսպէս դնէ տէրն Թովմաս*, և այլք առ հասարակ : Յուցանել նախ վկայութիւք զի են մերոյ, որ ասէ : Ոչ ինչ երկուց տրանոյ ծառայել: Իսկ արդ վերջին վախճանն է, որ բոլորովին տիրէ անտի ժամկին, ոչ կայ է յասացեալսն. Ապա նոյն մարդ ոչ կարէ ի միասին, և միանգամայն ունել զերկուս վերջին վախճանս :

Երկրորդ ի սահմանէ վերջին վախճանին, ի յատկութենէ նր : քանզի վերջին վախճանն է, որ ոչ յայլ ինչ, այլ ամ ինչ ի նա վերաբերի : Որ լիով յագեցուցանէ զբաղձանս : Որ է ծայրագոյն և լրացեալ բարի բաղձացողին : Իսկ արդ եթէ ունէր մարդ երկուս վերջին վախճանս, և ոչ առ մի ինոցանէ վերաբերիւր ամ. զի գոնէ միոյն ոչ կարգէր առ միւսն : և ոչ միոյն լիով յագեցուցանէր զբաղձանս, զի ի ստանալ զմիոյն՝ դեռևս միւսն լինէր բաղձալի : և ոչ միոյն լինէր ծայրագոյն, և լրացեալ բարի բաղձացող ինն, զի ունի ձեռնարկէ բռեսխոս : ծայրագոյնն ի բարիս չէ նմանէ, ուր նա լինէր սա ծայրագոյն, զի լողջոյր արփոյ չբաղձալի էր : Ապա վերջին վախճան ամ մարդոյ ոչ կարէ լինել, բայց եթէ մի միայն : Երկրորդ, որ բնապէս լինի բաղձացեալ, ոչ կարէ լինել, բայց եթէ մի միայն : Այլ վախճանն վերջին բնապէս լինի բաղձացեալ : Ապա ոչ կարէ լինել, բայց եթէ մի միայն : Մեծ գոյնս երևի հաւաստի. զի բնութենն է որոշել առ մի ինչ. սակս որոյ ունի միոյ իրի է մի միայն տեսակ, որոշեալ առ մի տեսակարար տեսակ իրի. այնպէս և է մի միայն յօժարութենէ բնական առ մի վախճան հաստեմատեալ այդպիսւոյ

տես

Ա. Է. խ. ա. պ. է: Մատթէոս :

Ե. յաղթ. ժխիթարու. Է. Է.

ոեւեսակի : Ա եկինի փոքրագոյնս : Քանզի թէ պէտ իրն չէր դնել սարսուռ ի վերջին վախճան, չէ որոշեալ ՚ի քնէ . բայց սէր վերջնոյ վախճանի, կիր երանութիւնն է քնապէս անկեալ ՚ի կամս : Չի որպէս գեղեցիկ ցուցանէ զքեզ թովմաս * . ա. Ճղ. յո. բնութիւնն ՚ի գործս իւր զիրեն զբարին, և պատիպանու- զագա. ձըզ. թիւնն՝ եղելոցն գործողութիւնք բնութիւնք . վ. այն չամ գործս մարդ.ց. բնութիւնք մեզ սիրբունդն էն հայոսն, անփոփոխ, և պահպանիչ ուղղութիւնք : Ասասի, որպէս ասէ * . պարդ ա. ք. խո. է սիրբանոյ լինիլ բնակուն : Իսկ արդ սէր վերջնոյ ճէ. պր. նէն վերջնոյ է սիրբէն ամ ախորժակաց : Ապա ը. ա. յ. հարկ է թէ լցէ քնապէս անկեալ ՚ի կամս . ոչ ձանաչութիւն սիրբանոյ քնաւորապէս է ՚ի միտս : Ուարկիցես : Ասէնչ ընդդէմ է , թէ որ հա- մարեցի զանձն լինիլ երջանիկ , եթէ ստացի կամ զծայրագոյն փափաքումն , և կամ զծայ րագոյն պատուն պատիւ : Ապա կարօղ է երկուս վերջինս վախճանս դնել առաջի :

Պատասխանեմ, ընդդէմ է . թէ որ զերկուս ինչ ինքեան բազձալի վարկանի , միով յերկուց համարեցի զանձն լիով երջանկանալ : Չի ՚ի ստանալ զմին , զրդդեր արդեօք զախորժակն չը միւսն , մանաւանդ թէ զրդդէ նա՛ ՚ի զրու- թեանդ :

Յաղագս երկրորդ մասին մակադրոյս , յայտ է նախ , թէ ամ մարդիկ , եթէ բարիք , և եթէ չարք միաբանին յայսմ , զի բազձան երանութ , կիր կատարեալ և լրացեալ բարւոյ , նոր վերջ- նում վախճանի : Հաւասարն է ձա՛ թէ ըստ ճըշ- մարտութեանն այս բարի , և այս երանութիւն մարդ- դոյ ՚ի մի ինչ միայն հնար է գտանիլ . թէպէտ զայն բազմութիւնք յայլ և այլ իրս խնդրեն , ըստ ո- րում , (ոչ պէղեցիկ գրէ բռեսխոս ,) Ջմարդիկ չ. յոչ- ղէն մարդս պատ ճշմարիտ բարին՝ գնկուիդ ցանկութիւն , մինիսոբա- չարչարելոցանէ մոլորութիւնն ՚ի անոփոխ : Ապա մինայ ն է : խարել զչարս ՚ի բարեաց , ոչ ՚ի բազձանս երա- նութեն , այլ յեղանակի որոշելոյ ինքեանց զայս երանութիւն , ըստ որում կոյր՝ մոլեգնապատիր , և սխալակիր մտօք՝ ինդրեն զնա յայնմ՝ յորում

րչէ .

ոչ է, զանց արարեալ զայնոցիկ, ուր առու-
դիւ է։ Եւ այնպէս խնդրեն զայն՝ ոչ է ար-
ժան, որով և ոչ գտանեն երբեք։ Եւ արդ
քանզի՝ ի զնին այսր երանութենէ, ընդ այսպիսի
և այսչափ այլ և այլ չարիս գնան մոլիք, և
սիրտ նոյ ոչ մերկեալ ծով այսպիսի և այսչափ
ընդ հակառակս ցանկութիւք ծփի, դժուարին
է, յայսպիսի ստոյգս ախտիցակոյց վայր լա-
բիւրինթոսի զծիր գտանել։ և զմի միայն յոյն
չարս վրիպակ շարժմունս, զնպատակ որոշել,
յորում միաբանեալ ամ չորից, զատանին ի
բարեաց։ Ալ արդ ոչ քննեմք զիրար զմար
դոյ ըստ որում վէր առեալ՝ ի գերբնական վախ
ճան, և ըստ սկզբանց հաւատոյ, որ ծածաբա-
նութիւն է։ այլ ստուգապէս նկատեալ՝ ի կարգի
քննութիւն, և ըստ որում հնար է մեզ վն այդր
բանի ձշմարտութիւն ինչ որսալ յսկզբանց՝ քնա-
կան լուսով ծանուցելոց։ Ասպա ասելի է։

Երիտասարդ ընդ ախտիցակոյցն։

Տարբերին չորք՝ ի բարեաց։ զի չորք կացու-
ցանեն իւրեանց վերջին վախճան զբարին
առհասկան, թէ լսադրեալ ոչ ըստ բանին կանո-
նաց, այլ ըստ անառանձ և ախտաւորիլ կամացն
հաճոյից, ուստի և յայնս խնդրեն, յորս ոչ գտ
տանին։ Իսկ բարիք հակառակ այսմ զծայրա-
գոյն բարի իւրեանց, և վերանութիւն ըստ կա-
նոնաց ուղիղ բանի՝ որոշեն անձանց։ և վասն
այն յայնմ խնդրեն, ուր իսկ գտանին։ Ալ թէ
ոչ լեզ այն, ասասցուք՝ ի պրակդ հետագայ։
Ուստի վերջին վախճան չորից, է բարին սեպ
հական՝ ցոփութիւն խնդրեալ։ Իսկ վերջին վախ
ճան բարեաց է բարին սեպհական, ուր ցոփու-
թիւնս, այլ ուղիղ, և ըստ կանոնաց բանի նկա-
տեալ։

Ընդակացութիւնս է արիստոտէլի *, որ յետ
հաստատելոյ, թէ ամ ոչ առաւել սիրէ զանձն,
և հոգայ անձին զբարիս՝ այսչ, այս ինչ ընդհիք
է՝

* Բ. Բարոյ
ից Նիկոմ.գլ.
ը։

է՝ բարեաց և չարաց, զի չարք ՚ի հոգալ անձանց զբարիս, անսուտ ցանկութեամբ խրբանց և ախոր ժամայ, և անբանական մասին հոգալոյ. և վի՛ այն ՚ի սպասիր բարիս կացուցանեն զերանութիւն եւ լրեանց. չինել, ՚ի պոռնիկ, և ՚ի գինեսիրաց մարդոյ, զնծ մասնն չինչեանս կորչեալ և գրաւեալ. ուստի և ամբոխ մարդկան, որ զայնպիսի բարիս մեծ լինին վարկանին, զչարան կոչէ անչնասէրս, վի՛ անկարգ ըրին ձգելոյ նոցա զայս ամ յիւրեանս: Իսկ բարիք զգենլոյին և պլուան ընծայեն անչանց, այլ ըստ հոգոյս իշխանական մասին. (այս է ուղիղ բանին.) և չեմ նմա հպատակել:

Որոց ցուցանի եղծակացութիւնս այսպէս. բաղձանքն ապականեալ տարբերի յուղղոյ, զի թէպէտ երկոքին խնդրեն զսեռական բարին. (որովհետև ամ բաղձանք է յօժարուն ՚ի սեռական բարին քնուելէ, յորմէ ըղխէ.) սակայն ուղիղն զամ չարժմունս իւր առաջնորդութէ բանին աւղղէ. իսկ թիւրն ամձորձակ ընդվզութէ եւանէ ըստ սահման բանին: Իսկ արդ չարք յորոշել իւրեանց զվախճան, և՛ ի խնդրել զբարին՝ բերին ապականեալ բաղձանօք, զի վի՛ այնր իսկ են չարք. այլ բարիք ուղիղ բաղձանօք: Ապա տարբերին չարք ՚ի բարեաց. զի չարք որոշեն անձանց զվերջին վախճան ՚ի սեռ հասկան բարին՝ թէպտրեալ ոչ ըստ կանոնաց ուղիղ բանի. այլ ըստ հաճոյից թիւր կամաց. իսկ բարիք ՚ի նոյն սեռհասկան բարին կանոնաւորեալ յուղիղ բանէ:

Այլ թէ զինարդ կամք մարդոյ բարւոյ վերայ ունեալ ՚ի հեղական սիրոյ՝ զսեռհասկան զիւր բարին անդրագոյն վերայբերիցէ առ ածայինն բարին, ըստ ոյսմ չինքեան, քն ըստ ոյսմ ոչ է բարի, կամ զինարդ կամք մեղանչականին, թէպէտ և ՚ի բարոյական առաքինութիւնս մարդէղոյ՝ չեմ մերժելոյ մեղք զսէրն, և անկանելոյ յածայինն բարւոյ ըստ ոյսմ չինքեան, չարս չար ՚ի սեռհասկան չիւր բարին թէրիցի, Ածս բանից է քննել:

Իսկ

Լսակ զոր առացաք յեղբակացութենէ, թէ զարթք անարուեստ զուարթիլ բանին զառաջնորդութեան, և կոյր յարձակմամբ դիմեալ յանձին բարւոյն, և յերջանկութենէն, յայնս խնդրեն զայն՝ յորս ոչ է գտանել. և վասն այն զոր լինչ և հնարին անկարգ սեղնչանօք ի յադուրդ անձին. միշտ մնան անհանգիստ, քաղցեալ, և թշուառ. ոչ միայն ըե մարգարէք և արբազան վարդապետք ասծուսոյցք մեզ առեալ քարոզեն. այլ և լսկով լուսով և զգօւթիւք բանին ծանեաւ և յայտնի է. ցոյց արիստոտէլ*. զորոյ ոսկեգիր տառից արժանի զբանն՝ ոչ դանդաղիմք՝ ի բազմութիւն պատկեալ բերել: Ասէ այս բանք են նորա: Յաւ ժամ ամպարիշտ ընդ անչինս մտաւոխն, և հակառակին. այլ ինչ կամին. և այլ ինչ խնդրեն: Զի անգոնանալ և լռեալ, զոր անչանց վարկանին բարի, պինդ պահել զհնս երկան. առեալ չանչն որինչ ոչ չգտաւ, զի ոչ առնէ ամենիւնս առաք, չայլ ինչ ցանկանին, և չայլ ինչ ոչ յորդորեն: Ահա վերհերուածք և հերձուածք՝ ի գործոյ՝ զոր լաւ համարին անչանց, խոսանեն. և զի բազում ինչ գործեալ են ապիրաք, ասա չոսանեն ապիեն պիեանս, և պաղպիան, և անչին առանին: Խնդրեն՝ ընդ որս անցուսցեն զաւուրս, այլ չանչանց խորհին, զի բազում չիրեն ծանուանս, և փափկեալս, և չսուան չինն լինել, զարչեալ խրճան չայնպիսեաց անփոյթ, այլ ի լինել ընդ մարդկան, ասա գոյր ոչ ճանաչան: Եւ պանդխտ ոչինչ կայ ի նմա աներեւի. և ոչինչ բարեկամանքն ասէր, որ ի բարեկաման է, առնին ընդ անչինս: զի ոչ ինդրակից լինին անչանց, կամ ցաւակից, այլ հերձուածք է ի սիրոյ նոցա, և երկպառակութիւն. ըստ որում ոչ ճանան հոգւոց՝ ասա անխրատութիւն, վնաս զի գոպտիչեպեն ընձեռնա՝ ընդ լսաղծէ, (ըր զգայականն,) և հրան, (այս է բանականն, որ գաւառ հրաժարիլ ի չարէ,) ինդրայ երբեմն. և այնպէս չգիչեն ոչ չայս կոյս, և ոչ չայնկոյս, և ասչ ընդ ինչ գիտութիւն պիտոյ: Ապա ընդպէս զի հնար ինանգամանայն ասէր գրգռիլ, և խնդալ, այլ մոլին չնչ գոյր ոչ խնդութիւնն՝ անդրեն ցաւոյ վարկին, և սգրչանայ ընդ հնչգանալ ինր: Զի չարչ հանապազ ընդ

* Ք. Բարոյ. գլ. է:

ընդ անյն իւր ընտի համ լինիլ. զի ուլինիլ ի նմա
սիրելի: Վասն այն գեղեցիկ յարէ զկնի: Իսկ ո-
րովհետև այսպէսն լինիլ՝ դառն է յոյժ, գուն գործեալ
ջախիջուտ յամպարշտուիւնէ, և ջոյն յանչին կալչուտ
լինիլ այր իւրի: զորոյ զնահատականն, և զնորա
հասիտ կեանս, փոքր միյառաջ ենթադրելն էր:

ՊՐԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ:

Յաղագս առաքինական երջանկութեանն, կամ յաղագս երի-
ցոյ պատուոյ առանն զմարդն բնապէս երջանիկ:

Անդր յերջանկութենէ են երկու
ինչ. իւր, որով լինիմք երջանիկ,
և առաջնութիւն այնը իրի: առաջինն
ասի երջանկութենէ առաքինական. եկրդն
երջանկութենէ փեսական: զամենէ գրեա
ցուք առաջև: այժմ զառաքինականէն են բանիք:
Եւ թէպէտ ի տրա վր չրջի բովանդակ բա-
րոյականիս ծղնին, վր լինելոյ տրա ամ գոր-
ծոցն վախճան, չափ, և վարձք. սակայն
ոչ ուրեք ի փիլիսոփայութենէ այնպէս մեծաձ
մոլորեցան նահանի փիլիսոփայք անհաւատք,
րոյ ասա: Քանզի կերպարանեալ տցա ի միտս
ջնաչխարհիկ զմեծահրաշ զգեղարփառ երջան-
կութենն զանիալ, և ոչ գիի ի մարդամօտ բարեաց
ատան գտանէին անդորր անխառն և գեղա-
զանց՝ ատ ի լրումն գործոյս մեծի բաւական:
Ապա որոյ, ոյ ատէ ոբն Թովմաս՝ նեղէին ան- գ. ընդդէմ
հնարին ապի և անպի՝ մեք նորա խոհական: Եւ այ հերետո-
գտանէին, յո դարձցին: Ոմանք զմարդկան կա ոց. գլ-
ատարեալ երջանիկ լինելոյ հատեալ գյոյս, այ խոր
զոյն կեանս ասէին երանելի, որ ամ ուստեք
ղեղոյր բարեօք, այլ որ ոչ յոյժ լինէր թշուառ:
ըստ որոց միտս ատէ պղինիոս: Ընդ դպատպան
արտար խոհեմի գապել, և ի բաց եդեալ զայ գպղեղ-
քի բաղդի՝ վճիռ հատանել. ոչ ոք ի մահկանացուոց

է

է երկանիկ: Հապա որոմ առաւպայեան, Աններօղ վէճ ճայնի բաղդ, զոյն չերսաի է խուեն ու ընտսաա: Փանդի առէ կիկերոն, ոչ վաճառ ասին արդիանաչան, և հերիւ չահելան, ու յորժամ ուլինել փոյթ լինի վաճառուց, կամ ուլինել ինաս մրուի յանդի, այլ յորժամ հեծափոյն համամբ փոխադիպութիւն է չերկուին. առյնպէս և կեանք ու հոյն յորժամ ճոխ զնդեալ է բարեօք, այլ յորժամ հեծ և երեսելի համամբ վայելէ ի բարիս, չերաւ ասի երանելու:

Պայլ քաղաղինք յայսմ մասին ստոյիկեանք, կամեցեալ առալ մարդոյ վերջանկութի կատարեալ, ձչմարտութիք հաստատէին, թէ առանց քինութեին է ծայրագոյն բարի, և մոլութեին ծայրագոյն, և մի միայն չար: և վասն այն զիմաստունն, այս է զոր առաքինութիք շնորհաւորդեալն, և ի ցուլ փառնարեան, և ի գառ նախանձ տանջանս, կատարեալ երջանիկ առնէին զինիլ: Ամանք զկատարեալ երջանկութեին գնէին ի հանգարտութիք սրտի. զոր դիմորդ առնս կոչէր, բարեկարգութիք ոգոյ: և հերակլիտոս, հաշտութիք, և խաղաղութիք սրտի, և սիւռոն, անխռովութիք մարդ: զոր և դեղեցիկ առաքեալն ասէ.

Բազում ուղղասիրս բանիւքս այսոքիւք:

Զայր անարատ, և անդողդոջ և աներոյր,
ալ բնաւիւցաց առ ի չարին հրապոյր,
և ալ բռունց առաք հրամանի բռնաւոր,
ի հաստատուն մարդ զրէն ի խոպոր.
Եւ ալ հարաւ ընդնաւ ուժգին ի հանդերձ,
ալ զանձրնդնէց յերան մեծին դիւոյ,
և ալ ալխարհ ինչ փոյթայնաւ կործանի,
զաներկնաւանն զայն արհոյն չերկնչի:

Անաքսագորաս, Պռոնիգոնիոս, Երնիւս, Պիւդագորաս. և այլք, սկզբնաբար առ երջանկութեին սահանջէին զձանաչութիւն, և զնկատութիւն նրաց: իսկ արիստոտել զնկատութիւն, և զառաքինութեին նախադասեալ յաւելոյր ի վերայ և զբարիս բաղդի. և զքաջ հանգամանս մարմնոյ: Ընդ որոյ ասացին, և ընդ նմա կիւրենեանք, քան զամ ձախասպատիճ համարէին զփափկու-

թիւն

թե մարմնոյ· որոց անասնամիտ մոլորութեան արդ զհետ երթան՝ ի գործս, բազումք ի ոտն կայց մոլիք· կիսոցն՝ ի մեծութենէ և՝ ի հեշտութենս աչս արձակեաւ, և կիսոցն՝ ի փառս, և յիշխանութենս երբև՝ ի մեծ ինչ բարս: Եւ որպէս թէ ծնեաւ էցեն՝ ի տանջել զանձինս՝ իւրեանց չիւրոք յայնպիսի ինչ դնէ զերջանկութենէ իւր· յորմէ երբև անձամբ կարօտի՝ յօտարինն հոլկտլն· ոչ տգէտք՝ ի գիտութենէ, անանկք՝ ի մեծութենէ, հիւանդք յառողջութենէ, և ատրուկք յիշխանութենէ:

Այլ մի զմեզ յիշատակեցուք, յայտ է թէ եպիկուրոս զերանական կեանս եդ՝ ի հեշտութենէ, բայց թէ զոն խմանայք, զհոգւոյն թէ զմարմնոյն, թէ զերկոցունն և՝ ոչ է մեզ քննել: Զայս մի ինչ արժան է նշանակել, զի եպիկուրոս առ համարձակեալ զմարդիկ՝ ի հեշտութենէ, եթէ՝ ի բարս, և եթէ՝ ի չար, զմեզ զպզտուկս զմայլման հեշտութեան զանացուբ բառնալ՝ ի միջոյ: Վասն որոյ ուրացաւ զանքուն տեսչութենէն այլ՝ ի վեր արարածոցս, որոյ անհնչաւ գաղտասան, և նախանձալից ակն անդէն իսկ՝ ի հեշտութենէ երբ տիպաւ խոցէ զսիրտս չարացս: Զմեզ զգործս քննութենէ եւս ձախորդելոյ հիւանդից· զի յանհոգս ղբօսեցուբ, ոչինչ զանգիտեալ յանվնաս պատճառաց անտի: Զերկիւղ մահու զգաստացուցիչ հեշտութենէ կեն ցաղոյս՝ զանացուբ բառնալ՝ ի միջոյ· յառել՝ թէ այն չէ ինչ, և թէ յետ նր ոչինչ մնայ մեր ցաւ առակիր· և վասն ոչ ինչ է երկիւղալի քան զոչ նինչ· որով և զպատրաստեալ տանջանս չարաց՝ ի հանդերձեալ կեանն՝ տառապելս համարեցաւ: և զի միանգամայն ատացից, յետ՝ ի փլ լիատիպայութենէ իւրում այս էր նր վճիռ, զմեզ անձկութենէ սրտի, զվաստակս հոգւոյ, զերկիւղ, և զցաւ, կամ ամենևին բառնալ, և կամ նուազել առ իւրաքանչիւր մարդկան զմեզ զաջուկ կենաց վայելուչածս ոչջափ ինչ շնորհէ քննութենէն, ոչ պէսպիսկ գրի իմաստու-

Եւ կամ զի համառօտ ասացից, առ հասարակ անօրինելոյ նոցա: Այլ արդ զայս ամ կարծիս զհակառակեալս Հնմարտութեանն մերժեալ, զՀնմարիան հաստատեցուք զվէմ:

ՅՕԳՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ:

Յաշտգս ընդ երջանկութիւնէ մարդոյ ոչ կայանայ՝ի բազում ինչ սպեղծական:

Ա՛ռաջին եղբակացութիւնէ:

Երջանկութիւն մարդոյ ոչ կայանայ յինչս: Եզրակացութիւնս ընդդէմ ասահոց. որք անչափ կանամով յարին՝ի մեծութիւնս, մինչև համարիլ զայն ծայրագոյն բարի: Ոչ ասեմ առա քեալն կոչէ զաղահութիւնն կապալպորնէ:

Ա.Է.Ի.Ե. պր. Ա: Յուցանեմ բանիւ սկզբն թովմայի՝. Յընչից ոմանք են արուեստական, ոմն դրամք. և ոմանք բնական, ոմն ցորեան. գինի. և այլն: Առաջինքն են վն երկրորդաց. իսկ երկրորդն՝ի պահ պանութիւն կենաց: Ապա և ոչ միանն է վերջին վախճան. այլ միայն միջնորդ առ վախճան ինչ, այս է, առ պահպանութիւն կենաց: Ոչ ասեմ հա ջորդին ընդ օգտակար բարիս, որոց ընդդէմ է բան վերջին վախճանի, և երանութիւնէ:

Ա՛ասատատն նախ. Բարին մարդոյ կայանայ միա նաւանդ՝ի պահել զերանութիւնն առ իւր, քան

ձ. յաղէս ինիրնարա քնէց: ՚ի հանել զինա յիւրմէ. Այլ ոմն ասէ բռեսիոս՝. ինչ առաւել պայծառ են՝ի սփռելն, քան՝ի ծաղք վելն: Քանզի սփռումն տիպ է սպելի, այլ առա պայնռումն գովելի է: Ոչ ասեմ նման են քակորոյ, զոր թէ սփռեն, պարարէ զանդաստանս. այլ թէ հուսեն՝ի մի վայր, նեխի: Ապա ոչ է՝ի նա երանութիւնէ:

Երկրորդ, ընչից զհետ գան հոգք պահելոյ, ծարաւ աճեցուցանելոյ, երկիւղ կորուսանելոյ: Եւ ևս առաջիկ են հեղգութիւնէ. յարուցիչ հպարտոյ, և պղծութեանէ, բորբոքիչ անօրէնութեան.

խափան առաքինութեանց, և վայ այն քո նմա նեցուցանէ զնո փչոց, որք զսերմն առաքինութեց հեղձուցանեն: մանաւանդ եթէ բազում անգամ. պահին ի չար պատրաստին իբրեանց, ոչ ա- ախ. ժոլ է. և ոչ երբեք յադին նոքօք բալձանք նոց: այլ զորս ունկնին ունապրեն, և զորս ոչն ունկնի՝ անձկանօք խնդրեն: ուստի չիրաւ ա- սաց բերնարդոս. անհնար է սրտի յագել ուխով. ապ ե ալ մարմոյ օգով: Ապա ոչ առնեն երկանիլ զսահմանիչ իւրեանց, այլ յաւէտ սուվեալ: Երկրորդ, սմենեքին իսկ ընդունին, թէ երբա նադոյն է տնանկ առողջ, քան վնճատուն ախ տասլեալ ոտնառութեբ, կամ այլ ինչ ցաւովք: զի սա կամէր արդեօք ամ գանձուքն պնել զա ուղչութեն: Մանաւանդ թէ ապքատն ապրիլեռս սլսոփխառս՝ որ յանկեան աւրեք արկատիոյ, ա- ուանց ինչ շահացանկութեբ գործէր անդ փոք- րիկ բաւական իւրում դարմանոյ, քան զդիւ- դես մեծահնծան թագաւոր երկանիլ համարե ցաւ ի քունէից, ոչ պատմէ սլլինիոս: Եւ զի համառօտ առացից, ոչ ոք զհասարակապետու- թիւն հռոմայեցւոց, և լակեդեմոնացւոց ոչ ա- ռնցէ երանադոյն լեալ, յորժամ առանց հարս տութեբ տիրէին զնոսա զօրութեբ՝ միւն յոսնաս- տանի, և միւսն մեծն մասին աշխարհն. քան յոր ժամ յպիտացեալ մեծաւեբ, և որ ի նմանէն մո լսութեբ՝ երկոքին քայքայեցան: Ապա ինչ ոչինչ օգտեն առ երկանիլ մարդոյ:

Ասարկիցե ոք յատահաց կասկանել: Ան ինչ թուի լինիլ ծայրագոյն բարի մարդկային կե նաց, որ առաւելապէս տիրէ մարդկեղէն ա- խորժակաց, և յորում բովանդակին այլ ամ բարիք մարդկան: Իսկ արդ ինչ առաւելապէ տիրեն սխորժակաց մ՚իկան. ըստ այնմ.* ածաքոյ* ծաղէ- ղոնեջ ամ ոտ: Եւ քերթօղն ասէ: Չի պանծակ սէրս պաճուճապէս ո՛վ սրբանուէր փաղդ ոսկոյ: Սոյնպէս և այլ բարիք մարդկան ըստ իրաց ինչ բովանդա հին լինին. ուստի ասէ արիստոտէլ.* յայս ասէ * է. բա-

ծառայ, որ գինով և կամեցի մարդ. զոր յայտ յանդի ճան եցոյց ովքատիոս յերկրորդ գիրս նոմա-

գաց ասէ:

Զի ամենայն իրողութիւն,
համբառ և խառն, և ըմբռնելիւն,
և մարդկայինըս պերճանելիւն,
հարկապանքն կան ի հնութիւնն.
Զոր ընդ ունի ոտ բազմաւոր,
ւէղի հզօր, և խոտաւոր,
արդար գիծն և լոգաւոր,
և համարձակ ծառանգաւոր:

Պատասխանեմ. ինչք անկեան միայն անհրաժա կաց յիմարաց, որք ընդ արծաթոյ վաճառեն զհոգիս: Զի այլ իմնաստուն և ոչ գուն ինչ ա նարժան գործէ՝ վն ցանկութեանն ընչից, այլ ե տեսանել ոչ միայն ի հմտութիւնս քրիստոնեայս, յուսեալս յոյ, թէ երանի է աղքատդ հոգւով. այլ և ի բազում նախնիս, որոց լսելով լուսով բանի լուսաւորեալ, ազատ պահեցին զանձինս յընչաքաղց ախտից. ոյք յայտ ե ի լակեդեմո նացիս, և ի նախնի հռովմայեցիս: Ան զի, այսպիսի ընչից իշխեցողութե ի սիրտ մարդկան ոչ է մեղմ և քաղցր տերութե, որպիսի վայելէ ծայրագոյն քարոզ. այլ խիստ իմն բռնաւո րութե, որ չարաչար տագնապէ զմիտս. և քիւր ազդէ չարեօք ընտ: զի ոյք ասէ առաքեալն. արմատ ամ չարեաց արծաթասիրութիւն է: Ասասի ա գահք նման են սորիկայ, զոր ի հնդիկս կա ւելին ոսկի շղթայիւք, զորս յիրաւի կոչէ տեր տուչնանս: Ար նչափ ելոհատս, որչափ փորձատս: Իսկ բարիք, զորոց ասէ արիստոտէլ՝ յինչս լինել, են միայն վաճառելիքն և մանուկք, զի հոգեւորքն են անվաճառ. ոյք պիտոյ և առաքինութե: Ասա

* առասպել ծէ:

ոյ ասէ աղոսմին *. ընդ ընչիք բնաւն ապրուստիդ անդրին. պի ապանալ պնդասպատութիւնդ միտս ոչ գիտե: Իսկ զոր ընդ կատակս, և հեգնօրէն ասաց քերթօղն, արդար լինիլ մեծատան, և զգօն. պարտ է իմանալ զայն ոչ ըստ ճշմարտութե,

այլ

այլ առ. շնորհաւէտս խօսեցեալ, եւ որում մնար պիտի շնորհեն մեծատանց՝ ընծայեալ նոցա առաքինութիւնս եւ ձիրս, յորոց ամենեւին են օտար:

Երիւրեր էպրակացուն:

Երկրորդ. Պատիւն է միայն վկայութիւն գերազանցութեան. զոր ոչ առնէ այլ ինքնատրէ, եւ՝ ի վեր գոյ նոր իբրեւ հարկ լինէ, եւ վերատրէր: Այլ երջանկութիւնն է եւս գերազանցագոյնն՝ ի բարիս: Ապա ոչ առնէ զնա պատիւն. այլ ինքնատրէ:

Երրորդ. Բարին, որով եմք երջանիկ պարտի լինել հաստատուն; եւ կայուն. Այլ պատիւն է անկայուն եւ անուսի. վասն կախի՝ ի կարծ մարդկան. ուստի յակ. ձ. նմանեցուցանի, զայ ասիս մի երեւել ծրելի: եւ իմաստ. ձ. ան ցաստ սպասէրի. եւ գանիկելի. ձ. ալեաց ծովու: եւ ունի առ ինքնէքայ առ պոլիբոն: Պարիշ վասպ ձօք սպանին, նահանջս չարչանին, եւ զրս գձնանն, ծանրաբեռնանն եւ նեղեն: Ապա երջանկութիւնն ոչ է՝ ի պատիւս:

Չորրորդ. երանութիւնն է վարձք առաքինութիւն. ոչ առ արիւստոտել * . այլ ոչ նոյնն առաքինութիւնն՝ * պատիւն ուստեւել Թուի լինել վարձք առաքինութիւն: Ապա այն է երջանկութիւն:

* ա. բառգոյական:

Վայտուսեանեմ ընդ ուրեն Թովմայի * . ըստ պարզն ուղիղ ճարտ ստացութիւնն, որոյ ճշ գործեն առաքինութիւն. այլ ոչ նոյնն առաքինութիւն՝ * ստացութիւնն ուստեւել Թուի լինել վարձք առաքինութիւն:

* ա. բառգոյական:

զարհուրս, զի լայ ինչ նոցա լսաւգոյն ի պալ: Որ պատմի, թէ թագաւոր ոմն պարսից յոմեմ նե էքսաւորէ զերկաւիաւքն հանեալ ջուր գե ոոյ, մոտալութեր ընկալաւ յընծայ: Ապա եթէ ոչ պատուոյ լիներ գործն, ոչ ևս էր առաքի նուելի. այլ փառամոլութեն: Ուստի որ ամ բծուելիք սրտի մշակէ զառաքինուելն, նաև ճշմարտաք համբաւոյ և պատուոյ գործէ զբա րին, ոչ յայտ է յառաքեալն, որք երթային քանդալով յերեսաց առնելոյն, զի վն անուանն Յն արժանի եղեն անարգելոյ:

Երրորդ էպրայոյութի:

Երջանկութեին ոչ կայանայ ի փառս, և ի համբաւս: Եպիսկայութենս երևի լինիլ ընդդեմ վարդեմի գիւցազունց, որք վասն փա ռաց և համբաւոյ գործէին զամ:

Յուցանի նախ. պարտ է երջանկութեե լինիլ ի հաստատուն և ի ճշմարիտ բարւոջ: Այլ ոչ ասէ բռեսիոս * . փառքն յոլովակի է պա տուիր, և ծանակ: Քանզի բազում եղեն ճգնաւոր ի սուտ կարծեաց ասկաց. փոն զոր ուրիշ ծանուցե ւէ: Զի որ սուտքն, փորպէ որ ինչ ուէ, չիարոց անպի հարկ է նոա ամաչել: Ապա ոչ ե ի նմա եր

* Ֆ. յղէ ոիլիարոս ընե:

Չանկութեին:

Երկրորդ փաստքն, ոչ ասէ ամբրոսիոս՝ է պայ ծառ ծանօթութե հանդերձ գովութե. որոյ գամ բաւն է հրատարակութեն լինչ: Երդ ծանօ թութեին ածային է արդարև պատճառ երից. նմին երի յայնմ երբև ի ճշմարիտ պատճառի կայանայ երջանկութեին: Ուստի սբն Փրանչիս կոս ասէր. որ այնպէս է խրատանէութ, որպէս ե քն յաւս էոյ: Բայց մարդկային ծանօթութեին պատճառն յերից. ուստի ոչ առնե բարի, այլ ենթադրե, եթէ ճշմարիտ լիցի. կամ եթէ ստուտ, ոչինչ օգտե առ երջանկութե. այլ առնե զնա թշնամաւ. վն պի վկայութե հոգին մուաց երից զամենի հարեալ նիր, ամաչէ ի փառաց անտի

երբ-

երբև ՚ի տուս վկայէ ։ սակս որոյ որ զերաւեն
խորհի , մ՚է ինդրե զհամբաւ , այլ ընդդէմ և հոյ
նակ չանպատի էր , քան պղատոնի • կամ գի-գոյ
մարանեաս ծաքիւալ , գործե պատասխանելի ։

Ա-րդարդ երկասիրելի ։

Երջանկութեն մարդոյ ոչ կայանայ յիշեսո-
նութե ։ Եզերակացութեիս է ընդէմ ոմանց
քաղաքացոց • որք զծայրագոյն բարին մարդոյ
դնեն յիշեսանութե , և զծածկեսնս և վսեմագիայնս
յայն վախճան ծառայեցուցանեն ըստ յերբինքն
պետոյ առեալ կեսասուսին բանի • երե անցանել
պարտ էր ելերասմբ , ՚ի հոգասրութե սակս չերաւի
է անցանել , յայլ ամենայն իրս փափուկ սանելիր զծծ-
պալպանելի ։ Ասասն նահանի հասվմայեցիք , որոց
հասարակասեսութեն յընդարձակութե տրուե
թե համարեր զևբ երջանկութեն , զորինասուր
կսեսալ դաշնս , յորժամ խաւսան լինել ընդ-
արձակելոյ տրութե , խորհանկ մեկնութիք
գժրեին , ոչ և արդ սանեն եգարացիք ։
Ցուցանի նախ • Պարտ է երջանկութե վա-
նել զամ հոգ և զերկիւղ ։ Ալ իշխանութեն
անհամար հոգով , և երկիւղիս վտանկէ ըս
սիրտ , որպէս գեղեցիկ նշանակեաց դիոնեսիոս
քունասոր սիկիլիոյ , նմանեցուցեալ զանձն մար
դոյ , որ ուսիցէ և լսիցէ ՚ի մեծահաց խրատս
Ճանի • սուսեր ունելով ՚ի գլագաթան վերայ
կախեալ զնուրբ թելէ մերձ յանկուն ։ Ալսպա
իշխանութեն ոչ երջանիկ , այլ երկիւղի սանէ
զմարդ • և ոչ զկատաց արևս տոնելոյ ՚ի ձեռս
անհմտին փետտնսեալ սսե ովիդիոս • պոփիթ ,
և ոչ պոփիթ ։ Ջոր և բռեսիոս * , եցոյց բանիւքս * Գ• յաջո
սյսոքիւք ։ Ալև է կոր իշխանութե վսասաւոր հո- հիպիարքոս
գոց ՚ի բաց դահանիլ • և ՚ի խոյսուռնդոյ պարհասրանաց ըե ։
պերծանիլ ։ Երջանիկ կոչին պպոփեսն ասպն և ան-
դր ոսրհանդակօք , որ սասաել երինէ , փան պըս եր
կնցոյանե ։

Երկրորդ , իշխանութեն է երբ սկիզն լինա-

քանծու այլոց երջանկութենէ : զի տայ իրաւունս, հոգաբարձու լինելոյ այլոց : և ըստ առաքէ- լեայն, կացուցեալ է յոյ առ հաւատարմաց օգուտ. "ի վեհժխնդրութենէ չարաց, և՝ ի պաշտպանու- թեն բարեաց : Ապա ոչ է լինչն երջանկութենէ, այլ առաւել ինչնորդ՝ ըստ իրաց լինչ ծառայօղ երջանկութենէ :

Երրորդ. երջանկութենէն հաստատէ զմարդ՝ ի բարին : Իսկ արդ իշխանութենն հաստատակ է բարեաց և չարաց. ոյզ յայտ է՝ ի բարի և՝ ի չար իշխանս : Ապա ոչ կացուցանէ զերջան- կութենէ :

Չորրորդ. իշխանն կամ ըստ արժանեաց վա- րի իշխանութենէն, և կամ ոչ : Եթէ ոչ ըստ ար- ժանեաց, ուրուբենէն լինի նմա որոգայթ, և առնէ հաւատոյ կործանման. ոյզ յայտ է՝ ի տարկոծինելոս, ՝ի գեռնեսիոս, և՝ ի կայսերս : Ապա եթէ ըստ արժանեաց վարիցէ, ուրու- բենէն աշխատութենէ է նմա, և բեռն. ոյզ յայտ է՝ ի մովսէս, ՝ի ելիսուրգոս, ՝ի սողոն, ՝ի կոդ- բոս, և յայլս : Այլ ոամիկք զիշխանաւորս հա- մարին երջանիկ, զի հային միայն յարտաքին սէրք ձուե: իսկ որք ճանաչեն զգաղտնիս սրտի, թշուճա առականս համարին զնոս, և իբրև զվաղնջուց դրօ- շեալան, որք արտաքոյ էին ոսկի, և նեղբոյկաւ : Ոչ այսորիկ արհամարհեին զիշատաւորութենէ բազումք յիմանանոց, որպէս յայտ է՝ ի նոսա պոռնիկիոս, որ ակամայ յանձն էառ զիշատա- ւորութենէ. և յանդգնարարս սիրեցաւն, որ ըզ- վիլեսոփայութենէն, քան զիշատաւորութենէն էառ համարեցաւ : Թողլ այլ անթիւս :

Բաց՝ ի պատճառաց ասացեալ, են և այլ երք ընդհանրականք, ըստ որոյ թուի * . որով ցուցանի, թէ և ոչ՝ ի միում յատացելոցս կայ նայ երջանկութենէն :

* ա. է. կա. է. պ. է:

Այսու. երջանկութենէն արտաքոյ զնամ չար. վն այն գտանի միայն յայլոր բարի : Այլ ինչք, պա- տիւ, փառք, և իշխանութենէն, են ձերք կոյր բաղ- դի. առնեալք յոլովակի չարաց, և ոչ՝ ուրեմն

բա

բարեաց: Ասպա ոչ կարօղացանեն զՀնչեմարիտ էջ
ջանկուԹիւն:

Երիորդ. էջլանկուԹիւնն միայն բաւական է
մարդոյ: Բայց ի առանձին զօրաս բազում ինչ
ձեայ պակաս. ոյն առողջուԹիւն, զօրուԹիւն, գի
տուԹիւն, և առաքինուԹիւն:

Երրորդ. յերանուԹիւէ ոչ ոք լինի յառեգոյն.
այլ՝ ի տոցանե բազումք յառանգն: Քանզի ոյս
ուԹն փոխե զբարս. ոյ յայտ է՝ ի հելիոգա
բալ, ՝ի ալէքսիոս, և յայլս: Ինչք բազում
անգամ լինին՝ ի ՀնՀաս առացողին Իւրեանց. ոյ
է տեառնէլ՝ ի կրկեսաս, ՝ի կրաստոս, ՝ի հռոմ
մայեցիս, և՝ ի լակեդեմոնացիս, զորոց զքա
ղաքս ալքատուԹիւն շքեղացոյց, և պահեաց.
իսկ մեծուԹիւն կորոյս: Ալ և իշխանուԹիւն
յոլովակի լինի պատճառ կործանման, և մա
հու: ոյ յայտ է՝ ի յուլիոս կայսր, և գրեթէ
յոմ կայսերս: Իսկ փառաց, կամ համբաւոյ
աէր բազում անգամ արկանէ՝ ի մեղս. ոյ ե
րևի՝ ի լուկրետիա. որ պարկեշտ էր յոյժ. այլ
ղի մի առուԹիւ վատահամբաւեացի, նրբու ը
ծառայի ննջեալ, յանձն էառ զՀնչեմարիտ շնու
Թիւն: Ցե եմբեատկէ, զի ած համարեացի, ՝ի
վինս եառնա լերին իւրովի արար զանձն գա
հավէժ:

Չորրորդ. էջլանկուԹիւնն կայանայ առաւել
՝ի կայսն և՝ ի ներքին բարիս հոգւոյ. որ է
աշխարհային մանն մարդոյ: Իսկ այդպիսի բա
րիք են միայն արտաքին, և ը կամն անկայուն
բազդի յեղուկան, և անհամար արկածիւ նեղեակ,
ոյ առ փորձն աննիւթեալ: Ասան լաւագոյն ան
կան յիշխանուԹէ՝ ի տարկուԹիւն. որպէս սեդե
կիա, մանասէ, պերսէս, պոյտազառ, և այլք:
՝ի հարստուԹիւ՝ ՝ի յեսին տնանկուԹիւն, ոյ քե
լեսարիոս, կրիւսոս, և կրասոս, որոմ առ բազ
մուԹիւ դանձուց՝ պէրճ անուն կոչէին. այլ
յետ չքաւորելոյն՝ վախճէ: և վէ այն ասէ մեծն
վաղերիոս, եղև այսպէս կոպականաց. պէ շրջէր պէ
նանի. այլ որ ընդ առաջ էինէին ոչխարն պայն ոյ

ձեծափան : 'ի գերապոյն համբաւոյ 'ի յեսոին
խոյտատակութեն , ոյզ համան , և սեանոս : 'ի
մեծաշուք պատուոյ 'ի ծառայական նոճաստու
թեն . ոյզ դիսոնեանոս բունաւոր սիսիլիոյ , ան
նիբոյ . և այլ բազումք : Վայ այն յիքաւ գը
ըեաց մեծն վալերիոս , դիւրընդծիանք են յոյծ ,
անոպիք , և իբը պղայոյ ընծիանք՝ այս ամենայն ին
նուինիք մարդիան , և ձեծուինիք . գան իբը առուծի
մեանգամայն , և անդէն սորին գնան : ոչ ասբէք և ոչ
յոսէք հասպարմապ գազարբեն . այլ անոպիկ գիմամբ
բաղդի՝ ասպ անդ հոգհոգնալ՝ պըր 'իբարձոնս ամբաս
նան՝ յանկարծակի կաթել չընկայից, յանդունդս պա
տապանաց չարալար ոսկանեն : Վայ այն ածե 'ի վր
Հզպա էնպարզ համարիլ, կամ կռնել պոսա բարի . այ
սոսկասնելոյ գառնուինք վշգաշն հանդիպելոյ պատ
ինգնան ցանկուինի , ախորժական գգուանօք ամօթել,
ձեծ նս չարեօք վարկեն պատ : Ա յլ թէ աւելի
մարթէ ի համարիլ զսոսա երբև անտարբերս .
զի ոյզ խմասոսուինք ասաց աերկենսիոս . են ըսպ
արկի սպասողին զնոսա . այնմ որ ասղիղ գիպէ վա
րել , են բարի . և այնմ որ ոչ ասղիղ վարձ , են չար :

Հինգերորդ Էլբակացութիւն :

Պ'է'ի հեշտութենս մարմնոյ , և ոչ 'ի բարի մտաց
մարմնական կայանայ Հշմարիտ երջանկութիւն
մարդոյ : Եղբակացութենս է ընդդէմ մարմնա
պաշտից , որք ուրացեալ զլինել հոգւոյն ան
մահ և հոգեղէն , միայն զմարմնական բարիս
Հանաչէն , և 'ինն յաբեն . զորոյ զհետ երթան
'ի գործս՝ և մոլի ոամիկք , մանաւանդ որոց
ձէծ որովայնն է : Եւ թուի թէ եպիկուրեանք
և զնոյն հաստատէին . զի և նոքա դնէին զհո
գին մարմնեղէն և մահկանացու : Մանաւանդ
և եդաբացին այն , որ ղդրախտ իւր զկնի հե
տեւութեամբք օրկորոյ և շշուափականին գար

շայոյց :

Ա յլ զայս մոլորութիւն ոչ այնպէս փութով
արժան է ասել , զի դատն արտաստօք ոդբալ

Ջն ո՛ր անթաց աչօք ածիցէ զմտաւ. Թէ մարդս առեղծեալ վտքր ինչ խոնարհ քան զերեւտակս, ՚ի պատկեր ոչ արարեալ, խմացա կանին գոյիւ ալձնեալ. (քան զոր ոչինչ վսեմագոյն, ընդունակագոյն, և գերազանցագոյն ՚ի լեա,) այնչափ գրաւտ լինիցի, մինչև զայն ազնուական և ածոյլին կայծական՝ առ յաւիտենական և ածոյլին բարիս բնաւորական իմն բերմամբ ցոլացեալ՝ զվառ, և զբորբոք շնչուցանել, և երջանկացոյ խոզից, այս է արհամարհ և անսանալ զրպանագ, իբր ծայրագոյն նիւն բարուց չարաչար փափաքել: Ա՛յլ զի մի աչխատելով միայն վճարեացուք զերազ:

Յուցանի եղելակացուն փաստիւք: Նախ եր ջանկութեն ոչ կարէ կայանալ ՚ի կատարելութի՛ն, ոչ և նա կարդէ կայանալ ՚ի կատարելութի՛ն մարմնոյ: Փոքրագոյնս յայտ է. այլ և մեծագոյնն յայտ անտի է, զի երջանկութեն է վերջին կատարելութի՛ն մարդոյ. և վն այն պարտ է նմա պատշաճիլ մարդոյ քան գլխաւոր մասն, որ չէ կարգեալ առ այլ ազնուագոյն:

Երկրորդ. պարտ է երջանկութե՛ն յագեցուցանել զամ բաղձանս մարդոյ: Ա՛յլ մարմնաւոր բարիք ոչ յագեցուցանեն զամ բաղձանս մարդոյ: Ապա երջանկութե՛ն ոչ կայանայ յայնս: Մեծագոյնս յայտ է յառաջելոցս ՚ի վերոյ: Փոքրագոյնն և ս է հաւաստի: Քանզի կրկնի է ՚ի մեզ զօրութե՛ն բաղձողական, այ խմացական և զգայական: և մարմնական բարիք յագեցուցանեն միայն զզգայականն:

Երրորդ. քանզի մարդն մտօք ըմբռնէ զբարին ընդհանուր, ոչ պարագրեալ ժամանակաւ, այլ յաւիտենական և կայուն. անհնար է բաղձանաց նր հանդչիլ ՚ի մասնաւոր և ՚ի ժամանակեան բարիս: Ա՛յլ մարմնական բարիք են յոյժ անկայուն. և առորին գոլով ՚ի

կարգի իրաց, ցրուեալ, բաժանեալ, նուաճ-
ուեալ և ըստմանանեայ ընդունին զբաղուածս.
ապա ոչ է հնար երջանկութեամբ մարդոյ լինել
՝ի նա։ Այս բանք են սքանչ թուիմաստի *։
Յատատասի մանաւանդ ՝ի վերայ հեշտութեանց
մարմնոյ։ Մի զի են զայնոքիկ, յորոց քնաքեա
ամաչեն մարդիկ։

Երկրորդ. զի իբր ՝ի բազում ոչ ձաշակին
առանց մեղաց, և ապա այն թուլուն յետ իբր
եանց զդատն խոյանացս ապաշխարութեան։
ուստի բռնախոս * ասէ. փրկեա՛մ են էք հնչուս
ընէց. այլ յոյժ էիցին ցանկութիք իւր, առյն ՝ի մէջ.
և առաքեալն * ասէ. Զինչ պիտոյ ուրախիք յայն
ժամ, յորս այժմ պատճառ հարեալ եք։

Երրորդ. զի և ոչ կարեն առընթեր լինել յամ
ժամ. և ոչ իսկ տեսեն յերկար, և ոչ երբեք
ըղձացանեն զսիրտ, այլ անդէն իսկ ՝ի վայրկ
ձանձրոյթ արկանեն, և ցյոյժ ըմբռնեալ,
թաղկացուցանեն զմարմին, և զոյս և զկորով
մտաց շնչուցանեն, և վնասու չարաչարս փոխա
րինեալ ընդ վայելուչածան առաւել ուրախ
քան զուարճացուցանեն, մինչև նրաւամբք ա-
սել օգոստինոսի գհեշտասիրեն։ Թէպէտ և հին
այնպէս էիներ, ոչբաւ ի էր։

Յաւել և զայն, զի ոմն ասէ բռնախոս, եթէ
հեշտութիք և այլ մարմնական բարիք՝ կարող
էին երանացուցանել, ոչինչ արգելոյր և զա-
նաստուն կոչել երանեալ, մանաւանդ թէ և-
բանապոյն ևս քան զմարդիկ, վն բազմոց ան-
բանից առաւելոյ քան զմարդ յայտնական բա-
րիս, ոմն վնասն յերկարուն կենաց, և առիւծն
յարիւրեք. և եղջերուն յերկարեք. և զի
համառօտ ասացից, գրեթէ ամենեքին իսկ յա
ռաջուեք. իբր զի մարմին մարդոյ ասէ, և
գժուարին յաւօք ախտանոյ քան զմարմինս ա-
նասնոյ։ Մանաւանդ զի զհեշտութիս մար-
մնոյ զտադոյն, և անխառն ընդունին կենդա-
նիք քան զմեզ, ըստ որում զայնս ոչ տեսնէ
անյագ՝ առնէ անբաւական, և ոչ ամենեին զա
զիր։

* Ջ. յաչէո
ֆիլոն։
* հռոմ. ը։

Ե. Ա. Ե. Ա. Ե. Ե. Ե

զկը , և ոչ ապաշխարութեին՝ դառն , և ոչ ա-
ւաւելութեին տաղտկալի . և ոչ տպաւորիչ ըզ
բազանաց , և հոգոց , և երկիւղի խառնութեին
անհանգիստ : Ապա կայ ասել ի թէ անբանքն
են երջանկագոյն քան զմարդիկ . զոր ոչ ոք
օրէնք և անպանամիտ լոյծ , ընդունի . և կամ ,
թէ երջանկութեին ոչ է եղեալ ի մարմնաւոր
բարիս :

Ասեցեալ . իսկ զնարդ բնութեանն իմաստուն
զոյսպիսի բարբառեալ ծարաւ հեշտութեանց և զգա-
լի բարեաց եւս ի մարդիկ , եթէ առ ձշմարիտ
երջանկութեի չէին նոքա օգտուտ . այլ խոտան :
Քանզի տեսանեմք , զոճաբեթամիա ընծանալ
մարդոյ բնապէս առ հեշտութեիս , և առ զգա-
լի բարիս . իսկ առ համբաստս և հոգևորս հայր
կաս բերիլ , քան դիմել :

Պատասխանեմ . թէ մարդ և աղդմամբ բնու-
թեն նախամեծար համարի զբարիս հոգւոյ , քան
զմարմնոյ . զի և ոչ եպիկուրաս՝ զոր կարծէրն
ունիլ՝ զնմաստութեի և զառաքինութեի , յանն
աւնոյր փոխանակել ընդ զգալի հեշտութեե .
և ոչ իսկ գովէ զզգալի հեշտութեին , եթէ չկայ
չափաւորեալ բանիւ . այլ եթէ չկայ ինչ ի նմա
հաճեալ բարւոյ ինչոյ : Աւասիկ ի դիմաց նոր ասէ
առաքինասաս առ կիկերոնի . . ոչ է հնար խրախու- * գիրք. է.
թիա վարել ընդ անօթս , երբ ոչ իմաստասէր , հաճոյս վախ
և արբարութիւն կայցէ ոչ : Իսկ զի քաղութիւն ի մարդ ճանի :
կանէ անարգեալ զհոգւոյն և զանձին բարիս ,
ասէ զանձինս հեշտութե . այսմ ոչ է պատճառ
չծաւալութեի բնութե . այլ կամ ագխտութեի .
կամ յաւատհատութեի , և կամ անհասատութե
թեի բանին : ըստ որում , կամ անդխտութիւն
հոգւոյն բարեաց , կամ անյուսատութիւն ստաց-
ման , և կամ ոչ զօրեալ զդեմ ունել հրապոյ-
րանաց հեշտութե , բռնադատ զնուրեանդ զան-
լաւագոյնս կարդեալ դիմումն՝ դարձուցա-
նեն ի բարիս մարմնոյ , զորոց հանապազ առ-
նուն զփորձ . և ի պատրաստի կարծեն ունել .
ոչոյ և փաղաքշութիւն՝ ակար և տգէտ մարդ

մեռ

միտ նոյ խաբել. և վը այն սնոյագ սարփանօք յայնս զակատին վատթար քան զանասունս: Եւ քանզի ոչինչ գտանեն՝ ի նոր բարութեն ըստ ըղձանաց և յուսոյ իւրեանց, չանան գէթ յա ձախուրթէ, զստուերական բարեաց նանրուն բառնալ զինեաս: Եւ յայսմանէ լինին մծղնէու թինք վավաշ ցանկութէ, մինչ՝ ի մոլիլ, և՝ ի ցնորիլ: Ա՜յլ ոչ եթէ այս էր բնութէ դի տուսն, ՝ի համնիլ նոր զմահկանացու մեր կե նաց զկարևոր գործն հեշտութէք. այլ զի ըզ տարժանութէն սոցա այսոյիկ սփոփմամբ առ քեացէ, և զմեզ ոչ մանկունս ողբանօք յորդո րեացէ՝ ի գործ դնել զնոյնս, տուեալ մեզ միան գտանայն և բան ապահանադիր, և խրատատու ծը նելոցս մեզ առ լաւագոյնս, մի զօրէն ախտա մոլ առատանոց յայսպիսի անարդ հեշտութիւնս յարիլ:

Վեցերորդ Երեսփոխութիւն:

Զեպէտ առաքինութեն վերաբերի առ երջանկութէն, բայց ոչ է՝ ի նմա կատարեալ երջանկութէն մարդոյ: Երկրորդ դէմ ստոյիկեանց:

Նոյնպէս նախ: Ձանազանարհն զանազանի յեղ բէն: Ա՜յլ առաքինութէնն է ձանապարհ առ երջանկութէն. զի ուղղէ զախորժակս մարդոյ՝ ի ստանալ զայն: Ապա ոչ է երջանկութէն: Երկրորդ երջանկութէնն է վարձք առաքինու թէ, ապա ոչ է ինքն առաքինութէնն: Երրորդ առաքինութէն ոչ յապեցուցանէ զբաղձանս մար դոյ. այլ միայն ուղղևորէ. ուստի թէ և կա տարեալ առաքինի լցէ մարդ, հառաչէ անդ րագոյն առ իմանալի բարիս: Ապա առաքի նութէնն ոչ առնէ զմարդն կատարեալ երջա նիկ:

Լսակ յաղագս վերոգրեալ կարծեաց, որ դնէր զերջանկութէնն՝ ի հանդարտութէ, ՝ի խաղաղութէ, կամ յանխռովութէ մտաւ, ոչ ինչ է

այլ

պիտոյ հակառակիլ բաղումք: Քանզի զայս խա
զաղութիվ հանդարտութիւն և անխռովութիւն ե-
թէ առնու սուկ պակասաբար, ոչ թէ չու-
նելութիւն ապականէ կրկին ազնիւզաց հոգւոյ.
քան այսմ ոչ կայանայ ի տոսա երջանկութիւնն,
զի ոչ է սուկ չունելութիւն չարի, այլ ծայրա-
գոյն բարի: Ասասի ոչ քանցելն զմոլախոտս
ոչ է վախճան մշակութիւն, այլ միայն պատ-
րաստութիւն լինչ առ վախճան. այնպէս և ոչ
ցածուցումն կրկնց է երջանկութիւն մարդոյ. այլ
տրամադրութիւն լինչ առ երջանկութիւնն: Իսկ
եթէ այս հանդարտութիւն առցի փոխանակ դը
բանան հանդստեան արտի ի վերջին բարին.
ոչ լուծանէ զկնդիրն. քանզի մնայ դեռ որո
շել, թէ որ ևցէ այն կատարել և անչափ բա
րին, յորոյ ստացման երջանիկ հոգին հանդչի
ցն լիով:

ՅՕԴՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ:

Եզրակացութիւն:

Երջանկութիւն մարդոյ հայանայ միայն յՅԷ:

Եզրակացութիւնս պարտ է խմանալ ըզ
բնական երջանկութիւն, զորմէ միայն
հոգւոյն հնն փիլիսոփայք. զի զդերը
քնականէն խօսիլ ոչ է փիլիսոփայից, որք ոչ
ի յայտնելոց, այլ ի բնական լուսով ծանու
ցելոց տրամաբանեն:

Արդ հետևի յատայելոցս ի նախանձեալ յօդ
ուածոջ. զի եթէ, ոչ ցուցաք, ոչինչ բարի ան
հատար, թերատ, և ընդհանրեայ, կարէ հայցու
ցանել զլուծեալ երջանկութիւն մարդոյ. Հարկ
է, կամ ասել թէ անհնար է մարդոյ լինիլ կա
տարեալ երջանիկ, և կամ ամբաստնալ զիմաստուն
ի վեր առ գերամբարձ լինելիս և սատարուն
բարին, յորում իւրք յատկեր ըստվանդակին առեղ
ծական բարիք: Ասասի ոչ միայն առ քրիստո
նեայ փիլիսոփայս է հնարաւոր, այլ և ի բազ

մաց

մաց առաջնոց, յորս ոչ էր լսելս հաւատոյ, յայտ նել աստանդեցաւ: Զի ոչ նշանակէ ոքեն օգուտ
* Ը. յՀԵ- ԹԱՏԻՆ ԱՒԵՏԱ
ստինս *, յայն միտ ըստ իրում ինչ ժխտական երևելն ա-
ՀԱՅ. ԳԼՈՒԽ: ւիւնք ադորեանք, աղքատութիւնք. (այս է, վասն մի խնամասասերք, ի պղծութենէ ստեպ յի չատակեալք,) եղիսպատացիք, հնդիկք, պարսիկք, քաղդեացիք, սկիւթացիք, գաղղիացւոց քուրմք, սալամիացիք, և այլք: Բայց ըստ նոյ-
* ԱՆԴԵՆ Ի ՆՈՅ * ՝, ոչ ոք զգուշագոյն, յայտնագոյն և քա-
ԳԼԵՒՈՒԸ. ՆԻՒՈՒԱՂԵՆՆԵԱՆ ՈՐՈՑ ԻՇԽԱՆԱՆ ԱՂԱՍՏԱՆ ՈՉԻՆՉ ՄՆԱՑԵ ԾԸ: ղաքացի հաստատեաց ղերուեմ, քան զպղատոյ կերկերող, ուր զայն, թէ ամբ է ծուռ ականայն վայելեսցուք, որոյ հաղորդութիւք լինի մարդն երանելի. ի վայելել պնա, ոչ որպէս բարեկամ պէտիկամ. այլ ոչ ակն ունի. այս է, ամենատայծատ տեսու-
թիւն, ոչ ասէ ոք վարդապետն, միտքն իրաւ
սանիք ասել նման զպղատոնեանց. ոչ ոք փոխ
զսոսա գիտա- մեղ հերքատոր:

* Ա. Ա. ԽԱ. Ո՞ՅՈՒԳԱՆԻ ՆԱԽ ԲԱՆԻԸ ԱՅՆՊԷՍ ԹՈՒԼՄԱՅԻ *: ԵՐ-
Է. ՊԻ ԸՆ: ՔԱՆԿՈՒԹԻՆ Է ԲԱՐԻ ԱՅՆՊԷՍ ԲԱՒԱԿԱՆ, և կա
ռավարեալ, որ ի նմա հանդչին և յադեանան բազ
մանք: Ալ միայն ի յածծ հանդչին և յադեանան
բազմանք մ ի կան: Ալա ածծ միայն է երջանկու-
թիւն մարդոյ: Մեծագոյնս յայտ է. զի ոչ ոք
ցուցեալ վերագոյն, երջանկութիւնն է վերջին
ախտճան, յորմէ և անդր ոչ է հնար բազմա-
նաց տարածիլ, այլ ի նմա յադեալ դադարել:
Ցուցանի ի տրբութագոյնս. Բազմանք մարդկայինս
յայնմ բարւոք և եթ յադեալ դադարէ, յո-
րում իբր յուրեքեր և ի հանդիսական ծուլ բարու-
թիւ այլ անկատար և մանուածոր բարիք հաւա-
քին: Իսկ արդ միայն ածծ է այն անշափ և ընդ
հանուր բարին. յորում այլք իբր յաղբեր, և
ի ծուլս, և ի մէտ բարուրեալ բովանդակին.
զի ի նմանէ ի ակռայէս վտակս ախտեալ հոսե
ցին: Ալա յածծ միայն հանդչիլ, և նովաւ յա-
դեալ կարին բազմանք մարդկան: Փոք
րագոյնս յայտ է. իսկ մեծագոյնն ցուցանի ի
կատարած մարդկան. որ վայ զի է ընդունակ ամ

բաղդ

քարոզ, ոչ և միաքն՝ ամ ձշմարտի, ոչ կարէ
մանաւանդ բարեօք ընանիլ. այլ վերագոյն լինէ
այնպէս իչխէ նոյ. որ կարօղ է, կամ անարգել
ըստ անքաւականն մասին, և կամ թէ հաձոյ
լինելոյն, սիրել ըստ բարեկիր մասին: Վն ոչ
սորիկ բովանդակութեն ցանկութենց նր յայնց
անձանց վտակաց պատակամամբ բերն անդրա-
գոյն ի բուն աղբիւր քարոզութենէ, որով և ե՛ր
լայնածաւալ ընդարձակութենի ցանկութեանց
նր լինանի. և՛ ի ստանալ զայն, հարկ է նմա յա
դենալ, և լիով հանդչիլ: Զի գտեալ՝ ի նմա
զամ բարի որոնեալ քաղձոյ, և ոչ մի ինչ չար.
յորոց խորշի, ոչ ևս կարէ մեկնիլ՝ ի նմանե.
այլ հարկի կալ միաւոր՝ ի նմա: Վն այն լմնատա
նապէս ասոյց կայեցանես. ՝ի ստանալն զամ
ոչ է հնար կամոյ՝ ի քոյ գտանալ, պ յանկարծ
բարութենէ նր ամենայն ոտոքէ պաշարի: Զորոյ պղե
ղեցիկ առած, միանգամայն և գիտուն այսպէս
լմնանամբ. զի կամք մեր է ոյր կէս, յորմէ ան
բաւ գինք ցանկութենէ կարեն ձգիլ ընդ ամ
կողմն: Իսկ բարութենն ածային է որպէս շրջա
նակ, որ միաւորէ յինքեան զսկիզբն և զվատա
րած բարութենէ: Ապա ոյր՝ ի կեանս հաստա
տելոյ՝ ի կերպսն՝ Թէպէտ հնար է ձգիլ ան
բաւ գծից. բայց չինք՝ ի նոսա և ոչ մի, որում ոչ
ընդ առաջ լինիցի շրջանակն. այնպէս և՛ ի հաս
տատել կամոյ մարդոյ՝ ի ստացման ոյ, յան
չափ բարութենէ նորա այնպէս շուրջանակի պա
շարի, մինչ զի Թէպէտ ոյ յառաջն, հնար է
անբաւ գծից ցանկութենց՝ ի նմանե՛ ի քոյ յա
ռաջանալ. բայց ամենայնի տոյա ընդհատակ լի
նի ձգային բարութենն, իբր բարեյոյն՝ յո դե
մեն՝ կատարեալսպէս բովանդակիչ. և վն այն
ամ շարժման կամոյ լիով եզերիչ. որ է առա

Հասկան գործ երջանկութենէ:

Յուցանի երկրորդ և այլ փոստիւ. որ է
րևի առեալ՝ ի պղատոնեանց. զոր և յառաջ
բերե սբն Թովմաս": Վերջին կատարեալութեն՝ ի գիր
ամի, ուստի և վերջին վախճան, է՛ ի միաւո-

քուլթե ը իւրոյ սկզբան : Իսկ արդ ածէ անդը միջապէս սկիզբն հոգւոյ բանականին և կարողութենց նր . ապա վերջին կատարելութեն քան նաւսր հոգւոյ . և կամաց , որով և երջանկութեն նորա , է ՝ի միաւորութեն ընդ այ , զի յայրեցի ՝ի նա ըստ իւրաքանչիւր եղանակի . այս է մեր աոք և կամք : Փոքրագոյնս յայտ է յաստղեղոցս ՝ի բնաբանութենէ : Ա՛ենէն մեծագոյնս մա կածութենէ , և բանիւ : Ա՛ակածութենէ՝ զի տեսա նեմք ամէն յայնժամ լինիլ կատարեալ՝ և ըստ եղանակի իւրաքանչիւր երանեալ , յորժամ կցի և յայրել ընդ այն , յորմէ էրթ ՝ի բուն սկզբնէ ձգէ ընդգոյ իւր , և յորմէ սաստուցեալ՝ կամ ամենևին կորնչի , և կամ չարաչար կայ : Այդ վ՛ր զի հոգւոյն երկնային է սկիզբն տարերայց . հոգոյ՝ ըստ որում զօրէ ՝ի կեդրոնն , և հրոյ՝ ըստ որում զօրէ ՝ի շրջանակին , և այլոց ըստ որում զօրէ ՝ի մէջն՝ որ ընդ կեդրոն և ընդ շրջանակ . վ՛ր այսորիկ հոգւն բերի ՝ի կեդրոն . հուրն ՝ի շրջանակին , և այլք ՝ի մէջն , զի ըստ այսմ դարձմամբ ՝ի սկիզբն իւրեանց՝ հանդիպեն , և ըստ իւր եանց պայմանի երջանիկ լինիցին : Այնպէս վ՛ր զի սիրան է սկիզբն ուրոյ կենսականաց , և ուղեղն կենդանականաց . երկոքին խակ յայնժամ լինին կատարեալ . յորժամ կենսականքն ընդ սիրտ , և կենդանականքն ընդ ուղեղ կցորդին . խակ ՝ի խաւսանիլ հաղորդութենէ ընդ այլոց աղբերաց , պակասին , և խոպան եղծանին : Եւ զի մի բազումս գրեցից , ահա և տուընկէք . որոց սկիզբն է զոնարթութիւն չերմութեն արևու , դադաթամբ իւրեանց այնպէս անյապզայս և զազդեցութեն նր խնդրեն , մինչ զի ՝ի ծածկել զնոս պատուական մարմնոց , և ՝ի խափանել զարեւուն հայեցուածք , զնուրբ բուն իւր եանց յայնժամ երկայնեն , մինչև եւանել ՝ի յայտ անդր , և ՝ի լոյս արեւու համարձակ վայել լել : Ասուն սերն որով ամ լինչ զկատարելութեն իւր անձնիանօք խնդրէ . ոչ այլ լինչ է , բայց եթէ յօժարութեն դասնալոյ անդրէն ՝ի սկիզբն իւր .

քեւր . կամ ըստ գլուխեսիոսի՝ ըղքանակ՝ ի բարոյ՝ ի
բարին հուլչեալ : Զոր գեղեցիկ եցոյց քառեսիաս * , * ե. յղէս
բանիւքս այսոքիւք : հիլիարոս
Ազ յո բուրբին սէր հաստարակ . ըն .
գալ վանճանի բարոյ խնդրակ .
Զի ալ փոխան՝ ըն ալ սիրով,
՝ի փոխիլ գոլոյն զարչ առնելով .

Ոյն և բանիւք հաւանեցուցանի : Քրիստոս ոչ խրատ քանչիւր էր , հայրարդութիւն իմն խրոյ սկիզբ բան , այնպէս կատարելապէս է , կատարեալ հայրարդութիւն նորա . զի ըստ առաքելին , ոչ բազ պարտ պարտապան առ պարտապէս , նոյնպէս ընդ իմիք առ ընդ իմիք : Ազ յայնժամ կատարեալ հայրարդի էրն խրատ սկզբան , յորժամ կատարելապէս միաւորի ընդ այն , որպէս և յայտ է : Ապա ունի զդոլ կատարեալ՝ կամ զվերջին կատարելութիւն խր՝ կատարեալ միաւորութեամբ ընդ խրատ սկզբան : Որ մանաւանդ ունի զտեղի ի հոգեղէն աստեղծուածս . որք յոյ ընկալեալ զդոլ զնմանալ և զկամիլ , յայնժամ միայն առանան զվերջին կատարելութիւն իւրեանց . յորժամ ըստ բնապէս հնար գոլոյ , յայն չարին՝ յո գրամ ոչ ասէ այն օգուտ ինու * . գթոնի պատճառ * ե. յղէս
ենդնակայանալոյ , և բան իմանալոյ , և կարգ հելոյ , խաղաթին
հի՛ կամելոյ : Ազ պոնդ որոյ , ոչ նոյնն ասէ՝ * ուլինչ այ. գլուխ:
բնաւրի ենդնակայանայ . ուլինչ ուսուցն հրահանգիչ . ուլինչ * գլ. ե:
գործ օգուտ : Ուսուն չիրաւ ածէ ՝ի վերայ . թէ կատարելութիւն մարդոյ է , զայն խնդրել , ուր անթոյլ է մեզ ամենայն . չայն հայիլ , ուր ոպոյգիչ է մեզ ամենայն :
Չուցանի երդ բանիւք սբչն օգուտ ինուսն * , ուր * ըստաղիչ
այսպէս տրամաբանի : Ազ չոր վայելմամբ լինի ոչ ծիլ:
երանելոյ , որոյ վասն հոգի ունիլ զայլս , և զնա ոչ վայելոյ , այլ վերն իւր ինչեան սիրէ : և չայն սակս ասի անդ վանճան , զի չայնմհետիչ լիցի ուրեք դիմել , կամ վերադիմել : և վասն այն անդ հանգիստ բազչանայ . անդ անընկճանութիւն պայմանի . անդ խաղաղական խնդութիւն հոգոյ բարեաց : Իսկ արդ միայն ած է այսպիսի

է սիրելի . իսկ այլ բարիք վն նորա են սիրելի . քանզի որոշեմ նմա հաղորդին , և՝ ի նա վերածին : Ապա միայն ասէ բարին , որոյ վայելմամբ լինի մարդն երջանիկ :

Այսպէս եմ յաւելցուք և զիմորձ : Զանազն տեսակ նեմք , ոչինչ հոնտաւոր բարեօք յադեհնալ սրտի մարդոյ . այլ որչափ յորդեն այսպիսի բարիք , այնչափ առաւել ընդարձակի նա , և ըստ յաճախել յաջողուածոց առաւելուն ցանկութիք : Որովհետև յիմարդոյն բարեօք բաղդի , մարմնոյ , և հոգւոյ , քան զնեծն ալեքցանդր . բայց ո՛ քան զնա անյագ և անհանգիստ : Ապաքէն յայտնի ապացոյց է այս , թէ սիրտ մարդոյ կարգեալ է առ բարի լինչ անհուն , իբր առ վերջին իւր վախճան . և վասն այն ոչ յադի դուզնաքեօք : Սակս որոյ գեղեցիկ զրկե զբն օգուտն * : Ահ- բարեր զբեզ ցր վասն էոյ , և անհանգիստ է սիրտ մեր , մինչև յանդիմանել ի մէջ բնական երջանկութեանն , որ ստանի զբրութեամբ բնութեան՝ բնական օգնականութեամբ նպաստելոյ , և՝ ի մէջ դերբնական երջանկութեան , որ ստանի միայն օգնականութեամբ շնորհաց : Այլ ասծ է դերբնական երջանկութեան մարդոյ : Ապա բը նական երջանկութեան նր ոչ կայանայ յասծ , այլ ի փոքր բարի լինչ ի վայր քան զնծ :

Պատասխանեմ , ասծ է երջանկութեան մարդոյ , եթէ ի կատարդն բնութեան , և եթէ ի կարգն շնորհաց , քանզի նա է վերջին վախճան ոչ միայն շնորհաց , այլ և բնութեան . և վն այն պարտ է ստեղծուածոց եղելոց ի գադաթն երից , որպէս ան են լմանալն գոյացութիքն՝ անընդմիջապէս միաւորել ընդ նա , զի լցեն երջանիկ . վասն զի այլ բարիք են ի խոնարհ քան զնծ . և ոչ մարթին լինել նց վերջին կատարիչ և յադեցուցիչ : Ուստի խմաստնապէս ասէ նբն օգոստինոս * . վայելէր մարդոյ , (ընդ որում խմն և զայլ ի- մանալն գոյացութիս ,) որ գերազանցն էր ի մէջ ստեղծուածոց՝ այնպէս ստեղծանիլ , զի ու-

* Է. խոս. փոխանո- րէ. գլ. Ա:

* Ե. յոհ. տաղտփն ած. գլ. Ե:

է 'ի վէր, նովին հպեցոյ յայն որ 'ի վէր է քան զքեզ:
Ասաւ կարգ շնորհաց և կարգ լնութեանն այնուհետեւ առաքելոցն, զի թէպէտ երկոքեան իսկ զի
մեն առ ոճ, բայց ոչ միով օրինակաւ, և կատարելութիւն հսկին 'ի նա: Զի զոճ կրկնակի
հնար է ժառանգել. մի ըստ օրինակին, որով ժառանգէ զինքն սիրելով, և ճանաչելով. և
երկրորդ առաքեալքն եղանակաւ. որ համեմատի բնական զօրութեանց լմացական առեղծուածոց: Արդ շնորհն որ ի հաղորդութեան ոճն
զին բնութեան ըստ որում յինքեան, դիմէ 'ի զոյ
մայրիլ ոմն՝ ամենևին ըստ օրինակին՝ որով զոյ
մայրն նա իւրև. այս է, տեսանելով զնա.
ոչ ի յինքեան, նովին տեսա՛կաւ, որով ինքն
զինքն տեսանէ. և սիրելով զնա սիրով՝ որ ըստ
տանելոյ թէ ոճ առեղծուածոց՝ է նոյնակարգ
ընդ այնմ որով զինքն սիրէ. զմայրեաւ անձնա
ւէրն իմն կցորդութիւն կենաց, որով ինքն կեայ:
Իսկ բնութիւնն գիմէ 'ի տատանում զայն, կարի իմն
տարագոյն եղանակաւ: այր է ճանաչելով զա
նաչմանէ, որ կատարելագոյնն է 'ի ճանաչ
մունս՝ զորս զօրութիւք բնութեանն, և տեսո՛ւածք բո
նական կարգի հնար է ունել. և սիրելով սի
րով, ոչ որով սիրէ զինքն, այլ մեծաւ՝ ըստ
ձեռնհաս գոլոյ առեղծեալ կամաց իւրովք բո
նականօք. յարեաւ 'ինա՝ ոչ իբր ամբարձմամբ
'ի կցորդութիւն կենաց, և թագաւորութիւն նո
րա. այլ խաչելական հպատակութիւն, իբր յա
մենաբարի 'ի բազմերախտ, և 'ի սիրելն հա
տիչ հոգեղէնն գոյացութեանց:

Ղարկիցես երկրորդ. Հոնաւոր իրն պարտ
է համեմատել զհոնաւոր բարւոյն: Այլ մարդս՝
և բանձանք նր են հոնաւոր ինչ: Ապա ծայ
րագոյն բարին մարդոյ է հոնաւոր իմն, և ոչ
ոճ, որ է անհուն:

Պատասխանեմ ընդ սմին Թովմայէ *. զանա
զանելով զիմոքրագոյնդ. Բանձանք մարդոյ է
հոնաւոր, էնէթակայապէս, ընդունիմ. ա
ռարկապէս ուրանամ: Եւ նոյնպէս զանազա

* ա. է. խո
է. պր. էօ
առ. գ. և
յայլ էա
ղամ պէ
պիս ։

դեմ զհետևութիւնդ. ուրեմն ծայրագոյն բարին մարդոյ է հոգևաւոր իմն, էնթակայապէս, ընդունիմ. առարկապէս ուրանամ: Բարին են թակայական, ըստ այնմ թումմայէ, ի այն՝ որոմ ընդունակ է մարդ, իբր նէրփնոյ և չինփն չեղելոյ: Իսկ բարին առարկական է այն, յոր կարօղ է մերձիլ իբրև չիւբ առարկայ: Արդ թէպէտ ոչ է հնար անհնոյ չենուլ 'ի մարդ. բայց հնար է մարդոյ մերձիլ յանհուն ինչ իբրև չառարկայ: Քանզի որովհետև միտքն է առ ձչմարիտն 'ի հասարակի, և կամքն առ բարին ընդհանուր, յայն առաւել մերձին կամք և միտք՝ իբրև չառարկայ, յորում բան բարւոյ և ձչմարտի կատարեալգոյն գտանի: և այն է անհուն ինչ, այն ածծ: վ'ն այսորիկ և առ ածծ, իբրև առ առարկայ կարեն բերել կամք և միտք մարդոյ:

Ստիպեցես: 'ի մէջ առարկայի և կարողութե պարտի լինել համեմատութի: Այլ 'ի մէջ ոչ, և կարողութեց մարդոյ չէք ինչ համեմատութե: Ապա կարողութիք մարդոյ ո՛չ կարեն դիմել յածծ իբրև չառարկայ: Ցուցանի փոքրագոյնս: 'ի մէջ հոգևաւորին և անհնոյն ոչ գոյ ինչ համեմատութե: Այլ ածծ է անհուն, և կարողութիք մարդոյ հոգևաւոր: Ապա չէք 'ի նոս համեմատութե:

Պատասխանեմ ուրանալով զփոքրագոյնդ: զոր ցոյց ցուցման զանազանեմ զմեծագոյնն. 'ի մէջ հոգևաւորի և անհնոյ չէք ինչ համեմատութե, քանակական, և համաչափութե, ընդունիմ. առարկական, և բաղդատութե, ուրանամ: Զի թէպէտ ոչ է հնար հոգևաւորի բաղդատել ընդ ածյ անհնոյ, ըստ բացորոշ իմն առաւելութե, որ է համեմատութե սեպհական քանակութեց, սակայն հնար է նմա ունել զբաղդատութե ընդ ածյ իբր ընդ իւրում սկզբան, կամ առարկայի: Լուծումն է այն Թումմայի *:

* 'ի գիրս Էրման, ի• պէ• ա• ա• նաւորի, և անհնոյ անհնօրէն հակեցեալոյ, ոչ է հնար

հնար լինիլ համեմատութիւն. բայց հնար է՝ի միջ. անհնոյ հունաւորէս հպեցեալոյ: Քանզի լինի յոր հպմամբ՝ դնի իբր նիւթապէս. այլ եղա- նակն հպեալոյ՝ առաքականապէս, և ի՞ն այն կա- րողութիւն հունաւոր կարէ դնել յաճծ, իբ- րև յառարկայ հունաւորէս հպեալն:

Առարկեցեալ երրորդ. պարտ է երջանկութիւն յապեցուցանել զբաղձանս: Այլ՝ի ձանաչել զաճծ բնական լուսով, որչափ հնար է նմա ե- րևել՝ի ստեղծեալ առաքին, աչ յոգին, այլ առաւել զարթնուն բաղձանք՝ի խնդրել զձա նաչուձն նր, ըստ որում է յինքեան. զի ոչ ասէ ոքն Թովմաս *. բնականէ մարդոյ, զի՝ի փե * ա մ. խ. առնել զիմաց, և՝ի ճանաչել նուիրս զպատճառն, զոր ձէ. պ. ա: նայ փնտռնել զպատճառն չինիցեան, և ոչ հանգչի, մինչև յայնի փնտռնիցէ զնաւրնէ նորա: Ապա ուրեմն ճաճ բնական լուսով ծանուցեալ, ոչ է բնական երջանկութիւն մարդոյ:

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ. պարտ է երջանկութիւն յապեցուցանել զբաղ- ձանս. ըստ անգործունեայ և անկարելի ցան կութեց, ուրանամ. ըստ գործունեայ ցանկու թեց, ընդունիմ: Արդ՝ի բնական երանու- թիւն բաղձանքն զարթուցեալ՝ի տեսանել զաճծ, ըստ որում է յինքեան, և ոչ զինքն տեսանէ, ոչ է գործունեայ. զի ոչ է հնար մուտք բնա- կանօք իւրովք տեսանել զաճծ. ուստի առ՝ի լի նել մարդոյ բնապես երջանիկ, ոչ է հարկ այն պնտռոյ ցանկութե ընանիլ, այլ այս պահի գեր- բնական երանութիւն. որ յայն ասէս *, կոչի, * ղուկ. ճգ: լոյս բարւոյ, լնաղաւան, ջերմուն, պնղուն: զի ամիճ զաճ ցանկութիւն ոչ միայն յապեցուցանէ, այլ և առաւելու:

ՊՐԱԿ ԵՐՐՈՐԴ:

Յաղագս պէսական երջանկութեանէ: կամ յաղագս սպասման իրին, որով լինիմք երջանիկ:

Պա յայտ է թէ այնչափ գերազոյն, և ընդարձակ է յօժարութեն մարդոյ, քանզի ոչինչ ստեղծական բարւոք կնաց նել նմա, այլ միայն և եթէ յագեցնալ. և վասն այն ծածկ է, որով լինիմք երջանիկ: Արդ մնայ քննել, թէ զիարդ լինիցի այսր գերահրաշ բարւոյ ստացումն. զոր վճարեսցուք երկուքօդոճածովք. Յառաջնումն խնդրեսցուք թէ յո՞ր վայր լինիցի՝ այն երանաւէտ ստացումն. ոյ յասասկ կեանս, եթէ՝ ի հանդերձեալն: Յերկրորդում աստսցուք ինչ առանձինն զերջանկութեն աստ կենաց. և յերրորդում զննեսցուք յերկար, թէ յո՞ր գոր ծոյութեն կայանիցի էապէս երջանկութիւնն սեռական:

ՑՕԴՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ:

Հաշրէօթ հնար իցէ մարդոյ սպանալ զերջանկութենէ իւր յասպի ինչոս թէ՝ ի հանդերձեալն միայն, այսինքն յանձապիւ հոգւոյն՝ ի մարմնոյ:

Նդիր մեր յայսմ վայրի ոչ է ընդ սմին, զի մոլորեալ յանհնարին ինչոս ապրի մարդկան, զհոգի մարդոյ էգին մահկանացու. և կարծեցին ամ բարեաց մարդոյ վախճան առնուլ մահուամբ. այլ ընդ նախատատիճ փիլիսոփայս, զի կրկին կացութեն էգին հոգւոյ, մի՝ միաւորութեն ընդ մահկանացու այս մարմնին, և միւս՝ անջատման: Եւ յայտնի խակ առնիստոտէլ, որ ոչ գիտէր երանել ըստ սահմանն

զի

զգալեաց, [illegible]՝ * թէ պրս պարտ ինչ ա. բարւոյ
նչել երանեալ՝ վիճակաւքն, ըն ըսպ առաքինին կամաց, կանաց-փոյ-
պէտ ելս: Նախ այսպէս մեկնէ զվիտ առաքն, ա.
ոյզ թէ ասել նման. երջանկութեի մարդոյ, զոր
չափ կենդանի նկե, անատոյգ է, և ի երկիւ-
ղիւ տպագայ չարեաց. և վասն այն զոչ ոք,
մինչդեռ՝ ի վտանգալիր նորա կենցաղոյս դե-
ղերի՝ արժանէ կոչել երանեալ. այլ սպասել
պարտ է վերջին աւուր կենաց. իբր այլոց վըճ
ռատուի, զոր թէ բարեաւ ոք անցուսցէ, ա-
պա համարելի է երանեալ, նըք ոչ եթէ յայն
ժամ լինի երանելի. այլ ըստ յառաջադոյն էր:
Յայս միտ առեալ զկարծիս առաքն, զինի ը-
գեմ առաքութիւք: Ապա չանայ հաստատել,
թէ և յառաջ կեանս հնար է մարդոյ լինիլ եր
չանիկ, ոչ կատարելապես և ամ կրօք, այլ ըստ
օրոմ մարդ. այս է ըստ առանելոյ թէութիւնէ մահ
կանացուի. իսկ զտպակաւութիւն հոգւոյ կատ ան-
չաւման լուծ առնելն. ոչինչ այլ ինչ նշանա
կէաւ զայսմանէ. բայց զայն, թէ ապագայ էր
անորոշ են մեզ, և նոքին իրաց մերոց՝ ի մեռելոց լինիլ
առնէ, այլ այնպէս և այնպէս, զի պէտանեալս ոչ տո-
նեն ապերջան, և ոչ այլինչ այդպիսի: Ասաւն, ոյզ
գրէ ոչն Թոմվնայ *. Չերջանկութիւն, որ չեզ տա * Թ. գանձ
պանութիւն
Այլ պղատոնն բարձրանալով ուշիմ մտաց՝ ի ա. հար-
զգալեացս առ հոգեղենս, ՟ի ժամանակէսյց, և ցուած. թ:
՟ի հոտնականաց յանժամանակս և յանփոփոխս
սլացեալ, յայտնի հաստատեաց քաջութիւք, թէ
զչշմարիտ երջանկութիւնն միայն յետ անջատե-
լոյն մարմնոյ հնար է ստանալ, և թէ սակա-
ւուց է ՟ի մահկանացու յայս կենցաղ՝ այսր ա-
պագայ երջանկութեի տեհաւատացեալ ըստ ի-
րաց լինչ երջանկանալ: Զորոյ զկարծիս յայնմ
հետէ կալան պղատոնեանք, և ՟ի նախնին վի-
ճակս փոխադարձ յառաջքան զնա ուսոյց պիւթագո-
րաս վերադիցկաշուր այս առնիւք:

Եղեր մասին փիլիսոփայութեան. կան. ամ.

Ապա ընդհատ ի գմայլին,
վերատաշինս յերիսն վերին.
և չինիցին անմահ ապրուածք,
ոչ ևս՝ ի գործս մահացուածոց:

Արդ առ լուծումն խնդրոյս, ՚ի միաբանել զպղատոնի և զարիստոտէլի յայտագիր՝ ըզկարծիս, ասելի է:

Ա՞ՅՆՄԻՆ ԵՂԲԱՅՐՈՒԹԵ:

Պատուհասել երանութենին, ևս և բնական, ոչ ատանի յոտսի կեանս, այլ պահի ՚ի հանդերձեալ լաւագոյն կեանս:

* ա. է. կ. է. պ. ֆ:
*ձև. յղեալ փաղափին այ. գլ. է:

Ընդ այնմ ասի և սկիզն թովմայի * ՝ և սրբոյն օգոստինոսի * . որ յերկար ցուցանէ զայն, մանաւանդ ՚ի թշնամուսութենէ՝ որով ընկալի մարդ. ցորչափ կենդանի է: Զսոյն ուսուցին ևս, ոչ միայն սոկրատէս, և պղատոն. այլ և յոյժ հինագոյն փիլիսոփայք, ոմն պարմենիդէս, և սրխս մեգիստոս, որ և զմարմինս մեր յորում վարեմք ըզսատկ կեանս, կոչէ, գերեզման շարժական, օձոյ յոտս և անգիպուն, կապանք պատանուն, և դէպ պգայական: մինչև երազամիտք ասել եւրիպիդեայ յայս միտս. ո՞վ գիտէ, գուցէ ինդանիք իցեն մեռեալ, և մեռեալքն կենդանիք:

Արդ ցուցանի նախ ՚ի թշնամասութենէ՝ որով լի է կենցաղս: այլ զայս ձեռնարկութեն առաջեալ հատուածիս փորձն:

Երկրորդ. յերեսութէ կատարեալ երջանկութիւնք է, պն իցէ կայուն, և անկորուստ: Այլ ոչինչ քարի յատակ կեանս է կայուն և անկորուստ. պն և առաքինութենին իսկ, ցորչափ կենդանի է մարդ, ներքոյ անկեալ է խանդարման. վասն դիւրափոփոխ լինելոյ կամաց մարդկան: և գի տութիւնք մուսացութեք եղծանին. իսկ այլ դուշնաքեայ բարիք, ոմն առողջութիւն. ինչք, և այլն, առաւել ևս են անկայուն: Ապա եր ջանկութենին յինչ իրս և դնիցէ, ոչ է հնար յատուկ կեանս կատարելապէս ստանալ:

Այրողդ, երկանիութենն ոչ վերագոյն առա-
ցաք, կայանայ յայծ. այլ ցորչափ կենդա-
նի եմք, ոչ կարեմք կատարելապէս միաբարել
ընդ ձեզ, զի մարմին եղծանելի ծանրացուցանէ
զհոգի. և ի զգալիսս գթառատել միտք ոչ կա-
րեն ըստ արժանեաց ամբառնալ առ ածոյինս.
ապա զերկանիութենն յատուկ կեանս ոչ է հնար
գոնէ լիով առանալ։

Այրողդ, կատարեալ երկանիութենն է վարձք
առաքինութենէ. հանդիսատ վաստակոց. և բուռն
բուռն կենաց. այլ յատուկ կեանս ոչ ըստ ար-
ժանեաց հատուցանէն վարձք առաքինութենէ.
ոչ և ոչ պատուիճք մոլութեց. և ո՛չ արի կայուն
հանդիսատ լինէ՛ի վաստակոց. զոր կրեն բարիք
՛ի պատերազմիլն ընդդէմ մոլութենէց, և ոչ եր-
կեք բոլորին խնացական կեանք, որովհետև
միշտ հանդիսալն նոր լինէ ուսանելի, և չար լինէ
ուղղելի։ Ապա ոչ է հնար յատուկ կեանս զեր-
կանիութենէ մարդկային կատարելապէս ունել։

Այնդերորդ, երկանիութենն կայանայ յայն,
զի ստացի մարդ կատարելապէս զբարին նմա
նալն, որում է ընդունակ, ոչ և երկանիութե-
ական կայանայ յայն, զի կատարելապէս վայե-
լեցէ՛ի բարին տեսանելի։ Իսկ արդ ցորչափ
եմք՛ի մարմնի, բարին նմանալն, այ ձչմարտու-
թենի՛ յայժ անկատար, և աստուերապէս, և ան-
բաւ մոլթութենէց խառնուածք ստանի։ Ապա
՛ի մահկանացու մարմնի աստ ոչ է հնար ստա-
նալ զկատարեալ երկանիութենն։ Փոքրագոյնս
յայտ է փորձիւ. որով տեսանեմք շլանալ մի-
կելէնն մտաց ոչ միայն առ ածոյինս, առ որս
(ըստ արիստոտէլի) բազդատ ոչ ակն չղջկա-
նի առ արեգակն, այլ և՛ի քննականս։ Յայտ է
և բանիւ, զի ամ ճանաչութիւն մեր ծագի՛ի զգ-
ալեաց, որք ըստ պղատոնի աստուերք իմն են
էակաց, վ՚ որոյ և աւուրք մեր ոչ միայն ոչ
հովանի անցանեն. այլ և՛ի աստուերաց միջի
դեպերին. ըստ որում ասէ մարգարէն * . ապա-

* ասղ. ՃԲ

մաս : Վ՚ որոյ ասաի կէանքս նմանի քնոյ . յո
ւսում ասուածոյք , և ցնորք երևին իբրև զկրս :
Ապա զկատարեալ ծանօթութենէ ճշմարտութե
ոչ է հնար ստանալ յաստի կեանս . այլ թէ
սեբէլն , ՚ի զգալեաց աստի զայնս և եթ կարէ
ճանաչել մարդ , որոց ճանաչմամբ ոչ լինի կա
տարեալ երջանիկ . այլ ուղղի , և ուղերձի
նոքօք ՚ի յանկալ ՚ի խնդրել և ՚ի ստանալ զե
րանութենէ :

Ա եցեր որդ նոյնն ցուցանի ՚ի տարբերութենէ
մեծէ , զոր դնէ ոչն Թովմաս ՚ի մէջ հրեշտա
կի և մարդոյ , որպիսի երևի ՚ի մէջ երկնային
մարմնոց և ենթալուսնեայց : Զի զոր օրինակ
երկնային մարմինք զբնական կատարելութիւն
ևբրեանց իսկ և իսկ յատուկ դրութենէ ևբրեանց
ստացան , այլ ենթալուսնեայք չարժմամբ ա
ծինն առ կատարելութենէ ևբրեանց՝ յայլորդու
թէ զարգանալով . այնպէս հրեշտակք անդէն
իսկ յատուկ դրութենէ ևբրեանց ստացան զամե
նայն բնական կատարելութենէ . ուստի և զբնա
կան երանութենէ . այլ մարդս առ՚ի ժամանել
յայն , պէտս ունի շարժման , և երկար ճանա
պարհի , որ այն լինքն է կենցաղս զոր վարեմք ,
որով ժամանեմք յիմանալեացն աշխարհ ՚ի
բուն գաւառս ճշմարտութենէ , և իմանալի լու
սոյ : Ապա ոչ կարէ յաստի կեանս լինել եր
ջանկութենէ , այլ միայն ճանապարհ առ երջան
կութենէ :

Իսկ երկրորդ մասն է ՚ի հաւատոց ըստ գեր
բնական երջանկութենէ . իսկ ըստ բնականին ,
զորմէ միայն են բանքս , ոչն Թովմաս բազում
ուրեք նշանակէ զայն , և ցուցանեն նոյն իսկ
բանք , զորս բերէ վ՚ն գերբնական երջանկու
թենէ : Ա յլ ՚ի նախնի փիլիսոփայս ոչ վերա
դոյն յիշատակեցաք , անորոշ եթող զբանն՝ ա
րիստոտէլ , բայց պղատոն քաջ հաստատէր հա
նապազ ընդ պիւթագորայ և ընդ տրիսմեգիս
ասոն , և ընդ այլոց բազմաց , ևս առաւել ՚ի
փեդոնէն , և ՚ի դիրս հոգևարականութենէ , և

օրի

օրինաց. ուր ասէ: Իբրև ֆոխիցուս յասպետաց, ընդ մտրճեալ միայն եկանիջեմ, զճշմարիտն և պարագա պէս են՝ զայժ պետել, վայելենցուս՝ ի մեծապէս յանձ՝ նալին մեր, այս է՝ ի ճշմարտութենէ, և՝ ի ճանապհան իւրոց ամէն: Հմպա ոչ ակն էիւ զօրութենի, և ոչ միք ինչ գործ, եթէ՝ ի բոյնէ իմէ կայս, և այնպէս՝ ի խաւարի կեցեալ հանապազորդ պրպտութենէ հաշիւ. այլ ընդ ծագելոյն արև՝ ի յէս, վարէն պզօրութենի իւր և պիեանս, և ընծայելոյ ակնի, և գործէն, նոյնպէս և միտս մեր լուծեալ՝ ի մարմնոյ, եթէ՝ ի բոյնէ էինէմ՝ ի նմանէ լոյսն ճշմարտութենէ այժ, հարկ է նմա ընդելոյ, և փարելոյ. եթէ առ ընեսը, խնդալ, և վայելել՝ ի լոյսն յայն, յորմէ են կենդանի և նկարագրեալ պետակէ ամենայն էից: Որով երկանկութեն մեր լինի. ՝ի կոպարելոյ սպասման չինչ կոմսպութենէ աժենէն լուսոյ: Ջինչ կայսր նագոյն հնար էր առն վերջացելոյ՝ ի լուսոյ հաւատոյ խօսիլ վէ հանդերձելոյ այնր երկանկութենէ:

Գլուխ չորեքտասաներորդ, նախ. զի պարտ է երկանկութենէ՝ լինիլ վարձ առաքինութենէց. ոչ կեսնի թշնամութենէ լինիլ պատիժ մեղութենէց. առ բարեկարգութենէ հաստատկութենէ աշխարհի, ՝ի հաստուցանել վերհագոյն կառավարչի սորա երկ թշնամութենս՝ ի տանջանս յաւիտեան, և զերկանկութենէ՝ ի վարձս բարեաց: Այլ կայսր կեանս, ոչ չարիք լսա արժանեաց պատժին, և ոչ բարիք վարձս ընդունին: Այսպէս կատարեալ երկանկութենէ բարեաց, և կեսնի թշնամութենէ չարաց պահի՝ ի հանդերձել կեանս:

Երկրորդ. երկանկութենէն կայանայ՝ ի գործմանն առ ածոյսին, ոչ կայս է կատարեալ: Իսկ արդ միաբն անջատեալ՝ ի մարմնոյ դառնայ առ գերագոյնս և ածոյսին, զտեսնիկս իւր և զճանաչութեն՝ յոյ ընկալեալ անմիջապէս: Այսպէս պարտ է կատարեալ երկանկութենէ զի՝ պէտ կեսս անջատման՝ ի մարմնոյ:

Երկրորդ, կեսնէ երկանկութենէ է լինիլ անխատան՝ ի թշնամութենէց, և ոչ անկեալ ընդ վտիտութենէ. այլ կատարեալ, և անկրնդունակ:

րուստ : Իսկ արդ հոգին յետ անջատման մեզ
մի՛ ի թշուառութենէ , և՛ ի բարին իւր հասուա
մի յաւելուեան . ապա յայնժամ ստանայ զՀշմա
րիտ երջանկութենէ , իբրև վարձ համեստ վաս
տակոց անկորուստ չնորհեալ յարութենէն բնու
թեան :

Ընդդէմ եզրակացութեանս առարկին դժուա
րին ձեռնարկութենէք լինչ . Նախ այն , թէ եր
ջանկութենէն կատարեալ պարտ պատշաճիլ
բոլոր մարդոյ . և ոչ մնալն միայն . ոյլ և բոլոր
մարդն է , որ վաստակի յաւերժնութենէ , որոյ
է վարձ : Ապ՛ ի հանդերձեալ կեանս մնայ
միայն հոգին , զի յարութեն մարմնոց ոչ վկրա
բերի առ կարդ քննութենէ : Ապա անհնար է կա
տարեալ երջանկութենէ լինիլ յայլ կեանս :
Երկրորդ . եթէ երջանկութենն կատարեալ
պատշաճէր հոգւոյ՝ միայն ՛ի լինելն անջա
տեալ, հետևէր հոգւոյն բնաւորապէս յօժարիլ
առ անջատումն . Ապ՛ արդ խորչի յանջատե
լոյ ՛ի մարմնոյ : Ապա ոչ ստանի նուաւա :
Երրորդ , եթէ յանջատման լինէր ստանալ
զերջանկութենէն , միաւորութենն ընդ մարմնոյ ոչ
լինէր յօգուտ հոգւոյ , որովհետև ոչ կարէր
ստանալ ՛ի նմա զինա բարին . Հետևութենս է
* ա. ճ. խ. սուտ , ոյզ յայտ է ՛ի սքին Թովմայէ * : Ապա
յէ. պ. ք: և առաջարկութենն :

Պատասխանեմ : Պղատոնականք ՛ի ձեռնար
կութեց ստոյ զերծանէին դիւրաւ . զի ասէին ,
թէ մարմինն ոչ պատկանի առ էութենէ մարդոյ .
այլ սոսկ հոգին է մարդ . ոյզ նշանակէ սքին
Թովմաս ՛ի վերոդրեալ տեղւոջ : Բայց քան
զի ըստ մեզ և ըստ ճշմարտութենէ՝ մարմինն է
էական մասն մարդոյ , վն այսորիկ ձեռնարկու
թենքս երևին դժուարին , զտեղի առեալ սոսկ
յայնս , զորս բնաւորէս լինիլ տեսանեմք : Որոյ
պատճառն է . զի Թէպէտ մարդոյս հնար էր
ստեղծանիլ ՛ի կացութենէ սոսկ բնութենէ . բայց
ներգործութենէ ոչ ստեղծաւ յայնմ . սակս որոյ
մարդկային էրգ այլապէս տրամադրին վն կարգի

ջնորհաց, ընդ որով են, քան զոր տրամադ-
րին 'ի կացուրնե սոսկ բնուրնե, մանաւանդ
ըստ վարձուց բարոյական առաքինուրնեց, և
ըստ պատուի չարուրնեց։

Ինդեփոնսոս Թովմայեանն քալ՝ վարկանի,
թէ 'ի գնել կարգի սոսկ բնուրնե՝ վերաբերիւր
և մարմինն 'ի հաղորդակցուրնե կատարեալ եր
ջանկուրնե, ըստ որում արարիչն բնուրնե ոչ
տայր Թոյլ բարեաց մեռանիլ, այլ կենդանուին
փոխադրեր 'ի լաւագոյն կեանս, ոյր արար ըն-
ենովք։ Եւ կամ եթէ տայր Թոյլ մեռանիլ.
յետ սահմանեալ ժամանակի յարուցանէր զը-
նե. զի ոչինչ վարձատրեսցին։ Լուծումն հիմ
նի 'ի սրն Թովմա *, որ ցուցանէ. զլինիլ յա-
րուրնե պատճառաւք ևս և 'ի կարգի սոսկ բնուրնե
բնութեաւոք, յորս է և այն՝ որ առեալ լինի 'ի
կատարեալ հատուցմանէ վարձուց։

Այլ Թէ այս լուծումն ոչ Թուիցի հաճոյ,
առանց դիմելոյ 'ի յարուրնե, հնար է վճարել
ձեռնարկուրնեցս, ասելով առ առաջինն, Թէ
կատարեալ երանուրնին բնական կարէ հոգւոյն
միայն պատճաճիլ, իբր զի կայանայ յիմանալի
բարիս, և է վարձք առաքինուրնե, որ հոգ-
ւոյն և եթ յարմարի տեսականապէս։ Ուսանի
հոգին միւսոյն ընդ մարմնոյ բնապէս. քայց
ոչ յարակայապէս, և՝ ոյր զի 'ի նմա ընկալցի զը
վերջին պատաքինուրնե վարձս, այլ իբր ան-
ցորդ, և՝ զի 'ի նմա արդեամբ կենաց բարեաց
առ երանուրնի յանկեացի, ոյր մանուկն բնա-
պէս առ ժամանակ մի տարեալ լինի յարդան
ակ մօր, ոչ զի անդ նոյն յարակայապէս, այլ
զի անդ կերպարանեալ՝ 'ի լաւագոյն կացուրնե
անցանիցէ։

Ա. ու երկրորդն մարթ է ասել, Թէ ոյր մանուկն
բնապէս խորշի երանել յարդանաէ մօր, յառաջ
քան զժամանակակիցս բնուրնե, այլ իբրև 'ի հա
տնուրնի ժամանէ կենաց, ձկտի արտաքս է-
լանել. սոյնպէս և հոգին ստեղծեալ 'ի կացու
րնե սոսկ բնուրնե, խորշէր արդեօք առարաժամ

* Ե. ընդ դէմ հե-
ղինոսաց. գլ. հրն։

եւ անել՝ ի մարմնոյ . այլ՝ ի գալ հասուն ծերու թե , յորժամ յանկապոյն լինիցի առ լաւագոյն կեանս առաքինութեամբ , ոչինչ արգելոյր զնա՝ քաղաքել եւ զուգեալ քաղցանօք , եւ ըստ վերին մասին , լուծանիլ՝ ի մարմնոյ , եւ միաւորիլ ընդ Քրիստոս արարչի՝ առ ըստանելոյ՝ ինմանէ զվարձս առաքինութեան , յորմէ՝ յորչափ յաճէ՝ ի մարմնի , տարապոյր է , ոչ եւ նըքա՝ ի գերբնական կարդի լցեալ արդեամբք , քաղցան քայ քայմամբ մարմնոյ՝ միաւորիլ ընդ նմ նոր ընդ գերբնական արարչի :

Օգերորդին ուրանամ զհեաւողութեին . Զի երկոքին այս կացութիքը միաւորութեամբ եւ անջատման են առ օգուտ հոգւոյ , ևս և՝ ի կարգի սոսկ բնաւթեան . ըստ որում գործովք բարութեամբ որ յառաջնումն , արժանանայ ընդունիլ զվարձս յերկնորդումն : Ա յլ թէ՝ բացարձակ խօսելով , և վերացուցմամբ յայմ կատարելութեէ տուչելոյ՝ ի վարձս առաքինութեան , և յեր ջանկութեէ , արդեօք կատարելագոյն էցէ հոգին միաւորեալ ընդ մարմնոյ քան զանջատեալն , կամ երանակին խմանալոյ առանց մարմնոյ , քան՝ ի մարմնի , և զայլ այսպիսիս վերաբերեալս առ բնութիւն հոգւոյ անջատելոյ զինեալ , ոչ է տեղւոյս : Տես՝ ի յոն թովմայ * :

* ա.մ.խ. յիլ. պ. ա:

ԵՒՆՈՒԹ ԵՂԱՒԱՑՈՒԻՆ :

Ինար է մարդոյ և՝ ի մահկանացու յաստէ կեանս զըստ երից ինչ և զանկատար երջանկութիւնն ստանալ : Չեզրակացութիս դրե թէ ոչ ոք ուրանայ : Եւ զայն յաւէտ ուսուցանէ արհատոտել , և քաղցամ ուրեք աստրքն թովմայ * :

* ա.է. խ. է. մանաւանդ՝ ի վարդապետն :

Ո՞ւցանի քանիւ զոր անտանօր նշանակէ ձեզ ի վարդապետն : Զի ոչ կատարեալ երջանկութիւն կայանայ՝ ի կատարեալ հաղորդութեան Քրիստոսի , նոյնպէս և անկատար երջանկութիւն՝ ի հաղորդութեէ ինչ նմ . իսկ արդ

մարդս

մարդս ոչ է այնպէս տարաձիգ յայ՝ ի մահկա-
նացու յաստի կեանս, մինչ և ոչ ըստ իրաց էր
հաւորդիլ այնմ ծայրագոյն բարւոյ, Հանապէ-
ղով, սիրելով, և ըստ իւրում պայմանի նմա-
նոյ լինելով ամենաբարւոյ այնմ աչխարհապե-
տի: Ապա հնար է զերջանկութիւն լինչ և՝ի մահ
կանացու յաստի կեանս ստանալ: Այլ ձո-
խագոյն ևս արժանի քննել զիրագ. վի որոյ պնդի
յօդուածս:

ՅՕԳՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ:

Թէ յուրմ էջէ ապրի կենացս երջանկութիւն, և վիճ՞ր
հնար էջէ ապանալ:

Պանդի ամենայն փոքրութիւն փիլիսոփայութիւնէ է
ըսպասուցանել զերանական կեանս, ոչ գե
զեցիկ դրէ կիկերոն *, արժան էր ծախել՝ի * գիրք.ե-
ասոյն, ոչ յօդուածք մի միայն, այլ բովանդակ յոդ.ս վեր-
գործոյս Հիդն: Ջի զինչ կայցէ անհիւալն, և ձանաց:
ամ խնամատարելոյ հոգոց և քննութիւն արժա-
նի, քայց ձանապէղ մարդոյ ստուգութիւն, թէ
յուրմ էջէ երջանկութիւն ձեռնարկիս, և զիարդ
հնար էջէ ստանալ:

Այլ քանզի խնդիրս, ոչ կանխաւ ամ փիլիսո-
փայից մեայլ թուեցաւ, նոյնպէս արդ դիւ-
րին, և ձգրիտ ցուցաւ ուեստարանաւ, որով
յայտնեցան մեզ ձեռնարկիս երանութիւն շաւիղք,
և ուանդեցաւ օրինակ կենաց, զոր ոչ ք յան-
ձինս ունին, ոչ միայն անբաւօք, և քան զյոյս
մարդկան զանցեալ բարեօք, զոր պատրաս-
տեաց աստուած սիրելեաց իւրոց, ՚ի հանդեր
ձեալն ունին ձոխանալ, այլ և զաստի կենաց
ընթացս բարեկրթութիւն, և ըստ ներելոյ մահ-
կանացու կենացս վիճակի, երջանկութիւն կա-
տարեն. վի այսորիկ ոչինչ է պիտոյ զյուցեալն
՚ի քնէ յայտնդիման, յարխատուէլ՝ և ՚ի
ձիկային բանէ խնդրել մուրոզաւ: Բայց կա-
տեցեալ և յայգագս այսր մասին քարոյական
փիլի

փիլիսոփայութիւն՝ ըստ ձեռնհասս գոլոյ քննական
լուսոյն խօսիլ դուշնաքեօք , ասելի է :

Ա՛ս ոչին էպրաիոյութիւն :

Ցնկիք ոք չափահաս բանաւոր , և ուշ կենաց
ինչ վիճակ , որոյ ոչ կայցեն 'ի պատրաս-
ան միջոցք՝ բարեօք և երջանկութեամբ զասուն
կեանս վարելոյ , վն որոյ միշտ մարդկին են յան
ցանք , եթէ խակութիւն թշուառ լինիցի՝ ևս և
յատուկ կեանս : Ասացաք իսկոյն ընդհատ . զի
զոր ուսմիկք ընդհատուածի կոչեն , յորժամ մոլե
կան բազմանաց ուշ յղփօրէն վճարեն յաջո-
ղուճածք կենցաղոյս , յայնմանէ բազում անգամ
անհնար է խորշիլ . այլ այն ոչ է իսկապէս թըշ
ուառութիւն , ոմն յայտ լինի , յորոց վկնի :
Նզբակացութիւնս նախ յայտ է հաւանութիւն
ամ խնամանոց՝ պարտաւորդաց տգիտութեան
ուսմկաց , ոյք զեղանակ բարեօք և երանութիւն
զկեանս վարելոյ՝ կարծեն կախեալ 'ի կամաց
բաղդի , և ոչ 'ի մերում լինիլ յիշխանութիւնէ և
'ի խորհրդեան . այլ 'ի բարիս լինչ դժուարըս
տացս , ոմն յինչս , յիշխանութիւնս , և 'ի սոյնպէ
սիս , որոց մոլորութիւնէ առաւակութիւն վկնի ընդ
դէմ ովբատիոս , ասէ :

Ա՛նգթորդիական ապաթուիւնեան ,
վարէ զմեզ պղերգութիւն ,
փանդէ նաւուտ , կառօփ , ձիօփ ,
կանգրեմտ էինիւ բարի կենօփ .
Ա՛յլ զոր կանգրիս՝ կ'այ յողմբոյ ,
ընդ լուսնիցիս սիրպ անուղղայ :

Եւ յիշէ մանաւանդ ողղմբոյ՝ զանարդ
ասան կատալիոյ , զի ուսուցէ , թէ ոչինչ տե-
ղի , և ոչինչ լիակութիւն անձին կատարեալ 'ի վա-
րելոյ զկեանս բարեօք և երջանկութիւն :
Յուցանել բանիւ : Ա՛ծ , և բնութիւնն ոչ պա-
կասին 'ի հարկաւորս : Ա՛յլ ոչինչ այնպէս հար
կաւոր է մարդոյ , ոմն 'ի պատրաստել ունել զմ
միջոց վարելոյ զկեանս բարեօք , և երջանկութ :

Ապա ոչ ումեք բնաւ զւսցան այս միջոցք, այլ հայրական առատաձեռնութիւն իմ՝ ամ ումեք ընդհակացան ըստ իւրաքանչիւր չափու և ընդունակութեան: Մինչև նր լինիլ մեզ, որ ոչ վարիցի նոքօք: Եւ յայտնի լաւ՝ անթերևնութեն մեծ է կարծիս ի մտի դնել՝ թէ արարիչն բնութեն, որ զմարմնոյս մերոյ խնամատուբ հոգացաւ զամ զպէտս, առ առանալոյ և պահելոյ սմա զիւր առաջնութեն, (մինչ զի ի պակասիլ միոյ ի նոցանէ՝ յայտնի երևի՝ ոչ ձարտարապետին լինիլ մեզ, այլ նիւթոյն՝ յաւերժութեն ընդդիմակի:) սակայն հոգւոյն՝ որ գերագանցիկն է, չկոչէ առնեալ միջոցս առ առանալ, և պահել զիւր բարեկենդանութեն, յորմէ է ձչմարիտ երջանկութեն, մինչև ոչ մարդոյ լինիլ մեզ, այլ խաստութեն բնութեան, զի այնպէս թշուառ գոյանի:

Յաստատի մակածութեբ. զի հայեցեալ մուտ աչօք յայնչափ զանազան կարգ մարդկան՝ տեսանեմբ, զի շքեղութեն ասիճանի, և ճոխութեն գոյից, զորս ոամիկ համարին միջոցս երջանկութեն կենաց, կամ սակաւ, և կամ ոչինչ օգտեն առ այն. այլ բազումք յայնմ վսեմական կարդի, և ի յղփութեն գոյից, թշուառական վարեն կեանս, չարութեբք, հոգւօք, նախանձու, երկիւղիւ, թաղծութեբ, անյագ ցանկութեբ, ցասմամբ, և ամ ախտիւք հոգւոյ չարաչար տանջեալ: Եւ այլք զորին հակառակն ասկաւասակեօք, և խոշորակեացք, և ըստ ոամիկս համարի, վարիչք վարուց խստութեն, զերծ. Ջանիկ կենաց բարութեն ճաշակեցին զքաղցրութեն: Որում, ի գրել մերում զայս, գտաւ վբ կայ երևելի՝ այրն վկայեալ ճշմարտութեբ, ներկուսս գխտութեբ, ամբծութեբ վարուց, և վեհանձնութեբ, գերապատիւ հայրն վինկենտիոս բարոնեան քննիչ քաղաքին տոլվսայ, ի կարգէ քարոզչաց: Քանզի անկեալ պատուհասն ծերունւոյս յախտ մահաբեր, որով խակ չեա ասկաւ միոյ կատարեցաւ, իբրև առ անձ

հնարին ցաւոց նոր տագնապի, նօսք՝ ի միջի լի-
նելին ևս կենցաղոյս տատապանաց, նա զնեղըքին
քաղցրութեանէ յայտնի ցուցեալ զնշան՝ նօսիլ
ակառա այսպէս: Ա՞ծ պատնէշս տպաւնուհ ևռմին ինչ
մարդեի, որոյ՝ երթիր երախիս վայելեալ՝ առ գոյն
վշտաց պրպնչին գնայ: Ա՛ այ իմ ածեալ զմարս, պան
լսի նր ընդհնալ բարեր, որ ուխնալ ինի եի ապծանի,
ընպնէ ե՝ ի բնաւոր չտուրնի ճայր ինչ դառնալ, ևս
անդնալ կենդոս, անբաս յաճախնէի նմա գոհանրնէս:
Ապա յաւեալ՝ ի վերայ, զոր ոչ էր տեսլեայ
գրեալ. այլ ուչ՝ ի ձահ համարիմ լսեալ. ասէ.
Սպասեալ ճամ՝ էկնալ հասնաճ յաւիպենին, կամակար
յանկն առնալ զնծային զվնր ինմ գոփասպան, ոնչ գնարդ
ևնինեի: ՚Ի մտի եղեալ եմնէ հոզ բարաւ՝ բարի ե ևս
ոզջոյ ներսոյ զնիս: Արդ այս այր ազանչելի
կեանս վարեալ խնտաս, օտարս ամենևին յայնմ
ամէ, յորս յիմարք համարին լինիլ բարեբաստ
և երջանիկ կենաց. ևս և տարժանաւորս առ
վշտագին պատահարաց, և յանձնառական վաս
տակոց. սակայն և այնպէս ամբծռնթը զլսի
որ ՚ի նմա՝ քննեալ զնրոդ, համարէր զկեանս
բարեբաստ, որչափ և ՚ի գառնութենէ նկէ, ոչ էր
բեք լինիլ թշնամս. և այնչափ ուռնիլ նմա
քաղցրութեն, մինչև գրեալ զայն մեծ ինչ երախս
տիս այ, և անկատար իմն երանութենէ:

Եւ ոչ եսկ հակառակին ասացելոցս, որ ՚ի
բերանս սրբոցն են անդադար գանգատք վասն
աստն կենաց. զի այնք յանգիմն ՚ի մոլութենս,
որովք ազատանին բարիք կենաց. և կամ ցու
ցանեն, թե երջանկութի աստն կենաց թէ-
պէտ և բարւոյ, ոչ է կատարեալ, այլ ատ լա
ւագոյն կենօք, որոմ ակն ունիմք յայ՝ Թռչե
ոչինչ: Սակայն ամենեցունն միտք այս էն. թե
՚ի բարի կեանն է քալ քաղցրութենէ, մինչ և ա-
ռանց այլ ինչ վարձուց՝ լինիլ նմա սիրելի, և
յարգի:

Ընարկիցե ոք զձեռնարկութենէն, զոր տրան
ջոտք ասոյեան կարծեն. զայն թե ՚ի կենցա
ղոյս տատապանաց և բարիք նեղին. ոնչ յոր-

ժամ

Ժամ չարաչար տանջին, կամ սովամահ կուրծ չեն, կամ հարստահարին, կամ այլ ինչ այսպէս սխ կրեն. ոչք բաւական են առ՝ի չթողլոյ զբաղնել զինչմար երջանկութիւնէ:

Այլ պատուիրանեմ նախ. թէ յորովք՝ ի տան ոսպնակայ աստի, որով տապնապալին կեանք, յառաջ գան յանմիտութիւնէ և՝ի չարութիւնէ մերմէ. ոչ ինքաւամբք ասէ ոսկեբերանն. ոչ ոք չէապի, ինչ ոչ չէ՞րմէ: և քերթօղն ասէ.

Ա՜հա բարբանջէն պէտրէլլոյ.
անդիպ՝ ի յայն երկնչելոյ.
Զի մեր լաչնոց մեծ ինչ պապաս.
անդադարելի փանջալ խոպաս:

Վ՚ որոյ՝ ի խնուլ զդուշութիւն զայսց դառնուլ թէեց աղբիւր՝ ի ձեռն առաքինութիւն, ասկաս և թեթեւս գտանեմք չարիս, որոց ընդ մեծամեծ բարիս խառնեալ, ոչ խնայեալ ալաւարէն զբարեաց կենաց քաղցրութիւն, թէպէտ և ըզ նուազելն ընդունիմք: Զի ոչ երեք պիտեմք զասեացս երջանկութիւն լինիլ կատարեալ:

Այլ դարձեալ, զորս ոսկիք համարին մեծամեծ առատապանս, թէ իսկապէս ածցուք զմտաս, այնք լինին յօգուտ կենաց, և վ՚ այն յերջանկութիւն ասկի: Իբր զի են ոմք զարհուրելի պատուս, որք յիւրեանց ոչինչ ունին, բայց տապել զքիմս, այլ խառնեալ հանդերձանօք լինին՝ ի համեմունս:

Այլ արդ լուիցուք, զինչ վ՚ ասցին իրաց ասէ արհատոտել*: Յայսոսիկ (այն է՝ ի վիշտս կենաց) արփաֆայէաւ երկի ինչ հանդիպ, յորմէ ոչ բազմոց ծոյական: և մեծաց փանի վշտաց՝ հիւանդութիւն և խաղաղական անձկութիւն, զոր ոչ ասա լուծուցոյ գիտան, (ոչ յետ նոր վարկան ստոյիկեանք.) այլ ասա փոքրութիւն գոլոյ, և մեծահոգի: Ա՜յն զի, որ ճշմարիտ բարին ինչ, և փոք ձգլամիս, ամենայն դիպուածոյ բաղդի՝ (ոչ միւոյն) ընդ արքունեաց՝ և որպէս վայել է անձին իւրոյ՝ ծառայել, (այլ և) նուիրեալ առաքինագործին, զոր օրինակ փոք ապարապէտ՝ զօրօք զոր ի չէ՞ն ունի, չհոգալն. և ճարտար կարօտակ՝ ի մոլորեալ մարդոյն

* ա. բա-
գլ. ք՚ա:

ւոյ գեղեցիկ հօրինուածոց: Ասատն և վայելչաձեւ ե՛ւ վէպ: Երկիր առաքինութիւն պիտոյանայ, ուր ոչ բարեբարոյ մարդիկ ընդհանուր, ընդպէս և առհասարակ այնպէս լուծիցի, ըստ ի վիճակս իւրեանց պիտոյանայ չանհնարինս: Վաճ այն զկատարել առաքինին, կամ չէ շրջականիւնէ անվնաս, այլ կատարեալ, և անլեզուի, զի ոչ վնասին ձերն Թումման *, և իբրև պարտին խոշտանգէ, որոյ են մակերևոյթ վէպ փառասիրութիւն: Ուր պարզ օրինակ ասս գեղեցիկ նոպի, յոր հողին և անկոյ. նոյնպէս և առաքինին յամենայն բաղձի բարւոք գիտանի: Ամենաւանկ լինել զդիպուածս բազդի իմասասուցեալ իւրով ուղղութեամբ, կիւր օգուտ լինէք, ոչ Հարստահարեալ զհոգին հակառակս: այլ անզգայն և զյոյժ դիպուածս ի տանջանս անձին, և՛ ի մեծս յերկչիլ: Զայս Հարստահարմունքն զկարի իմն կարևոր կենացս բարուն, վայելչաբար եղոյց ոեբենսիոս այս ոճիկ ոտանաւորս:

Ջմարդիկան կեանս այսպէս իմա՛,
ոչ յորժամ նորա ոտ խաղայ.
ևս ու անկոյ, որ պիտոյն է,
զանկեալն անպէս՝ արուեստն ասղնէ:

Յաւել և զայն, Թէ այս մաքառումն հոգւոյ ընդ վիշտս կենաց, և որ՛ի վր սոցա պայծառ յաղթութիւն, (Թէ ուղիղ քննեսցուք) զրնարձակոյն է քան զնմ մրցանակ պատերազմի: Ապա ոչ զօրագլուխն ոչ համարի զանձն ինչ մեծ, յորժամ բազում և մեծամեծ աշխատութիւք առնէ մեծ ինչ յաղթութիւն. այլ ասեալ խնդայ ընդ այն. այնպէս՝ և առաւել ևս, այլ բարի՝ երջանկութիւն պատուի համարիլ զայս առաքինութիւն իւրոյ ընդ վիշտս մաքառումն, և զ՛ի նմանին ծագեալ յաղթութիւն: Ասիպիցես, ոչ ամենեքին ունին զայս կորովութիւն մտաց. և զայն առաւելութիւս զգօնութիւն, առ՛ի կարօղ լինելոյ զայսպիսի բարձունս նկատել, մանաւանդ՝ ի ձախորդութիւնս. և վն այն դիւրաւ ընկճին: Ապա ոչ ունին զմիջոցս ի վարել զկեանս երջանկութիւն:

* ընդերց. ձ՝ն:

ատասխանեմ . սխմարդք կարեն հաւատալ
ի իմանանոց , և տալ զանձինս ի հլուիթիւ : զի
ոմն ուղիղ գրէ ուվքատիուս : * Լսուղլնե
Ձիւ ոփ այնպէս վայրագ ե էիրպ . ա. գիրք .
որ լլէինէյի հեղ բաէնիպ . ա:
ընէ լօօղ մհայն էյնէ բանիդ .
և ուանինդիր երինայնամիպ :

իսկ որք ոչ անձամբ կարեն զուղխին որոշել , և ընտրել . և ոչ իմաստնոց գիտեն առնել , զոհիցեն , ասէ արխատոսէ* , զինչ վասն նոցա * Է. բաց
գրէ հեսխոդոս : բոյկանոց
գլ. ֆ:

Երանագոյն է որ ոսոս սո ուսուցէ ,
յանգ գիպելով որ լաս էյնէ յամէնայնի .
և որ լօօղն է խրատիսէ , և նա բարի :
այլ անզգամն ապախտրաը խրատոց բանի .
ծանր , ճանճիպան բէռն է հողոյ՝ անփոյթ է :

Երեսուն երջանկութիւնք :

Ա՛ւա այն անհատար երջանկութեն աստի կե-
նացս ոչ կայ՝ ի ստեղծուածս ինչ , այլ յԱծ .
ըս որում յարի՝ ի նա մարդ իբր յարարիչ բնու-
թե , և յաղբիւր բարեաց . ըստ ներբելոյ մահ-
կանացուացս թէուրթե :

Ընդակացութեես է գլխովին ընդդէմ եպիկու-
րեանց , որք յայնչափ մոլեգնութեի հասին , մին-
չև կարծել , թէ անհնար իցէ բերկրանօք , և
երջանկութեբ վարել զկեանս , եթէ ոչ բարձ
ցի՝ ի միջոյ ամ հաղորդութեի ընդ այ , և նա-
խախնամութեի : Զօրէն ստահակ քաղաքացւոց ,
որք ընդ արդարակորով իչխանաւք միշտ են
յերկիւղի . և յայնժամ հաւատքին զանձինս էր
ջանիկ , և անհոգ , յորժամ ապահոգեն զինա ,
կամ՝ ի հեռաստան վտարեցուցեն : Չի զինչ այլ
ինչ յայտ առնէ ձայն ըմբոստանացս եպիկու-
րեանն վեղէսաի , եթէ էրիւ ապաւէն՝ ի չերտ
պարանոցս մերոց ՝ որ գլխահար , երկնչիլ մեզ՝ ի փուճ
և՝ ի գիւերի : զի ոչ ոք էրկնչի յայ , որ աչնապէս

ինչ և ամենակարող, ամենահայեաց, ամենագիտաւ, հնարաւոր
ինին, և չեռնէրէց ամենայնի: Ո՛վ սուկալն հայր
հայութեան, թէ զիարդ հնարին եղեւ ընդ մարդկան միտս անցանել: Ա՛յլ ոչ ապաքէն ի-
մաստութեան * . Զի՛նչ ապիրատ, քան զոր խորհիցի
ք: մարդին և արհաւ:

Բայց յաւուրքան զայս ժանտախտ ազգն մարդկան, յոյժ տարակոյս գոյան առաջին ջահք հել լենացւոց խմաստասիրութեան: որոց (ըստ պլուտարքոսի՝ ի գիրս լոյս.) այս էր յաղագս կենաց բարեաց առաջին պատճառքան: Էրդ պիեպ
* Ք. բա- տայ: Վա՛ որոյ արիւատակէ * . Լբդև սահմանէ զե-
րոպական- րանական կեանս, կոպարճն գործոց համեմատ առա-
գլ. ին: քինութիւնք. այս կեանք՝ ասէ՝ Հոխապոյն և լինելի երանեալ՝ միաւորելոյն ընդ այ լբդև ընդ բա րեկամի: Զի էպիի ասէ՝ խմաստանն ձգահաճոյ. և այնպէս երանելաւ ամենեքին: Թէպէտ՝ զարդարն կամելով խօսիլ. սխալուիլ գոյան ամենեքին նոքա նախնի փիլիսոփայք. փոխանակ զի յայտ նութիւ լրացդ պարտեալ՝ հարկէին խոստովա նել, լուծմն երանութիւնն զընդ այ միաւորիլն, այլ կարի ցուրտ էր նոցա ի բանս և ի գործս վկայութիւնն. վինչև լրատամբք մեղադիր լինել
* հոմոա- նոյ՝ առաքելոյն *, պի ծանչան պիծ, և ոչ էրբև պիծ
թոտատուէին: Բայց յայտնի ոչինչ ապաւաղն Հմարտութիւնն, որ արեգակնայինն և յալթող Հոգւոյն: այլ առնի միայն ընձեռի՝ ի-
մանալ մեզ. եթէ մեծ էր և հասարակաց՝ ազ դի մարդկան հարած. և ի լուսաւն չարին հաս տատութիւն. և վա՛ այն զերկանկութիւնն զայս ա-
րատհետ՝ կուռ և դիւրահետ. ոչ ըստ արժա-
նեաց տեսին, և ոչ ամենևին ընդ նոյն հե-
տեցան:

Յուցանի եզրակացութիւնս ձեռնարկութիւք, որով վերագոյն ապացուցաք, թէ բաղձանք մարդոյ ոչ յագենան. բայց եթէ միաւորելով ընդ աղբեր բարութիւն. և վա՛ այն լրացեալ ե-
րանութիւն նր է կատարելապէս միաւորիլ ընդ այ. իսկ սկսեալ՝ յորժամ սկիզբն առնի յարելոյ
ի

վնաս : Զի այնպէս է բանն ի մեղերական արարածքս , ոչ ի կարգաւորեալ քաղաքի : զի զոր օրինակ ի սմա էրջանկուրեն ամ քաղաքացւոց՝ է զհետ երթալ յամի բարւոյ նշխարն և օրհնութիւն , և այնպէս յանքոյթ և ի խաղաղական կեանս վայելել ի քաղաքի : Այնպէս ամ էրջանկուրեն մեր է , յորմէ համաշխարհական հասարակուրեն ոչուց կեցեալ , ըստ կարի միանալ ընդ դէրտոյն Թագաւոր սորա ածէ . և այնպէս ընդ նր քաղցր ծրուրեն , բարիոք և անհոգ վարել կեանս : Ա՛յլ զայս յայտնագոյն ևս ցուցցուք յառաջիկայդ :

Երրորդ էջրանկուրեն :

Պատուրեն մարդոյ ընդ այ , յորում է առաւել կենացս էրջանկուրեն , հատարն մը ոտք և կամք : Մ՛ոտք՝ ըստ որում ուղիղ խորհիմք զայ . և կամք , ըստ որում իբր բարւոյ օրհնութիւն մտադիւր և կամակար հպատակիմք յամի , և զանորժակաց մերոց դնացս ուղղեմք , ոչ զիարդ խմանամբ հաճոյ լինիլ նմա :

Յառաջքան զցուցանելն զերջանկացուրեանս՝ մեկնեցուք հասարոտ : Ա՛րդ քանզի պարտ է՝ զերանուրեն մարդոյ նկատել ըստ գործոցն հոգւոյ , այս է՝ ըստ ճանաչման , և ըստ անորժակաց , յայտ է թէ ոչ է հնար նմա այլապէս միաւորիլ ընդ այ , իբր ընդ երանելոյցն աւարկայի , թէ ոչ երկոքումբ գործաւորութեամբ , ի ճանաչմամբ և անորժակաւ :

Ա՛յլ քանզի կրկին է ճանաչումն այ , մին նուրբ և խորհրդոց , զոր առանձին մարդ աշխատալիր մտածութեամբ , և վերհանութեամբ : և երկրորդն պարզ , բնական , և ամ ուժեք դիւրին . զոր և կարի լինի գիտնական դիւրաւ : Թէպէտև և առաջինն ըստ իրաց լինչ օգտէ առ երջանկուրեն կենաց . ոչ և այլ ճանաչմունք պիտուրեց . ապայն երկրորդս այս է իսկական հիմն երանուրեն , և բաւական ի վարել զկեանս

ձեռանս բարեաք: Ջի կայանայ զսովանդակ՝ ի յոյս
նել մեզ բարւոք միտս զայդ, թէ նուա՛ է ամէն ըս
կսկզբն, և խնամակալու, առաւել ևս մարդ
կան իբր իւրոց նմանագունից վը հաղորդ բա
նին լինելոյ: Եւ թէ այնչափ է նր բարութիւն,
և քաղցրութիւն, մինչ ոչ է հնար լաւ ևս իշխան
խնդրել, կամ քնաւ իսկ խորհիլ: Եւ թէ այն
պիսի ունի համաստութիւն, մինչև ոչինչ կարծա
ւորեալ՝ քան զայր նայն անօրինեն: Եւ թէ ամ ինչ
կայ՝ ի ձեռին նր. և ոչինչ դիպի մեզ, բայց ե
թէ հաճանութիւն բարութիւն նր և՝ ի կարգելոյ
խնամատութիւն նր: Եւ թէ կամեցեալ մեր լինիլ
բարի, լինիմք նմա սիրելի, ոչ հօր բարւոյ
հարազատ որդի: Եւ թէ՝ ի յանցուածոց մե
րոց սրտի մտօք ապաշաւեալ, ապաւէն ունիմք
զնր պթութիւնն: Եւ թէ ոչ թոյլս տայ մեզ երբ
եք, թէ ոչ մերով անզգամութիւն, և չարու
թիւն կամիցիմք նախ մեզն կորուսանել զմեզ:
Եւ թէ ոչինչ է մեզ լաւ, ոչ զնր գիտե երջ
թալ, և ըստ մերոց կարեաց լինիլ նմանող,
արդարութիւն, գթութիւն, բարութիւն, խոհե
մութիւն, և ամ առաքինութիւնք, զորս՝ ի նմա
դերագոյնս իմանամք: Եւ թէ այսր վաստա
կոց, և փութոյ փոխարէն՝ մեծամեծ վարձք
պահեալ են մեզ առ նմա. թէպէտ և այն մեծ
է յոյժ, հաճոյ լինիլ յաչս նր:

Օ այս ամ, և զսոցին նմանն, զորս ազդելով
և հոչակ հարկանելով բնութիւն և յամի՝ դնւրին
է զգաստից առնուլ՝ ի միտ, թէ մտահատո
լեալ բարւոք քննեցուք, պնտեմք սիրնա լի
նիլ հաստատութիւն՝ բարւոք և երանութիւն ըզ
կեանս վարելոյ. սակայն թէ՝ ի վր գայցէ և
հաստատուն, և զուարթ ախտոյժակ կամաց՝
հանելոյ ասցին, ոանձել մեզ նովաւ զյարձակ
մունս կրից ըստ դմին կանոնի. և զկեանս մեր
վարել ըստ այսց սկզբանց. և ոչինչ գործել
անարժան և անկարգ. այլ յամի զհամեստու
թիւն:

Ընդ ցուցանի եղբակացութիւնս. յայնմ միտ
ադրուս

հարուածէ ի ձմարիտ երանութեն կենաց, յոր-
քոտամ են ամիւր ամ ձիրք, և ամ բարիք, զոր պա-
հանջէին փիլիսոփայք առ երանուն: Իսկ արդ-
յայնմ ճանաչման ոյ, և յախտրժակս համեմա-
տեալս նմին՝ լիով գտանի, զոր լինչ պահանջէին
փիլիսոփայք առ ձշմարիտ երանութեն: Ա՛ստ
յայնս ի ձշմարիտ երանութեն կենաց: Ա՛ենկին
փոքրագոյնս: Եւ նախ գտանի՝ ի նմա վեհու-
սրտի. և համբոյն այն, ե վայելուչն, զոր միայն
համարէին առանիկեանք բարի: Զի զինչ վեհա-
գոյն, և զինչ համեստագոյն, և յաւէտ վայել
ջանիան, քան զվէտ երթալ ոյ, և նմանիօղ լի-
նել նմա, և սիրելի: Գտանի և անխռով սրտի
անդամանդեան հաստատուն, զոր ոչինչ գիտէ
ոճաձ կարօղ ե խռովել: Զի յաւմէ՛ երկե-
ցե, որ վստահն ե, թէ ոչինչ հանդիպի՝ ի կենս,
բայց զոր հրամայեալ իցէ հօր մարդասիրի, և
քաղցր բարեկամի, որ ոչինչ գիտէ հրամայել,
բայց զլաւն, և զոր յօգուտ բարեկամաց իւրոց
ընծայէ:

Յայս օրինակ կէլոյ կան և ազնուագոյն այն
գործք բանաւոր կենաց, զորս համարեցաւ ա-
րիստոտէլ ձշմարիտ երանութիւն: Զի զինչ
գործ ազնուագոյն, քան ուղիղ միտս ունել
զոյ, և ըստ այնմ զամ ընթացս կենաց կարգել:
Ե՛ ի՝ նմա և այն բերկրական կենաց ձշմարիտ
քաղցրութի. (քարոզեալն յեպիկուրեանց՝ այլ
արուսքոյ ոյ՝ մանաւանդ թէ հակառակ ոյ՝ տա
բադէպ խնդրեալն:) Զոր ոչ արհաւիրք ցաս
մանն ամենակալին խռովեն. և ոչ երկիւղ մա-
հու տագնապէ. և ոչ անյագ տենչանաց քաղց
տանջէ. որ և ցաւոց տանի հեշտեաւ. և՛ի մա
տուցեալ բարիս վայելէ անխռով ուղղածուծ
զնոցին ճաշակեալ ճաշակս: Զի որ ձգտէ
զոյծ ըստ սրժանեաց, և սիրէ սրբութի. ոչ
ունի զինա իբր ցաստուցեալ բանաւոր, այլ ո՛չ
գթած լիշեան, յորմէ ոչ ոք ընդունի լինաս, թէ
ոչ նախ կամիցի անձամբ անձին լինաել, խո-
տորելով յայսմ աղբերէ բարութի: Ի մահ-

ոճա

բնանէ ոչ երկնչի. ալ քաջ գիտէ, թէ՝ի պա
կասիլ կենաց, չէ անկանելոց յանդնդային վիհ
չքաւելէ, ըստ ասոյ եսկիւրեանց, (որ զեր
կիւղ մահու ոչ թէ նուազէ, այլ առաւելու:)
այլ ի ձեռս հօր մարդասիրի, որոյ չարժա
նութեանց մեզ պարզեւեալ կեանս, և բազում բա
րիս, մեծամեծս ևս քան զնոյնս չնորհել ունի
հոգւոյ՝ ուրոյն՝ի մահկանացու մարմնոյ, թէ
աստ զնա սկսեացուք: Զոր յոյս քաղցրիկ՝ նշա
նակեալ պղատոնի յեպիմենիդեայ գիրս, ասէ:
Յոյս մ պանդալ ի ոանիմ, չէ՛ պահս ոգանալ մարդոյ
զամենայն, որոյ ցանկութեամբ վառեալ, պատիւ կեանս
ոչընչեալ էին, ե ըսպ կարի բարեօք անցուցեալ: Ել
տանջի անյագ աեղչանօք, զի գիտէ ստուգու
թիւ, թէ ոչինչ ունի պահանջել. և վա՛ այն ոչ
միայն բաւական, այլ և մեծ նուա համարի, զոր
ինչ չնորհէ նմա ած: Ի գալս միխեթարի, ոչ
անտան երկայնչրաբանութիւն եսկիւրոսի՝ զոր
ասէ. ընդ ոսոփիկ՝ ոսոխ, ընդ ընչիւր՝ ընչիս. այլ
զի հաստատութիւն գիտէ, բուժիչ ձեռին այ ոչ
տանջել զոք, քայց եթէ ստ օգուտ: Ջհեչտա
կանս կենցաղոյս, առաւել քան զայլս քաղց
րագոյն համարէ. մի զի առաքինութիւն նոքա
աղիւ համեմեալ՝ լինին նմա համեղագոյն. եւկ
րորդ, զի մեզքս են նորա քինք. և ախտից
կրից ոչինչ խանգարեալ. և երրորդ, զի զամ
բարիս կենաց, երախտիս համարի ած. վա՛ այն
ախորժագոյն ընդունի զնո յայնպիսի արժա
նաւոր և բարերար ձեռանէ. և խնդալից լինի
ածեալ զմտաւ թէ կենաց կցորդ է ածի ար
քայի: Ա՛ա՛ զի բարերար նոր չնորհէ զած.
ոչ միայն ընդ առ՛ի նմանէ ընկալեալ բարիս
անախտս հեշտութիւնք դիւրանոյ. այլ և ածոյ
նօք վայելի բերկրութիւնք. ածեալ զմտաւ, է
թէ քանի յաջողեալ է նորում սիրելւոյ. քա
նի՛ հզօր է նա. քանի՛ ոխերգրակալ. քանի՛ մե
ծատուն: Չի խնդայ ընդ այս ամ, նոր որդի
ընդ չնորհութիւն հայրենի: Ել նորին այնպէս նոր
բանաստեղծ յառ՛ի գնելն զնութիւնք և աշխատին,
քանի՛

քանի՛ խնդութիէ ձբ և քաղցր լինու զնա · յոր ժամ պայծառ քան զարեվին տեսանէ զՀօր , և զբարերարին խրոյ զայ , որ ամ ուրեք մօտ , զնշ խանութիէ , զբարութիէ , զնմաստութիէ , և զբա րերարութիէ , քան զոր չնք նմա զուարճագոյն տեսիլ : Եւ ոչ պիտին առ այս միտք սուբ , այլ պարզ , հանդարտ , մաքուր , և ճշդասէր : Սոմա էրկինէ պատմէն զՓառս այ : սա է , որ ընձայ յարա բածս այ : սորա է ձայնն հրճուելական , ոգի գնդ էն գործ ս ս ՝ր , զամէնայն ինչ նմանութիէ արա րեր · և լուսո էրկիր սկսեալ ս ս : Ո՞ս է պի՞տ , և ս ս է գինէր , զլոյս և զարև դու հասպատեղեր , և այլ ասցին նմանք , զորս յայսմ լսուելիէ խնդու լիէ՝ զէղու մարգարէն բազում ուրեք , և մա նաւանդ ՝ի տաքնէրորդ տաղմոսն :

Այլ երկար լինի լինի գրել զնմին : Եւ արդ ալէ առաջի նկարեսջիր քեզ այր մի , ոգի և իցէ նորա վիճակ , կամ ընաւորութիէ , յորոյ ՝ի սրբ ոմի իցէն ճանաչուածն և սէր ոյ , և յայնց բանիւ ախորժակք , ըստ փոքր ՝ի շատէ գրեցեալումն · յայտ է թէ հասարեացիս զնա ոչ մարդ միայն երանեալ , այլ ճշ դոն երևելի : Ապա թէ այդ պէս իցէ , ոչինչ արժան է դանդաղիլ , այլ ա մենեցուն մեզ զայս օրինակ կենաց յանձին քե րել · և ընդդէմ ամ յարձակմանց մոլութեան կուռ վառիլ : Բայց արդ շատ լինի ասացեալս , զի ոգի վերագոյն յիշատակեցաք՝ զվագոյն ճա նաչուածն ոտա՝ պարտ է առնուլ յաղթութեացն քի , որ զայսոսիկ զընապէս յայտնիս , այլ ՝ի փի լիսոփայից դոյզն նշմարեալս , եցոյց յայտյան դիմանութիէ : Եւ յաւել ևս ՝ի վր ձիրս պան ծալիս , որք անչափ ՝ի վեր են քան զյոյս մեր , և վիճակ · զորդեգրութիէ , զդանձս ընորհաց , զհոգւոյն խրոյ մխիթարութիէ · զսիրոյ զան բաւ առհասարակէայս , զարքայութիէն ժառան դութիէ · և զյաւիտեանից կենաց հաղորդութիէ : և զորս ՝ի կարդն : Այլ զայսցանէ ճշմարտէն յետ է գրել :

ՅՕԴՈՒԱԾ ԵՐԲՈՐԴ:

ԹԷ յորմամ գործողութիւնէ իւր էապէս երանութիւնն պնդական:

Երանութիւնն կամ երջանկութիւնն տեսական, ոչ վերապոյն առաջաք, և սուա ցումն ծայրագոյն բարւոյ. կամ գործողութիւնն սրով հասանելիք այնմ: արդ ոչ ցուցցուք, ծայ րագոյն բարին մարդոյ է ոճ: Ուստի երանութիւնն տեսական կայանայ յայնմ գործողութիւնէ, որով միաւորիմք ընդ այ. և ժառանգեմք զնա. և այնմ ոչ է հնար լինիլ բայց եթէ գործ իմաստական մասին: զի ոչ զգայութիւնք, այլ մտօք միաւորիմք ընդ այ. վասն լինելոյ նոր բարի իմանալի, և ոչ զգալի: Ա յս ամ հանուատեալ կայ առ ամենեսին. բայց քանզի յիմացականն մասին երկու են կարողութիք, որք հպին յոճ, իմացութիւն և կամք, դիժռարին իմանել իմընդրի, թէ յերկուց աստի կարողութենց որ նոր գործութիւն նախապատիւ ունի յայսմ, և կացուցիչ հուպ տեսական երանութիւնէ: Սկովտ նախադասէ զներգործութիւն կամացն. զի թովմա, թովմայականք ամ, և այլք ևս բազումք զներգործութիւն իմացութիւնէ: Իմանք յերկուցունց կացուցանեն զէութիւն երանութիւնէ: առ լուծումն խնդրոյս ասելի է:

Ա ջին եղուկացութիւն:

Երանութիւնն տեսական ոչ կայանայ էապէս ի բազում ներգործութիւնս: Եզրակացութիւն էնթադրէ վկարի զգուշալի ջանազանութիւնն երանութիւնէ ըստ կացութիւնէ, և ըստ հուպէ: Երանութիւնն ըստ կացութիւնէ է առաջին գումարութիւն ամ բարեաց, որք վայել են կացութիւնէ երանելոյ: Ուստի առհասարակ ի բանեսն է: կայ ոչինչ բարեաց հոգեկանաց հոգարէալ

Երա

երանութեան ըստ էութեան է առացուին ծայրա-
պէն բարոյ, որմէ բղխեն այլ բարիք։ Ուստի
թէ և պակաս էրկեն առքա, միայն թէ առացել
լինի ծայրապէն բարին, կատարի երանութեին
ըստ էութեան։ ոմն ոչըք ոչք տեսանեն զնծ, թէ-
պէտ և չեւս ունին զիտառս մարմնոյ՝ զպահան
ջեալն առ լրումն երանութեան • բայց հապէս
ասին երանեալ, վասն ժառանգելոյն զնծ
մուօք։

Ա՛րդ ցուցանի • երանութեին էական է ներ-
գործութիւն, որով նախ առաջին առանայ և ժա
ռանգէ մրդ զծայրապէն բարին։ Ա՛յլ այն ներ
գործութիւն է մի միայն։ Ապա երանութեանն
էական կայանայ ի միում ներգործութեան։ Մե
ծադոյնս յայտ է ի վերոյգեալ սահմանէդ։
Ցուցանի փոքրագոյնս • Նախ՝ զի ներգործու-
թեին այն է գերազանցագոյնն քան զնմ։ Ապա
ուրեմն է մի միայն։ Երկրորդ՝ բարին պարզ և
մի, ստանի և միով ներգործութեբ, որ նմին հա
մեմատեալ։ Ա՛յլ ծայրապէն բարին է մի և
պարզ։ Ապա ստանի միով ներգործութեբ հա
մեմատեցեալ նմա։ Երրորդ • ծայրապէն բա
րին մարդոյ է ած, ոմն ցուցեալ վերագոյն։
Ա՛րդ՝ ած է բարի լսմանալն, ոմն յայտ է • և վե
րայն՝ ոմն ցուցցուբ ստորև՝ ստացեալ լինի խոց
մամբ կիր նկատմամբ։ Ա՛յլ յայն նկատուածն է
մի՝ պարզ ներգործութեբ • ոմն և յայտ է։ Ապա
ստացուածն ծայրապէն բարոյ եղեալ կայ ի
մի միայն ներգործութեբ։

Ճատատաւթ • ի յոգուածս կարգեալս պիտոյ է
միուամն լինիլ գլխաւոր, ընդ որով կարգելին
այլք • զի կարգն կայանայ ի վերածիլ բազմաց
առ միոն։ Ուստի և առած է ճշմարիտ • թէ ան
բաշխութբ պարտ է վերածիլ ի միութբ։ Իսկ որդ
ներգործութբիք վերաբերեալք առ երանուն՝
պարտին լինիլ կարգեալ։ Ապա պարտ է այնպ
վերածիլ ի մի ինչ առաջին և գլխաւոր, կա-
ցուցիչ էական երանութբե։

Ա՛ռարկուցես • երջանկութեին է ծայրապէն բա
րին,

րի, և ծայրագոյն կատարելութիւն։ Ա՛յլ յո՛ գիւնք գործողութիւնք են լաւագոյն քան զմի միայն։ Ա՛սա երջանկութիւնն կայանայ 'ի յո՛ գումն։

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ, երջանկութիւնն է ծայրագոյն բարի, և ծայրագոյն կատարելութիւն. հաւաքապէս, և տարածաբար, ուրանամ. արմատապէս, և բուն աւաւելութիւնէ, ընդունիմ։ Քանզի այսուհիկ տարբերի երջանկութիւնն ըստ կացութիւնէ, յերջանկութիւնէ ըստ էութիւնէ. զի այն է հաւաքումն ամ բարեաց, և կատարելութիւնէց, այլ ընթացակցին առ երանութիւն. և սա՝ և գերազանցագոյնն այնց կատարելութիւնէց. յորում այլք երբ յաղթեր պարունակին, և՛ի նա վերածին։ Ա՛րդ այս է մի։ Ա՛յն զի երջանկութիւնն տեսական ոչ է ծայրագոյն բարի, երբ որ, և հակապէս. այլ երբ որով, և առաջապէս, յո՛ զի է գործողութիւնէ, որով առանձինք նախ և սկզբնաբար ըզ ծայրագոյն բարին. և այն գործողութիւնէ է մի միայն։

Առիպիցեա. Հական երջանկութեան պարտ է ընուլ զամ արդար յանկութիւնէ։ Ա՛յլ մի միայն գործողութիւնն ոչ ընու զամ. զի այլ գործողութիւնք ինան դեռ բազմալի։ Ա՛սա երջանկութիւնն հական ոչ է մի միայն, այլ բազմապատիկ գործողութիւնէ։

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ. Հական երջանկութիւնէ պարտ է ընուլ զամ արդար յանկութիւնէ, տեսականապէս, ուրանամ, արմատապէս, ընդունիմ։ Եւ զբանազանութիւնս տուէալ փոքրագունդ, ուրանամ զհետեւութիւնդ։ Զի զոր օրինակ հնութիւն մարդոյ ոչ պարտի տեսականապէս ոտալ, այլ արմատապէս միայն պարունակել զամ զվաստչաձեալս մարդոյ, նոյնպէս և երջանկութիւնն հական ոչ պարտի տեսականապէս ոտալ զամ զկատարելութիւնս պատչաձեալս առ երջանիկ կացութիւնէն, այլ միայն արմատապէս առնել զնոյն յառաջագոյն։

Թուա

Հաճանձիցես։ Էական էրջանկուռէն կայա նայ յամենակատար միաւորուռէ ընդ ծայրագոյն բարւոյ։ Իսկ սրդ մի միայն գործօղուռէ ոչ լինի ամենակատար միաւորուռէ • մի ինայ դեռ ևս կատարելի այլովք գործօղուռիք։ Ապա էրջանկուռէն ոչ կայանայ ի միում գործօղուռէ։

Պատասխանեմ զանազանելով ըմբռնողին։ Էրջանկուռէն կայանայ յամենակատար միաւորուռէ, նախնական և ստացական կատարելուռէ, ընդունիմ• ամենակերպ կատարելուռէ• ուրանամ։ Վ՚ր զի էուռէն իրին է այն՝ զի է ամենակատար յիրում• ոչ ամենակերպ կատարելուռէ• որովհետև կատարի և ևս մակ յաւելեալ պատահմամբ• այլ միայն նախնական կատարելուռէաւք, յորմէ իրք յաղբերւէ բղխին այլք։

Երիտրդ էդրակոցուռէ։

Էրջանկուռէն տեսական ոչ կայանայ ի նէր գործուռէ կամաց։

Ցուցանի հիմնական բանիւ սրբոյն Թովմայի *• Էրջանկուռէն է էապէս ստացուման ծայրագոյն բարւոյ։ Այլ անհնար է ստացման ծայրագոյն բարւոյ լինիլ ներգործուռէի կամաց։ Ապա էրջանկուռէն տեսական ոչ է էապէս ներգործուռէի կամաց• Մէծագոյնս յայտ է• Չէ ոչ էրջանկուռէն առարկական՝ է ծայրագոյն բարին, որ առնէ էրջանիկ, այլ պէս էրջանկուռէն տեսական է ստացուման այնր բարւոյ։

* ա. է. խ. ֆ. պ։ ֆ։

Ցուցանի փոքրագոյնս էրբեակ փաստիւք։ Նախ՝ լիակուռէէ կամաց, որ է յօժարուռէի բարին։ Սրդ յօժարուռէն ոչ է ստացիչ բարւոյն, այլ թէ ոչ՝ առ՚ի ստանալ զբարին բաւական էր կամիլ զայն։ Այն զի ոչ հայի՚ի բարին, բայց եթէ ըստ ախորժման• ըստ որում ախորժակ նորա՚ի նա եղիցի։ Իսկ այդ՝ արար

քական, և ստացական հպումն՝ ի բարին ոչ լինին յօժարութիւնք և ախորժակաւ առ այն՝ այլ այլ իմն իրօք։ Այլ եթէ ոչ ունի բարին զգալի զգայութիւն. զոր օրինակ ներդաշնակութիւնն ձայնից՝ ստանի լսելեօք, և հոտն ճաշակելեօք։ Եւթէ ոչ ունի բնական՝ բնական միաւորութիւն, որպան, շօշափմամբ, և տեղական մերձաւորութիւն, ոչ ստանայ քարն զկերդրոն. և կամ կենդանոյն զկերդումն։ Իսկ եթէ ոչ ունի մարդ զառողջութիւն։ Եւ կամ եթէ ոչ ունի խմանալն, լմնացութիւն. ոչ գիտութիւն լինի մացութիւն ստանայ զգիտութիւն։

Երկրորդ մակածութիւն. զի ոչ ունի նշանակէ ոչն թովմաս * ։ Այլ ներգործուն կամաց առ բարին, կամ է յօժարութիւն՝ ի բարին բացակայ. ունի սէր, ցանկութիւն, յոյս, գիտութիւն, և այլն. և կամ հանդիստ՝ ի բարին ներկայ. ունի վայելուն, և բերկրութիւն։ Այլ և ոչ միւ՝ ի ներգործութեանց ասոյ է ստացուն բարւոյ։ Այսպա ստացուն բարւոյն ոչ կարէ լինիլ ներգործութեան կամաց։ Մեկնի փոքրագոյնս, և նախ թէ յօժարութիւնն՝ ի բարին բացակայ ոչ է նորա ստացուն՝ յայտ է յերեսաց։ Իսկ թէ՝ և հանգիստն՝ ի բարին ոչ է նորա ստացուն, հաւաստեցուցանի, զի հանգիստն՝ ի բարւոջ ենթադրէ զժառանգութիւն և զստացուն նր. քանզի ոչ այն հանգչի շարժուն կամաց, զի հայի՝ ի բարին ներկայ՝ յորմէ հայերն յատուցանի՝ ի ստանալն։ Այսպա հանգիստն՝ ի բարւոջ ոչ է նր ստացուն, այլ յատկութ հաճութիւն ըստ ստացուն՝ յառաջ ենթադրեալ. կամ ախորժուն հետևեալ՝ ի ժառանգութիւն բարւոյն։

Երրորդ հաւաստարմացուցանի փոքրագոյնն այն, մանաւանդ՝ ի վերայ սիրոյ և վայելումն։ Քանզի սէրն վերացուցանէ՝ ի ներկայութիւն, և՝ ի բացակայութիւն. զի սիրեմք զբարին և զներկայն, և զբացակայն։ Իսկ վայելումն, քանզի է բերկրական հանգիստ՝ ի ստացեալ բարին, ոչ առնէ զստացուն բարւոյն, այլ

զհետ երթայ նորա, զի ոչ գեղեցիկ գրէ ոչն
Թովմաս *. կամքն վայելէ ի բարին, և բերկ * ա. Բ.ի.ա.
րի նուաւս, վ ընեելոյ նր ներկայ, և առա- գ. պ. գ:
ցեալ: այլ ոչ անդրադարձեալ՝ բարին լինի
առացեալ և ներկայ, վ վայելելոյ կամացն ի
նմա, և բերկրելոյն նուաւս:

Զառարկեցես զբազում վկայութիւնս սրբոց հարց,
որք դնեն զերջանկութիւնն ի խնդութիւն, ի բերկ
րութիւն, ի վայելման, ի զուարճալի՝ ի զմայ-
լելի և ի քաղցր սիրելութիւն ոյ ներկայ եղե-
ելոյ. զորս երկար լինի մի ըստ միոջէ յառաջբե
րել: Ասէ և սբ գիրք կոչեն զերջանկութիւնն,
խնդութիւն: Ապա ուրեմն ի ներդործութիւն կա-
տարեալ:

Պատասխանեմ. ի տեղիս, որք յառաջբերին,
հարքն սրբ ստորագրաբար միայն սահմանէին
զերանութիւնն, և ոչ էութենապէս: Քանզի սբ
հարք առաւել ձարտասանօրէն ձառէին զերա-
քան թէ փիլիսոփայօրէն. և վ այն յոլովակի
վարէին ենթագրութիւք, որք են հաւատոյական
սահմանք, բացայայտիչք երից՝ ի ձեռն յատկու
թեց, և ծանօթագոյն յարակցելոց. քան թէ
նուրբ և էութենական սահմանօք: Իսկ սբ
գիրք կոչեն զերջանկութիւնն, խնդութիւն, ոչ տե
սականապէս, այլ առարկապէս, ըստ որում եր-
չանկութիւնն է առարկայ ծայրագոյն խնդու-
թեան. զոր օրինակ և քս կոչի՝ յոյս մեր և էրկութիւն, աղբ,
պատ, խնդութիւն, և այլն. ոչ տեսականապէս, այլ
առարկաբար:

Զառարկեցես երկրորդ, ի սբյն Թովմայէ *. * գ. գանա
Մարդն կատարելագոյն միաւորի ընդ ոյ, որ ղան. խր.
է երջանկութիւնն նր, ախորժակաւ, քան իմա- կ.ա.պ.ա.
ցութիւք: Իսկ արդ էական երջանկութիւնն կայա հարցուած
նայ յամենակատար միաւորութիւն ընդ բարւոյն: ա. ա.ա.է:

Ապա ուրեմն լինի ախորժակաւ:

Պատասխանեմ, ընդ սբյն Թովմայի *. թէ * անդա-
վան այն մարդ կատարելագոյն միաւորի ընդ նոյ:
ոյ ախորժակաւ. զի միաւորութիւնն ախորժա
կան ենթադրէ զնմացականն, յորոյ վերայ է-

հնեալ վայելչացուցանէ, և կատարէ զնա, ոչ յատկութեի վերութեն: Զի նախ հարկ է, սատնաշաղ զբարին խմանալն. և այս լինի խմացութ, ոչ յետ սակաւ միոյ ցուցցուք: Եւ ապա յարդարողական սատցմանէ անտի ածանցի 'ի կամս ախորժական յարուածն լինչ, և իբր հոգևոր դիրկսարկուածն սատացեալ բարւոյն, ըստ որում յայն իբրև 'ի կերպրոն ախորժակաւ միաւորին և յարին, անձկացեալք պինդ ունել զնա: Ասատն ձևով զանազանութեմբ. մարդն կատարեղագոյն միաւորի ընդ բարին ախորժակաւ. ասաւարակ և ըստացուցիչ կատարելութ, ընդունիմ. Եական կատարելութ, ուրանամ: Սոխակեան ներգործուածն կմաց է կատարելապոյն եղանակաւ միաւորիչ, և սատյիչ ծայրապոյն բարւոյ քան զայլ ներգործութիս: Ապա յայնմ կայանայ երջանկութեին էապէս: Յուցանի առաջարկութիս: Զի յատուկ է սիրոյ, որ է ներգործութի կամաց՝ միաւորել զսիրեցեալն ընդ սիրողին: ոչ ցուցանէ այն թուլմաս *: Ասատն դիոնեսիոս *. կոչէ զսէրն ջրոջ ի ներ. պրա: ներ հեռուրել: Եւ այն օգոստինոս * ասէ. «Էրն է ջուր՝ ցաղկապել երկոց: Ա յլ և է փոխահերակիչ. ուստն այն օգոստինոս ասէ *. «Թէ ջերմիր «Էրե», երկիր է». Ին ջուծ՝ ած լինիցի». և դարձեալ, ասէ *. բարեաւ ասաց ոմն պէտրիկոմե իւրմէ՝ լինել կէս հոգեոյ իւրոյ: Ապա ամենակատար միաւորութեն լինի ներգործութ կամաց:

Պատասխանեմ զանազանելով զառաջարկութեդ. ներգործութեին կամաց է կատարելապոյն եղանակաւ միաւորիչ՝ ախորժական միաւորութ՝ ընդունիմ. արարողական, և ստացական միաւորութ, յորում կայանայ երջանկութեին, ուրանամ: Քանզի կամք և սէր ոչ միաւորեն ստացապէս, ոչ ցուցաւ 'ի ցուցմանն, այլ միայն ըստ ախորժմանն: Եւ այն ախորժական միաւորութեին մանաւանդ լինի երկուք: Նախ ինքնացուցմամբ. քանզ որում բարեկամին բաղդատի առ բարեկամ իբրև առ ինքն, 'ի սէր

բարեկամութիւն. և համարի զնա միւս ինքն. ուս
ուն հատարակօրէն ասի. բարեկամ է ոմն: Իսկ
'ի սէր ցանկութիւն սիրոյն բաղդատի առ բարին
սիրեցեալ, ոչ իբրև առ ինքն, այլ իբրև առ
իւն իւր: Երկրորդ համանմանութիւն, ըստ ո
րում սէրն է բաղազանութիւն ինչ ընդ սիրե ց
ին. և բարեկամաց է նոյն կամիլ և ոչ կամիլ:
Երրորդ ապշութիւն, և յափշտակութիւն. ըստ
որում սէրն՝ եթէ սաստիկ իցէ, յափշտակեալ
գրաւէ զմտաւորսն սկզբունս սիրոյն
'ի սիրեցեալն. և յայս միտ ասացեալ քն. ոչ գանձ
յիւր են, այլ և սիրոյ իւրոյն. ցայ ախորժակք
և խորհուրդք: Եւ ըստ այսմ 'ի դէպ է համա
նալ և զասացեալն պղատոնի. Հոգին ասաւէլ է,
ոչ սիրէ, քան ոչ հոգևորէ: Բայց զմիաւորութիւն
արարողական և առաջական՝ ոչ առնէ սէրն,
այլ ինդրէ. ըստ որում մէկ առ այն, իբր ծան
րութիւն առ կեդրոն. ոչ հեշտասէրն կամօք
մղի առ փափուկ կերակուրս, այլ առանց այ
նպիսոյ: և բարեկամք, ըստ արիստոտէ
ան, ոչ գրէ արիստոտէլ՝ * սիրով ցանկան լինել * Ե. փաղ
մ. այլ փոխ յայսմանէ զհետ գայ, կամ երկոցուն՝ փանուս
և կամ մեռանի ապականիլ, ինդրէն զմիաւորութիւն, որ ըն. գլ Ե:
վայել իցէ, և ըմբռնի. զոր առանձին մտերիմ կենակ
ցութիւն, և խօսակցութիւն:

Ախանձիցես: Երջանկութիւնն էական է վեր
ջին ինչ. այլ ներգործութիւնք կամաց, իբ զմայ
լուն, և բերկրութիւն, են վերջին գործողու
թիւնք բարեկամին զբարեաւ: Ասպա երջանկու
թիւնն էապէս կայանայ 'ի ներգործութիւնք կա
մաց:

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ.
Երջանկութիւնն էական է վերջին ինչ պարզա
պէս, և իբր առացուն, ընդունիմ. ըստ խմիք,
և իբր լուսն, և յատկութիւն 'ի առացմանէ բար
ւոյն ածանցեալ. ուրանամ: Եւ առ փոքրա
գոյնդ: Զմայլուն և բերկրութիւն են վերջին
գործողութիւնք, պարզապէս, և իբր առացուն,
ուրանամ. ըստ խմիք, և իբր զարդ, լուսն, և

յատկութ, ընդունիմ. և ուրանամ զհետևութեդ: Ջի զոր օրինակ՝ ի ծննդեան տեսակին գոյացական ասի վերջին եզը պարզատես, իսկ յատկութիք բնևեալք՝ ի նմանէ են միայն վերջին լինչ ըստ իմիք: Սոյնպես երջանկութեին էական, կամ ատացումն ծայրագոյն բարւոյ ասի պարզատես եզը վերջին. իսկ գործողութիք հետևակք նր, ոյղ բերկրութեի և զմայլումն, են միայն վերջին լինչ ըստ իմիք, և իբր զարդք և յատկութիք. վն որոյ ասէ արիստոտէլ, բերի բանին է կոպարելութիւն գործոյն, ոյղ գեղն ճանաչի:

Ասիցես. ներգործութեին, յորում կայանայ երջանկութեն էապես, պարտի հայիլ յիրն երջանկացուցիչ, ըստ բանիւ բարւոյ: Այլ կամքն միայն հայի յատարկայն ըստ բանիւ բարւոյ, իսկ իմացութեին ըստ բանիւ ճշմարտի: Ապա երջանկութեն էական վերաբերի առ կամն: Հաստատի. նոյնոյ կարողութեե է դիմել՝ ի բարին, և ատանալ զայն: Այլ միայն կամքն դիմէ՝ ի բարին: ապա նա միայն ատանայ զբարին:

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ: Ներգործութեին, յորում կայանայ երջանկութեին, պարտի հայիլ յիրն երջանկացուցիչ ըստ բանիւ բարւոյ՝ էապէս, ուրանամ. սպացեալ՝ ընդունիմ: Եւ դոյնպես զանազանեալ զփոքրագոյնդ, ուրանամ զհետևութեդ: Քանզի երջանկութեին ոչ կայանայ՝ ի բաղձալն բարւոյն, այլ՝ ի ատանալն: Ուստի ներգործութեին, որով կացուցանիմք երջանիկ, ոչ պարտի հայիլ՝ ի բարին իբր բաղձալի. այլ իբր ատացեալ: Արդ թէպէտ կամքն միայն հայի՝ ի բարին ըստ բանիւ բաղձալւոյ, զի է բաղձանք բարւոյ. այլ ոչ ընդ բանիւ ատացելոյ, այլ եթէ ինչ բարին զգալի, ատացումն վերաբերի առ զգայութեն. եթէ իմանալի՝ առ իմացութեն: Ուստի հաստատութեդ մարթ էր պատասխանել ըստ դմին օրինակի: Այլ բաց յայնմանէ զանազանեմ զմեծագոյնդ: Նոյնոյ կարողութեե է դիմել առ

բա-

բարին բաղձողապէս, և ստանալ զայն արարողապէս, ուրանամ: Ընդհակառակն է դի մեղ՝ի բարին կատարողապէս, և ստանալ զայն արարողապէս՝ ընդունիմ: Աւրդ Թէպէտ սուկ կամքն դիմէ՝ի բարին բաղձողապէս. սակայն այլ կարողուԹիւնք դիմեն յայն կատարողապէս, ոչ զգայուԹիւնն՝ի բարին զգալն, և խնայուԹիւնն՝ի բարին խնդալն. ուսոյն ստացուման և ժառանգուԹիւն բարուցն՝ նոցա պատշաճին. և ոչ կամաց:

Երրորդ Էպիսոդուն:

Տեսական երջանկուԹիւնն բնական էապէս կայանայ՝ի ներգործուԹիւնէ խնայուԹիւնէ. ի յատենակատար նկատման, զոր՝ի կարգի բնուԹիւնէ հնար է ունել զնոյ: Իսկ գերբնականն՝ի տեսուԹիւնէ ածեալնոյ էուԹիւնէ, զորմէ ածեալք:

Ընդհակառակն է ոչ միայն սկզբն Թուիմայի. այլ և արիստոտէլի, և այ և պղատոնի, որ ուսուցանէ, Հոգւոյն լինիլ երանելւոյ, ու չ՚ վայելելոյ՝ի յայծ իբրև՝ի գեղեցիկ, և՝ի օրենէ, յորում է բերկրուԹիւնն, որ է ներգործուԹիւն կամաց. այլ իբրև՝ի ճշմարիտ. ի է, Հանապատմամբ, որ է ներգործուԹիւն խնայուԹիւնէ. Թէպէտ և գեղեցիկ լուԹիւնն նոյն հետայն գոյ զհետ, ուսոյն և բերկրուԹիւնն, (ոչ մեկնէ՝ի փիլեբոնիսէ.) և չէ հնար առանց մեկնիլ՝ի միմեանց: Զի ոչ նկատէ զնծալ, Թէ ոչ միանգամայն և զարմացեալ, և ծանուցեալ զվայելչուԹիւնն նր, և զբարուԹիւն, սիրեսցէ անչափ բերկրանօք: Զնոյն աւանդեն նը հարք, զորս ճոխագոյն յառաջբերեն ածեալք: Յորոց միջի յայտնագոյն քարոզէ ոմն օգոստինոս, յուԹնեերդ եկեղեցւոյ. * ուր մանրակրկիտ յուզեալ զինդիրս, հետևեցուցանէ, կայանալ երջանկուԹիւնէ՝ի Հանապատման. զի ասէ, ունել զծայրագոյն բարին ոչ այլ ինչ է, բայց Հանապատել. Ուսոյն և գեղեցիկ

ասծէ՝ լինի։ Զինչ այլ ինչ է երանութիւն կնաւ, բայց
ելիւն պատուիրանական ինչ ճառագիւղով՝ առնիլ. պի տան
պահեցայն աշխատագոյն է՝ յատուկենականն. և վա այն
անհնար է մեզ առնիլ պայն, բայց ելիւն այնուհետեւ՝ որով
նմ աշխատագոյն. այսինքն է՝ մարօ. արդ պոր ինչ մարօ
առնիմ՝ ճառագմամբ առնիմ։ Որովք զգացուցանէ
զհիւանդական պատճառս այսր երկակացութեան.
այ թէ առացութեն ծայրագոյն բարեաց վերաբե-
րի առ իմացութիւն. զի է գերակատարն կարո-
ղութեց, և զի իմանալի գոլով ծայրագոյն բար
ւոյն, իմանալով միայն հնար է մեզ առանալ։
Ասաի՝ի մեկնութեն հինդերորդ սաղմոսին ա-
սէ։ Ամ յո ծառանգուիմ՝ իմանալով և պետանելով
պէծ՝ լինի սպասել։

Արդ ցուցանի երկակացութեան բանիւ սկզբն
* Ա. Բ.ին. օգոստինոսի, զոր բերէ և տէրն Թովմաս *. Եր
գ. պ. ը։ կանիցն հապաղ է առացութեն և ժառանգու-
թիւ ծայրագոյն բարեաց։ Ասյր այս լինի ներ-
գործութիւ իմացութիւ։ Ապա յայնմ կայանայ
հապաղ երջանկութիւնն։ Ա՛ երծագոյնն յայտ է։
Յուցանի փորրագոյնս։ ծայրագոյն բարին է
բարի իմանալն, ոյր և յայտ է։ Ասյր բարին
իմանալն ոչ այլազգ լինի առացեալ, բայց եթէ
իմանալով. ոյր և զգալին զգալով։ Ապա ժա
ռանգութեն և առացութեն նոյ կայանայ՝ի ներգոր
ծութիւ իմացութիւ։

Նացառելն և ևս այս պատճառ։ Ոյ բաղդա-
տի բնութիւնն զգայական՝ առ բարին զգալի.
նոյնպէս և իմացականն առ բարին իմանալի։
Իսկ արդ բնութիւնն զգայական ոչ ժառանգէ և
ոչ առանայ զբարին զգալի բաղձանօք, այլ ըզ
գայութիւ. ոյր զհասն ձաշակելւօք. զլսան առ
անելւօք, և զձայն նոճատաց՝ լսելւօք։ Ապա
և բնութիւնն իմացական իմացութիւ առանայ
զբարին իմանալի։

Ճառատաի՝ի զանազանութիւ իմացութիւ, և
կամաց։ Չի կամքն է հակութեն առ առարկայն.
ոյ առաի՝ ոչն օգոստինոս առէ. Ասէն իմ ծանրութիւն
իմ է. նովաւ բերիմ յո՛ և բնդրիմ։ Իսկ իմացութիւնն է

ըմ-

ընդունող առարկայի : Ասսոի կամացն է ինդ-
րել զբարին իմանալի , և յետ առացմանն և
ընդունման , յայնմ հանգչիլ : Բայց իմացու-
թիւն յառուկ է զբարին զայն առանալ : Եւ զայս
հաստատ իսկ փորձն : Զի որչափ և ձգնեա-
ցի կամքն , ոչ երբեք լուրև առանձայ զբարին ի-
մանալն . այլ յորչափ պակասի ձանաչուածն նմ ,
ասի բացակայ . և կամքն անհանգիստ կայ . այլ
յորժամ ըմբռնի մեօք , յայնժամ առացանի , և
շարժուածն կամաց հանգչի :

Այսր գլխաւոր պատճառ՝ի դէպ է յառելոլ
և այլս ևս :

Ա. Երջանկութեն էապէս կայանայ՝ի գոր-
ծողութէ ազնուագոյն կարողութէ , զի՝ի առա-
րակարգեալն՝ այլք ամ կարգին առաջն՝ որ նա-
խապատգոյնն է : Ասսոի իրաւամբք արհաստ
առել * . ասահմանէ զերջանկութէնն՝ գործողութէ ա. Բարոյա-
ըստ գերակատար առաքինութէ : Ա. այլ ոչ կանոն. գլ.
գուցաք՝ի վախճանի քննարանութէ . իմացու- Ե.
թէնն է կատարելագոյն քան զկամն : Ապա՝ի
նորա ներգործութեան կայանայ երջանկու-
թիւնն :

Երկրորդ , ոչ ձեռնարկէ սքեն թուիմաս * . * Ք. ընդ
քանզի երջանկութէնն է սեպհական բարի իմա- դէմ հե-
գական բնութէ , պարտ ըստ այնմ կարողութէ ընանութ. գլ.
պատշաճիլ նմա , որ առաւել և ըստ ինքեան գլ. Ք.
յատուկ է նմա : Իսկ արդ կարողութէնն առա-
ւել յատուկ իմացական բնութէ ոչ է քան
ձանքն այլ իմացութէնն : Ապա պարտ է եր-
ջանկութէ պատշաճիլ նմա ըստ գործողութէ
իմացութէ , և ոչ բուլձանաց , իամ կամաց :
Մեկն ի փոքրագոյնս . որ ինչ յատուկ է իրին
ըստ ինքեան , առաւել յատուկ է նմա . քան
զյատկացեալն նմին առակ ըստ այլոց : Իսկ արդ
իմացութէնն է յատուկ իմացականն բնութեան
ըստ ինքեան . այլ բաղձանքն չէ նմա յատուկ՝
բայց եթէ ըստ իմացութէ , ըմ որում՝ ի նը-
մանէ բղխէ , և նմա հաղորդի : Ապա իմացու-
թէնն է առաւել յատուկ իմացական բնու-

լեն , և ոչ բաղձանքն : Հիմքերագոյնս քանզի յայտ ցուցանէ ոչն Թովմաս բանիւքս այսքիւք : Բաղձանքն է յԱմէ իբր , ինչպէս յայլ այլ օրինակս . բայց այս այլայլութիւնէ յառաջ գայ յայնմանէ , զի իբր այլ օրինակս բաղդապին առ ճանաչումն : Զի որ ամենևին լուծին զճանաչումն , առանձին զբնական բաղձանս ևս եթ : Իսկ որ առանձին զճանաչումն զգայական , առանձին և զբաղձանս ըստ գայական : այլ որ առանձին զճանաչումն իմացական , առանձին զբաղձանս համեմատ այսմ ճանաչման . այսինքն ըստ ձևոս : Հիմք համբն ըստ որում է բաղձանք ունի իմացական բնութիւնէ . այլ միայն ըստ որում կոխիչ յիմացութիւնէ : Հիմ յայ իմացութիւնին ըստ ինքեան է յատուկ իմացական բնութիւնէ :

Երրորդ . Նկատութիւն ծայրագոյն ճշմարտին՝ որ է ճշ , ունի զամ թէութիւնս առ ճշմարիտ երջանկութիւնն պահանջեալս , քանզի բաց յայնմանէ՝ զի ամ գոյութիւնք մարդկային կենաց ծառայեն սմա իբր իւրեանց վերջնոյ վախճանի , ունի գերազոյնկ ցուցանէ ոչն Թովմաս * . է և արմատ ամի՝ որ զհետ գայ երջանկութիւն . ունի զմայրական սիրոյ , հանգստեան , անյապաղման յագման . ծայրագոյն բերկրութիւն , խաղաղութեան , ապահովութեան . և այլն : Եւ ունի ևս զհինգ ճիւղս ճշմարիտ երջանկութիւն , զորս Թովմէ բռնախոս * . զբաւականութիւն , զոր խոստանան փարթամութիւնք . զզօրաւորութիւն , զոր խոստանան փափկութիւնք . զբարձրհռչակութիւնն , զոր խոստանայ համբաւն . զպատուն , զոր խոստանայ իմաստութիւնն . և զաներկևանութիւն , զոր խոստանայ իշխանութիւնն : Զհնգեսին վայելուչ գերազանցութիւնք ընդհանուր յատկութեանց և կատարել նկատութեան . Զբաւականութիւն . զի նուաստ լինի ստանալ զճշ , որ միայն է բաւական . և նուաստ կատարելապէս ճանաչի ճշմարտութիւնն , առ որ միայն անձկայ իմացական բնութիւնն : Բերկրութիւն և զզօրաւորութիւն . զի նկատութեան ճշմարտութիւն միայն՝ է փափկութիւն մտաց : Տայ և բաղ-

* Ճ. ընդ դէմ հիւնա նոսաց :

* Ճ. յղիչ հիւնորա ընէ .

քեհուչականութեան. զի մեծանուն առնէ զմարդ ա-
ւաջի աչ, և այլոց նմանական առեղծուածոց :
Տայ և յարդութեան. զի այս նմանատոց, և որոց
ընդ ձեռ միաւորին, վայելչանայ : այլ ո՛ր և՝
մանանագոյն լոյս, և ընդ ձեռ միաւորեալ՝ ա-
ւասել քան զկատարել ձեռանկատան : Ընորհն
և ապահովութեան՝ ի չարեաց և՝ ի բարիս : Զի
ծայրագոյն նկատումն այն՝ ՚ի վարձս առաքի-
նութեան ՚ի հանդերձեալ կեանս ընորհեալ՝ և
յաւիտենական և անկորուստ. և ընդ ձեռ ան-
քակ միաւորէ, յորում է ամ բարի. յոր մեր-
ձն չար և ոչ մի :

Առաջիկայեա նախ. երջանկութիւնն էառնէս
կայանալ ՚ի գործոյութեան, որ չէ կարդեալ անդ-
բագոյն : Այլ նկատումն այ, կարգի առ սէրն.
զի ոմն ասէ ՚ըզն անաելոնս ՚ի գիրս, Զիարդ
ձեզն ֆարդ : Թիւր կարգ է սիրել առ իմանալ.
և ուղիղ իմանալ առ՚ի սիրել : Ապա երջանկու-
թիւն էական ոչ կայանայ ՚ի նկատման. այլ ա-
ռաւել ՚ի սէրն :

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ.
երջանկութիւնն կայանայ ՚ի գործոյութեան որ չէ
կարգեալ անդրագոյն, իբր միջոց առ վախ-
ճան, ընդունիմ. իբր պատճառ առ գործ, և
իբր նախնական գործոյութեան առ եկեղեցա-
կան, զոր կատարէ, ուրանամ: Եւ առ փոք-
րագոյնդ. Նկատումն այ կարգի առ սէր նր,
իբր միջոց առ վախճան առանձին, ուրանամ.
իբր նախնական գործոյութեան երանութեի՝ առ
այլ հետևորդ իւր՝ զոր կատարէ. ընդունիմ:
Քանզի սէրն այ հառաչէ առ տեսութեն նորա,
իբր առ վախճան, և կեդրոն, յոր դադարէ. ըս
ասելոյ մարգարէին, յոգեյայ ՚ընդ ՚քոոց
՚ոչ : Բայց դարձեալ յայնմ տեսութէ սէրն
լրանայ և կատարի. ուստի ըստ ուղիղ կարգի
տեսութեն դիմէ առ կատարումն սիրոյ : Եւ
զայս ցուցանէ յառաջբերեալ վկայութիւնդ :
Ամենի և այլազգ. այ զի կատարելութէ սիրոյ
է, կարգել մարդոյ զինքն և զամ ինչ զիւր, և ա-

և

և զսեպհական երջանկութենին, առ ամօ: Եւ վը այն կատարեալ սէրն ոչ սիրէ զամօ վը ոեառութենէ նորի, յորում է երջանկութենն մարդոյ ըստ մեզ. մանաւանդ թէ և ոչ՝ զի առեալ՝ բերկրանօք հանդիպէ և վայելէսցէ ի նմա, յորում կացուցանեն հակառակորդք երջանկութեանն այլ յաւէտ զսեռութենէ և վայելչութիւն ոչ, իսկ վը ոչ, զի լիագոյն ևս սիրեսցի: Ասատ այդ վկայութենի ոչինչ օգտէ հակառակորդացդ: Քանզի հնար էր միասին ասել. Ընդ ընդ-ր կոչէ սիրելդ զամօ, զի վայելչագոյն՝ի նմա. և ասդիւք կոչելդ վայելել՝ի նմա, զի աւելագոյն սիրելոյս զինա: Ասա յայդմանէ ոչ հաստատի, թէ հոգեթիե երանութենէ կայանայ՝ի սէրն, այլ թէ կատարեալ սէրն ոչ յերանութենէ սիրելին առնու ըզ աեղի. այլ անդրադարձն վերաբերէ զայն՝ի սիրեցեալն յաօ, որ է Քրիստոս: Ասյ զայսցա

նէ Հոխագոյն ևս ամօաբանք:

Ասխկեցեա, սէրն ոչ կատարելագոյն է, և կատարելագոյն միաւորէ ընդ ոչ, քան զոր ևս է Հանդիսութիւն գոնէ արտաքոյ դէմ յանդիման ոեառութենէ: Ասյ նկատուածն այն, զորմէ խօսիմք, ոչ է ոեառութենն ոչ, զի այս է վարձք՝ի կարդալ շնորհաց: Ասա սէրն է կատարելագոյն, և կատարելագոյն միաւորէ զնա ոչ, քան զայդպիսի նկատուածն: Եւ վը այն նմա վայել է լինել հանդիսն երջանկութենէ: Յուցանի մեծագոյնս. զի սէրն դիմէ առ ամօ ըստ որում է յինքեան. և ընդ նմա անընդմիջապէս միաւորի. քանզի նկատուածն արտաքոյ ոեառութենէ ոչ դիմէ առ ամօ, և ոչ միաւորի զնմա՝ ըստ որում է յինքեան՝ այլ միայն յոր որում երևեցուցանի առեղծ-

ծեալ ոեառնիւօք, յոյժ անկատար:

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ. սէրն կատարելագոյն է, և կատարելագոյն միաւորէ ընդ ոչ՝ քան զհանդիսութիւն արտաքոյ ոեառութենէ. ըստ ժամանակութենէ, և առաջնոյն, ոչ երանութեամբ. այլ աղէկ, անցեալ: Զի սէրն թէպէտ և ըստ այլ առաւելութեց գերազանցէ,

բայց յիւրմէ ոչ է ստացիչ. և վ՚ն այն ոչ պատշաճ նմա լինիլ էական երջանկութեանէ: Որ և միաւորութեան անձնաւորական, թէպէտ կատարելապէս միաւորէ ընդ այլ քան զբնութեանն իսկ գերբնական, այլ քանզի ոչ միաւորէ ընդ ածծ լրիւն ընդ իմանալին բարւոյ ստացեալ, այլ լրիւն ընդ անձն ենթակայաւորիչ, վասն այնր ոչ է նմա հնար՝ լինիլ էական երջանկութեանէ:

Պատասխանեմ: Ի ձեռն նկատմանն, (մանաւանդ որ լինին ստեղծեալ տեսութիւնք. զորմէ և բանքս են,) հոգին ոչ միաւորի ընդ այլ էակապէս, այլ միայն իմանալապէս, և ըստ դիտողական գոլոյ: Ապա անհնար է էական երջանկութեանէ կայանալ ի դմին:

Պատասխանեմ ուրանալով զհետեւութիւնդ. Զի ոչ երջանկութեանն ոչ պահանջի միաւորութեանէ էական. այլ ստացողական՝ երանացուցիչ առարկային: Ընդ միաւորութեան այն դիտողական, և իմանալի, է ստացումն իմանալի բարւոյն, ոչ ի զգալի բնութեանէ՝ միաւորութեան դիտողական և զգալի՝ է ստացումն զգալի բարւոյն: Քանզի բարին իմացական բնութեանէ է ձեռնարկութեանն, որ միայն իմանալի միաւորութեանէ և ներգործական յայտարարութեանէ լինի ստացեալ: Աստուած ասէ ոչն օգուտինոս: Զիայրագոյն բարին ուրիշ ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ ճանաչել: Ապա թէպէտ և բնական ճանաչութիւն ոչ լինի ստեղծեալ տեսութիւնք, բայց քանզի է իմանալի ստացումն ոչ, որչափ հնար ևս ստանալ՝ ի կատարութեանէ բնութեանէ, բաւական է առ բնական կարդի երջանկութեանէն:

Առարկեցեալ երկրորդ: ըստ սկզբան օգուտինոսի, ի գիրս կրօնից եկեղեցւոյ: Ոչ է պարտ կոչել երանեալ, որ ոչ ամենեւին զոր ուզեն, թէպէտ և ամենաբարի ևս, զոր ուզեն: Ապա երջանկութիւն ոչ կայանայ յուզելին զծայրագոյն բարին ճանաչմամբ. այլ ի սիրելին զծանութեան: Պատասխանեմ՝ զանստղանելով զհետեւութեանդ.

Երջանկութենն կայանայ՝ ի սիրելն զծանուցեալ բարին, եբրև՝ ի պահանջեալ արամադրութե. ընդունիմ. եբրև յեռութե, ուրանամ: Քանզի էութեն երանութե կայանայ՝ ի առացման բարուցն. կամ յունելն զբարին: Բայց պահանջէ՝ ի կոչմանէ ենթակային, բարի ոք լինիլ առ այն բարին, այսինքն է, սիրել զնա. և զայս դիտե ոչն օգոստինոս:

Առիպելեա. Հոգին անջատեալ թէև կատարեալ ճանաչէր զնծ՝ ի բնական կարգի, հնար էր նմա ոչ սիրել զնա: ապա հնար էր լինիլ չերանեալ. և վն այն՝ երջանկութիւնն բնական ոչ կայանայ յայնմ բնական ճանաչմանն. թէև դիցուք գերբնականին կայանալ՝ ի տեսութե, որում հարկաւ զհետ գայ սէրն: Ցուցանի առաջարկութիս: Ոչինչ ճանաչումն ոչ, որչափ և գերագոյն լիցի, արտաքոյ պայծառ տեսութե, հարկէ՝ ի սէր նորա: Ապա՝ ի դնիլ այնր բնական ճանաչման՝ հնար էր հոգւոյն չսիրել զնծ:

Պատասխանեմ ուրանալով զառաջարկութիդ. և զանազանեմ զցուցումնդ: Ոչինչ ճանաչումն ոչ արտաքոյ տեսութե հարկէ՝ ի սէր նորա յամենակերպ. այս է, եթէ՝ ի բնական և եթէ՝ ի գերբնական, ուրանամ: Զի ծայրագոյն ճանաչումն այն բնական, որ լինէր վարձք կարգի բնութե, ըստ իւրում պատմանի յայտ յանդիման յոյսն, եթէ նծ է ծայրագոյն բարի կարգի բնութե, ուստի և՝ ի վր՝ թերեր հարկաւ զսէր նր՝ ի կարգի բնութե: Եւ վն այն ուսուցանեն ծնծաբանք, թէ հրեշտակք, որք այնպէս ճանաչէին զնծ, ոչ եթէ էին տեսութե նր հաղորդք, հարկաւ սիրէին զնա իբր արարիչ բնութե. և այնպես՝ ի բնական կարգի էին անմեղանչականք: Յաւել և զայն, թէ հոգին անջատմամբ՝ ի մարմնոյ յաւիտեան հաստատ՝ ի բարին սիրեցեալ: Ապա քանզի ծայրագոյն ճանաչումն այն՝ իբր արարչի բնութե, ոչ լինէր տուեալ՝ բայց որոց սիրեցինն

զնծ

զնձ յատակ կեանս, յաւիտեան հաստատեր ըզ նա ի սէրն այ. և այնպէս առներ երանեալս. զի նուաճ զսիրեցեալն զնձ, ը բնաւէս հնար դալոյ ժառանգելն:

Ասիցես, երջանկութեն կայանայ ի ներգործութեէ, որ քան զնայն սիրելի: Այլ կամքն առաւել սիրէ զներգործութեն իւր, քան զնմա ցութեն: Ապա երջանկութեն ոչ կայանայ ի ներգործութեէ խնացութեէ, այլ կամաց: Ցուցանել փոքրագոյնս. զի ամ կարօղութեէ առաւել սիրէ զնւր ներգործութեն, քան զներգործութեն այլոց կարօղութեէ:

Պատասխանեմ ուրանալով զփոքրագոյնդ. Ուցուցումն առեմ, թէ այդ ձշմարիտ է՝ յոր ժամ յայլ կողմանց են հաւասար, և յորժամ ներգործութեն միւսոյ կարողութեէ, ոչ է ծայրագոյն բարի ենթադրեցելոյն: Արդ նկատումն այ, ոչ ցուցաւ, է ծայրագոյն բարի խնացական զնութեէ. և վ այն կամքն, որ է յորժարութեն ենթադրեցելոյն բոլորի՝ եառնգագնեն սիրէ զնկատումն զայն, քան զնւր ներգործութենս:

ԽՆԴՈՒՐ ԵՐԿՐՈՐԴ։

Յաղագս բարոյական ներգործութիւնեց, կամ յաղագս հատարի, և մանաւանդ յաղագս ազգի համատարի։

Ազեցած զվերջին վախճանէ մարդոյ։ Արդ մնայ ասել զժարժմանց, որովք լինի դէմ մեզ առ այն վախճան. կամ յաղագս կամաւոր և ազգայ ներգործութեանց։ Չի սոքօք իբր քայլափոխիւք գնութեին իմացական գնայ առ իւր վախճան. և սոքա են սիրապէս նիւթ և ենթակայ բարոյականութեանց. ի, բարութեանց և չարութեանց։ Արդ թէպէտ բազում և երևելի խնդիրք լինին ցկամաւոր ներգործութեանց, այլ քանզի յիւրեանս գրաւեն զնոս ածաբանք, ոչ այն ըզ բազմօք հարևանցիկ արարեալ, զայնս և եթ քննեացուք զգուշութեամբ, որք առաւել պատշաճին բնական փիլիսոփայութեանց։ Ապա զորինչ ասել ունիմք, յերիս պրակս բովանդակեացուք, խօսեցեալ նախ յաղագս կամաւորին առ հասարակ։ Երկրորդ յաղագս ազատ կամաւորի, և յաղագս ազատութեանց. զորոյ զծանօթութեանն զկարի ինձ պիտանի ցոյսվայր յատկանել ցաք։ Երրորդ յաղագս կամաւոր ներգործութեանց առանձինն։

ՊՐԱԿ ԱՒԱՋԻՆ.

Յաչս կամաւորի առ հասարակ, ըստ ալիճեանի, եւ բառնէնի. և ալիճեր բոխանէնի:

Ամաւորն ըստ ալիճեանի* . է այն որոյ սկիզբն է՝ի ներքուստ, հանդերձ ձանաչմամբ վախճանի:

Պէկնի՝ի սկզբն թուխմայէ՝ . քանզի առնուն կամաւոր տիրաբար ցուցանել զինիլ շարժման և ներգործուիլ՝ ի բուն յօժարուիլենէ այնմ որ շարժի . ուստի և կատարեալագոյն՝ի ներքին սկզբնէ : Ջի որք արտաքուստ են , ոչ են՝ի յօժարուիլէ , այլ իբրև՝ի բռնուիլէ . Ուրդ առ շարժուն երեք ինչ ընթացակից. սկիզբն կրաւորական , որ շարժի . սկիզբն ներգործական որ շարժէ . և սկիզբն վախճանական , որ զարթուցանէ , և յորդորէ զներգործօղն՝ի շարժել : Ապա այն շարժուն առն կատարեալագոյն երանելի՝ի ներքուստ՝ և լինիլ կամաւոր , որոյ այս ամ սկիզբունք են՝ի ներքուստ. մինչ զի յայնմ որ շարժի՝ լոկ ոչ միայն սկիզբն ընդունող այսր շարժման , որպիսի է յերկնային մարմնի . կամ ներգործականն ևս . որ պիսի է յամ կենդանական շարժմունս , այլ և վախճանական , որպիսի է՝ի ձանաչուոր առնօղս. որք՝ի ձանաչմանէ վախճանի շարժին՝ի գործել . ոյք կենդանին՝ի ձանաչմանէ կերակրոյ . որ է վախճան տեղական շարժման , շարժի առ հետամուտ լինիլ : Եւ զայս ամ բավանդակէ առնել ասհմանս. զսկիզբն կրաւորական և զներք գործական , յառեալն . կամաւոր շարժուն է . որոյ սկիզբն է՝ի ներքոսք : Իսկ զվախճանականն , յառեալն , հանդերձ ձանաչմամբ վախճանին :

Յայսմ ծանօթանալ կամաւորի մակաբերի , թէ յորմէ բառնի կամաւորութիւնն , և մտանէ ակամայութիւնն : Այլ առ զգուշագոյն մեկնութիւն ասցա ասելի է :

* գ. բ. յոյական:
գլ. ա:
* ա. է. ի.
գ. պր. ա:

Ա-

ՀԱՅԱՑԻՆ ԷՊԻԿՈՒՐՈՒԵՅ:

Բռնութեան բառնայ ամենևին զկամսւորութիւն: բայց որ սիրապէս բռնութեան կոչէ, այն բաւականն և բացարձակն:

Ընդդիմացութեանս են ասդրէ, թէ կրկին է բռնութիւն. ոմն ասի՝ բաւական. զոր չքն թուլմամբ, բռնադատ կոչէ, և իրաւագիտաք բռդարչակ: Իսկ ոմն անբաւական. զոր չքն թուլմամբ կոչէ՝ դրդիչ. և իրաւագիտաք՝ ընկալուն: Բռնութիւն բաւական, ոք և յատկացի ասի՝ փիլիսփայական. է, յորժամ նեղ գործութիւն ինչ անպարտեալն ուժգնութիւք, յաչ կամաց, և հակառակ կալով մեր՝ գործեցուցանի՝ ի մէնջ: Իսւ սա ոչնի զտեղի միայն յարտաքին ներգործութիւնս. և ոչ՝ ի ներգործութիւն կամաց: զի ընդդէմ է ներգործութիւն կամաց, թէ լինիցի ոչ կամելով մեր. որովհետև հապէս է կամեցումն. և վն այն ոչ լինի, եթէ չկամիցիմք. և այսպէս անհնար է լինել ակամայ: Իսկ բռնութիւնն անբաւական, զոր և՝ ի դէպ է կոչել՝ բռդչական, է, յորժամ ցաւոք և տանջանօք հաւանութիւն կամաց բռնաբարի: Ոչ յորժ՝ բռնաւորն խոշտանգէ զմարմին ուրոք, զի հարկեսցէ զկամն նր՝ ուրանալ զհաւատս, բռնական է, այլ անբաւական՝ դրդիչ. թէական. և բարոյական: Զի բացարձակաւ կարեմք չառնել զպահանջեալն: Իսկ եթէ բռնի ձերբակալ ձեռնն՝ հարկեսցի առանիրաւ տորտոջութիւն, կի՛ խնկալից խանձուեսցի խաղուած առաջի կուռց, մինչև՝ ի կիզմանէ հրոյ լուծեալ ձեռաց Թօթափել զնուռնկան՝ ի խաղոյն ընթադրեալ, յայտ է թէ է բռնութիւնն բաւական, բռնադատ, բացարձակ, և փիլիսփայական:

Պարզ ասեմք, թէ այս բռնութիւն բաւական բառնայ ամենևին զկամաւորութիւնն: Զի ընդդէմ բանի կամաւորին է լինել արտաքուստ, և հակառակ յօժարութեանն: Այլ որք այսպիսի

բռնութիւք գործին, են ամենևին արտաքուստ, և հակառակ յօժարութիւն: Ապա ոչ են կամաւոր, վը այն և ոչ բարի, կամ չար վարքապէս: Բայց որք լինին անբաւականի բռնութիւք, են քացարձակապէս կամաւոր: Չի կամքն քացարձակապէս կարող է չհաւանիլ. և վը այն մեղանչէ, որ 'ի սոխակել առանձանաց, հաւանի անարժան ինչ գործոյ:

Ասիցես. Որ առ առանձանաց հաւանի բարւոյ գործոյ, ոչ գործէ զբարի: Ապա և ոչ զչար, եթէ նոքինքեանք սոխակեալ՝ հաւանի չարի:

Պատասխանեմ ուրանալով զհանգիստութիւնդ, զի բարին է յամբողջ պատճառէ, այլ չարն յինչ և իցէ պակասութիւնէ. և վը այն առ բարեգործել, պահանջի ոչ միայն հաւանիլ բարւոյ գործոյ, այլ և հաւանիլ 'ի համեստ չարժառիթ. որ ոչ է յայնմ որ միայն 'ի սոխակմանէ առանձնաց գործէ զբարին: Բայց առ'ի գործել ըզչար, չատ է, եթէ ընդդէմ պատուաստուրեան անձին գործիցէ ինչ կամաւ. յինչ և իցէ չարժառիթէ առ այն վարիցի: Ապա չար գործէ, որ առ վերծանելոյ 'ի ցաւոց՝ հաւանի անարժան ինչ գործոյ: Սակայն նուազն վը այդր չարութիւն գործոյն, զի է նուազ կամաւոր:

Երիւղդ Եղբակացութիւն:

Տգիտութիւնն ևս բառնայ զկամաւորութիւնն, այլ ոչ ամ ոգիտութիւն:

Ասէնք, միանգամայն և ցուցանել եզրակացութիւնս: Երբեակ է ոգիտութիւնն: Նախընթաց, հետևեալ. և համընթաց: Նախընթաց ոգիտութիւնն է, որ չէ բնաւ կամեցեալ. և է պատճառ կամելոյ ինչ, զոր ոչ ընտրեր, եթէ եր 'ի նմա ճանաչութիւն: Որ յորժամ ոք զբարեկամն ծածկեաւ յանտառն՝ խոցէ անզգուշութ, կարծելով լինիլ երկ: Հետևեալ ոգիտութիւնն է, որ ըստ իրաց ինչ է կամեցեալ, կամ յայտնապէս. 'ի յոբ. [illegible]

քաց կաց ՚ի մինչ. զգիպուելիք ճանապհաց տոց ո՛չ կամիմ:
և այնորիկ, զորմէ ասէ գիրն, ոչ կամեցաւ ելա-
նել զբաւիղս գործել: և ապ ասէ, ննջգաւոր, և ա-
խորժեալ: Եթ կամ լուսլեայն, ոմն յայնս, որք
պղերգութեամբ անփոյթ լինին ուսանիլ, զոր
ինչ կարեն և պատուին գիտել. և ապ ասէ՝ հեղ
գիտեն: Իսկ համբնեցաց տգիտութիւնն է, որ
լեալիս չէ կամեցեալ. այլ ենթադրէ զբաւա-
կան փոյթ առ բանալոյ զայն. ոմանցն է պատ-
ճառ կամելոյ ինչ, որ և գիտութիւք լիներ նոցն-
պես: Արդես յորժամ ոք արտմտեալ ցասմամբ
ինդրելոցն զԵշնամին ղօղեալ յանուանէ ՚ի սպա
նանել: Բայց յուսահատեալ ՚ի գտանելոյ զնա,
պատասխի յորս, և կործելով ՚ի թիւոսան
զօրիլ վարազոյ, նետաձիգ լեցի, և այնպես
սատակեացե զԵշնամին, զոր և գիտելով՝ սպա-
նանէր արդեօք:

Բայց յայտ է նախ, Եթ տգիտութիւնն նախ-
ընթաց բառնայ ամենևին գկամաւորութիւնն,
ուսոյն և զարգիւնս և զանարգիւնաւորութիւն:
Զի բառնայ ամենևին գճանաչողութիւն՝ որ է յեղ
Եթ կամաւորին, և ածէ ՚ի գործ հակառակ
կամացդ:

Յայտ է երկրորդ: Եթ տգիտութիւնն հետևեալ
ոչ բառնայ բոլորովին գկամաւորութիւն: Քանզի
ընդ ինքեանս կամեցեալ, և որք ՚ի նոր սակս լինին,
համարին կամեցեալ՝ գէթ ՚ի պատճառի:

Բայց տգիտութիւնն հատնելոյ, ընդ ումէ ան
կանի նախընթացին, և հետևելոյն: Զի ոչ
բառնայ դրականապէս զբան կամաւորութիւն.
ոմն նախընթացին, և ոչ համարեցաւ զնոր
գործոցն՝ կամեցեալ, ոմն հետևեալն: այլ
գնոր բացասապար. և տայ գործոցն համարիլ.
ոչ ներգործութիւն կամեցեալ, և ոչ չկամե-
ցեալ:

Երրորդ եղբայրութիւն :

Երկիւղն նուազել զկամաւորութեան, բայց ոչ բառնալ լիապէս: Ուստի գործն արարեալ յերկիւղէ, իսառն է՝ի կամաւորէ և յակամայէ: Հաւաքքեան ղցուցանելն զերկրակացութիւնս արժան է մեկնել առաւելաբար:

Երդ երկիւղն սահմանի՝ կիրք պատճառեալ՝ի գժոխարարգերծ չարէ եկեալ՝ի վերայ: Ոմն ասի ծանր, որ լինի ի յայր տալ: և նմին ընդ նա, որ ոչ լինի յայր ածի: Ծանրն երկիւղն է, յորժամ չարն՝ի վերջ հասեալ՝ ծանր է, և ըստոյգ: Իսկ թեթեւ, եթե չարն՝ի վերջ եկեալ թեթեւ լինի, և անաստոյգ: Երդ բազում անգամ մեզ յերկուց առակս քննաբարի մարդ՝ի հաւանիլ գործոյ, զոր ոչն ախորժէ. ոչ վաճառականն առ երկիւղն նաւաբեկութեան, զպատուհասական ինչս թափէ՝ի ծով՝ի թեթեւացուցանել զնաւն: Յորում երեք լինչ ընթացակցին: Նախ սէր փոքրագոյն բարւոյ, քան ընչից: երկրորդ սէր մեծագոյն բարւոյ, քան կենացս. և երրորդ հաւանութիւն ընդ կորուսեալ բարւոյն փոքու առ պահպանութեան մեծին: Երդ ասեմք, թէ այն հաւանութեան բնաբարեալ յերկիւղէ, և խառն՝ի կամաւորէ, և յակամայէ:

Յուցանեմ, որինչ է՝ի յօժարութենէ, և կամաւոր: և որ լինչ ընդդէմ յօժարութենէ, ակամայ: Այլ հաւանութենն յերկիւղէ, կէս՝ի յօժարութենէ է, և կէս ընդդէմ յօժարութեան: Ապա ուրեմն է խառն՝ի կամաւորէ և յակամայէ: Մեկ նմն փոքրագոյնս: Զի որպէս այդ իսկ նշանակեցաք, քանզի որ առնէ յերկիւղէ, կրկին է յօժարութենէ, մինն մեծ, որով կամի պահել զմարմնական զկեանս. և միւս ևս փոքր, որով կամի ընդ կենաց, թէ հնար լինի, ապրեցուցանել և զինչս: Այլ հաւանութենն ընդ կորուսեալ ընչից վն պահպանութենէ կենաց՝ է ըստ առաջնոյ յօժարութենեան, և ընդդէմ երկրորդին:

Ապա ուրեմն է խառն՝ի կամաւորէ և յակամայէ:

Յաստատ. Քանզի՝ ոչ դէպ էրկիւղէ զրէ ձգն Թռչմամբ. գործքն որ յերկիւղէ, է կէս՝ի ներ քուստ, և կէս արտաքուստ: Ապա ուրեմն է կէս կամաւոր, և կէս ակամայ: Մեկնի առաջ Յարկաւորեմս: Զորինչ գործեմք՝ի սիրոյ, այն գործի՝ի ներքուստ. զի սէրն է շարժուն՝ի ներքին գիտոյ կամաց բղխեալ. իսկ որ է յերկիւղէ, է ըստ երից լինչ արտաքուստ. զի երկիւղն է կիրք բաղձանաց՝ ոչ ընաւոր, այլ արտաքուստ՝ի ստիպող վտանգէ՝ի ներքս ածել: Իսկ որդ գործքն արարեալ յերկիւղէ՝ կէս յառաջ գայ՝ի սիրոյ պահելոյ զմեծագոյն բարին, և կէս յերկիւղէ անկանելոյ՝ի չարն: Ապա ուրեմն է կէս՝ի ներքուստ, և կէս արտաքուստ:

Այնդրէյես. Ըստվհեաև գործքն որ յերկիւղէ, է խառն՝ի կամաւորէ, և յակամայէ, արդեօք պարզապէս կամաւոր պարտ էցէ կոչել, թէ ակամայ:

Պատասխանեմ ըստ արիստոտէլի, և այլոյն Թովմայի, Թէ պարզապէս է կամաւոր, և ըստ իմիք միայն ակամայ: Զի որ ամ պարագայիցդ մտածուԹիք գործադրեսցէ է կամեցեալ՝ հանարկ պարզապէս կամաւոր, և որ միայն անգործադրեսցէ և Թէսպէս է չկամեցեալ, հանարկ ըստ իմիք միայն ակամայ: Ապա քանզի, որինչ յերկիւղէ լինի, ոչ ընկեցիկ առնել կինչս՝ի ծով առ պահպանուԹիւն կենաց, մտածուԹիք ամ պարագայիցդ է կամեցեալ, և այն ազդու և գործադրիչ կամաք. և միայն անգործադրեսցէ և Թէսպէս ոչ կամեցեալ, իբ եԹէ լինէր այլ գիւրագոյն ձանապարհ զերծանելոյ, վ՚ այսպիսիկ պարզապէս է կամաւոր. և ըստ իմիք միայն ակամայ:

Յորմէ մակաբերի, Թէ յերկեալն և՚ի ծանր երկիւղէ, է բաւական կամաւորուԹիւն, մինչև լինիլ՝ի մեղս, յորժամ են ջերք: Ա՛նուանդ Թէ

թէ և գաշինք արարեալք ՚ի ծանր երկիւղէ մի վաւեր • զի են պարզապես կամաւոր ։ Սակայն են ոմանք , որք ՚ի բնութենէ լրին զլսացեալ և զկատարեալ կամաւորութենէ պահանջեն , վ՚ի ներքս ածելոյ զմշանջենաւոր և զանլոյծ պարտաւանգութիւն • պակասէ են պատին և հանգիստական ուսման ։ Ասասի լուծանելոյ յիրապանց , եթէ լինիցին յերկիւղէ , ոչ յայնմանէ՝ որ թեթեւ , այլ որ լինի և ՚ի սրտէդայս ։

Զ՚ՐՐՈՐԴ ԵԼԲԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ ։

Յանկուածին ոչ բառնայ զկամաւորութիւն , այլ առաւել առնէ կամաւոր ։ Ա յապէս գնէ ոչն Թովմաս * ։ Յանկուածին իմն զլսարժանաւոր զդայական բազմանայ ՚ի բարին հեշտասէր ։

* ա Բ։ կա Ե։ պ։ Է։

Յուցանի բանիւ սրբոյն Թովմայէ ։ Կամաւոր ասի լինել յայնմանէ՝ զի կալքն բերի ոտ այն ։ Իսկ արդ յանկուածին ոչ խոտիանէ , այլ առաւել առնէ , բերիլ կամաց առ լինել ։ Ապա ոչ խոտիանէ զկամաւորութենէն , այլ առնէ կամաւոր ։ Մեկնի փոքրագոյնս ՚ի զանազանութենէ որ ՚ի մէջ երկիւղի և յանկուածին ։ Զի երկիւղին ոչ առնէ զգործն հաճոյ և սիրեցեալ • այլ միայն զբաս իրաց լինել ակամայեալ զկամն՝ կապայնոք հարկի ձգէ • և վ՚ի այն գործն երկիւղէ՝ մնայ միշտ անհաճոյ , և ատելի , և բաս խմիք ակամայ ։ Բայց յանկուածին շարժէ առ գործն , առնելով զայն հաճոյ , բաս որում հրապուրանոք իւրովք յանկուցանէ յայն զկամն , իբրև յամենևին սիրելի լինէ ։ Ասասի յայնս , որք լինին ՚ի յաղթօղ յանկուածէ , նախընթաց յօժարութենին կամաց մեղկի , տկարանայ , և ՚ի բաց դնի , և այլ յօժարութենի փոխանակէ զնա • որով գործն՝ որ յառաջն էր անհաճոյ , նորոգ լինի հաճոյ , և սիրելի , ուսաի և կամաւոր ։ Այլ գաւթի , որ չերմեռանդն սիրեր զօրէնսայ , յանկուածին ծնեալ ՚ի տեսոյ բերասութեայ

մեղկեաց զսիրան. և հրապուրանք խրոխք քրքեաց, մինչև հովացմանը սիրոյն, և բորբոքմամբ տափանացն, ոչ ակամայ ընդ որ ոչն նա ձեր, ընտրեաց. այլ փոխարկեալ, որում յա

ռաջն ոչ հաւաներ, տեղջացաւ:

Նախ նախ. յանկուցիչն նուաղէ զմեղս, զի ոչ ասէ ձեզ թովմաս, առաւել մեղանչէ, զր անցանէ դպատուիրանաւ ի քարոզել, քան զր ի կրից: Ապա նուազէ զկամաւորութիւն: Երկրորդ, յանկուցիչն նուազէ զձանաչումն, և վասն այն ասէ կուրացուցանէ: Ապա ոչ առնէ կամաւոր. այլ առաւել խափանէ զկամաւորութիւն:

Պատասխանեմ առ առաջինն, թէ յանկուցիչն նուազէ զմեղս, ոչ զի նուազէ զկամաւորութիւն. այլ զի խափանէ զկատարեալ ընտրութիւն. Օի յայնս լինելիք առաւել արդիւնաւոր, կամ անարդիւն, զորս ի լինելոյն ընտրութէ դատման գործելիք: Պատասխանեմ առ երկրորդն ընդ սրբոյն Թովմայէ՝. թէ այդ իսկ նուազութիւն ձանաչման՝ է ըստ իրաց լինել կամաւոր. ըստ որում կամքն պաշտարեալ ի կրից՝ յետս նահանջէ զդատումն ի զգուշաւոր քննութէ: Ասասկ այդպիսի անմոռածութիւնդ ոչ բառնայ զկամաւորութէ:

Յաղագս բաժանման կամաւորին, գիտելի է, զի նախ բաժանի ի կոպրէալ և յանկոպր: Կատարեալ կամաւորն է, որ լինի ի կատարեալ ձանաչմանէ վախճանին, այս որ կանոնաւորն է ձանաչմանէ ձգելոյ առ վախճանն ոչ միայն նիւթապէս՝ զբարութիւն նր ըմբռնելով, այլ և տեսականաբար՝ զարդիւնն նր կշռելով, և ըստ օգտուն միջոցաց բաղդատելով: Ա յսպիսի կամաւոր՝ միայն իմացական արարողաց պատշաճի. զի միայն իմացութիւնն է զբան վախճանի ձանաչել. և զմիջոցս առ վախճան կարգել: Անկատար կամաւորն է, որ յառաջ գայ յանկատար ծանօթութէ վախճանին, որ թէպէտ ըզվախճանն և զբարութիւն նր ըմբռնէ. այլ ոչ

մնաց-

ձեռանէ՝ ի սեռական բան վերածանելին՝ քննելով զհատկութիւնն նր ընդ միջոցն : Եւ այսպէս՝ ան կատարեալ՝ դառնի յանբանս, ի տղայս, և ի խելայինսդա. և ի նախատեալին չարժմունս, և առի մանուածանդ՝ յօդաբրական.

Երկրորդ բաժանի կատարեալն յապաք, և ի կաք հեաւ: Ընդհատ կատարեալն է, որ կանոնաւորի անաստիճանս դասմամբ. և այնպէս է ընդ իշխա նութիւն և ուրութիւն կամաց. մինչև անօրինել զնմանէ ըստ հայծոյից : Հարիւրեալ կատարեալն է, որ կանոնաւորի դասմամբ որոշեցեալով առ մին. և ոչ թողու կամաց զուրութիւն անօրինել զոյ զնմանէ :

Երրորդ բաժանի կատարեալն ի փեսական և ի զբաղելեական: Տեսական կատարեալն է, որ յա ուաջ գայ ի կամաց սեռական ներգործու թիւն : Իսկ զբաղելեական կատարեալն է, որ յառաջ գայ ի նախընթաց ինչ ներգործութիւն, յորում զբաղութիւն փակի. և յորմէ հետևի. ոչ յորժամ ոք ձանձրացարհ առնէ, իւրաքանչիւր քայլ նր ասին՝ ձանձրացեալ զբաղելեական, զի յա ուաջ գան ի կատարեալ, և ի գործունեայ գինա նանէ , որով անկաւ յուղի :

Չորրորդ բաժանի կատարեալն ի ընական, և ի բացասական, կամ ոչ այլ կոչեն, յապէսկի, և յանաւղակի : Աւղակի և գրական կատարեալն է, որ լինի գրութիւն ներգործութիւն : Իսկ բացա սական և անաւղակին է, որ լինի զանցառու թիւն ներգործութիւն, ըստ յորժամ ոք պարտաւո րի, և հարկ է, և ի մեծ ուժի, սակայն ոչ առնէ. այլ յայլ ինչ պատահի, հանարի կատա ւոր անաւղակի, և բացասական:

Չինգերորդ բաժանի ի կատարեալ ելս ղեալ, և ի հրամայեալ : Ելս ղեալ կատարեալն է նոյն իսկ ներգործութիւնն կամաց, ոչ սէր, առելութ, և այլն : Հրամայեալ կատարեալն է ներգործու թիւն, զոր ելս ղանէ այլ ինչ կարողութիւն ի մեր ձեռս ուցանել կամաց. ոչ պնալ, ուսուել, խօ սիլ, և այլն:

Ա եցերորդ բաժանի ՚ի փիլիսոփան, և ՚ի բարոյական։ Փիլիսոփականն է, որ լինի ՚ի կամաց իւրոց անձին։ Իսկ բարոյականն, որ լինի ՚ի ձեւոն խնամակալուի, յոր յանձնեալ են իրաւունք մեր, յօրինաց, կամ ՚ի բնութենէ, և կամ ՚ի մէնջ. ոչ անօրէնութեն դատախարակին է վարքատիպ կամաւոր, որբոց. և անօրէնութեն իշխանաց, ամ քաղաքին։

ՊՐԱԿԵՐԿՐՈՐԴ։

Յաղագս ազաս հոմաւորի։

Էպէտ զազատութենէ, որ է ճիրք կամաց, գոյր մեզ առնել խօսելոյ վերագոյն, ՚ի ձառելն կիսացաց ՚ի վախճանի քնաբանութենէ։ Այլ պատշաճագոյն վարկաք, զամենայն բարոյականութենէ զհինսս, ՚ի բարոյականի իբր յիւրում կայի քննել։ և առ յարգի լինելոյ իրացդ, վարքն մի զգուշագոյն և յերկարագոյն հետացօսել։

Ա՛րդ զսրինչ յաղագս ազատութենէ առաջի կայ մեզ խօսիլ, ՚ի չորս յօդուածս բովանդակեցուք։ Յառաջնումն ցուցեալ զպէտսգէս բաժանմանս ազատուէ։ Յերկրորդումն զննեալ զարմատ և զծագումն անձնիշխան ազատուէ։ Յերրորդումն, քննեալ թէ արդեօք անտարբերութենէն էցէ յէութենէ անձնիշխան ազատութենէ։ ՚Ի չորրորդումն, թէ ո՞ր անտարբերութենէ էցէ յէութենէ ազատութենէ։

ՅՕԳՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ:

Յաղագս պէտից Հաճախմանց և առանց ապաքոնէից:

Զանգլ աղաւտուքն հակադրի ծառայու-
թե, և հպատակուքե՝ յորմէ ի զերծ,
այնչափ ազդ էն աղատուե, որչափ ծառայու-
թե, և հպատակուքե:

Ազդ ծառայուքե, կամ հպատակուքն կա-
մաց մանաւանդ՝ ի հինգ սկզբանց կարէ ծագիլ:
Նախ յարտաքին սկզբնէ, որ հարկէ, և բռնա-
բարէ: Երկրդ՝ ի ներքին սկզբնէ, որ բնաւ ոչ ա-
մի ինչ որոշէ և ամփոփէ. որպիսի է բնական
ազդուքն, որով երն սէ յիւրմէ ընտրուքէ,
այլ՝ ի բնաւոր տրամադրուքէ յոտիշտակի առ
լինն: Երրորդ՝ ի վաստիաբ ունակուքէ, կամ
՝ի կրից, որ հրապուրէ զկամս, և յանկուցա-
նէ, և՝ ի բարոյական ուղղուքէ խոստուեցուցա-
նէ: Չորրորդ՝ յօրինաց՝ որ պարաւանդէ:
Հինգերորդ՝ ի թշուառուքէ և՝ ի պատժոյ.
որ զգժկամսն տուգանէ, և տառապեցուցա
նէ: Զի հնար է կամաց այս ամ սկզբանց ներ-
քոյ անկանիլ, և հպատակ լինիլ: Յայսմանէ
ծագի հնգեակ տեսակ ազատուքե: Առաջինն
ասի ապաքոնէից ինքնայօժարուքէ, և մտադիւրուքէ,
և կայանայ՝ ի լինիլն զերծ՝ ի բռնուքէ և՝ ի
հարկադրուքէ: Երկրորդն ասի ապաքոնիան
անչնչեանուքեան, և կայանայ՝ ի լինիլն զերծ
յազդմանէ, և՝ ի բնական դատմանէ որ որոշէ
առ մին: Երրորդն ասի՝ ապաքոնէ առաքինուքէ,
և բարոյական ուղղուքէ, և կայանայ՝ ի լինիլն զերծ
՝ի մեղաց, և՝ ի չարամէտ ունակուքենէ: Չոր-
րորդն ասի ապաքոնէ յօրինաց, և կայանայ՝ ի
լինիլն զերծ՝ ի պարաւանդուքէ օրինաց. և
՝ի պատուհասանդրէ: Հինգերորդն ասի՝ ապա-
քոնէ երջանկուքէ, և կայանայ՝ ի լինիլն զերծ
յամենայն թշուառուքեանց, և պատժոց:

Ա՛րդ

Ընդ աստուած ինչ վերաքանչիւրոյն հա-
մառօտ:

Առաջին ազատութիւնն, որ ինքնայօժարութիւնէ, և
հպատիւրութիւնէ, գոյանի յամենեսեան, որք ոչ ակա-
մայ, և բռնի, այլ իւրովի, և՛ի յօժարութիւնէ
գործեն: Ըստ սպասչաձի և անբանից, որք
գործեն ոչ իբրև յարտաքին ուժոյ մղեալք. այլ
՛ի ներքին ախդեցութիւնէ, և՛ի բնաւոր դասմա-
նէ որոշեալք: Մանաւանդ թէ փոխանակին և
առ նրա, յորս չինք բնաւ ձանաչուին. ոյք զնա-
սին՝ ապաթօրէն հոսել՝ և քարն անկանիլ. յոր-
ժամ բարձել զնոցա և զարդեալս՝ թողուն զեր-
կաքանչիւրն ըստ բնաւթէ: Այս և զամ չարժ-
մանց արտի մերոյ, զորս կամ հաստատեաց՛ի
մեզ բնութիւնն. որպիսի է սէր բարւոյն առ հա-
սարակ. (որ է՛ի կամս, ոչ իբրև զարթուցեալ
՛ինամանէ ըստ հաճոյս նրա, այլ իբր ընդարձոյս,
և՛ի բնաւատ տուեալ.) կամ նրչէ՛ի մէնչ վա-
զահաս յարձակումն. որպիսի են նախատա-
չինս չարժմունք:

Երկրորդ ազատութիւնն, ըստ անչնիչխանականն,
միայն իմացական բնութիւնէ պատշաձի, որ ոչ
գործէ՛ի դատմանէ ահմանելոյ նմա՛ի բըն-
նաւատ. և ազդմամբ որ առ ի ինչ մերձեցու-
ցանէ հարկաւ. այլ յիւրատեղի դատմանէ,
և ներգործութիւնէ, առ որ մերձեցուցանէ և
բացորոշէ զինքն իւրով ընտրութիւն: Կանոն
բնութիւնն իմացական՛ի բուն անտարբեր զօրով
զմանաւոր բարեօք, ըստ այնմ բերի առ այնս,
ըստ որոյ բացորոշէ զինքն բանիւ. խորհուրդ
արարեալ զանելոցաց, և զինեալ զարժանա-
ւորութիւն նրոյ. հայեցեալ ընդ բազազանու-
թիւնս, և՛ի յայտ ածեալ զհամեմատութիւնս մի-
ջոցաց ընդ վախճանս, և այնպէս զդատաւճիռ
ներգործութիւնէ իւրոյ ինքնին կերպաւորելով,
յոր անդրէն վերադարձի, քննելով, եթէ ու-
զիլ նոցէ, և թէ ոչ: և եթէ կամք նցեն, դար-
ձեալ զնոյն ուզիլ, ցրէ, նորոգէ, խաւսանի,
այլ զնարդ հաճոյ թուիցի: Վայ այսորիկ ան-

բանիք

քանիք միշտ մի օրինակ գործեն. վն զի՝ ի բըռ-
նութեան ընկալան զդատաւճիռն և զազդուման զան-
նեղեաց, որ չարժմանն նոյ ոչ հպատակի, այլ
իշխէ։ Իսկ մարդիկ գործեն բազմօրինակ. զի
անձնիշխանութիւն, և խրոխտացեալ դատումբ, զոր
կերպասուէ բանն, բացատրեն զանձինս։ Ա-
րդ բանն առ ամենևին զանապատն ունի զձանա-
պարհ. զի անդրադարձի՝ ի վըր իւր, և կարօղ
է զկացուցեալն միով օրինակաւ՝ նորոգել.
ցրել, և փոխել, ըստ պահանջելոյ այլ և այլ
յարաբերութեանց իրացն, յորս հայի։

Ներորդ ազատութիւնն, որ՝ ի մեղայ, պատշա-
ճի միայն բարեաց. յորս մեղմեալ մոլեկան
շարժմանց կրկից, և թօթափեալ լծոյ մեղաց.
խաղաղ է կամաց և բանին թագաւորութիւն և
կառավարութիւն, հպատակեալ միայն ոյ, և
զայլն ամ ընդ իւրև նուաճեալ։ Զի ոչ նշա-
նակէ ազն թուլմամբ, խաղաղութիւնն ըստ սըբոյ
առնոսի, է հանդարտութիւն կարգի. և կարգ
բանաւոր առեղծուածոյ կայանալ յայն, զի հպա
տակ լիցէ ոյ, և զայլս ըստ իւրև հպատակեցէ. և
վն այն խաղաղութիւն նր և ազատութիւն կայա-
նայ՝ ի կատարեալ հպատակութեան առ ած. և
՝ի խաղաղական, և հանդարտ կառավարութեան
այլ ամ իրաց. որ խաղաղութիւն, և ազատու-
թիւնն՝ մեղք, և տպակարգ չարժմամբ կրկից
խառնարին։

Երորդ ազատութիւնն, որ յօրինաց, նախ, և
սկզբնաբար յարմարի ոյ. որ ոչ ուժիք է հպա-
տակ, այլ ինքն ինքեան օրէնք և կանոն. իսկ
երկրորդաբար, և ըստ հաղորդութեան պատշա-
ճի արդարոց։ Զի արդարն ըստ իրաց ինչ բա-
ժանորդ գոլով ածելոյն քնութեանէ, ամ ախոր-
ժակք նորա են ուղիղ. և ոչինչ ակետս ունի
յայնս՝ ուղղութեանէ օրինաց. այլ ինքն իսկ է
օրէնք, և կանոն անձնաւոր. ոչ յորովակի նը-
շանակէ արիստոտէլ։ Ասատի թէև ոչինչ օրէնք
լինէին նմա եդեալ, նա իբրև քնաւորապէս և
յիւրմէ յօժարութենէ առնէր զօրինացն. և այս

առա-

առաւել ճշմարտի յայնմ, որ ինչ արդար՝ գերբնական արդարութիւն, զորմէ ասէ առաքեալն, ի վերայ արդարոյ օրէնք ոչ կան, այլ ի վերայ անօրինաց:

Յակ հինգերորդ ազատութիւնն, որ ի ընտրաութենէ և ի պարտէ, պատշաճի ժամանելոյն ի կատարեալ երջանկութիւնն, որոյ գործ է՝ զամ չարիս և զպակասութիւնս ի բաց հալածել. և զամ բարիս առատաձեռնել: Ասէ յաստիս ստացեալ լինիլ յուսով, և ի հանդերձեալն միայն կրօք:

Ընդ զառաջինսդ, զերծորդէ, զերկրորդէ, և զհինգերորդ եղանակէ ազատութիւն, ոչինչ գոյ մանաւանդ հակաճառել. այլ ամ ծանրութիւն խնդրոյս անկանի ի վր անձնիշխան ազատութենէ. զոր վ այն լինադոյն արժան է մեզ քննել:

ՅՕԳՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ:

Յաղագս ծագման անձնիշխան ազատութենէ:

Ոճարձակի է զարմանս իրաց յուզել, և զծանօթուն նոցա առնուլ անդստին յայտերէ: Զի փաղաղագոյն է ըմպել ընդ ջուրն անդոփին յակնէ: Բայց քանզամ ոչ ներէ մատչիլ զժուարութենին, որ ոչ ուրիք այնպէս մեծ է, ոյզ ի ծագս իրաց, զորս խորհիմն գիշերաւ՝ իբր խորագիտութիւն, պարուածածկեաց բնութենին: Այլ քանզի որոց զհետ երթան շաւղաց հմուտ առաջնորդի, ոչինչ կայ անկոխ և անմատոյց. վ այսորիկ ձեռն ի գործ արասցուք յայսմ յօդուածոյ՝ առաջնորդութիւն այն Թովմայի, մտանել ի բուն խակ ի մարդկեղէնն ազատութենէ յայնիւր. և զգաղտնածածուկ այն ականս յուզել, և զարմատս ղօղեալս ի ներքոյս՝ ուչ հոլեղէն այլ իմացական բնութենէ, ի վեր բերել. և այնպէս զԹովմայական ազատութենէ զծանօթութեն յսկզբանց անտի իւրոց առեալ՝

առեալ՝ աւանդել· և այն ինչ մեզ ոմնկայ՝ ի դժուարին լանդիրս, որք լինին շուրջ զանձինս խանութէ:

Ազատութեն է սեպհական ձիրք կամաց· և վն այն ծագի յայնմ աղբերէ, յորմէ և կամքն: Արդ կամքն է յօժարութեի հետեւակ իմացական և անխթեական տեսակի: Ոսատ հարկ է և ազատութեն ծագիլ յիմացական և յանխթեական տեսակէ: Այլ կամեցեալ առաւել ևս ի վերուստ առնուլ զբանն, գիտելի է, զի ոչ սակաւ յերկեղէ ոքն Թովմաս, ամ տեսակի զհետ երթայ յօժարութեի՝ համեմատ նմին· և վն այն ըստ պէսպէս կատարելութեե տեսակաց, մոտածի պէսպիսութեի և կատարելութեի յօժարութեէ:

Արդ կատարելութեի տեսակաց առեալ լինի ի վերանալոյ նոցա զան զնիւթ: Քանզի նիւթն է, որ ամիտիւէ, ցածուցանէ, և անկատար առնէ զտեսակն: որպէս յայտ է ի ոչն Թովմայէ· ոչ և ամ կարուղութեի ամիտիւէ, նուազուցանէ, և անկատար առնէ վներդործութեի իւր: ըստ նշանակելոյ սբ վարդապետին*: Ոսատ ոչ ներդործութեին այնչափ է կատարելագոյն, որչափ ի կարողութէ գտագոյն: Նոյնպէս և տեսակն այնչափ աղնուագոյն համարի և կատարեալագոյն, որչափ բարձրագոյն վերանայ ի մերոյ նիւթոյ: Զոր յայտնագոյն ևս մարթիմք խնամալ, ընդ սբ ոչն Թովմայի*, հայեցեալ՝ թէ ի յերս են երկու ծայրք· սոսկ ներդործութեի, որ է ածծ, յորում է բովանդակ լրութեի գոլոյ, և սոսկ կարողութեի, ոչ նիւթն առաջին, յորում ոչինչ կայ յեակէ ներգործութեէ· որ և վն այն կոչի ի սբոչ օգոստինոսէ, ժէդ «ընչ»: Եւ զի միջինքն որչափ առաւել մատչին ի մի ի ծայրիցն, այնչափ առաւել զընութեէ նոր բերեն վնամանութեի, վն այսորիկ որչափ առաւել ընկղմի խիտ ի նիւթ· այնչափ առաւել նուազի, ամիտիւի, նուազաստանայ, և ի չքութեի մերձի: և զսորին հակառակն որչափ ի

* ա. տ. կա. է. պ. ա:

* ա. ընդ դէմ հելլա նոսայ. գլ. խէ:

* ա. ընդ դէմ հելլա նոսայ. գլ. խէ. բան. է:

ի՛ սար հեռանայ ինն ի նիւթոյ, այնչափ ա-
ռաւել մերձենայ առ աջ • և վա՛ն այն կատարե-
լագործի, ընդարձակի, և ի լուծէ հակի
բազումս առնել յինքեան:

Արդ տեսակաց աստիճանաւ վերացեալ ի
նիւթոյ՝ երրեակ է կարգ • ուստի և յօժարու-
թենէ՝ հետևակաց նոցին՝ երրեակ առանձին:
Յառաջնում կարգի են տեսակքն ամենևին
ընկղմեալք ի նիւթ • վասն այն և անկատարք
յոյժ, և ամփոփք: Ա յսպիսի են տեսակք սա-
րերաց • հանքայց, անկոց • և այլ անշունչ երկաց:
Ա յսց տեսակաց զհետ երթայ յօժարութիւն՝
հասանելոտ նոցին, որ ասի՝ բուսական բնական: և
է կոյր միտումն ինչ յօժարեցուցիչ առ վախճան
յոյժ ամփոփ, ոչ առ կեդրոն, առ շրջանակ •
կամ առ այլ ինչ այսպիսի: Եւ այս միտումն
ոչինչ իրաւունս կամ իշխանութեան ի վր իւր
ունի, յորս է • քանզի ի յատկութեան տուեալ
ի բնութեան, և էութեան՝ հարկաւ հետևակ • և
վա՛ն այն ոչ օրհնեաց, բայց և նէթ արարչին երկ-
նութեան կամաց հպատակ: Ոստի յայսպիսի
բազմանալ և ոչ ատելոյ ինչ ապատութեան, և
ազատութեան երևի, այլ միայն կոյր հարկադրութեան
առ մի ինչ ստիպօղ, և պարտաւանդիչ • որ զէ-
ութիւն հակառակ է ազատութեան: Ահա և բանք
իսկ սրբոյն Թովմայի * • որ զայս յայտնի ուսուցա-
նէ, ասէ • Նիւթական իրք, յորս որինչ է՝ էերս ունի
ընդ նիւթ կապեալ կայ և մաքեալ, ոչ առնին զպատ-
կերացումս առ այլ իրս, այլ զինչպիսականն ի հարկադ-
րութիւն բնական պրոմոտրութիւն: Ասպիր այսր պրոմոտ-
րութիւն նիւթական իրք ոչ են ինչպէս պատճառ, որպէս
ունի ինչպէս կարգին գինչպէսականն՝ առ որ կարգին • այլ
այլապա կարգին, այսինքն՝ ասպիր գինչպիսական պրոմոտ-
րութիւն ընկալան:

Երկրորդ կարգն են այնք տեսակք՝ որոց լա-
ւագոյն վիճակ ըստ իրաց ինչ վերանայ ի մերթ
նիւթոյ • որք և զինչն ունիմք զտեսակաց առակ
նիւթականաց, և զհոգեղինաց: Զի ՅՀ, ոչ

* ԼԱՆ• ԼԶ• ՅԱՂՊԱՏ ՃՐՔ ՆԿ, ԱՍԱԿ • ՆԻՒԹԱԿԱՆ ԻՐՔ, ՅՈՐՍ ՈՐԻՆԷ Է՝ ԷԵՐՍ ՈՒՆԻ ԸՆԴ ՆԻՒԹ ԿԱՊԵԱԼ ԿԱՅ ԵՒ ՄԱՔԵԱԼ, ՈՉ ԱՌՆԻՆ ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՍ ԱՌ ԱՅԼ ԻՐՍ, ԱՅԼ ԶԻՆՉՊԻՍԱԿԱՆԻՆ Ի ՀԱՐԿԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԲՆԱԿԱՆ ՊՐՈՄՈՏՐՈՒԹԻՒՆ: Ա ՍՊԻՐ ԱՅՍՐ ՊՐՈՄՈՏՐՈՒԹԻՒՆ ՆԻՒԹԱԿԱՆ ԻՐՔ ՈՉ ԵՆ ԻՆՉՊԻՆ ՊԱՏՃԱՌ, ՈՐՊԷՍ ՈՒՆԻ ԻՆՉՊԷՍ ԿԱՐԳԻՆ ԶԻՆՉՊԻՍԱԿԱՆԻՆ՝ ԱՌ ՈՐ ԿԱՐԳԻՆ • ԱՅԼ ԱՅԼԱՊԱ ԿԱՐԳԻՆ, ԱՅՍԻՆՔԵՆ՝ ԱՍՊԻՐ ԶԲՆԱԿԱՆ ՊՐՈՄՈՏՐՈՒԹԻՒՆ ԸՆԿԱԼԱՆ:

մեռանից ցրեւից, այլ ի մեռանից սքանչելա-
գործեա միաւորելոց, և յօդելոց: Եւ քանզի
ծայրք միաւորին միջնորդօք. միշտ ի միջ եր-
կուց ծայրից հնարէ քնուրեքն միջին երե-
կոցուն մեռաւորս: Ապա այս միջին տեսակք
ըստ արուամ յանձկուրեցն նիւթոյ ձուլուրին, և
ասէ հոգեղէն տեսակս մատչին, զընդարձակու-
րեքն ինչ առանձին, որով կարօղ լինին զայրոց
նրաց տեսակս ընդունել յինքեանս. ոչ ըստ
ֆիզիկական գոլոյ, (զի այս անհնար է.) այլ
ըստ գոլոյ ինչ առաւրեալ զտեղոյն որ կոչի գու-
պողական. ունի անկն ամենևին անգոյն զամ գու-
նոց դիւռզական տեսակս ընդունել. և երեւ-
կայուրեքն անբաւ տեսակօք նրաց ունի այլ ունի
պղտորեցոս՝ այլափոխել: Ա յոց տեսակաց զհետ
գայ իւրուանց համեմատ յօժարուրեքն, որ կո-
չի բաղձանք զգայական. որոյ առնելով զընդա-
ձակուրեքն ինչ, և զանբաւարարուրեքն ոչ ատ մի
ինչ կայր յատձակմամբ վարել, ունի բաղձանքն
բնական, այլ առաջնորդուրեք լուսոյ գնահատ-
ման՝ ի սեռսպէս ներգործուրեքս և՝ ի շարժ-
մունս տարածանել զինքն՝ ըստ սեռսպէս տեսա-
կաց, զորս բաղձացօղն յատուկ ըմբռնէ. վն զի
ունի բնական բաղձանքն զհետ երթայ բնական
տեսակի, նոյնպէս և զգայական բաղձանքն՝ ըզ
հետ երթայ զգայուրեքք ընկալեալ տեսակի.
և ըստ պէտսպէտուրեք նր սեռսիանայ: Եւ
զայս է տեսանել՝ իշուն. յորում՝ ի զգալ զմո-
նուրեքն հայր՝ զհետ գայ յօժարուրեն սիրոյ, խոն-
ջուրեք, և շողոքորթուրեք. ի տեսանել զնա
ցասուցեալ, զհետ գայ յօժարուրեն երկիւղի
և փախստեան. ի տեսանել զօտար օք, յօժա-
րուրեն սրամտուրեք. և այլն: Ակայն ի տե-
սակս յայսոսիկ ունի ոչ է կատարեալ վերջք
ի, ինչն ի նիւթոյ եւր ի կազմուածոյ և յենթա-
կայե.) նոյնպէս և ոչ կատարեալ ընդարձակ-
կուրեքն, անբացորոշուրեն, և ազատուրեն: Ար-
ա՛ զաղճանքն հետևակ այսց տեսակաց՝ ոչ ատ

ամ բարի ձգի , այլ կոպարաւ զգալն բարւոյ փակի : Մանաւանդ թէ և ՚ի մէջ այնչափ զգալի թարեաց առաջի մատուցելոյ՝ բնու- թիւնն զգայական ոչ գիտէ որոշել , որ լաւ ինչ նմա . և որ չիսաւ . (վն որոշումն է գործ ուեպհական բանին , որ բաղդատէ միմեանց գներս , և կշռէ զարդիւնս նց .) վն այն բաղ- ձանքն զգայական կառավարի դատմամբ և աղ դեցութիւբ որք տուեալ են ՚ի բնէ , և առ մի ինչ որոշեալ . և չեն հպատակ հրամանի զգայական բնութեան . այլ գինքն գբնութիւնն , և զբաւականս նր ամենևին ընդ իւրեամբ հպատակեն : Ցաս- տի այսպիսի բաղձանք բնութեան ոչ է կատարե- լապէս ապատ , և ինքնիշխան , և ոչ ինքն ին- քեամբ կառավարի . այլ յարարչէն բնութեան ՚ի բնութսա տուեալ դատմամբ և ազդեցութիւբ :

* ըն . ինչ ցաղիս ճշ մարդեցիկ մեկնաբանէ . ասէ . ՚ի գոյացու- թիւն ընկ- նիլ . գոյան ընդդէմ ընկալեալ էինին գնասիւ իրաց առանց նիւթոյ . բայց ոչ ամենևին անիւթապէս . և առանց ընդունելոյ նիւթոյ . (այսինքն առանց էդբատորականեան և անկապարտութեան .) չսան գի ընկալեալ էինին ՚ի կա- տարած մարմնական : Եւ յայն առն չօգտարութին ՚ի նա ոչ է ամենևին ապաս . ընդդէմ և է ՚ի նա նմանութիւն ինչ ապաստութիւն : Քանզի չօգտարին բաղձանօք առ ինն չին- գնանոյ , ըստ որում չըմբռնմանէ բաղձան իմիտ . այլ չօգտարել կամ ոչ չօգտարել առ բաղձացեալն , ոչ է հպա- պակ պրամադրութիւն իրեանց . գի (ոչ ասէ . ա . մ . կան . ձգ . պր . ա .) դարձեալ բնական դարմամբ , և աղդե- ցութեամբ :

Ասկ յերկրորդ և ՚ի գերազոյն կարգի են առ- ասակքն , որք առաւել հպատար գոլով ասակ ներ- գործութեան , ՚ի մարդոյ նիւթոյ այնպէս հեռա- ցեալ կան , մինչ և առանց ինչ հաղորդութեան նր կարող են ենթակայանալ , և ասին էներ- գիայօղք : Ունակ են հոգին բանական , և հրեշտակք : Ունայ առաւակաց , լոյնական է գործակցութիւն , մինչ գի Թեսլէտ վն լինելոյն առաջնոյ էակ՝ առարտին ՚ի ստհմանաւոր տե-

ելի • սակայն լայնածաւալ ընդարձակութիւն
խրեանց ամենևին զամ հակաց զտեսակս իմա-
նալապես գիտեն ընդունել : Նմին իրի ոչն Ծով-
ման • ասէ զնոցանէ լինել անհուն, ոչ ըն-
գործականուե հակուե, (ալ այս այ միայն է •)
այլ ըստ իմացական ընդունակութե : Ա-
պիսի տեսակաց ևս զհետ գայ՝ իրեանց հա-
մար յօժարութե • որոյ անսահման է լայնա-
տարածութե, և ամենևին ամ բարեաց ընկա-
ղուչ : Ուստի եթէ ունիմ զկարգ բնական տե
ինչ, և բացորոշին ի բնուստ, այն է միայն տե
ծայրապոյն, և ընդհանուր բարին, զոր բնա-
պէս և հարկաւ սիրեն, ունակութե միշտ, այլ
հերգործութե, յորժամ ըստ արժանեաց ա-
ռաջի լինի նոց : Եւ զայս ծայրագոյն բարւոյ
զբնական սէր՝ ոչ զօրեն ըստ հաճոյից փոխել •
և ոչ ունին իրաւունս և իշխանութե ի վերայ
նր • այլ ունին զայն տուեալ ի բնուստ իբր
սերմն, և սկիզբն ամ ախորժակաց և շարժմանց
իւրեանց : Չի հարկ է սկզբանց լինել ի բնու-
թե, ոչ ասէ ոչն Թովմաս * • զի բնութինն է * ա. հ. խո
առաջին յիւրաքանչիւրում • և վ այն սկիզբն յէ • պ • ա•
ոյլոց : Բայց յամ մանաւանդ բարիս, յորս ոչ
է բովանդակ լրութե բարւոյ, գերազանգեալ
կայ յօժարութեն, և սիրէ նոց, մինչև կարող
լինել կամ սիրել զնոս ըստ որում են բարի, կամ
անարգել՝ որով մասամբ են չոռի : Ուստի բե-
րի առ այս ոչ ի բնական բացորոշութե, և
յազգմանէ, այլ յիւրմէ ընտրութե, և յանձ-
արկելոյ հաճոյից • վ որոյ զայսպիսի բարեօք
ազատ է ամենևին • մի՝ զի ի վերոյ է քան զնս,
և սիրէ նոց, իբր իւրոց ստորակայից • երկրորդ,
զի ոչ կատարի ընդ այնս, վ քան զընդունակու-
թե իւր փոքր լինելոյ նոց : և երրորդ, զի բերի
առնն ոչ յազգմանէ որոշելոյ նմա ի բնէ • այլ
ի կերպաւորեցելոյ յիւրմէ : Եւ այս յօժարու-
թե կոչի հմտ • ոչ յայնչափ անտարբերութե
ւ ի լայնածաւալ ընդարձակութե բաղձալոյ
ինչ հաճոյ նոցն, այլինչ պատուհասն կամ մահա-

Հոր ազգութիւն ընկալաւ յարարչէն բնութիւն, առ
ուղղելոյ և ուղիղելոյ զինքն, այլ զբան և զիմա-
ցութիւն զընդհանրագոյն քան զայմ դատուն և
ազգութիւն բնական. ընտրել նովաւ, և զինել
զինչ առնել պարտ լցէ, և զինչ ոչ: և այսպէս
ոչ ՚ի բնութիւն, այլ յինքեանե, և յիւրմէ դատ-
մանէ կառավարի: Եւ զի դատուն այն է բա-
րի ինչ մտանաւոր, զնոմանէ ևս անդրադարձու-
թիւն կարօղ են անօրինել և դատել՝ այսպիսի
մտաւոր և կամաւոր ստրօղք, ուղղելով նա-
հանջելով և փոխելով, ոչ զնարդ հաճոյ թուե-
ցին. և այնպէս են կատարեալ ինքնիշխան. և
շարժմանց իւրեանց տնօրէնն. և լինով ստու-
թիւն ունին ՚ի վերայ դատաստանի իւրեանց
և բացորշութիւն. քան զոր սակաւ ինչ կատա-
րեալ անձնիշխան ազատութիւն այլ ոչինչ պա-
հանջի:

{Այսմ ամէ, զոր ըստ մասաց սքէմն Թովմայի՝
առ յարգի լինելոյ իրացդ՝ լաւագոյք փոքր մի
յերկար, յայտնի երևի, թէ առաջին արմատ
ազատութիւն, և վերստութիւն բնութիւն իրիք ՚ի
նիւթոյ: Իսկ մերձաւոր պատճառ է յայնա-
տարածութիւնն, երէք ձանաչման՝ որ կարօղն է
բերել առ ամ էակս. երէք դատման, որ զամ
ինչ, կամ և զինքն անդրադարձութիւն՝ քննել յիւ-
րում ամենի, և երէք բազձանաց, որ ամ բա-
րեաց է ընդունակ. և վ այն գերազանցէ զմաս
նաւոր բարեօք, և տիրէ նմ: Իսկ տեսական
կացուցիչ անձնիշխան ազատութիւն է կատարել
տէրութիւնն ՚ի վերայ շարժմանց իւրոց. կամ
իշխանութիւն առաջնորդելոյ անձին և զիւր ներ-
գործութիւնն անօրինելոյ, ոչ ՚ի բնական բացո-
րոշութիւն, այլ յիւրմէ ընտրութիւն: Վ որոյ
արիստոտել * ասէ. Ազատ է, որ է պատճա-
ռաբնաւ. ինքն գործէ: Վ զի, ոմն մեկնիչ ոչն
գլ. է. Թովմայ ՚ի բազում տեղիս, որովհետև առ ներ-
գործութիւնն երիք ինչ ընթացակցին. գործի
գործադրիչ, տեսակ ակզբնապատար արարիչ. և
վախճան շարժիչ ՚ի ներգործել. արարօղ ա-

* Ա. հա-
մբանաբ.
գլ. է.

զատք

ջատք զայս ամ ուշին յինքեանց • զի ոչ միայն զշարժմունս խրեանց 'ի գործ դնեն, և զպատճառիչ տեսակս նոյ սեպհական ձանաչմամբ քննուին • այլ և սահմանեն խրեանց զվախճան գործելոյ, յոր ուղղեն զինքեանս ըստ հաճոյից։

Տե՛ս 'ի յերն Թովմաս *։

* ա. տ. կ՝ ձԸ. պ. Ֆ։

ՅՕԳՈՒԱԾ ԵՐՐՈՐԴ։

Յաղագս ընդ անպարբերուին իսկ ոչնուին անչնիչիսն պատրաստել։

ՅԱՆ յս վայր ասացաք եթէ զարմատականն, եթէ զմերձաւորն, և եթէ զտեսականն պատճառէ անձնիշխանն ազատուիլ։ արդ տեսցուք, եթէ փակէ՛ կենդանիս իւրում զանտարբերուիլն։ Ընդ Թէպէտ յայտ է 'ի նախասացելոցս, Թէ բնական բացորոշուիլին առ մի ինչ՝ գլխովին հակառակի ազատուիլ։ և յայն սակս պահանջի առ այն անտարբերուիլ ինչ։ այլ կամեցեալ առաւել ևս զննել։ և զազատուիլ կենդանեացն ընծայել։ ինպէս 'ի մէջ առնուիք յայսմ յօդուածոջ։ առ որոյ լուսաւ՝ զանտարբերուիլ անուն, և զբազմօրինակ բաժանմունս նր՝ նախ առաջիկայ մեզ մեկնել։

Անտարբերուիլին, ըստ զօրուիլ անուանն, է, որով մի ինչ միօրինակ գտանի առ յոգունս։ ոստոյ հակադրի ամփոփման և բացորոշուիլ առ մի ինչ։ Բաժանի չորեքկին։

Այսոյ՝ 'ի ներգործական, և 'ի կրաւորական։ Կրաւորական անտարբերուիլին է, որով էնիթալիայն միօրինակ գտանի առ ընդունիլ զբազումս։ Իսկ ներգործականն է, որով կարողուիլ էնն ներգործական միօրինակ գտանի առ արտադրել զբազում գործս։ Այլ մինն ասի կրաւորական առ ամ՝ ձևս, զի անխտիր ընդունի զնոս։ Իսկ արեգական ներգործաբար ան-

ատրքեր 'ի սնդացուցանել, և 'ի կակղել. զի
զերկոսին իսկ կարօղ է առնել:

Երկրորդ բաժանի անատրբերութիւն յառաջ
նական, և յենթակայական, կամ 'ի փոխական: Առա-
ջնական անատրբերութիւն է, որով առարկայն
առաջադրի կարողութիւն իբր միապէս եղերիչ
հակադրեալ ներգործութեան նր. ոչ կամելոյ
և չկամելոյ: Ենթակայական կամ տեսական
անատրբերութիւն է, որով կարողութիւն փո-
խադարձաբար յիւրմէ կողմանէ միապէս դատ-
նի առընդունել կամ մերժել զառարկայն:

Երրորդ բաժանի յանատրբերութիւն՝ ըստ փո-
ախարկութեան, և ըստ գործածութեան. կամ որ նոյն
է, ներհակութեան, և հակասութեան: Ըստ տեսակարա-
րութեան կամ ներհակութեան անատրբերութիւն է,
որով կարողութիւն միօրինակ գոյանի առ ներ-
գործութիւնս ներհակատեսակս, որպէս՝ առ սէր,
և առ պատերազմ: Իսկ ըստ գործածութեան,
կամ հակասութեան անատրբերութիւն է, որով
կարողութիւն միօրինակ գոյանի 'ի դնել կամ
յոչ դնել զնոյն ներգործութիւն, ոչ 'ի սիրել
կամ յոչ սիրել.

Չորրորդ անատրբերութիւն բաժանի 'ի փիւռե-
գական, և 'ի բարոյական: Փիզիկական անատրբե-
րութիւն է կարողութիւն առնելոյ կամ ոչ առ-
նելոյ: Բարոյական անատրբերութիւն է կա-
րողութիւն առնելոյ բարւոք, կամ չարաչար:

Երդ եղեալ զայս՝ երկուս են ներհակեալ կար-
ծիք: Առաջինն է յանաեննիոսի, և ըստ էրաց
լինչ ակովտոսի: Զի պնտե նա, թէ առ կա-
տարեալ անձնիշխանն ազատութիւն պահանջի
միայն ըղյս և ուղղութիւն բանի Հատագայթելոյ
'ի կամն, և գոլ զերծ 'ի բռնութիւն. և վասն
այն 'ի լինել՝ ասէ, երկոցունց սացա. կամքն ա-
զատորէն կամի, և և ըղյս հարկաւ կամի, և
առանց անատրբերութեան: Յորմէ մակաբերի
թէ սէրն, որով սիրեն երանեալք զԱծ՝ և Ած
զինքն, է ազատ. թէպէտ և հարկաւոր, և ա-
ռանց անատրբերութեան: Իսկ այլ Ածաբանք և
փիլի-

մի կրնար պատահիլ ամենեքին ալ հանդերձ պահատարբերութեամբ մնալ, տե անձնիշխան ազատ ստեղծուին։

Եզրակացութիւն։

Պատարբերութենեն կ՚երեւի անձնիշխան ազատութիւն. վոր զոր ինչ կամի կամքն՝ ի հարկէ բնութիւն իւրոյ՝ ոչ կամի ազատօրէն՝ անձնիշխան ազատութիւն. այլ անյաւտուկ ազատութիւն մտածելու, և յօժարակամութիւն։ Ազգակացութիւնս վերջու ինչ էնթադրէ. նախ վճռինեաըն՝ ի վերոյ զգանազանութիւն ազատութիւն յազատութիւն յօժարակամութեան, և յազատութիւն անչնիշխանական, զորմէ կ՚բանս։ Երկրորդ էնթադրէ, թէ կամքն յօժարի յիրա ինչ բնապես՝ ի հարկէ ետութիւն իւրոյ. իսկ առ այլս՝ անտարբեր գոլով բնապես, իւրով ընտրութիւն զինքն որոշէ։ Արդ առեմք թէ անձնիշխան ազատութիւնն ոչ ունի զտեղի յառաջինան. այլ միայն յերկրորդն. և այսպէս պատհանքն առ այն անտարբերութիւն, պէտ այն, որ արտաքոյ զբնական հարկ որոշիչ առ մին։

Այս էնթադրութենէն զանձնիշխան ազատութիւն կ՚ծանօթուի և զմեզ եզրակացուի յայսմանէ եւս եւս. զաւ հաւանութեամբ փոքր մի զգուշապոյն զննել՝ նորին սէյն թուիմայի բանիւք * . ասէ՝ ի սորակարգեալ իրս պարտ է առաջնոյն փոխիլ յերկրորդսմ, և յերկրորդսմն գտանիլ ոչ միայն այնմ, որ պատճառ նմա ըստ ինքեան բանի, այլ և որ ըստ ատաջնոյն բանի։ Ոչ հարցոյ ոչ միայն յարմարի վարիլ բանիւ, որ պատճառ նմա ըստ ինքեան գործելոյ է, որ է բանական։ այլև զգայուելեամբ, և ինքնակամով. որ պատճառ նմա ըստ ինքեան իրաւունք, որ է ինքնագործին։ Հարցն բնութիւն և ամէն այնպէս են հարգեալ, որ պէտ և ամենայն՝ լինիլ բնութիւն ինչ. պէտ ամենայն որ գտանի յիրս, է բնութիւն ինչ, և վասն այն հարկ է գտանիլ՝ ի ամէն, ոչ միայն որ ամենայն է, այլ և որ բնութիւն։ Հարցն այս ինչ է ամենայն սկիզբնական բնա-

* Նոս. ԼԲ.

ձուրիք, լինիլ կարգեալ յայ առ բարին՝ բնաւից բաղ-
ձալ այնմ. ասաքն ե՛ի կամս ե բնական ինն բաղձանք
բարւոյ, պարզաբանել նմին բնապէս: Եւ բայ յայսմա-
նե առնի բաղձալ լիով ըստ իւրում բայորութիւնե և ու
հարկաւ, որ պարզաճի նմա ըստ որում ե կամք: Ար-
ուի ե կարգ բնութիւնե առ կամս, այնպէս ե և կարգ՝ բնա-
պէս կամելոյն ի կամսոյ. առ այնս, առ որովք չիր-
ե բայորութիւն, և ու ի բնութիւնե: Եւ վ այն ուղ բնութիւն
ե հինն կամսոյ. նոյնպէս և բաղձալին, որ բնաւք լինի
բաղձալ այսոյ բաղձալեաց ակիզբն ե, և հինն: Ար-
ի բաղձալին վախճանն ե ակիզբն և հինն էղելոյն առ
վախճան, ըստ որում որ էնն վ վախճանի՝ ու լի-
նին բաղձալ բայց երկե ի ասկս վախճանի. և վ
այնորիկ ղոր հարկաւ կամի կամկն իբր բնական յօժա-
րութիւնամբ բայորուելաւ առ այն, ե վախճանն վերջին.
այնինքն երանութիւնն, (կամ ոչ բազում ուրեք
ասե, բարին ընդհանուր, և այն յորում յայտ-
նոյ սպասուածակի ամենակերպ բան բարուե.
զի կամքն ե հասեալ բաղձանք բարւոյ իմացու-
թե ըմբռնելոյ. և վասն այն յիւրմէ եական
բանե բայորոշն առ առաջեդեալն յիմացութիւնէ
ընդ ամենակերպ բանիւ բարութե.) Իսկ առ
այլս, (այս ե, առ մասնաւոր բարիս,) ու ի
հարկն բայորուի՝ բնական յօժարութեամբ, այլ իւրով
պրամադրութեամբ առանց ինչ հարկի: Զայս վարդ-
ապետեալ ե մեր ս. հ. ի ճառսն բազում ուրեք կրկնէ *. և զայն
ի ս. պ. ա: բացայայտ համեմատութե իմացութե. որ
նա ե. ի. բնապէս անոյշ առաքին սկզբանց, և յայնց բե-
յե. պ. ա: րի առ հասանութե եղծակացութեց: այնպէս
նա ա. ե. և կամքն բնապէս յօժարի ի բարին ընդհանուր.
կա. ք. պ. կամ ի վերջին վախճան. և յայնմանե չարժի
ա. ե այլ և բացորոշն առ մասնաւոր բարիս: Վասն զի,
ար: հարկ ե, ասե *, այնմ որ բնապէս պարզաճի՝ և ան-
* ա. հ. ի. չարժաբար, լինիլ հինն և սկիզբն այսոյ ասկնայնի:
ե. պ. ա. զի բնութիւն երկին ե առաքին չերաբանութիւրամ. և ա-
չարժութեան յառաջ գայ չիմութիւն անչարժականե:

Ա՛րդ ցուցանի եզծակացութիւնս նախ վկայու-
ութեամբ սրբոյ Թովմայի. որոյ այնպէս յայտնի են միտք
յայտմ, մինչև զարմանք են, թե զիարդ յան-

ար-

սեռիս ըմանայ զնա յիւր միաս ձգել: Ցանկա-
մար սեղեաց շատ լինին այսոքիկ երկու: Ընդհան-
քական ազատութիւն, ասէ * . ոմանք նկատմամբ այնոց, * ա. տ. խ.
զոր ոչ հարկաւ կամիմ, կամ բնական ազդմամբ: Իսկ ճշ. պր. ա:
բնական բազմանդն, ասէ * , ոչ հպատակիլ անձինք- * կ. չճ.
նան ազատութեան: Եւ դարձեալ ասէ * , կամ պր. ա:
ևս բնութիւն ըստ այսմ պարբերին 'ի պատճառն, ոչ * կոն.կա.
բնութիւնն և բացորոշեալ ասս մի ինչ. այլ կամն ոչ պ. Ե:
ազատ՝ այնոց ակիզբն և կամն, որոց հնար է լինել
այսպէս՝ կամ այնպէս: Իսկ որոց ոչ է հնար լինել նե
ոչ այսպէս, այնոց ակիզբն է բնութիւն: Ասասի ամ
ուրեք հակադրէ ազ վարդապետն զանձնիշխան
ազատութիւն բնական հարկի և բացորոշութե
ասս մին *: * ա. մ. կ.

Յուզանի երկրորդ նորին բանիւ: կամքն է ա- յճ. պ. ա:
զատ անձնիշխան ազատութիւն, յորժամ առնէ կ. ին. յա
ըստ որում կամք, ինքնին բացորոշելով. իսկ զագս ճշ.
արդ յայնմ՝ զոր կամի հարկաւ, քնապէս, և մարգոնե.
առանց անուարբերութե, ոչ առնէ ըստ որում պր. Ե. ա
կամք ինքնին բացորոշելով. այլ նոր քնութե յայլոսր:
յիւրմէ էութէ առ մի ինչ բացորոշեալ. ապա
յայնս ոչ է ազատ անձնիշխան ազատութիւն:
Ախծադոյնս է սկիզն թովմայի, և յայտ է.
քանզի ազատութիւնն է ձերք կամաց, ըստ որում
է կամք: Չի ոմն ասէ * . այս ինչ յապառկ է կամայ * կոն.ին.
ըստ որում կամի, լինիլ պէտ կարող ներգործութեանց, յաղիս ճշ.
այ ազատ. ուստի առնօղն քնական, և առնօղն մարգ. պր.
ազատ բաժանեն զառնօղն ըստ որում առնօղ, է. առ. ի:
ելրև այլ և այլ 'ի սեռն և յեղանակի գործե-
ղն: Ակիլ և փոքրագոյնն է հաւասարն. զի յա-
տուկ է քնութե բացորոշիլ առ ներգործութե
'ի հարկէ իւրոյ էութե. իսկ կամացն բացո-
րոշիլ յիւրմէ: Ակ զի յատկապէս անձնիշ-
խան ազատութեն կայանայ յինչնութե բա-
ցորոշելոյ զինքն, ոչ և իսկ ցուցանէ անուանն
անձնիշխան:

Ոայս ձեռնարկութե երկոքումբք նուրբ և
խորհուրդ բանիւք մեկնէ կայեսարիոս *: Ցարբերի՝ * ա. ե. խ.
ասէ, կամքն 'ի քնութե. զի քնութեն ազատ- ք. պ. ա:

ձառէ, վասն պէ է, ի՛ւ հարկէ իւրոյ բնական տեսակի, ուստի և հարկաւ՝ զմի ինչ: զի միոյն՝ մի է բնական տեսակ: Իսկ կամքն պատճառէ, վասն պէ հոմ. ի՛ ոչ յիւրմէ բնական տեսակէ. այլ յիւրմէ բացորոշութենէ: Իսկ արդ կամքն ընդգործութենեն, առ որ ոչ է տնտարբեր՝ այլ բնապէս հարկեալ, ոչ պատճառէ որոշակի, վի՛ զի կամի, ի՛ յիւրմէ բացորոշութենէ, այլ վի՛ զի է, ի՛ւ բացորոշութենէ բնութենէ: Ապա ոչ յառաջ բերէ զայն ազատօրէն իբր կամք, այլ բնապէս իբր բնութենէ: Մեկնի վտքրագոյնս: Քանզի նէ է բացորոշել, որ յառաջն հր անտարբեր, և անորոշ. որպէս յայտ է յերեքեաց: Ապա առ բացորոշել կամաց ինքնին առ ներգործութենէ, հարկ է լինել նմա առ այն յիւրմէ բնութենէ անտարբեր. զի թէ բացորոշեսցի առ այն բնապէս, բացորոշութենեն ոչ ևս է նէ, այլ բնութենեն. յորոյ վերայ ոչինչ իշխանութենէ ունի կամքն:

Պատասխանիցեմ. բնութենեն տարբերի՛ւ կամացն, զի նա կոյր յարձակմամբ գործէ. և առ լուսով, և ուղղութեբ բանի: և վի՛ այն կամքն ոչ յառաջբերէ զայսոսիկ կամեցմունս առ որս հարկի, իբր բնութենէ, այլ եղանակաւ որ յառուկ է կամացն, որովհետև ուղղի յայնս յիւրմէ բանէ:

Այլ է ընդդեմ, զի թէպէտ բնութենեն, որոյ ոչ գոյ ճանաչումն, կոյր յարձակմամբ գործէ. բայց այս ոչ է զբանէ բնութենէ՝ ըստ որում բնութենեն. այլ զի գործէ՛ւ բացորոշութենէ էութենէ իւրոյ: Զի այն է՛ւ բնութենէ, որ յէութենենէ իւրմէ հարկաւ բղխէ: Ուստի՛ւ ճանաչական բնութենէ այնք չորժմունք են բնական. և՛ ինքնմանէ՝ ըստ որում է բնութենէ, դան յառաջ, առ որս յիւրմէ էութենէ բացորոշն. թէպէտ եննթադրեն զճանաչումն:

Յառաջի. սկիզբն անձնիշխան ազատութենէ ոչ անկանի ընդ ազատութենէ. զի կանխէ գինա՛ւ այլ այն բնական, և հարկաւոր կամեցողութենէ

են

են սկզբունք անձնիշխան ազատութե֊
լինակ և ծանուցեալքն բնապէս՝ են սկզբունք
արամնբանութե֊ · ոյզ ասէ բազում ուրեք ա֊
թովմաս ։ Ապա ոչ են ազատ անձնիշխան ա֊
զատութք ։

Յուցանէ երրորդ եզրակացութիս ։ Ընձն֊
նիշխան ազատութ ազատ է , որոյ եմք տեարք ·
որ է ՚ի մերում իշխանութե֊ · և հպատակ մե֊
րում հրամանի և հաճութե֊ · և ե ՚ի մեզ ՚ի
մէնջ · ուստի ազատն սահմանի · որ է պատճա֊
ե֊րոյ ։ Այլ կամեցումն բնական և հարկաւոր
չունի վայր ամ ձերս ։ Ապա ոչ է ազատ անձն֊
նիշխան ազատութ ։ Ա֊եծագոյնս լինքնին իսկ
յայտ է · ուստի և կոչի անյնիշխան ազատութ ·
զի չանչին ուրի պիշխանութ ։ Ա֊եկին փոքրագոյնս
քան իւրաքանչիւր մասանց ։ Քանզի առաջինն
գոլով բնութքն յիրում , կայնսեն բնականք
զմեր տերութ ։ Իսկ հարկն ոչ դիտե զօրենս
և զտէրութն , ոյզ հասարակօրէն ասի , և յայտ
նակ է ։ Ուստի առաձ է աբ֊ն թովմայի ։ Ասէ֊ւ
՚ի վերայ բնաւք իւրոյ ուրի պիշխանութ ։ և թէ այնմ , * ա· մ· ի֊
որ է ՚ի հարկէ , ոչ եմ փեարտ ։ Նոյնպէս և ոչ է ի· պ· ա·
այն ՚ի մերում իշխանութե֊ , և ոչ հպատակի * ա· մ, ի֊
մերում հրամանի , այլ բնութ , որ յիւրան ոչ յէ֊ պ· ա֊
տայ մեզ զիրաւունս · այլ աճապարէ , և յինքն
միայն գրաւէ ։ Ուստի առաձ է հասարակայ ։
Չտոհեալն բնութեան ոչ ոք կարէ բառնալ ։
Ապա յայսմ վայրի կամքն ոչ լշխէ · այլ բնութ
և հարկի հպատակի և ծառայէ ։ Եւ ևս՝ որ է
՚ի մեզ բնաւք և՚ի հարկէ , ոչ է ՚ի մեզ ՚ի մէնջ ·
այլ իւրև ՚ի մէնջ պատճառեալ , այլ իւրև ՚ի
բնութ տոհեալ ։ Վ֊ որոյ ՚ի բնականս ներ֊
գործիմք մանաւանդ , քան ներգործեմք ։ Վ֊
այսորիկ ոչն թովմաս * · ասէ ։ Երբ գործելն է * ք· է֊
՚ի մերում իշխանութե֊ , հարկ է , ըն և ներգործելն իսկ ըս֊
՚ի մերում իշխանութե֊ ։ պատճառ՝ գործելն ու ներգ֊ ք֊ ք֊
՚ի մէնջ , այլ ՚ի հարկէ ։ Եւ դարձեալ * ասէ · * ա· մ· ի֊
Տէրութ եմ մերոյ ներգործութե֊ , ըստ որում հոգւոյ յէ֊ պ· ա֊
եմ ընդունել զայս կամ զայն ·

Յայս֊

Յայտնի է իմանալիք, թէ առ անձնիշխան ազատութիւն, բաց ի գործոյն զերծ ի բանութենէ, որ ամ կամաւորին է հոգեբնական, երկու ինչ խնդրի: Նախ լոյս և ուղղութենի բանի: Երկրորդ անտարբերութենի ի բնական հարկէ առ ի ինչ որոշելէ: Զի երկոքին սոքա են հարկաւորք առ կատարեալ ազատութենէ ներգործութենէ: Լոյս՝ և ուղղութենի բանին, զի մի կոյր և անտանական յարձակմամբ յափշտակիցուք, այլ անսրինեացուք զներգործութենիս մեր, երբեմն անձանց կատարելոյք, և անձնատեառնք: Իսկ անտարբերութենին ի բնական հարկէ. զի գործեցուք ի մերմէ, և ոչ ի բնական բացորոշուէ: Ինչ զի բովանդակ պատճառ լինելոյ գործոյն այսպէս՝ և ոչ այլապէս, նոցէ այն՝ զի կամիմք, ըստ է ընտրութիւն մեր. և ոչ այն՝ զի ելիք, ըստ թէութենէն բնական: Եւ թէ մի յերկուց առնի էիցէ ի միջի, էիայ անդ անձնիշխան ազատութիւն: Ա՛ն ի չգոյէ առաջնոյ թէութենէ, նախառաջին շարժմանէք ոչ են ազատք, զի յառաջէն քան զկատարեալ մտադրութենէ: Եւ առ ի չգոյէ երկրորդին, սէրն երանութենէ ոչ է ազատ, զի կամքն ի բնութենէ խնդմէ բացորոշէ առ այն, և հարկէ. ունակութենէ միշտ. խնդ ներգործութենէ, յորժամ է ի արամադրութենէ լինչ, ոչ առէ տալն Թովմաս * • ըստ յորժամ կրնայ յորում է երանութենէն՝ յայտ յանդիման առաջ չադրի նմա ի մտաց:

* ա. է. խ. ծ. պ. ա. — է.

Ա՛ռարկէ յանաբենիա * • զբազում վկայութեամբ այլոյ օգտատինոսի, յորոց քարկէ ձեռնարկութենէ զայսպիսին: Ամենայն կամեցուածն է հապէս ազատ. ևս և կատարեալ և անձնիշխան ազատութենէ: Այլ ոչ ամ կամեցուածն է հանդերձ անտարբերութենէ. ոչ յայտ է ի սէր երանութենէն, և ոչ յայտյայտանդիման երևելոյ: Այսպէս անտարբերութենէն ոչ է յէութենէ ազատութենէ: Զմեծագոյնն այսպէս ցուցանէ: Կատարեալ ազատութենէ աղտան է, որ է ի մերում իշխանութենէ, այլ ամ կամեցուածն է հապէս ի մերում

* գնդ. ա. յշխ. ընդ հայն. փաթ:

քում իշխանութիւնէ : Ապա է հապէս ազատ : Մեծագոյնն յայտ է : Զփոքրագոյնն այսպէս ցուցանէ : Ան է՝ ի մերում իշխանութիւնէ, որ լինի յորժամ կամիմք . և ոչ լինի՝ յորժամ ոչ կամիմք : Ալ ևս համեցումն է այդպիսի . ոչ յայտ է յերեւոյց . զի թէ ոչ կամիցիմք, ոչ ևս լինի կամեցումն, այլ չկամեցումն : Ապա ևս կամեցումն է՝ ի մերում իշխանութիւնէ : Փոքրագոյնն յայտ է : Իսկ մեծագոյնն առեալ լինի՝ ի սկզբն օգոստինոսէ իբր սկիզբն հաւաստի * . * ՚ի գիրս ոգոայ :

առէ . Զայն ինչ ոչ յերկրէ իշխանութիւնէ ասէ առնել, զոր ինչ կամ, առանց . և ինչ ոչ՝ ոչ առնէ : Ուստի հետեւեցուցանէ * : Ամպա Յովհան մեր ոչ լինիցէ կամ , * յերրորդ գիրս անչն

ինչ էր՝ ի մերում իշխանութիւնէ : Զի ոչ ասէ . * իշխանութիւնէ գլ. Ք :

ինչ կամիմ , է . և ինչ ոչ կամիմ , ոչ է : Զնոյն * գիրք. Ք

յանհամար առեղծս յերկնիզէ :

Որ ոչ այս ձեռնարկութիւնն , որ սքանչելեաւն է յանսովորեալսն, պատասխանեմ ուրանալով զմեծագոյնն . զորոյ ցուցման զանազանեմ զփոքրագոյնն . զորոյ ցուցման զանազանեմ զմեծագոյնն : Ան է՝ ի մերում իշխանութիւնէ , որ լինի յորժամ կամիմք, այնպէս թէ բովանդակ պատճառ լինելոյ գործոյն քան ոչ լինելոյ՝ լոկ այն՝ զի կամիմք , ընդունիմ . եթէ բովանդակ պատճառ լինելոյ գործոյն քան ոչ լինելոյ , ոչ լոկ այն՝ զի կամիմք, այլ զի այնպէս բացորոշիմք ՚ի բնութէ , ուրանամ : Ապա այս ըստ կիրճն սկզբն օգոստինոսի է քաջ ճշմարիտ . միայն թէ զժանան ըստ սեռական մտաց առնուցուածք : Այլ զի առնելն ուրուք եթէ կամի, և չառնելն եթէ չկամի , ՚ի նմա իշխանութիւնէ է , և ՚ի հաճութէ , միայն թէ լինիցի ստակապէս՝ վէր զի կամի : Բայց եթէ հարկ կամելոյ գնելոյ ՚ի վերայ նը ՚ի բնութէ , այնուհետեւ կամելոյն այն ոչ է ՚ի հաճութէ նորա , և յընդարձակութիւն իշխանութէ , այլ ՚ի հարկի բնութէ : Եւ ոչ լոկ յայսպիսւոյ հարկի կամեցման կարէ ասել զմիտս աստուածայր , լինել յորժամ կամիմ , և ոչ լինել՝ յորժամ ոչ կամիմ : Այլ առաւել ՚ի գեղ է ասել ,

սէր. թէ բնութիւն առնէ ի հոգւոյս , ա՛ լինի՝ ոչ կարացոյս : Ա՛րդ զոր ոչ կարեմք ոչ կամիլ , զայն ոչ ոք առէ լինիլ ՚ի մերում իշխանութեան . և ոչ իսկ ասացեալ երբեք են օգոստինոս :

Բայց զի ոմն ՚ի սէ՛ ՚ի կարծիս լինցի զմտաց նորա , յայտ է ՚ի բանից անտի նոր * : Քանզի ՚ի գնել եւոդեայ * զայս սկիզբն էբրև ըստ ինքեան ծանուցեալ , թէ չինչ ինդ , (որով և ոչինչ անձնիշխանութիւն) կարէ գոյանիլ , ասէ թէ՝ ընդ բնութիւն , և հարկ . զեն օգոստինոս ոչ ստուգ առնէ զայն , այլ ընդունի . և խոստովանի լինիլ . զի թէ կամքն ՚ի բնական հարկէ դառնայր առ փոփոխական բարիս , այնուհետև ՚ի կամիլն զայն ոչ մեղանչէր : Բայց * սկսեալ վերն այն մեղանչել նմա . զի ոչ բնութիւն և հարկաւ , այլ յիւրմէ բացորոշութիւն բերեալ առ այնս . զի չէր այլ ինչ պատճառ ապահին անջատ ընչացեալ լինելոյ . բայց եթէ , զի կամի : Սակայն ընդունի , թէ եթէ այսր կամեցման կայր այլ ինչ պատճառ իշխեցօղ այսմ կամաց , զոր օրինակ բնութիւն . այնուհետև ոչ լինէր մեղք . առ ՚ի չգոյէ ազատութիւն : Սակս որոյ ածէ ՚ի վերայ : Կա՛ր փեղ համառօտ զայս : Որ որբէտ այնպիսի եղ պատճառ կամաց , որոմ կարէ կամէն զերծ առնել , ոչ է անպարտ ՚ի մեղաց . իսկ երբ ոչ ինչ կարօղ , անպարտ է , և ոչ մեղանչէ : Զի՞ ո՞ ոք մեղուցէ յայնմ , յորմէ չիւր հնար խորհելոյ . իսկ արդ մեղանչէ , ապա գո՛յ հնար խորհիլ . Ա՛րդ ոյք սակ * . յորժամ փոխեաց էնին էլխանութիւն , ոչ դնի ՚ի վերայ հարկ :

Սակայն ընդունելի է , թէ եթէ օգոստինոս ՚ի վերհաւանել իւրում ընդ եւոդեայ * , փոքր մի շարժական զսկիզբնս զայս՝ թէ զայն ասէ ինքն՝ մեք չիշխանութիւն , զոր՝ յորժամ կամիմ , ՚ի ձեռս է : Եւ յայնմանէ հետևեցուցանէ , թէ ամ կամեցուամն է յիշխանութիւն . զի յորժամ կամիմք , ՚ի ձեռս է . և վերն այն է առաջատ . բայց յայնժամ ընդարձակագոյն առնու զսկիզբն փոխանակ կամուրի . կամ փոխանակ այնր , որ է ըստ յօժարութեան կամաց : Ասասի եւոդ-

* գիրք ՁՀ. յղիս անչն ինչխանութիւն :

* անդրէն ՚ի գլ. ՠ:

* ՚ի գլ. ՃԸ:

* գիրք ՠ. յղիս ոգ-ոյ. գլ. Ը:

* գիրք ՁՀ. յղիս անչն ինչխանութիւն :

եւսեբիոս, մանաւանդ թէ աբեն օգոստինոս՝ ի դէմս եւսեբեայ՝ ոչ յոյժ եղև հաւան այսմ իւրում տրամաբանութեանն, այլ դարձեալ՝ ինդրէ. թէ արդեօք կամեցաւն զնարդ և լցէ սպասս, և յիշեանուէ մերում լեալ, լինէր ազատութիւն որ բաւական լիցէ առ մեզան չեզ, այ անձնիշխան ազատութիւն, եթէ՝ ի հարկէ լցեր՝ ի կամ՝ ի բարձրագոյն ինչ պատճառէ: Ա՛ր որ պատասխանէ. թէ՝ եթէ այս կամեցաւն բնաւորել լինէր՝ ի կամ՝ ի պատճառէ ինչ, մինչև ոչ զօրել կամաց զհակառակն կամիլ. ամենևին չլինէր մեղադրելի, ուստի և ոչ ազատ անձնիշխան ազատութիւն: Յորմէ յայտ է, թէ աբեն օգոստինոս՝ դնէր հաստատութիւն, թէ առ անձնիշխան ազատութիւն պահանջի անտարբերութիւն՝ ի բնական հարկէ: և վա՛յ այն ոչ համարէր, թէ կամեցմունք, առ որս կամքն բընատէս է բացորոշեալ, են ազատ անձնիշխան ազատութիւն. այլ միայն ըստնաբար առեալ ազատութիւն, կամ ազատութիւն մտադիւրութեան:

Ասխոլիցեա, աբեր երանութիւն է՝ ի բնական թէռութիւն կամաց: Ա՛յլ աբե երանուէ է կատարեալ ազատ. ոչ բազում ուրեք նշանակեն աբեն օգոստինոս, և աբեն թովմաս: Ապա և կամեցմունն յատուկ եղեալ՝ ի բնութիւն կամաց՝ է ազատ:

Պատասխանեմ նախ. զանազանելով զփոքրագոյնդ: Աբեր երանութիւն է ազատ, ազատութիւն բնական յօժարութիւն, և յօժարակամութիւն, ընդունիմ. ազատութիւն որպէս և անձնիշխանութեան, ուրանամ: Լուծմունս յայտ է յատացեալոցս, և է սիրն թովմայի *, ուր ասէ: Բազմիցս վերինոյ վախճանի, (յաբերանուէ.) * Ա. մ. ի. ա. ա. ա

քատոյն բարին յորում է երանութիւնն, յայտնի առաքինապրեացն կամաց, ուրանամ. թէ ոչ ըստունիմ։ Քանզի կամքն ի բնական թէութենէ իւրմէ բացորոշի ի սիրել զծայրագոյն բարին, կամ զերանութիւնն. և վասն այն ոչ է աղաւաղ բան առաքինի ներգործութիւնն, զոր պարտ է ունել առ այն. զի այս հարկիւք պարտ լինիլ սէր։ Բայց ընդ ներգործական գործածութիւնն ներգործութիւն. կամքն ոչ է բնապէս հարկեալ յամ կացութիւնէ. այլ միայն յորժամ զկնի յորում է ծայրագոյն բարին, յայտ յանդիման առաքինեն միտք. զի յայնժամ բնական յարձակմամբ յափշտակի առանց կամքն։ Եւ զի յայնժամ գործութիւնն սիրելոյ վերաբերի ի վայելումն ծայրագոյն բարւոյն. և վասն այն ոչ է հնար անգոնել զայն, ոչ և ոչ յառաջի մատուցեալ երանութիւնն հրաժարիլ։

Նախանձիցես, սէրն ծայրագոյն բարւոյ յայտնի երևելոյ, ի այ, որպիսի է յերանեալս, է հարկաւոր ընդ գործածութիւնէ։ Այլ այսպիսի սէրդ է ազատ ամենևին։ Ասա ընդ հարկն ինայ ազատութիւնն։ Ջփոքրագոյնն ցուցանել Քանայ յանսեննիոս պէսպէս վկայութիւք սրբոյն օգոստինոսի, բայց պարզ և յայտնի՝ բերե և ոչ մի։ Ջերևելին յայնց՝ առնու ի քաներորդ երկրորդ գրոցն, յաղագս քրիստոնէի այ։ գլ վերջին։ ուր գրեալ կայ այսպէս։ Եղիծ ոչ բանեալս անանձ ըստեպ կամ ազապ՝ վայելեալ աննիւթ ի վայելս կոնդունէ յատկութենէ։ Բերե և զսքն Թուղմաս, որ ասէ ստեպ. Երանելոյ ազապօրէն սիրեն զնա ի ինն. ժը. յաղագս կարողութիւն * պր. Ք. ասէ. Հոգի ազապօրէն սիրէ զինն։ աա Ա.

Պատմեսցեմ նախ լուծմամբ, զոր արդ առիթ, թէ զայս ևս պարտ է իմանալ զազատութիւնէ յօժարականութիւնէ, և բնական յօժարութիւնէ, այլ ոչ սիրութիւնէ և անձնիշխանութիւնէ։

Պատասխանեմ երկրորդ. եթէ Թուղեցի ուրեք՝ երկուցուն սէր վարդապետացս ուսուցանել, թէ երանելոյ ազատօրէն սիրեն զնա, և

և ազատութիւն անձնիշխանութիւն, պարտ է զայն
կամանալ զայ, ըստ որում է պատճառ սիրելոյ
զառելծական բարիս: Քանզի երանելիք սի-
րեն զայծ վը իւր, և զայլս վը այ: ըստ առաջ-
նոյն ոչ են ազատ ազատութիւն անձնիշխանու-
թիւն, այլ երանական հարկի. ըստ երկրորդին
ազատ են ամենևին և ազատութիւն անձնիշխա-
նութիւն: Այլ զայսպանէ ածաբանիք, առ որս
Թոդումք և զառարկութիւս, որք առեալ վ-
նին յածայնին ազատութիւն:

Արիստիցես. ոբն Թովմաս* ասէ. Թէ հարկին * ա. տ. կո-
բնական ոչ ընդդիմանայ ազատութեան. այլ յիք. պ. ա:
միայն հարկին բռնադատութիւն: Իսկ արդ ոչ ածծ և կո. իշ-
ղինքն, և ոչ երանելիքն զայծ սիրեն հարկաւ յոգիս մը-
բռնադատութիւն, այլ իբր բնականաւ: Ապա մարդոյ-
այս սէր է ազատ: պր • ը:

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ. հարկին բնական ոչ դիմամարտի ազատութեան՝ յօժարականութիւն, մտադիւրութիւն, և (ըստ ոբն Թովմայի) բնական յօժարութիւն. շնորհեմ: անձնիշխան ազատութիւն, դարձեալ մեր-
նեմ, դիմամարտութիւն ներհակութիւն, ընդու-
նիմ. դիմամարտութիւն տեսակարար ոչեռնա-
ւութիւն, և անհամաձայնութիւն՝ ի նոյն ներգոր-
ծութիւն, ուրանամ: Կամ, որպէս զանազանէ
կայետանոս, ոչ դիմամարտի անձնիշխան ազա-
տութիւն, պատճառաբար ընդունիմ. տեսակա-
պէս, ուրանամ: Չի անհնար է Թէ կամե-
ցուածն՝ առ որ կամքն հարկի բնապէս, լինի ա-
զատ անձնիշխան ազատութիւն: Բայց հնար է,
մանաւանդ հարկ իսկ է՝ Թէ ամ ազատ կամե-
ցուածն վերածելոյ առ բնական ինչ, ոյր վերա-
դոյն մեկնեցուք. և վը այն այսորիկ կամեցմունք
ոչ հակադրին պատճառաբար, և ոչ ներհա-
կապէս, զի մինն է պատճառ միւսոյն, և ընդ
նմա ի միւ նոյն են Թեմակալ գտանի:

Ասիցես. Քը ազատօրէն ևս և ազատութիւն
անձնիշխանութիւն՝ ընդոյր զպատուհրանս հօր:
Այլ ի ընդուլ զնը ոչ էր անտարբեր, զի ան-

հնար

հնար էր նմա անցանել զպատուիրանսն . ապա թէ ոչ հնար լինէր մեղանչել : Ապա անտարբեր կուրծին ոչ պահանջի առ անձնիշխան ազատուծին :

Պատասխանեմ զանազանելով զխոքրատոյնն . քո ոչ էր անտարբեր առ պատուիրանս հոր . անտարբերութիւն փիլիգակիանաւ , ուրանամ . բարոյականաւ , ընդունիմ : Զի մարդկային կամք քո ոչ եթէ բնական հարկաւ , այլ ի բուռ ծայրագոյն բարոյական ուղղութիւն բացորոշ շնոր՛ի ընդ զպատուիրանս : Ասաւ կարօղ էր առնել զներգործութիւն հակադրեալ , այլ ոչ չար : Արդ՝ ոչ ասուն ցուցցուք , ոչ է կուռ թէ անձնիշխան ազատութիւն , այլ պակասութիւն նմին , կարօղն լինիլ առնել զներգործութիւնն չար : Այլ վայոցանէ զգուշագոյն ևս ածաբանք :

Առարկեցեալ երկրորդ : ըստ այնմ թուիմայի՝ , Աշնիշխանութիւնն ասի յայնմանէ , զի ոչ կարէ բռնադատիլ , նաթափել : Ապա առ անձնիշխանն ազատութիւնն չատ է լինելն զերծ՛ի բռնութիւնէ . և ոչ պահանջի անտարբերութիւն :

* Բ. գանա զանութիւն. կ. ա. պ. է:

Պատասխանեմ զանազանելով զտառաջարկութիւնդ . անձնիշխանութիւնն ասի յայնմանէ՝ զի ոչ կարէ բռնադատիլ , հաւաստարապէս , ոչ թէ միայն զերծ գոլն՛ի բռնադատութէ , այլ բուլական կացուցիչ անձնիշխանութիւնէ , ուրանամ . ապաթէ ոչ , բայձանիք անտանոց լինէր ազատ անձնիշխանի ազատութիւնէ . քանզի և այն ոչ կարէ բռնադատիլ : Ասի անհաւաստարապէս , և ժամնատպէս , ոչ թէ՛ի մէջ այլոց՝ առ անձնիշխանի ազատութիւնն պահանջի և՝ լինիլ զերծ՛ի բռնութէ ընդունիմ , և ուրանամ զհետեւութիւնդ : Զի անձնիշխանութիւնն զերիւս ինչ մանաւանդ ցուցանէ . զլինիլն զերծ՛ի բռնադատութէ , և զերծ՛ի բնական բացորոշութիւնէ ասս մի ինչ : Այլ վն զի այնք , ընդդէմ որոց խոսի ասն Թուիմաս անտանօր , ոչ ուրանային , այլ դնէին , թէ անձնիշխանութիւնն է անտար-

քեր առ երկոսին, և միայն պնտէին, թէ հնար է նոմա բռնադատիլ առ միմեանս՝ արտաքուստ, ոչ անսանձ ցանկութեբ, հրեշտակաց ազդեցութեբ, և երկնային հոսմամբ. առ ստելոյ զինն, զայս միայն եդ բացայայտ, թէ բռնադատուելն գլխովին հակառակ անձնիշխան ազատութեբ և վն այն յայտնեալ արտաքին առթից հնար է նոմա բռնադատիլ, այլ վարքապէս և եթ հակիլ:

ՅՕԴՈՒԱԾ ԶՈՐՐՈՐԴ:

Թէ որ անպարբերուելի ինչ չէ-րէ ապաշխարութիւն:

Պա յայտ է թէ առ անձնիշխան ազատութեբն համ իրօք պահանջի անտարբերութեբ ինչ: Այլ քանզի վերագոյն բազում եղանակս եդաք անտարբերութեբ, մնայ որոշել, թէ որ ի նոցանէ պահանջիցի, և բաւական լեալ առ կատարեալ ազատութեբն:

Ազատին էրկոյութիւն:

Անտարբերութեբն առարկական պահանջն առ անձնիշխան ազատութեբն: Վն որոյ անհնար է կամաց ազատօրէն՝ անձնիշխան ազատութեբ բերել յառարկայն՝ որ հարկաւ առաջադրի իբր համ իրօք բարի և արժէլի. այլ միայն բերել ազատօրէն առ բարիսն առաջնեդեալս նոմա իբր ըստ իրաց ինչ բարի, և ըստ իրաց ինչ պակասեալ ի բարութեբէ, կամ ըստ ձշմարտութեբէ, և կամ գոնէ ըստ երևու թեբն:

Յուցանի. կամքն ոչ է ազատ առ առարկայիւք, որ բերի բնական հարկաւ: Իսկ արդ կամքն բնական հարկաւ բերի յառարկայն առաջնեդեալ ինքեան՝ առանց անտարբերութեբ. կամ ընդ ամենակերպ բանիւ բարութեբէ: Ապա ոչ է ազատ առ այն: Մնծագոյնս յայտ է յառաջեալ

ըսցս յանցեալ յօդուածի: Ձփոքրագոյնս այս-
պէս ցուցանէ քալ՝ ըբեն թուական * : Ի շարժ-
ման ամենայն կարողութիւն չիւրմէ առարկեալ՝ պարտ է
հայիլ, ըէն ըսպ ուրոյ առարկեալ շարժէ պիտղութիւնն.
պէ պետանէլին շարժէ պրէսութիւնն ըսպ գոնոյ ներ-
գործութեամբ ընթանայ: Ասպի էրէ գոյնն առաջի
պնդոյ պետութիւ՝ հարկաւ շարժէ պնա. էրէ ու ի բաց
տարեալն ոչ պրէսութիւնն, ու վերաբերի առ գործա-
ծութիւն ներգործութիւ: Ահպա էրէ առաջադրեր ինչ
պետութիւ, ու ամենայն իրօք էինէր գոյն ի ներ-
գործութիւ, այլ ըսպ իմիտ այնպիսի՝ ըսպ իմիտ ու
այնպիսի, ու հարկաւ պետանէր պետութիւնն պայն առար
ձայ: Ձի կարէր հայիլ յայն ըսպ այնմ մասին, ու էն
ներգործութեամբ գոնառար. ե այսպէս ու պետանէր
պնա: Ահրդ ոյ գոնառարն ի ներգործութիւ է ա-
ռարկայ պետութիւ. այնպէս բաւրն է առարկայ հա-
մար: Ասպի էրէ առաջադրեսցի առարկայ ինչ հա-
մար, ու էցէ ընդհանրապէս, ե ըսպ ամենայն տա-
ծութիւ բաւր, հարկաւ պիմէ առ այն կամն, էրէ հա-
մեմատի ինչ. պէ ու է կար պիտակառացն ձամիլ: Ահպա
էրէ առաջադրեսցի նմա առարկայ ինչ, ու ըսպ ամե-
նայն տպածութիւ բաւրն, ու հարկաւ բերի կամն առ
այն:

* Աբէ. կո. ձ. պր. Ե:

Հաստատուն. Կամքն ոչ է ազատ անձնիշխանա-
ազատութիւ՝ նկատմամբ առարկայի, որում
ոչ անկրէ. և ոչ ընդհակ, այլ առանձին հարկաւ
հպատակի: Իսկ որդ կամքն ոչ ընդհակ և ոչ ան-
կրէ ի վերայ առարկայի առաջեդրելոյ նմա ա-
ռանց անհատրերութե, և երբ ամ իրօք բաւրն
է սիրելի. այլ առանձին հարկաւ հպատակի
նմա: Ասպա առ անձնիշխան ազատութիւն պա-
հանջի՝ զի առարկայն առաջադրեսցի հանդերձ
անհատրերութե. և ոչ երբ ամ իրօք բաւրն և
սիրելի: Մեծագոյնս յայտ է յեզերացս. վր զի
անձնիշխան ազատութիւն է ազատութիւ որու-
թե և ընդհանուռ. զի ոչ ունիք սիրեմք, բայց
յորոց վր ընդհանուռ ունիմք, և որք հպա-
տակ են մեզ: Իսկ փոքրագոյնս հատատարմա-
ցուցանէ: Ձի ամ կարողութե հարկաւ հպա-
տակի

տակին իւրում հաւատարեալ առարկայն. և զամ
շարժելն իւրում բաւական շարժողն: Ա՛յլ
զամ իրօք բարութիւնն և հաւատարեալ առար
կայ, և բաւական շարժիչ կամացդ: Ապա կամքն
հարկաւ հպատակի առարկայի առաջեգելոյ
նմա իբր զամ իրօք բարի: Փոքրագոյնս յայտ
լինիցին, զի կամքն և բանականքդ ծայրագոյն և ըն
հանուր բարւոյ. ուստի անտարբերք և մասնա
ւոր բարիք ոչ հաւասարին կամացդ, և ոչ ըստ
բաւականի շարժեն զինա. այլ զամ իրօք և կա
տարեալ բարին շարժէ: Ա՛ևկին մեծագոյնս
Ջի ճշմարիտն և հպատակութիւն, ոչ և առաք և
կիրք լինին ի բազդատուել մեծ լինչ անհաւա
տարութիւն, ոչ ասեն փիլիսոփայք, ոչ զի վո
րագունին և վերնագունին առնել և ասիրել.
խակ առորագունին և ատարին, կրել և հպա
տակիլ: Իսկ արդ զամ կարողութիւն հարկաւ ըն
տորագոյն է քան զառարկայն իւր հաւասարել.
և զամ շարժելն ոչխարագոյն է ի ըմդդեմ դա
նել, և բաւական շարժիչ նոր զօրագոյն ի շար
ժել: Ապա կարողութիւնն հարկաւ հպատակի
իւրում հաւասարեալ առարկայի, և շարժե
լին իւրում բաւական շարժողն:

Օ այս պատճառ երկոքումեանք բանիւք յայտ ա
լոյր ձեզն Թովմաս * ասէ: Շարժօղն յայնժամ հար * ա. տ. կա.
կա պատճառէ ազդմանն ի շարժելոյ, յորժամ յէ. պր. է
ինչ անոնաւորի շարժողին ի վեր է քան զշարժելին, առ. է:
մինչև բովանդակ կարելութիւնն նորա ներգոյ լինիցի շար
ժողին: Ամէն ըստ քանակի կարելութիւն կոչեմ ես ընդհանուր և կապարելոյ բարւոյ, ոչ հոտակի կարե
լութիւն նորա բովանդակ՝ մասնաւոր ինչ բարւոյ, ևս վեր
այն ոչ հարկաւ շարժի ի նմանէ: Բայց բարին կա
պարեալ՝ ասէ *, հարկաւ շարժէ զկամս: * ա. է. կա.
Հպատակել և ևս ի նոյնոյ ոճ վարդապետէ: Ջ. պր. 2
Ըստ այնմ ներգործութեան կամացդ է ազատ, ըս 3
որում գատուին՝ յորմէ յատուկ գոյ, և ազատ
և յիշխանութեան կամացդ, իսկ արդ գատուին ոչ
է ազատ և յիշխանութեան կամացդ, եթէ չիցէ
ցի անտարբերութեան առարկայական: Ապա ան

սորբերուԹեան առարկական պահանջն առ ա-
զատուԹիւն : Մեծագոյնս , որ ի սկիզբն Թուի-
մայէ * . յայտ անտի է , զի դատուումն մնայց ի-
նի կանոն կամաց . մանաւանդ Թէ արմատ՝ ըս
կիզբն , և պատճառ ազատուԹեանն . ոչ ցուցեալ
'ի յօդուածն երկրորդ : Իսկ փոքրագոյնս է-
բեւ յայտնի յերեւեցաց . զի ազատուԹիւն դատ-
ման կայանայ յայն . զի հնար լինի անտարբե-
րուԹեամբ դատել զառարկայն բարւոյ և սիրելւոյ :
Ասասցուք բառնի՝ եԹէ դատումն լինի հարկաւ
բացորոշեալ 'ի դատել զնմին ամ նրօք բարւոյ և
սիրելւոյ :

* 'ի ՀԷՐՈ-
ՓՐՆԱԼ ՓԵ
ՊԼՈ :

Առարկեցեալ ընդդէմ այսմ բանի : Ըստ սկզբն
Թուիմայէ * . դատումն է յիշխանուԹեանէ մերում,
և ազատ , ըստ որում կարօղ եմք դատաստան
առնել 'ի վր նորա անդրադարձուԹեամբ . և ըստ
որում կերպաւորի 'ի բանէ բաղդատուԹիւն :
Իսկ արդ կարօղ եմք դատաստան առնել անդ-
րադարձուԹեամբ 'ի վերայ դատման , Թէպէտ և
չունիցի զանտարբերուԹիւն . և բաղդատուԹիւն
բանի զայն կերպաւորեմք : Ապա այսպիսի դա
տումն է ազատ : Մեծագոյնն է սկզբն Թուի-
մայէ : Իսկ փոքրագոյնն յայտ անտի է . զի բանն
'ի վերայ իւրոց ներգործուԹեանց , և ա և հարկա
ւորաց , է անդրադարձական . և դատէ զնրա
նմանեալով և բաղդատելով զբաղադանուԹիւնս
նոյ առ միմեանս :

Պատասխանեմ ուրանալով զփոքրագոյնդ ըս
երկաքանչիւր մասին . զի (ոչ յանհամար տե-
ղիս պրէ ոչն Թուիմաս) որովհետև կամքն հա-
մեմատի խմացուԹեան , և գործնականքն տե-
սականաց . որպէս 'ի տեսականս բանն ոչ
դատէ զառաջինն սկզբանց , այլ ըստ այնց
դատէ զայլոց . և ոչ ճանաչէ զնոսա բաղդա-
տուԹեամբ , այլ բնական բացորոշուԹիւն , այն
պէս 'ի գործնականս առաջին դատումն՝ որով
գատեմք զնմ նրօք և զհաւատարեալ բարին
լինել հարկաւ սիրելի , ոչ կերպաւորի բաղ-
գատուԹիւն , այլ բնական բացորոշուԹիւն , և ոչ

ի յիշեսանութենէ մերում ոկրաբար դատաստանի առնել զնմանէ, և կշռել. այլ ըստ այնմ՝ զայլ ամ առնելեաց դատեմք, և կշռեմք: Որով յայտ է պատասխանին առ ցուցումն: Զի թէպէտ իմացութենն անդրադարձի՝ ի վերոյ հարկաւոր դատման, ճանաչական անդրադարձութեամբ, ճանաչելով զնա. բայց ոչ դատողական և կշռողական Ճանաչմամբ. զի սկիզբն կշռութենէ և դատման առնելեաց ոչ անկանի ընդ կշռութեամբ: Եւ ոչ նոյնպէս այդպիսի գատուածն լինի բաղդատութենէ. զի բաղդատութենի առնելեաց լինի ըստ որում բաղդատանին միջոցքն առ Ելմեանս: Ուստի դատուածն հարկաւոր զլեզլնոյ վախճանն՝ ոչ լինի բաղդատութենէ, այլ բնականն բացորոշութենէ:

Ղառաիկեցես ընդեմ եզբակացութեան: Ազատն է, որ առնէ կիւրմէ. որ է պատճառ իւրոյ. որ զինքն տնօրինէ և կառավարէ ըստ կամս իւրում դատման, և ոչ ըստ օտար տնհմանադրութենէ: Իսկ արդ՝ որ առնէ առանց առաքինական անտարբերութենէ, այսու ամենայնիւ գործէ կիւրմէ, է պատճառ իւրոյ, և ուղղէ և տնօրինէ զանձն ըստ կամս իւրում դատման, և ոչ ըստ օտարին: Ապա ինայ ազատութենն առանց առաքինական անտարբերութենէ: Մեծագոյնն է խոհութենէ անձնիշխան ազատութենէ: Իսկ փոքրագոյնն հաւատոյ մացուցանել: Քանզի երանելին, որ շարժի՝ ի սէր ամ, ըմբռնելով զնա իբր ամ իրօք բարի և սիրելի, որով և առանց անտարբերութենէ, մանաւանդ և ծայրագոյն հարկաւ առաքինական, այսու ամենայնիւ արտադրէ զայս սէր. և շարժի առ այն կիւրմէ դատմանէ. կշռեալ զարդիւնս ամ այնի բարութենէ՝ և ընծայեալ նմա զհարկաւոր և զծայրագոյն սէր, վ առանձին և համարելոյ զնա արժանի ծայրագոյն և հարկաւոր սիրոյ: Ապա՝ ի սէրս յայս երանելոյն է պատճառ իւրոյ, կատարելապէս ուղղէ զանձն, և զներգործութենէ կիւրմէ տնօրինէ, ոչ ըստ օտարին դատման. այլ ըստ իւրումն:

աստատի. ըստ այնմ առնօղին կամացական կո
չի յարկաստատելէ, և՛ ի նըյն Թաւմայէ՝ պատ
ճառ իւրոց, և անձին տնօրէն, և այնպէս ա
ղատ, ըստ որում չիւրմէ ունի ոչ միայն զգոր
ծադրիչ սկիզբն, և վնասակարական տեսակ
լուրոյ շարժման, այլ և զվախճանական սկիզբն՝
որով շարժէ զինքն: Իսկ արդ՝ երանեալն որ
հարկաւ համարի՝ զիւր սիրելի, ունի չիւրմէ
ոչ միայն զգործադրիչ սկիզբն այնր սիրոյ. ի
դիտմա, և զտեսակ խնամալի՝ յորմէ պատճառն
այնպիսի սիրոյ, ի զառարկայ ըմբռնեալ խնա
յութիւն, այլ և զվախճանական սկիզբն նր, ի
զինծային բարութիւնն զծանուցեալն չիւրմէ նըմ
արժանի այդպիսի սիրոյ: Ասա՛ ի սերդ յոյդ
և կատարեալապես ազատ:

Պատասխանեմ ուրանալով զփոքրագոյնդ.
աս ցուցցուն նր պատասխանեմ. Թէ երա
նեալն պահմամբ համեմատութեամբ այնպէս է առ
ինծային բարութիւնն, ոչ չերանեալն առ երա
նութիւնն՝ ի հասարակի, և առ ընդհանուր բա
րին: Վասն զի յոյս յանդիմանն տեսանէ երա
նեալն, Թէ ինծ է ինքնաբուխն երանութիւն, և
ամփոփեալ և բովանդակեալ ունի չինքեան
զընդհանուր բարութիւն: Ուստի ոչ՝ ի սեր ե
րանութեանն՝ ի հասարակի, և ընդհանուր բա
ւոյն, կամքն ոչ չարժէ զինքն իւրով կշռութիւ,
և բացորոշութիւ. այլ հարկաւ չարժի, և՝ ի
քնութիւ բացորոշի, ոչ վերադրոյն ցուցաք բազ
միք: Այնպէս և ոչ՝ երանեալն յաւաջբերէ ըզ
սեր ոչ՝ յայտնի երևելոյ, չարժելով զինքն
երութիւ՝ և իւրով բացորոշութիւ, այլ նր յա
պիշտակեալ՝ ի մեծութիւ բարութեան առար
կային, անդստին՝ ի բնական բացորոշութենէ
կամաց՝ որ սիրոյն վերաւեալ: Ուստի ձեռ
՝ի դէպ է ուրանալ զառաջարկութիւդ, կամ
այսպէս զանազանել: Երանեալն չիւրմէ յա
ւաջ բերէ զսէրն ոչ, և առ այն չարժէ զինքն
չիւրմէ դատմանէ, զբռնութեամբ, և էլսաւչմամբ,
յաւաջ բերեալ զկենդանական ներգործութիւն

հե

հետևական իբրեւ դատման՝ ընդունիմ• չարժէ զինքն մեղեցուցմամբ, և բացորոշմամբ՝ ստահմանեալ և բացորոշեալ ինքեան վախճան, և ըստ ներգործութեանն իւր անօրինելով տերութիւն, և գերակայութիւն՝ ի վերոյ առարկային, և՝ ի վերոյ տեսական դատմանն զառարկային, որպէս պահանջի առ անձնիշխան ազատութիւն, ուրանամ։ Լուծումնս յայտ է յաստացելոցս։ Իսկ այն՝ թէ երանեալն չարժէ զինքն առ այդպիսի սէր՝ ի կշռութենէ սիրոյ իւրոյ, և արդեանց ճոխային բարութենէն, սեռականապէս առեալ է ստեղ։ Չի թէպէտ զճանաչող վախճանն և զբարութիւնս կշռէ կամքն, խորհրդածեալ, և քննեալ զսիրելի լինել նմա, ըստ համեմատութեանն զոր ունին ընդ վերջին վախճան, այս է ընդ կատարեալ և ընդհանուր բարութիւնն՝ որ է չափ այլոց• բայց ընդհանուր բարութեանն յայտ յանդիման առաջնդեալ կամաց, ոչ անհանի ընդ կշռութիւն, և քննութիւն նորա• այլ առաւել զնա ընդ իւրև նուաճէ, և անչափ ծանրութիւն յափշտակէ։

Արդ յայտ է պատասխանին և առ հատատութենն։ Չի զանազանել պարտ է զյետին մասն փոքրագունիդ։ Երանեալն յիւրմէ ունի զվախճանական սկիզբն սիրոյ իւրոյ, և զճոխային բարութենէն, իբր կենսաւէն ծանուցեալ. ընդունիմ• իբր ինքեան յիւրմէ հաճութիւն վախճան ստահմանեալ կամ բացորոշեալ, ուրանամ։ և ուրանամ զհետևութիւնդ։ Չի առայս, թէ ոք ասիցէ, յիւրմէ ունել զվախճանական սկիզբն իւրոյ ներգործութենէ, ուստի և կատարելապէս պատճառ լինել իւրոցն, և կատարեալ ազատ, ոչ է բաւական, զվախճանն, և զբարութիւն նր ճանաչել• այլ հարկ է, զի զայն ինքեան յիւրմէ հաճութիւն ստահմանեալ լիցէ, և բացորոշեալ, կշռութիւն և ընտրանաւ• և ոչ յայն՝ որ բացորոշեալ և կարպեալ է նմա՝ ի բնէ, հարկաւ դիմելով։ Ասպա քանզի երանեալն սիրէ զճոխային բարու-

թեին ոչ երբ կշռուածք ընտրելով զայն, այլ երբ հարկաւ յափշտակեալ՝ ի նմանէ, և՝ ի բա ցատրուածք քննութե իւրոյ հարկեալ՝ ի սիրել զնա. վ՚ այն ոչ առի տիրաբար ունել յիւրմէ, և յիւրում իշխանութե զվախճանական սկիզբն այսր սիրոյ:

* Ա. Է. Խ. Ճ. Պ. Է. Ե. այլեայս: Ա.սիցես. ըստ սէյն Թովմայի *, կամքն յոչ ինչ առարկայէ հարկի ըստ գործածութե: Այլ՝ ոմն ասասցի ստորև, առ աղատութիւն բաւական է ոչ հարկիլն ըստ գործածութե: Ապա ըստ սէյն Թովմայի կամքն է աղատ առ առարկայիւ առաջեդելով՝ և ոս երբ ոմ իրօք քարի. և այսպէս առ աղատութեին ոչ պահան չի անտարբերութե առարկական:

Պատասխանեմ նախ ընդ կայետանոսի, թէ սէյն Թովմայի միտք այս են, թէ հարկն ըստ գործածութե՝ թէպէտ միշտ է գծայրագոյն քարեաւ, համարեցեալով՝ ի մտաց երբ այնպէս, բայց ոչ ծագի արատղապէս յառարկայէն, այլ է՝ ի քնութե կամաց: Քանզի միայն շարժէ միայն զկամս ըստ տեառակարարութե. իսկ առ գործածութե ներգործութե շարժի կամքն կամ յինքեննէ, կամ՝ ի քնութե իւրմէ, և կամ յայլ:

Պատասխանեմ երկրորդ, սէյն Թովմաս նկատե զկամս ըստ այնմ կացութե, յորում կատրօվ է մերձեցուցանել, կամ ոչ մերձեցուցանել զիւրս՝ ի խորհիլ գծայրագոյն քարուց: Չի յայնժամ կարօղ է անուղղակի յեաս նահանջիլ՝ ի ներգործական սիրոյ նր. ՝ի բաց դարձուցանելով զիւրս՝ առ՝ի չխորհելոյ գնմանէ: Բայց եդեալ թէ միտքն զառարկայն երբ ծայրագոյն քարի առաջի եդեալ է կամաց, և ոչ է կար կամաց՝ ի բաց դառնալ յայնմ դատմանէ, ոմն հանդիպի յերանեալս, զորոց միտս ոչինչ իր կարէ խոտորեցուցանել՝ ի նկատմանէ ծայրագոյն բարուց, կամքն դիմէ առ այն հար կաւ ևս ըստ գործածութե:

Երիւրեալ եղբայրութիւն:

Անհատական իրաւունքներուն մեծագոյն մասը կը կազմեն անձնական ազատութիւնները: Ընդհանրապէս ըսելով՝ ամէն մարդ ազատ է ընելու ինչ որ կ'ուզէ, միայն թէ ուրիշներուն ազատութեան սահմանադրական օրէնքներուն դէմ չգործէ: Ասոնք են՝ խղճի ազատութիւն, խօսքի ազատութիւն, մամուլի ազատութիւն, ժողովներու ազատութիւն, ընդհանուր ազատութիւն: Ասոնք ամէնքն ալ ազատութիւններ են, որոնք ամէն մարդ կրնայ գործադրել, միայն թէ ուրիշներուն ազատութեան դէմ չգործէ:

Երրորդ եղբայրութիւն:

Անհատական իրաւունքներուն բարոյական, առ 'ի դիւրաձեռնել ինչ բարեգործ կամ հասարակ՝ ոչ է կատարելութիւն, այլ յանկատարելութիւն ազատութիւն: Ընդհակառակն է հասարակ, զոր ոչն թոյլ տայ աւանդել * բանիւքս սոյնքիւք. Ա՛ոչ բան * Ե. պա- ան անձնական ազատութիւն ու վնասելի՝ անորոշ լինիլ նպատ ին- առ բարին և առ չարն: Եւ յայտ է 'ի յայծ, 'ի լուսաւո- գին, և կերանելիս, յորս է ամենակատար անձն- րչ. Ե. լիւնան ազատութիւն ընդ անմեղանչականութիւն, և առանց անհատականութիւն առ չարն:

Չ'ուզեմ նախ քանիւ սկիզն թուիմայի *: Ան- * ա. տ, կա- պահ է անձնիշխանութիւնն առ ընտրել՝ զորս կե. պ. ը- են առ վախճան, որպիսի է բանն առ մակա- բերել զեզրակացութիւնս յիւրոց սկզբանց: Իսկ արդ ոչ կատարելութիւն, այլ ազատութիւն է բանին, եթէ զանցաքարեալ զկարդսն սկզբանց՝ չարաչար մակաբերեսցէ զեզրակացութիւնն: Ապա և ոչ կատարելութիւն, այլ պակասութիւն է անձնիշխանն ազատութիւն, եթէ կա-

զոլ ևցէ զանց արարեալ զկարգաւ վախճանի՝ ջարաչար ընտրել զմիջոցս, և այնպէս մեղանչել:

Յուցանի երկրորդ բանիւ զոր նշանակէ ասելն Թուլմաս*: Ոչ է յէութենէ կարօղութենէ կարգել առ բարին, դիմել և խոտորիլ՝ ի չարն: Այլ անձնիշխանն ազատութենին կարգի առ բարին. ոչ և բանին առ ձիմարիտն: Ապա ոչ է յէութենէ անձնիշխանն ազատութենէ, դիմել առ չարն մեղանչելով: ոչ և ոչ կատարելութենէ է բանին դիմել առ առեան:

* Ը. գանա. իէ. կո. ա. պ. ա:

Հատուածն. Նախ՝ ի սահմանէ անձնիշխանութենէ, աւանդելոյ՝ ի սկզբն Թուլմայէ. զի ասէ, կարօղութենէ ընտրօղ միջոցաց պահմանց կարգի վախճանին: Ապա ոչ է կատարելութենէ, այլ պակասութենէ, եթէ կար լոյծ նմա մեղանչել՝ լոյծ խանգարել զկարգ վախճանին: Երկրորդ. զի անձնիշխանութենին կացուցանի արութենէ՝ ի վերս խորոց ներգործութենից: Խակ արդ առ հուպ թե արութենէ ոչ վերաբերի իշխանութենին զեզ ծանելոյ՝ այլ ուղիղ վարելոյ նովաւ: Ապա առ անձնիշխանութենին ոչ պատահանի իշխանութի զեզծանելոյ ներգործութենէ խորով, մեղանչելով: Երրորդ. զի անձնիշխանութենին ոչ դիմէ առ չարն, բայց եթէ՝ ի զի խաբին միտք ըմբռնելով զայն իբր բարի ինչ եան: զի ամ որ մեղանչէ, ապէտ է: Խակ արդ խաբելին մատոյց ոչ է յէութենէ անձնիշխանութենեան, այլ առաւել պակասութենի ինչ նր. ոչ պակասութենէ է ոչ առին առաջնորդել՝ ի մեծագնեալ ականէ: և զորացն յանհմուտ զօրավարէ: Ապա ոչ է յէութենէ անձնիշխանութե, կարօղ լինելն խոտորիլ՝ ի չարն:

* ՝ի գիր. անձնիշխանութե. գլ. ա:

Ասասէ բն անսեւլմաս* ասէ: Ոչ է պատճառն, եւ ոչ ման պատճառն կարօղ լինելն մեղանչել: Այլ միայն, ոչ նշանակէ զբն Թուլմաս, նշան ինչ նր, ոչ հիմանդութենին է նշան կենաց:

Ձորորդ էդրակացութիւն։

Ա՛ր անձնիշխան ազատութիւն ոչ պահանջի հարկաւ՝ անտարբերութիւն ներհակութիւն • կամ ըստ տեսակարարութեան • այլ բաւական է անտարբերութիւն հակասութիւն , և ըստ գործածութիւն ։ Ա՛յս եզրակացութիւն ևս է հասարակ ։

Յուցանի • անտարբերութիւնն հակասութիւն , և ըստ գործածութիւն բաւական է առ կատարեալ ուրութիւն ։ Ապա և առ անձնիշխան ապատութիւն ։ Յուցանի առաջարկութիւնս • նախ 'ի սկզբն Թումայէ * , ասէ ։ Գոյացութիւնն հոգեղէն՝ ոչ է իրաւ ներգործութիւն • զի 'ի նմա է առնել և ոչ առնել ։ Երկրորդ բանիւ • զանգի ստվին իսկ , զի գործածութիւն ներգործութեան ոչ է կամաց 'ի հարկէ սահմանեալ , կամքն 'ի դնել զայն համարի կատարեալապէս ինքնիշխան , ըստ որում ոչ միայն լուսով բանի ուղղէ զնկատն յայնմ , այլ և ըստ հաճոյից անօրինէ զնմանէ • և յառաջ բերէ զայն , ոչ վն զնկ , և 'ի բացորոշութիւն բնութիւն , այլ վանզնի կամի 'ի բացորոշութիւն իւրոյ իսորհրդոյ ։ Ա՛նդրիցես , թէ զնարդ սահմանից անձնիշխանութեան ։

Պատասխանեմ • բազումք բազմօրինակ սահմանեն , այլ 'ի մէջ այլոց ընտրեալդ Թումայ սահմանն առեալ 'ի սրբոյն Թումայէ , զոր վերադոյն նշանակեցաք • այսինքն Թէ է կարողութիւն ընտրող միջոցաց պահմանել կարգի վախճանին ։ Ա՛ինօր իմանամք զնմանուր բարիս , յորս բովանդակ բան բարութիւն ոչ երևի յայս յանդիման ։ Իսկ վախճանս ըզ վախճանն վերջին , ջ զբարին կատարեալ • կամ զերանութիւն ։

Ա՛րդ այս սահման ըստ սրբոյն Թումայէ * , բացատրի 'ի բազդատութիւն կամաց ընդ իմացութիւն ։ Զի կամքն վհեա երեսից իմացութիւն ,

և

* Ե• ընդ հակ։ գլ• խէ։

* ա• մ• խ• ձէ• պ• է։

և նմին համեմատ: Ասասի որպէս յիմացական կարողութիւնն զանազանեմք գործս կրկին. մի՝ ճանաչել զկզբունսն՝ զբնապէս յայտնիս, և ըստ այսմ կարողութիւնն իմացական ասի՝ նմայդրական. և երկրորդ մակաբերել զեղրակացութիւնս յայտ սկզբանց. և ըստ այսմ՝ կոչի՝ բան, կամ պրամաբանական: Այսպէս՝ ի կամեցողական կարողութիւնն ևս գործ. մի՝ բաղձալ վերջին վախճանի. և երկրորդ՝ ի սիրոյ վախճանին շարժել զինքն յընտրել զմիջոցս: Բաղձողական կարողութիւնն ընդ առաջնով պահէ զհասարակ անունն կամք. իսկ ընդ երկրորդիւ տիրաբար ասի ազնիւականութիւն: Ասի անձնիշխանութիւնն և կարողութիւն ընտրելոյ կամ որոշելոյ զմիջոցս՝ ի նախածանուցեալ դիտմանէ վախճանին: ոչ բանն և կարողութիւն մակաբերօղ եղրակացութեց յըստ ինքեան ծանուցեալ սկզբանց: Եւ զի՝ ի համառօտ քան զեսցուք զասացեալսն, որպէս մակաբերել զեղրակացութիւնս՝ զանց արարեալ զօրինաւոր կարգաւ սկզբանց՝ ոչ է կատարելութիւն բանին, նոյնպէս և ոչ կատարելութիւն է անձնիշխանութիւնն՝ թողեալ զկարդ վախճանի ընտրել զմիջոցս. և այնպէս մեզանչել: Եւ որպէս առաջին սկզբունքն են ծանուցեալ բնապէս, և ոչ տրամաբանութեամբ. նոյնպէս և վերջին վախճանն է կամեցեալ բնապէս. և ոչ անձնիշխանութիւն: Ասասի որպէս բանն ոչ է սկզբանց. այլնպէս և ոչ անձնիշխանազատութիւնն զվերջին վախճանէ: Այլ ոչ բանն յածէ զեղրակացութիւնք, և շարժէ զինքն և մերձեցուցանէ՝ ի հասանիլ այնց, նոյնպէս և կամքն քինէ զորս էնն առ վերջին վախճան. և շարժէ զինքն և մերձեցուցանէ յընտրել զնոսա, ի սիրոյ վերջին վախճանին: Եւ որպէս իմացութիւնն ոչ միշտ ներգործութիւն հասանի սկզբանց, այլ միայն յորժամ ըստ պատշաճի առաջադրին նմա. նոյնպէս կամքն թէպէտ և բնապէս դիմէ առ վերջին վախճանն,

և

և առ կատարեալ քարոզութեն · բայց ոչ ըստ գործածութեան միշտ կամի գայն · այլ միայն յորժամ ըստ պատշաճի յանդիման լինի նմա : Եւ այսպէս երևի աքանչելի հիւս Թումայա- կան վարդապետութենն ի վերայ ազատութե · յորում պատասխանեն վերջինք առաջնոց, մի- ջինք երկոցուն, և ամենայնն ամենայնի : Յո- րոց առ յարգի լինելոյ երացդ՝ ձոխապոյն զըն նելոց , յայտ յանդիման երևին և այլ բա- զում ուսմունք ընդ խնամոտ ազատութենն բա- զազանք , յորս համբակք անհնարինս վարա- նին և տատասկին · վասն զի ի ձչգրիտ ծա- նօթութէ անձնիշխանութե վերջացեալ՝ խափ և անախիպ զնորա նկարեն յինքեանս զնման- նութիւն :

Պ Ր Ա Կ Ե Ր Բ Ո Ր Դ :

Յաղագս կամաւոր ներգործութեց առանձինն :

Ամեցեալ զկամաւոր ներգործութեց իսկ ինչ առանձինն : Նախ յայտ է , թէ կամաւոր ներգործուն՝ ոմն է ե- լուզեալ · որ է , ի կամացն յառաջ բե- րեալ · ոմն՝ սկիզբ : և ոմն հրամայեալ · որ մերձեցուցմամբ կամացն՝ յայլսն կարողութէ արարեալ · ոմն իսկ : Եղելութեալ ներգործու- թենէ , զորոց միայն առաջին կայ մեզ իսկ , (վա զի հրամայեալքն ի սոցանէ ունին զկամաւո- րութենն ·) են վեց · երեքն առ վախճանաւ · որ պարզ կամեցումն , դիտաւորութէ , և վայե- լումն · և երեքն առ միջոցօք , որ · հաւանումն , ընտրութէ , և վարումն : Ի սոցա վերայ գան ի կողմանէ խնացութէ այլ վեց ուղղութք , ո- րոց և երեքն յածին զվախճանաւ · և երեքն զմիջոցօք : Զսոցա ամ զանօրէնութէ և զկարգ առաջի առնել կամեցեալ , պարտ է հաւաքել և սղղևորել զայսպիսի շարժմունս հոգւոյ մե

ըոյ, որք զմիմեանց պիտի այնպէս աղխաղխեալ կան, զի միշտ ներգործութիւնք կամաց առաջի երեսայ ներգործութիւն ինչ լսացուիք ուղղիչ և կանոնաւորիչ. և փոփոխակի ամ ներգործութիւնք լսացուիք՝ բաց յառաջնոյն՝ առաջի երեսայ ներգործութիւն ինչ կամաց մերձեցուցիչ, և կորովութիւնք և գործածութիւնք ազդիչ: Զի ոչ առ լսացուին վերաբերի կարգ, ուղղութիւն, և առարկական տեսակարարութիւնն ներգործութեց կամաց. այնպէս և առ կամն հայի մերձեցուցանն և գործածութիւնք այլոց կարողութեց, և և լսացութիւնն: Ապա ամ ներգործութիւնք, որք ընթացակցին առ գործ քարոյական, եթէ՝ ի կոչմանէ լսացութեան և եթէ՝ ի կոչմանէ կամաց, են մանաւանդ երկուսայան. որք այնպէս դասաւորին յերիս դասս, որ ունիք՝ ի վախճան հային. և ունիք յառնուլ զիջողս պատուիրին. և ունիք զգործածութիւնն կատարեն:

Առդ նախ սկիզբն առնէ՝ ի կոչմանէ լսացութիւնք պարզ ըմբռնուածն բարուոյն. որով ըմբռնի ինչ և առաջադրի կամաց իբր բարի, որուամ անդէն երկրորդաբար՝ ի կոչմանէ կամաց պատասխանի պարզ կամեցուածն. ցհաճութիւնն՝ ի բարին յանդիման եղեալ. որ թէ ուժգին իցէ, զարթուցանէ և մերձեցուցանէ զնմա ցութիւնն՝ ի քննել, եթէ օգտաւէտ իցէ, կամ հրնաւաւոր ստանալ զայն բարի. և այնպէս երկրորդաբար զհետ գայ դատուածն. որով լսացուին առաջադրի կամաց զբարին, իբր օգտաւէտ և հնարաւոր առ ստանալ. և այսմ դատմանէ՝ ի կոչմանէ կամաց զհետ գայ երրորդն, այսինքն դիտաւորութիւնն ստանալոյ զբարին վերջոյ:

Զհետ ներգործութեցս երեքեանց, որք են զվախճանաւ՝ գայ պարապուածն՝ ի միջոց: Ասա ոչ հինգերորդաբար զօրութիւն դիտաւորութիւնն մերձեցուցանի լսացութենն՝ ի հետազօտել ըզ միջոց դիպաւորս առ ստանալ զվախճան: Եւ այս

այս ներգործութեն կոչի խորհուրդ. կի խոր-
հրդածութեն: Որում՝ ի կողմանէ կատաց պա-
տասխանէ վեցերորդաբար հաւանութեն, ո-
րով կամքն հաւանի, կամ մանաւանդ բաղձայ
օգտութեն այնց միջոցաց. և զօրութիւ այսր հա
ւանման, կի հաւանութական բաղձանաց, շար
ժի խնացութեն՝ ի քննել և յորոշել զմիջոց,
խոյզ և խնդիր առնելով, թէ ոյք յարմարա-
գոյն իցեն և առաւել գիւրին, սակայն թէ
բազումք իցեն, և ոչ զայն հնար իցէ՝ ի ձեռն
առնուլ: Ուր այսպէս լինի եօթներորդ ներ-
գործութեն. զի գաւառական որոշիչ միջոցաց,
որում՝ ի կողմանէ կատաց պատասխանէ ութե-
րորդ ներգործութեն, որ ասի ընտրութիւն.
որով կամքն զմի միջոց նախասահմանաբար ընդունի
քան զմիւսն:

Այս չորեքին ներգործութիւքն զմիջոցք կար
գելոք առ վախճան, որոց՝ ի կատարիլն (ոչ
բանից կարգ է ասել,) միսի ձեռն՝ ի գործ:
գան զօրութիւք, և ազդումութիւք ընտրութիւն չար-
ժի խնացութեն ազդ առնել զգործածութիւնն
միջոցաց ընտրելոց. և այսպէս լինի ներգոր-
ծութեն իններորդ. ի հրամանն, որում՝ ի
կողմանէ կատաց պատասխանէ առանձնորդ վա-
րութեն ներգործական. որով կամքն մերձենա-
ցանէ զգործածական կարողութեան յառնուլ և
՝ի գործ գնել զմիջոցս: Ապա յետ ներգործական
մերձեցուցման պատասխանէ մեռսանութեորդ
դասեալ՝ ի կարողութեն հպատակեալս կամաց.
վարութեն կրաւորական. ի է առութեն միջոցաց
արարեալ զօրութիւք մերձեցուցիչ կատաց, ո-
րոց միջնորդութիւք, երկոսատանեորդաբար
վախճանն՝ առ որ այս ամ հետևութիւն ներ-
գործութեց գիմէր, ստացեալ լինի և ժա-
ռանգի, յորում ժառանգութիւն բերկրանօք
հանդչի կամքն, և այն բերկրական հանգիստ
կոչի վայելուչն:

Յայսցանէ երևի կատաց և լմնացութեն առ՝ի
միմեանց կախուածն և եղք. և կարգն, որ պահի

ի մարդկային կրօնութենս, զի թէ յորժամ խոհեմութիւն և հասուն բանիւ, և ոչ շուտափոյթ շտապմամբ՝ կամ երեւակայութիւն լոկով զործեցին: Քանզի յայտ է թէ բազումք են, որք կրեցեալ և երեւակայութիւն յափշտակեալք՝ ոչ ընդօրինաւոր կարգի շաւիղս գնան. և ոչինչ խոր հրդով, ոչինչ զործեալեացն կշռութիւն՝ զննութիւն, և ընտրութիւն վարին զանձինս: Սակայն և ի խոհականս այս ամ ներգործութիւնք այնպէս վաղվաղ կատարին. և անյապաղ գան զվիմեանց գինի. և աննշմարելի արօհութիւնք խառնին ընդ միմեանս, մինչ հազիւ ճանաչել՝ ևս և գործոցն զին՝ վկարգ նոյ, և զգանազանութիւն:

Արդ կամեցեալ իսկել ինչ զգլխաւորացն. կամեցումն սահմանի. պարզ հաճութիւն կամացս ի բարին երևեցուցեալ խոհացութիւն: Երբ է կրկին, առաջին և երկրորդ: Երկրորդ կամեցումն է, առ որ շարժիմք յայլմէ առաջնոյ. զի ոչ ի ծառն ի միջէ ոստոյ բուսանին այլ ոստք, այլ ի միոյ կամեցմանէ երկանեն այլք. ոչ ի կամելոյ զիսաւկութիւն՝ զհետ գոյ կամիլ զարծաթ ի գնել զիսաւկս իսկ առաջին կամեցումն է, որ ոչ երկանի յայլմէ, այլ ի նմանէ ծագին այլք. և այս կամ պարզապէս, և ի բոլոր կեանս, որպիսի է առաջին սխորժանի. որով մանուկն նորոգ հասեալ ի բանաւորութիւն, նախ առաջին զկամացս իւրոց առնու զմտիւ. կամ յետ խոհանածն ամ ներգործութիւն, որպիսի է կամեցումն զոր զարթեալ ի քնոյ՝ նախ առաջին կերպաւորեմք. և կամ ըստ մանաւանդ ինչ իրողութիւն. որպէս յորժամ յայլ ինչ զ աղեալ մեր, կամք լինին առնել նոր ինչ իրողութիւն անյարիր ընդ որս գործեաքն. զոր օրինակ յորժամ պարապեալդ արուն մոռք յոյս՝ գոյ յանկարծ խորհուրդ և կամք հրաժարելոյ յաշխարհէ, և ի կրօն մուտ նելոյ: Յայսգս այս ամ առաջին կամեցողութենէ ամ ուրեք հաստատութիւն ուսուցանէ աբդն Թովմաս, թէ [illegible] ի

՚ի կամաց , բայց կամքն ոչ լինքնին շարժի և մերձենայ առ այնս , այլ մերձեցուցանի մանաւանդ ի՛ն ազդեցութենէ յարարչէն իւրմէ յայ , որ ազդեցութիւն ոչ է սակ ֆիզիկական նախաշարժութենէ , որով ամ պատճառաւ առ ամ և իւրաքանչիւր ներգործութիւնս մերձեցուցանի յայ • այլ չարժութիւն ինչ յոյժ մանուածոյ , որ այնպէս ընդերգործութենին կինքն գրաւէ , մինչև ոչինչ տեղի լինքնին մերձենալոյ ՚ի յայն՝ թողու կամաց ։

Ա՚րդ զայս ճշմարտութենէ , զոր ածաբանք քննեն յերկար , ընդ թովմաս պէսպէս փաստիւք ապացուցանէ * ։ Յորս երեւելիքն են , նախ այն , որ առեալ լինի ՚ի համեմատութենէ իմացութենէ և կամաց , որով ոչ իմացութիւնն շարժէ զինքն ՚ի հաւանութենէ սկզբանց առ՚ի հաւանել եզրս կացութենէց , բայց առ հաւանութեն սկզբանց շարժի և մերձեցուցանի ոսկապէս՝ յարարչէն իւրմէ • սոյնպէս կամքն մերձեցուցանէ զինքն ՚ի միոյ կամեցմանէ յայլ • այլ առ առաջինն մերձեցուցանի միայն յիւրմէ արարչէ ։ Երկրորդ՝ զի ըստ այնմ շարժէ ինչ զինքն • ըստ որում է ՚ի ներգործութենէ ։ Իսկ արդ կամքն յառաջքան զառաջինն կամեցուն ոչ է ՚ի ներգործութե , այլ միայն ՚ի կարողութենէ ։ Ապա ոչ կարէ շարժել զինքն • այլ կարօտի շարժել յարարչէն իւրմէ ։ Երրորդ՝ զի յայմ կեանս առաջինն շարժուցն այնը կենաց է ՚ի ծնողէն • ոչ յայտ է ՚ի շարժման արարէ ։ Ա՚յլ ած է արարիչ , և ծնօղ իմացականն կենաց ։ Ապա առաջինն շարժուցն այնը կենաց , ջ առաջինն ձանաչուցն իմացութենէ , և առաջինն կամեցուցն կամաց , մանաւանդ ընդ մա վայելչանոյ ։ Չորրորդ՝ զի ամ բազմապիսի , այլայլելի , պակասելի , և ներընդունակաբար պատշաճօղ , արարի վերածել երբեմն ՚ի սկիզբն՝ ՚ի միապիսի՝ յանպակասելի , և ՚ի բնապէս պատշաճօղ ինչ , տոհմեալ յարարչէն բնութենէ ։ Իսկ արդ այլ շարժմունք կամաց են բազմապիսի , այլայլելի , և ներընդունակաբար պատշաճօղ ։

* ա. տ. խ. ֆէ. պր. ֆ։ ա. է. խ. ի. պր. ֆ։ Ա ընդ հելլա նասայ. գլ. ֆէ. ա այ ։

Ապա պարտին վերածիլ յառաջին ինչ միապես՝ անպակասելն, բնապէս պատշաճեալ, և յարարչէն կամաց մանաւորապէս տուեալ։ Հինգերորդ, ղի կամքն շարժէ զինքն և վերձեցուցանէ միջնորդութիւն իսորհրդոյ։ Այլ քան զառաջին կամեցումն ոչինչ խորհուրդ կարէ կանխել. ոչ ինքնին իսկ յայտ է. զի նա է արմատ և ծագումն ամ խորհրդածութիւն։ Ապա առ առաջին կամեցումն կամքն ոչ վերձեցուցանէ զինքն, այլ յայլմէ, ի յարարչէ իւրմէ վերձեցուցանի և շարժի։ Ասաի ոչ 'ի նկարելիլ սաղմին նախ երևի շարժումն սրտի տուեալ 'ի ծնողէն, որ է արմատ կենաց, գործարան ոգւոց. սկզբնւր և սկիզբն կենսական շարժմանց. սոյնպէս և 'ի կամս՝ առաջին ախորժակին, որ է սերմն ամ ախորժակաց, և բազձողական կենաց սկզբնւր և ծագումն. է 'ի մեզ մանանաւորապէս յայ, և ապա խորհրդով և կշռութիւք համացութիւք ընդարձակի, և ծաւալի յայն անընդհատ հետևողութիւն ախորժակաց, որոյ աղխաղխեալ ածէ զմեզ 'ի կամիլ զհեռագոյնս, և յանբաւս պատատղէ յերոլութիւնս։ Այլ զայսցանէ ձոխագոյն և պոցեա յածաբանութէ։

Ղնտաւորութիւն սահմանի. գործունեայ դի մղութիւն կամաց 'ի ստանալ զվախճանն միջոց։ Չի այն պարզ հաճութիւն ընդ բարին, զոր վերագոյն էնթափրեցաք ընդ անուանմբ կամեցման, 'ի գալ գոհման զհնարաւորութիւն ստանալոյ զբարին, ասէ, զօրանայ, և հաստատի յանդրդռելի բազձանս ստանալոյ զվախճանն միջոցօք ինչ. և այն է դնտաւորութիւն. ոչ սակ նաբար է զվերջնոյ վախճանէ. բայց և կարէ լինիլ զ'ինջնոյ. զի և զնոյն հնար է դնտաւ, ըստ որում ստանին միջոցօք ինչ։

Խորհուրդն ուզղէ զընտրութիւն. վ՚ն այն սահմանի. զինուիթե, կամ կշռութիւն ընտրելի միջոցաց։ Ե՛ն ներգործութիւն գործնական նմանցութիւնք. որում առ'ի լինիլ կատարեալ և լրացեալ՝ յերից պատճառանաց պարտ է բազկանալ։

Առա-

Առաջինն է հետազոտութիւն միջոցաց : Երկրորդ քննութիւն, կամ կշռութիւն օգտի իւրաքանչիւրոց : Երրորդ դատումն՝ թէ արդեօք կամաց, եթէ զնոսին՝ ի բազմաց անտի միջոցաց արժանիցէ առնուլ. և յայնմ դատման կատարի բովանդակ խորհրդածութիւնն : Յայսցանէ յայտ է, թէ խորհուրդն է միայն զմիջոցաց. վ՚ր զի վախճանն է հնձն և սկիզբն ամ խորհրդածութիւնէ, և վ՚ր այն ոչ անկանի ընդ նուաւս. ոչ և՝ ի տեսականս՝ սկզբունք արամաբանութիւնէ ոչ անկանին ընդ արամաբանութիւնէ, այլ պահանջին առ այն : Քանզի յայտ է թէ խորհուրդն ոչ է գործոց. որք արդեն բացորոշեալ են և ատոյգ, և որք ոչ են՝ ի մերում իշխանութիւնէ. զի որք ատոյգն են և բացորոշ, ոչինչ պէտս ունին քննութիւնէ. իսկ որք ոչ են՝ ի մերում իշխանութիւնէ, ոչ է հնար մեզ առնուլ զնոս՝ ի ստանալ զվախճանն : Այլ արդ՝ խորհուրդն է խուզումն առնլի միջոցաց.

Հաւանութիւնն զհետ երթայ խորհրդոյ: Քանզի երբեմն խորհրդական զննութիւնէ բազում միջոցք պատշաճականք առաջի դնին կամաց, կամքն հաճել ընդ օգուտս նոցա, ասի հաւանիլ: Արդ հաւանիլն անհրաժեշտ է համախոհ լինիլ ընդ այլոսն. և երբ յայլոյ միտս շրջիլ. ուստի հաւանութիւնն է տիրապէս հաճութիւն կամաց ընդ այնմ, որոյ խնդացութիւնն երբ օգտակարաց լինի հաւան : Քանզի յայնժամ կամքն ասի համախոհ լինիլ խնդացութիւնէ, և երբ՝ ի նոր միտս շրջիլ. և վ՚ր այն հաւանութիւնն վերաբերի առ կամն : Արդ յայտնի է և նշանակ ոչն Թովմաս *. Թէ հաւանութիւնն վերջին՝ որում նոյն հետայն զհետ գայ ներգործութիւնն և ընտրութիւնն, վերաբերի առ բանն վերին : Եւ այս յայտ է նախ փորձիւ. որով առնանեմք, զի որչափ և աղիկատցին առորին կատարելութիք, ոչ երբէք լինի յառաջանալ՝ ի ներգործուն, թէպէտ և՝ ի պատրաստ լցէ, եթէ ոչ հաւանեսցի վերին մանն միտս. ընդ որով են այլք : Երկրորդ բանիւ.

* ա. է. խ. ձէ. պ. է:

զի որովհետև հաւանութ՛ե՛ան ՚ի ներդործութ՛ե՛ն է վախճանական վճիռ • յայն մասն հոգւոյ պարտի վերաբերիլ, որ ՚ի վերջոյ դատէ զնա։ Եւ սա է բանն վերին • յորոյ առնէ ոչ գոյ բողոքել յայլ։ Ուստի մեղք ոչ համարին կա տարեալ, թէ ոչ վերին մասն հոգւոյն հաւա նեցոյ այնմ, կամ լռեալեայն, և կամ յայտնա պէս ։ Յորոց խնամանմբ, թէ այս ամ շարժ մունք թշնամութ՛ե՛ն, բարկութ՛ե՛ն, և ցանկու թ՛ե՛ն, և այս ամ խորհուրդք անհաւատութ՛ե՛ն, հայհոյութ՛ե՛ն, և պղծութ՛ե՛ն, որք յերևակին ՚ի տառապելոց վերայ հասանեն, նեղեն, խռո վեն, և տապնապեն, ոչ են մեղք, եթէ ոչ ՚ի վերայ գայցէ հաւանութ՛ե՛ն այնը վերին մա սին, (որ մերձեցուցիչն է այլոց,) կամ յայտ նապէս՝ հաճելով ըստ այնմ, և կամ լռելեայն, ոչ ըստ արժանեաց հերքելով, որոց հերքումն կատարի, ոչ խուճապիւք մտաց՝ զդալուսաւոն կամելով խափանել, զի այս բազում անգամ անհնար է • (Քանզի ըստ հնդրեայ դլխոց, ՚ի հաւանել զմին եւանեն այլք •) այլ արխական դիմադարձութ՛ե՛ն, ոչ տալով հաճութ՛ե՛ն եթէ ՚ի գործն և եթէ ՚ի բերկրութ՛ե՛ն • և ՚ի բարեխ

շնորհելով զմիտս ։

* Ք• Եա- ցոյականաց

Ընտրութ՛ե՛ն սահմանի յարխատոտէլէ * ։ Ցան կնել յառաջագոյն խորհեցեալոց ։ Յորմէ ե լանէ այս սահման ։ Ընտրութ՛ե՛ն է միոյ քան զմիւսն որոշողական ընդունութ՛ե՛ն • ուստի են թադրէ զնորհուրդ ուղղութ՛ե՛ն • և վասն այն ոչ է ՚ի յանբանս, որք ոչ խորհրդով ուղղին, այլ ազդմամբ բնութ՛ե՛ն ։ Խնդիր մեծ է յաղագս ընտրութ՛ե՛ն, թէ արդեօք հնար լոյծ կամաց յերկուց միջոցաց զնուազ բարին ընտ րել ։ Զայս որ յուծանութ՛ե՛ն քննի յերկար • կամեցեալ սակաւուք զննել • նախ ստոյգ լինի է, թէ որ է նուազ բարի յինքեան, մանաւանդ որ այդպիսին համարի ՚ի հասարակի, երբեմն նախատեծաք ընտրի քան զմեծադոյն բարին • յայտ է թէ, վշ զի կամքն ոչ առ այնոսիկ, որք

հա-

համարին բարի բացարձակապէս, և՛ ի հասա
րակի, այլ որք մեզ, և առաւ, և այժմ՛ ի մաս
նաւորի։ Ասաւ յիրաւի գրէ քերթօղն՝ ասել
մեդեայ.

Տնաանէմ ղլաւն և յայն հաճիմ,
այլ՛ ի վախճարն էս նիզպիմ։

Բայց անհնար է, թէ որ առաւ և այժմ վերջին
գառնաւոքն համարի նուճազ ընտրելի, քան է նուճազ
բարի բարուքեքն օգտի, նախառաքեալք ընտրես
ցի քան զմիւսն, որ առաւել ընտրելի համարի։
Ա՛ի՝ ալ ընտրութենն է բարձանք յառաջագոյն
խորհեցեալոյ. քան է խորհրդածութեքն նախադա
տելոյ։ Երկրորդ՝ զի կամքն ենթադրէ զնմա
ցութենն, և զհետ երթայ նմ. և վասն այն ըմ
այնմ գնմէ՛ ի բարին, ըստ որում թեւադրէ
գնմել նմացութենն։ Ապա անհնար է, թէ՛ ի
թեւադրել նմացութեքն նախառաքեալ ընտրել
զայն ինչ, և զայս ինչ՛ ի վերջոյ գառնել. կամքն
զայս ինչ նախառաքեալ ընտրեցեալ, և զայն ինչ
՛ ի վերջոյ գառնացեալ։ Թող զայլ բաղում զբա
ւոր պատճառս։ Բայց քանզի այն ինչ, որ ըմ
մեզ մտածութեքն համարի նուճազ բարի և օգ
տակար, հնար է նոյնս ըմ այլ մտածութեքն համա
րիլ լաւագոյն և օգտակարագոյն, գէթ առ՛ ի
գործ դնել զաղատութենն. վ՛ այն հնար է և
նախառաքեալ ընտրիլ։ Յորմէ լուծանին և
առարկեալքն՛ ի հակառակն ասելին։

Քրամանն՝ ըստ սքոլն Թովմայի *, առհմանէ, * ա. է. խո
ազդարարութենէն կարգագիր՝ գործունէութեար ձէ։
շարժիչ՛ ի ներգործել։ Ա՛եկին առհմանս. զի
յետ գիտելոյ զվախճանն և ընտրելոյ զմիջոց,
ապարտ լինիլ գնմանէն առ՛ ի գործ դնել զմի
ջոցս և՛ ի տանիլ զվախճան։ Զայս գնմանէն
գործադրիչ ոմանք հրամանն, ըստ որում
զկարգեալն՛ ի բանէն և զհաստատեալն՛ ի կամաց
հրամարակէ, ազդ առնէ, և ըստ առելոյ սքոլն * կան. ֆէ.
Թովմայի *, բաշխէ՛ ի գործադրիչ կարողու յաղէս ճշդ
թիս։ Ասաւ՛ ի հրամանն էն երեք. ազդարա հարգաւէ.
րութիւն ապնելի նրին. կարգաւորն հոգատա պր. ճէ.

կաց առ այն՝ զոր պարտ է առնել, և մերձեցուցումն ՚ի գործ : Զի այն ազդարարութեն և կարգումն ոչ պարտի լինիլ սոսկ ծանուցական, և ցուցական, զոր նշանակէ եղանակին ահմանական, այս ինչ է առնելի : այլ զարթուցիչ, և գործունէաբար մերձեցուցիչ ՚ի գործ, զոր բացայայտէ եղանակին հրամայական, արա՛ դայ : Իբր զերեսին զայս բացատրէ ահմանին առանձեալ :

Բայց քանզի ՚ի ներգործութեն հրամանի երևի լինչ կամաց, և երևի լինչ լսացութեն, տա թակոյս է, թէ առ որ կարօղութեն քերիցի էպէս : Սքն Թովմաս ասէ լինիլ ներգործութեն լսացութեն նախեմնթադրողի կամն : Որոյ պատճառն է. զի հրամանն է հապէս ազդարարութիւն կարգադիր մերձեցուցիչ ՚ի գործ. արդարդ առնելն, և կարգելն առ լսացութեն վերաբերի, իսկ դէյեցուցանելն առ կամն : Ասասի էութիւն ներգործութեն հրամանի վերաբերի առ լսացութեն. իսկ գործունէութեն զորունն ՚ի մերձեցուցանել առ գործ, ածանցի ՚ի կամաց. ըստ է յընտրութեն անտի, որոյ կանխեալ քան զհրամանն՝ ազդէ ՚ի նա զիւր գործունէութեն : Զի որպէս գեղեցիկ գրէ սքն Թովմաս, ՚ի սպորտարգելալ զօրութիւն առաջնոյն հայ ՚ի չէրնն : Ասասի խոհեմութեն, որ է առաքինութեն ուղիղ հրամայելոյ, դադարէ յիմացութեն :

Վարուն սահմանի, մերձեցուցումն երևի ՚ի գործողութեն : և վ՚ը զի սեպհական գործ կամաց է մերձեցուցանել զայլ կարողութիւնս, վ՚ը այն վարուն տիրապէս է ներգործութիւն կամաց :

Վայելուն սահմանի. հանգիստ և քերկրութեն ՚ի վախճանն, և ՚ի բարին առաջակայ : Ասասի վ՚ը զի կրկնակի ստանի բարին և վախճանն. կամ ըստ դիտողական գոլոյ յուսով, կամ ըստ իրական գոլոյ՝ իսկական ժառանգմամբ, կրկին է և այս վայելուն : Մին՝ անկատար,

առար, և իբր նախաձաշակ. որով բերկրիմք ՚ի բարին ժառանգեաւ ՚ի յուսոմ. որպես ասէ առաքեալն, յուսով խնդացէք: Եւ երկրորդն կատարեալ, որով զուարճանալ հանդիսիմք ՚ի բարին առացեալ ըստ երկնից: Աւրդ վայելումն ՚ի լաւին բարբառ ածանցի ՚ի պտղոյ, որպես թէ ասէաք, պտղաքաղութիւն: Իսկ ՚ի պատուին են երկու կնճ, անուշութիւն, որով բերկրեցուցանէ, և վերջնութեն; ըստ որում վախճանէ և պատակէ զերկոս միակութեն. արդ թէպէտ ըստ առաջնոյն վայելումն կարէ լինել յինչ և իցէ բարիս, ըստ որում բերկրեցուցանէ; բայց ըստ երկրորդին է միայն ՚ի վերջնում վախճանի. որ լիով վախճանէ՝ հանդուցանէ, և պատակէ զամենայն ախորժակս կամաց: Աւյժ զայսցանէ շատ լինել ցայսմայր:

Ի՛ՆԴՈՒՐ ԵՐԲՈՐՊ:

Յաղագս կրկին:

Յարձակմունք արտի՝ եւ եւեալք ՚ի զգայական բաղձանաց, զորս նշա նակէ հիւրդ անուն, այնպէս ՚ի հա մարի են յիրողութիւնս բարուց. ինչ զի յոլով յառաքինութենէ ՚ի սոցա ուղղութիւն պատահին. և պրեթէ ամ մոլութիւնք յանկարգութէ սոցա գան յառաջ: Վասն այն կարեւոր համարեցաք գրել ինչ զսոցանէ, և ՚ի սքին Թովմայէ, որ զայսմանէ գեղեցիկ Հոխաբանեաց * ծայրաքաղ արարեալ աստէն առաջի կացուցանել. զի մի ՚ի նմանութ այսպիսի, որ առ ծանօթութէն քա րուց կարի լինն պնտանի, և առ գիտել զոճար ձալի, զանցառու գտանիցիմք:

* ա. Ք. ՚ի փառնէր էին դէր նոյ մինչ ՚ի նոյնէն ին:

Ա՛ռդ ՚ի համառօտն փութացեալ, զոր լինչ զկրից առաջի կայ մեզ գրել, յերկս պրակս բո վանդակեացուք: խօսեցեալ նախ յաղագս կր քից առ հասարակ. եկիդ յաղագս կրից ցան կական մասին. երրորդ յաղագս կրից ցաս մնականին:

ՊՐԱԿ ԱՌԱՋԻՆ•

Յաղագս կրեց առ հասարակ ։

Որինչ խնդրի զկրից առ հասարակ, վերածի յերկիս, ըստ թէ զինչ իցեն, քանի՛ իցեն, և զիարդ բաղդատիցին առ բարոյական բարուքեն և չարուքեն։

Այրքն՝ ի յունաց անուանի էպիւս, զոր կիկերոն թարգմանէ աղմուկ • և կուինտիլիանոս, ախորժակ • այլ կիրքդ անուն առաւել համեմատ թուի յունականին ։ Իսկ զերն սահմանեն բազուկք բազմօքինակ ։ Ստոյնկեանք զկիրս ասէին լինել• ամբոխումն սրտի խոպորեալ՝ ի բանէ ընդդէմ բնութեան ։ Բայց այս սահման ոչ պնուքեն կրից, այլ ըստ պակասութեան բացատրէ ։ Այլք համառօտագոյն սահմանէին զկիրս, ոստիկանն բաղձանք • և այլք, ընդհանուր ևս ամբոխումն սրտի, կամ կծիռն, ևս պնդումն ասէ ։ Բայց ընտրելագոյն քան զայլս է սահմանն, զոր բերէ ձեզն Թուլիոս՝ ի դամասկացւոյն * • որով կիրքն ասի, շարժումն բաղձողական զօրութեան զգալոյ՝ անբնակայութեան բարւոյ կամ չարի ։ Գիր ոմանք զի՛ զոր սակս թուլութեան յաւելու, հանդերձ մարմնական հիւանդութեամբ ։ Իբր զի այնք չարժմունք զգայական բաղձանաց միշտ լինին այլայլութեամբ իմն մարմնոյ • յորմէ իսկ անուանին կիրք ։

* անուն գիրս ոմանց։

Արդ նախ ասէ շարժումն • ի սմբոխումն, և իբր յարձակումն լինչ, զի ինչ այն՝ ի տեղւոյ սեռական ։ Եւ յարի, բաղձողական զօրութեան զգալոյ, զի նովաւ սկսցի զատանիլ • եթէ յայնցմանց, և փոփոխութեանց, ընդ որս ունկանի մարմին մեր • և եթէ յախորժակաց կամայ • զի և այնք ըստ իրաց լինչ կարեն ասել շարժումն ։ Յատկէն անբնակայութեան բարւոյ կամ չարի, նշանակի բուն պատճառ այսց շարժմանց ։ Վերզի սեռական շարժիչ զգայական բաղձանաց և բարւոյն

և

և չարն ըմբռնեալ երևակայութիւք. ոչ սեպհական չարժիչ կամաց է բարին և չարն ըմբռնեալ իմացութիւք: Իսկ յետին մասունքն, հանդերձ մարմնական փոփոխութեամբ, ոչ միայն նշանակեն զմակ յաւելեալ ինչ՝ հուն կրից հետևակ. այլ և զպանապանութեն նորա, եթէ 'ի շարժմանց կամաց, որ վն զի ոչ է 'ի մարմնական կազմուածս, ոչ շարժէ զինքն մարմնական փոփոխութիք; և եթէ 'ի շարժմանց զգայական մասին ձանաչական, որ թէպետ հաստատուն է 'ի մարմնական կազմուածս, բայց ըստ ինքեան ոչ փոփոխէ զմարմինն զելն փիլիգիա, այլ միայն դիտողապէս. իսկ կիրքն և փիլիգիապէս փոփոխէ զմարմինն. մանաւանդ՝ ոչ նշանակէ զբն թուիմաս *, զինքն զսիրոն. զի՝ ոչ նա ինքն ասէ, յամենայն ինչ յաւելանայ ինչ կամ նուազի 'ի բնական չարժմանէ արտին, ըստ որում սիրտն ապրիգոյն կամ նուազգոյն չարժի ըստ ինչնոյ, կամ նուազնոյ:

* ա. է. կա. ի գ. պ. է. ա. է:

Յայտնի բաժանման կրից պիտելի է, զի ամանք են ցանկական մասին, և ամանք ցասմնականին: Քանզի են չարժմունք զգայական բաղձանաց. և վն այն պարտ է նոյ բաժանիլ՝ ըստ բաժանման բաղձանաց: Ընդ՝ բաղձանաց մի մասն ասի ցանկական. որ յածի զղգալի բարեաւ և չարեաւ, առակապէս առեալ: Իսկ միւսն ցասմնական, որ հայի 'ի բարին և 'ի չարն ոչ առակապէս, այլ իբրև 'ի գժուարահաս. և վն այն մարտիւ ինն և ձգամբ հասանելի: Իսկ տարբերին կիրք ցանկական մասին 'ի կրից ցասմնական մասին, ոչ նշանակէ զբն թուիմաս * . զի ամ կիրք ցանկականին կամ դիմէ 'ի բարին, կամ հեռանայ 'ի չարէն. ուստի ներհակին միմեանց 'ի կողմանէ առարկային, զի բերին 'իններհակն եղեալ: Բայց կիրք ցասմնական մասին յածին զնուիրն առաջի կայնել ներհակեալ չարժմամբք. ոչ յոյսն դիմէ 'ի բարին գժուարահաս, իսկ յուսահատութեն հեռանայ 'ի նմանէ: Համարձակութիւնն յառնէ 'ի վերայ չարին. իսկ երկիւղն ոչ

ընդ

ընդ նովաւ : ուստի ներհակին միմեանց ոչ միայն ՚ի կողմանէ եղերն, այլ և ըստ մասէ[ղ]ս, և ըստ հեռանալոյ ՚ի նոյն եղեռն :

Յանկական կիրք են վեց. սէր և ատելութիւն, ցանկութիւն և փախուստ. ուրախութիւն, և տրտմութիւն : Սէրն է իբր ծանրութիւն ախտոյ ՚ի բարին. վասն որոյ ասէ սէրն օգոստինոս, սէրն իմ ծանրութիւն է իմ : Ցանկութիւնն է շարժումն ՚ի բարին՝ յաւաչ եկեալ յոյնմ ծանրութէ : Ուրախութիւնն է հանգիստ ՚ի բարին : Եւ զտրտմութիւն հակառակին, Ատելութիւնն է իբր ծանրութիւն յեռտընկրկօղ ՚ի չարէ : Փախուստն է շարժումն պատճառեալ յոյնմ ծանրութէ : Տրտմութիւնն է բուռն պագարութիւն ՚ի չարն :

Յաստնական կիրք են հինգ. յոյս, և յուսահատութիւն. համարձակութիւն և երկիւղ. և բարկութիւն, որոյ ոչ գոյ ներհակն : Յոյսն քաջալերէ զսիրտն առ դժուարահաս բարին : Յուսահատութիւնն լքուցանէ : Համարձակութիւնն ՚ի վերայ յառնէ դժուարին չարի. այլ Երկիւղն նուաճէ : Իսկ բարկութիւնն ՚ի պատճառս չարի բորբոքէ զսիրտն և սրէ ՚ի վրէժխնդրութիւն : Ամենայն կիրք յաստնական մասին՝ ծագին ՚ի կրից ցանկական մասին, և յոյն եղերին. զի յաստնական մասն է իբր պաշտօնեայ ցանկական մասին, և որպէս է դիմել ՚ի բարին և հանգչիլ ՚ի նմին, իսկ նորա զարգելն ՚ի բաց բառնալ :

Յալոգս բարութիւնք և չարութիւնք կրից յայտ է կարծիք առաքինեանց, որք ոչ միայն գնէին զգկիրս՝ անպիտանս առ առաքինութի, այլ և զնոսին դատապարտէին ոչ ամենևին չարս : Իսկ ձեմականք գովէին զկիրս չափաւորս, և կանոնաւորեալս բանիւ, իբրև բարի : Արդ Թէպէտ այս երկու կարծիք երևին միմեանց հակառակ. բայց ոչ նշնիկ ըստ Թովմայ * . զանազանութիւնն է միայն ՚ի ձայնի, այլ յիրօք են միաբան : * ա. է. ի. ե. պ. է.

ամէ մերոյ զկանոնաւորեալս բանիւք կոչէին կամ
ինչ զանցեալսն ըստ սահմանադրութեան բանի,
կամ զանապատն, կոչէին յունարէն բանօս, ցո
ազմունս, հիմանդութիւնս, կամ ախտս: Եւ յայս միտ
առեալ կիրքն, ցոր ըստ որում խոտորի ՚ի կանո
նէ բանին, ևս ըստ ձեմականաց կ՚ըսէ, և մո
ղի: Բայց ըստ որում անսայ և գործակցի բա
նին, և զ՚ի ստոյգիկեանց դատապարտի:

Բայց գիտելոյ ինդիր ինդրի, Թէ արդեօք
կիրքն ՚ի գործակցիլ կարում բանին և կամացն,
նուազիցէ՞ պատասխանութիւն կամաց, Թէ առաւելու
ցու: զոր օրինակ, եթէ գաւազան ոք կրկնէ.
և բորբոքմամբ զգայական մասին կատարիցէ
պարգարութիւն, արդեօք գործէ՞ լաւագոյն կամ
չառեգոյն՝ քան յորժամ լռելով զգայական
բաղձանացն, զնմ զգործն հեղինակ և լրիով կա
տար վճարիցէ:

Պատասխանեմ, չայոմ վայրկ պարտ է ընդ ամէն
ժամայն զանազանել: Քանզի կիրքն կրկնակի
բաղդատի առ բանն, և առ կամս. մի՝ նոր
նախընթաց, և երկրորդ նոր հետեւող. քանզի
երբեմն աճապարեալ կրնչ՝ յորդորեն և ստի
պեն զկամն ևս և՚ի բարի լինչ. զոր օրինակ յա
ղորմիլ, ՚ի պատժել, և այլն. բայց երբեմն ա
ճապարեալ բանին և կամացն զարթուցանեն
զչարժմունս կրնչ, զի մի լինելոյ գործն թու
լութիք, այլ հեռանդեամբ և կորովութիք. վը
զի կիրքն են նոր նախորդիք լինչ, որք ազդեն գոր
ծոյն զմոտադրութիք, զտաստկութիք, զեռանդն,
և զկորովութիւն: Ըստ այսմ դատաւորն յա
ղարկութիք չարաց գրգռե զբարկութիք. և զի
նուազն ընդդեմ թշնամւոյն սրէ զքաջութիքն
սրտմտութիք, զոր յիրաւի կոչեցին նախնիք ա
կադեմեանք, չեսան արիութիք. Ուստի և հոմե
րոս ասէ. Ընդ առաջինութիւնէ խառնէ՛ զդաստուն:
Զայս եդեալ դիւրաւ յայտնի ինդիրս. Զի
կիրքն, որ կանխէ և ձգէ զհետ իւր զկամն.
նուազիցէ զբարութիքն. մի՝ զի մթագնէ զդա
տաւճն բանին, յորմէ նոր յաղթելոյ կախի բա
րու-

թուին բարոյական, որ և վը այն իբրև՝ ի պղտոր աղբեր վտակ՝ ոչ լինի յատակ։ Երկրորդ՝ զի նուազել զազատութիւնն, վը զի կամքն յարձակ մամբ կրից յափշտակեալ՝ ի նուազ ինքնիշխան և ներգործութիւն սր։ Բայց կիրքն հեռւոզ ոչ նուազել զբարութիւնն, այլ զի կրկնակի գոյ նմա հեռւել. ի ըստ զէտման, ըզ որում կամքն ի սատականալ իւրում՝ ընդ իւր յափշտակէ զատորին բաղձանս. և երկրորդ ըզ ընարութիւն, ըստ որում կամքն բացայայտ և յանուանէ ընտրէ զի ի կրից, զոր օրինակ զցանուալ, յահաբ կութիւն։ Ի հեռւելին ըստ առաջնոյն, ոչ յաւելու տկրասկս, այլ ցուցանէ զվնասադոյն բարութիւն, մանաւանդ ըստ իւրաց ինչ ատրածանէ զնա։ Իսկ ի հեռւելին ըստ երկրորդին, յաւելու զբարութիւն ներգործութիւն։ Զի առկայ տարերութիւն բարոյական բարւոյն վերաբերի, ոչ միայն՝ զի բարւոք գործիցէ մարդ ըստ բանական մտանն. այլ զի և զանդամս իւր, և զիմ ախորժակս զինս պատրաստեսցէ արդարութե, ոյր ասէ առաքեալն։

ՊՐԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ։

Յաղագս կրից ցանկական մասին։

Կիզքն առնեմք ի կրից ցանկական մասին, վը լինելոյ նոցա սկզբունք և եկեալ կրից ցասմնական մասին։ Արդ ոյր առաջաք, են վեց, սէր և ատելութի, ցանկութի և վախճուստ, ուրախութի և տրտմութի, զորոց կարդաւ խօսեսցուք յառաջի կայդ։

ՅՕԴՈՒԱԾ ԱՈՒԱՋԻՆ.

Յաղագս սէրոյ և ապէնութեան:

(1) Երկոսին փակեմք ընդ միով մակագրութեամբ. զի ներհականք ներհականօք ծանօթանան. և վասն այն զհակակայից նոյն է գիտուն: Ընդ սկիզբն արարեալ յառաջնոյն, սէրն (որ և աստեղուին,) է կրկին, զգայական, և խմացական: Խմացական սէրն է ախորժակն այն, որով կամքն հաճի ընդ բարին ըմբռնեալ խմացութեամբ. իսկ զգայական սէրն է կիրք զգայականն բաղձանաց, որով հաճի ընդ բարին ըմբռնեալ զգայութեամբ: Ի դէպ է յաւելուլ և զերծորդ, ի զբնականն. որ է յօժարութիւնն իւրաքանչիւր բնութեան առ իւր պատշաճն: Զառաջնոյ և զերծորդէ ոչինչ ունիմք խօսիլ, բայց միայն զզգայականէն, զորոյ զբնութիւն, զպատճառս, և զգործս զննութեամբ յառաջիկայդ:

Յաղագս բնութեան սիրոյ:

Սէրն ի բազմաց բազմօրինակ սահմանին: Ի պլատոնեանց ասի, Ցանկութիւն գեղեցկի, կամ յորում սրտի ի գեղեցկին: Այլ այս սահմանս պատկան երկոքեամբք. Մի՝ զի չիտէ զերկուս կիրս, զսէր և զցանկութիւն: Եւ երկրորդ, զի է թերատ. վասն զի սէրն է առ ամ բարի. իսկ գեղեցկին երբեմն լինիլ միայն առեսական ինչ բարւոյ: քանզի ամ գեղեցիկ է բարի. այլ ոչ ամ բարի է գեղեցիկ, զի ոչ առեմք զհասոց գեղեցիկ. այլ բարի: Այն զի գեղեցկին բազում անգամ ոչ երեւի լինիլ եղեր սիրոյ. այլ մանաւանդ կարի և հայծ. որով բարին յանկուցանէ ի սէր իւր: Զի գեղեցկութիւնն է իբր ծաղիկ, ձառագայթ, և ծաւալումն բարութեան, որ սիրի: Այլ զայսցանէ լիագոյն գրեսցուք ի ձառն զպատճառաց սիրոյ: Սմանք սահմանեն զսէրն,

զսկերն, Շարժուն բազկանաց, որով յարի միրդն ընդ
բարին, ոչ արարողական՝ այլ ախտաժական յար
մամբ: Բայց այս սահման երևի հակառակիլ
յեզերան: զի շարժիլ առ բարին, և յարիլ ընդ
նոյն, երևին միմեանց հակառակ. զի ոչ շարժ
մամբ առ բարին, այլ յաւէտ հանգստեամբ՝ի
բարւոյ լինին յարուածն կամայ՝ի բարին: Ապա
լաւագոյն թուի քան զայլս սահման սոքին թուի
մալն, զոր ասէ: Սէրն է հաճութիւն բազկալուծ,
կամ բարւոյ:

Օ այս պատուական սահման մեկնէ ոչն Թով
մաս՝ եպեաք Թէ կիրքն է գործ արարողի՝ի *ա. է. կո.
կրօնն: Ապա զոր օրինակ առնօղն բնական կրկ ինչ. պ. է:
նակի փոփոխէ զկրօնն. նախ տալով զառաջ,
որ է սկիզբն շարժման. երկրորդ միջնորդու
Թիւն առաքի տպաւորելով զշարժուածն: ոչ որ
արտադրէն զքար, տայ նմա նախ զծանրուԹիւն,
երկրորդ միջնորդութիւն ծանրութիւնն զշարժուածն
՝ի կեդրոն. ուրնպէս (ասէ) բազկալուին գայ բազ
կանաց նախ պէտպէտանութիւնն ինչ առ այն, որ է հա
ճութիւնն ինչ ընդ բազկալուին. յորմէ պիտի գայ շար
ժուն առ բազկալուին. ի բազկողական շարժուն ընդա
նուր գործէ. ոչ ասի չերբէ գերբ հոգոյ: Քանզի
բազկալուին շարժէ զբազկանս. առանձինն՝ի նմա ըստ
երայ ինչ պյօժարութիւն: (այլ և տպաւորելով՝ի
նմին կրկ բերան ինչ ծանրուչ, և անբռուն յօժա
րեցուցիչ բազմանաց՝ի բարին:) և բազկանդն
դիմէ՝ի սպանաւ զբազկալուին երօք, ոչ զի անդ լինիլ
վանճանի շարժման, որ ելեալ ոչինչն: Հապա առաջին
գոգոհութիւնն բազկանաց՝ի բազկալուին, (այլ բաղա
դանութիւնն այն, որով բարին բազձալի փոփո
խէ զբազձանս՝ զայն ինքեան ոչ սիրականեալ, և
յինքն գրաւեալ և յօժարեցուցեալ, տպաւո
րութիւն այլաբանեալ ինչ բերելն և ծանրութ,
որ սկիզբն է՝ի նոա գիմելոյ.) կուի ասէ. որ ոչ
այլ ինչ է, քայց էրէ հաճութիւնն ընդ բազկալուին:
Զայսմ հաճութիւնն պիտի գայ շարժուն՝ի բազկալուին, որ
է ցանկութիւնն. և հոսուն յնոյն հանգիստ, որ է սուա
քութիւնն:

Ասէ

Ասացեալ. Հաճութեան ոչ այլ ինչ թուի լինել, բայց եթէ սկզբնաւորութեան ինչ սիրոյ, և նախաձաշակ. և իբր արշալոյս: Ապա ոչ բարեաց սահմանն սէրն հաճութեան, ոյք եթէ զսիրոն սահմաներ արշալոյս, և զպատուէն, ծայրիկ: Պատասխանեմ. հաճութեանն է նոյն իսկ սէրն. այլ մնացեալ կրկնակի, մի իբր նոր, տկար, և սհաս, որ դեռ ոչ յատիչսակէ, այլ միայն 'ի հարևանցի շարժէ, և դրդէ զբաղձանս, և յայնժամ ոչ ասի տիրապետ սէր, այլ առաւել սկզբնաւորութեն սիրոյ. կամ սուկ հաճութիւն: երկրորդ մնացեալ իբր ալդէն զօրացեալ, հաստատուն, անյողդողդ, և ևշխեցօղ բաղձանաց. յորժամ բարին սէր 'ի հարևանցի միայն շարժէ, այլ հզօրագոյնս հակէ յինքն զբաղձանս, և յայնժամ ասի տիրապետ և կատարեալ սէրս սէր:

Երդ այս կատարեալ հաճութեն ընդ բարին, եթէ ևցէ ընտրութեբ, որով որոշիչ գատմամբ բարի ինչ 'ի բազմաց զատանի ուրոյն՝ դիմել ախորժակին առ այն, ասի սիրելութիւն: Իսկ եթէ ասակապես ևցէ 'ի սաստիկ ստացողութեն բարւոյն յատիչսակողն զախորժակս, անուանի լրիւ սէր: Վայ այն ասէ դիոնեսիոս *, Ոմանց 'ի սէրց ապնուշագոյն լուծեցաս սէրդ անուան, քան սիրելութիւն: Իբր ոմն, ոյք գերեզմկի մեկնէ զերն թովմաս * . Հրաւիրեալ դիմէ մարդ առ այծ 'ի չէառն սիրոյ կրառարապէս՝ ըստ էրայ ինչ չգիտաս յայ, քան էրիք բանիւ առ ալիքն ասելով՝ ես վայ այն ապնուշագոյն է սէրն քան պսիրելութիւն. և վայ այն ապնուշագոյն է սէրն քան պսիրելութիւն: Ապա եթէ 'ի հաճութեբ վերայ գայցէ մեծ ինչ արժողութեն բարւոյն սիրեցեալոյ, ըստ որում որ սիրի է յարգի յոյժ, յայնժամ վերատաքրաւ կուգեմք սէր հիղճական: և վայ այն ումնէ ոտ պտեղն յատկապէս 'ի սէր ածայնոց. և սէ 'ի սէր մարմնաւոր բարեաց, վայ լինելոյ նոցս առնարգ: Իսկ եթէ այսպիսի հաճութիւնս ևցէ առանձն, որում իբրև մեզ կամիմք զբաղել, կոչի սէր բարեհամութեն. մանաւանդ յանդրադարձելն:

* Ք. գլ. յղիս ասածայնն, ոն. ոյք գերեզմկի մեկնէ զերն թովմաս:

* ա. Ք. կո. ին. ոյ. գ. ոտ ոտ Ք:

քանզի հաղիւ երբեք հնար է անձինն ուսեք հաճոյ լինիլ ինքեանմբ, և մեզ կամիլ նմա զբաղբի, եթէ ոչ փոփոխակի և նա մեզ կամիցի ըզբարի: Իսկ հաճութեն բարուցն՝ զոր անձինն կամիցէ՝ եթէ մերոյն, և եթէ օտարին, կոչի սէր ցանկութիւն. մանաւանդ յորժամ զայնպիսի բարին անձանց մերոց կամիցէ:

Պատճառ Սիրոյ:

Առաջին և գլխաւոր պատճառ սիրոյ, որ և է պատճառ այլոց՝ է բարին: Քանզի սէրն է կնիքք ինչ բաղձանաց, և հաճութեն սիրոյն առ սիրեցեալն: Արդ յայտ է թէ միայն բարին է իսկական շարժիչ բաղձանաց, և թէ ոչ ինչ լինի հաճոյ, եթէ ոչ ըստ որում պատշաճող բաղձանաց, և ըստ որում բարի: Ապա թէ ասիցես, և գեղեցիկն է պատճառ սիրոյ, մանաւանդ ազդուագոյնն ի պատճառս նր: Պատասխանեմ ընդ այն թուիմայի, թէ գեղեցիկն պարունակի ըստ բարեաւ. մանաւանդ թէ նոյն է ըստ էրին ընդ նմա, և միայն տարբերի ի նոր մանէ բանիւ: Ասասի ոմն գեղեցիկն է բարի. մանաւանդ թէ առաւելութեն, ծաւալուն, ծաղիկ, և ճառագայթ բարութեն, ըստ պլատոնեանց, ասդնպէս է և ազդուագոյն պատճառ սիրոյ: Արդ զղանազանութեն բարուցն և գեղեցիկն քաջ ցուցանէ Եբեն Թուիմաս *, յաւելլն: Քանզի բարին է, որոմ ամենեքեան բաղձան, յերկնէ իջեալ բարուցն է՝ ըստ ի նմա հանգիցեն բաղձանք: Իսկ առ էութեն գեղեցիկն վերաբերի, զի պէտութիւ կամ ճանաչմանբ նր հանգիցեն բաղձանք: Ասպէ այնք զգայութիւք առաւելապէս հայկն ի գեղեցիկն, որք առաւել են ճանաչականք. այսինքն՝ պէտանելիք, և լսելիք՝ որբանեակք բանին. տանելի ասեմ՝ գեղեցիկ պէսէ, և գեղեցիկ ձայն: Իսկ ի զգալիս այլոց զգայութեց ոչ ի գործ ածեմ զգեղեցկութեն անուն. զի ոչ ասեմ՝ գեղեցիկ համ, կամ հոտ: Եթէ այսպէս ձայս է՝ թէ գեղեցիկն յաւելցու ի վերոյ բարոյն զկարգ ինչ առ ճանաչական զօրու-

* ա. է. կա. պ. ա. գ:

ԹՂԹ. «ՈՉ ԱՆ ԲԱՑԻ ԱՍԵԼ ԱՅՆՄ, ՈՐ ՊԱՐԶԱՊԱՆ ՀԱՃԱԿ Է ԽԱՂՅԱՆԱՑ. ԻՍԿ ԳԵՂԵՑԻԿ, ՈՐԱՑ ԸՄԲՌՆՈՒԱՆ Է ՀԱՃԱԿ: Յորմէ մանկաբերն, ԹԷ այնչափ գեղեցկապէսն են երեք, որչափ առաւել են ձանձրելի. և վասն ՚ի հոգեղէնս յոյժ գերազանց գեղեցկութեան պատճառ, քան ՚ի մարմնեղէնս:

Երկրորդ պատճառ սիրոյ է նմանութեան. ուստի ասէ յառակս, նմանն ընդ նման խնդայ: և սիրաբ. ժԳ. ասէ, ՀՀինայն կենդանի սիրէ զնմանն ինքեան: Բայց ըստ սեպն Թովմայի՝ կրկին է նմանութիւն: Առաջինն կայանայ յայն, զի երկուքին ունկցին զնոյն ներգործութեան, ոյք երկու մարդիկ են նմանք ՚ի մարդկութեան. և երկու սպիտակք ՚ի սպիտակութեան: Երկրորդն յայն, զի մին ունկցի ոչ սոսկ յընդունական, այլ ՚ի յայլ մարտական, և ՚ի յօժարական կարողութեան, զոր միւսն ունի ՚ի ներգործութեան: Քանզի կարողութիւնն ունի զնմանութեան ինչ առ իւր ներգործութեան, ոչ միայն ըստ որում է սկզբնաւորութեան ինչ նոր. և յայն դիմէ, և հակի. այլ և ըստ որում է համաչափ նմին: Ընդ ամ համաչափութիւն է սէր ինչ նմանութեան: Առաջին նմանութիւնն հիմունք զսէր բարեկամութեան. զի նմանն համարի իբրև մի ընդ իւրում սիրելոյ. և վասն այն ախորժակ նոր բազդատի և գիմել առ միւսն իբրև առ ինքն, յորում է բան բարեկամութեան: Ըստ բնապէս մարդ մարդոյ է բարեկամ, վասն բնական նմանութեան. և քաղաքացիքն քաղաքակցի վասն քաղաքական նմանութեան: Իսկ երկրորդ նմանութիւնն է պատճառ սիրոյ ցանկութեան. զի յոմէ որ է ՚ի կարօտութեան, դոյ բաղձանք առ իւր ներգործութիւնն, յորոյ ՚ի ըստացման բերկրի, եթէ զգայուն իցէ. և ձիս նաչաւոր: Բայց ըստ պատճառին առաջին նմանութիւնն պատճառէ զառաքինութեան, ըստ որում ՚ի ստացման բարւոյն մի նմանն խափանի երբեմն յիւրմէ նմանութեայ, վասն որոյ առեալ զնա երբեմն իւր ինասակար: Ըստ առակ է արիստոտէլի, Բրտաւոն ընդ բրտաւ նախանձի: Ըստ որում հա-

խաւսան լինի նա շահուն իւրոյ: Եւ յամբարշ
տաւանս միշտ է կապ. զի խոչ են միմեանց ի
գերազանցութենէ, զոր առանձինն կամին ունել:
Յոյսսոնիկ պատճառս սիրոյ երևին վերածել և
այլք, ոչ ընտանութենէ, համակրութենէ, ընկե-
րութենէ, և հաղորդութենէ ի բարի ինչ, և այլն:

Գործք Սիրոյ:

Գործք սիրոյ, քանզի են անթիւք, զվեց մի-
այն յերևելեացն Թուէ ոքն Թուվանաս. ա-
ռաջինն է մխաւորութենէ. երկրորդն յարու-
երրորդն, ապշութենէ. չորրորդն, նախանձայու-
զութ. հինգերորդն, մեռանել սիրոյն. իսկ վեցե-
րորդն, ընդհանուր հոսումն ինչ յամի, որ ինչ
գործի ի սիրոյէն:

Ա խաւորութենէ է գործ սիրոյ սեռականն յոյժ,
մինչև ոչն դիմանեսիոս կոչէ զայն ըզօրութիւ:
և ոչն օգոստինոս * ասէ. Սէրն է իբր յօդ՝ զաղիա- * ը. յաղ-
պիւ երկուց. այսինքն սիրողին և սիրելոյն: Քայց երբ ղե. գլ. ծ:
քանզի ոչ ամենայն միաւորութենէ է գործ սի- * ա. ք. խա
րոյ. վասն այն նշանակէ սուրբն Թովմաս * . գլ. ա. ա.
Թէ՝ միաւորութիւն երբեմն բազդապիր առ սէրն: Զի ոմն իր. պ. ա.
է պատճառ սիրոյ. և սա է միաւորութիւն գոյացական ըստ առ է:
սիրոյն, որով ոք սիրէ զանձն. իսկ ըստ սիրոյն՝ որով ոք
սիրէ զայլս, է միաւորութիւն նմանութենէ: Եւ ոմն է էութի
նայն ինքն սէրն. և սա է միաւորութիւն ըստ բազկանութե
ախորժակաց. որ նմանի գոյացական միաւորութե, ըստ ո-
րում սիրօքն բազդապիր առ սիրելեալն, իսկը բնութիւ-
մութիւն՝ իբրև առ անձն իւր: Իսկ ի սէր ցանկութիւն իբրև
առ ինքն իւր: Իսկ ոմն միաւորութիւն է գործ սիրոյ. և սա է
միաւորութիւն իրական, զոր սիրօքն խնդրէն ունել ընդ սիրե
ցեալն: Զի ըստ փիլիսոփային՝ * արիւտոփանէս ասաց, * չերիւրդ
ընդ սիրոյդ ցանկան չերիւոյ լինիլ ի: Այլ չանկալի յայո- գիր. փա-
մանէ զինեալ գոյր ինչ երկոցունցն ևս ինչ միաւո- ղափան-
նել, խնդրէն զմիաւորութիւնն պատճառք ևս զիւրօք. ութիւն.
այսինքն է, զի կենդանակից լինէն, և խօսակից, և յոյզ գլ. ե:
այլակերս կցորդ:

Յարութիւն կրկնակիւ պատճառի ի սիրոյ: Նախ
ըստ ճանաչման, զոր որում սէրն ի նոր սեռեալ

պսակութեանն յամբառնումն սիրոյն։ Եւ փոփոխական նոյն սէր զնորհուրդ սիրոյն սեւեռէ՛ի սիրեցեալն. և այնպէս առնէ անթարթափ հայեցուք յառնել՛ի նա։ Երկրորդ ըստ ասոր ժակին, ըստ որում սիրեցեալն ժառանգէ զա խորժակ սիրոյն. և նեղքին հաճութիւն տալ՝ ուրի՛ն նմա, և զամ շարժմունս նր ապատնա՝ ուէ. ոչ նբր արտաքին զօրութիւն, այլ նեղքին յօժարութիւն. ուստի և սէրն ասի նեղքին. և փոփոխակի սիրոյն զամ ախորժակս իւր սեւեռաւ ուն՛ի սիրեցեալն. մինչև իրաւամբք ասել պղատոնի. հոգին առաւել է՝ որ սիրէ, քան որ հոգևորն։ Ա՛նուանդ զի սիրոյն բարեկամութիւն փոփոխ յորում այն կատարելագոյն լինի՝ ախորժական իմն նոյնութիւն, ըստ որում բարեկամն զբարեկամ համարի մի՛ ըստ ինքեան. և իբր միւս ինքն։

Օ՛գտակարութիւն պատճառէ սէրն ըստ ըմբռնման, և ըստ ախորժակին։ Ըստ ըմբռնման, ըստ որում տայ սիրոյն մտանգալ զանձն, և խորհիլ միայն զսիրեցեալն, և այնպէս բերել արտաքոյ իւր։ Իսկ ըստ ախորժակին ըստ որում սիրեցեալն այնպէս գնա՛մ փոյթ և զախորժակ սիրոյն յափշտակէ, մինչև թողուլ նմա զիւրան, և հոգալ միայն զսիրեցեալն, և այնպէս արտաքոյ իւր եւանել։

Ա՛խանձն պատճառի՛ սէրն սիրոյ, ըստ որում սէրն՛ի սաստկանալ իւրում, ոչ միայն բերի՛ սիրեցեալն, այլ և սաստկութիւն վանէ զնա՛մ ներ հակառակս նմա, և զդևմամարտս. յորում կայա նայ բան նախանձոյ։ Բայց յայսմիկ՝ սարքերն սէրն ցանկութիւն, ՛ի սիրոյ բարեկամութեան, զի սէրն ցանկութիւն վանէ զնեղհակառակս ոչ այնչափ սիրեցեալն, որչափ ժառանգութեան նր, զոր խնդրէ ունել. ոյ այլն՝ որոյ նախանձն հիմն՛ի սէր ցանկութիւն, ոչ այնպէս վանէ զոչ հաճոյս, և զնեղհակառակս կնոջն, ոյ զհակառակեալս եզական ժառանգման իւրոյ։ Բայց սէրն բարեկամութիւն նախանձու վանէ զհակա՝

ռա՝

Ասկեաւլս բարեկամին իւրոյ, և բարեաց նր, ի վերայ յարուցեալ ընտանակարգաց նր: Սակս առցոյ զբարեաց, զորս հնար է ծառանգել բազմաց, ունելով իւրաքանչիւրոցն լիով, որպիսի են ածային բարիք, ոչ գոյ նախանձ ցանկալ թե, այլ միայն բարեկամութիւն:

Ո ինսա սիրոյն պատճառէ սէրն, կամ ընկերանկանին իւրոյ, ի, ըստ մարմնական փոփոխութեանն, որ լինի յամ կերս, ըստ որում ի առատանալ իւրում, զսպիս՝ (յորոց վերայ աւելի քան զայլ կերս նշխէ սէրն,) կարի ինձ շարժէ, և ծանէ: Եւ կամ ըստ առաքինին ևս, յորժամ անկարող է, և յայնս յորի, ոչ վայելէն, և ոչ պատշաճին սիրոյն: Բայց թէ ուրիս լցէ, և յարիցէ ի չքնարիս բարին, ոչ ինսա, այլ առաւել կատարէ զսիրոյն: զի ոմն ասէ ոչն թովմաս, Սէրն նշանակէ զբաղադրութիւն ինչ բաղդատական զօրութեանն առ ինն բարի: Զի ոչինչ որ բաղադրի առ ինն պատշաճել ինչ կան, ընդ սի վասն այնր. այլ առաւել՝ ոչ հնար լոյ, զգիտ նոցա, և լաս ևս լինի. իսկ որ բաղադրի առ ինն ոչ պատշաճել ինչ կան՝ յայնմանէ ընդառ ևս յոռանայ: Մա նաւանդ զի սէրն է սկզբնաւոր սկսորժական և շարժմանց, վ ոյն եթէ չար լցէ, զամենեսեան գնոսա յարմատոյ և յակզբնէ իւրեանց ապականէ:

Վերջապէս, սէրն է պատճառ ամի որ գործի ի սիրոյն, ոչ միայն՝ զի ըստ դիտնականսն * . վ սիրոյ բարոյն ամ ինչ գործն՝ զսրինչ և գործն. կամ զի բարին սիրեցեալ ունի զբան վանճանի, որ շարժէ զառնօղն ի գործել. այլ և զի սէր է բաղձանաց, որոյ է մերձեցուցանել ի գործել. արմատ ամ սկսորժական, և կրից՝ որով չար ժի կենդանին. և քանզոր չարժիչ՝ առնողն մնիչ, գործադրապէս մերձեցուցիչ, և պատճէլի ազդօղ զօրութ. և հնարից և երկայնմտութեան ի նեղգործել:

* գլ. չ. յաչ կէս ամ ոչ ամանց:

Բոց յերևելեացս ասին գործոց սիրոյ, չորս ևս մերձաւորս ոտցս յաւելու ոչն թովմաս *, ոչք

* ա. ք. հ. ոչ. ե.

որք են Հալուածն, զմայլուածն, խանդակաթուլթիւն, և եռանդն: Հալուածն հակադրի սառուցմանն. զի սառուցեալքն են յինքեանս ալինդ, և չկարեն պիւրաւ մուտ տալ այլում: Իսկ առաքերն պահանջի, զի բաղձանքն յարմարեսցի առընդունելուածի բարւոյն սիրեցելոյ, ըստ որում սիրեցեալն ընդմուտանէ 'ի սիրօն, և Թափանցէ 'ի նա, և 'ի խորս տարրանայ: Ուսոյ սառուցուածն կամ պնոտուն որոյ է որամադրուածի հակառակ սիրոյ: Ա՛յլ հալուածն 'ի ներքս ածէ զկակղուն ինչ սրտի, որով տեղի տայ յինքեան 'ի մուտ սիրեցելոյն: Բայց եթէ սիրեցեալն լոյծ ներկայ, աչքն պատճառէ զմայլուածն, որ է ախորժական գրկածուածի առաջեալ բարւոյն. որով սիրօն իբրև թէ փարի ընդվաս, և տարփանօք թևառկէ: Ապա եթէ բարին սիրեցեալ հեռի լոյծ, պատճառէ զխանդակաթուածի. որ է Թախծագին լքուածն, և ապաժոյժ սրտի նուաղուածն և Թալկուածի: Ա՛յլ զի մի 'ի տառապանս յոյս Թմրել կացցէ սիրան, աչքն ափոփէ, զարԹուցանէ, իրախուսէ, և ձկտեցուցանէ զնա զջուածն, և այնպէս պատճառէ զեռանդն, որ է իբր տապացեալ սրտի ալեկոչեան: Եւ այնպէս լինի զգրգռուածն սիրոյ, որով սիրտն 'ի Թալկուածէ խանդակաթուածէ բոլորքի երթեւեն 'ի վառուածն, յարձակուածն, և յարձարձուածն եռանդան:

Որչափ յառաջս առեալուածէ են զոյգք, հնար է նմանել յառացեալոցս վսիրոյ: Բայց մի ինչ է աքանչելի. զի առեալուածին Թէպէտ օտար է 'ի սիրոյ, սակայն 'ի նմանէ յառաջ գայ՝ ծնանի և անանի: Քանզի աչքն է ծանրուածէ ինչ սրտի. սակս որոյ ոչ 'ի նոյն ծանրուածէ յառաջ գայ մատչուածն 'ի կէտրոն, և հեռացուածն 'ի կետէ որ կայ հանդէպ կէտրոնի, այնպէս 'ինոյն սիրոյ լինի՝ յօժարիլ սրտին 'ի բարին, և համաչափ, և բաղաձան, և համեմատ լինիլ նմա, և հաճիլ ընդ այն. և միանգամայն հակառակացն սիրեցեալ բարւոյն՝ լինիլ և սիրոյն հակա-

հառակ, և անհաճոյ, և դժպհղի, որ այն խակ
է ատելութեն:

ՅՕԴՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ.

Յաղագս ցանկութենէ և ֆախսպէան:

ՅԱնկութեն և փախուստն են իբր թևք ինչ
սրտի, որովք բերի առ բարին բացա-
կայ, և ի չարէն տարտղեմ խուսափ և փախչի:
Վի ղի կենդանուցն պիտոյք և բարիք՝ արուաքոյ
իւր են, և չարիք ի վերայ յարձակիչն. յայն
սակս պատշաճ եղև նմա երկոքումբք սրբոք իբր
թևօք կամ ոտիւք կազմ լինիլ, առ խուսեալըզ
ի չարեաց, և սիրեալըզ գնեա բարեաց: Ա՛ր-
տասացութք ինչ զսոցանէ համառօտ:
Ցանկութեն ախտակս անուճամբք բացատրի.
զի առն փափ, էդյ, փենչ, և պարֆանփ, թէպէտ
այս անուանք միոքդ մի ընդարձակագոյն առեալ
լինին փոխանակ այլոց ախտից ցանկական
բաղձանաց, մանաւանդ փոխանակ սիրոյ: և՛ի
Նշանակելն զցանկութեն, ոմանք՝ ի սացանէ ոչ
սարզ, անմէղ, կամ զնարդ և նոցէ նշանակեն,
այլ վառեալ, անսանձ, և անչափաւոր, և ոչ
հնազ բանին, այլ խառնիչ և յափշտակիչ: Կոչի
երբեմն և փոփանփ. այլ այս առվօրապէս ամէն
ախտ ի նշանակել զանկարդ յարձակումն բաղ-
ձանաց՝ ի հեշտութեան շօշափականին. ոչ և ա-
դահութեն ոչ զսարզ, այլ վնոքեկան բաղ-
ձանս արծաթոյ ցուցանէ: Ասաի այսր ախտ
ժակի՝ հրաժարմամբ՝ ի կարդաւորութէ և յան
կարգութէ, սեռականան անունն է ցանկու-
թէ: Այդ ցանկութեն ասհմանի, շարժուն կամ ախտ
ձակ զգայական բաղձանաց գինեալ՝ ի բարին բացակայ.
կամ որով հնարաւոր ընինիմ ձեռնագործել բարոյ:
Ըստ որում ախորժակ, համաձայնի ըստ այլ կիրս.
նակ այլ մասունք զանազանեն զցանկութիւնն
յայլոց ախորժակաց ցանկական մասին: Ջի
սերն է ախորժակ որով հաճիմք ընդ բարին

եթէ ներկայ և եթէ բացակայ: Իսկ բերկրու-
թիւն լինի՝ ի վերայ ներկայ և ժառանգեալ բար
ւոյն: Բայց ցանկութիւն է սիրատենչ առ հե-
ռակայ բարին: Նաև այսոքիկ մասամբք տար-
բերի ցանկութենէն՝ ի կրից ցասումնական մասին.
մանաւանդ՝ ի յուսոյ. որում առաւել ազգա-
կից երևի, զի յոյսն ոչ է, զինչ և իցէ հեռա-
կայ բարւոյ վհետ պնտուելն, այլ այնմ որ դժուա
րահաս իցէ, և տաքժանաւոր. և ոչ զիարդ և
իցէ դիմէ յոյսն, այլ սրտապնտութեամբ ինն, և
ջանիւք, և մրցմամբ ընդդէմ դժուարութեց,
որք վհատեն զսիրտն: Բայց ցանկութիւն է լոկ
շարժումն և ախորժակ սրտի՝ ի բարին բացա-
յայտ՝ սոսկապէս ըստ որում բարի:

Սակայն լաւ ևս յայտնի լինի խնդութիւն ցան-
կութենէ, եթէ ածցուք զմտաւ, թէ այս ախոր
ժակ միջին է՝ ի մէջ սիրոյ և խնդութենէ. զսէրն
ունելով իբր սկիզբն, և զինդութիւն ունի զեզր:
Քանզի սէրն է ծանրութիւն ինչ սրտի, որ միտ
յուցանէ զինա հզօրապէս, և քաղցրութիւն՝ ի բա
րին, ուստի ունի՝ ի բնական կրա, եթէ՝ ի բաց
կորզեացին, և հեռացին՝ ի կեդրոնէ, ՝ի ծան-
րութիւն անտի նոյ ծնանի ձկտումն և շարժումն
առ դառնալոյ՝ ի կեդրոն, յոր՝ ի հասանելն, դա
դարէ այնպիսի շարժումն, և փոխանակէ զինա
դադարումն. այնպէս՝ ի սրտի եթէ բարին ա-
րեցեալ հեռի իցէ, ծնանի՝ ի սիրոյ շարժումն
այն կամ յարձակումն, որով յափշտակիմք՝ ի
բարին. զոր և խնացուցանէ ցանկութիւն ան-
ուն. իսկ՝ ի ստանալ բարւոյն, զայն շարժումն փո-
խանակէ դադարումն՝ ի բարին, որ է բերկ-
րութիւն:

Ցանկութիւնք քանզի են անթիւք, սեռօրէն բա
ժանին՝ ի բնականս, և յանբնականս: Բնական
ցանկութենէն է, որ ծագի՝ ի կարօտութենէ բնու-
թեանէ. և դիմէ՝ ի բարին բարձօղ այնր կարօտու-
թենէ. որպիսի է տենչ կերակրոյ և ըմպելւոյ,
և այլոց կարեաց բնութենէ: Անբնական ցան-
կութենէն է, որ ծագի ոչ՝ ի հարկէ բնութեան,

այլ

այլ՝ ի գաստիանէ բաղձացողին, և բերի առ այն, զոր բաղձացողն համարի ինքեան պատշաճ, արտաքոյ քան զպահանջեալն բնութեանէ, որպիսի են համադամ կերակուրք, մեծագին հանդերձք. արծաթ, պատիւ, և իրք վայելուչք: Բնական ցանկութեանն դիւրաւ լինանի. և գիմէ ոչ միայն առ հասնուածոյ ինչ, այլ և առ սակաւս, զի բնութեանն գոհ գնաքեօք չատանոյ. բայց ցանկութեանն անքնական է անյագ, և անհուն, և ըստ այնմ յիրաւի կոչի յոմանց առնայն, ոչ միայն զի գիմէ յանպէտ կրս, այլ և զի ոչինչ բարեօք գիտէ լինել յագեցեալ, և լինելիս: Ասա տէր լուսկրեսիոս զսիրտ տեսպացեալ այսպիսի ցանկութիւք յիրաւի կոչէ ծակոպ, վասն ոչ իւիք բարեօք լինանելոյ: Որոյ պատճառն է. զի յառաջ գոյ յիմանանէ բանին. արդ բանն յառաջանայ յանբաւս, ըստ որում՝ ի միոյ խոկմանէ Հանապազորդ հեռևողութեն լինչ ցանկութեց ազգասիսէ: Ի՝ իւս ևս պատճառ բերէ ընդ թուի մաս յայնմանէ, զի ցանկութեն բնական բերի միայն առ այնս, որք են միջոց սիսիսութեան բնութեն: Ապա քանզի ըստ այնմ բաղձացեալ լինին միջոցք, ըստ որում ածեն առ վախճան, յայն սակս ցանկութեն բնական ոչ բաղձայ ըստց յանհուն, այլ միայն որչափ լինչ պահանջէ հարկն բնական: Բայց բանն հարկ է կատարանել ինքեան վախճան՝ յայնս որոց բաղձայ, զոր օրինակ յինչս: Իսկ ևս զի վախճանն բաղձացեալ լինի ոչ ըստ չափու լինչ, այլ պատճառ հնար է. ցանկութեն հեռևսակ ըմբռնանանն բանին՝ բաղձայ իրաց առանց չափու, ոչ ուշ ընդունելոյ զինչ՝ որչափ հնար լիցէ: զոր իմաստնասէր Աստուածն եղոյց ուղղատես, յառեղն:

Ձ յԼ անոպի բաղձանօփ,
խոբեալ մարդկան առ բարձօփ.
Ու շատ առնն, ինչ լուանին,
որչափ ինչ առնիլ կամին:

Եւ նշանակէ անդ լեռ ապահք, որք ունին զար

ծանի

ծաղէ որպէս վախճան, և ոչ որպէս միջոց. խնայեն 'ի նա, իբրև 'ի արբազան ինչ. ասէ:

Ու պատուէր ընդ ընչս.
աճապարանօք անդ հնչէս.
Իբրև 'ի ձեռ ինչ խնայես,
կամ պների բժիշկաս տիրես:

Պատճառ յանկուածել և սէրն հանդերձ կարօտութ: Սէրն, զի (ոյք վերագոյն ասացաք,) 'ի նմանէ բղխէ սա իբրև յիւրմէ սկզբնէ, զոր օրէն նակ շարժուածն 'ի ներգործն՝ 'ի ծանրութէ: Իսկ կարօտութէնն, զի ոչ ամ սէր ծնանի ցանկութէ, այլ որ կարօտն է, և զսրկ 'ի սիրելեաւ բարւոյն: Բայց քանզի եգաք զկրկին ցանկութէ. զբնական և զանբնական: առաջինն ծնանի 'ի ձգմարիտ և 'ի բնական կարօտութէ, ըստ որում քնութէնն հետացեալ 'ի բարւոյ իւրմէ, ջ 'ի պատշաճ ատամնդրութէ. (ոյք յորժամ առաւծքան՝ առաւել ցամաքեալ և ջերմ լինիցի քան զարժանն բնաւոր որպիսութէ իւրոյ,) ծնանի զանձն լրացս պիտոյից առ վերագոյն յառաջինն կացութէիւն. յանդգոյն իբր բնաւոր շարժուածն. իսկ 'ի զգայուն, իբր կենդանական ախորժակ: Իսկ ցանկութէնն անբնական ծնանի 'ի կարօտութէ ըմբռնեցելոց դատմամբ բանի: ըստ որում՝ վը զի 'ի մարդն զգայական կարողութէիք կցորդութէ բանի վեմութէի լինչ ստանան, յայսմանէ բաղձանքն ըզ գայական ունի բերել առ նրա, ոչ միայն ըստ որում պատշաճին բնութէ, այլ և ըստ որում կարգին բանիւ: Ապա քանզի բանն՝ լինչ լինչ 'ի զգալեաց ասող ըմբռնէ ոյք բարի, որք ոչ են հարեւոր բնութէ. ոյք զմեծագին հանդերձս, զնկարս, զականս պատուական, զձոխութէիս, և այլն: կարօտութէ ասցա ըմբռնեալ՝ ծնանի զցանկութէն, և զայն այնչափ աստիճագոյն քան զբնականն, որչափ 'ի բարձրագոյն աղբերէ բղխէ:

'Ի գործոց յանկութէ. համարի են միաւորութէինն և ապշութէինն, ըստ որում յանկութէինն իբր

իբր ապաստարս սիրոյ՝ դիմէ 'ի միաւորութիւն սիրոցին ընդ սիրեցեալ բարւոյն, և զսիրօքն իբր արտաքոյ իւր յափշտակէ, 'ի բերել առ սիրեցեալն: Բայց են և ոմանք սմին սեպհականք, որպիսի է նախ Տաղտկութիւնն, որ է թախծութիւն 'ի յապաղմանէ ցանկացեալ բարւոյն, ձանձրանալով և յայնց, զորս ունի: Եւ և առատամութիւն, որ է կարի լինչ նեղացուցիչ հոգւ ցանկացելոյն: Հառաչանք, որք այնպէս յատուկ են այսմ ախորժակի, մինչ պրեթէ նոյնանշան լինիլ ընդ նմա. և են՝ փակեալ շնչոյ իբրև 'ի դուրս յարձակումն. և լինին ըստ որում 'ի ցանկութենէ բաղձանքն զշունչն 'ի ներքս ձգէ, զի ապա իբրև թէ նետեսցէ 'ի սիրեցեալն, զոր օրինակ նետաձիգն զլար ապեղան փքնաւն հանդերձ լինքն ձգէ, զի ապա ուժգինս վարեսցէ 'ի նպատակն: 'Ի դէպ է ընդ գործս, կամ ընդ յատկութես ցանկութենէ դառնալ և զայն ջան, որով նկրտի նշդն յարգելեալն, ըստ ովիդեանն առակի:

Զկիմ յաւէտ յորգելնալսն,
Ե անչհանամ առ պլացիալսն:

Եւ այն զի՝ բաղումանգամ 'ի դժուարութէ և 'ի յապաղմանէ բարւոյն առաւել ատատկանայ, և յոլովակի 'ի կարի լինն դիւրութէ իրացն, շկջանի: Որոյ պատճառն է, մի՝ զի առ արդեն լեալն ազատութենն, և 'ի գժուարինս յողնութենէն է ցանկալի յոյժ. զի երկոքինն սրբա վեմականք՝ առաւել ըղձալի գործեն զիրան, ընդ որս լծորդին, և այնպէս զցանկութենէն առաւելուն, և աստակապոյնս ձկուցուցանեն: Եւ երկրորդ բնութենէն ցանկութէ. զի այս աղիտակ ոչ այլ ինչ է, բայց էութէ ջանք առ բարին, կամ իբր փքին, որ ձգի 'ի բարին իբրև 'ի նպատակ, առնս որոյ ոչ գժուարին իրք մեծագոյն ջանս պահանջեն, և նետաձիգն առատ կապոյն ուժգնութէ արձակէ զփքինն 'ի նպատակ հեռաւոր քան 'ի մօտաւոր. ասյնոյ սիրոյն մեծագոյն ջանիւ և ձկտմամբ գիմի յայն բարիս.

ըլլա, զորս կամ արգելուման, կամ դժուարութեան թէն, և կամ յապաղուման իբրև թէ հեռացուցեալ է ի մէնջ:

Գիտուան յայտ է յաստուածոցս զչանկութիւն. վը այն ոչինչ է պիտոյ զննել յերկար: Զայս ի՞նչ ընդ սընդ Թումմայի ի դէպ է նշանակել, զի այս ախորժակ անչ ունի զսեպհական անուն, տակս որոյ այլաբանական, և առաստական անուամբ անուանեմք զախտապոլիմ խորհուրդս:

ՅՕԴՈՒԱԾ ԵՐՐՈՐԴ:

Յաղագս բերկրութեան, կամ խնդութեան, և պրպտութեան, կամ ցաւոց:

Յա երկու կերք են այլոց կրից աւարտ. ուրախ սէր և ատելութիւն, սկիզբն: զի ոմն ախորժակ սրտի մերոյ ծնանի ի սիրոյ բարւոյն, կամ յատելութենէ չարին, և գայ աւարտի ի բերկրութիւն, կամ ի ցաւ: Տակս որոյ ի միջ կրից են յարդիւ, և վը այն փոքր մի զգուշադոյն արժանի մեկնել:

Բերկրութիւն պէտպէս անուամբք բացատրի. քանզի ասի, խնդութիւն, ուրախութիւն, ցնծութիւնք, հրճուանք, հեշտութիւն, վըճտութիւն. և այլն: որոց ըստ սընդ Թումմայի այս է մեկնութիւն: զի բերկրութիւնն է բուն, և սեռական անուն այսր ախորժակի. այլ խնդութիւնն նշանակէ զայն, ըստ որում վերաբերի առ բանական մասն: Իսկ այլք գնին ի գործոց ինչ նմ: Զի ոմն ասէ ոչ վարդապետ * . ուրախութիւնն գնի չընդունչակելոյն ըզ սիրոն. և ցնծութիւնն ասի յարտաքին նշանաց ներգին բերկրութիւնն, որ է ներքին արտաքոյ. ըստ որում ներգին խնդութիւնն կայնմամբ զչեղանի արտաքս, հրճուանքն ասի ի տանաւարս ինչ նշանաց, կամ գործոց ուրախութիւն, տանաւանդ ի ծաղրս: Իսկ հեշտութիւնն, ըստ որում բերկրութիւնն է կարի խիտ համեմատ յօժարութիւնն, թէպէտ այս անուն յաշխահակի առեալ լինի ի վերայ մարմնական բերկրութեանց:

* ա. է. խ. ա. պ. գ. առ գ:

Յո-

Յաղագս բնութեանն, և բաժանման էներգութեանն:

Այս ախորժակ՝ ըստ որում հասարակ է կա-
մաց և զգայական բաղձանաց՝ սահմանի.
հանգիպ էազդանաց՝ ի բարին. կամ ՀՀ խորհակ պա-
ճառել չըմբռնմանէ քաղաքացիել բարւոյն: Իսկ ըստ
որում մասնաւորապէս ամփոփի առ զգայական
բաղձանս, ասի, Կիրք էղէալ՝ ի բաղձանս՝ ընդ-
հայտնի զգալի բարւոյն. կամ Հանգիպ՝ ի զգալի
բարին: Այս սահմանք յայտնի են յառաջելոցս.
Այլ զի ոչ՝ ի սկզբան բարւոյն ծնանի շարժումն
քինչ առ այն. եթէ ևցէ բացակայ. որ ասի ցան
դ-նի, զոյնպէս՝ ընդդէմ սկզբան ծնանի հանգիստ,
կամ հանդարտ խաղաղութեն քինչ բարիոք բաղ
ձանաց, յորժամ բարին ըմբռնի նոքա ներկայ:
Այդ զայն հանգիստ և խաղաղութեն՝ ի բար-
ւոյ ոչ է պարտ առնուլ առանց պակասաբար,
ոչ թէ կատարման քինչ յայմ շարժմանէ, այլ դէ
բաւական նոքա ախորժակ քինչ, կամ վոխխութեն
եղեալ՝ ի բաղձանս, ըստ որում, որ յառաջն տա-
րադրեալ՝ ի բարւոյն և նոքա արտաքոյ կեդրոնի
նորոյ եղեալ՝ զբռնութեն քինչ կրեր, ստացմամբ
բարւոյն և զուգաւորութեամբ ընդ այն բարիոք
կայ. և նոքա՝ ի բուն և՝ ի պերճեցիկ յիւր կայս
հաստատի: Ասէ արիստոտէլ* սահմանէ զայ
հեշտութեն. Շարժումն սրտի, և հոմանգամայն, և
զգալի հաճոյապատեհ՝ ի համաճաշակ նկարի բնութեան
նորոյ. առեալ զշարժումն՝ ոչ վոխանակ գիմո
ղութեն առ անդրադարձն քինչ եզը, ըստ որոյ հա
կադրի դադարման կամ հանգստեան, այլ փո
խանակ փոխխութեն քինչ եղելոյ՝ ի ստացմանէ
եզերն. որ փոխխութեն ոչ յաջորդական նոքա,
որպիսի է գնալ, խօսիլ. և այլն, այլ միան-
գամայն, որպիսի է տեսութեն, լսացութեն, և
այլն: Ասէ և զբան թուելոյս ասէ, թէ հեշ-
տութեն ոչ լինի՝ ի ժամանակի ըստ քինքեան,
այլ միայն ըստ պատահման, յայն ասէ զի ժա
ռանգաւոր բարւոյն, յորմէ պատճառի, կայս

նայ

* յաստա-
ջին գիրս
հոէպոր-
ոէ. գլ.
ժ:

նոյ ՚ի յաջորդութիւնէ, և իբր սման սման լինել
ընկալեալ:

Բներկրութեց ոմանք են լմանալի, և հոգևոր. որք մտօք և կամօք ըմբռնին, ոչ այն որ լինին ՚ի նկատմանն Ձլմարտութենէ: Իսկ ոմանք են զգալի, որք զգայութիւնք ըմբռնին, և աւելցայական բաղձանս վերաբերին. ոչ այն, որ լինին ՚ի կերակուրս, և յըմպելիս, և ՚ի տեսիլ գեղեցիկ իրաց: Առաջինքն են ըստ ինքեանց կատարեալգոյն վճռագոյն և առաւելագոյն. միք զի ըմբռնին յաղնութագոյն կարողութենէ, այս է ՚ի մտաց. որ գեր ՚ի վերոյ է քան զզգայական կարողութիւնս. որոյ նշանն է, զի ոչ ասէ ոքեն օգուտանիցես, չիք ոք, որ ոչ առաւել կամիցի ՚ի մարմնաւոր տեսութենէ լինել զուրկ, քան թէ ՚ի մտաց, ըստ անբաժանից և անմտաց: Երկրորդքն են յաղնութագոյն բարւոյ. զի հոգևոր բարին վսեմագոյն է քան զզգալիս, որոյ նշանն է. զի վասն հոգևոր բարւոյ ժուժկալեն մարդիկ ՚ի մեծամեծ հեշտութենէ մարմնոյ. որպէս վասն պատուոյ, և առաքինութենէ: Եւ երրորդ, զի հոգևոր բարիք կատարելագոյն, և հաստատագոյն ստացեալ լինին քան զզգալիս. և վասն զի ստացուածք բարւոյն է պատճառ բերկրութեան, մեծագոյն ևս բերկրութիւնք պատճառեն: Բայց մարմնաւոր բերկրութիւնք ՚ի մարդիկ աստահագոյն են վասն երից. ոչ նշանակէ սքեն թուիմաս * . Մի՝ զի զգալիք ՚ի մեր իղմանէ են առաւել յայտնիք քան զիմանալին. Երկրորդ զի են ՚ի մէջ զգայականաց բաղձանաց, և վասն այն լինին մարմնական ինձ քան զհոգևորսն, որ ոչ հանդիպի ՚ի հոգևոր բերկրութիւնս, քայց երբէք զեղմամբ ինձ ՚ի վերին բաղձանաց ՚ի պատրինն: Երրորդ, զի մարմնական բերկրութիւնք բաղձանս ընծաւ լինին, երբեմն դէպ ինչ ընդդէմ մարմնական պատճառելոյ կամ վնասու, որոյ զհնար գան պրպտելիք: Ասատի կրկնակի բերկրեցուցանեն, վասն բարւոյն, զոր բերեն, և ևս առաւել վասն չարելոյն զոր բառնան: Մանաւանդ զի՝ ոչ ասէ ոքեն օգուտ գիրս ինչ տնիցես *, ամ ոք առաւել խորհի ՚ի ցաւոց, քան

* ՚ի լիք. բառնան

* ա. է. կա. լու. պ. է:

քաղձայ հեշտութիւնք • և վն այն զգալի հեշտութիւնք չերմագոյն լինդրին, առ փարատելոյ նոցա զարտմութիւնն, որով դրեթէ հանապազ նեղիմարդ առաւ և անուխ։ Այլ զի են, որք անձկագնօք խնդրին, և մեծապէս բերկրեցուցանեն, յորս ոչ երևի լինչ քարւն, քայց զի բառնան զարտմութիւնն որ յաշխատութիւնէ • ոչ դատարկութիւնն, խաղ, և այլ այսպիսիք վերաբերեալք առ հանգիստ։

Բերկրութիւնն զգալի, հանգոյն ցանկութիւնք, բաժանի գործեալ ի բնական • և յոչ բնական • համ ըստ արհեստողին * յայն որ առանց քանի, * ա. հոգ պորութիւն. և յայն որ քանիւ։ գլ. ժա։

Բնական և առանց քանի բերկրութիւնն է, որ ապատճառ յըմբռնմանէ բարւոյ առակ բնականին, որ և զգայութիւն ըմբռնի իբր բարի, առակաւս վն յարմարելոյ բնութիւնն • որպիսի է, որ լինի ի կերակուրս և յըմպելիս։ և այս առանց քանիոյ պատշաճի, ևս ըստ նրոց լինչ վճռապոյն քան զոր ի մարդ։ Իսկ բերկրութիւնն ոչ բնական, այլ բարձրագոյն քան զբնական, որ և հանգերձ քանիւ, այն է, որ ապատճառ յըմբռնմանէ զգալի բարւոյ, որ ըմբռնի՝ ոչ առակ վն յարմարելոյ բնութիւն, այլ՝ ոչ ասէ արհեստողէ, վասն յորդորանոյ քանին • այ, վն զի հանճարոյն է քանիւն, և զգայութիւնն լիութապէս հաղորդելոյ քանին ի մարդ։ Ա յսպիսի է բերկրութիւնն, զոր զգամք ևս ի զգայական քաղձանս՝ ի ստացմանէ պատուոյ, համբաւոյ, յաղթութիւնք, ձոխութիւնք, և այլ այսպիսի է քայ, զորս մարդիկ միայն ի մէջ կենդանեաց խնդրեն, և սիրեն։

Պատճառք բերկրութեանն։

Առաջին և ընդհանրագոյն պատճառ բերկրութեանն է փոփոխութիւնն • մի՝ զի ամ՛ բերկրութիւնք ծագի ի գործողութենէ լինչ, գէթ ի ստացմանէ բարւոյն, և ի ձանձրանալոյն նր իբր նեղ-

կայ : Եւ երկրդ՝ զի ինքն իսկ գործոլութիւնն ե բարի ինչ · և առ վայելուչ, և մտադիւրապոյն լինելոյ, հրապուրանօք հեշտութիւնն համեմի ՚ի քնութիւնէ · ոչ երևի մանաւանդ ՚ի գործոլութիւնս, որք վերաբերին առ պահպանութիւն անհատի, և առ սերունդ տեսակի, զորս՝ առ յոժարամիտ լինելոյ կենդանւոյն ՚ի կատարել, համեմիւք հեշտութիւնն ամոքեաց արարչապետն քնութիւնէ : Բայց քանզի գործոլութիւնն ցայնվայր բերկրեցուցանէ, ցորչափ հասանելի է կարողութիւնէ արարողին, վն այն եթէ անցցէ ըստ չափ, լինի տարժանաւոր, և առաւելեցուցանէ, նմին իրի ոչ ևս բերկրեցուցանէ, այլ տանջէ :

Երկրդ պատճառ բերկրութիւնէ վոխոխութիւն · զի ըստ առաւելին, փաղցր է պէսպէսութիւնքն : Ընդ որ սքանչացեալ օգոստինոսի * ասէ · զի՞ է ցր, զի որ ցնծութիւնքն ես ոյ յաւիտեան, և որ զի՞նչ ՚ի ցնծան, այլ սպրդեալ արարածս ընդ փոփոխ ելևէնս, ընդ խռովութիւնքն և հակառակութիւնքն պոճարճանան : Ջպատճառ ևս սորա աւանդէ նըն Թովմաս · Մի՛ զի քնութիւնն մեր է փոփոխական, և վն այն սիրէ զփոփոխութիւնէ, իբրև համաբնական ինչ իւր : Երկրդ՝ զի բերկրութիւնն լինի ՚ի միջատահման, և ոչ ՚ի չափալանց ներգործութիւնէ բերկրելոյն · վն որոյ յորժամ հանապազորդեալ ներկայութիւնն նր սկսանի անցանել ըստ չափ քնական բաղձալանութենէ, լինի ծանրաբեռն, և ձանձրալի · և վն այն բարձուսն նր եկաւորութիւնք ներհականին՝ լինի զոճարճալի : Երրորդ, զի մարդն ցանկայ ձանաչել զնմ · և քանզի են իրք ինչ զոր ոչ է հնար ըմբռնել բովանդակ միանգամայն, զոճարճալի է յայնս փոփոխութիւնն, զի միոյն անցցէ, և միւսն գհետ գայցէ, և այնպէս բովանդակ զգայցի : Եւ թէ կարի լինի յամեցէ առաջինն, լինի տաղտկալի, ըստ որում յապաղէ զերկրդին ձանաչութիւնն : Ասաի

* Ե· գիրք խոսպովանութ գլ· ժ:

* աստ օգոստինոս * : Ու խոհ՝ վանկին ճառ, այլ անցանել· զի այլ ինչ գայցէ, և զնմ ըմբռնէ :

Ընդ և ընդ պատճառ բերկրութեանն են . Յայս հանդերձեալ բարւոյն , և Յիշատակ անցեալ ցոյն : Քանզի , որովհետև բերկրութեանն ծագիւ ի՛ն ներկայութենէ բարւոյն . երկոքին սոքա զբաղելին բացակայ , ըստ նրաց լինչ ներկայ գործեն մտայ : զի յիշատակաւ զանցեալն նրօք՝ յուշ ածեմք , և մեզ յանդիման առնեմք . իսկ յուսով զառհասատչեայ լինչ ժառանգութենէ հանդերձեալ բարւոյն ձաշակեմք , ըստ որում զբաղատացուցն նր զդամք ընդ մերով լինիլ իշխանութիւ :

Զայլ թէ զնարդ և ի յիշատակել զանցեալ ջարհան , լինի բերկրութենէ . ըստ այնմ՝ ղոր ասէ հոմերոս .

Քանզի ենդնդմ տնշապալեալ՝
զնդեալ վարպոյս , և պգործեալ :

Պատասխանեն արիստոտէլ * . թէ այդ լինի , * ա. հաւ
զի զի տաքժանաւոր վասակք թոյլուն յետ փորձէ.
իւրեանց համեստ լինչ , և բարի . որոյ յանդիման գլ ծա:
լեալ մտաց՝ ի՛ յիշատակել զանցեալ վնշոյն՝ բերկրեցուցանէ : Եւ ևս զի մեծամեծ ձգանց տանիլ , և ընդ վնշոյս անցանել , է ազգ լինչ յաղթութենէ , մասն երջանկութենէ , և գործ՝ որ առնէ սքանչելի : Ապա քանզի յաղթութենէն , երջանկութենէն , և այն լինչ որով լինիմք սքանչելի , մեծապէս բերկրեցուցանեն զսիրտ , վասն այն ի՛ խորհիլն զանցեալ ձգուձս , և զպարտեալ վնշոյս , մեծապէս բերկրիմք :

Բայց զարմանք մեծ այս են , զի ոչ միայն յիշատակ ցաւոց , այլ և նոյն իսկ ցաւն , տուգն , և արտասուքն , զոր հեղումք վն հեւն լինելոյ սիրեցելոյն , են պատճառք բերկրութենէ : Եւ արդարև զսգոյ և զարտասուաց ի՛ դէպ է ասել , թէ պատճառեն զբերկրութենէ , ըստ որում մեղմեն և թեթևացուցանեն զդառնութենէ ցաւոց , արտաքս թափեալ զոյն , և իբրև ի՛ դուրս վազնեալ . ուստի ասէ ովիդիոս :

Ես որ կանանաց ոգեայ ,
Ի ընդ լալիս դիւրանայ ,

զի հարկանի յարտասուս,
և ընդունէ զայս ՚ի դուրս:

Բայց միւս ևս պատճառ բերել ՚ի սէրն Թովմայէ, և յարիստոտէլէ, եթէ զի այս ամ արծարծէ զմիջատակ և զխոհուն սիրեցեալն: Վա՛ որոյ ոչ ասէ արիստոտէլ* . Թէպէտ վէրք է այն, պի ոչ մօտ ունի զսիրելին, քայց աւրպի տիւր է այն, զի չիւնէ և ըսպ երայ ինչ պետանի զնա, և զինչ ևս գործէր, և զիարդ սէր:

* Ա. հոռ. տրտմելոց գլ. ժա:

Հինգերորդ պատճառ բերկրութեն է նմանութեն, զի նմանն ընդ նման ինդայ: և ըստ յունաց առակի, գաղանն զգաղան ճանաչէ, և հաւն սէրմա նափաղ զսէրմանափաղ: Քանզի նմանութիւն է միութեն ինչ. և այսպէս բարին ընդ բարւոյ միացեալ առաւելու գնա, յորմէ զհետ գայ բերկրութիւն: Քայց քանզի ըստ պատահման ՚ի գալ նմանութեն՝ առանձինն բարին կարէ խանգարիլ ոչ յորժամ բրուա բրուի՚ն շահ վաստակայ լինի նի խափան, յայսմանէ երբեմն նմանն զնմանն ատէ:

Վասն զի մի գնամն գրեացուք մի ըստ միոջէ, ըստ պատճառս բերկրութեն հասանելն և զարմացութեն, ըստ որոյ ճանաչողութիւն ինչ նորանշան իբր բերէ ըստ իւր: և առաւել քան զնոյն խոստանայ՝ զի այն սահմանագիտութիւն և զարմանալորք՝ են գրոնարձակել, ոչ և ոչ մի կերպարանել երևոյթք երաց. և ոչ որոց չեն յինքեանս բերկրութիւն: Քանզի ասէ ոչն Թովմաս: Զուարճանայ աչք՝ ի նա միայ բաղդատելիք, զի բաղդատել զմի ընդ միւսն ոչպիսին և համբնական գործ բանին: Իբ և ևս առաւաձեռնութեն, որով երևի մարդ՝ բազմանալ բարեաց ոչնակ: Ա՛յլ և բարկութեն, որ ըստ հոմերոսի, փողոց է փան վէրք ծորեալ. զի յուսացուցանէ առնուլ զվրէժ, որ ի զոհ ար ձակի: Իբր զի՝ ըստ սէրն Թովմայի, երևի՚ ի քոյ փերձել յանչնէ պապիկորութիւն ոյոյ՝ որ յանոչեալ ընա ուէնն: Զի ընաւելն յայտէ, նովին երևի պապիկոր փան գնա, և՝ զի այն բաղձայ գոյն պապիկորութիւն: անձ ՚ի քոյ փերձեն գոհարբինա ընաւոան: Այնպէս ոչ

ընե,

ընէ, գովէ. և ձեռնէ, պատճառեն զբերկրութիւն; ըստ որում են նշանակք բարւոյ եղելոյ ի մէջ, մանաւանդ յորժամ լինին յիմաստոց: Ակն և յաղիել, ներամիել, և ատել այլոց, են զուարճալի, ոչ ըստ որում հաստատանեն այլոց չարիս. այլ ըստ որում վերաբերին առ սիրական բարին, զոր աւելի սիրէ մարդ, քան զնատիանն լինել այլոց չարն: Գանգի յալթելն է բերկրալի, վի առաւելոյն նուաւ զվարկ գերազանցութիւն անձին: Վի այսորիկ և ծամ խաղք, յորս է մաքառումն ինչ, և հնար է 'ինն յալթականն լինել. են առաւել բերկրական: Խակ կշտամբել և ատատել են պատճառ բերկրութիւն, մի զի սովաւ բարերարէ մարդ այլում, որ է զուարճալի. և եկիր զի սովաւ երևի մարդ յանձն իւր խմաստուն, և գերազանց: քանզի ատատել և խրատել է խմաստնոց, և աւագաց:

Գործք բերկրութիւն:

Գործք բերկրութիւն են նախ ընդարձակութիւն, և այն կրկին: Մ՚ին խոհականէս առեալ. ըստ որում 'ի ինդութիւն սիրան երևի պարզիլ, և տարածանիլ. և ապաժոյժ ոգիք յորդութիւն 'ի դուրս զեղանին, իբրև թէ ընդ առաջ եղեալ քարւոյն. երբեմն այնչափ յաճախութիւն, մինչ ամենևին խակ լքանել զսիրտն, և այնոյ նուաւ ղութիւն և մահ 'ի վերայ հասուցանել: Վի այսորիկ լսելիք՝ բազմաց 'ի կարի խնդն և յանակնկալ ինդութէ փչել զոգի: Մ՚ինէ ասիցէ ոք՝ այսմ մինոյն պատճառիլ ոչ 'ի լքանելոյ ոգւոյ ընդ սիրան, այլ զի կարի խիտ ընդարձակեն զթոքան, և յորդ ճապաղիք արեան մղձկեն զսիրտն: և այնպէս նուաճութիւն յորդելոյ ընչման, և քան բան զօրութէն, իբր խարխափմամբ երկիւղած ապխոյս կենդանութէ, 'ի վր հատանէ նուաղութիւն, և մահ: Խակ միւս ընդարձակութիւնն է նմանութէ, ըստ որում յուրախութէ, ըմբռնումն՝ 'ի հատու լինելոյ պատշաճական բաց

ւայն, ստանայ զկատարելութիւն ինչ, որ է հո-
գևոր լինն մեծութիւն, և ախորժակն ուժ՝ ի ըն-
դունել զբարին լիով, երևի տարածանիլ:

Անկիդ գործ բերկրութիւն է պատճառել զծա
րաւ և զցանկութիւն իւր, ոչ միայն յորժամ է
բացակայ, և յուշ ածի, այլ և յորժամ ակա
նի ոչ ունել, և չև է ընկալեալ կատարելայն,
զի յայնժամ ճաշակ նր սրէ զցանկութիւն առ
կշտասկինդ վայելելոյ զնա: Ա՛յլ իբրև ցյապ
ենին վայելեալ, պատճառէ զձանձրութիւն, և
զտաղտկութիւն. ոչ յայտ է՝ի բերկրութիւն կե-
րակրոց, և այլոց զգալեաց. յորս միայն ունկ
զտեղի այս սեռ ձանձրութիւն. զի զհոգևոր բեր կ
րութիւնս որչափ ոչ լիով ընդունի, այնչափ ջեր
մեռանդն փափաքի:

Անդիդ գործ զգալի բերկրութիւն է խափանել
զկերատուութիւն բանին. կամ գլխովին ընկղմե-
լով, եթէ բերկրութիւնն մեծ ևցէ յոյժ, և զնա
ուշ մոռաց լինքն յափշտակիցէ. կամ եթէ ևս
միաւոր ևցէ, կարի լինն ցնդեալով: (Զի բերկ-
րութիւն՝ ուղ գեղեցիկ գրէ մարսիլիոս, և խոյժ
և կարի ոգւոյ, որոց Թողէ զայլ գործս՝ խուռն
յարձակին յըմբռնել զնա.) և կամ զկորուսա
նի գործնական դատմանն մեղկեալով: Ոսասի
արխատոտել* ասէ. Բերկրութիւն հանգարչ զհոգա-
բանի խոհեմութիւն:

* Ե. գիրք բարոյակ. գլ. է:

Ողորմդ գործ բերկրութիւն է, կատարելագոր
ծել զնր զբարի գործոցն, որով ըմբռնի: Քան-
զի և ինքն է բարի ինչ. և վ՛ն այն յաւելեալ՝ի
բարին գործոցն, առաւելուս զնա, վայել
ջացուցանէ, ամրաք, և կատարելագործէ: Եւ
ևս առաւել զի յանկուցանէ զուշ, զդիտաւո-
րութիւն, և զջանս զօրութիւն արարողին, զի է համեմ
ինչ, որ առնէ զգործոցն անուշակ, սիրելի,
բաղձալի: և իբր խայծ ինչ է ոգւոց: Վ՛ն այսո
րիկ ընութիւն իմաստուն՝ի կարևոր գործոցնս
հարստահրեր ձեռամբ խառնեաց զհեշտութիւն, զի
մտադիւրագոյն, զգուշագոյն, վայելչագոյն,
ջերմագոյն, և աղդողագոյն կատարեսցին:

Յաղագս փրփռուելոյ, և դէղոյ նը։

Որոմուելոյ, զորմէ գեղեցկիկ գրեաց հինգ
րնդրօք սրբն Թովմաս *. կամեցեալ մեր * ա. Ը։
խօսիլ լինչ համառօտ։ Յայտ է նը բնուն, սպատ
ձառք, և գործք՝ յատացեալոցս զբերկրուելոյէ։
Քանզի սահմանի, դպտրուածն բաղխանաց ի լոյն.
դադարումն ոչ խնդալոյ, և համաձայն բաղձա-
նաց, այլ հակառակ և տարաձայն։ Կամ այս-
պէս. կէսէ պատճառաւ չըմբռնմանէ ներկայ լորի։
Որդ պատճառի ի ներհակացն պատճառ բերկ
րուելոյ. և ըհանրապէս յայտ չարէ ի վր հասելոյ, և
ըմբռնելոյ իբր չար։ Իսկ գործք նը են. նախ,
անձկացուցանել, կծկել, և վհատեցուցանել
զսիրտ, ոմն բերկրուելոյն ընդարձակել և քա-
ջալերել։ Երկրդ գործողուելոյն սկարացու-
ցանել. ոմն բերկրուելոյն զօրացուցանել։ Երրդ
քան զայլ կիրս մնասել մարմնոյ և կենաց. զի
ոմն գեղեցիկ նշանակէ եբն Թովմաս, խափանել
զսիրտն առ'ի չհեղլոյ համարձակ զշարժուելն և
զկենդանութի յայլ անդամս, և այնպէս իբրև
թէ խցանել զալբիւրն կենաց, կծկելով զնա.
և աւելի քան զայլ կիրս նեղելով։ Բայց եթէ
չափաւոր լցէ, օգտէ կենաց, զի զոգիս ի ներքս
արգելու. և իբր հեղուսէ։ Վ՚ այսորիկ ասէ
առաքեալն * . որ ըսպ այն փրփռուելի է, դէղուելի. * Ե.Կոր.Ը։

Եւ աչխարհի փրփռուելի վնաս գործէ։

Որոմուելոյն անչափաւոր, քանզի է ախտ լինչ
հոգւոյ, որն Թովմաս նշանակէ դեղս լինչ սո-
րա, և հնարս փարատելոյ. յորս առաջինն է
վինչ և լցէ բերկրուելոյն, որ քաղցրուելոյէ իւ-
րով իբր բաւականաւոր իմն զվէրս վարակեալ
ցաւոյ գործէ, կամ գէթ դիւրէ ցաւոյն. և
պատճանել սիրտս սփոփէ, իբր հանգիստ՝ վան
դամն լուծեալս յաչխատուելոյէ։

Երկրդ, և առաւել հաճարնական հնար են
քաղիք, հեծուելոյն, հառաչանք, ողբք, և այլ
արտաքին նշանք որոմուելոյէ։ Զի սոքօք թե-

ԹԻԱՆԱՅ ԱՒՐԱՆ, ԵՒ ԻՐՔ ԴԱՏԱՐԿԱՆԱՅ. ԵՒ ԱՐՔ ՏԱՔԱ ԼԱՒԱԼ ՄԱՆ ԻՆՉ Ի ԴԱՒՆՈՒԼԵՔ ՏՐՄՈՒԼԵՔ. ԵՒ ՈՒՐԱ ՀՈԳԱՒՈՅՆ Ի ՁԳԱՅՈՒԼԵՔ ՆԵՐՔԻՆ ՅԱՌԱՋԱԳՈՅ ԳԱՒՆԱՅ ՅԱՐՏԱՔԻՆ ՅԱՅՆ ՆՇԱՆԱՅՆ, ԵՒ ԱՐԱՒ ԴԻՒՐ ԳԱՏԱՆԵ ՅԱՅՍ ԳՈՐԾ ՀԱՄԱՐՁԱԿԱՆ. ԶԻ ԶԻՆԵՑ ԱՅՆՊԷՍ ԲՆԱԿԱՆ ԼՑԵ ՅԱՒԱԾԻՆ, ՈՅԼ ԼԱԼ: ԱՐԴ ԱՄ ԳՈՐԾ ՀԱՄԱՐՁԱԿԱՆ ԲԵՐԿՐԵՑՈՒՑԱՆԵ:

ԱՐԴՆ Է ԿԱՐԵԿՑՈՒԼԵՆ ԲԱՐԵԿԱՄԱՑ. ՈՐ ՎԱՐԱՏԵ ԶՅԱՒ: ՄԻ՝ ԶԻ Է ՔԱՀ ՆՇԱՆ ԱՒՐՈՅ ՆՑ. ԼԱԿ ՆՇԱՆՔ ԱՒՐՈՅ, ԹԷՊԵՏ ՄԻՇԱ ԲԵՐԿՐԵՑՈՒՑԱՆԷՆ, ԲԱՅՑ ԱՌԱՒԵԼ ԼԱՒ ՅՈՐԺԱՄ Ի ՎԻՇՏԱ ԼԻՆԻՄՔ. ԶԻ ՅԱՅՆԺԱՄ ԱՌԱՒԵԼ ԱՊԵՍ ՈՒՆԻՄՔ ՅԱՐՑՈՑ ՕԳՆՈՒԼԵՆ: ԵՒ ԵՐԿՈՒՔ, ԶԻ ԱՒՐԱ ՆԵՂԵԱԼ Ի ԾԱՆՐՈՒԷ ՅԱՒՈՑ, ԹԵԹԼԱՆԱՅ ՅՈՐԺԱՄ ՅԱՂՔ ԿԱՐԵԿՑՈՒԼԵՔ ԿՑՈՒԴԻՆ ՆՄԱ, ԱՌ ԲԱՒՆԱԼՈՅ ԸՂ ԲԵՒՆ ՅԱՒՈՑ ԸՆԴ ՆՄԱ:

ՀՐԴԵՀ ՀՆԱՐ, ՈՐ ԽՄԱԱՆՈՑ ՄԻԱՅՆ, Է ԽՈՒՀԱՒՆ ՀՄԱՐՏՈՒԵ. ՈՐՈՎ ՄԵՂՄԱՆԱՅ ՅԱՒՆ. ՈՉ ՄԻԱՅՆ՝ ԶԻ ԱՅՆՈՒՀԻԿ ՈՒՐԱ ՄԱՑԱՑ Ի ՁԳԱՅՈՒԼԵՔ ՅԱՒՈՑ Ի ԲԱՑ ԳԱՒՆԱՅ. ԵՒ ԱՒՐԱՆ՝ ԱՌ ՋՆՆԿՁԵԼՈՅ Ի ՀԱՐԵԱՑ՝ ՔԱՀԱԼԵՐԻ, ԵՒ ՔԱՀՈՒԼԵՔ ԱՐՈՒԼԵՔ ԱՐՀԱՄԱՐՀԵ ՂՂԱԼԱՆ՝ ԵԹԵ ՁՎՏԱՊՆԻՉ, ԵՒ ԵԹԵ ՁԲԵՐԿՐԱԿԱՆ. ԱՅԼ ԵՒ՝ ԶԻ ԻՆՔՆԻՆ ԱՄԵՆԱՁՐԱՐՁ ԳՈԼՈՎ ԿԼԵԱՂԾԵԱԼ ԱՒՐԱՆ ԱՐԳԱՀԱՏԵ, ԵՒ ԱՆՈՒՀՈՒԼԵԱՄՔ ԻՒՐՈՎ ՁԳԱՒՈՒԼԵՆ ՁԱՄԵՆԱՅՆ ԱՄՆՔԵ:

ՈՐՊԷՍՔԻ ԱՓՈՓՈՒԼԵՆ ՅԱՒՈՑ ԵՆ ԴԵՂՔ ԻՆՉ ՄԱՐՄՆԱՒՈՐՔ, ՈՐՈՎՔ Ի ՀԱՍՏԱՏԻԼ ՅԱՒԱՊՆԵԼ ՄԱՐՄՆՈՅՆ ԱՆԴՐԷՆ Ի ԱՒԱՇԱՀ ԿԻՒՐ ՈՐՊԻՍՈՒԼԵՆ, ԱՐԱՒ ԵՒ ՄԱՐՄՆՈՑ ԱՌ ՀԱՍԱՐԱԿ ԼԻՆԻ ԳԻՒՐ: Ի ՄԷՋ ՈՅԱ Է ՔՈՒՆՆ, ՈՐ ԸՍԱ ԱՄԲՐՈՍԻՈՍԻ, ՊԱՆՋ ՏԻՊ ՀԱՆԳՈՒՅԱՆՔ, Ա ՊՈՒԳ ՀՈԳԱԾԻ ԸՆԾՈՅՆԷ: ԻՐՔ ԶԻ ԶՅԱՒ, ԵՒ ՊՀՈՊ ԶՅՄ ՄՂՈՒԱՑՈՒՑԱՆԵ. ԵՒ ՔԱՂՑՐ ՑՕՂՈՎ ԼԻՆ ՂՅԱՄԱՔԵԱԼ ՈՉԻՍ ԹԱՐ ՄԱՑՈՒՑԱՆԵ: ՈՒՍԱՒԻ ԱԵՐՈՒՍԱԼԵՄՈՒ ԿՈՉԷ ՂԱԱ ԽՈՊԵՈՒԲԻԼ ՄԱՐՆՈՅ, ՀԱՍՊԻԼ ՊՕՐՈՒՆԵՑ, Ա ԵՒԹԻԼԻ ՎԱ-

* Ի ԵՒ. ԼՈՒԱ ՓԱԿՈՅ: ԱՅԼ ԵՒ ԲԱՂԱՆԻՔ, ՁՈՐՈՑ ԱՍԷ ՅԵՂԻ ՕՓՈՍ ՓՈՂԱՆՈՒ- ՍԻՆԱՍ, * ԼՍԵԱԼ Է ԻՄ՝ ԿՈՒԷԼ ՁԱ ՅՈՒՆԱՑ ԲԱՂԱՆԻՆ, ՐԵՑ. ԳԼ ՎԱՅՔ, ԶԻ ԲԱՒՈՒՆԱՑ ՂԱՆԻՒՈՒԵՔ Ի ՓՈՓԵ:

ՊՐԱԿ ԵՐՐՈՐԴ:

Յաղագս հրեշ չաստիական հատին:

Ամենեւաւ և զայլոց կրեց, որք առ ցաւս ինականն վերաբերին, հասեալ լինէ հասնուցանել: Այսպէս է նախ յառաջելոցս, թէ ցանկական մասին կիրք յածին զբաղեալ և զբարւոյ՝ առակապէս առեալ. այլ սոքա յաւելուն զառաջանաւորն լինիլ, և զդժոխարին: և վասն այն են երբ ձգանք լինէ հոգւոյ, ի խրախուսել առ ի բարին, և ի վերայ յառնել չարին: Եւ են թուով հինգ, յոյս և յուսահատութիւն, երկիւղ և համարձակութիւն, և բարկութիւն: զորոց դրեացուք փոքր ի շատէ: Յոյս սահմանի, ինչ որով դիմէ բաղձանն յապագայ բարին ձեռնարկեալ՝ բայց հնարաւոր առ պանալ: Ըստ որում ինչ, համաձայնի ընդ այլոց: իսկ այլ մասունք զանազանեն զինս յայլոց անուն, յերկիւղէ՝ ըստ որում առաջիկայ չուսցն՝ ասի բարին. զի երկիւղն է պչարէ: ի խնդութիւն՝ ըստ որում ասի՝ ապագայ. զի խնդութիւն է զինեւկայէ: ի ցանկութիւն, ըստ որում ասի՝ դժոխարահաս. զի ցանկութիւնն է զապագայ բարւոյ, ասակ ըստ որում է հաւանձայն, այլ ոչ ըստ որում դժուարահաս: ի յուսահատութիւն, ըստ որում ասի՝ հնարաւոր առ պանալ. զի յուսահատութիւնն է զանհնարից: Յորմէ յայտ է՝ թէ յոյսն են թադրէ զցանկութիւն. և ի նմին վերայ հիմնի. և յաւելու զբաղձանաց ընդէմ դժուարութեանց. զի ցանկութիւնն է սասկ խանդակաթութիւն ինչ ի բարին բացակայ. բայց քանզի յատկացուն, և դժուարութիւնք, որք պաշարեալ ունին զբարին ցանկացեալ, ընկճեն, և լքուցանեն զկորովութիւն բաղձանաց, վասն այնպիսոյ է նմա ջանք ինչ, և քաջալերութիւն առ այնսեւոյ զանձն. և խրախուսելոյ ի հեռաւորաց

լինել բարւոյն. այս չանք քաջալերէր սրտի՛ ի յոյս, որ ծնանի՛ ի հնարաւորուն բարւոյն: Պատճառք յուսոյ են, նախ փորձն, ըստ որում նուաւս խելացուած լինելիք հնարաւորութեամբ բարւոյն, և միջոցաց դիմելոյ՛ ինա: Զի թէ դիտելիք սուաւս՝ ոչ յառաջադէմ յաջողել իւրային, յայնժամ ոչ եւս օգնէ, այլ առաւել խափան լինել յուսոյ: Երկրորդ ոյժն, որով դժուարութիւնք լինին դիւրայաղթ: յայս պատճառս վէրաբերին և փարթամութեն, արիութեն, բարեկամք, և այլն: Երրորդ ջերմութեն սրտի, որով զօրանան ոգիք, զի մի՛ վաղվաղակի նահանջեցին յերևիլ դժուարութեն: Չորրորդ՝ անմտածութեն, որով դժուարութիք ոչ համարին ինչ կամ ոչ նկատին: Վն այսց պատճառաց մանկունք, և արբեալք, և յիմարք են քաջայոյս: Մանկունք, զի սակաւ ինչ կայ նոցա անցեալ, և բազում ինչ ապագայ. վն այն առաւել յուսով գնան, քան յիշատակաւ: Եւ ևս, զի վրատահ են՛ի զօրութեն իւրեանց. և զդժուարութենս ոչինչ գրեն. զի ոչ լիով զննեն. և զի անփորձ են: Եւ դարձեալ զի առաւելուն ջերմութեք, որ ընդարձակէ զսիրտ, և զշարժմունս ոգւոց յոխորտս գործէ: Արբեալք, զի և՛ի սոսա տապագին է ջերմութեն. և զի վրատահ են՛ի զօրութեն իւրեանց, և ոչ հային՛ի դժուարութենս: Իսկ յիմարք վն անմտածութե վրան գայ: Այլ ծերք լինին նուազայոյս, քանզի յանցելոց անտի զփորձ առեալ՝ բազում անգամ ոչ՛ի բարիս յաջողել իրաց, և վն ապագայից զնոյն կասկածին. և դարձեալ՝ զի՛ի դժուարութենս առաւել հային, և խորագոյն զբնեն. և զի նուազ ջերմութեն որ՛ի նոսա՝ ոչ լիով զօրացուցանէ զշարժմունս ոգւոց, վն այն գիւրաւ ընկճին՛ի կարծեաց դժուարութեն:

Պորձք յուսոյ են, նախ բերկրեցուցանել. ըստ որում սուաւս զառհասաւորչեայ ինչ ցանկացեալ բարւոյն ձաշակեմք: Երկրորդ զգործողութեն իւրեանն կատարելագործել, զի ըստ որում

հայէ

հայն ՚ի գժուարահաս բարին, զարթուցանէ զուշ. եակ ըստ որում հայն ՚ի հնարաւոր բա- րին, աննուճաճելի առնէ զկնոս : Երբ՝ աճել ՚ի սէր անձին՝ յորմէ յուսամբ զբարին. զի ակն ունելով մեր, ՚ի ձեռն ուրուք ժամանել բա- րեաց առմէզ, ձգիմք ՚ի նա երբև ի մեր բարն. և այնպէս սկսանիմք սիրել զնա :

Յուսահատութեին յայտ է յատացեալոցս զյու- սոյ, որում ներհակն : ոչ ներհակութիք առաք կայն, ըստ բարւոյ և ըստ չարի, (զի երկոքին եակ են զբարւոյ.) այլ մերձեցմամբ հեռաց- մամբ, ըստ որում յոյսն է մատչումն ՚ի բարին. և յուսահատութեին հեռացումն ՚ի նմանէ : Քան- զի դէպ լինի երբեմն ցանկացեալ բարւոյն այն- չափ դժուարութիք պատճառիլ, մինչև շրջա- րեալ սրտին նորօք՝ ընկճիլ, և ՚ի հետամուտ լի- նելոյ կասիլ : Վասն այս ասէ յուսահատու- որ և սահմանի : կիրճ, որով հեռանան բազմունք ՚ի դժուարին բարւոյն, զոր անհնար է ոմանս : Բայց այսմ անհնարութիք ոչ է պատճառ լինիլ մեթա- փիզիկական, այլ բարոյական. ըստ որում կա- րի յոյժ դժուարինքն՝ որք ՚ի վեր են քան զմեր կան՝ համարին իբր անհնարին :

Յամառձակութեին է կիրճ, որով բազմունք յոյ- նէ ՚ի վերայ ահաւոր լերի, ՚ի ջախջախանել զնա և ՚ի պարպել : Ըստ որում կիրճ, միաբանի ընդ այլոց = ձնացեալ մասունք զբուն կիսկութիք համարձակ կութիք յայտ առնեն. զոր առ խմանալ, պարտ է գիտել, զի ըստ սքին լիովմայի, լեռնպետ բազ- ձանքն ըստ ինքեան դիմէ ՚ի բարին, և խոտորի ՚ի չարէն, բայց ըստ պատահման խոտորի և ՚ի բարւոյն. յորժամ այնչափ դժուարութիք պա- շարեալ գտանի, մինչ՝ ոչ է հնար հասանիլ այնմ. և այնպէս լինի յուսահատութիք. և զբ աւորին հակառակն դիմէ առ չարն, ոչ ՚ի ստա- նալ. այլ ՚ի յաղթել, յորժամ յոյս նի վստահ է յաղթական լինել : և այս չարժուճն ասի՝ հա մարձակութիք : Իսկ բացատրաբար երկաք ՚ի վերայ ահաւոր լերի. զի ընդ հետ և չարիք արհամարհանա

քեր-

քերեն, և ոչ զհամարձակութի՛ն: Ասատ հա-
մարձակութինն է միայն զմեծամեծօք, և զահա
ւոր չարեօք:

Պատճառք համարձակութե՛ն են, նախ յոյս· զի
ոչ չարժի ոք՝ ի յառնել ընդդէմ չարի, թէ ոչ
* Փ· ԲԱ- յուսով յաղթելոյ նմա: Ասատ արիաստաւէ՛,
ԲՅԱ·ՓՈՂԸ: ասէ· փաղյոյսին են համարչակ, ոչ մանկունք՝ ար
քեալք՝ և յիմարք: Եւ ևս ասի՛ լինի, որ տածէ
և առաւելու զյոյս, նոյն պատճառէ և զհամար
ձակութի՛ն· ոչ փարթամութի՛ն, բարեկամք,
զօրեղութի՛ն· փոյթ վտանգից, և այլ այսպի-
սիք: Ա՛յլ քան զայս, բերէ զօրինաւոր հա-
մարձակութի՛ն՝ առաւելնութեան ձեռնին օգնու-
* Ք· ՀԸ- թե՛: Վ՚ որոյ արիաստաւէ՛ * ասէ, ուր ձեռ-
ՈՒՓՈՐ· պալփն են, համարչակագոյն լինին· և յարէ, նոյն-
ԳԸ· Ե: պէս և զրինեալսն· զի փէր օգնական լինէ զրնեղոյ:

Ա՛յլ և այլ պատճառ համարձակութե՛ն՝ ի կողմն
նէ նիւթականին· այն է ջերմութի՛ն արեան, որ
զօրացուցանէ զյարձակումն ոգւոց, զի մի յեմ
բունանէ վտանգին ընկճեացին դիւրաւ: Վ՚
այսորիկ կենդանիք՝ որոց փոքր է սիրտ, են
համարձակ, իսկ որոց մեծ, երկչոտ· ուր ասէ
* ԳՔՐՓ· Փ· արիաստաւէ՛ *· Այսպէս է նէ, վ՚ պի, ըստ սո՛յն
ՅԱՂՓՈ ՆԱ- թովմայի *· Ջերմութի՛ն բնական ու՛ սպառնալիս կարօղ է
ՍԱՆՅ ՀՔՆ- ջերմացուցանել զմեծ փառն, ուր պիտ էր: Եւ ևս վ՚
ԴԱՆԵԱՅ· զի երկիւղն հակադրի համարձակութե՛ն, որինչ
ԳԸ· Ե: բառնայ զերկիւղ· պատճառէ զհամարձակու-
* Ա· Ք· ԼԱ- թե՛: Վ՚ այսորիկ համարձակագոյն է այլ՝ որոյ
ՆՔ·ՊՐ·Փ: ոչ լցեն թշնամիք, և չեզդ ուժք ինասեալ·
զի որոց ինասեն այլոց՝ առաւել՝ ի վ՚ր կան
վտանգք:

Ընդ գործս այսր կրկին թուէ ձեզն թովմաս,
նահանջել զոգիս և զջերմութի՛ն՝ ի սիրտն՝ ի սակ
բան վտանգին, իբր առ ուժգին յարձակումն·
վ՚ այսորիկ համարձակք՝ երբեմն ընդ ձեռնարկել՝ ի վտանգս՝ դողան, ուր պատմի զաղէք-
սանդրէ մեծէ· որ յառաջքան զպատերազմ՝
հարկանիւր զդողանի: Ա՛յլ և զշարժմունս՝
ուժգինս գործել՝ ի սկզբան վտանգին քան՝ ի
վախ-

վախճանի: Ասասն արիստոտէլ՝ ասէ. համարձակ՝ ՝ Ճ. բա-
յեռանէրեցի՛ էն և համակարծ յոտոաջեան պվպանգս, բոյական-
այլ՝ ի վպանգի խոսքն: Որոյ պատճառն է, զի գլխէ:
այն կերպ կատաւարել զգայական ճանաչմամբ,
որ ոչ է բաղդատիչ. վ՚ր այն ոչ զինէ զամ պա
րագայս վտանգին. սակս որոյ՝ ի գիտել նոցա
յանկարծուսա ընկճի: Իսկ որ արին է, ան-
դէն իսկ՝ ի վտանգի պինդ կայ քան զոր յա-
ոաջն. վ՚ր զի ամի եղև յոտոաջատես. նա՝ եր-
բեմն և մեծամեծոց քան զինյնս, վ՚ր այն՝ ի դի
ալիլ մանուկց ոչ զարհուրի, այլ առաւել ևս
վատահի:

Երկիւղն հակադրի համարձակութե. յորոյ
բացատրութե մարթե իմանալ զսորայս: Ասա
ոն ոչ համարձակուհին քաջաբերե զներսն ընդ
դեմ չարեաց, յուսով պարտեզոյ. սոյնպէս երե
կիւղն լքուցանե զնա առ գժուարութե զերծ
անելոյ. և վ՚ր այն սահմանի, Կերպ որով բաղ-
ձանքն ընկճի՝ ի վերահաս ահաւոր չարէ, յորմէ գժուա
բին է խոսնիլ: Կամ լիուն սրտի նահանջելոյ՝ ի ծան
րութե վտանգին: Զի ոչ ասե ոքն թովմաս.
յորժամ չարն, որ մերձ՝ ի վերայ կայ՝ է յերկ-
բռնման. լինի երբեմն թե մարտ ինչ՝ ի մէջ բաղ
ձանացս և չարին: Քանզի բաղձանքն պարտեզ
և փախուցանել նկրտի զչարն. իսկ չարն բնա
ւորեալ է ոչարտեզ և փախուցանել զբաղձանս:
Ապա եթե յայտ մերցման տեսանիցէ կենդա-
նին զկար իւր վերադոյն լինել քան զչարն. գայ
՝ի վ՚ր նոր ուժգնութե՝ ի ձեռնամուխ լինել, և
վանել զչարն, որ է համարձակութե: Ապա
եթե տեսանիցէ զկար իւր ոչար, և զչարն և
զվտանգն ծանր, լքանի, և բաղձանք նո՛ր պար
տեզ նուճանի, և այնպէս լինի երկիւղ:
Յայտ է, թե պատճառք երկիւղին
են՝ նախ պակասութե՝ ի կողմանէ բաղձանաց,
և բաղձացողին, որ ոչ զգայ յինքեան բաւա-
կան զօրութե՝ ի վանել զչարն: Երկրորդ ծան-
րութե՝ ի կողմանէ չարին, յորժամ այնպէս
՝ի վ՚ր կայ, և ասիպե, մինչև ուր ուրեմն է-
րևի

քրեւ հնար զերծանելոյ։ Ասեմք, մեր ուրեմն, զի թէ բնաւ ոչ գոյր զերծումն երկիւղին գնայր ի յուսահատութիւն։ Վասն որոյ առ երկիւղն պատ հանջէ յոյս լինել զերծանելոյ· ոչ ծագեալ յա ռաջելութէ վօրութեամբ մերոյ՝ ի յաղթել չարին, զի այս թերէ զհամարձակութիւն· այլ յանաստու գութէ չար պատահարին, որ ոչ հարկաւ, այլ ներընդունակապէս մերձ՝ ի վր կայ։ Յայսց պատճառաց վերայ յաւել զարամադրութիւնն մարմնական, մի՝ ի կողմանէ երևակայութէ, որ յոլովամեղծ սխալութբ լինի զղարհուրատեսակ ցնորս երայց նկարել, յորմէ սևամաղձոտք լինին երկչոտ, (բայց յայնց՝ որոց սևամաղձն է դիւրաւար, զի աբ հեամարձակագոյն գտանին։) և խաւար՝ երկիւղ և արհաւիրս ածէ՝ ի վերայ։ Եւ երկրդ՝ ի կողմանէ սրտի, յորում ջերմութիւն նուազ լեայ, և ոգիք ձիւղ և տկար։ Վ՚ն այն կենդանիք, որոց մեծ է սիրտ, և հուվ արիւն պտանի առ փորոտեօք, են առաւել երկչոտ։

Վ՚որձք երկիւղի են նախ կծկումն· և այն կըր կին· մին այլաբանական, ըստ որում բաղձանքն պարտեալ՝ ի չարէն, և ընկճեալ, խուսէ և լինքն ամփոփի։ Իսկ միւսն խակական, և մարմնաւոր, ըստ որում յերկիւղի ջերմութէնն և ոգիք Թողուն զարտաքինսն, և դիմեն՝ ի ներքինս, մանաւանդ՝ ի սիրտ· և անդ հաւաքին սէջ զի յարձակեսցին՝ ի վր· ոչ՝ ի ցանկութէ, ի բարկութէ, և՝ ի համարձակութէ· այլ զի ապրեսցին· վ՚ն այն ոչ վաւելն անդ, այլ Թմրին և Թառամին, ոչ յառնուլ քաղաքի՝ փախչելոյն քաղաքացիք՝ ի ներքսագոյն յամրակոփն քաղաքին, ոչ առ դիւրագոյն՝ ի վր յարձակելոյ, այլ առ փրկութէն և զերծումն։ Մանաւանդ զի և ստգնասէր ըմբռնման չարին, և՝ ի նկուն լինել սրտի, ջերմութէնն և ոգիք գնան՝ ի խոնաւ հագոյն, իբր փախստեալ յըմբռնմանէ չարին, յուղղոյ՝ ի սիրտ ածանցելոյս· նոյն վ՚ն այդր բան նի՝ լինի և՝ ի մահու, որոյ երկիւղն է գառն քան նախաձաշակ· յորում ջերմութիւնն և

ոգիք

ոգիք դիմեն ՚ի ներքսակողմն։

Բայց ոչն Թովմաս *, ասէ, Թէ ամենն որ է * ա. կո. ա. ա. ա

Ա ու գործս երկիւղի վերաբերին և ամբոխումն մտաց, թմրութեի և անզգայութեի, մինչև կարի լինի պակուցկելոյն՝ ոչ լսել, ոչ տեսանել, և ոչ խորհիլ ինչ. վ՚ի զի խոկումն չարին բռնադատակ զերեւակայութեին ընու, հեղձուցանէ, և խաւխանէ. և այսպէս յայրմ կողմանէ երկիւղն բառնայ զխորհուրդ, և խափան լինի գործոցն: Սակայն և հոգ զերծանելոյ ՚ի չարէն՝ պատճառ յերկիւղէ. և վ՚ի այն յայսմ կողմանէ, երկիւղն ասի առնել փակ խորհրդական, և օգնել գործոցն. իբր խթելով՝ հարցանել զխորհուրդ, և փոյթ ՚ի մէջ առնուլ առ ՚ի խորշել ՚ի չարէն: Թէպէտ այլուստ՝ ամբոխմամբ և խուճապիւք մտաց խափանէ զխորհրդածութեին. և կծկութիւք ջերմութեի և ոգւոց, որք են օժանդակք գործոցն, կասեցուցանէ զգործն:

Յարկութեին, զոր պրիդոր նիւսացին գեղեցիկ կոչէ ջնջիչ ցանկութեի, սահմանի բազմօրինակ: Կիւկերոն սահմանէ, ընդմտութիւն ոգւոյ ժամանակի վրէժխնդրութեի. իսկ այլք քանզի ոչ միայն պարզ կիրս համարին, այլ հիւսուածք կրից, սահմանեն այսպէս. Ախորժակ, որով հոգին առ ցաւոց ընկալեալ ելասուն, և առ ապրել զգոյ ծօղ նորին, պայքարին որպէս գրգռի ՚ի վրէժխնդրութիւն, ինչպէս ղեկավարեալ զգործօղն: Հասանաւօտաս գոյն՝ սահմանէ աբխաստոկլ՝. Բառիւնոփ յայտնի վրէժխնդրութիւն, երաժամբ արեան պրպիմ: Ըստ որում Բառիւնոփ համաձայնի ընդ այլ կիրս, որք են չարժմունք լինչ բաղձողականք. այլք միասունք զբեպհական հանգամանս բարկութեան յայտ առնեն. զի սեպհական առարկայ բարկութեե է վրէժխնդրութիւն կամ հատուցումն ինասուն, ոչ զխորհուրդ և լոյծ, այլ յայտնի: Վ՚ի այսորիկ՝ արխաստոկլ զբարկութեին կոչէ, ախոյեան և անդրան: Քանզի բարկացեալն կամի, զի որ զրկեացն՝ ծանիցէ, թէ զրկեալն է՝ որ ինչ ասէ, և թէ վ՚ի ընկալեալ զրկանացն վը

* գիրք ա. գոյն՝ սահմանէ աբխաստոկլ՝. Բառիւնոփ յայտնի վրէժխնդրութիւն. Ըստ որում Բառիւնոփ համաձայնի ընդ այլ կիրս, որք են չարժմունք լինչ բաղձողականք. այլք միասունք զբեպհական հանգամանս բարկութեան յայտ առնեն. զի սեպհական առարկայ բարկութեե է վրէժխնդրութիւն կամ հատուցումն ինասուն, ոչ զխորհուրդ և լոյծ, այլ յայտնի: Վ՚ի այսորիկ՝ արխաստոկլ զբարկութեին կոչէ, ախոյեան և անդրան: Քանզի բարկացեալն կամի, զի որ զրկեացն՝ ծանիցէ, թէ զրկեալն է՝ որ ինչ ասէ, և թէ վ՚ի ընկալեալ զրկանացն վը

բեալ ինաստնէն : Եւ յայլն , ետուցմամբ արեան
ղարիւ , ի նշանակել վնիւթականն բարկութ .
որ զեռանգն իմն արեան յարուցանէ առ սըր
սիրէ :

Ա. Մէջ պատճառաց բարկութեան զառաջինն առելին ունի անարդութիւն կամ անիրաւ արհամարհութիւն . զի ամ առիթք բարկութենէ ի առ վերածին : Չի բարկութենն է բաղձանք վրէժխնդրութենէ , ըստ է վճարելոյ ինաստն ոչ զիարգ և լեզէ հասուցելոյ , այլ որ առնչպ գիտութէ , և ընտրութէ : Վն այսորիկ ընդդէմ՝ որոց յանգետս կամ ի կրից ինաստեն մեզ , կամ առկուա և կամ ոչինչ բարկանամք : Ա.րդ հասուցանել ուանք ինաս՝ գիտութէ և ընտրութէ , վնիւ յար համարհանս նորուն , որոյ երիս տեսակս թուի արհասատել , զանգանութիւն , որով ոք երբ ոչինչ իմիք արժանի վնիւ անտես . զբմնպահակութէ , այն է (նիսակէթ ,) որով ոք հակառակի կամաց այլոց , ոչ առ իւր յաջողմամբ . այլ զի մի յաջողեսցի նմա : և զթշնամանս , որով ոք ինաս և նեղէ յայլն՝ որք վնիւն ի նախատինս կրողին , ոչ վն շահասատանութէ ինչ , այլ վն չարաչար հեշտութէն զոր զգայ , ըստ որում չարիս ան ցուցանելով ընդ այլ կարծէ գերազանց քան զնա վնիւել : Ապա որվնչ առաւելու զայսոսիկ տեսակս արհամարհանաց , առաւելու և զբաց կուելն . և քանզի այնչափ արհամարհութենն է ծանրագոյն , որչափ գերազանցագոյն է անձն արհամարհեալ . վն այն գերազանցութէն վշտացելոյն առաւելու զբարկութենն . իսկ գերազանցութէն վշտացուցչին ի վերայ վշտացելոյն նուազել զնա : Եկիր պատճառ արամադրիչ առ բարկութէն ի կոչմանէ բարկացելոյն , և պատկառութէն անձին նր : Չի անկեալն ընդ պատկառութէ իւն՝ գիւրագոյն վարկանի զիւր արհամարհելն . վասն այնր գիւրագրգռութէ ի բարկութէն . Քանզի ոչ ասէ առեբենտոս .

Ամենեքին որոց իրէ են միւք յաղթէ ,
Ձիթեմ քնաս , գիտէ լինին յաղթող .

Ձի

ՉԻ ՆԱԽԱՊԱՏՆԵՑԱ ՀԱՄԱՐԻՆ ՊԱՏՃԱՌ

ԱՒԱ ԱՊԻՒՈՐ ԳՈՐԾՈՅ ԻՐԵՒԱՆՑ, ԵՒ ԽՈՓԱՆ։

Գործք բարկութեանն են, նախ քան զերկրորդին ինչ սեպհական սմին. ուստի զբարկութեանէ ասէ հա մերոս, փաղայր փան պէղը ծուբեալ առաքելոս 'ի սրտի։

Որոյ պատճառն է. զի բարկութիւն լինի յոյս վրէժխնդրութեան, որ զուարճալի է յոյժ, վա լինելոյ գեղ ցաւոց, որ 'ի հիւանդէն։ Երկրորդ եւանդն լինի ոչ քաղցր և հեզնիկ, այլ որ էնն 'ի սէր, համեմատեալն արեան, այլ գառնապէս վառեալ 'ի ծախուձն, համեմատեալ խարտեաշ մազէի։ Երրորդ ամբոխուձն, երէք բանին, որ հան դարտ և խաղալ ոգիս պահանջէ, և 'ի խռովիլ նոյ յեռանդնէ բարկութիւն՝ կարի լման պղտորի, մրթադնի և շլանայ։ և երէք մարմնոյ, մանա անդ այնց անգամոց, յորս (ըստ աբեյն Թով մայի) երևի նշմար լինէ սրտի, որպիսի են աչք, դէմք, լեզու, և այլն։ Զայս ամբոխուձն այս

* Ե. բա ղոյակ. գլ. ՀԱ։

պես ենթագրէ դրիգորիոս *, Գրգռուելիք բար կուելիք իրոյ՝ պայթյելոյ սիրտն բաբախէ, մարմինն դող դոջէ. լեզուն կարկի. երեսք հրանան, և ալիք պիգա նան, մինչ և ու ծանօթիդ ճանաչելն պնա, բերանն ա ղաղակէ, և պիտուելոյն ու գիտէ պինչ խօսի։ Վասն այնր յերեսուն ասաց ոմն, պատշաճագոյն հնար ցածուցանելոյ զբարկութիւն, է հայիլ ցասու ցելոյն 'ի հայելն. զի յայն արտաքին այլանդա կութիւն կերպարանացն ծանիցէ զհոգւոյն 'ի հայից իւրոց տարագրութիւն։ Նա և լուսինն պնի 'ի գործս բարկութ. ըստ որում ամբոխեալ բանն կամ ոչ գտանէ զարժանի կրից խօսս. կամ կարկելով գործարանին՝ ոչ զգոյ արտա ատնել. կամ խնթայ թէ գուցէ անկարգա ինչ խօսեսցի, վասն որոյ զինի վրէժս լուծա նիցէ։

Յաւելուլ մարթ է 'ի գործս բարկութիւն և զայլոսն գործել։ զի բարկացեալն ոչ է գարտա նագիտ, այլ համարձակ։ Զորոյ զպատճառն առնու սբն Թովմաս *։ Կէս՝ 'ի խափանմանէ

* Ա. Ք. ԽՈ. ՊՈ. ՁԲ։

ԺՁ բա

քանին, որ ոչ կարէ որոշել՝ զինչ ծածկել պարտ
էցէ, և զինչ յայտնել· և ոչ խորհիլ նսեմ հը
նարս ծածկելոյ: Կէս յընդարձակութիւնէ սըր-
տին, որ վերաբերի առ քաջասրտութիւնն, զոր
առնէ բարկութիւն· զի յաղագս քաջասրտին ասէ
արիստոտէլ *· Յայնի ապէ և սիրէ, և համարձակ * Է·Բարձ·
խօսի և գործէ: Եւ կէս՝ ի զանազանութէ, որ՝ ի գլ· ֆ:
մէջ ցանկութէ և բարկութէ: Զի ցանկութիւնն
քերի երբեմն առ հեշտալիս ինչ, ընդ որս խառ-
նի զազրութիւն լինն, և մեղկութիւն· և յայն
ասկս կամի մարդ թաքչիլ· ուստի զցանկութիւնն
կոչէ արիստոտէլ, ծածկող և դարանակալ: Բայց
բարկութիւնն բերի՝ ի վրէժխնդրութիւն, յորում
երևի արտութիւն լինչ և վեհմտութիւն· վն այն բար
կացեալն սիրէ գործել յայտնի, եթէ զի հա-
մարի քաջութիւ գործել: Ի դէպ է ասել և սա,
թէ բարկութիւնն, քանզի միանգամայն յարձա
կի, խնդրէ զհամարձակ Հանդիպիլն· արդ գաղա-
նի և դարանաւոր Հանապարհք են դիւրա-
թեկք, բազմապատոյտք, և երկարք: Եւ գար-
ձեալ՝ առ բացատրութիւնն արհամարհութէ,
պիտոյ է, զի յայտնի լինցի ամենեցուն, թէ որ
զայրացոյցն, ոչ երևս առանց պատժի· և վասն
այն բարկացեալն ոչ՝ ի ծածուկ՝ այլ յայտնի
խնդրէ վրէժառել, զի լիով հաճոյիցէ զվիրաս իւր:

Ա՛յլ յաղագս կրից ցայտվայր:

ԽՆԴՈՒՐ ՁՈՐՐՈՐԴ:

Յաղագս բարուաւքն և չարուաւքն բարուց:

Ա յսմ մասանէ բարոյականին պրեսցուք սակաւ, զի Ճոխագոյն և զգուշագոյն քննեն զայն ձեռնարկք: Վասն այսորիկ Թողեալ զյաղագս բարոյական բարուաւքն և չարուաւեան զերկար խոյզ որ յաճախանուաթե, զոր ինչ ի սոյն իրն գիր առաջի կայ մեզ ասել, յերիս պրակս բովանդակեսցուք. խօսեցեալ նախ յաղագս բարոյականուաթե ըստ ինքեան, և յաղագս բաժանման նր ի բարուաթե, և ի չարուաթիւն: Երկրդ, Թէ իցէ ինչ ներգործուաթե անտարբեր: Երրդ զկանոնաց բարուց համառօտ:

ՊՐԱԿ ԱՌԱՋԻՆ.

Թէ պէտ ինչ իցէ բարոյականուաթիւն. և զիարդ բաժանի ի բարուաթե և ի չարուաթե:

Բարոյական ներգործուաթե են երկու ինչ, էակուաթե, և բարոյականուաթե. յորս էակուաթիւն է նիւթ և ենթակայ բարոյականուաթե: Արդ յայտ է Թէ, էակուաթե բարոյական ներգործուաթե կայանայ յայն, զի իցէ գործողուաթե ինչ կենսական և ազատ: Զի ոչինչ ներգործուաթե համարի բարոյական, Թէ ոչ կենսօրէն և ազատաբար լինիցի: Քանզի ի բառնալ ազատուաթեան, ոչ

մնան՝

ձնան՝ ոչ արդիւնք և ոչ ապարդիւնաւորութիւն • ոչ գովութիւն, և ոչ պարսաւ • ոչ բարի և ոչ չար՝ գէթ բարոյական:

Բայց թէ ինչ կայանայցէ բարոյականութիւնն յատկապէս, ոչ ամենեքին են միաբան: Ոմանք չիմանան զայն ընդ ազատութիւն • ոմք թէ ոչինչ յաւելուած՝ ի վր նր: Ոմանք կարծեն թէ յաւելումիայն գոյարանումանութիւն ինչ արտաքին: և այլք՝ թէ է սոսկ էակ բանի: Այլ արդ՝ առաջինն կարծիքն զինւոր բարոյականութիւն չիմանան ընդ բարոյականութիւն: Զի ըստ նշանակելոյ սէյն թուվմայի յատուկ յաբանութիւն բարոյականին, զոր օրինակ կարգն արուեստական կայանայ՝ ի տրամադրութիւն, զոր բանն մուծանէ՝ ի նիւթ արտաքին, այնպէս կարգն բարոյական կայանայ՝ ի տրամադրութիւն, զոր բանն առնէ՝ ի ներգործութիւնս կամաց: Վ՚ր որոյ ոչ քարինք, փայտք, երկաթ՝ կամ այլ ինչ այսպիսի, որ արուեստաւիւ տրամադրի՝ է միայն նիւթ արուեստաւորութիւն. նոյնպէս և ներգործութիւնք կամաց, որք վ՚ր ազատութիւն անկանին ընդ բանիւ, ոչ են բարոյականութիւն, այլ էնթակայ նր, և նիւթ: Իսկ եկիր և երդ կարծիք, ոչ յայլս պակասեալ գտանին • նոյնպէս և յայն, զի ոչ պատչաճ միտս ունին զբարոյականութիւն:

Վ՚ր որոյ թողեալ զսուտ՝

Ասելի է նախ • Բարոյականութիւնն տեսակապէս կայանայ՝ ի կարդի, զոր բանն առնէ յազատ ներգործութիւնս, կարգելով զինք հմամաձայն՝ կամ տարաձայն կանոնաց բարուց: կամ կայանայ՝ ի գերագանցական հայեցմանն, զոր ունի ներգործութիւնն կամաց առ առաքինայն իւր, ոչ սոսկապէս առեալ, այլ իբր կանոնաց բարուց էնթակայ:

Երկաքանչիւր տարազ մեկնութիւնք եզրակացութեա՝ ինոյն գլխի: Զի ոչ այլազգ կարգէ բանն զներգործութիւնն կամաց, թէ ոչ միջնորդութիւն առարկային, ըստ որում կանոնաւորելով ի մացութիւնք զառարկայն՝ յոր թեթի կամքն, տայ

եւ ներգործութեանէ կամաց լինիլ կանոնաւոր։ Ասասի կարգն զոր առնէ լմնցութեանն ի ներգործութեանէ կամաց, է նոյն իսկ գերազանցական հայեցուածն ներգործութեանէ կամաց առ աստուածային իւր ըստ որում կանոնաւորեալ։ Սքն Թովմաս ըստ առաջնոյ օրինակի մեկնէ զբարոյականութեանն յառաջաբանութեան բարոյականին՝ յասել իւրում, թէ կարգն զոր բանն առնէ ի ներգործութեանէ կամաց, վերաբերի առ բարոյական փիլիսոփայութեանն։ Իսկ ըստ երկրորդին մեկնէ զայն *, յասելն, թէ ներգործունէին մարդկային, որ ասի բարոյական՝ առնի պիտոյիկ յաստուածային վերաբերելոյ առ սկիզբն մարդկային ներգործ ածութեանէ, որ է բանն։

* Ա. Է. կ. Ծ. Ը. Ը։

Յուցանի եզրակացութեանս. նախ զի նոյն է զանազանիչն և կացուցիչն։ Իսկ բարոյականութեանն զանազանի ի բարւոյն և ի չարութեանէ նկատմամբ համաձայնութեանէ և ապրաձայնութեանէ առ կանոնս բարուց։ Ապա բարոյականութեանն կայանութ յայդմ հայեցման։

Նկատ, այնպէս համեմատօրէն պարտ է խօսիլ զբարոյականութեանէ մարդկային ներգործութեանէ ոչ զէականութեանէ նր։ Իսկ արդ ներգործութեանէն մարդկային առնու զէականութեանէ իւր ի գիտողութեանէ առ առարկայն իւր՝ յէականական կարգի մը ուածեալ։ Ապա պարտ է նմա առնուլ զբարոյականութեանէ իւր յայնմ կարգէ բարոյապէս առեալ. այս ինքն է, առ կանոնս բարուց բաղդատեալ։ Փոքրագոյնս է հաւաստի. զի ներգործութեանն տեսակացուցանի առարկայիւք. բայց և ցուցաք ի բնաբանութեանէ *։ Իսկ մեծագոյնն յայտ անուն է, զի բարոյականութիւնն հիմն ի վր էակութեանէ ներգործութեանէ՝ որպէս զեղանակ յաւելեալ ի նա, և իբր յատկութեանէ նէ։

* Ա. Ը. կ. Ա. պր. վեր Ջին։

Նրդ. Բարոյականութեանն միշտ բացատրի իբրև համաչափութեանէ. ուստի բարւոքն կոչին ասպիտ, և չարքն ընդ, խոպորեալ, և անուշ ցայտ։ Այլ համաչափութեանէ, ուղղութեանէ, թիւ

րոս

բուԹեն և խոտորուԹեն նշանակեն կհայեցուիս
ինչ իրն առ կանոն իւր : Ապա նշան է Թէ
բարոյականուԹիւնն առեալ լինի ի հայեցմանէ
առ կանոնս բարոյականս :

Ասելի է երկրորդ , Թէ բարոյականուԹիւնն էա-
պէս , և հաւասարուԹիւն բաժանի ի բարուԹիւն
և ի չարուԹիւն :

Յուցանի առաջին մասն • Թէ այն բաժանուիս
է էական : Քանզի պարտ է բարոյականուԹիւնն
հաւասարակի՝ բաժանիլ էական իւրմէ տարբերու-
Թիւք : Իսկ արդ ոչ երևի լինչ առաւել էական
քան զբարին և զչարն , վասն զի բարուց ըստ նո-
քեան նախ պատշաճի բարուԹիւն և չարուԹիւն :
Ապա բարուԹիւն և չարուԹիւն են էական տար-
բերուԹիւնք : Վասն այսորիկ ասէն Թուլմաս * , ասէ • * Ֆ• ԸՆԴ-
Բարին և չարն ի բարոյական գնին փոխադարձ գոյ- ԴԷՄ ՀԷՐԱՒ-
ԲԷՐՈՒԹԻՒՔ : ԳԼ• Ե:

Յատուած , բարոյականուԹիւնն ոմն արդ ցու-
ցանէ , էապէս կպչանայ ի հայեցման առ առար
կայն ըստ որում ներքոյ անկանի կանոնաց բա-
րուց : Իսկ արդ առարկայն ըստ որում ներ-
քոյանկեալ կանոնաց բարուց՝ բաժանի ի բա-
րի և ի չար • կամ ի համաձայն , և ի տարա-
ձայն այնց կանոնաց : Ապա և բարոյականու-
Թիւնն էապէս բաժանի ի բարուԹիւն և ի չա-
րուԹիւն :

Ածել և երկրդ մասն , Թէ այս բաժանումն է
հաւասարեալ , հաւանեցուցանի : Քանզի ի
մէջ երկուց այնց անդամոց ոչ անկանի լինչ մի-
ջին : Ապա հաւասարուԹիւն բաժանեն զբարոյա-
կանուԹիւնս : Յուցանի առաջարկուԹեամ : զի
Թէ անկանէր լինչ միջին • անկանէր մանաւանդ
ներգործուԹիւն անտարբեր : Իսկ այդպիսի ներ-
գործուԹիւն ոչ կացուցանէ զտեսակ բարոյա-
կանուԹեանն : Ապա ոչ անկանի լինչ միջին ի մէջ
երկուց այնց անդամոց : Մեծագոյնս յայտ է •
մեկնի փոքրագոյնս : Ջի ըստ ոչին Թուլմայի * , * Ա• Է•Ի•
ըստ այնմ ներգործուԹիւն ասի անտարբեր • ԹԷ• Պ• Է•
որում ոչ ինչ ներքս փակէ լինչ վերստաբերեալ առ

կարգ բանի : Իսկ արդ որ ոչ ՚ի ներքս փակէ ինչ վերաբերեալ առ կարգ բանի՝ ոչ է տեսանկ բարոյականութեան . զի սա բովանդակ կայանայ ՚ի կարգի առ առարկայն , ըստ որում ներքոյ անկեալ կանոնաւոր բանի : Ապա ներգործութեան անառարքեր ոչ է միջին ինչ տեսանկ բարոյականութեան : Ա յլ զայսցանէ ճոխագոյնս ածաբանք : Մի՛ այն մնայ ասել ինչ զայսմ անտարբեր ներգործութեանէ :

ՊՐԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ :

ԱՀ՛ դէպ գուցէ՞ ներգործութի՛ն անպարբեր , եթէ ըստ պէտի՛ն , և եթէ ըստ անհատին :

Ներգործութիք մտածին կրկնակի , մի՝ որաշակի ըստ ինքեանց , և երբ ՚ի նշանակեալ ներգործութեն . կամ ըստ իւրեանց տեսակի : Եւ եկիր , ըստ որում լինին առ և այժմ ՚ի գործածեալ ներգործուէ՝ հանդերձ այսպիսի ինն դիտմամբք , և այսպիսի ինչ պարագայիւք . և կամ ըստ անհատին :

Այս է թէ են բազում ներգործութիք անտարբերք ըստ իւրեանց տեսակի : Եւ զայս ցուցանէ տքն Թովմաս * , հաւաստի բանիւ : Քանզի ներգործութեն ունի զբաւութեն և զչարութեն , ՚ի համաձայն և ՚ի տարաձայն երկոյ կանոնաց բարուց : Ա յլ բազում ներգործութիք են , որք ըստ ինքեանց՝ և ՚ի տեսակի իւրեանց մտածեալ , ոչ համաձայնութի և ոչ տարաձայնութի ունին առ կանոնս բարուց . ոմի գնալ , ուտել , խօսիլ , և այլն : Ապա գտանին բազում ներգործութիք , որք ըստ ինքեանց ոչ բարի են , և ոչ չար . այլ անտարբեր առ երկոսին : Խնդիրս է միայն զներգործութեանց՝ մտածեալ ըստ անհատին :

* ա . Ք . խա . Ձ . պ . Ը :

Եւրա-

Եղբայրութիւն:

Պէտք ներգործութիւն ըստ անհատին, կամ ըստ որում լինի աստ և այժմ, է անտարբեր. այլ հարկաւ պարտի կամ բարւոք լինիլ, և կամ չարեաք. և այնպէս լինիլ կամ բարի, և կամ չար:

Որ էզրակացութիւնս, զոր յայտնապէս ուսուցանէ ոքն Թովմաս 'ի բազում տեղիս *, և ընդ նմա այլ ևս բազումք ընդդէմ սկսուտոսի, պարտ է խոնարհ միայն զմտածեալ ներգործութենէ, որք յառաջ գան 'ի մարդոյ խորհրդածութէ, որ սահմանէ ինքեան զվախճան: և ոչ զայնց որք յառաջ գան միայն յերևակայութէ, կամ 'ի յարձակմանէ զգայական քաղձանաց՝ երևակայութենն հեռևակէ, ոչինչ հրամայելով, կամ միտ դնելով բանին, այլ թոյլ տալով և ելթ. որպիսի են չփել զձեռս, քորել զգլուխ, թքանել, հազալ, զանդամս մարմնոյ պէսպէս տրամադրել, և այլն: Քանզի յայտ է զսոցանէ. թէ են անտարբերք, թէպէտ եթէ բանն՝ յանցանել սոցա ըստ չափ՝ հեղգասկի ուղղել, կարեն լինիլ թեթև ինչ մեղք, վի թէպէտ ոչ պարտաւորիմք զայս ամ խորհրդածութէ կատարել, բայց պարտաւորիմք զեզանակ ինչ և յայսպիսի չարժմունս մարմնոյ դնել: Զեզրակացութենս այսպէս մեկնեաք՝ հնար էր ցուցանել անհամար վիճաբանութիք սբց հարց, զորովք 'ի հաստատութենէ սակս զանցարաբեաք, ցուցանի նախ վիճաբանութիք քն ամբոյ, որ * * Ասպրնէի. ասէ. ընդ ամ դատապարտի բանի, զոր խօսելոյն մտաբերի, զայն համար չատուածն դատապարտի. զոր քննեալ ստերատուղևանոսի 'ի Ճառս համբերութենէ, ասէ, Ամանդէ վարդապետութենն փոխ, ծանոթ մեզ պարտաւոր վասն ամենայն ոնայն և աւելորդ բանի: Իսկ արդ եթէ և ոչ բանք դատապարտիք. այսինքն, ըստ մեկնելոյ հարց, սա ոչինչ բարւոյ վախճան կարդեալք, են անտարբեր, այլ չար.

որ ներգործութիւն ինչ անտարբեր:

Պատասխանիցես, այնպիսի արարք, որք կո՛չ
էին անտարբերք, ոչ են դատարկք, զի ունին
իրաւացի պիտոյութիւն պատճառս. քանզի լի՛
նին առ դիւրութիւն բնութ. ոյք յորժամ ընտ՛
րութիք ձեռնեմք, յարմունին կենցաղոյ, նատիմք,
և այլն, այլ են առքա անտարբերք, զի ոչ գովելի
երևին և ոչ պարսաւելի. բայց չեն դատարկ,
զի լինին՝ ի սիրելոյ մարմնոյ:

Այո՛ ընդդէմն. քանզի եթէ լինին առ դիւ՛
րութիւն բնութիւն, առանց անցանելոյ ըստ չափ,
են բարի և համեստ: Զի ոյք ասէ՝ ըն թով՛
մաս* . Ա՛ն ինչ, զի ոչ գործէ կրկին՝ առ նուա՛ղ
դուրսն և հանգիստ մարմնոյ, կրկին առ բարին առա՛
ջինութիւն՝ յայնմ որ զմարմին իւր կրկին առ բարին ա՛
ռաքինութիւն:

* ա՛ն է՛նո՛. ձը. պ. ի՛ն. առ. ք:

Այսուհետև. երբեմն այսպիսի արարք ըստ ին՛
քեանց անտարբերք՝ վերադարձին միայն առ հե՛տ
ութիւն մարմնոյ, ոյք հոտառութիւն, և գեղե՛
ցիկ իրաց տեսութիւն, և այլն: Բայց և այ՛ս ա՛ն
քա երևին շատ, ապա ինայ ասել, թէ են ան՛
տարբեր:

Այո՛ է ընդդէմ. քանզի կրկնակի իմանի գոր՛
ծել մարդոյ վը հեշտութիւն: Նախ, յորժամ
յիւրում ներգործութիւն զհամեստ բարին ար՛
տաքսիցէ. ոչինչ այլ ինչ դիտեալով, բայց ե՛
թէ բերկրիլ զգայապէս: Երկրդ յորժամ զհե՛տ
ութիւնն ըստ կանոնաց բանին պայմանեսցէ,
առեալ զայն՝ ի կազդուրութիւն մարմնոյ, կի մի
ծանրասցի հոգւոյն, կամ զի յետ այնր ժրաս
ցի՝ ի գործս առաքինութիւն, զի զգալի հեշտու
թիւնք, ըստ սըբոյն Թովմայի, են դեղք և սիր՛
փանք ըստ իրաց ինչ կարևորք՝ ի վարել զկեանս:
Եթէ ըստ այսմ երկրորդ եղանակի գործեսցէ
վը հեշտութիւն, յայտ է թէ ներգործութիւն լինի
բարի և համեստ: Զի Թէպէտ՝ ի զգալի բերկ՛
րութիւն առաւել գովելի է հրաժարիլն վը սի՛
րոյն ոյ. սակայն և ընդունիլն է գովելի, մա՛
նաւանդ երբեմն և հարկաւոր առ կազդու՛

րութիւն

բռնեն ՚ի սփոփանս մարմնոյ ։ Իսկ եթէ ըստ առաջնոյն գործեացի վը հեշտութե, ոչինչ խնդրելով ՚ի նմա, բայց զինքն զհեշտուն, ներգործեն է չար ։ Զի անբանից զգայնոց միայն է հանգչիլ ՚ի զգալի հեշտութիս, վը լինելոյ հեշտութեն սեպհական բարի զգայական բաղձանաց ։ Բայց բանաւոր բնութիւն ոչ ունի վախճան զհեշտութիւն բերկրեցուցիչ զգայութե, այլ զհամեստութիւն զհամաձայն բանին ։ և յայնսակս ՚ի գործելն միայն վը հեշտութե, թէպէտ և այլուստ ոչ գործիցէ ընդդէմ հաճելութե, սակաւ յիւրմէ վախճանէ, և յանանական բարիս անկարգութե թեքի և կորանայ, և այնպէս մեղանչէ ։

Արկինիցես ։ ապաթէ այդպէս իցէ, բովանդակ կեանք մարդոյ է հանապազորդ անկուճած լինչ մեղաց ։ Զի քանիցս անգամ գործեմք վը բերկրութե միայն՝ ոչինչ դմնաւ ածեալ զհաճելութե ։

Պատասխանեմ նախ, չէ լինչ մեծ անպատշաճութե. դնել զայսպիսի թերեւս մեղանաց բազմութե, որովհետեւ գիրք սբ * , և զկատարեալ արդարոց ասէ անկանիլ ստէպ ։

* առակ. ԻԴ։

Պատմեմք երկրդ ուրանալով զհետեւութիդ ։ Քանզի և հանդարտախիղճ մարդիկ իբր ՚ի բաղձմանէ ունին զբաւական փոյթ՝ հաճեստ բերկրութեց միայն տեղի տալոյ ։ Քանզի աւ այսչատ է, թէ յեղանակի գործելոյ մի եւանիցեն ըստ կոպար չափաւորութե և բարեխառնութե այսպիսի սփոփանք ։ և զի առեալ լինին ՚ի պատշաճ տեղւոջ և ժամանակի պատշաճ պայմանաւ ։ քանզի այնուիկ համարի կանոնաւոր և համեստ, իբր ՚ի բանէ չափաւորեալ ։

Յուցանի երկրդ եզրակացութենս բանիւք սբյն Թովմայի ։ Արինչ լինի խորհրդածութե, կամ կարգի առ պատշաճ և համեստ վախճան, և կամ ոչ ։ Եթէ կարգեսցի՝ է բարի, և թէ ոչ՝ է չար ։ Ապա որ լինչ լինի խորհրդածութե,

կամ

կամ է բարի, և կամ չար, և վն այն ոչինչ կայ անտարբեր: Մեծագոյնս յայտ է • քանզի կարգիլ առ պատշաճ վախճան, և ոչ կարգիլ՝ ի նոյն՝ են հակառականք, որոց ոչ մնայնէ ինչ ընդմէջ: Ցուցանի փոքրագոյնս: Եւ նախ Թէ՝ի կարգիլն առ պատշաճ և հաւեստ վախճան, լինի բարի, յայտ է ըստ ինքեան: Իսկ Թէ յոչ կարգիլն լինի չար, հաւանեցուցանի: Քանզի չարն է, որ պակասի՝ի կարգէ բանին: Այլ ներգործուին ոչ կարգեալ առ պատշաճ վախճան՝ պակասի՝ի կարգէ բանին: Ապա ուրեմն է չար: Մեծագոյնս է հաւաստի: Իսկ փոքրագոյնն յայտ անալի է, զի կարգ բանին կոյանայ՝ի սահմանել ամի զպատշաճ վախճան:

Պատասխանիցեմ նախ • չարն է, որ պակասի՝ի կարգէ բանին, որ պատշաճի նմա • այլ ոչ Թէ պակասեցի՝ի կարգէ բանին ոչ պատշաճելոյ նմա: Արդ բազում ներգործուԹիք են ԹեԹևք, որոց ոչ պատշաճի կարգ բանին • և վն այն ոչ են չար, Թէպէտ և չունիցին զայն կարգ:

Այլ է ընդդէմ • քանզի պատշաճի կարգ բանին ամ ներգործուԹեց մարդոյ, զորս առնէ իւրհրդածուԹիք: Ապա վայրապար է պատասխանիդ: Ցուցանի առաջարկուԹիս • քանզի ամի պատշաճի կարգն իւր, յորմէ Թէ պակասեցի, լինի չար յիւրում սեռի, ոյք արուեստ առնի կարգի արուեստի, և բնականն առնոյ կարգի բնուԹե, համարին՝ի սեռի իւրեանց չար: Այլ ամ ներգործուԹի իւրհրդածեալ է ներգործուԹի բանական: Ապա պատշաճի նմա կարգ բանին, վն այն և բանաւոր վախճան:

Ասցես երկիդ, հնար է բանին կարգել զներգործուին ինչ առ անտարբեր վախճան • և այն՝ պէս Թողուլ զայն յիւրում անտարբերուԹե:

Այլ ընդդէմ է նախ: Ջի որովհետև չէ հնար իմիք ունել զբան վախճանի, Թէ ոչ ընդ բանիւ բարւոյ; հարկ է այսպիսւոյ վախճանի, առ

որ

որ բերի ներգործութեին, լինիլ բարի, կամ ըստ զգայուէ, և առ երևոյթս. և կամ ըստ բանի, և խոհուէ: Եթէ առաջինն, առնէ զներգործութեին չար և անկարգ. զի ոչ վերայ գոյն ասացաք, ոչ վայելէ բանաւոր ստեղծուա ծոյ թմրիլ, և հանգչիլ'ի զգալի բարիս: Եթէ երկրորդն, ներգործութեին լինի բարի և հա մեստ: Ապա ոչ իւիք իրօք անտարբեր: Ընդդէմ է երկրդ: զի վախճանն այն անտար բեր՝ եթէ ոչ իւիք իրօք է բարի, կամ առ բարի լինչ կարգեալ, գոնէ լինի դատարկ: Իսկ արդ ոչ յառաջն ասացաք, ներգործութեին դատարկ է չար վարքաւն: Ապա ուրեմն, և այլն: Յուցանի մեծագոյնս: Չի ըստ սէյն գրիգորի, զոր բերէ ոչն թովմաս՝ • դպրելի է, որ լուանի զգա- * ա. է. կո. պուելի ուղղութիւ, կամ զբան իրաւոյն հարկի, կամ բա ծէ. պ. ին ղեպազպական օգտի: Իսկ արդ վախճանն այն ա մենևին անտարբեր է այսպիսի, ոչ ինքնին իսկ չայտ է: Ապա ուրեմն է դատարկ:

Ո դելիաւոր առարկութեան նշանակեցաք և լուծաք, 'ի յառաջբերել և 'ի ստել զպատաս խանիս հակառակորդաց: Մնան միայն ե րեք: Առաջինն առեալ լինի 'ի բանից անտի հերոնիմոսի. Բարի է ծուծիլուսի. չար է պղպեա քի, և 'ի մէջ երկոցուն անպարբեր' գնալ ըստանել. և այլն: Եկիր չիք լինչ պատուհասն' վերաբերելոյ գործ ներգործուիս 'ի համեստ վախճան: Ապա թէ և ոչ վերաբերոցն, ոչ են չար: Երբ, ոչ գոյ լինչ տեսակ. որոյ ոչ կայցէ անհատ լինչ: Այլ գոն ներգործութիք լինչ 'ի տեսակէ իւ րեանց անտարբերք, ոչ ասացաւ: Ապա պարտին լինիլ և անհատք, կամ ներգործութիք ըստ անհատին անտարբերք:

Պատասխանեմ առ առաջինն, թէ զսբին հե րոնիմոսի բանն լսանալ պարտ է զայնց ներգոր ծուէից, ըստ ինքեան առեալ. վերացուցմամբ 'ի դիտանէ: Քանզի ճշմարիտ է թէ, գնալն բարի ոչ դիտաւորուէ, է բարի: Ապա քան զն այսպիսի գործոցուէիք, զորս հերոնիմոս

կոչէ

կոչէ անտարբերս, լինիլն միշտ կամ՝ի կարգս դնել, և կամ յանկարդ դիտմանէ. հարկ է նոյ լինիլ բարւոք, կամ չարեօք. և այնպէս բարի, կամ չար, ոչ՝ի տեսակէ իւրեանց, այլ՝ի վախճանէ։

Պատասխանեմ առ եկեղն, թէ մարդկիկ պարտաւանդին բնական պատուիրանաւ՝ կեալ բարեպաշտապէս. և խորշիլ՝ի դատարկութենէ. ուսուն և սահմանել զբարի և զրանաւոր վախճան գործոցդ՝ զորս առնեն խորհրդածութեամբ, և հանդերձ դիտմամբ վախճանի։

Պատասխանեմ առ երիդն, զանազանելով զմէծագոյնդ։ չիք լինչ տեսակ որոյ՝ ոչ կայցէ անհատ. վերացուցմամբ, զոր ցուցանէ տեսակն, ուրանամ. առանց այդմ վերացուցման, ընդունիմ։ և ընդունելով զփոքրագոյնդ, զանազանեմ նոյնպէս զհետևութենդ։ Այսպէս պարտին լինիլ անհատք այսց անտարբերք ներգործութենէ, յորս իցէ այդպիսի վերացուցումն՝ի բարութենէ և՝ի չարութենէ, որոյ վերայ ասին անտարբերք, ուրանամ. առանց այդպիսի վերացուցման, և բացորոշութեամբ առ բարութեն, կամ չարութեն ընդունիմ։ Քանզի տեսակն բազում անգամ վերացուցանի՝ի պէսպիսեաց, և ե առ նմա անտարբեր, առ որս անհատքն ոչ կարեն լինիլ անտարբեր։ ոպ տեսակն մարդկային վերացուցանի յամ գունոյ,՝ի սպիտակէ, ՝ի սևոյ, ՝ի թխոյ, և այլն։ Եւ սակայն հարկ է անհատից նորա՝ որոշիլ՝ի մի գունոց, զ ոչ գտանի մարդ, որ ոչ իցէ՝ կամ սպիտակ, կամ սեաւ, կամ թուխ, և այլն։

ՊՐԱԿ ԵՐՐՈՐԴ։

Յաղագս կանոնաց բարուց, ուր և յաղագս խղճի մտաց, և օրինաց։

Անգլ յայտ է յաստացելոցս՝ թէ բա րոյականութենն կայանայ՝ ի համաձայնութենէ ազատ ներգործութենէ ընդ կանոն ինչ, որում թէ համաձայն իցէ, լինի բարի, և թէ տարաձայն, համարի չար։ Ինայ մեզ ասել ինչ զայսմ կանոնէ։

Ա՛ռաջին եղբայացութենէ։

Առաջին, և հեռաւոր կանոն մարդկային ներգործութենց է օրէնքն յաւիտենական, որ յայն սակս է աղբիւր, և առաջին սկիզբն ամ համեատութե, և բարոյական բարութե։ Ա՛յսպէս դնէ ոքն Թովմաս *։

Յաւիտենական օրինօք, ըստ սահմանելոյ սրբոյն Թովմայի *, լինանի բանն ամենայն իմաստութենէ, որ առգնէ զամ առ պատշաճ վախճան. կամ ըստ սահմանելոյ սրբոյն օգոստինոսի *, բանն ծայրագոյն, որում պարտ է հնազանդիլ։ Զի զոր օրինակ ճարտարապետն, որ վերակացուն է բովանդակ շինութեան, ուրանի ինքն՝ ի մանր, որում ըստորին, և ներքոյ անկեաղ ճարտարութիւն իւրաքանչիւր ըստ իւրում պայմանի հնազանդիլ պարտին, զի ուղիղ գործեսցեն. յորմէ թէ խոտորեսցին, սխալին։ Այնպէս ծայրագոյն կառավար ամ է ինչ ամ, մտօք և իմաստութենէ իւրով յաւիտենից հաստատեաց բան կարգի, պահել զայն՝ ամ իւրոց հնազանդելոց, զի ուղիղ գործիցեն, ըստ որոյ և ինքն գործէ հանապազ։ և ամ բան ստորին, ունի զի ուղիղ իցէ, պարտի առնել ըստ նմին, և թէ յայնմանէ խոտորեցի, մեղանչէ։ Ասաւ զմեզս ուղիղ սահմանէ

* ա. է. խա. ձէ. պ. ըէ։
* ա. է. խա. պէ. պ. ա։
* գիրք ա. յոբէ անչն իշխանութ. ըէ. գ. ըչ։

ամն

* ընդդէմ Աբեն օլոստինոս *, լաօսփ, կամ գոլճ, կամ յանկոս ֆաճոսո՝ սի. գլ. ը։ * ա. ք. լա. պէ. պ. ֆ։

ԼԲ ընդդէմ յաւիքենական օրինաց։

Յուցանել եղբակացութեիս բանիւ սքանչ Թովմայի *. Յամ կարգեալ շարժօղս, երկրորդն կանոնաւորն յաւելնոյն. ոչ՝ ի քաղաքականս աստրին դատաւորք յիշխանէն. և յարհեստականս, աստրին Ճարտարք՝ ի Ճարտարապետէն։ Այլ օրէնքն յաւիտենական է բան զերագոյն իշխանի և կատարիչն ամ էիցս՝ այ։ Ապա այն է առաջին կանոն ամ աստրին բանից. և ներգործութեց՝ ի նոցունց յաւաջ եկելոց։ Ուստի ուղղութեի այլոց օրինաց, և բարութեի ներգործութեց, նախ՝ և մանաւանդ դատի՝ ի համեմատութէ աւ այն օրէնան. և զայնս համարիլ պարտ է Ճշմարտիւ բարի, ուղիղ և համեստ, որք հաւանձայն են սմա, Թէպէտ և մրիկեղէն բանի՝ ի սկզբան անդ անդէպ երևեսցին։ Զի յոլովակի այս օրէնք յաւիտենական ընտրէ զմարդկան անտեղի երևեալն. ոչ՝ ի սահմանել յաւիտենական փրկութեե Ճանապարհ զնաչէցելոյն երկրպագութիւն, զարհամարհութեն սէր, զկամաւոր աղքատութի, զառ՝ ի պատուհոյ և՝ ի համբաւոյ փախուստ. զմտադիւր Ճգանց յանձնառութի, և այլն։ Իսկ որք այսմ օրինաց ընդդէմ դառնան, զայնս համարել պարտ է չարս, Թէպէտ և առ կարծիս մարդկան ուղիղ և աքանչելի երևեսցին։ Վասն այսորիկ այն ամ մարդկային քաղաքականութե Ճարտարմտութի, որ այնպէս զգօնաւթ զհաստարակաց օգուտ խնամարկէ. զխաղաղութե, և զպատերազմի զպէտս իմաստութե անտեսէ, և առ թագաւորութե պահպանութի, առաւելութի յաղողութի և ընդարձակութի ամենազգաստ տեսչութե տքնի։ մանաւանդ Թէ՝ որ ինչ հրաշանշան առաքինութե ցոյց ուրեք երևեցի, եԹէ ոչ այսմ օրինի միաբան լիցի, ընդ ձայ, և ըստ Ճշմարտութե, խորամանկութիւն է, և կամ անմտութի և անօրէնութի գումնատ գեղեաւ առաքինութե։

Զայս

Օայս օրէն յաւիտենական, և զտրա ամե-
նայն օրինաց և համեստութե՚ զալըխուր և
գկանոնն լինիլ, ոչ միայն ՚ի վարդապետէ՚ այլ
և փիլիսոփայէ իսկ ծանեան բնական լուսով ։
ոյզ գրե կիկերոն * ։ ասէ ։ Ազ յ՚ կոչիւ եղէն ի- * գիրք ։ ֆ ։
մասպանոյ, լինիլ օրինաց, ոչ մարդկան ճարպարմտութե՚ յաղէա ։ օ-
գիւտ, և ոչ ժողովրդոյ իմաստ, այլ յաւիտենական րինաց ։
ինչ, որ վարէ զամ աշխարհ, ՚ի հրամայել և յարգե-
լուլ իմաստութե՚ ։ Զայն իշխանաւոր օրէնս՝ որպ ասէին
լինիլ ՚ամ, որ զամ բանի՚ հարկէ, կամ արգելու ։ Յոր
մի՚, ասէ, ՚ամ ուղիղ օրինադրեալ օրէնիք ու-
նին զզօրութե՚ ։ որ ոչ միայն ե վաղնջու տան պատ-
ամանակաց ժողովրդոյ՝ և փաղաքաց ։ այլ յաւիտենից
՚ամ հաստիւէ երկնի և երկրի ։ Զի չէ իսկ հնար ա՚ծե
զկեն մտաց լինիլ առանց բանի, և ոչ ա՚ծեզկեն բանի
չուանիլ զօրութե՚ օրինադրելոյ, զինչ ուղիղ, և զինչ
ընթար իցէ ։ Վասն այսորիկ օրէն ճշմարիտք և իշխանա-
ւոր ։ որոմ անկ ե հրամայել և խուչնեցուցանել, ե մե-
ծին ՚ամ ուղիղ բան ։ Յորմէ ՚ի վերայ ա՚ծէ, ոչ
լինչ օրինաց լինիլ ուղիղ, թե ոչ՝ որ ՚ամայ ի-
ցէ միաբան ։

Յայտնանէ յայտ ե թէ հաստատն և ուղիղն ոչ
կախի ՚ի կարծեաց մարդկան, կամ ՚ի սովորու-
թե՚, կամ յօգտութե՚ ։ այլ ՚ի քնութե՚, և ՚ի
հաստատութե՚ ։ Զի հաստատեալ կայ ՚ի նոյն
պատճառ, յոր և քնութե՚ն ։ և ոչ ըստ մարդ-
կան կամաց դատի, այլ ըստ ա՚ծային օրինաց
և բանի, որոմ ա՚մ լինչ բնապէս ներքոյ ան-
կանի, ա՚ն և ՚ի վերագոյնդ նշանակի տոհմ-
ին ։

Երիտասարդ եղբայրութե՚ ։

Վերձաւոր և անմիջական կանոն բարոյակա
նութե՚, ե բանն թեզատիր կատարց, զինչ
բարի իցէ, և զինչ չար ։ Ըղձակացութե՚ն ե
սա՚ն թռվմայէ * ։ ասէ ։ Կանոն մարդկային կո- * ա՚ ։ բ ։ հռ ։
մաց ե կրկին ։ մին մերձաւոր, և հեռաւոր ։ այսինքն, պր ։ ա՚ ։
բոնն մարդկային, իսկ հեռն աստուածին կանոն ։ այ-
նինքն ։

ինքն, օրէնքն յաւիտենական, որ է իբր բան այ:
Յուզանել եղբակացութիւնս, հայելով ի զանա-
զանութիւնն որ ի մէջ սահմանաժողով բանաւո-
րաց և անբանից: Քանզի անբանք ոչ ուղղին
ընկերանալ, այլ ուղղին յարարչէն բնութիւն, և
վասն այն ոչ է պարտ նոցա ունել յինքեանս զգու-
ժող խրատանց կանոն. այլ ի միտս արարչին
միայն. ոչ կանոնն որ ուղղէ զնոսա ի նպա-
տակ, ոչ է ի նոսա՝ այլ ի նոսատածին: Բայց
բանաւորս սահմանաժողն, ոչ միայն իշխանու-
թիւն ունի ուղղել զինքն, և զներգործութիւնս իւր
կարգել: Ապա քանզի ամ կարգ՝ է ըստ կանո-
նի մինչ եղելոյ ի միտս կարգողին, ոչ կարգն
արուեստական ըստ կանոնաց արուեստին՝ եղե-
լոց ի միտս արուեստաւորին, և կարգն քաղա-
քական ըստ կանոնաց եղելոց ի միտս իշխա-
նին, պատշաճ եղև հաստատել ի մարդ զկա-
նոն մինչ, առ ուղղելոյ զինքն, և կարգելոյ զը
ներգործութիւնս իւր բարւոք: Եւ այս կանոն
* ա. Ք. կո. է բանն, որ ըստ սրբին Թովմայի *, ածանի ի յա-
ծիւ. պ. Ք. ւիպէնական օրինաց իբր բան պատկեր նորին: Վա
առ Ք: յասորիկ սահմանագրութեան ի ոչ սահմանին յետ
սահելոյն, հապարդիւ պատարագս արդարոյ է,
զգործս բարութիւն, իբր առարկելով, յարէ.
բարեմտ առնին, ընդ ո՛ դասցի մեզ պիտուիքն. որում
պատասխանի, նշանեցաւ առ մեզ լոյս երեսաց քոց.
* ա. Ք. կո. ոչ թէ կամելով ասել, ըստ սրբին Թովմայի *,
ծիւ. պ. Ք: Լոյս բանին, որ ի մեզ, ըստ այնմ դասցի մեզ զը
բարութիւն, ըստ որոմ է լոյս երեսաց քոց, այսինքն,
նշանեցաւ քոց ծագել:

Ասեցեալ, բայց յերկուց սահմանաց բա-
րոյ գան և այլ բազումք. ըստ օրինակ՝ եթէ եկե
ղեցականք, և եթէ քաղաքականք: և դարձեալ
խնդրեն մտաց քոյ կանոնաւորել զբարոյակա-
նութիւն ներգործութեանց: Ապա անբաւական
է վերադրեալ բաժանումն:

Պատասխանեմ, լաւ ասացեալ օրինակ, և խնդիր
մտաց՝ բովանդակին յերկուսին կանոնաց նշանա-
կեալս ի մէնջ: Զի խնդիր մտաց ոչ այլ ինչ է,

բայց եթէ բանն ներգործուԹիւն Թեւլադրիլ, յորմէ խորչիլ պարտ կայէ, և զորմէ զհետ երԹալ: Իսկ այլ օրէնք են հաղորդուԹիւնք մինչ յաւիտենական օրինաց, և սահմանադրուԹիւնք բանի իշխանին՝ որ պետն է հասարակուԹե: Ա՛յլ յալագս խղճի մտաց, և օրինաց առաջնորդք մինչ համառօտ:

Յալագս խղճի մտաց:

Խղճմն մտաց այնպէս ենԹադրի՛ ի հարց: Մտորգինէս կոչէ ընա, ուղղիւ ոգւոյ. և դասպիարակ ընկերակիցեաւ հոգւոյ, որով մեկնիմ՛ ի լրչեաց, և զնէպ երեսամ բարեաց: Բասիլիոս, բնականն դպրապետն: Դամասկացին, լոյս իմացուԹե՛ ձերոյ, յայտ է ԹԷ՝ գործնականի: Բայց լսա գոյն սահմանի՛ ի սրբոյն Թովմայէ *. Դպրութի՛ մտաց, որով ոք ձերիցուցանէ զգործնական ինչ գիՀնոց-ՃՓ: պուԹի՛ ի մասնաւոր ներգործուԹի՛: յորմէ խոկ կոչի խրբեան գիպակցուԹի՛, ոմն ԹԷ ընդ այլուս գիՀրուԹիւն: Զի ոմն յառաջն ասացաք, բանն ԹԷ լադիր է կանոն բարուց: Ա՛րդ՛ ի բանն երկուս ինչ մտածին. Նախ ընդհանուր ծանօԹուԹիւն գործնական սկզբանց. և ապա՝ պրպնջիկան: Երկրորդ մերձեցուցումն այնր ընդհանուր ձանաչման՛ ի գործ մասնաւոր. և ապա՝ խղճմտաց, խղճմտից:

Մա ընծային գործք զանազան, իբ, ձկայել, պահպանել, պաղել, անբասիր առնել, ամբաստանել՝ կամ ըսփփանել: Որոց այսէ պատճառ, զի մերձեցուցումն գործնական գիտուԹե՛ ի ներգործուԹիւն կարէ լինիլ երկակի: Մի՝ իբր ներքինի հաւաստուԹե, ըստ որում ձանաչեմք՛ ի ներքս՛ ի մեզ, ԹԷ արարած ինչ. և ըստ այսմ խղճն մտաց ասի ձկայել, և հաստատել: Երկրորդ իբր դատաստան առնելոց, որ որոշէ՛ ի մէջ համեստին և անհամեստին. և ըստ այսմ խղճն մտաց ասի պղծել, Թելադրելով զինչ առնել պարտ կայէ. և պարտաւորել՝ առաջի առնելով

զայն զոր պարտաւորիմք առնել: Եւ երկրորդ
մերձեցուցանի գիտութիւնն ի գործ, ըստ որում
զգործեալս աղմկաւ, ի խաղաղական առեան
բանին ի քննին մատուցանեմք, և ըստ այմ
խնդիրն մտաց առն անբասիր առնել, եթէ զոր
գործեցաքն գաւեմք ի ներքս ի մեզ, բարւոք
գործեալ. և ամբաստանել կամ ըսդգիանել, ե-

թէ տարաձայն գոցն ի լուսոյ բանին:

Խնդիր մտաց եօթն գլխաւոր որպիսութիւս զանա
զանեն ածաբանք: ըստ Աւգիլ, Թիւր, հաւանական.
երկբայական, ստոյգ, խղճահար, և մոլար:
Ոմանք են, որ պատշաճաւոր գտեալ զհամեա-
տութիւն գործոց՝ ըստ վճիռ և անեղծ լուսոյ և
սկզբանց բանին. և սա է միշտ սկիզբն բարւոյ
գործոյ: Թիւրն է, որ գտեալ զառնելեացս ըստ
հաճոյից և ճաշակաց՝ ախտաւոր և չարագին
կրից կամ կամաց: և սա միշտ սկիզբն չար
գործոց: Հաւանականն է, որ գտեալ զառնե
լեաց ըստ հաւանական սկզբանց, (որպիսի են
վկայութիւնք ոմանց վարդապետաց. օրինակք
արանց երկիւղածաց. փաստք ըստ իրաց լինչ
հաւանեցուցիչք.) տակայն խնդրաւոր ի հակա
ռակ կողմանէն: որ լինի երկակի: Նախ յոր-
ժամ մեծ է հաւանականութիւնն զվատթարու-
թիւ գործոյն, քան զհամեստութիւ: Երկրորդ
անդրադարձեալ, յորժամ մեծ է հաւանակա
նութիւնն զհամեստութիւ նորա՝ քան զվատթա-
րութիւ: Երբդ յորժամ հաւասար է կերկու
ցունց կողմանց հաւանականութիւնն: Ընդու-
նելի է թէ հաւանական խնդիրն մտաց կարէ
լինել կանոն բարւոյ գործոյ, եթէ հաւանա-
կանութիւնն առաւել հակեալ լցէ ի համեստու
թիւն գործոյն, քան ի վատթարութիւն նր. քան-
զի որովհետև ուր ուրեմն հանդիպի ունել
զառնելեաց հաւասար ստուգութիւն, բաւական
է զհետ երթալ այնմ որ հաւանականագոյն ի-
ցէ: Քայց թէ արդեօք ի լինիլ հաւանակա-
նութիւն կերկուց կողմանց հաւասար, կամ ի
միտելն առաւել ի դատապարտութիւն գործոյն,

մերթ

մարթ լեալ մեզ և այնպէս ձեռնարկել յայն գործ, ստհմանելով՝ յայդպիսի դիպուածս՝ լինել մեզ օրինաւոր, եթէ զի հաւանական բարուքին այն զերծ կացուցանէ զնա՛ի վատթարութենէն, խնդիր է դժուարին, զոր առ ըստ արժանեաց քննել, յիւրեանս գրաւեն ածելանք: Ըստ լեալ առ այժմ ասել. Թէ ոչ երևի՝ այր անկեղծ բարւոյ հաւատալ, որ զայսպիսի հաւանականութենէ ստուերս անձկաւ խնդրիցէ, առ լայնելոյ զվարս, և ոչ հրաժարիցի՛ի գործոյ, զորմէ ծանր ծանր պատճառք վըկայեն բաստրելի լինիլ, թէպէտ և ոչ այնպէս հաւաստեալ, մինչ ոչ թողուլ տեղի անբաւականութենէ: Ա՛յլ քեզ աւասիկ յիրիդ յայդմիկ կանոն զգուշաւոր, զոր սահմանէ առաքեալն*, *Ա՛ուէ՛ասե՛ասե • Ջա՛յ ինչ փոյթ էիցէ, կի՛մ ըստ յուսոյ, քանէ՛ցէ՛: Ջբարին ընկալարուք: Յա՛մէ իրաց չարաց՝ ի բա՛ց կայէ՛: Երկբայական խիղճ մտացն է, որ՛ի մէջ երկուց ներհակեալ գաւամանց տատանի, և ոչ գիտէ թէ զո՛րն կալցի. և սա ոչ կարէ լինիլ կանոն բարւոյ գործոյ. վ՛ր զի առաջի առնէ կատարած գործոյ զոր յայտնի վտանգաւոր, յորմէ խոհեմութենն դատէ հրաժարիլ: Այսպէս խիղճ մըտացն է, որ այնպէս հաստատեալ կայ՛ի դատումն համեստութենէ գործոյն, մինչ ոչինչ խրթին նմա զվատթարութենէ նորա. կամ՝ վասն զի յայտ յանդիման հաւաստի է բարուքն առնելի երևին, և յայնժամ ասի պարտաւորէ ֆիզիկան: և կամ եթէ բարուքին առնելի երևին չէ ցե ստոյգ, և հաւաստի, գէթ զքննելիսն քննելով՝ հաւաստեալ հետևեցուցանէ, թէ հնար է օրինօք՝ առնել զայն գործ, և սա ասի պարտաւորէ խոհեմական, կամ բարոյական: Խղճահար խիղճ մտացն է, որ՛ի թերեւս սկզբունս իբր՛ի մեծ ինչ պատճառս ծանծաղմտութենէ հաստատի, և՛ի դատէն զառնելեացս և զկորչելեացս, յայնս ապաստանի: բայց առաւել՛ի դատել զկորչելեացս: Իսկ մնացեալ խիղճն է, որ՛ի տուտ սկզբանց հազմէ թերևս[illegible]

Ներեաց, և զայն առաջին դնէ իբրև ճշդիւտ կա
նոն բարուց գործելոյ: Այլ եթէ հետեանոս ոչ
հաստատուէր ի մտի եդեալ, թէ դիտս լիցի
ձօ, յայնմանէ հետեւեցուցանիցէ, թէ պարտ
է նմա երկիւղած լինել: և սա պարտաւորէ,
մինչ զի մեղանչէի, որ զընդդէմն գործիցէ. այլ
ոչ անպարտ առնէ յայնս, որք ըստ այսմ խղճի
լինին, եթէ ոչ մոլորուեին էգէ անյաղթելի:

Յաղագս օրինաց:

"ա. է. կա. գ. պ. Ը: Օրէնքն սահմանի ի սէրն Թովմայէ*, կամ գոնէ բանի սա բարին հասարակաց, հրապարա
ղեալ յայնմանէ, որ իւրեք հասարակուէ: Ասի, հարգոյն բանի, կամ կարգ առնելեաց՝ սահմա
նեալ ի բանէն, վ զի բանին է ուղղել զառ
նելիս: Եւ յարի, սա բարին հասարակաց. զի կարգ առնելեաց առեալ լինի ի վերջին վախճանէ:
Արդ վերջին վախճան է բարին հասարակաց. որումամ մանաւանդ ներքոյ անկանին. վ որոյ օրէնքն հայի ի հասարակաց բարին, և զմանա
ւորս առ այն ուղղէ: Ասի, յայնմանէ, որ իւրեք հասարակուէ, զի ուղղել վնեղբոյանիւեալս առ հասարակաց բարին, անկ է այնմ, որ իւրեք հա
սարակուէ. ուստի և իրաւունքն օրէնադրու
թէ ի խնամել զայն բարւոյ: Ասի հրապարակեալ, վ զի օրէնքն է կանոն. արդ չափին և կանոնն դնի ի վերայ, յորժամ մերձեցուցանի ի չա
փեալսն. իսկ օրէնքն մերձեցուցանի, յորժամ հրատարակի, կամ ծանուցանի հնազանդելոց. ուստի հրատարակութիւնն է կէտ թէ օրինաց, և պատուիրանին, առանց որոյ ոչ պարտա
ւորէ:

Բաժանի օրէնքն ի բնական, և ի դրական: Բնականն է որ պարունակի ի բնութէ իրաց. իսկ դրականն է, որ իբրև թէ ի վերայ դնի սորա. որոշելով նրա ինչ բնապէս անհատ
բերս:

Օրէնքն բնական բաժանի յօրէն յաւիտենա
կան,

կան, որ է իբր հակառակ օրէնք: և յօրէն բնա-
կան հաղորդեալ, որ է ածանցումն ինչ նորա:
Օրէնքն յաւիտենական, ոչ առացաք, է ու-
ղիղ բան առնելեաց 'ի միտս այ յաւիտենից
դոյօղ: Օրէնքն բնական հաղորդեալ՝ է տպա-
ւորութիւն յաւիտենական օրինաց 'ի բանաւոր
առեղծուածս, կամ բնական լոյս դործնական
յաճախին լուսոյ ածանցեալ. որով որոշի հա
մեան 'ի չարագուշն: Ա յս օրէն է յամ բա-
նաւարս, և սուաւ, ոչ ասի յովհաննու. ն. լո-
սաւոր առնէ այ զամ մարդ՝ որ գայ յաշխարհ: Բայց
երբեմն կրկնէ, և մոլեդին դնացնէ, և վատ-
թար աննդեամբ այնպէս ասլականի մարդ, մինչ
զի թէպէտ ոչ խոպատ չիջանի, բայց ծածկի այս
լոյս, որով վարկանի զչարն բարի, և զբարին
չար: Սակայն փայլէ և 'ի խաւարի անդ՝ այսր
անչէջ լուսոյ Հառաջագոյն. 'ի յանդիմանել,
'ի կշտամբել, 'ի պարտաւորել, 'ի գանել և 'ի
խածատել լուսեղէնն զսիրտ չարագոյզ:

Բնական օրինաց այս է բովանդակուածն. Ի-
պոլէ՞ս 'ի լոյն, և սրա պէտն: Արդ բարին
մարդոյ առաւելապէս նկատի ըստ մտաց, որ
է 'ի նմա գլխաւոր, և ապա ըստ այլոց, որք
հնոթարկեալ են մտաց: Եւ վն այն բնական
օրէնքն է, նախ ուղիղ լինիլ մտաց մարդոյ առ
բարին իւր, կամ առ վերջին վախճան, և ոչ
յայլ ինչ սևեռիլ, բայց յայծ, որ է իսկապէս
բարի և վերջին վախճան մտաց: Վասն որոյ
առաջին տպաւորութիւնն յաւիտենական օրի-
նաց, որով և առաջին պատուիրանն բնական
օրինաց, (ըստ սբ. Օգոստինոսի *) է հրամայել * գիրք Ճ.
ցոլանալ վերին 'ի ծանականաւորաց, և սրբել զայն յաղագս
դարձուցանել առ յաւիտենական: և կամ սիրել անչնչելոս
զայծ իբրև ծայրագոյն բարի, և 'ի նա ուղղել նորին:
զամ ախորժակս մտաց:

Եւ ապա յայս օրէն վերաբերի, պահել մար-
դոյ զուղիղ կարգ բանին՝ եթէ 'ի պահպանուե
գոլոյ իւրոյ, եթէ 'ի սերունդ իւրոյ տեսակին,
եթէ 'ի շարժմունս կրից. և եթէ 'ի կենակ-

դուԹԵ ընդ այլ մարդիկ • ընդ որս բնական ըն
կերուԹԵ կցորդի • ՚ի է, զի զծնօղս պատուԵս
ցէ, զորդիս ուղիղ անուացէ և հրահանգԵս
ցէ, զդաշինս պահԵսցէ : Հասարակաց բար
ւոյն վաստակակից լինիցի • ամն զնւբն տացէ,
և ամ որսացէ այլոց, զոր ինչ ոչ կամի ԹԵ ին
քեան լինի, և այլն: Յոր պատուիրանս ծա
նուցեալս ՚ի բնէ՝ հասատատեալ կան ամ իրա
ւունք մարդկային ընկերուԹԵ :

Լսնդրիցեա, եԹԵ հնար իցէ բնական օրինաց
փոխիլ : և կամ արժան իցէ երբեմն զայն անօ
րինել :

* ա. է. կո. ղէ: Պատասխանեմ ընդ աչին Թովմայի * • ԹԵ պա
տուիրանք բնական օրինաց են երկատեսակ :
Ոմանք են նախնականք, և իբր ընդհանուր
սկզբունք գործնականք . ծանուցեալք ըստ ին
քեանց • որպէս , ԹԵ պարտ է պաշտել զԱծ •
պատուիլ զծնօղս , առ ամենեսեան պահել զի
րաւունս • և այլն : Իսկ ոմանք են իբր երկ
րորդականք , որ իբր մանաւանդ եզրակացուԹիք
ածանցեալք յառաջնոց անտի , ոմն , ԹԵ պարտ
է հատուցանել զաւանդս, պահել զնորհուրդս,
և այլն : Առաջնոցն , որք տիրաբար , և ըստ ին
քեանց կացուցանեն զբնական օրէնս , ոչ փո
խիլ հնար է , և ոչ տնօրինմամբ լուծանիլ • զի
են տպաւորուԹիք ինչ յաւիտենական օրինաց ,
որ է անփոփոխ , և ոչ ունի վերնագոյն՝ յորմէ
լուծցի , վասն զի է ՚ի բան : Բայց երկրորդական
հրամանաց հնար է երբեմն փոխիլ , և անօրի
նիլ , զի ոմն ՚ի սեռականս եզրակացուԹիք կա
նոնաւորին սկզբամբք , այսինքն և այս եկեղեցական
պատուիրանք՝ առաջնովք : Բայց հանդիպել եր
բեմն՝ վասն պարագայից ինչ՝ որ արտաքոյ քան զ
սովորականն, այսց եկեղեցական պատուիրանաց՝
ըստ հակառակս ելանել առաջնոց • կամ ոչ այնպէս
հարկաւ կապակցիլ ըստ առաջինոն , զի չիցէ հր
նար զանց առնել զնոքօք՝ առանց յառաջինոն
անօրինելոյ : Յառաջնում դիպուածոյ փոխին ,
և յերկրդում անօրինին չիցէ , որ է օրինադիր

բնու-

բնութիւն: Ըստ այսմ զղջանս եդեալս ի պահ՝ ոչ
է պարտ հատուցանել ոմանց զայրացելոյ: Ըստ
այսմ կանխաւ անօրինեաց ած ոմանց առնուլ
զբաղդս կանայս: Զի հնգկէտ բնութեամբ մարդ-
կան, և վախճանի ամուսնութիւնն պատշաճէ,
թէ միոյ առն լցէ մի միայն կին. և վասն այն բազ-
մաւորութիւն կանանց հակառակի երկրորդական
պատուիրանի բնութեանն, առ որոյ հաստատուն
յաւելաւ և ածային պատուիրան դրական * . *Ծննդ. Ե:
բայց բազմաւորութիւն կանանց ոչ այնպէս հա-
կառակի վախճանի ամուսնութեանն, և առաջնոց
պատուիրանաց բնական օրինաց, մինչև առանց
ընտրոյ սոցա անհնարին լինիլ այ Թոյլ տալ
այնմ, առ վայելգոյն ածումն հաւատացեալ
ժողովրդեան:

Առարկեցես. սպանութիւն անմեղի, չնութիւն,
և բարձումն ընչից օտարի, ևս առաջին պատ-
ուիրանաւք բնական օրինաց արգելանին: Ա՛յլ
ած անօրինեաց ի սոսին, ի հրամայել աբրա-
համ՝ զենուլ զորդին *, և հրեից՝ բառնալ *Ծննդ. Ե:
զփոխս առեալ անօթս եգիպտացւոց *. և ով- * Ելից.
սեայ, առնուլ զկին պոռնիկ *: Ապա հնար է Թ:
անօրինել ի բնական օրինաց: * Ովս. ա:
Պատասխանեմ ընդ սմին Թովմայի *. Թէ յայնս * ա. Ե. խ.
տիրաբար ոչ եղև անօրինութիւն. այլ՝ յաւել- գչ. պր. Ե:
մամբ պարագայի լինի ի վերայ ածային հրամա-
նին, այն որ առանց այսր պարագայի լինէր
ընդդէմ բնական իրաւանց, առնի եղև հնազան-
ձայն: Քանզի ած է տէր. վասն այն ոչ է ընդ-
դէմ իրաւանց բնութեան հրամանաւ նր սպանա-
նել զմարդ. կամ զկէսէն յաւելագոյն այլոց
անձին սեպհականել. կամ ի կին ոք տուողոյ
քան զաւրական եղանակ ամուսնութեան մեր-
ձենալ. զի յայնժամ լինի օրինաւոր ի նշանա-
կելոյն այ:

Օրէնքն դրական բաժանի ի մարդկային, և
յածային, զի բաց յայնց որք բնաւորապէս են
արդար և ուղիղ, են և ոմանք ի մարդկանէ, և
յայ տուեալք, որք յառաջն էին անտարբերք:

(Երկնքն մրրկային սահմանի, կարդումն առ-
նելոյց՝ ի միտս լիշեսանին նախ ծանուցել.
և առ բազմութեն հրատարակեալ: Այս օրէնն
է ամ իրօք հարկաւոր առ հասարակաց խաղա-
ղութ. որումն ոչ էր հնար կալ, եթէ ոչ մարդ-
կային ընկերութենն հնազանդ լինէր լիշեսանու-
թինչ, որ օրինօք զչարան սանձէր, և բարեաց յա-
ջողէր. և ամն լինէր խնամակալու: Իզեկո-
բոս ենթադրէ զամ հանգամանս մարդկային
օրինաց՝ յասելն *. Ընդէղ օրէնդն հայեսք, արդար,
պատգաբա- հաւնիլ, սար բնութիւն, սար երկիրն տնկրութիւն. սար
նութեց. պատրաստի փեղոյ և ժամանակի, կարող, օգտակար,
գլ. ին: և յայտնի, զի մի գաղտնութիւն ենագ ինչ լինիցի ի
նմա. ոչ յատաւնչինն ջահ, այլ առ հասարակ օգուտ
տալոց տացեալ՝ գրելոյ: Բաժանի յիրաւունս ազ-
գաց, և յիրաւունս քաղաքական: Իրաւունք
ազգաց է, որով վարին ամ ազինք, իբր ընդ-
հանուրք ընութենէ և բանի կեցեալ: Իսկ
իրաւունք քաղաքական է, զոր իւրաքանչիւր
հասարակութեն օրինադրէ իւրոց:

(Երկնքն ձծային է առ յայ կացուցեալ կար-
գումն՝ առնելեաց՝ ի հաւատացեալ ժողովրդե-
նէ՝ առ՝ի հաճոյ լինել այ. և ստանալ զդերբնա-
կան երջանկութեն: Քանզի ամ մարդիկ, ըստ
որում միաբանին՝ ի հետամուտ լինել ճշմարիտ
երջանկութե, կայուցանեն զհասարակութեն, ինչ,
որոյ լիշեսան է ձծ, և վն այն նմա անկ է կարդել
զպատկանեալս առ կառավարութեն այսր հասա-
րակութե: Այս օրէնք բաժանի՝ ի հին և՝ ինոր.
կի՝ ի գրաւոր օրէնս. և՝ ի շնորհաց օրէնս:
Օրէնքն հին կի գրաւոր՝ էր զօրինակօք հան-
դերձեալ փրկութե: Իսկ օրէնքն նոր, կամ
շնորհաց՝ ոչ զօրինակս, այլ զնոսին ունի զճա-
նապարհին փրկութե:

Ներգործութիւնք օրինաց են սորք: Հրամայել
զբարիս. արգելուլ զչարիս. թոյլ տալ ան-
տարբերից. և պատժել զյանցաւորս: Այլ
զայսցանե շատ լիցի ցայսմայր: Տես՝ ի սբ
Թովմա*, յորմէ զսակաւս զայս հաւաքեցաք:

Խն-

* ա. է. ի
ընդդէմ
մինչ-
ծեալ.

ԽՈՐՈՒՐ ՀԻՆԳՆԵՐՈՐԴՈՒ:

ՅԱՂԱԳՈ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌ ՀԱՍԱՐԱԿ:

ՅԱՅՏՆԻ Է ԶԱԺԱՆՈՒՄՆ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԵ ՅԻՄԱՑԱԿԱՆ, ՈՐ ԼԻՆԻ ՅԻՄԱՑՈՒԹԵ, ԵՒ ԿԱՏԱՐԵ ՊՆԱ Ի ՀԱՍՈՒ ԼԻՆԻԼ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵ. ԵՒ Ի ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՈՐ ԿԱՏԱՐԵ ԶԲԱՂՃԱՆԱՆ ԱՌ ԲԱՐԵՕՔ: ԶԻՄԱՑԱԿԱՆԱՑ ԱՍԵԼ ՈՒՆԻՄՔ Ի ՀԱՄԱԲՆԱԲՆՈՒԵ, ԱՍԱ ԶԲԱՐՈՅԱԿԱՆԱՑ ՄԻԱՅՆ ԳՐԵՑՈՒՔ ՀԱՄԱՌՕՏ. ԸՆԴ ՈՐՍ ԴԱՌԵՄՔ ԵՒ ԶԼՍՀԵՄՈՒԹԵՆ, ՈՐ ԹԷՊԵՏ Է ՅԻՄԱՑՈՒԹԵ, ԵՒ ԿԱՏԱՐԵ ՊՆԱ Ի ՀԱՍՈՒ ԼԻՆԻԼ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵ, ԵՒ ՎՏ ԱՅՆ ՇԸ ԻՄԱՑԱԿԱՆԱՆ ՀԱՄԱՐԻ. ԲԱՅՑ ԵՒ ԱՌ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐԻ ԱՌԱՒԵԼ, ԸՍՏ ՈՐՈՒՄ ՀԱՍՏԱՏԱԻ ՅՈՒՂԻՂ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԵ ԲԱՂՃԱՆԱՑ ՀՈՒՐՉ ՁԼԱԽՃԱՆՈՔ ԱՌՆԵԼԻՑ: ԵՒ Ի ԿԱՏԱՒԱՐԵԼ ԶԱՅՆ ԲԱՂՃԱՆԱՆ ՊԱՏԱՃԱՌԻ: ԻՍԿ ՁՈՐ ԻՆՉ ՅԱՂԱԳՈ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԵ ԱՌ ՀԱՍԱՐԱԿ՝ ԱՌԱՋԻ ԿԱՅ ՄԵՁ ԼՍԱԼԻ, ԵՐԲԻՑ ՊՐԱԿՍ ԲՈՎԱՆԴԱԿԵՑՈՒՔ, ՃԱՌԵԱԼ ՆԱԽ ԶԸՆՈՒԹԻՆ ՆՈՐԱ ԵՒ ՁՅԱՏԿՈՒԹԵՑ. ԵՐԿՐՈՐԴ ՂՊԱՏՃԱՌԱՑ ՆՈՅ, ԵՒ ԶԲԱԺԱՆՄԱՆԷ. ԵՐՐՈՐԴ ՅԱՂԱԳՈ ՆԵՐՀԱԿԱՑ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԵ. ԿԻՍ ՅԱՂԱԳՈ ՄՈՂՈՒԹԻՒՆ:

ՊՐԱԿ ԱՌԱՋԻՆ:

Յաղագս բնութեան, և յատկութեանց առաքինութեան:

Որս սահմանս առաքինութեանց յայլ և այլ տեղիս ասացաք արիստոտէլ: Յառաջին գլուխս, որ յայսգս երկնից, գլ. ժ: սահմանէ զառաքինութեան սեռօրէն ծագ կարողութիւն. ցի ամենակալ սար որպիսութիւնն: Ա յս սահման, ընծայի և առարկայի առաքինութիւն. զի առարկայն՝ առ որ մեծագոյն կանք կարողութիւն զնրե վերանալ, կոչի ծագ կարողութիւն:

Երկրորդ գլուխս բնաբանութիւն. գլ. ձ. սահմանեն զայն, պրամատրութիւն կոպարելոյ առ նա բարեգոյնն. ուր առեալ լինի պրամատրութիւն միջոցն մի ընդարձակագոյն, քան որում և զառնակութիւնն միակ ընդ նմա: Առդ առաքինութեան ասի պրամատրութիւն կոպարելոյ, ցի կարողութիւն, որ յոնին զնրիշն զառաքինութիւն՝ է կատարեալ. առ նա բարեգոյնն. ցի առ՝ի առնել զներգործութիւնս նա բարեգոյնն եղանակաւ քան զառաջինն:

Ասանաւորապէս սահմանէ զառաքինութիւնն բարոյական, յերկրդ գլուխս բարոյականի, գլ. չ: Ասնաւորէ որ զառնօգն առնէ բարի, և զգործ նորա՝ բարի: Ասնաւորէնն է սեռ. այլք մասունք որոշեն զառաքինութիւնն բարոյական յայլոց անտի՝ եթէ յառնակութենէ՝ և եթէ յառաքինութենէ: Զի սորա է սեռական՝ առնել զմարդն բարի. և զգործ նր յիմ կոչմանէ կատարեալ: Քանզի այլ առաքինութիւնք տան միայն զկարողութիւն կատարեալ՝ի գործել. այլ ոչ տան զբարեաւք գործածութիւն այնր կարողութեանց: այլ գնատութիւնն տայ զկարողութիւն ուղիղ հատու լինելոյ զչմարտութենէ, բայց զբարեաւք գործածութիւն այնր կարողութեանց ոչ տայ. զի հնար է գիտնոյ չարաչար վարիլ նմանով գնատութեանց: Բայց առա-

առաքինութեն բարոյական զնոյն զինքն զգուշ
ծածութեի եղելոցն ՚ի մեզ ուղղութե: Զի զոր
ծածութենն հայն առ բաղձանս և առ կամս, ո՞
քոյ է մերձեցուցանել զայլ կարողութիս: Ա՛ստա
քանզի առաքինութեն բարոյական ուղղութե
զբաղձանս, ոչ միայն ասոյ զկարողութե ուղիղ
գործելոյ· այլ և առնէ, ուղիղ վարիլ մեզ ամ
կարողութեաք եղելովք ՚ի մեզ: Ասաի մնալոյն
ոչ ասի բարի յայլոց առաքինութեց, զոր օրի
նակ, վէ՛ զի է գիտուն, կամ քաջ արուեստա
գէտ· և այլն: այլ միայն ՚ի բարոյական առա
քինութեց:

Վասարելոգոյն և անդէն ահմանէ արիստո
տէլ զառաքինութեն բարոյական: Առնակուրի
ընթրոզական, կայացեալ ՚ի մէջն, ահմանելով բանին
՚ի մէջ հողմանէ, ո՛ր ահմանիցէ այր խոհեմ: Ասոյ այս
է միտ, լինիլ բարոյական առաքինութե ունա
կութեն ուղղութիչ ընտրութեց: ՚ի է յօժարե
ցուցիչ բաղձանաց առ ի ընտրել զառարկայ հա
մակերպ ուղիղ բանի՝ ոգաոի և կայացեալ ՚ի
մէջն: Զի համակերպութենն առ կանոն՝ է մէջ
քինչ ՚ի մէջ առաւելութե և նուազութե: Եւ
յայլն· Ահմանելով բանին ՚ի մէջ հողմանէ, որպէս
ահմանիցէ այր խոհեմ: պէս այս մէջ դասի հայելով
յընտրօղն, այնպէս պէ իւրաքանչիւր ոք ընտրի
ցէ զպատշաճեալն անձին իւ ուղիղ բանիւ, ոչ
յաւէտ՝ և ոչ նուազ· ոյք զիարդ ահմանեսցէ
խոհեմութենն, որոյ է ընտրել կշռել, և զ-
րոշել զինչ պատկան ինչ է, և զինչ պակաս:
Նշանակի է այս և ահմանն առաքինութե,
զոր աւանդէ սքէն օգոստինոս *. ասէ, առաքի * գիրք. Ե.
նութիւն է բարի որով ոք ուղիղ կեցեալ յաղագս
լինի, և ոչ ոք չարաչար վարի:

Ի՛ ահմանի աստ որոշութենն է սեռ: բարին ըս
կիզբն առնէ որոշելոյ զառաքինութեն ՚ի մոլութեց:
մասոյն ցուցանէ զինքնաիւոյ առաքինութե· և
առեալ լինի աստ փոքր մի ընդարձակագոյն,
վտանգաւոր ոմն որ հաղորդ է բանի· ոյ փոխա
նակ լմնցուածք, և կամաց, և ոչ զդայական

բաղ

բաղձանաց, ոյր հալածութիւն կարէ կոչիլ քա-
նաչար, եթէ զի ըստաւորութեն, և ուղղութեն
բանին ինձանէ և՛ ի սա: Իսկ այն զոր ասէ, ոչ-
ոչինչ կեցեալ էինի, ցուցանէ զվախճան բարոյա-
կան առաքինութեն, որ է զկեանս մարդոյ գոլ
ծեալ ուղիղ և բարւոյ: Եւ յարէ, ոչ ոչ ա-
րուեստ վարի: Այլ զի ոչ ասացաք, կատարէ զնոյն
զինքն զգործածութեն և զվարուցն. վասն ը-
դեմ է նմա չարաչար վարուցն:

Յայտնի երկուս խնամանաք յատկութեիս բա
րոյական առաքինութեն, մի՝ ի մէջն կայանալ
և երկրորդ՝ ոչ ումեք նուաւս չարաչար վարիլ:
՛ի դէպ է յաւելուլ միւս ևս, ք է, զընդ մի-
ւեանս կատակցութեն: Զամանէ պրեսցուք ՛ի
վախճանն հետագայ խնդրոյս: զի դժուարին
է ըմանալ, թէ ոչ նախ ցուցցուք զմիոյ միոյ
առաքինութեց զբնութեն: Ա՛ւ մեկնութեն ա-
ւանչնոյն և երկրորդին ասելն է:

ՀԱՏՎԱԾ ԵՂՐԱԿԱՑՈՒԹԵՆ:

Ա՛մենայն առաքինութեն բարոյական կայանայ
՛ի մէջն:

Ցուցանէ: Բարին բարոյական առաքինութե
կայանայ ՛ի հաւասարութեն առ կանոն իւր, ը
է՝ առ ուղիղ բանն: Ա՛յլ հաւասարութեին է
մէջ առաւելութեն և նուազութեն. ոչ ինքնին
իսկ յայտ է: Ա՛պա ամ առաքինութեն բարոյա
կան եդեալ կայ ՛ի մէջ ինչ:

Ա՛ռարկիցես նախ. առաքինութեին է ծագ կա
րողութե: Ա՛յլ ծագն հակառակի միջոյն: Ա՛պա
առաքինութեին ոչ կայ ՛ի մէջն:

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ.
առաքինութեին է ծագ կարողութե, ըստ կա-
տարելութե ներգործութե՝ ընդունիմ. ըստ
քանակութեան նիւթոյն՝ զորով յածի, ու-
րանամ: Ա՛պա յէութէ առաքինութեան է,
հայիլ ՛ի ներգործութեն վերակատար եղանա-
կաւ համակերպ կանոնի բանին. և ըստ այսմ

է ծագ : Բայց ըդհմ է նմա առաւելութի , կի նուազութի նիւթոյն քան զկանոն բանին .
և ըստ այսմ է մէջ :

Ախկիցես . բազում առաքինութիք դիմեն 'ի ծագ նիւթոյ իւրեանց . ոչ մեծահոգիութին հայի 'ի մեծամեծ պատիւս , մեծագործութին 'ի մեծամեծ ծախս : կուսութիւնն հրաժարի յամ ցանկական հեշտութէ . կամաւոր աղքատութին յամ ստացուածոց : Ապա և ոչ 'ի կողմանէ նիւթոյն յածին զմիջով :

Պատասխանեմ զանազանելով . այսպիսի առաքինութիւնք դիմեն 'ի ծագ նիւթոյ իւրեանց . բացարձակապէս մտածեալ , ընդունիմ . բայդատեալ առ պարագայս , ուրանամ : Զի մեծահոգիութին դիմէ 'ի մեծամեծ պատիւս , բայց ուր պիտոյ իցէ , և յորժամ պիտոյ իցէ . և վն որոյ պիտոյ իցէ , որ է մէջ 'ի մէջ առաւելութէ , այ դիմելոյ՝ յորժամ , ուր , և վն որոյ ոչ է պիտոյ . և 'ի մէջ նուազութէ , այ ոչ դիմելոյ յորժամ՝ ուր՝ և վն որոյ է պիտոյ : Ասասկ արիստոտէլ՝ . ասէ : Այնծահոգին է մեծագին ծայրագոյն , բայց այնոս ընդանակաւ՝ որով է պէտ : Զնոյն է ասել յաղագս մեծագործութէ , կուսութէ , և աւետարանական աղքատութէ : * Ե. բայ. գլ. է:

Պայմանէ խմանամբ , թէ առաքինութին բարոյական եղեալ կայ 'ի մէջ երկուց մոլութէց 'ի ծագս եղելոց . և այնպէս կայանայ 'ի մէջն՝ ոչ միայն պատճառաբար , ըստ որում զմէջն ունի 'ի նիւթոջ իւրում : այլ և առանձնապէս , ըստ որում ինքն իսկ ընդ մէջ անկանի երկուց հակակայ ունակութէց մոլեկանաց . Զայս մատկածուբ յանդիման կացուցանէ արիստոտէլ՝ . Զի արուեստին է 'ի մէջ յանդիման , և երկնջոտութէ : Բարեխառնութին 'ի մէջ անբարեխառնութէ , և անզգայութէ : Առատաձեռնութին 'ի մէջ ժլատութէ , և շռայլութեան : Մեծագործութին 'ի մէջ խնեղշուբ և գծծուբ : Մեծանձնութին 'ի մէջ գոռոզութէ , և փոքրա

* Ե. բայ. գլ. է:

հոգուԹե . խոհեմուԹեին ՚ի մէջ յիմարուԹե , և խորամանկուԹե : Ա րդարուԹեին վեհԺիան դիւ՝ ՚ի մէջ անգԹուԹե , և կարի իմն նեղուղուԹե . բայց այլ տեսո՞ւկ արդարուԹե ոչ երևելին լինել ՚ի մէջ երկուց մոլուԹեց : զի Թէ ոք հաստուացէ այլուամ նուաղ քան զպարտն , անկրաւ է վտ պակասուԹեն : Բայց Թէ յիւրոց անտի ասացէ այլուամ աւելի քան զպարտն , առաւելուԹեին այն ոչ ինասէ արդարուԹե , և ոչ վերաբերի առ մոլուԹեն ինչ ներհակեալ նմին . այլ Թէ անչափաւոր լիցէ՝ առ շուայլուԹեին : Սակայն ՚ի դէպ է ասել , Թէ այս՝ առաւելուԹե ՚ի փոխանակուե , և ՚ի բաշխոյս , քանզի լինի զանց առնելով հայիլ ՚ի հաւասարուԹեն , երևի վերաբերիլ առ մոլուԹեն ներհակեալ արդարուԹե առաւելուԹե՝ որով ոք առաւել ընտրէ տալ աւելի՝ քան պահել զհաւասարուԹե : Թերևս զայս մոլուԹեն ոք որ ունի ախտանան մարդիկ , որք առաւել յօժարեալ են զաւելին քան զարժանն պրաւել յիւրեան :

ԵՐԿՐՈՐԴ ԵԼԱԿՈՑՈՒԹԻՒՆ :

Բարոյական առաքինուԹիք ոչ ոք ըստ ինքեան և միրապէս կարէ վարիլ ջարաչար : Յուցանի , ԵԹէ ՚ի սահմանէ սքին օգտաւինուսի . և ԵԹէ բանիւք : զի առաքինուԹեին բարոյական հատարէ զբաղձանս , առ ուղիղ վարեցոյ յայնս , որք են յիւրում իշխանուԹե . ապա ընդդէմ է նմա ջարաչար վարուին : Ա ռարկեցեա , որ ընդ առաքինուե իւր հպատանայ , ջարաչար վարի նովաւ : Ա յլ բազումք ընդ առաքինուԹեա իւրեանց հպարտանան : Ա պա վարին ջարաչար :

Պատասխանեմ , ջարաչար վարին նովաւ , ոչ իւր սկզբամբ գործելոյ , այլ իւր առարկայիւ գործուլուԹե : Վ ն այն ոչ է բարւոյ ուանակու

Թե

թե չարաչար վարուին, այլ չար ներդործու
թի առթիւ բարւոյ յառաջեկեալ:
Սոկրատես. որ ունի զօնակուածի առաքինու
թե, կարօղ է գործել ըստ այնմ ևւ չար վախ
ճանի: Ապա և չարաչար վարիլ նովաւ:
Պատասխանեմ, որ առնէ ևւ չար վախճանի
ոչ ևս առնէ ըստ ունակուածէ առաքինուածէ,
այլ առաւել խանգարէ զինա: Քանզի ունա
կութիւն առաքինուե յօժարեցուցանէ առնել
ըստ թելադրուածէ ուղիղ բանին, զի է դիւ
րաւն ինչ՝ ի բաղձանս առ՝ ի հնազանդիլ բանի:
և ևւ այն յորժամ խոտորի ոչ յուղիղ բանէ,
խոտորի և յօնակուածէ առաքինուածէ:

Պ Ր Ա Կ Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ:

Յաղագս պատճառաց բարոյական առաքինուածէ, և
յաղագս բաժանման նոցա:

Անձնական պատճառ բարոյական
առաքինուածէ յայտ է յառացելոցս.
զի է ուղիղ վարք կամ գործ բա
րի: Այլ և տեսականն, զի է
համաձայնուածի ընդ ուղիղ բանի, որով՝ ի հա
կակայ մոլուածեց որոհի: Մնայ նիւթականն և
արարչականն: Առդ նիւթականն է կրկին,
նիւթ՝ զորով, և նիւթ յորում, կամ ենթա
կայ: Նիւթ զորով են գործողուածիք կամաց,
և կիրք բաղձանաց: Զսա ուրոյն ուրոյն մեկ
նեացուք՝ ի ձառս իւրաքանչիւր առաքինու
ածեց: Ապա մնայ մեզ առաջին խօսիլ զարար
չական պատճառէ բարոյական առաքինուածէ,
և զննութակայէ նորա:

Ա՚ռաջին եղբակացութիւն:

Վերմանք առաքինութեց են՝ ի մեզ՝ ի բնութա•
այլ ունակութիւնքն արտադրին յաճախե-
լով՝ ի գործս:

Յայտ է առաջին մտան • քանզի են՝ ի միտս
բնապես սկզբունք ինչ բնականք համեստի, և
ուղղոյ, յորոց բղխի ամ առաքինութիւն: Ա՚յլ
և՝ ի կամս է յօժարութիւն ինչ՝ ի բարին համեստ:
Նա՝ և՝ ի զգայական բաղձանս ևս յօժարութիւն
իմն առ առաքինութիւնս ինչ, որ կոչի, բարե-
բնաւորութիւն, ոյք տեսանեմք ոմանց՝ ի խառն-
ուածոյ իւրեանց բերիլ առ ողորմութիւն, ո-
մանց առ ողջախոհութիւն, ոմանց առ արիու-
թիւն • և այլն:

Երկրորդ մտան ևս յայտ է փորձիւ: Զի ոչ
՝ի չինելոյ կուի ոք չինօղ • այլ նպաստ արդար ի բ-
նեխառն ներգործութենէ առնելով. կուի արդար ի բա-
նեխառն, ասէ արիստոտէլ*: Ա՚պա առաքի-
նութիւնն տեսակաւորի յաճախեալով, որոյ այն-
պիսի է զօրութիւն՝ եթէ՝ ի բարին, և եթէ՝ ի
չարն, միշտ լինիլ երկրորդ բնութիւն:

Ա՚րդ զունակութիւնն առաքինութիւն՝ ի ներգոր
ծութիւն՝ նր լինիլ՝ գրեթէ ամենեքին ընդունին•
բայց ոչ դիւրին է մեկնել զայսր կերպաւորու
թիւն ղեկանակ: Վ՚ո որոյ առ իմաստ արժանա
կշիռ խնդրոյս, պարտ է դիտել, զի ըստ սկզբն
թռվմայի*• առնողաց՝ ոմանք ունին միայն յին-
քեանս ընդերգործական սկիզբն ներգործութե-
իւրեանց• ոյք՝ ի հուրն է միայն ներգործական
սկիզբն ջերմացուցման, և՝ ի սառս՝ ոչ ունի զգ
առին ծնանդ ունակութիւն, և վ՚ո այն բնա-
կան իրք ոչ կարեն սովորիլ ինչ, ոյք առ յեկիւ-
դիս բարոյականաց: Իսկ ոմանք ունին յին-
քեանս միանգամայն ընդերգործական և կիրա-
ւորական սկիզբն իւրեանց ներգործութեան,
ըստ որում անմիջական սկիզբն ելուզիչ ոչ մի
՝ի ներգործութեն, եթէ ոչ ըստ որում շար-

* Ե• բա-
նական•
գլ• ա:

* ա• Ե•կա-
նա•ա•Ե•
ն՝ ի կան•
յաղէ• ա-
ատիննա
ընէց առ
հաւասակ•
ա• ին:

ժեալ, այլմէ բարձրագունէ եղելոյ՝ ի նոյն իսկ արարածն. և՝ ի առաս ունի զտեղի կերպաւորութեան ունակութեան, ըստ որում՝ ի բարձրագոյն անկընէ չարժուիլ ածանցի՝ ի սկիզբն ըստորին՝ տպաւորութեան ինչ ունակապէս մնայուն, և դիւրացուցիչ՝ ի կատարել զայնս, զորս առնէ՝ ի շարժութիւն վերնագունին. ոյք է տեսանել՝ ի ձեռս, որ վէպ զի գրէ ըստ որում շարժեալ յիմացութիւն և՝ ի կամաց առաջնորդութիւն ալուհեասի, վէպ այն ընդունող է տպաւորութիւն ինչ ածանցելոյ յայնց սկզբանց շարժողաց սորա, որով լինին ընդունակադոյն՝ ի գործել: Աւրդ յայտ է թէ նկատմամբ ներգործութեանց իմացութիւն կամ բաղձանաց, կրկին է՝ ի մարդ սկիզբն, մին ներգործական, և միւսն կրաւորական: Քանզի նախ՝ (որոհետ մեր՝ ի վախճանի բնաբանութիւն՝ կրկին իմացութիւն, առնող, և կրողական,) յայտ է թէ կրողականն ոչ եւանէ՝ ի ներգործութիւն, եթէ ոչ ըստ որում զտպաւորութիւն յինքն ընկալեալ՝ շարժի և կատարի յարարող իմացութիւն: Նոյնպէս և կամքն ոչ մղի՝ ի ներգործութիւն իւր, եթէ ոչ շարժեալ յիմացութէ որ ուղղէ և կանոնաւորէ: Իսկ բաղձանքն ցասումնական և ցանկական բնաւորեալ է շարժիլ՝ ի կամաց, և միջնորդութիւն նր յիմացութէ. վէպ այսորիկ այսպէս կարողութիւնք հնար է ծնանիլ ունակութեց, ըստ այնմ որ շարժութեն վերնոյն տպաւորի՝ ի ստորինն շարժեալն, և՝ ինքնին մնայ և հաստատուն յունակութեն:

Աւրդ քանզի յայտ վարդապետութէ որբոյն թէ ոչինչ յայտ յանդիման երևի ի մեզ ունակութեց կերպաւորութեն. կամեցեալ մեր՝ առաջի առնել զերկաքանչիւր առաքինութեն զիմացս կանին և զբարոյականին զծնունդ, պարտ է հայիլ՝ ի զանազանութեն ներգործութեն կրողական իմացութեն՝ յառնող իմացութէ, և ներգործութեն բաղձանաց յիմացութէ: Ջի ներ

ցութեբ ընդ խմացեալ երկին : և խմացութիւնն կրոլական ջարժի յառնող խմացութէբ , ըս ո֊ րում ՚ի նմանէ ՚ի սա տպաւորին տեսո՛ւակբ , ո֊ րով֊ք խմանայ , և որով֊ք յայտնի լինին առար֊ կայբ : Ուսոի առաքինութիւն խմացական լինի , ըստ որում այնք տեսո՛ւակբ , և նոքիմբք կերպա ցեալ ծանօթութիւնք մնացասէս հաստատուին ՚ի կրոլական խմացութիւն , որ ոչ անցորդ , և գիւ֊ րալինչ տպաւորութէբ բնաւորեալ է ընդունիլ զայսոսիկ կնիքս . այլ վիճանգամ գրոշմեալսն , կայուն , և անյեղլի պահէ յինքեան : Քանզի յայտ է փորձիւ , թէ ծանօթութիւնք՝ զոր մի֊ անգամ կերպաւորեմբ զիրաց որք յառաջն էին անծանօթ , կամ զեկուցմամբ օտարի , և կամ մերով տրամաբանութէբ , ոչ երբ անցորդ փայ֊ լածիւն փայլատակեալ անդէն նանրանան . այլ գանձին ՚ի խորս մտաց , մինչև քանիցս ան֊ գամ խոկութեն լինի զնմանէ , բերի յայն խմա֊ ցութեն , ուր երբ յանծանօթ , ոչ յառաջն , այլ երբ ՚ի յայտնի էինջ , և կանխաւ նմա ծա֊ նուցեալ : Ա֊յս կայուն և անյեղլի տպաւորու֊ թէն պահեալ ՚ի կրոլական խմացութէբ , կոչի ա֊ ռաքինութիւն հմայական : Յորմէ ՚ի հարևանցի է֊ մանամբ , թէ այս խմացական առաքինութիւնբ կերպաւորին ՚ի վայրկենի՝ մի միայն ներգոր֊ ծութէբ . երբ զի տեսո՛ւակբ , և ծանօթութիւնբ որք միանգամ տպաւորին յիմացուէ , անյեղլի հաստատուին ՚ի նմա :

Ա֊յլ ներգործութէբն բաղձանաց լինի ՚ի բաղ֊ ձալին ըստ կերպի յօժարութէբ . և շարժէ ի֊ մացութէն զբաղձանս , ըստ որում յօժարե֊ ցուցանէ զնա առ իւն : Զի Թէպէտ բաղ֊ ձանքն յիւրմէ բերի ՚ի բարին , բայց ըստ ին֊ քեան է անտարբեր ՚ի գիմել առ այս կամ առ այն բարի , և ՚ի հետամուտ լինիլ այնմ ըստ կարգի , կամ ոչ ըստ կարգի . վ֊ այն տպաւո֊ խմացութէբ՝ առաջադրելոյ զբարին՝ յո՛ դիմե֊ ցէ , և բացորոշելոյ , և կանոնաւորելոյ զերկ֊ նակ դիմելոյ . և այնպէս բաղձանքն ասի բա֊

ցորո֊

ցորչիլ և կանոնաւորիլ՝ ի բանէ, իբր յիւրմէ շարժողէ: Ապա ոյժ մատուցանէին որ յիւրմէ է անտարբեր՝ ի թեքիլ յայլ, կամ յահեակ, և վն այն ազատ թեքելոյ ձեռին մշակի, յորժամ բազում անդամ թեքի՝ ի մի կողմն, ուրուչի՝ ի դիմել յայն կողմն իբրովն. և այնպէս անցաւոր շարժումն այն հաստատի՝ ի տրամադրութիւն կայուն: Սոյնպէս և բազ ձանքն ըստ ինքեան անտարբեր առ հաւեսան և առ անհաւեսան, յորժամ բազում անդամ կանոնաւորելով բանին յօժարի, և բացորոշն առ բարին հաւեստ՝ ինիւթ լինէ. ոյժ՝ ինիւթ արդարուէ, կանոնաւորիչ շարժումն այն անցաւոր, սովորութիւն սեւեռի և հաստատի՝ ի տրամադրութիւն կայուն, և մնայուն՝ ի բաղձանս. մինչև որ յառաջն արտաքուստ միայն, և դժուարաւ հակեր՝ ի հետամուտ լինիլ ըստ բարուցն կարգի, նորոգ տրամադրութիւնն այնուհետև ձգեալ, դիւրաւ, հեշտեաւ, և ուժ գինս միտէ յայն: Եւ այն կայուն և հաստատուն տրամադրութիւն կոչի առաքինութիւն բարոյական:

Երիւղ եղբաչիւրութիւն:

Երեսակ է ենթակայ բարոյական առաքինութիւն. իմացութիւն գործնական, կամք, և զգայական բաղձանք: Ապա դնէ զբն թովմաս *:

* Ա. Ք. խ. ծ:

Ոյուցանի: Զի որովհետև առաքինութիւնն բարոյական է, որով ուղիղ կեցեալ լինի, կամ որով ուղղին բարք, պարտ է նմա լինիլ յակզբունս ուղիղ կենաց, կամ բարուց: Իսկ արդ սկզբունք ուղիղ կենաց և բարուց են, նախ բանն գործնական, որ ուղղէ զվարս, և զբարս. երկրդ կամքն, որով ըստ սմին օգտատենութի, կեանք բարուք, կամ չարեօք. և երրորդ բաղձանքն զգայական. որ և սա բազում իւիք վերաբերի առ ուղիղ վարս և բարս, զն ձգել զկամս, և

գործակից լինել նմա ի բարիս, կամ ի չարիս, և ե սկիզբն կրից, զորովք յածին յոլովք յառաքինութենէ: Ապա յերեսին ի տասա պարտ ե կայանալ բարոյական առաքինութե: Զի թե մի ի տղայն ե ոչ ուղիղ դոցի, հարկ ե վարուց և բարուց տալականիլ: Իսկ արտաքին անդամք, և այլ կարողութիք ոչ են էնթակայ բարոյական առաքինութե, զի որովհետև գործածութե նոյ կախեալ ե ի բաղձանաց, և ի բանէ որ ուղղէ ե նոյ, ի լինիլ երկոցուն տղա բարուք, ուղիղ վարիմք և նոքօք:

Յատուկ եզրակացութիս ի վր զգայական բաղձանաց: զորոյ զլինիլն տկրատէս էնթակայ առաքինութե՝ բազումք ուրանան, ի վր գործնական բանի՝ և կամաց միաբան գոլով ամենեցուն: Նախ, զի ուր ե տխան, անդ պարտ ե դնել զդէղն: Այլ անկարգուն կրից՝ որով և բարուց՝ ե ի զգայական բաղձանաց: Ապա զկարգ առաքինութե, իբր դէղ՝ պարտ ե դընել ի նմա: Երկրորդ, կայծակունք և սերմանք առաքինութեց են ի զգայական բաղձանս, զի երևին ի մանկունս յառաջքան զբանաւորութիւն. իսկ արդ զառաքինութիս, և զակղբնութե նոյ յայլ և այլ էնթակայս դնել՝ անպատշաճ իմն թուի: Երրորդ, առաքինութե՝ բարոյական, ոչ ցուցաք, ե իբր տպաւորութե ուղիղ բանին ի կարողութե, որ ի նմանե կանոնաւորի և շարժի: Իսկ արդ՝ և բաղձանքն զգայական կանոնաւորի և շարժի յուղիղ բանե, և այնր շարժման հնար ե հաստատել ի նմա իբր մնայուն և կայուն յօժարութե, որ այնինքն ե առաքինութե բարոյական: Ապա և ի զգայական բաղձանս ե առաքինութե բարոյական:

Առարկեցես նախ. առաքինութին ե բայի որ կութե մտաց: Այլ զգայական բաղձանքն ոչ վերաբերի առ միտս: Ապա ոչ ե ի նմա առաքինութիւն: Երկրորդ՝ առաքինութիւնն ե ունակութիւն ընտրողական:

Իսկ

իսկ արդ ընտրութիւնն հայի 'ի կամս, և ոչ 'ի զգայական բաղձանս: Ապա ոչ է առ ենթակայ առաքինութիւնէ: Երրորդ, առարկայ բարոյական առաքինութիւնք է հաւեաս բարին: Այլ հաւեաս բարին՝ քանզի է բարի բանին՝ վերաբերի առ կամն, և ոչ առ բաղձանս, որ դիմէ 'ի բարին զգալի: Ապա ոչ հայի յայն առաքինութիւնն բարոյական:

Պատասխանեմ, առ առաջինն, թէ անդէն վիտն ընդարձակագոյն առեալ լինի փոխանակ ամ կարողութէ, որ ուղղի 'ի մտաց, և կարօղ է զհաստատուն տպաւորութիւն բանի ընդունիլ, ոչ վերագոյն նշանակեցաք:

Պատասխանեմ առ երկրորդն, թէ բաղձանքն մտածի կրկնակի: մի՝ ըստ որում է յանբանս՝ մեկուսի 'ի բանէն, և երկրորդ ըստ որում է 'ի մարդիկ, կից բանին: Արդ ըստ այսմ հաղորդութէ է ընտրողական, զի ընտրութիւն է բաղձանք յառաջագոյն խորհեցելոյն: Արդ ոչ միայն կամք մարդոյ, այլ և զգայական բաղձանք նորա բերի 'ի բարին խորհեալ յառաջագոյն: Ուստի և ինքն է ընդունակ առաքինութեան, որ յօժարեցուցանէ զնա 'ի բաղձալ ներդործութեց համաձայնելոց խորհրդոյ բանին. զոր օրինակ յաւնութ զկերակուր պայմանեալ ըստ խորհրդոյ խոհեմութէ: Եւ այսպէս հայի 'ի նա ընտրութէն, և ունակութէն յօժարեցուցիչ առ այս հաւեաս ընտրութէ:

Առ երրորդն զինն է ասել, թէ բաղձանքն զգայական վն կցորդութէ բանին 'ի մարդ, ունի՝ և զգայական բարոյն ըստ պայմանելոյ բանին բաղձալ, և ունակութէ ինն առ այն յօժարիլ: Արդ բարին զգայական հանուածութեալ 'ի բանէ, լինի հաւեաս:

Յոհպիցես: Առաքին անդամք ևս ըստ որում կցորդ բանի 'ի մարդիկ, ոչ են ընդունակ առաքինութէ: Ապա և ոչ բաղձանքն զգայական:

Պատասխանեմ, ուրանալով զհանգիստութէ.

զի ոչ նշանակէ աչքն Թովմաս * . այլապէս կոտո-
ղէր վարդին՝ ի հոգւոյ, և այլապէս բաղձանքն գիայս
կան՝ ի բանէ: զի մարմինն և առ ակնարկել՝ հնազան-
դի հոգւոյ առանց ինչ ծանրանալ յայնս՝ որպս քնա-
ւորել և շարժիլ՝ ի հոգւոյ : Ասաւ առ փիլի-
սոփայն * . Թէ հոգին կառավարէ զմարմինն ոչ
բական իշխանութեամբ . ըստ որում տէր գծառայ, և
վն այն բռվանդակ շարժումն մարմնոյ վերաբե-
րի առ հոգին , սակս որոյ՝ ի մարմնի ոչ է առա-
քինութիւն , այլ միայն՝ ի հոգւոջ : Բայց բաղ-
ձանքն ոչ առ ակնարկել հնազանդի բանին ,
այլ ունի իւր շարժմունս , որովք երբեմն հա
կառակի բանին : Վն որոյ առ փիլիսոփայն ան-
տանօր , Թէ բանն կառավարէ զցասկնականն
և զցանկականն քաղաքական իշխանութեամբ . ո-
րով կառավարին ազատք , որք ունին ինչինչ՝ ի
կամս իւրեանց : և վն այսորիկ պիտոյ է՝ ի ցան
կականն և՝ ի ցասկնականն լինել առաքինութեց
ինչ , առ բարւոքք արտամադրելոյ նոցա նոքօք՝ ի
ներգործութեն :

Յոսկանձիցես , անդ պարտ է դնել զդեղ , ուր
ակիզքն է չարին : Վյր անկարգութեն բաղձա
նաց է՝ ի չար կամաց : Ապա կամքն , և ոչ Թէ
բաղձանքն , է ենթակայ առաքինութեն ուղ-
ղւորչի շարժման բաղձանաց :

Պատասխանեմ , մանաւանդ անկարգ բաղ-
ձանքն է արմատ չար կամաց , շուրջ զդէպն
բաղձալեօք : Զի կամքն ուրուք անկարգօրէն
զդպալն բերկրութեն , ոչ՝ ի կամաց՝ այլ յան-
ձանձ ցանկութեն գոյ յատուկ : Վն այսորիկ
ասեն զսրբօք ոչ է՝ ի բաղձանս՝ ի կամաց , այլ
՝ի կամս՝ ի զդայական բաղձանաց , և վն այն ա-
ռաքինութեն ուղղւորիչ այսր անկարգութեան
պարտ լինել՝ ի բաղձանս , որ ԵԹէ ուղիղ ի-
ցէ ներգործութեն կամաց ընդօքօք , դիւրաւ

վհետ երթայ :

Ասիցես , յորժամ առնէրգործութեն լինչ լի-
նին երկու կարողութեք , որոց միոն է շարժօղ
և միւսն շարժեալ , ունակութեն գլխաւոր՝ լինի

առա

* Ա. Թագ. ԺԵ. ԽԲ:
* Ա. Փիլիպ. Գ. Ը:

առաւել՝ ի կարողութենն շարժօղ, քան՝ ի շարժեալն. ոյլ յոյժ ի յարմարեսան, որ է՝ ի միտս. և ոչ յանդամս: Իսկ արդ՝ ի գործ բարոյական առաքինութենէ, զոր օրինակ՝ ի բարեխառնութենէ, ընթացակցին երկու կարողութիք, այ զգայական բաղձանք և կամք, և կամքն յայնմ ներգործութենէ իբր շարժօղ, այլ բաղձանքն իբր շարժեալ: Ապա դէպսաւոր առաքինութենն բարեխառնութենէ պարտի լինիլ՝ ի կամս. իսկ՝ ի բաղձանս միայն ունակութենն լինել այսմ ծառայօղ, որ ոչ է ախրատէս առաքինութեն:

Պատասխանեմ նախ, ձեռնարկութենիք յոյժ ցուցանէ. քանզի և կամքն շարժի յիմացուէ. ապա՝ ի սմա միայն լինէր առաքինութենն, ըստ այդմ ձեռնարկութենէ:

Պատասխանեմ երկրորդ, պանապանելով զմեծագոյնդ. եթէ կարողութենն շարժեալ դնի՝ ցի սուկ կրաւորապէս, ոչ հանդիպի յանդաման, ընդունիմ. եթէ և ինքն ևս կարողութենն շարժեալ դնիցի ներգործապէս, մանաւանդ թէ վարկեալ շարժիցէ ևս զմիւսան, ուրանամ: Արդ թէպէտ բաղձանքն շարժի՝ ի կամացն՝ ի գործս առաքինութենէ. բայց ոչ դնի սուկ կրաւորապէս, այլ և ինքն իսկ շարժէ զկամս և յօժարեցուցանէ: Ուստի առ ողղիղ լինելոյ շարժման՝ ի նիւթ լինչ առաքինութենէ, ոչ պարտէ, բարեխառնութենէ, ոչ է բաւական՝ այն, զի ուղիղ իցէն կամք առ բերկրութենէ. այլ առաւել պահանջի ուղղութենէ բաղձանացն, և ունակութենէ տոհմէ այսր ուղղութենէ, զոր ի՞ն այնր ոչ է պարտ համարիլ ոչ պաշտօնեայ. այլ իբր ներգործութենէն այնորիկ ընկնիլն, որով և գէպսաւոր ունակութենէ: Վ՞ն որոյ ոչ ասի բարեխառն, որ զբաղձանս զսակ կերակրոյն անկարդ՝ հրամանաւ կամացն բռնի զսպէ. այլ որոյ բաղձանք սովորութենամբ՝ բարեխառն գոլանի առ կերակուրս: Ապա առաքինութենիւնն բարեխառնութեան յատկապէս, և լրացուէս ի՝ ի բաղձանս, թէպէտ

'ի կամս և 'ի միտս պահանջէ զորամասդրութ-
թիւն լինել:

Բաժանումն բարոյական առաքինութ-
եանն:

Առաքինութիւնն բարոյական ուղիղ բաժանի 'ի չորս ընդհանուր տեսակս. 'ի խոհեմութիւն, յարդարութիւն, 'ի բարեխառնութիւն, և յարիւթիւն: Եւ ասին ոմքն առաքինութիւնք հոր դինարականք, որ թարգմանի ծղնական, ոչ միայն զի են գլխաւորք՝ առ որս վերածին այլք. այլ զի 'ի սոցա վր երկու 'ի վր ծղնեաց շրջին ամ բարի և համեստ վարք:

Խոհեմութիւնն, նախ յենթակայէ բարոյական առաքինութեանց: Զի չորք են կարողութիւնք, որովք կեցեալ լինի ուղիղ: Իմացութիւն գործնական, որ է առաջին կանոն ուղիղ կենաց: Կամք, և զգայական բաղձանք, որ բաժանի 'ի ցանկական և 'ի ցասմնական: Այսպես են չորք գլխաւոր առաքինութիւնք համեմատք սոցին: Խոհեմութիւնն զիմաստ ուղիղ գործէ առ առնելիս: Արդարութիւնն զկամս առ օտարին բարիս, զի յիւրն ոչ ինչ այնպես ունի առաքինութիւն, բերել. նովաւ առ այն. զի ինքնին իսկ բաղձայ այնմ. և ոչ 'ի սէր նր առաւելու քան չափ, եթէ ոչ ըստ որում վն նր խանգարէ զօտարինն: Բարեխառնութիւնն կատարէ զցանկական մասն. չափով բերել առ զգալի բաներին: Իսկ արիութիւնն կատարէ զցասմնական մասն զդժուարսն բարեօք և չարեօք, զի մի երկչոտութիւն ընկճեացէ, կամ յանդգնութիւն անկարդ 'ի վերայ յարիցէ:

Ցուցանի երկրորդ յատարկայէ բարոյական առաքինութենէ: Զի սա հայի 'ի բարին համեստ, այս է, համեմատ կարգի բանին: Իսկ այդպիսի բարին նկատի նախ յիւրում աղբեր, ըստ որում կանոնաւորի 'ի բանէն. և ըստ այսմ հայի առ խոհեմութիւնն: Երկրորդ, ըստ որում մերձեցուցանի 'ի ներգործութիւնս կամաց, և

ըստ

ըստ այմ վերաբերի առ արդարութենն : Երբեմն ըստ որում գտանի ՚ի կիրս ցանկական մասին , և ըստ այմ վերաբերի առ բարեխառնութենն : Եւ երբեմն ըստ որում գտանի ՚ի կիրս յատ- կական մասին , և ըստ այմ հայի ՚ի նա արի- ութենն : Ապա սոքա են չորք գլխաւոր առա- քինութիք , առ որս վերաբերին այլ ամ առա քինութիւնք , որպէս յուցցուք ՚ի տրակտ որ գալոց : Զի չիք ՚ի նոսա և ոչ մի , որ ոչ դէ- մեսցէ յայս բարի :

ՊՐԱԿ ԵՐՐՈՐԴ :

Յաղագս Ներհակի առաքինութեան, որ է մոլութիւն :

Նպատ զոր լինչ զմոլութենէ գոյր ասել , հնար է իմանալ յատացե- լոցս զառաքինութիւն , զի Ներհակն Ներհակաւ ճանաչի : Բայց ոչ դան դաղեցայց ՚ի լսումն վարդապետութեա խօսիլ լինչ համառօտ յաղագս քնութե մոլութե- ծութենն՝ որ յատակապէս ասի մեղք : Առ- նելով սահմանի , շար որակութիւն մտաց , որով հեղեալ լինի չարաչար , և ոչ ոք վնաս բարւոյ : Սահմանս յայտ է յատացելոցս զսահմանէ ա- ռաքինութե : Զի ոչ սեպհական գործ առա քինութե է տալ զբարւոք վարս , և զընթացս կենաց մերոց ուղղել . սոյնպէս և մոլութենն է յօժարեցուցանել ՚ի չարաչար վարիլ կարո- ղութիք մերովք , և զկարգ կենաց մերոց խան գարել : Դարձեալ սահմանի մոլութենն , որա մագրութիւն անկատարն առ ևս չարագոյնն : Զի մոլութենն նշանակէ զտրամադրուե ապա- կանեալ և ախտացեալ կարողութե . և է իբր հոգևոր հիւանդուե , և հակեցուցանէ ՚ի մեղանչական ներգործուե , որ է ևս չարագոյնն :

՚ի

Զ ասահմանէ ասաւ Խմանասիք ամ մոլուածէ լինել ընդդէմ բնութեան մարդոյ • ոչ միայն զի է ապականութիւն լինչ, և հիւանդութիւն հոգւոյ, զորոյ գիարողութեանս ՚ի պատշաճ կայից վերխոհեցուցանէ, և թիւրե • այլ և զի է ընդդէմ բանի, որով եմք մարդիկ, և որոշիմք յան բանից:

Պուածք բաժանին ըստ առաքինութեց, ՚ի չորս սեռս • յանխոհեմութեն, յանիրաւութեն, յանբարեխառնութեն, և ՚ի մոլութեն ընդդէմ արիութեն, որոյ ոչ երևի սեռական անուն:

Յուցանի բաժանումնս • նախ զի ՚ի ներհակն ունի է նոյն բան, այնպէս և նոյն օրինակ բաժանման՝ ըստ համեմատութեն: Երկրորդ ՚ի կողմանէ ենթակայի մոլութեն, որ է քառեակ, ունի և առաքինութեն, ՝ք, լմնցութեի կամք, բաղձանք ցանկական, և բաղձանք ցասմնական: Երրորդ ՚ի կողմանէ առարկային, զի մոլութեին ունելով առարկայ զբարին անկարգ, ապականէ զբարի բանին: Ընդ այսպիսի բար ասյս չորեքկին հնար է խանգարիլ, և եղծանել: Նախ ըստ որում է յաղթեր խրտում լինմնցուածե • և զսուաբ յածի անխոհեմութենէն: Երկրորդ ըստ որում է ածանցեալ ՚ի կամս, և այս եղծումած լինի անիրաւութէ: Երրորդ ըստ որում ձգի ՚ի կառավարել զախորժակս ցանկացման մասին • և ըստ այսմ խանգարի անբարեխառնութէ: Չորրորդ ըստ որում չափաւորէ զկիրս ցասմնականին, և ըստ այսմ եղծանի մոլութէ, որ հակակայն արիութեն:

Բայց ՚ի բաժանմանէ ասուն, բաժանի և սա երեքեին • Նախ յայն որ կայանայ ՚ինուճազուե: և յայն որ կայանայ յառաւելութե: Զի առաքինութեին ունի վճիռն, վ այն ամ խոտորումն ՚ի միջոյ՝ է մոլեկան: Ընդ կրկնակի հնար է խոտորիլ ՚ի միջոյ • Նախ ըստ առաւելութե • ունի՝ եթէ ուսիցէ ոք աւելի քան զարժանն: Երկրորդ ըստ նուազութե • ունի եթէ ուսիցէ ոք նուազ քան զոր պահանջէ ուղիղ բանն:

Երկ

Երկրորդ բաժանի մոլութիւնն՝ ի հոգևոր և՝ ի մարմնաւոր: Ջի առաջինայ մոլութիւնն է անկարգ բարին: արդ յանկարգ բարեաց ոմանք ստացեալ լինին հոգևոր իմն եղանակաւ. ածի համբաւ, պատիւ, գիտութիւն, և այլն: Իսկ ոմանք ստացեալ լինին, և բերկրեցուցանեն մարմնաւոր իմն հաճոյիւք. ունի հեշտութիւք որկորոյ, և շշուափականին: Հոգևոր մոլութիւքն են, որք յառաջին ազգ բարեաց անկարգօրէն դիմեն. Իսկ մարմնաւորքն են, որք յարին անկարգութիւք յերկրորդ ազգ բարեաց:

Երրորդ, ՚ի մոլութենէ ոմանք ասին արմատ այլոց, ունի արծաթասիրութիւնն, զոր այլոս կոչէ արմատ ամ չարեաց. վասն զի՝ ունի գեղեցիկ նշանակէ զբն թովմաս, զոր օրինակ արմատն ձգէ, և մնայ տակաւարէ զանուանդ բովանդակ ծառոյն, սոյն պէս արծաթասիրութիւնն հաւաքելով զինչս՝ սրբնուանդ մասուցանէ բովանդակ ծառոյն անօրէնութիւնք: Իսկ ոմանք ասին գլխաւորք, վասն զի ունի գլուխն ազդէ զկեանս զչարժուն և զկորովութիւնն յամ անդամս, և նա է առաջնորդ և ուղղիչ, նոյնպէս և այս մոլութիւք ազդեն յայլս, և նոքա թէ առաջնորդեն. ունի հպարտութիւնն է սկիզբն և ծագումն ամ մեղաց, զի ամ մեղք կայանան՝ ի նշխարել մարդոյ զնա, և յընտրել զնոր կամն առաւել քան զնայն, որ է հպարտութիւնն մեծ: Սոյնպէս և ագահութիւն. բղջախոհութիւն, որկրամոլութիւն, ծուլութիւն, բարկութիւն և նախանձ, առաջնորդեն ասեն և վարեն զհոգիս մոլութենէ, և զի այն կոչին գլխաւոր մոլութենէ:

Պատճառք մոլութենէ, քանզի են բազումք, բովանդակ վերածին յերկուս դասս, յարտաքինս, և՝ ի ներքինս: Արտաքին պատճառք մոլութիւնք են, նախ այսր չար փորձիչ, դրդիչ, և բորբոքիչ ցանկութիւնք: Երկրորդ առիթք և առարկայք հրապուրօղք: Երրորդ արք մոլութեանց: Իսկ ներքին պատճառք մոլութեանց

Թեց են, նախ տգիտութի, որ չիկուզանէ զա-
ռաջնորդական բանին զլոյս. և այնպէս անհա-
մար խոչ ընդ ոտն արկանէ, որպէս եթէ չի-
կուզէ ոք զձրագ մարդոյ ընդ խաւարին՝ լուր-
ծլուն, և վտանգաւոր շաւիղ ընթացելոյ: Եկիք
ջարուն կամաց, որոյ զասպականեալ դիտուն
ունելով առ վախճանաւ, դիւրաւ մեղանչէ՝ի
միջոցն: Երբ կիրքն որ հրապուրէ զկամս, և
կուրացուցանէ զբանն: Զրծդ՝ մեղքն նախըն-
թաց. որ եթէ ոչ առաչնարուելք ընկերոջ,

ծանրութիք ձգէ յայլ մեղս:

Մեղքն է ներգործուն՝ի մոլեկան ունակու-
յառաջ եկեալ. և սահմանի՝ի սքոյն օգտակ-
նոսէ, առաջեալ կամ արարեալ ի կամ ցանկացեալ
ընդդէմ յաւիրենական օրինաց: Բաժանի ըստ բա-
ժանման մոլութիք, որոյ է ծնունդ: Ալլ բաց
յայնմանէ ունի և այնպէս մանուածոր բաժան
մունս: Զի նախ բաժանի՝ի մահուշափ և՝ի
ներելի. որոց ըստ սքոյն Թովմայի՝ այս է զանա
զանութիք. զի մահուշափն առնականէ զառա-
ջինն սկիզբն հոգևոր կենաց. ըստ զկարգն առ վեր-
ջինն վախճան: իսկ ներելին ախտալի միայն՝ի մի-
ջոցան, պահելով զդիտուն և զկարգ վերջինն
վախճանին: Քանզի՝ի մահուշափ մեղս նախա
դասէ մարդ զառեղծուածն քան զնծ: իսկ՝ի
ներելին Թէպէտ միշտ նախադասէ զնծ քան
զնամ, բայց յայնս ոչ ամենևին այնպէս վարի.
ոչ պահանջէր կարգ վերջնոյ վախճանին. այլ
կամ տարաւորման յարի՝ի նմա, կամ անհո-
գութիք պարապի, և կամ այլ ինչ օրինակաւ

ոչ ըստ արժանեաց կարգաւ բերի առ նա:

Երկրորդ բաժանի՝ի մեղս սրտի՝ բերանոյ, և
գործոյ. ոչ լիբրև՝ի զանազան տեսակս, այլ
լիբրև յերիս աստիճանս, որովք լինի գալ՝ի
կատարումն մոլեկան գործոյ, որ նախ սրտիւ
ըմբռնի. երկրորդ բերանով արտաբերի. եր-
րորդ գործով կատարի: ոչ բարկութիքն նախ
լինի՝ի սրտի. երկրորդ ծշնամանօք է լանի՝ի
յայտ, և երրորդ ձգի մինչև՝ի գործ անիրաւ:

Բայց

Բայց գրէ ձեզն օգուստինոս *. Թէ, և ՚ի սրտի * գիր-
մեղքն երկուք աստիճանօք կատարի. զի խոր- ծ՚. յէ՚
հրով սկսանի, բերկրութ՚ն սնանի, և հաւա էրր-
նութ՚ն կատարի:

Երրորդ բաժանի ՚ի մեղս ընդդէմ ոյ, ընդ-
դէմ ընկերին, և ընդդէմ անձին: Զի մեղքն
խանգարէ զկարգ բանին: Առդ երբեակ է
կարգն ՚ի մարդ, առ ած, առ ինքն, և առ ըն-
կերն: Մեղք որք վնասեն կարգի, որով ան-
միջապէս հայի մարդ յած. ոչ հայհոյութի,
և սեղանակապտութի, և այլն, ասին լինիլ
ընդդէմ ոյ: Մեղք որք խանգարեն զկարգն
զոր պարտ է մարդոյ ունիլ յիւր բարիս, ա-
սին մեղք մարդոյ առ ինքն, որպէս որկրա-
մոլութիւն, բղջախոհութիւն, և այլն: Իսկ
մեղք որք վնասեն կարգի զոր պարտ է պա-
հել առ ընկերն, ասին լինիլ յընկերն. որ-
պէս սպանութիւն. գողութիւն, և այլն:
Այլ քանզի կարգն զոր ունի մարդ առ ինքն
և առ ընկերն, պարունակի ընդ կարգաւն առ
ած, վասն այն ամենայն մեղք են ընդդէմ
աստուծոյ:

Առդ ՚ի վախճան պրակիս առ լիագոյն յայտ-
նութի զազգութի մեղաց, ոչ դանդաղիմք ա-
ւաջի առնել զուրթն գլխաւոր եղանակս, ո-
րովք մեղքն է ընդդէմ ոյ: Նախ բարկացու
ցանէ զած, ըստ որում գերագոյն օրէնսդիրը,
զորոյ զպատուիրանս արհամարհէ, և ոչ ըն-
ծայէ պատշաճ հնազանդութի: Երկրորդ ըստ
որում արդար դատաւորը, յորոյ դատաստա-
նաց ոչ զանգիտէ, և զպատուհաս նորա գրգռէ
յանդգնութ՚ն: Երրորդ ըստ որում վկայ հա
ւատարիմ. յորոյ ներկայութ՚ն ոչ պատակա-
ռի, և առաջի աչաց նորա գործէ զչարիս:
Չորրորդ ըստ որում ծայրագոյն բարի, առ
որով նախամեծար ընտրէ զնոսան զիւր հա-
ճութի: Հինգերորդ ըստ որում բարեկամ և
բարերար, որում հատուցանէ ատելութի ընդ
սիրոյ, և անկրաւրութիւն ընդ երախտեաց.

մա-

մանաւանդ թէ զերախտիս նորա դարձուցա-
նէ ՚ի գործ անիրաւութեան : որ և յետին
ապերախտութիւն : Վեցերորդ ըստ որում
զերագոյն ՚ի՝ որոյ յօրինաւոր արուեստէն ստա
հակեաց ապստամբել : Եօթներորդ , ըստ ո-
րում առաջին սկիզբն , յորմէ պակասեալ և
վերջացեալ գտանի : Ութերորդ ըստ ո-
րում վերջին վախճան , յորմէ զար-
տուղի , և կամովին օտարանայ ,
և ՚ի նախատինս նորա ՚ի ըս-
տեղծուածս կացուցանէ
նա զվերջին վախ-
ճան :

ԽՆԴՈՒՐ ՎԱՃԱՌԵՐՈՒՊ:

Յաղագս առաքինութեանց ձկնորսին:

Յոգնաթիւ առաքինութեանց հոյլս տրամասեալ սրբոյն Թովմայի, զնմանէ զբարոյական առաքինութիւնս վերածէ՛ի ջրոյս գլխաւորս յանուանեալս կարդինալական, զորս վերապոյն յիշեցաք: Զի ոչ երևի՛ի բարոյական առաքինութեան և ոչ մի, որ ոչ ևս ի՛ջրոյ կարդինալականացս կամ տեսանէ, պարտականէ ընդ նովաւ լինել ընդ սեռին, կամ մասն առքողական՝ ընթացակից՛ի կատարումն ներգործութեանն. կամ ըստ սրբոյն Թովմայի, մասն հրամայական յարակցեալ սկզբնականին, ունի կարողութիւնն իւրաւմ էութենէ, զի նովաւ կատարեցին երկրորդական ներգործութիւնք, որպէս էութիւնն ինքնին տայ զնախապատրաստականն. իսկ զայլսն կատարէ իւրովք կարողութիւնք: Ա՛ւդ յայս իմնդիր զայսց ջրոյց գլխաւոր առաքինութեց ջրիւք պրակօք առաջի կայ մեզ խօսիլ համառօտ. յորս և զյարակցացս և զամբողջ ջացուցչաց նոցա ունիմք խօսիլ, և զտեսակաց. և այնպէս ամ բարոյական առաքինութեց քա զնճած ինչ առնել:

ԳՐԱԿ ԱՈՒԱՋԻՆ.

Յաղագս խոհեմութեան, և առաքինութեանց պարտականելոց ընդ նմա:

ՈՀԵՄՈՒԹԻՆ, լոյս առնելեաց, որ ունեսա ուղիղ կենաց, անկ կամաց, և այլոց առաքինութեանց առաջնորդ, աղբիւր, գլուխ, և իշխան, սահմանի՛ն սրտի առնէ գիտութիւն պատճառել երանութեան, վասն յայսմ նպատակ զներդործութիւնս ուղղելոյ: Իսկ կիրկերան սահմանէ զնա, անչափ իրաց գիտութիւն: (բայց գիտութիւն իմն աստ ոչ նեղապէս, այլ լայնաբար. ոչ թէ զնարդ և իցէ ստոյգ և անսխալ ճանաչումն.) վ՚ր զի գործ այսր առաքինութեան է որոշել, զինչ պարտ իցէ ընտրել, և զինչ ոչ: Ընտրութիւն* վայելուչ սահմանէ զայն, որ՚ոլիղ բան առնելոյ. յի՛ է, առաքինութեան ուղղարարիչ իմացութե՛. ՚ի լինիլ բարւոք՝ զառնելեօք կի՛ զընտրելեօք. որք են նոյն: Զի իմացութիւն է կանոն և առաջնորդ բազձանացդ. վ՚ր այն առ բարւոք վարել զայս գործ, և առ ուղիղ դառնել զայնց, յորս բերին բաղձանք, և զվայելման և զօգտակարման հրամայել, պէտս ունի առաքինութե՛ ինչ, որ կոչի խոհեմութիւն:

՚Ի սահմանել սորա խոհեմութե՛ ինչ ինչ առ լինագոյն ծանօթութե՛ նիր ունիմք մակաբերել: Նախ թէ սկիզբն, յոր հաստատի խոհեմութիւն, է ուղիղ գիտութիւն վախճանին: Զի խոհեմութիւն յածի զառնելեօք, և զընտրելեօք, յորս այնպէս է վախճանն, որ սկիզբն ՚ի սեռականս: Սակս որոյ որ ճանաչումն եղբակացութեանց ընթացիկ ճանաչումն առաջին սկզբանց, և հիմնի յայն, այնպէս բազմանգամ խոհեմականն պատահումն զառնելեօք հիմնի յուղիղ բաղձանս վախճանին, որում զառնելիսն համեմատ

ԺԵ աէ,

* Ը. գիրք բարոյից գլ. Ե:

տէ • և վը այն յատկականիլ բաղձանաց զվախ-
ճանաւ , անհնար է կալ խոհեմութիւն • այլ փո
խէ ՚ի չարահնար խորամանկութիւն : Եւ քանզի
՚ի մարդկայինս՝ վերջին վախճան բովանդակ կե
նաց՝ է ցաւ այլոց , վը այն թէպէտ որ առ մաս
նաւոր իւիք վախճան բարւոք տրամադրեալ է ,
ոչ առ յաղթութիւն , ասէ ըստ իմիք խոհեմ , յի
՚ի պատերազմականս • բայց առ՚ի լինիլ ոմեք
պարզապէս խոհեմ , հարկ է , բարւոք լինիլ
զվերջին վախճանաւ կենաց • և ուրիշ տրամա
բանել զառնելեաց ՚ի ձեռն կարգի առ այն :

Երկրորդ մակաբերի , թէ խոհեմութիւն ոչ
յարի յընդհանուրս , այլ առաւել հայի յեզա
կանս • սակս որոյ ոը պարտական ՚ի ճանաչումն
բարձրագոյն և ընդհանուր կրաց , համարի նման
առն , բայց ոչ խոհեմ , եթէ ոչ յեզականս
կրանիցէ : ոչ նշանակէ արիստոտէլ * : Որոյ * Ե. բա-
պատճառն է • մի՝ զի խոհեմութիւն կատարէ զգ էոյակ. գլ:
բանն՝ գործնական ՚ի կանոնաւորել զառնելս
թիս • արդ յեռութիւն կանոնին է , վերձիլ ՚ի կա
նոնաւորելիս , և վնկ առաւել խոհեմութիւն է
անդ՝ մերձեցուցուածն բանին առ եզական առ
նելութիւնս : Եւ երկրորդ , զի խոհեմութիւնն
յածի զառնելեօք • իսկ առնելութիւնն է յեզա
կանս • և վը այն խոհեմական մտածութիւնն
առաւել միտ դնէ եզականաց :

Բայց քանզի առաքինութիւնն պարտ է լինիլ
հաւաստի և անխոտոր • և եզականքն են առա
ւել անհաւաստի , մարթ է տարակուսիլ , թէ
գիարդ հնար լիցի խոհեմութիւն հաւաստեաւ և
անխոտոր հակիլ յառարկայն իւր , եթէ արդա
րև յածի զեզականօք : Ասէ զայս դիւրաւ ի
մանալիք , ածեալ զմտաւ , զի թէպէտ գժուա
րին է բանին հաւաստեաւ , և անխոտոր հաստա
տիլ , զինչ ձշմարիտ լիցի յեզական նմա • սա
կայն հնար է նմա , հաւաստի և անխոտոր կա
նոնօք որոշել , թէ զինչ յիւրաքանչիւր մաս
նաւոր իրողսն , որչափ և լինիցին անասպա
և երկբայական՝ պարտ լիցի մտադիր առնել , առ

պատանելոյ ՚ի նմա առաքինի, և խորշելոյ ՚ի զաղ
ջութէ մոլութենէ։ Արդ խոհեմութենին ոչ ինդ
րէ, զինչ ձշմարիտ կոչէ ՚ի մանաւանդ կրօն. նա՛
բազում անգամ այր խոհեմ սխալի ըստ այսմ։
այլ միայն զինչ ընդդրկելի կոչէ՝ կշռեալ զնա ըստ
պահանջողութենէ կրկին, տեղւոյն, անձին, և ժա
մանակին. և այլն։ Ուր ըստ այսմ խոհեմութենին
է հաւասար, և անհրաժ։

Ընդդէմ մակաբերի, Թէ սեպհական գործ խո
հեմութենէ է պատուիրել կամ հրամայել։ Քանզի
որովհետև ուղղութիւն զբանն գործնական, պար
տի հաստատանել զինա յայն՝ որ է կատարեալ և
վերջին ՚ի բանն գործնական. իսկ այս է պատ
ուիրել կամ հրամայել։ Քանզի հրամանն իսկ
և իսկ ՚ի վէր ածէ զգործածութենին, որ է վախ
ճան գործնական բանին։ և վասն այնորիկ այլք
ներգործութիւնք գործնական բանին, ցի խորհր
դածել, և զխորհրդածելոյդ ուղիղ գտանել, հա
մարին անկատար և ատել. եթէ ոչ գործա
դրել հրամանաւ մերձեցուին ՚ի գործ։ Նշան
պեղեցիկ նշանակէ ընդն Թովմաս, Թէ կատա
րեալութենէ արուեստին կայանայ ՚ի գտանելն.
այլ խոհեմութենէ ՚ի հրամայելն։ Եւ վասն այ
նորիկ ասէ՝ * Լաւագոյն է արուեստագէտն, որ կամաւ սխալէ
քան զպղծագործն։ յարուեստին, իբր զի ունի զգաղիւղ գտանելն, (Թէ
պէտ ոչ հոգայ անսաստ այնմ,) քան որ սխալէ
ակամայ, որ չունի զգաղիւղ գտանելն։
Ապա ՚ի խոհեմութենէ զիսկանալն է փնտռանել։ զի ան
խոհեմագոյն է որ կամաւ սխալէ, իբր զի վերջացեալ
գտանի ՚ի գիշատուր ներգործութենէ խոհեմութենէ, որ է
հրամայել, քան որ սխալէ ակամայ։

Ընդդէմ մակաբերի, Թէ խոհեմութենին՝ սահ
մանէ զայլոց առաքինութեց զմէջ։ Զի Թէ
պէտ ամ առաքինութեն բարոյական յիւրմէ միտ
առ մէջն՝ ՚ի նիւթ իւր, և ոչ ունի զայս ՚ի Թե
քաղութենէ խոհեմութենէ, այլ ՚ի լուսոյ ուրուն
Քականին, որ Թելադրէ հետ ըստ բանի, վա
սն ոչ յաւէտ և ոչ նուազ առնուլ յայմէ՝ քան
զնահանջեալն բանին, յորում կայանայ մէջ ա
րեաքն

առքինութիւն, բայց թէ յորմէմ լոկ այն մէջ յայս մասնաւոր առնելն, զոր օրինակ յընտրել զկերակուրս, որոնչականն անմիջապէս ոչ սահմանէ • այլ խոհեմութիւնն է զայս մակաբերել, և որոշել յակզբանց որոնչականին: Վայ, ոմն նշանակէ հայեցանիս, խոհեմութիւնն կացուցանէ զվախճան և զմէջ առաքինութիւն՝ ոչ՝ի վերոյգրեալն, զոր օրինակ թեզադրելով, թէ չէ պարտ խոտորիլ՝ի միջոյ բանին՝ի կերակուրս վն հեշտութիւն, (զի առ այս առաջնորդութիւն որոնչականին յօժարեցուցանէ բարեխառնութիւնն •) այլ՝ի թանձրացեալն, թեզադրելով, թէ ուր լոկ մէջ բանին, զոր խնդրէ բարեխառնութիւնն յայս մասնաւոր գործ ուսեալ:

Արդ ցուցեալ զայս ամ յաղագս խոհեմութեան, առ լուսոյն ևս բացատրութիւն այսր առաքինութեան արժան է, զիա՛ զնասունս նորա եթէ զամբոջականս, եթէ զենթարկականս, և եթէ զկարողականս, միով միով յօդուածով առաջի առնել:

ՅՕԴՈՒԱԾ ԱՒԱՋԻՆ:

Յաղագս մասանց իբր ամբողջականաց խոհեմութեան:

Այս սկզբն Թովմայի * • քանզի երբեմն է սեռ մասին • ամբողջական, ոմն որմ առաստաղ և յատակ՝ նկատմամբ տան: ենթարկական, որ անկանի ընդ բոլորիւ իբր տեսանել ընդ սեռիւ • ոմն ձեղն և առիւծ ընդ կենդանեաւ: և կարողական, որ յարակից ընդ բոլորին, իբր կարողութիւն հաղորդեալ նորին զօրութեանն, ոմն անդրականն և զգայականն առնել մասունք հոգւոյ, զորոյ զօրութեանն յիւրեանս, և հաղորդին անհատատարութեանն: այս ամ եղանակք մասանց զանազանին յիւրաքանչիւր կարգինարական առաքինութեանն, և այսպէս երբեմն սեռ մասանց ընծայի նոյ: Մի ըստ

* Բ. Բ. խ. Ք. պ. ա:

նմանուԹԵ ամբողջական մասանց, ոչ զի առա
քինուԹեն է բաղադրեալ ինչ յինքեան. (քան
զի ամ առաքինուԹի է մի և պարզ որակուԹ.)
այլ զի այնք ասին ամբողջական Տասուն փլնսաւոր
իմն առաքինուԹ, որոց հարկ է ընԹացակցիլ
առ կատարեալ ներդործուԹին նը. և առանց
նց ԹերատտԵ և պակասաւոր համարի գործ այն
պինսաւոյ առաքինուԹե: Երկրորդ հանգոյն ա
ոՀակաց պարունակելոց ընդ նովաւ լսը ը իւ
րեանց սեռիւ: զի ոՀ ասացաւ 'ի որամաբա
նուԹե, սեռն է բոլոր ինչ հասարակ, որոյ
մասունք՝ են տեսակքն անկեալք ընդ նովաւ:
Երրորդ հանգոյն կարողական մասանց. ոՀ զի
այնց առաքինուԹեց ասիլ կարողական մա
սունս գլխաւոր իմն առաքինուԹե, որք կա
պակցեալ են ընդ այն, և յարակցեալ նմին,
որք և կարգին առ երկրորդական գործս ինչ
կամ նիւԹս, յորս բան գլխաւոր առաքինուԹե
լնով, և կատարեալսիս, և անԹերի ոչ գտա
նի, որով և բոլոր կարողուԹե նը ոչ հաւասա
րին, այլ միայն զման ինչ նը յիւրեանս գրա
ւեն. ոՀ անձնականն ոչ հաւասարի բովանդակ
գործուԹե անկական հոգւոյն, այլ միայն 'ի նո
րայոյն առնու ինչ իւր: Ընդ եդեալ զայս՝
հանդրի 'ի յայս յօդուածս, Թէ քանի և որպիսի
լցեն ամբողջական մասունք խոհեմուԹե:

Ամբողջական մասունք խոհեմուԹե են ուԹն,
այ. բան, իմացուԹիւն, ընդհայեցուԹի, նախափե
սուԹիւն, ուսումնականուԹիւն, զգուշուԹիւն, յիշո
ղուԹիւն, և ճարպիուԹիւն, կամ ուշիմուԹի: Զայս
ամ Թուի ոՀն Թումաս *, զվեց զառաքինան 'ի
մակրոբիոսէ, զեօԹնևերորդն 'ի տուիդիոսէ, և
զուԹևերորդն յարիստոտէլէ: Որոց հինգ վերա
բերին առ խոհեմուԹին ըստ որում է ճանա
չողական, այ. յիշողուԹե, բան, իմացուԹե,
ուսումնականուԹե, և ճարպկուԹե: Իսկ ե
րեքն վերաբերին առ այն, ըստ որում է հրա
մայողական. այ ընդհայեցուԹե, նախատեսու
Թե, և զգուշուԹե:

* Է. Է. կամ ՆԸ. պրաՀ:

Բա-

Ա.աժանութիւնս ոչ արդեօք յայտնապէս ցուցանէ, բայց եթէ բուն բանիւք սէյն Թովմայի, որ զպատճառս այսր զանազանութեանն նշանակէ յայնմանէ. զի շարչ զճանապարհն (գործնական, որ կանոնաւորիչն է բարոյական ներգործութեան.) էրէփ ինչ մտածին։ Ասէ ինձ ճանապարհն, որ էրիէ ինչ անցելոյ՝ է չիշդութիւն. էրիէ ներկայիդ ներընդունակութեանդ համ հարիւրորդ, ինչ ինդութիւն։ Երիւրդ սպասումն ճանապարհն, որ էինի համ կրպտու, (այս է, ուսանելոյ յայլմէ,) ու ասա այս վերաբերի ասուածականութեանն. համ գիտմամբ. (իբր ինքնին հետազօտելով.) ու ասա այս վերաբերի ուսումնականութեանն, որ է փաջ նշմարտութեան. ու մնան ինչ սուրբ, ոչ ասի՝ ի չ. բարոյականաց՝ է ճարպիութեանն, որ է արագ նշմարտութիւնդ. ոչ ասի՝ ի ա, չէփնոց։ Երրորդ մտածի գործածութեանի ճանապարհն, ըստ որում՝ ի ծանուցելոյ չասուիլ ոտ՝ ի ճանապարհ, ու՝ ի գտանել պայծ, ու այս վերաբերի ասա բանն։ Իսկ ասա ուղիղ հրամայել բանին, պիտին էրէփ ինչ։ Ասէ զի կարգեցէք զյարմարեալ ինչ ասա վախճան. ու այս վերաբերի ասա նախագիտութեանն։ Երիւրդ զի հայեցի՝ ի պարագայս երեսութեանդ, որ վերաբերի ասա ընդհանրականութեանն։ Երրորդ զի խորհելոյ յարգելոյ, որ վերաբերի ասա գիտութեանն։ Ապա յարմարապէս նշանակին այս ուրեք ամբողջական մասունք խոհեմութեան։ զորոց ընդ այլ վարդապետին ասասցուք ինչ առանձինն։

Յիշողութիւն իսկ ասա ոչ զկարողութեանն յիշողականն ասի ակնարկել, այլ զհմտացեալն բազում փորձիւ, որ յանցեալ իրողութիւնս լաւ, կամ որ յայլոց լսեալ. որովք մեծապէս օգնի խոհեմական խորհրդածութեանն, ըստ որում յայնոց զհանդերձեալն ենթադասեմք։ Զի ոչ ասէ արիստոտէլ*, պարտ է սկզբանց լինել հա

* Տ. բա-
ղխոկան.
* Բ. Բ. խո.
նեն. պ. ա։
* Գ. գլո.
հաբերու-
թեն։

յիշողութիւն ոչ միայն կատարել ՚ի բնութիւն. այլ և բազում ունի արուեստս և հնարս. ասէ, Զուրէն, որովք օգուի մարդ ՚ի յիշատակել բարս: Սուտ առաջինն է, զի այնմ՝ զոր կամի յիշատակել, առցէ նմանութիւն զոր յարմարական, այլ ոչ ամենայնի առնէրսական. զի ընդ անուանըս՝ առաւել զարմանամ, և այնպէս յայնս առաւել, և ուրիշինս յաւելի միտ. և յայսմանէ է, զի զոր փեսանէմ ՚ի մանկութենէն, առաւել յիշեմ: Զոր վասն այնորիկ հարկ է այսպէս ի նմանութիւնս, կամ պատկերաց գիտս, զի պարզ և հոգեղէն դիպաւորութիւնք դիւրագոյն ելանեն ՚ի մտացն ու ընդ մարմնական նմանութիւնսն քան զբնս ինչ ձապէսոյին, զի մարդկայինս ճանաչումն զօրագոյն է առ պգալէօփ: Երիւրեր պիտոյ է, զի զոր կամի մարդ յաւելի՝ կարգաւ պրամատբէսոյն, զի յիշատակեսցի. (իբր բազմօդիւք, և շղթայաշարս ասկսաղ խոսթիք իրաց ընդ միմեանս) դիւրաւ յաւելցուի * ՚ի գիրս յիշատակ. բայց ոչ այլ: ասպի արիսպոպել * ասէ: ՚ի փեղէսոյ եւ գալ ՚ի:

ղակի գան մի պիտոյ ինչ: Երրորդ պիտոյ է, զի մարդն ինքն հաւատի, և յօժարասիրս լինի առ այնս, զոր կամի յիշել. զի որպէս առաւել պատուիրի ինչ ՚ի սիրս, այնպէս առաւել լինի անմոռաց. Սոսպի պատրիսս ասէ յիւրաքանչիւր հանդիսի զի ինքն պահէ ամբողջ պատկերաց կերպարանութիւն: Զորրորդ պիտոյ է սպեղ խոհալ, զոր ինչ կամիմ յիշել. Սոսպի ասէ փիլիսո-

* ՚ի գիրս ինչ *, զի խոհմանս պահին զյիշողութիւն. զի սակ յիշատակ, ասի անպանօր, առվորութիւն է երբ բնութիւն: Ա՛յս գալ ՚ի:

բանք են նորա:

Յորմէ խոհանալ ունիմք՝ զարուեստն յաւելչեկեալ յայսց սկզբանց, որով ունիք ձգտիլ յիշողութիւն, ՚ի զարմացումն ապիտաց՝ բազում բանս խոհատուժս կարդաւ արտասանեն, ևս և զանդրադարձն: Քանզի կարգեն ոտքս ՚ի միտս դասաւորութիւն լինչ աւնելոյց. կամ մարդկան կամ այլ ինչ կրոց, զորոց զկարգս ՚ի յաձախ գործածութիւն քոչ գիտեն: Ըստ այսց կրոց զայն խոհատուժ անուանս կապեն, անձռուռնի, և անընդհատ բազապանութիւն մտաց

ծեալ

ծեալ ընդ անուանն, և ըլ լրն• և առեալ կրկնեն՝ դրեալ զայն խուժադուժ անուանս: և այնուհիկ բազալանութիւ՝ ի միտ առնուն զանտեսանս, և զպատուրութիւնն նոյ: որով զերկուսին

գիւրաւ արտասանին:

Յոմայութիւ խնա ասա՝ այ գկարողութիւնն լմացա կան, և ոչ զանձնակութիւնն որով զընդհանուր սկզբունս զբան ինքեան ծանուցեալս, եթէ ըզ առաքեան և եթէ զգործնականն՝ ի մեր ուսումբ• այլ զհաւատան և զսուր ձանաչութիւն եզական խրատուածոյ, զորով յածխ ընտրութիւն: Ջի որովհետև խոհեմութիւնն եղրակացուցանէ զեզական ինչ առնելն, ոչ է բաւական առ այս լմացութիւնն ընդհանուր սկզբանց• որք ունին զտեղի մեծագունի, այլ հարկ է և առնել զձանաչութիւն եզական խրատուածն, որ կոչի՝ ի խորհրդածութիւն, լինիլ նմա՝ ի տեղի փոքրագունի: և այս ձանաչութիւն ասի իմացութիւն, ըստ ուղղութեամ և զքանչ գիտական մանաւանդ ինչ գործոյ,

կաչեմբ իմացութեան յայնմ:

Ուսումնականութիւն է, որով ոք այլոց խրատուս լինի քաջընկալ• և վայ այն ցուցանէ առ զանազան ժամ և զյօժարութիւնն ինչ առ ուսանիլ: Երբ է առ խոհեմութիւնն յոյժ պիտանի: Ջի խոհեմութիւնն յածխ զառնելոջ, յորս են անբաւ պէսպիսութիւնք, զորս ոչ է հնար լինիլ միոյ ուրուք նկատել• վայ այն պիտոյ է մարդոյ առ այս հրահանգիլ յայլոց, մանաւանդ՝ ի ծերոց, զորս ժամանակն և փորձն գիտուն առ քար՝ ի գործս: Սակս որոյ՝ ըստ արիստոտէլի *, պարտ է անուսուցանելոյն բանից ի կուրծեաց հմտութիւնս, էնէ ծերոց, և ընդ խոհեմոց, իբր պատուականս գնա՛ք: * Ե. բանիս.

այս վերաբերեալ առ ուսումնականութիւն:

Ձարդիութիւն, կամ ուշիմութիւն, (զի առատ առնումբ երբ նոյն, թէպէտև և ըստ էրատ ինչ տարբերին,) սահմանի կատարելի վաղվաղակի գիտանէ զոյ պատճառն: Վայ որոյ առ խոհեմական դառնալն է հարկաւոր յոյժ• մանաւանդ վի յո-

լովակի իրողութիք ոչ ատն զմիջոց երկար խոչ հրդածուե, և ոչ թողացուցանեն՝ խորհուրդ հարցանել այլոց:

Ի Ճարպկութիք ածանցի էոյն, կամ հոգածուիք. զի որ փոյթն է և հոգածու, է երագ Ճարպիկ: Ասասն հոգածութիքն յատեղու՝ի վր Ճարպկութիք յօժարամտութիք ինչ առ վաղվաղակի՝ի գործ դնել: Որ և առ հայն՝ի խոհեմութիւն: Չի ոչ ասէ արխատուել*. պարտ է երագ կոպա ել ևարհիալն, այլ խորհիլ յամր: Բայց քանզի հոգածութիքն է գովելի յոյժ, և զի՝ առաքինութիքք ոչ հակառակին միմեանց, առրակոյս է՝ թէ զնարդ ապա ասէ արխատուել*: Մէծահոգասն է հեղգ ևինիլ, ե պարապուրդ, որ զլսո ևին հակառակի հոգածութիք: Ասյլ ոմն գեղեցիկ մեկնէ ըզն թուվմաս, մեծահոգին ասի հեղգ ե պարապուրդ՝ ու չէ ուինչ հոգայ. այլ չէ ո՛չ վայրապար հոգայ չբաղմայ. այլ զնպատհանայ յորս ուրծոն է զնպահիլ, ե պայնց ու հոգայ ասելորդ: Չի ասելորդութիք էրկիւղի ե հասկածանայ՝ ասն պասելորդութիք հոգածուիք: Ուստի ըստ այնմ մեծանձնութիքն վանէ զբազմահոգութիք, ըստ ոյսմ մերժէ զերկիւղ և զկասկածանս:

Բնան առեալ լինի ասա, ո՛չ փոխանակ կարողութիք մակաբերելոց զմի ինչ յայլմէ. այլ փոխանակ կատարելութիք ինչ այնր կարողութիք յառնելիս, կամ փոխանակ բարոյք կիրառութիք նորա:

Կանապէսութիքն ցուցանէ զյառաջադիմութիք ինչ ապագայից, զի նախատեսանելն է յառաջադիմն տեսանել: Եւ սա է հարկաւոր առ խոհեմութիք. զի խոհեմութիքն ուղղէ զնմա առ՝ի ատանալ զվախճան. ք զառաջակայ առնելիսն առ ապագայն. վ՞ այն պարտ է նմա և ապագայ գայից լինիլ յառաջատես:

Ընդհայեցուցանէ ցուցանէ զղգաստ մտադրութիք ինչ՝ի նկատել զնմա պարագայս իրողութ, և զբաղդատուն նց ընկերգեալս առ վախճան. զի մի ինչ պակասեցայ՝ի կարևորագոյն գործոյն:

Զգու-

* Ե. բա. գոյականագլ. ք:

* Ե. բա. գոյականագլ. ք:

Օգուտուրինն ոքն ի յառաջապոյն զգուշանալ ՚ի չարեաց, որոց հնար է խառնիլ ՚ի գործն, և խորշիլ ՚ի վտանգէ, որ կարէ հանդարեալ զնրն, կամ հետևիլ յնրսց անտի:

ՅՕԴՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ:

Յաղագս էնէրգիական մասանց խոհեմութեանն, կամ յաղագս փութոյ նորա:

Էնէրգիական մասունք խոհեմութեան են մանաւանդ առաքինութիւնք նոյք, որք պատրաստական ընդ խոհեմութեանն, իբր տեսակք ընդ ենթեանց սեռից. զորոց և ստորոգի խոհեմութիւնն էասպէս և ուղղապէս, ոչ կենդանին զնա և զառնծոս:

Որ որոց մեկնութիւն, ասելն է նախ: Խոհեմութիւնն բաժանի իբր յենթարկական մասունս իւր, կամ ՚ի յատկական տեսակս, ՚ի խոհեմութիւն, որով ոք առաջնորդէ անձինն, և ՚ի խոհեմութիւն, որով առաջնորդէ ոք բազմութիւն. կամ ՚ի խոհեմութիւն տնանկական, որ առանձնական, և անձնական, և ՚ի խոհեմութիւն կառավարչ, և կարգադիր, որով կառավարէ ոք զքաղաքական մարմին զհաւաքեալ ՚ի բազմաց:

Առնի ուղղութիւն բաժանմանս: Քանզի ոչ բովիցեւս խոհեմութիւնն է ուղիղ բան առնելոց, ուր են տեսակաւք զանազան առնելիք, անդ են զանազան տեսակք խոհեմութեան: Իսկ արդ առնելիք զմանաւանդ անձամբ, և զբազմութիւն, են զանազանք: Ապա վերաբերին առ զանազան տեսակս խոհեմութեան: Մեծագոյնս յայտ է, ցուցանի վերադոյնս: Քանզի որովհետև բան առնելոցդ առեալ լինի ՚ի վախճանէ, ոչ եզրակացութեանն ՚ի սկզբանց. առնելիքն ՚ի զանազան վախճանս կարդեալք՝ են տեսակապէս զանազանք, ոչ եզրակացութիւնք յառաջբերեալք ՚ի զանազան սկզբանց՝ են տեսակապէս զանազանք: Իսկ արդ առնելիք զեզական անձամբ,

որք

որք վերաբերին առ միանձնական խոհեմութիւն, ունին վախճան զանձնական կամ զաւանձնական բարին. իսկ առնելիք զհասարակութիւն, յորս հայի կառավարիչ խոհեմութիւնն՝ ունին վախճան զընդհանուր բարին հասարակութիւն:

Ասպա ուրեմն են տեսակապէս զանազանք: Ասիցես. առաքինութիւնն յատկական պարտի յածիլ զանձնական բարեաւ. այլ զրունայ նորա գործիցէ բարի: Այլ խոհեմութիւնն այն կառավարիչ ոչ խնդրէ զանձնական կենդ բարին. մանաւանդ թէ վնասակար բարուցն զանց առնէ զկենդանին. ոյզ երևի՝ ի քաջ իշխանս և՝ ի նախարարս: Ասպա ոչ է առաքինութիւն յատկական. վասն այն և ոչ տեսանի խոհեմութիւն:

Պատասխանեմ ընդ այլոյն թուելոյն * : Թէ այնոր խնդրէն զհասարակաց բարին, հնարաւորէ խնդրէ և գկենդանին վասն երկուց. Մի՝ զի բարին իւր ոչ կարէ լինել առանց հասարակ բարւոյն կամ գերդասպանի, կամ փաղաքի և կամ ընտիրութեան: Որպէս վաղերիոս մատենին ասէ զնահանդ հռովմայեցւոց, ինչ առաւել կամելն լինիլ աղքատ՝ ի քաղաքի կայսերութեան. քան քաղաքի չարչրատ կայսերութեան: Ընդ երիցորդ, զի մարդն է տուն քան կամ փաղաքի. և վասն այն պարսիկ հայիլ, թէ զինել բարեաւ լինին ինձեան, երեք խոհեմ լինելոյ գերազանց բաղմութեան: Զի բարւոյ պրամատիքութեան տանանց առեալ լինի ըստ յարաբերութեան առ բարին. քանզի ըստ օգտակինութեան *. Յորմէ և ամենայն տուն, որ ոչ յարմարի կամ պատշաճի ի բուրմ բարւոյն:

* Է. Է. Ա. Ե. Պ. Ա. Է:

* գերփ. Ե: Ասելի է երկրորդ. խոհեմութիւնն կառավարիչ կամ կարգադիր հասարակութեան, բաժանի՝ ի փնպեսական. ՝ի փաղաքական և՝ ի զինուորական:

Ամենին բաժանումն: Քանզի կառավարիչ խոհեմութիւնն հայի՝ ի կառավարութեան բազմութեան: վասն որոյ ստուգելի է ըստ սեպհական տեսանելոց ընկերական բազմութեան. և ըստ զանազան վախճանաց, յորս գիմէ: Արդ երբեմն է առանձին բազմութեան, և երբեմն վախճան՝ յորմէ ստակ լինի միաբանիլ: Ասպա և երբեմն խոհեմութիւն

կառա

կառավարիչ: Մեկնի փոքրապոյնս: Քանզի նախ է բազմութիւն ժողովեալ՝ ի կացուցանել զդեղդաստան, և յապրիլ՝ ի միասին, որոյ վախճանն է կամ անուանդ զաւակաց. կամ փոքր մի ընդհանրագոյն, խաղալ և հանդարտ կենակցութիւն. զի մի՝ ոք ընտանեաց երկպառակ իւր առնութիւն, կամ պիտոյից չքաւորութիւն նեղութիւն, կի առացուածոց չարաչար մխոցութիւն փութով վատնութիւն: Եւ՝ ի կառավարել զայս բազմութիւն, և առ հասանել յոյն վախճան՝ կարգի խոհեմութիւնն անտեսական որոյ է զսրդիս օրինաք անուցանել. ընդ ծառայս բարեաւք վարիլ. զառացուածս պահպանել. և յօրինաւոր շահս պատրաստիլ: Է՛ և այլ բազմութիւն, ոչ մարդկան միաբանելոց ընդ միով յար կաւ՝ ի մի կենակցութիւն, այլ բազում դերդաստանաց՝ ի մի վայր խմբելոց ընդ նովին օրինաք՝ ի կացուցանել զքաղաք, կամ զթագաւորութիւն, որոյ վախճանն է հասարակաց խաղաղութիւն և հանդարտութիւն, և՝ ի կառավարել զայս բազմութիւն, և պահել՝ ի խաղաղութիւն, կարգի խոհեմութիւնն քաղաքական: Է՛ և այլ ազգ բազմութիւն ժողովեալ առ մանաւանդ ինչ իրողութիւն, որ առ յայլ թութիւն. և այսր բազմութիւն կանուն է խոհեմութիւնն զինուորական:

Խոհեմութիւն քաղաքական դարձեալ բաժանի՝ ի պէսպան, և՝ ի սուկ փաղաքական: Պետական խոհեմութիւն է, որով իշխանաւորն կառավարէ զբազմութիւն, որ և բաժանի՝ ի դասպետական, ՝ի ծերակուպական, և՝ ի ժողովապետական. ըստ երից երեսից տեսակաց կառավարութեանն. որոց յառաջնում մի քանի ասիրէ՝ ի վերայ ամենեցուն: յերկրորդում մեծամեծքն ունին զկառավարութիւն զինչնանութիւն. յերրորդում ժողովուրդն ինքնին վարէ զկառավարութիւնն: Իսկ սուկ քաղաքական խոհեմութիւնն է, որով քաղաքացին յամէ զօրութիւն դործակից լինել իշխանին և անօրինել զանձինն՝ ըստ որում է անդամ հասարակութեան՝ ի կոր-

գի առ հասարակաց բարին. կամ որով ընդ այլս ուղիղ քաղաքավարի՝ ի կարգի առ հասարակաց բարին:

ՅՕԴՈՒԱԾ ԵՐՐՈՐԴ:

Յպատակ կարողական մասանց խոհեմութեանն, կամ յաղագս առաքինութեանց յարակից նմին:

Արդեան կարողական առեալ լինի աստ ոչ իբր առնչակից կարողական բոլորի, զորմէ ասացաք՝ ի փոքր տրամաբանութենէ. այլ հայեցմատուածքն առ բաժանումն զօրուցն իրին՝ ի կարողութիւնս լինչ յարակից եռանդ, յորս գտանի և անհաւասարութիւնն. որպէս ասացաք վերայգոյն *: Ասասի այնք առաքինութիւնք ասին հոգեղական մասանց խոհեմութեանն, որք յարակցին ընդ այն և արբանեակեն նմա՝ ի ներգործութեանս լինչ երկրորդականս, և ոչ լիով ունին զբան խոհեմութիւնն իբրև զենթարկականս:

* յօդ. ա:

Այնոքիկ են այսպիսի կարողական մասունք խոհեմութեանն. կամ առաքինութիւնք յարակցեալք, ի ծառայել նմա՝ ի ներգործութեանս երկրորդականս առնելիւթով խոհեմութեանն, որ խոհականութիւնն, զգօնութիւնն, և գերզգօնութիւնն: Այսպէս դնեն սքն Թովմաս *:

* Բ.Բ.հա. ձ:

Առնելի. բանն գործնական, որ ուղղի խոհեմութեանն, երիս ներգործութեանս ունի զառնելեաւք, որ խորհուրդ զառնելեացդ. դատումն ընդ խորհեցեալոյդ, և հրաման գործադրիչ խորհեցելոյն: և յերեսին՝ ի առաջ հրամանն է զկնաց ծորագոյն, ոյր և յայտ է: Ապա հարկ է խոհեմութեանն անմիջապէս հայիլ՝ ի հրամանն, իբր՝ ի գլխաւոր ներգործութեանն. և ունիլ և առաքինութեանս յարակցեալս ընդ իւր, անմիջապէս նուիրելիս երկոցունն ներգործութեանց երկրորդականաց, որ խորհրդոյ և դատման: Առաքինութեանն, որ ուղղավարէ զխորհուրդ, ասէ խոհականութիւն

նութեան: որում հակադրի խորամանկութիւնն կամ խարդախութեին, որ չարաչար խորհրդովք հնարի հասանել առ վախճան: Իսկ որ ուղղութիւնն առ խորհեցեալովք՝ է կրկին: Քանզի մին գոյ ըստ խորհեցելոյ ըստ հասարակ օրինաց • և սա ասի զգօնութիւն, ՝ի բայէն զգալ• ում թէ՝ քաջ որոշողութիւն: Յորմէ և անուանին զանձք զգօն, կամ զգաստ: Եւ սմա հակադրի անզգայութեին, որ է տխմարութիւն, կամ յիմարութիւն: Իսկ եկրդն զխորհեցեալոյ՝ յորս պակասին հասարակ օրէնք, գոյ ըստ բարձրագոյն սկզբանց: Քանզի լինին երբեմն դիպուածք ինչ անսովորք, առ որս ոչ կիցանեն օրէնք, և կամ թէ կիցանեն, բացառութիւն գոյանի ՝ի նոսա վերայ պարագայիւ ինչ, և վերայն հարկ է դիմել ՝ի բարձրագոյն սկզբունս, առ ուղիղ դատաստան առնելոյ զնոցանէ: Անաչքինութեին որ զայն ընդհակ, կոչի գերզգօնութիւն, որ և սա ելանէ ՝ի զգալոյ, բայց ցուցանէ զգերազանցութիւնն ինչ գոյութեան. և զվաեմականն մատոյ բարձրահայեցից ներքուստ: Արդ ասացուք ինչ զիւրաքանչիւրոց առանձինն:

Աոհականութեին երկոքումբք յատկապէս խանդալն. չար վախճանաւ, կամ չար միջոցօք: Զի ում ասէ ոմն թովմաս *, Ուր է բարուք խորհուրդ, ըստ որ ՝ի խորհիլն՝ չար վախճան կացուցանիցէ, և ըստ որ չար վախճան չար ճանապարհս հնարէիցէ, ա՛պ և առ ուղ ՝ի պէսպիսեան է բարուք պրամաբանութիւն, ըստ որ առաք էգրակացուցանէ, և ըստ զճշմարիտ ինչ ՝ի սխալ հետ պնդէցուցանէ • պի ուղ վարի պատշաճ դիջցուս: Պատհանիքն ևս առ այս առաքինութեանս ոչ միայն գիւտ, և ճարպիկ հնարումն սատարողացն առ վախճան • այլ և այլոց պարագայից յատկութիւն • որ է ժամանակ գիտելոյ, զի ոչ յոյժ յամր, և ոչ չափազանց տագնապաւ լինելոյ խորհրդածութեին • եղանակ խորհրդածելոյ, զի հաստատուն և անյողդողդ լիցէ խորհուրդն, և այլն:

Զգօնութեին քանզի է վճռաւորութիւն, և քննիչ խորհրդածելոյ, յարդի է յոյժ ՝ի գործս • զի

* Է.Է. խ. ա. ա. պ.ա.

բազումք են քաջ խորհրդածու, այլ ոչխարհ-
դածելոց և զգեւսոից ոչ գիտեն ուղիղ դատել.
ոչ և՛ ի տեսականն ոմանք ճարպիկութիւ, և ճար
տարմութիւ հետազօտեն. վա՛ ընդէր բանի
նոյ յօժարամիտ՝ ի զննել զպէսպէս, առ դերա
զանցութիւնէ երեւակայութիւնն, որ դիւրաւ և յա
ջողակ նկարէ զպէսպէս պատկերակերպութիւս.
բայց ոչ ունին դատումն որոշիչ, և զինչ իւրա
քանչիւրումն անկ իցէ, պատշաճ ընդունիլ,
առ սակաւութիւնէ լմացութիւնէ, որ առաւել յա
ռաջ գայ՝ ի վատթար տրամադրութիւնէ հասա-
* Ք. Ք. Խ. ՃՈ. Պ. Ֆ: րակ զգայութիւնէ: ոչ նշանակէ ընդ թուխման *.
իսկ առ այս առաքինութիւնէ պահանջին մանա-
ւանդ երեք: Նախ ուղիղ տրամադրութիւնէ ձա
նաչողական զօրութե՝ յընդունիլ զկրս ըստ որում
են յինքեանս, զի նման է սա հայելւոյ. որ
ընդ լինի ուղիղ տրամադրեալ, զտեսակս իրաց
ճշդութի՛ յանդիման առնէ: Իսկ ընդ ոչ բար-
ւոք իցէ տրամադրեալ, զնմա ինչ ջլջուն, և
վէր՝ ի վայր երեւեցուցանէ: Եկրդ զի սիրան
ոչ լցէ սուտ և ընդիւր դատումբք կանխաւ պա
շարեալ. այլ ուղիղ և ճշմարիտ դատմամբք ըզ
գածեալ: Եւ երրդ, զի բաղձանքն ոչ լցէ մո
լութիւք յոռացեալ. զի զընտրելեաց դատեմք
առաւել ըստ տրամադրութիւնէ բաղձանաց. Վա՛
զի ասէ արիստոտէլ. Որպիսի է իւրաքանչիւրոք,
այնպիսի երեւի նմա վախճանն:

Պերզգօնութիւնն, բաց՝ ի տրամադրութիւնէց,
որք պիտին առ զգօնութիւնէ, պահանջէ և զվսե
մական նրբութիւնէ ինչ մտաց, և դատման, որ
ոչ միայն՝ ի դիտաւորութիւնէ օրինաց ընդհան-
ցեացէ, տեսանել ընդ ինչ դիպուածս պարտ
իցէ երբեմն խոտորել՝ ի նմանէ վա՛ մանաւանդ
ինչ սպարագայից. այլ և քարձրադոյն սկզբանց
իրաւանց հասու լինիցէ, զի ըստ այնց կարօղ
լինցէ՝ ի դիպուածականս յայտնութիւ զարժանն
վճռել:

ՊՐԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ:

Յաղագս արդարութե, և առաքինութեյ էրէից ընդ նոսա:

Արդարութէն՝ ի մէջ առաքինուածեց կեաց խոհեմութե է առաքէն: Սա է մայր, և պահապան, և կարգադիր հասատ բարուեց. օրինաց բարեաց ծնօղ. մարդկային հաղորդութե մշտնջենաւոր կապ. պարտիչ ջարայ. պատասպարիչ բարեաց. վա նէչ անիրաւութեց, հաշտարար տարաձայնութե, մարդկեղէն բարեաց ուղիղ մատակարար. և զի համառօտ ասացից, հանրական խաղաղութե, և հանդարտութե, և հասարակաց գոյից պանձարան. յորմէ ընձեռի ամէն իւր արժանն: Սա ըստ նեբրոպէլոյն արիստոտէլի * . *՝ի է. գիրք հրաշափառագոյն է յառաքինութէն, և ոչ գիւղրաւոր, և բարեայ: ոչ արուսէակ են այնպէ ոչանչելի. որոյ (ըստ կիկերոնի,) այնչափ է ջօրութի. մինչ և ոչ չարագործոց և ապիրատից հնար է կենալ առանց մասին ինչ արու: Զի ինչ յաւպէկաց ոչ գողանայ ինչ չաւպէկոյին, կամ յափշտակէ, սա և ոչ յաւպէկութե անդ նէրչ նմա: և որ աւպէկապէսն կուչի, ինչ ոչ հաւասար բաշխեսցէ չարիք պախարէին՝ կամ ապանանի, և կամ մերժի չընկերաց:

Արդ արդարութէն առեալ լինի մանաւանդ՝ ի ձեռ գլխոյ փոքր մի ընդարձակագոյն, փոխանակ ամէ առաքինութե. մինչև այր արդար կոչէք զպարզարեալն ամ առաքինութե: Որոյ պատճառն է, զի ոչ չամ մոլութես գտանի ինչ անիրաւութե. քան որում կամ յոյ, կամ կընկերէն, և կամ ի մէնջ բառնի ինչ որ արժան, կամ որի՝ որ անարժան. այնպէս չամ առաքինութես երևի ինչ արդարութե, քան որում նուաճաւ ընծայի ամէն արժանն, կամ լը այնմ որ ամ առաքինութե կայանայ՝ ի հաւասարութե ընդ կանոնի բանին. և այն հաւասարութե է աղ-

դա-

պարտութիւն լինէր, ըստ որում արդարն է ասել հապարտ ։ Բայց յատկապէս առեալ արդարութիւնն կացուցանէ զառանձին լինել առաքինութիւն . որոյ է՛ն մէջ անձին և անձին , կամ՝ի մէջ անձին , և որոյ ընդ զառիլ անձին՝ կացուցանել զհաւասարութիւն . որ և վասն այն միշտ է առ այլ ։

Բայց այսմ առեալ արդարութիւնն սահմանի ։ Հատուցումն և հլուն ընդունողաց կամ , զոյց իրարանցիւր ընդունին զիւր իրաւունս ։ Զայս սահման իրաւաց գիտացք , վերածեալ ընդ թուիմաս յայս կատարեալ լաւդոյն ձև ։ Հաշտարարութիւն է առանձնութիւն , որով ոք հատուցումն և հլունջնուցուր կամօք զոյց իրարանցիւր առնէ զիւր իրաւունս ։ Ընդունողութիւնն ունի զառնղն սեռ , իսկ այլք մասունք ցուցանեն զառնալ հակառակ հանգամանս արդարութեանն ։ Զի սա զգլխաւորն պարտադիր՝ի հատուցանել իւրաքանչիւր զիւր ոմեք զնորն ։

Բայց լաւ ևս կամեցեալ մեկնել զայս սահման և զնոսկութիւն արդարութեան ։ Գիտելի է նախ՝ի սահմանէ սմանէ , զի տեսական առարկայ արդարութեանն է իրաւունքն ։ Իսկ նիւթ են իրքն , զորս կայանան իրաւունք , ոճ առ և առուրք , բաշխայք , և այլն ։ Ա՛րդ իրաւունքն առեալ լինին երեքկին ։ Նախ կանոնապէս , իբր օրէնք բացորոշիչ , թէ զինչ ըստ արդարութեան տալի իցէ իւրաքանչիւր ումեք ։ և ըստ այսմ առեալ իրաւունքն բաժանի՝ի ծրագիր ։ ՝ի բնական ։ յաջորդին ։ ՝ի մարդկային ։ ՝ի փոքրափան ։ ՝ի կանոնական ։ և այլն ։ Երկրորդ առեալ լինի իբր հիմնատիպ , փոխանակ իշխանութեանն հիմնադիրոյ օրէնից , որով սեռ հանգամանք լինէ մեզ ։ և ըստ այսմ առեալ ենթադրի , օրինաւոր իշխանութիւնն ոչ՝ի սպանանել ինչ , և կամ ոչ ինչ պարտիլ , կամ իբր պարտիլ ։ որոյ բնականարար ընդունին կացուցանել պանիրաւորին ։ Երրորդ առեալ լինի իրաւունքն սեռականապէս , և ոչ իրաւաբար , ըստ որում նշանակէ պիրան և պհաւասարն ոչ այլ ։ Ա՛րդ Թէոփէտ ըստ երից եղանակաց կամ առեալ իրաւունքն վերածելի առ արդարութեան ,

քայց ըստ առաջնոյ եղանակին վերաբերի իբր կանոն • ը երկրորդին իբր յառաջ ենթադրեալ ինչ • կամ ը երրդին իբր սեպհական ենթակայ: Զի արդարութիւն առնէ զհաւասարութիւն առ այլ՝ որ կանոնի յօրինաց, և հնինեալ չիշխանութիւն, որով ոք առնէ զինն՝ ինքեան արժան• ը իբր: Գ•իտելի է երկրորդ, զի մէջ արդարութիւն է ոչ միայն մէջ բանին, այլ և մէջ իրին: Մէջ բանի կուչեմք զհաւասարութիւն իրի ընդ բանին, և մէջ իրի, զհաւասարութիւն իրին ընդ իրի: Արդ զառաջին մէջն առնեն այլ առաքինութիւնք բարոյականք, հաւասարելով զգործողութիւնն՝ կանոնի բանին, և ոչ հոգալով զհաւասարիչն իրին ընդ իրի• ոմն բարեխառնութիւնն ոչ հոգայ, թէ արդեօք իրքն՝ որով կերակրիմք, ի՞նչ են ընդ միմեանս, կի՞ ընդ այլ հաւասարեալ, այլ զի ուտումն ևցէ հաւասարեալ բանին: Բայց արդարութիւնն ոչ միայն մատածէ զմէջ բանին• ը զի գործողութիւնն ևցէ հաւասարեալ բանին, այլ և զմէջ իրաց, որպէս զհաւասարութիւնն ևւ տրոց:

Ա՞յժմ ևւ ինչ ցուցեալ յառաջս արդարութիւնէ, առ ըստգոյն բացատրութիւն սորա մնայ մեզ խօսիլ առանձինն զիւրաքանչիւր մասանց նորին զամբողջականաց, զենթարկականաց, և զկատարողականաց:

ՅՕԳՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ:

Յաղագս ամբողջական մասանց արդարութեանէ, և յաղագս պէսպէս նոցա, կամ ենթարկեալ մասանց:

Ամբողջական և զենթարկական մասունս արդարութեանէ ի մի գլուխ բռնադատեցաք• վասն զի սակաւ ինչ բանք պատճին զառաջինոց: Արդ կրկին է տէր բողջական մասն արդարութեանէ, խոստովիլ ի չարէ, և առնել զբարի: Սակայն գիտելի է, զի բարին և չարն երբեմն պատեալ լինին ընդհանրա-

ալէս , և սեռօրէն . և ըստ այսմ առնել զբարին և խոտորել ՚ի չարէն ոչ են ամբողջական մասունք արդարութե , այլ առ ամ առաքինութիւն վերաբերին : Բայց երբեմն բարին և չարն առեալ լինին մասնաւորաբար , ըստ որում են առ այլ . ըստ որոյ ասի ոք չարագործ , վն ասնիւաւութ չարիս հասուցանելոյ այլոց . և բարերար , վն զբարիս առնելոյ նց . և ըստ այսմ առնել զբարի , և խոտորել ՚ի չարէ , ոչ ըստ որում են առ այլ , են ամբողջական մասունք արդարութե :

Եւ պատճառ բաժանմանս է , զի ամբողջական մասունք առաքինութե իրիք են , որք առ ամբողջութի ներգործուե նր գործեն : Արդ ներգործութե արդարութե , ոչ յայտ է ՚ի սահմանէ նորա , ի՛ տալ իւրաքանչիւր ումիք զիւր իրաւունս , կամ առնել զմիջ և զհաւասարութե առ այլ . և յայտ է թէ առ կատարեալ կացուցուածն հաւասարութեան առ այլ , երիւս ինչ պարտին ընթացակից . Նախ զի առնիցի բարի , կամ զի տացի որինչ անիկ է ումիք : Երկրորդ զի արգելցին ինքասակարք և աղաւաղիչք այնր բարւոյ : Ապա ամբողջական մասունք արդարութե են առնել զբարիս , և խափանել զչարիս :

Յաղագս եռնթարկական մասանց գիտելի է , զի արդարութեն ընդհանրապէս առեալ՝ բաժանի ՚ի փոխարինական , ՚ի տրամաբաշխական , և յօրինական , իբրև ՚ի տեսակս իւր : Առաջինն է մասին առ մասն : Երկրդն զոլորին առ մասունս : Երրդն մասանց առ զոլորն :

Առնի բաժանումնս : Քանզի ուղիական գործ արդարութե է կացուցանել ՚ի միջ ամանց զհաւասարութի , ըստ , զի հատուցցէ իւրաքանչիւր ըստ պէսի յարաբերութե այնց ՚ի մէջ որոց դնի հաւասարութի , պարտ է կացուցանել զպէսպէս տեսակս արդարութե : Իսկ արդ այսպիսի յատ բաբերութիք են միայն երիք : Ապա և երիս

պարտ

պարտ է կացուցանել առանձին արդարութիւն ։
Ամենի փոքրագոյնս. Քանզի որովհետև մար
դիկ կացուցանեն յիւրեանս զընկերութիւն ինչ
քաղաքական, որ է բարոյական ինն մարմին,
երեք են յարաբերութիւնք՝ի մէջ մարդկան, զոր
օրինակ և՝ի մէջ անդամոց բնական մարմնոյ ։
Քանզի նախ մարդն ունի զյարաբերութիւն առ
այլ մարդ իբր՝ի հաւասարական քաղաքական մար
մնոյ, որում պարտաւորի ծառուցանել զնո
ցայն, և յայս հայի արդարութիւնն փոխարինա
կան. որոյ է կացուցանել զհաւասարութիւն՝ի
մէջ երկուց հաւասար մարդոց, ՝ի վաճառս, ՝ի
դինս, ՝ի փոխարինութիւնս, յորմէ և զանունն
ետ, ՝ի դաշինս, և յայլ գործառութիւնս, յորս
նման մասին պարտաւորի ։ Յայս վերաբերի
և արդարութիւնն պատժոյական, զոր՝ի գործ
ածեն իշխանք, զի սորա է հաւասարել զպա
տիժ ընդ յանցաւոր ։ Եւերդ հատարակութեան, կամ
մարմնին այն քաղաքական՝ի մարդկանէ իբր
յանդամոց բազկացեալ՝ ունի զյարաբերութիւն
առ իւրաքանչիւր մասունս իւր, որոց պարտ է
ընձեռել ինչ ըստ իւրաքանչիւր պայմանի. առա
ուաձեռնեալ՝ի ձեռն իշխանաց, և վերակա
ցուածց հատարակութեան, ՝ի հատարակաց անտի
բարեաց ըստ իւրաքանչիւր արժանեաց ։ Եւ
յայս հայի արդարութիւնն տրամաբանական,
որում վերաբերի առնել զհաւասարութիւն՝ի
բաշխել զիշխանութիւնս, զպատիւ, և զհատա
րակաց բարիս ։ Եւերդ իւրաքանչիւր մասն այսր
քաղաքական մարմնոյ ունի զանդրադարձ յա
րաբերութիւն առ բոլորն, որում պարտի ինչ փո
խանակաւ. ՚ի զի այնպիսի ընծայեցուցեալ նմա
զանձն ըստ կալի, ունի վայել է, և պատեհ բար
ւոյ բոլորին ։ Եւ յայս հայի արդարութիւնն
օրինական, որոյ է կացուցանել զհաւասարու
թիւն՝ի պաշտօնս. զորս բարի քաղաքացին պար
տաւորի մատուցանել հատարակութեան ։

Արդ թէպէտ այս ամ տեսակ արդարութիւն
հայեին՝ի հաւասարութիւն, բայց ոչ միապէս կա

ցուցանեն զայն : Զի արդարութիւնն վոխարէնական նման նկատէ , և կացուցանէ զհաւասարութիւն իբր քանակական . կամ ոսկի կոչեն , ըռէֆէրէնդում . որ կայանայ ի տալ այնչափ , որչափ առաւ . զոր օրինակ թէ ոք երկու դրամս էառ վոխս , երկու դրամս պարտաւորի հատուցանել վոխատուին : Զի այս արդարութիւն լինի ի մէջ մասանց , որք են ամենևին հաւասար կին քանակ , վասն այն չկոչեն պատճառ տալոյ միոյն ցմիւսն , բայց՝ զի էառ ի նմանէ , կամ զի ունի լինել զնորայն . նմին իրի այնչափ պարտի հատուցանել , որչափ էառ , յորում կայանայ հաւասարութիւնն քանակական : Բայց արդարութիւն տրամաբաշխական ոչ հայի ի հաւասարութիւն քանակութեց , այլ ի հաւասարութիւն համեմատութեց , կամ ոսկի կոչեն , ժէոմէթրական . որ կայանայ յայն , զի իւրաքանչիւր ումեք տացի ըստ արդեանց . կամ զի պահեսցի նոյն համեմատութիւն ի մէջ տուեալ վարձուց , որ ի մէջ արդեանցն ընդունողաց . ոսկ եթէ ունողին զվեց աստիճանս արդեանց , տացին երեք դահեկանք , ունողին զերկոտասան , տացին վեցք : Զի նոյն է համեմատութիւն երից առ վեցն , և վեցից առ երկոտասանն : Իսկ պատճառ այսպէս յառաջանալոյ ի տրամաբաշխական արդարութիւնէ այն , զի պատճառ տալոյ է յարաբերութիւն մասանց առ ըստքն . և քանզի ոչ ամենայն զնոյն յարաբերութիւն ունի առ բոլորն , այլ ոմանք են ի նմա գլխաւորք , վ այնորիկ ոչ ամենեցուն նոյնչափ պարտ է առնուլ ի բոլորէն , այլ իւրաքանչիւր ըստ համեմատութեց արժանաւորութեց , և արդեանց իւրոց : Իսկ արդարութիւնն օրինական հայի ի հաւասարութիւն լինէ իսաւնեալ յերկոցունց վերոգրելոց : Զի ըստ որում իւրաքանչիւր մասն տայ բոլորին , (զոր օրինակ իւրաքանչիւր քաղաքացի քաղաքին ,) ըստ իւրում կարի , որ ոչ յամենայնէ նմանին է նոյն , երևի պահել զհաւասարութիւնն համեմատութեց : Այլ ըստ որում իւրաքան-

չիւր

քիւր մանն՝ի հատուցանել բոլորին ոչ պարտի հայիլ թէ ինչ հատուցանէ միւսն. և վասն այն ոչ պարտի պահել զհամեմատութիւն՝ի մէջ այնր, զոր միւսն տայ, և այնր զոր ինքն տայ. այլ ըստքանչիւրոք ոչինչ հայելով յայլոցն պարտի տալ որչափ կարէ, և որչափ ինչ՝ինումանէ պահանջի, ըստ այսմ երևի լինիլ հաւասարութիւնն ինչ քանակական, կամ թուաբանական:

Օրինական արդարութիւնն բաժանի յօրինական արդարութի՛ւն, և՝ի գերարդարութի՛ւն. կամ յայն որ՝ի գործողութենէ՝ հայի՝ի բանս օրինաց. և յայն, որ՝ի պակասիլ օրինաց՝ վասն մանաւանդ ինչ պարագայից, որոց օրէնսդիրն ոչ եղև նախատես, թողեալ զբանս օրինաց՝ հայի՝ի դիտումն օրէնսդրին:

Գլուխ. Քանզի օրինական արդարութիւնն փոյթ այն է, զի իւրաքանչիւր մանն տայէ բոլորին, զոր ինչ պարտի ըստ օրինաց: Արդ երբեմն պարտն այն ուղիղ կանոնաւորի բանիւք օրինաց. ոմն լինի՝ի հատարակական դիտումն: և հայելով՝ի հատուցումն այսր պարտեաց, ունի զտեղի արդարութիւնն օրինական առնակատես առեալ: Բայց երբեմն հանդիպին դիպուածք ինչ անսովորք, որոց օրէնսդիրն ոչ եղև նախատես, յորս թէ պահեսցին բանք օրինաց, յայտնապէս գործի ընդդէմ հատարակաց բարւոյն, որ է վախճան օրինաց, և ընդդէմ մտաց օրէնսդրին: զոր օրինակ. Օրէնք են, զի աշխարհականն մի՛ հատուսցէ զձեռս՝ի սբ սպասս, որ թէ ըստ նկարագրին պահեսցի՝ի յարձակիլ զազգանացեալ հերետիկոսաց իւիկեղեցի, ուր ոչ գտանիցի ոք, բայց միայն աշխարհական, յայտ է թէ գործի ընդդէմ բարւոյն զոր դիտէ օրէնսդիրն, ի՛ ընդդէմ յարգուածէ խորհրդոց: Ա՛ւ այսպիսի դիպուածս կարգի բարձրագոյն լինի տեսանի՛ արդարութիւնն, անուանեալ գերարդարութի՛ւն, որոյ գործ է, յանսովոր դիպուածս՝ թողեալ զբանս օրինաց, կատարեալ՝ զինչ ըստ օրինադրին դիտ-

մանն՝ արժան իցէ: Եւ այս սեռական արդարութիւն ուղղի գերզգօնութիւն, զորմէ ասացաք վերագոյն, թէ ոչ դատէ զանձնեւրեաց ըստ հաստատակ օրինաց, այլ ըստ բարձրագոյն սիրոյ բանից:

Այլ ոչ դանդաղեցայց յայսմ վայրի յիշեցուցանել, թէ այս մանն արդարութիւն զի մի վրէժ պահպի, պէտս ունի մեծի ընտրողութեան, նրբութիւն, և վաեմութիւն դատման, ոյր և զգերազգօնութիւն ասացաք վերագոյն. և մանաւանդ պիտուչանալ պարտ է յոյժ, զի մի վն մանաւոր լինէ բարւոյ լուծցի հրամանի օրինաց: Զի անթերի և նկատագրական պահպանութիւն օրինացն է մեծ և հաստատակաց բարի, և ոչ է պարտ վն զինչ և իցէ օգտի զանցառնել զնովաւ, մանաւանդ վն առանձնական շահու. այլ միայն վն մեծ լինչ և երևելի պատճառի, յորժամ ոչ ե հնար պահել առանց վնասու բարւոյն, զոր առաւել դիտէ օրէնսդիրն: Ասասի մեկաւ ասացուղ ընդդէմ գերարդարութիւն, զանցարարելոյ զանթերի և զնկատագրական պահպանութիւն պատուիրանին, որով հրամայեալ էր նմա սպանանել զամ ամաղեկացիս, ապրեցուցանելով զթագաւորն 'ի փառս յաղթութիւն, և զհօտս 'ի զոհ. զի լաւ էր կատարեալ հնազանդութիւնն քան զզոհ, և քան զշուք յաղթութիւն: Բայց դաւթի քաղցեալ՝ գերարդարութիւն առնելով առանց մեղաց եկեր զհացն վառաջաւորութիւն, զոր օրէնք քահանայից միայն տային 'ի կերակուր, զի կեանք մարդոյ է մեծագոյն բարի, զոր առաւել դիտէ օրէնսդիրն աճ, քան զնշանական պահպանութիւնս:

Յաղագս արդարութիւն, ըստ որում 'ի գործածի 'ի հրամայողական դատաստանս, խնդրի՝ թէ արդեօք դատաւորն պարտաւորի դատել ըստ առաջադրութեց, և ըստ ցուցմանց, ևս ընդդէմ նորոյ գիտութիւն:

Եղբայրութիւն:

Պատասխանեմ, ընդ սքին թուիմայն * . թէ ոչ ունի. պ. Ե. ա. Ե. Ե. ա. Ե. Ե. ա.

Պատասխանեմ. սուտ ոչ է ընդունելի յորժամ յայտնի է լինիլ այնպիսի . իսկ արդ պատասխանութիւն վկայից որ ձանապարհաւ երթալոյ ոչ կարէ առնել . ոչ համարի հրապարակաւ սուտ , այլ ճշմարիտ : Իսկ բանիւք որ զինի զգուշացուցանէ , մի դուցէ պատասխանող ոք մխուեցէ ի վնաս անկրաւ , որ յայտնի հակառակ լոյծ օրինայ , թէպէտ և բազումք այնմ հաւանիցին , և ոչ թէ զտուանձնական պիտութիւնն նախադասել ասէ հրապարակական ցուցման :

Սուիսիցեա . մարդն ի դատէն պարտաւորի հետևիլ ճշմարիտ դատաստանին : Այլ դատաստանն ոչ է ըստ ճշմարտութեան : Ապա պարտ է մարդոյ այնմ հետևիլ . և ոչ սուտ դատախազութիւն վկայից :

Պատասխանեմ, ընդ սքին թուիմայն * . թէ ոչ ունի. պ. Ե. ա. Ե. Ե. ա.

Ցուցանի նորին բանիւք : Քանզի դատելն պատշաճի դատաւորին ըստ որում վարէ զհրապարակական իշխանութիւն : Այլ հրապարակական իշխանութիւնն ոչ հայի յատուկ անձնական գիտութիւն , այլ յայն , որ հրապարակաւ յայտնի ի դատախազութենէ վկայից , եղելոյ ձանապարհաւ լրտեսանց : Ապա ոչ յիւր առանձնական գիտութիւնն , այլ յայս հրապարակական ցուցումն պարտ է հայիլ դատաւորին . ըստ այնմ * . ի բերանոյ երկուց կամ երից հաստատեսցի ամենայն բան : * Երկրորդ օրինաց . ժթ:

Ասարկիցես նոսա , զայն որ ասի Եզեկ . ԺԳ . Ջհամբառ սուտ մի ընդունիցիս , մի ցօժտութեամբ ընդ բազմաւ ի չարիս . և մի ի պատասխանի հիւանդիս ընդ բազմաւ , առ ի խոտորելոյ պերճասոնս :

Պատասխանեմ , սուտն ոչ է ընդունելի յորժամ յայտնի է լինիլ այնպիսի . իսկ արդ դատախազութենէ վկայից որ ձանապարհաւ լրտեսանց ոչ կարէ առնել . ոչ համարի հրապարակաւ սուտ , այլ ճշմարիտ : Իսկ բանիւք որ զինի զգուշացուցանէ , մի դուցէ դատաւորն ոք սխալեցէ ի վնաս անկրաւ , որ յայտնի հակառակ լոյծ օրինայ , թէպէտ և բազումք այնմ հաւանիցին , և ոչ թէ զտուանձնական գիտութիւնն նախադասել ասէ հրապարակական ցուցման :

Սուիսիցեա . մարդն ի դատէն պարտաւորի հետևիլ ճշմարիտ դատաստանին : Այլ դատաստանն ոչ է ըստ ճշմարտութեան : Ապա պարտ է մարդոյ այնմ հետևիլ . և ոչ սուտ դատախազութենէ վկայից :

ամբ դատել իւրով իշխանութիւք • և ըստ իւրոյ դիտութեան: Բայց դատաւորն դատել հրապարակական իշխանութիւք, որ հայի՛ ի հրապարակական վկայութենս, և ոչ յատուկձնական գիտութեն ուրուք: Ուստի դատաւորն ոչ կարէ պատժել զորս ինքն պատժապարտ ճանաչէ • այլ միայն վհրապարակաւ պարտաւոր ցուցանել:

Ցեւալն:

Նախանձիցես, առնել ընդդէմ իւրոյ գիտութեն, և առնել ընդդէմ խղճի մտաց: այլ դատաւորն ոչ պարտի առնել ընդդէմ խղճի մտաց: Ապա և ոչ դատել ընդդէմ իւրոյ գիտութեն:

Պատասխանեմ թէ գիտութեն դատաւորին ըստ որում դատաւոր, և այն՝ որ հաստատեալ է՛ ի ցուցմունս իրաւագիտին, և վէ՛ն այն՛ ի դէպ նիլ գիպուածոյս ոչ առնէ ընդդէմ գիտութեն, որով կանոնաւորիլ պարտի յայնմ ներգործուԹէ • վէ՛ն որոյ և ոչ ընդդէմ խղճի մտաց:

Ասիցես • ոչ է պարտ զիրաւունս քնութէ առաւաղել վէ՛ն դրական իրաւանց: Այլ եԹէ դատաւորն, զոյն՝ զոր հաւաստեալ գիտէ ոչ լինիլ գլխատարտ, ի պարտաւորել վկայից՝ դատակնքէր ի մահ, աղաւաղէր զիրաւունս քնութէ:

Ապա ոչ պարտի դատապարտել զնա:

* Է•Է•Կա•ՀԵ•ՊՈ•ՇԸ•ԱՈՐ ՔԸ:

Պատասխանէ սբն Թովմաս *, ԹԷ դատաւորն՝ որ գիտէ զոր՝ ԼԻ անմեղ է, այլ ասպ վկայիւք պարտաւորի, պարտի զգուշագոյնս փնտռել զվէճսյ, զի գտանիցէ ասելն ապաշխարող զանպարտն: ապաչխարս արարեալ դանիւել: ՀԱպա ԼԻ այդ անկար իցէ, պարտի լուծել զդատաստան նորա վերնագոյն դատաւորի: Իսկ ԼԻ ե ոչ այդմ հնար իցէ, ոչ մեղանչէ՝ ըստ դատախաղանին դատանիւթեալ • զի ոչ ինչն չինի ապանօղ անմեղին, այլ որ պնդեանն զնորա մեղապարտ չինիլ: ՀԱպա ի դնել, ԹԷ դատէ, պարտի հեռևիլ վկայից • և չէ փոյթ ԹԷ յայնմանէ հեռևի անապատշաճուԹիւն • զի ԹԷ օրէն լինէր դատաւորին դատել ըստ իւրոյ կամաց, և ոչ անսալ հրապարակական ցուցմունից, չար և պիղծ դոյր ասել՝

ապիրատութիւն։ Բայց սակայն պարտաւորի՛ որչափ հնար լինի՝ հրաժարիլ յայնմ դատաստանէ։ Սակս որոյ, եթէ լինի գերապոյն դատաւոր, յորոյ՛ ի ձեռս լինի իրաւունք ընդհատից, պարտաւորի թեթևացուցանել զպատիժն։ Իսկ թէ սորակայ, առ վերնապոյնն հատուցանել զդատն։ Բայց եթէ և ոչ երկոցունն հնար լինի լինիլ, որ հաղիւ երբեք հանդիպի. այլ՝ գեօք պարտաւորին հրաժարիլ՛ ի պաշտօնէ, այն է այլ խնդիր՝ առ բարոյական ձեռնարկութ վերաբերեալ։

ՅՕԳՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ։

Յաղագս կարողական մասանց արդարութեան, կամ յարդանդոց առաքինութեան յարակից։

Բազում են առաքինութիւնք յարակից արդարութեան։ Քանզի սորա է կացուցանել զհաւասարութիւն՛ ի գործողութիւնս առայլ։ Եւ զի բազում գործողութիւնք են, յորս ոչ կարէ պահիլ լիով այս հաւասարութիւն. վասն ոչ յարգարութիւն, այլ յառաքինութեանց յարակցաց նոր կանոնաւորին։ Արդ առաջոք ինչ զսոցանէ առանձինն։

Առաքինութիւնք յարակիցք արդարութեան, որք և համարին նոր կարողական մասունք, են ուրեմն՝ կրօն, գնահատութիւն, վճռարանութիւն, ճշմարտասիրութիւն, կամ հաւատարմութիւն, ընդհակառակութիւն, վրիժառութիւն արդարութիւն, ողջախոհութիւն, և բարեհամութիւն։ Այսպէս գնեմ ես նոքա թուելմամբ *։

* Բ. Բ. Խոյ։

Ամենի՛ ի սոքին թուելմանէ անտանիօր։ Առաքինութիւնք յարակիցեալք արդարութեան են, որք ըստ իրաց ինչ միաբանին ընդ նմա, ըստ որում են առ այլ, բայց պակասին՛ ի կատարեալ լինել նոր։ Իսկ արդ այն ուրեմն առաքինութիւնք, թէպետ միաբանին ընդ արդարութեան՝ ըստ որում են առ այլ, և ուղղահարեն զգործողութիւնս կամաց՛ ի հատուցանել այլոցմ զպարտուն, որպէս ինք-

ինքնին իսկ յայտ է, բայց պակասին՝ ի կատա
րեալ բանէ նր։ Ապա այնք համարին յարակ
ցեալք արդարութիւնէ։ Ա՛ւելին փոքրագոյնս.
քանզի արդարութիւնն կայանայ յայն, զի
հաւատացի այլեւս ըստ հաւատարութիւնէ, որինչ
պարտի նմա։ արդ կրկնակի առաքինութիւնն
ուս այլ՝ կարէ պակասիլ՝ ի բանէ արդարութէ.
մի՝ ի կողմանէ հաւատարութիւնէ, զոր ոչ առնէ
լինով. երկրդ՝ ի կողմանէ պարտուց, որ ոչ է
ճիշդ և կատարեալ։ Առաքինութիւնք, որք պա
կասին՝ ի ճիշդ արդարութէ՝ ի կողմանէ հաւատա
րութիւնէ, են նախ կրօն, որ վճարէ զպարտն առ
ած, այլ ոչ հաւատար։ Երկրդ գթութիւնն, որ
հատուցանէ զպարտաւոր ծառայութէ ծնողացն,
բայց ոչ այնպէս վճարէ, մինչ՝ ոչ միշտ մնալ
մեզ պարտական. որպէս ասէ արիստոտէլ՝։
Երրդ մեծարանքն, որ առաքինութիւնն և արժա
նաւորութիւնէ յայտ եղելոյ՝ ընծայէ զպարտաւոր
յարդութիւն. այլ ոչ լինով՝ ց հաւատարութիւնէ.
զի ոչ ասէ մեզն թողմամբ ընդ արիստոտէլի՝,
ոչէ հնար մարդոյ ըսպ հաւատարութիւնէ՝ վարձս փոխարէնս
առատինութիւնէ։

* Ը. բարոյ ակնոց. գլ. ԺԸ.

* Է. բարոյ ակնոց. գլ. Է։

Նախ՝ ի կողմանէ պարտուց, այնք առաքինու
թիւնք պակասին՝ ի ճիշդ արդարութէ, որք հա
տուցանեն այլեւս որինչ պարտի նմա, ոչ ճիշդ
և օրինական պարտեօք, առ որոյ հատուցումն
բնաւ ատելոցեն օրէնք, այլ բարոյականաւ, և
հիմնեցեալով՝ ի սոսկ հաճեստութեան բարուց։
Յոր պարտս կրկին է ատելոյն. զի ունի պարտ՝
այնպէս է հարկաւոր՝ ի պահել վհամեստուն,
մինչ զի առանց նր անհնար է լինել այնր հա
մեստութէ. և առ հատուցումն այսր պար
տուց՝ ի կողմանէ այնորիկ՝ որ պարտի, կարդի
ճշմարտութէնն ևս հաւատարմութէնն, որով
ոք այնպիսի ընծայեցուցանէ զանձն այլոց՝ ի
բանս և՝ ի գործս, որպիսի է։ Իսկ՝ ի կողմանէ
նորա, որում պարտի, կարգին երկու առա
քինութիւնք, չնորհակալութէն ևս շնորհք, ո
րով փոխարինեմք ընկալեալ երախտեացն։ և

վերջ

վկէժիանդրութիւն, որով վճռ հաստատեալ յա-
քեաց՝ պահմամբ օրինաւոր կարգի պատուհա-
սիլ չարարարն: Իսկ և այլ պարտ բարոյական
ոչ յոյժ հարկաւոր, առանց որոյ հնար է կալ
համեստութիւն բարուց, և՛ի հաստատանել զայս
կարգի կրկին առաքինութիւն. ըստ բարեկամաւն,
որով ոք բանիւք և գործովք հաճոյ և սիրելի
ընծայեցուցանէ զանձն այլոցմ: և առատաձեռ-
նութիւն, որով ոք մտադիւր յիւրոց գոյից չափա-
ւորապէս մատուցանէ այլոց: Յայսմ ամէ կա-
մեցեալ խօսիլ ինչ.

Ցախ՝ կրօնն անուճանեալ՛ի կրեցոյ, վճռ սովա-
կրեցոյ՛ի մեզ զածպաշտութիւն, ասհմանի՛ի կի-
կերանէ. Ամբաւինութիւնն, որ գերագոյն խոն բնութիւնն,
(ածէղէն անուճանելոյ,) ինչ և խոստանի՝ կամ պատճառ
մատուցանէ: Կամ լաւ եւս ըստ ածաբանից. որ
զպարտաւոր պաշտօն ընծայէ ոմ, կրկր առաջ-
նոյ սկզբան ամ էից: պաշտօն կոչի, հանդերձ
հպատակութիւբ կոչի, և վկայութիւբ կամման մե-
ծոյ երէկ՛ի ներքին գործս, և երէկ յարտա-
քին նշանս: Ցայր առաքինութիւնք ներգործու-
թիւնք են, նախ ջերմեռանդութիւն, որ է յօժա-
րամտութիւն կոչի և վճռակամութիւն կամաց առ
ոյն, և առ պաշտօն նր վերաբերեալ: Երկ-
րորդ աղօթքն, որ է հայցուած պատշաճաւո-
րոց յոյ. կամ հեղումն մաղթանաց առ ոմ
յընդունիլ ինչ՛ի նմանէ: Երդ երկրպագու-
թիւն, որ է պատիւ արտաքին արարողութիւբ
մարմնոյ ընծայեալ: Չորրդ մատուցումն, որ
զգալի իրս յածոյին պաշտօն գրաւէ. որոյ պա-
տարագն է առաջնի ինչ, և յաւելու՛ի վերոյ
ասակ մատուցման՝ զիսիսհսութիւն իրին մատու-
ցելոյ՛ի վկայութիւն ծայրագոյն տրութեան ոմ՛ի
վերոյ ամէ: Հինգերորդ, ուխտն, որ յատկա
պէս նշանակէ ոչ զասակ առաջադրութիւն, այլ
վնասատուութիւն, որով մարդ պարտաւորի զանձն
ոմ, ՛ի գործել ինչ: Վեցերորդ երդումն, որ
է կոչումն ածոյին վկայութիւբ, կամ՛ի վկայու-
թիւն բերումն ածոյին անուճան, առ՛ի հաւա-

տար-

տարմացուցանել : Եօթնեքերդ գովուել ասծոյին անունեան , որ բանիւ հռչակ հարկանէ զմեծութեան իւր :

* գլուխ յէ կանդրուց . ի . յէ :

Պարտուէքն սահմանի ՚ի սէրն օգոստինոսի * . ընդ կիւկերոնի , Հաւատիմն , որով արեանաց , և գառամակոյց ընծայի ապաւորուէքն , և քոյր պաշտօն : Ասաւ նախ հայի ՚ի հայր և ՚ի մայր , իբր յառաջել մերձաւորս : Երկրորդ ՚ի հայրենի գաւառն , ուր լեալ եմք մեք և ծնողք մեր : Երրորդ յարենակից , ընդ որս բանիւ ծնողաց ունիմք կցորդուէքն :

Ո մեծարանս ընդ կիւկերոնի սահմանէ սէրն օգոստինոս , առաքինուէքն , որով արքանապարհ մարդոյ ընդառնին յարգուէքն ինչ և պարիս : Սա ՚ի մէջ առաքինուէքեց է հարկաւոր յոյժ ՚ի պատհել զստորակարգուն ՚ի մէջ մարդկան . Նախ հայն յանձինս , որք ՚ի պաշտօնէ վերակացու են մեզ , այս է , ՚ի մեծաւորս . բայց տարածի և առ ամենեսին , որք առաքինուէքբ , իմաստուէքն , արժանաւորուէքբ , կամ այլ ինչ արժան նպատակիւ ձրիւք են երևեալն : և պարունակէ զպէսպէս աստիճանս ըստ արդեանց անձանց՝ յորս հայի , այլ մանաւանդ զհնազանդուէքն առ վերնագոյնս , որ առնէ զմեզ զգոյշս ՚ի կատարել զհրամանս նոցա :

Ձհմարտուէքն , կամ հաւատարմուէքն է առաքինուէքն , որով զմեզ այնպիսի ընծայեցուցանեմք ՚ի բանս և ՚ի գործս , որպիսի եմք ՚ի բօք : Այս առաքինուէքն ոչ միայն առ մարդկային կենակցուէքն է հարկաւոր յոյժ , առանց որոյ ոչինչ հաւատ կարէ կալ . այլ և այնպէս պարաւոր է ՚ի ձգել զսէր այլոց , մինչ զի ըստ առաքեալոսի * , և զայնոսիկ՝ որք մտերմուէքբ խոստովանին զմեղուիս իւրեանց , սիրեմք :

* հաէբռ . գլ . ՟ե .

Ո շնորհակալուէքն սահմանէ կիւկերոն առաքինութիւն , յորմէ չինի բարեկամուէքն և ծառայուէքն այլոց չէշտակուէ , և համ հապաղանէլոյ զիմաստնէն : Այս առաքինուէքէ երիս գործս լծուէ ընդ

ընդ

ընդ այնր գոհանալ: Երդ հատուցանել զփո-
խարէնն ի դիպող տեղւոջ և ժամանակի ըստ
կարի ընդունողին:

Վ րէժխնդրութիւնն սահմանի ի կիկերոնէ,
առաքինութիւն, որով բռնութիւն կամ անիրաւութիւն՝ և որ
ինչ ցծդուէի ինչ, պաշպանութիւն և փնտախնդրութիւն ի
բաց մերժի: Ա յս առաքինութիւն բաղում զդու
շութիւն ուէտս ունի. զի ի սմանէ ի մոլութիւն
դիւրին է սայթաքել: Զի սորա գործ՝ է կա
ցուցանել զեղանակ ի հատուցմունս անիրա-
ւութեց, որ նախ եթէ լինիցի կամօք ընտա-
ղոյ այլում, և սրոյ անիրաւութիւն ընտասել
կոյէ մեզ. յայտնապէս է ընդդէմ հեղեալ սի-
րոյ, որոյ է կամիլ և առնել զբարի և ոչ ընտա-
մեաց: Եւ եկիդ եթէ լինիցի իւրով առանձին
հեղինակութիւն, է մոլեկան. զի զգործածու-
թիւն վրէժխնդրութիւն պահեաց ած ինքեան.
ըստ այնմ, ինձ է վրէժխնդրութիւն, և ես հատուցից:
վն որոյ ոչ է անկ մանաւոր անձանց, այլ ծոյ,
և որոց ունին զտեսլն ծոյ ի հաստրակութե, յորս
է հրամայական հեղինակութիւն, ոյք և վն
այնր ածեալ ունին սուսեր ընդ մէջ, ոյ սակ
առաքեալն: Ասսոյ այսր առաքինութիւն առար
կայ է վրէժխնդրութիւնն արարեալ յօրինաւոր
դատաւորէ, ոչ կամօք ինքասեղոյ, այլ կիմ ջա-
նալիս դարձուցանելոյ անդրէն զպատիւն բար-
ձեալ անիրաւութիւն. կամ սիրով համեստու-
թեն երևելոյ ի պատուհասիլ չարագործին,
որսմ ըստ ինքեան յարմարի և վայել է պատիժ,
ոյ և բարեգործին՝ չնորհ: զի այսպէս պահես
ցի կարգն, ըստ որոմ որ յանցանօք ի կարդէ
ուղղութիւն ի բաց անկաւ, ի ձեռն պատժոյ
ըստ խրատմ եղանակի դառնայ ի նոյն: Բայց
ասկայն ոյ կուսութիւնն պատուհասական է քան
զամուսնական ժուժկալութիւն, սոյնպէս և նոյ
ցեն անիրաւութիւն յոյժ դովելի է քան զաւա
քինութիւն վրէժխնդրութիւն: Զի ոչ պարտա
ւորմք վրէժխնդիր լինիլ անիրաւութեց որ
առ մեզ, վն այսորիկ ըստ օրինակի փրկչին ա-

աա-

ազգին և որոյ մեռօք թաղուիլ, եթէ չար ինչ ոչ եւանիցէ անոյ։

Ազատաբարոյութիւնն և առաքինութիւն, որով ոք զարծաթի, և զդնուկն ինչս բարւոք առասաձեւունէ։ Զի յայսպիսի բաշխոյս կարէ լինել չափազանցութիւն կամ կարի լինն ժլատութիւն, կիր անչափ շռայլութիւն, և վն այն՝ զի ըստ արժանեաց լինիցի, պէտս ունի առաքինութեան ազատաբարոյութեան։ Ա՛ս այս առաքինութիւն երկու զգուշութիւնս պահանջէ կիկերոն։ Նախ, զի առապիկեանութիւնն մի իցէ ի վնաս այնց՝ որոց լինի. և մի այլոց։ Երկրորդ, զի մի ինչ ի վեր քան զնայն։ Երրորդ, զի մի պայն երախտիք անկարի զի ըստ ենն լուսոյ, զերախտաւորելոն չարաչար հասանի զիմ չարի դիպեալ։

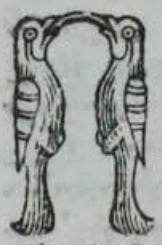
Բարեկամութիւնն առեալ լինի երկակի. Ա՛ն անձկագոյն, վոհանակ քաղցր լինի ախորժակի առ այլս, հանդերձ վոհատարձութիւն։ Եկի՛ն ընարձակագոյն, վոհանակ քաղցրաբարոյութեամբ, որով ոք յարտաքին գնացս սիրով քաղաքավարի ընթ ամենեսեան։ Ըստ առաջնոյն բարեկամութիւնն թուի առաւել հետևորդ լինչ առաքինութեան քան առաքինութիւն. ոչ ասէ ոքն թովմաս *։ Զի ոչ նա ինքն ասէ անդէն. ոչ ե գովելի ե հասկոպ, բայց երկ յոտարիսյէն, ըստ որում հիմն ի հասկոպութիւնէ առաջինութիւնեց։ Բայց ըստ երկրորդին բարեկամութեան կացուցանեն զմանաւոր առաքինութիւն։ Զի ոչ այլոյր ասէ *. որովհետև առաջինութիւն կոչի առ բարին, ուր ուրեք հանդիպի տանաւոր բան բարոյ, անդ պիտոյ ե լինիլ տանաւոր առաջինութիւն։ Իսկ բարին կայանայ ի կարգի։ Ա՛րդ՝ պարտ ե մարդոյ պատշաճապես կարգիլ առ այլ մարդիկ ի հաստարակ կենցաղավարութեան, երբ ի գործս, և երբ ի բանս. ոչ պէ լինել նմա ընդ իւրաքանչիւր ուրեք՝ ոչ վայելէ։ ԵՒ վասն այն պիտոյ ե տանաւոր ինն առաջինութիւն, որ զգուշացնի այսմ պարագաղութիւնք կարգի. և առ կիւրի՝ բարեկամութիւնք։

* Ը. Ը. Լա. Ինք. պ. Ք. առ Ա.

* Ը. Ը. Ք. Ճ. Ը. պր. Ա։

ՊՐԱԿ ԵՐՐՈՐԴ:

Յաղագս բարեխառնութե, և առաքինութե եղելոց ընդ նովաս:

Որպէս խոհեմութեն կառավարէ զբանն յառնելիս, և արդարութեն կառարէ զկամս՝ ի գործողութիս առ այլ. այսպէս բարեխառնութեն զցանկականն անուանեալ մեզ բաղձանաց մերոց, չափաւորէ: Վն որոյ զհետ երթեալ կարդի կարողութեց, յետ ասելոյ զերկուց առաջնոց առաքինութեց, ասելի է արդ զբարեխառնութէ, և յետ սորա զարութենէն՝ ի պրակդ հետայգայ:

O գովեստ բարեխառնութե քոյ, ոչ ոքմէք ի քովանդակել: Սա է քաջ սեղանակից ազգի մարդկան. մարմնոյ և հոգւոյ առողջութ. համեստութե, և արժանապատուհութե մարդոյ՝ ի վերայ անասնոց՝ նախանձախնդիր: Ընտասիկար քերկրութեց սաստիկ հալածիչ. և անձնասակարաց արդար տնօրէն. և ի բոլ տալ, որով համեմեալքն լինին համել, և՝ ի նեխոյ պահպանին: դժպատեհ կրից սանձարկու. * յօրոմ, ըստ ամբրոսիոսի, առաքելդիպ և խնդրի * ա. յաչս
ֆոյն հոմերոսին, և խնամ վայելչութե, զոր յոյնք պաշտամ-
ոտքրոյնիս կոչեն, ի բոլ պահպանիչ խոհեմութե: և անց. գլ.
յայտնագոյն և սա հոմերոս, ոտա ֆրոյնիս, որ է, նախ-
ողջամիտ խոհեմութե: Իսկ՝ ի պիւթագորայ կոչի, ծրութե հոգւոյ. ՝ի սուրբսոյ, հինն առաքինութե. և՝ ի պղատոնէ, ամ բարեաց չարդ: Կրկնակի առեալ լինի. Նախ փոքր մի ընդարձակագոյն փոխանակ բարեկարգութե հոգւոյ, որ զնամ գործողութիս վերածէ՝ ի բարեչափութե. և զսա այսմ ոչ է մի ոտաքինութե, այլ եղանակ լինչ որ գտանի յայմ առաքինութիս: Երկրորդ մանաւորաբար, փոխանակ այնր ունակութե,

որով

տրով բարեխառնութեա՛ն ի կեր առնումք զպատշաճն հեշտալիս · և ըստ այսմ կացուցանեն զմնայուցաւոր առաքինութի՛ն ի մէջ կարդինարականաց ։

* յերիւրէ գինւոյ գինւոյ ։

Սահմանն բարեխառնութեան ի կիսկերոնէ * · Հաւ պատառն և բաբեխարջ փերութիէ քանի՛ ի վե՛ր վաճառ ցոն հունէ , և այլանաղանդայ յարբեխմանդ արբի · (յայտ է թէ ըստ մասին՝ որով յատկշռակի՛ ի զդալն հեշտութիւն ։) Ա՛յլ փոքր մի ընդարձակագոյն սահմանէ այլուր , լսեսուրիւ այ ղարձմանդ ։ Ա՛ն

* Ջ· բարոյ անանդ · գլ· ծէ։

բնաւորութի՛ * սահմանէ ։ Ինքնավարութի՛ն ի նորմնական հնչդութիւն ։ կամ առաքինութեն , ըստ որոյ գնի՛ զսափ յղմբռնման հեշտութեա՛ց մարմնականաց , այսինքն է , վերաբերելոց առ պահպանութի՛ն մարմնոյ , որպիսի՛ են հեշտութիւնք ճաշակելեաց և շօշափելեաց ։ զի ոչ առ ախորժակ անդէն , երիւս են տգէտք բերկրութեա՛ց , որոց սանձք վերաբերին առ հոգին · ոչ ախորժակ պատուոյ , կամ փխութե՛ , կամ ուսանելոյ · և սանձք առ մարմին , ոչ հեշտութե՛ կերակրոյ , և ըմպելեաց · առաքինքն յատկապէս ոչ վերաբերին առ բարեխառնութի՛ · այլ միայն ճերկրորդք , այ մարմնականքն և զդալիք ։ Բայց և ի մարմնականս քանզի են սանձք , յորս հոգեղինութե՛ ինչ երևի նշմար , որով միայն մարդոյ են ուղիղականք , ոչ բերկրութե՛ն ընկալեալ ի տեսոյ ծաղկանց , և գեղեցիկ ելից · յերաժշտականէ երգոց , և յանոյշ հոտոց · առքանոչ վերաբերին ուղղակի և նախնապէս առ բարեխառնութի՛ն , այլ այնք միայն որք են սուկ մարմնեղինք , որք և մարմնաւորս հպմամբ ըմբռնին , և հաճարակ են մեզ , և անհանոց , այ , հեշտութիք ճաշակելեաց , և շօշափելեաց , զորս կոչէ արիստոտէլ ծառայականս , և անասնոց ։

Նախանձ ։

Բայց արդ՝ առ յայտնագոյն մեկնութի՛ այսր առաքինութե՛ , ասացուք ինչ զմասանց նորա զաւրաղջականաց , զենթարկականաց , և զկամ բողոքականաց ։

ՅՕԳՈՒԱԾ ԱՒԱՋԻՆ:

Յաղագս ամբողջական և ընդարձակ տասանց բարեխառնութեան:

Սկիզբն արարեալ յամբողջականացն, երկուս նշանակէ ոչն լծուիմաս ամբողջական մասունս բարեխառնութեան, պղպիսոանս և ըստ հանդիպելոյն: Պատկառանքն ըստ դասմասկացոյն է երկիւղ զգալիս դործոյ, և ամենեցուն ի նոսա մանկ յառաջ եկեալոյ: Այլ է սիրատես առաքինութեան, այլ առաւել կիրք լինէ, բայց բարւոյ և գովելւոյ: զի երկնչիլ ի զգալոցն է, և ի նախատանացն վհատ եկեալոց նոր՝ է բարւոյ, վասն զի հնոյն ի սէր համեստ բարւոյ: Վասն որոյ պատկառանքն ոչ լինի, ոչ յամենևին չարս, և ոչ յամենևին բարիս: Այլ յամենևին չարս, զի ըստ գալիս ոչ ևս համարին չար, վասն որոյ և ոչինչ երկնչին ի նոցանէ: և ոչ յամենևին բարիս, վասն զի հեռի են յայմ գալիս դործոյ, և ոչինչ ունին յինքեանս, որոյ վասն պատկառեսցին: Յամեստութեան առեալ լինի կրկնակի. Նախ առարկապես. փոխանակ խմանալի դեղեցկութեան և վայելչութեան իրին, որ՝ ի համեմատութեան առ կանոնս բանին: Եւ յայս միտ՝ ոչն օգուտսինոս * * ի չ֊ի: առ: Համեստութեան կոչեմք զինանալին գեղեցկութեան: գիր ս֊նդ
գործոյ զհրաշալին զօրութեան ի վառեալ զսիրտս, ըստ ս֊ի:
յայտնեալ կիսկերտնին, առ. Փոյթ ընդ նմանէ և փափաք ընդ բնութեան առ համեստութեան, գործոյ ընդ նմանէ նեղոյ յոյն արհանիցեմք, առ վայելելոյ ի նմա պարգեւս ընդ ասի պանիլ և փակալ: Ըստ այսմ առեալ համեստութեան ոչ է մասն բարեխառնութեան, այլ ամ առաքինութեց առարկայ: Երկրորդ առեակապես փոխանակ սիրոյ սրտի խմանալի դեղեցկութեան, և ըստ այսմ առեալ մասունս բարեխառնութեան, իբր մասն նորին ամբողջական:

Այլ թէ զինորդ պատկառանքն և համեստութի՝

դնին իրրև ամբողջական մասունք բարեխառնուլեն, առելի ե ընդ սիրոյն Թովմայի *, թէ վասն պի բարեխառնուլին 'ի յիջ առաւինուլեց ոչ հասանե ինձէան պվայելուլի ինչ, ա. մուրուլիւ առնել պաղերուլի : Սակս որոյ առ կատարելապես հաստատելոյ սրտին 'ի ներգործուլեն այսր առաքինուլեն, հարկ ե նմա խորհիլ 'ի պազերուլե և 'ի նախաւտանաց որ լինին պատճառանօք, որով ըստ ամենայնոյն * , արդեանե հիմն բարեխառնուլիւն : Իսկ պվայելուլեան և պզեղեցկուլեին իմանալի պփայլեալն 'ի չափաւորուլեե մարմնական հեշտուլեց ոմն պատճառ 'ի խառնարի, սիրել և ընդգրկել, որ լինի համեստուլե :

* Է. Է. կա. ճկե. պր. ա։

* 'ի գիր. պատճառանց. գլ. ե։

Անհնարկական մասունք բարեխառնուլեան կամ տեսակք նորա են չորք. Պահեցողուլեն, պգաստուլեն, ողջախոհուլեն, և պարկեշտուլեն :

Պատճառ բաժանմանն ե, պի ըստ սիրն Թովմայի, տեսակ առաքինուլե իրիք մտածին ըստ տեսական պէսպիսուլե նիւթոյ, պորով յայծի : Արդ բարեխառնուլեին ե չուրջ պզպալի բերկրուլեք վերաբերելով առ պահպանուլեն ընուլե, որք բաժանին յերկուս աղդս : Զի ոմանք կարդին առ պահպանուլե անհատին անդեամբ. և յայսոսիկ ըստ կերակրոյն ե պահեցողուլեին, և ըստ ըմպելեաց պգաստուլեին : Իսկ ոմանք կարգին առ պահպանուլե տեսակին ծննդեամբ, և յայսոսիկ ըստ գլխաւոր ներգործուլե ե ողջախոհուլեին, իսկ ըստ նախընթաց ներգործուլեց լինչ, կամ ըստ պարագայից, որպիսիկ են համբոյրք, շոշափմունք, գերկս արկուսն, և հայեցուածք բորբոքիչք վայելուլե, ե պարկեշտուլեին : Զորոց գլ ըստ տեսցուք ի ըստ միոջէ :

Պահեցողուլեին ե առաքինուլե կանոնաւորուլիւ տենչանաց և հեշտուլեց, որ կերակրոք : այլ թե որ լցէ պայմանաւոր կանոն կացուցած հնձի 'ի կերակուրս, յայտնի եցոյց ոչն օգտու-

աչինոս * . ասէ : Ոմանք այր բարեխառն յայսպիսի իրս * ՝ի գիշ-
վանոն կենաց յերկնային կապարանս հասանելոյ . ոչ օրինաց է-
սիրել ինչ ՝ի սոցանէ . և ոչ ըստ ինչեան համարիլ կեղեց-ոյ
բազմալի , այլ ՝ի պէտս կենաց և գործոց՝ առնուլ գնա ինա-
րշափ բաւական իցէ , ՝ի կիր առեալ հանդարտութեամբ ,
և ոչ յափրել անդրծմամբ : Եթէ ՝ի տանեբդ գիտ
խոտովանութեանց , պէ՛ լաւ. ասէ . Ջայս ինչ ո-
ասացեր ինձ , երբեմն ՝ի դէպ մտիլ ՝ի կերակուրս :

Ո գաստութեանն և առաքինութեանն չափաւորիչ
ախորժակի և կիրառութեանն ՝ի և ևս ազբեցու-
ցիչ ըմպելեացդ : Զի այսմ առաքինութեանն ոչ
միայն առողջութեանն մարմնոյ խնամ տանիլ , չա
փաւորելով զայնպիսին ըմպելիս , այլ և մտոնա
տարապէս զգուշանալ ըղձութեանն մտաց :

Այսուհետև ընդ այդ խնդրեցեալ , զիարդ զգաստութեանն հա
մարիլ մանաւանդ առաքինութեանն զանազանեալ
՝ի պահեցողութենէ , որովհետև կերակուր և
ըմպելի միասին բերկրեցուցանեն , և անու-
ցանեն :

Պատասխանեմք ընդ այդ ձեռնդայել * . զի ուր * Է. Է. Լա-
է մանաւանդ բարի բանին , անդ պարտ է կա- ճկնոպ. Է:
ցուցանել զմանաւանդ առաքինութեանն պահ-
պան այնր բարւոյ : Ապա քանզի ըմպելին ար-
բեցուցիչ մանաւանդ լինի օրինակաւ քան զայլ
անուցիչ նիւթս , խանգարէ զբարի բանին , ըզ
գործարան նր ՝ի վայր ջրջեալ , վն այն պահան
ջէ զմանաւանդ առաքինութեանն , յորմէ կիրառու-
թեանն նր չափաւորեացն :

Ողջախոհութեանն և առաքինութեանն կանոնաւո-
րիչ այնր ցանկութեանն որ կարգեալ է առ ներ-
գործութեանն սերնդեան տեսութիւն : Ա՛յս առա-
քինութիւն այնչափ է գերագոյն և չքնաղագոյն ,
որչափ այն ախորժակ է ժպրհ , բռնագոյն և
անզսպ բանի : Քանզի վն այդր բանի յայտնա
գոյն երևի ՝ի նմա , կարգ՝ զօրութեան և սերու-
թեան բանի ՝ի վերայ մոլեալ բազմանայ : Ի-
ժանի յողջախոհութեանն մանաւանդ . և՝ի կուսաու-
թեան : Ողջախոհութիւնն մանաւանդ է , որ միայն
զսակ զյարձակումն առատագործութեանն հեշտու-

ցին. իսկ զօրինաւորսն կանոնաւորք զի լինի
ցին պահմամբ վախճանի, եղանակի, ժամա-
նակի, և պահելեացն ամի. և բաժանի յամու-
րական. որ սպասէ օրինաւոր ամուսնութեան:
յամուսնական, որ չափով վարի յամուսնու-
թենէ: և յայրիական որ ժուժկալէ յայնմ կա-
ցութենէ: Իսկ կուսաբնութենէ դիւցազնական լինի
աղջախոհութենէ, որ այնպէս տիրէ ցանկութենէ,
մինչ և ոչ զօրինաւոր հեշտութենէց ցկատաւոր
փորձ նելոյ նմա. զի այնուհ հրաժարեալ յամ
հրապուրանաց և 'ի բերկրութենէց մարմնոյ, և
որ 'ի նոցանէն' 'ի հոգոյ, դիւրագոյն անզբա-
ղագոյն և համարձակագոյն յածայինն պարա
պեսցին միտք: Աւասիկ առ առաքինութենէ կու
տութենէ երեք լինէ պահանջին: Նախ ամբողջու
թեն մարմնոյ՝ օտար յամ կամաւոր բերկրուէ,
որ պատճառի 'ի ներգործութենէն ծննդեան:
Երկրորդ առաջադրութեն մտաց՝ ընտրոյլ յայամ
բերկրութենէ խափան հրաժարիլ: Երրորդ բա
րի վախճան. որոյ վան ընտրեացի այնպիսի
չունելութենէն, որ ըստ ինքեան ոչինչ համես-
տութենէ բերէ: Աւասիկ ոչն օգոստինոս * ասէ. * 'ի գիրս
Ո՛չ պատ փորոչեմ 'ի նուռանս, պի են կոյս, (այս է, հոռոմայ.
զի հրաժարեալ են յամ բերկրութենէ, և գլ: ը:
զկամաւոր ամկութենէ մարմնոյ ընտրեալ.) այլ
պի նահիկեալ այ՝ բարեպաշտ ծառայութենէ են կոյս,
(այ է, զի վճռն կրօնի և ածպատաշտութենէ հրաժա-
րեալ են յամուսնութենէ:)

Պարկեշտութենէն և առաքինութենէն կանոնաւո-
րիչ ներգործութենէց լինէ երկրորդականաց, առ
վերոգրեալ ցանկութենէ վերաբերելոյ. որպի-
սի են հաւրոյքք. շշափմունք, հայհոյուածք.
դրկախառնութենէք, խեղնէշ ղոյցք. և այլն:
Յակայն ըստ սքանչ Թովմայի ոչ է մասնաւոր
առաքինութենէ զանազանեալ յողջախոհութենէ.
այլ յուցանէ զնոյն ողջախոհութենէ ըստ որում
յածի զպարարագոյնսն: Վ՚ի զի այս ամենայն
առիւական ներգործութենէք նախընթացք և հա-
մբնթացք գլխաւոր ներգործութենէն նոսին կա-

նոնտւ, վ՚ն նորին պատճառի, և նովին օրինա
կաւ զսպին ՚ի բանէ: Աբդ ասի պարկեշտու
թն, եբրև թէ պատկառումն ինչ. զի յայսպէս
սի գործս, և յորժամ օրինապէս լինին, անձն
համեստ պատկառի յոյժ. մի՝ զի ոչ լիով հպա
տակին բանի. և եկեդ զի յայնս առաւել մեր
ձենայ մարդ անբանից վիճակի:

ՅՕԴՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ:

Յաղագս կարողական մասանց բարե
խառնութե:

Զբանզի սեպհական գործ բարեխառնութե
է սանձել և զսպել զբաղձանս, զի մի
ձգեսցի տարտղայման՝ յայսոսիկ զգալի բա
րիս, յորս ձկտեալն է, գլխաւոր առաքինու
թին, զոր իմացուցանէ բարեխառնութիդ ա
նուն, զգլխաւորն և զգժուարագոյնն յայս
նիւթ չինքն գրաւէ ՚ի կանոնաւորել՝ իբր զսեպ
հական առարկայ. ՚ի զնէշտուիս վերաբերեալս
առ պահպանութի անհատի, և առ սերունդ
տեառնակի. որոց բուռն է ասաստկութի ՚ի ձգել
զախորժակս, և ՚ի պղտորել զբանն: Իսկ ա
ռաքինութիք, որք զախորժակաց մերոց զըստ
ինքեան անզօր յարձակումն զսպեն, և կանո
նաւորեն, համարին կարողական մասունք բա
րեխառնութե, կիմ առաքինութիք յարակցեալք
ընդ այն:

Նմ այս առաքինութիք են երեք, ժուժկա
լութի, հեզութի, և հանդարտութե: Ումեք
պատճառն է, զի որովհետև բարեխառնութին
պարտական ՚ի զսպել զգժուարագոյն չարժմունս
բաղձանաց, այնք առաքինութիք իբր երկրդա
կանք յարակցին ընդ այն, որք ՚ի նիւթ ոչ յոյժ
դժուարին՝ առնեն զկանոնաւորութի, և զբաղ
ձանս յարձակեալս ՚ի բարի ինչ ոչ յոյժ զօրա
ւոր ՚ի յափշտակել. յետս նահանջեն: Աբդ
այս հանդիպի երեքկին: Մի ՚ի չարժմունս կա

մաց շարժեցելոյ ՚ի յարձակմանէ կրից. զի վա-
կասակցութիւնէ բնաւորեալ է կամքն շարժիլ,
և վճռովիլ շարժմամբք զգայական բաղձանաց:
Եւ առ այս դնի ժուժկալութիւնն, որով թէև
նեղեսցի մարդ յանկարգ կրից, սակայն ոչ յաղ-
թի կամքն: Երկրորդ ՚ի շարժմունս բաղձանաց,
որք փոքր ի սասակադոյն են, և պղտորեն զը-
բանն, որպիսի են շարժմունք բարկութեան,
և բաղձանք վրէժխնդրութեան. որք թէ-
պէտ ոչ են այնպէս երկարատեւ, վաանկիչ,
և յանկուցիչ, քան զառաքինական շարժմունս,
բայց յանկարծակի յարձակմամբ մթագնեն զը-
բանն. և սաստիկ իմն մղեն զկամս. և ՚ի կա-
տնոնաւորել զսոսա՝ դնի հեղութիւն: Երրորդ
այս սանձահարութիւնն լինի ՚ի շարժմունսն
պաղականս և ՚ի մերձաւորս բանի. որպի-
սի են սէր գերազանցութեան. շարժուածք
մարմնոյ, և այլն. և վ՚ոչ սոցա դնի հանդար-
տութիւնն. որ յայսմ վայրի առեալ լինի փոքր
ի ընդհանրապոյն փոխանակ բաւեկարգութե-
ամ շարժմանց եթէ ներքինոց, և եթէ արտաք
նոց. յորս նուազ ևս սաստկութիւնն, և ա-
ռաւել ք բանի բաղակցութիւն: Ընդ սասա-
ցուք լինչ զսոցանէ առանձինն:

Ժուժկալութիւնն առեալ լինի ասեն ոչ սե-
ռօրէն փոխանակ նահանջման բաղձանաց յա-
մենայնէ, յոր դիմէ անկարգութիւն, և ոչ փո-
խանակ առաքինութե, որ յետս ընկրկէ զբաղ
ձանս ՚ի տուփական հեշտութեց, ըստ որոյ նոյ-
նանայ ընդ ողջախոհութե, այլ մասնաւորա
պէս փոխանակ ուձակութե եղելոյ ՚ի կամս,
որ ընդդէմ յարձակմանց կրից ՚ի վերայ յարու-
ցելոց այնպէս ամրացուցանէ զնա, մինչ որ-
չափ և սաստկացին, ոչ ձգի ՚ի նոցանէ ՚ի
թիւր հաւանութե: Ոչ հասարակ սա կատա-
րեալ, այլ թերատ առաքինութե, զի առա-
քինութեն է առնել զգործ կատարեալ, զոր
ոչ առնէ ժուժկալութիւնն: Զի թէպէտ հա-
ստատէ սա զկամս ընդդէմ ապստամբ շարժ-

մանց

մանց կրից, բայց ոչ ե բաւական խափանել
զանկարգ յառնել նոցա 'ի վերայ: Վասն որոյ ոչ
լինաւ հալատակէ բանին զբաղձանս, այլ յեր-
կուց սկզբանց ընթացակցաց առներգործուն,
զբլխաւորն, իբր զկամս 'ի գործաւորութիւնէ անդ-
զատէ. իսկ եկեղեցականին թոյլ տայ մուխլ:
Յեղութիւնն ե առաքինութեն կանոնաւորիչ բար
կութիւնէ: Բայց քանզի 'ի բարկութիւնէ են եր-
կու ինչ՝ շարժումն բարկութեան. և վրէժ-
խնդրութիւնէ, այս առաքինութիւնէ զերկուս պա-
րսնակէ ընդ իւրև. մի, որով զնեղչին շար-
ժումն բարկութենէ չափաւորէ, և միջասահ-
մանն կացուցանէ՝ ըստ պատշաճի բանին. և աս
պահէ զհատարակ անունն հնչողութենէ. և կոչի և
հնչահոգիութիւնէ, և ծեղմութիւնէ. և միւս և այ, որ զայ-
տաքին վրէժխնդրութիւնն, և զպատիժն զոյ
այսրա ե հասուցանել ընդ ինասուն, բարե-
խառնէ ըստ թոյլ տալոյ արդարութենէ. և կա
չի գիւրութիւնէ: Չսա սահմանէ սենեքա. Չէ-
ջատն սրտի՝ յիշխանութիւնէ վրէժինդրիս լինելոյ: Համ.
Զոխաւորութիւնն, որ ևողջոյզսանէ ինչ յարժանահա-
պաճահասն: Եւ այս, ըստ սիրն Թովմայի *, * Է. Է. խ.
յառաջ գայ 'ի խոշտրութիւնէ ինչ անարժանին, որով ոտ ճգնէ. պր.
զընծի յայն՝ որ արժանեացն պայծ: ֆ. ատ Է:

Յանդարտութենն, ըստ այժմու ընդարձակա
գոյն առման սահմանի, առաքինութիւնէ, որով
ոչ յարատաքին և 'ի ներքին շարժմունս, և յար
տաքին պերճութիւնս վարէ զչափաւոր համեմատ
չափու անձին: Բաժանի 'ի խոնարհութիւն, յու-
սումնասիրութիւնն, 'ի հանդարտութիւնն բա-
րուց. 'ի մոդեստութիւն. և 'ի համեստու-
թիւն զարդուց: Որոյ պատճառն է. զի այնք,
յորոց կանոնաւորման գոյքն գժդնարութիւնն
գտանի, որով և գնին առարկայ հանդարտու-
թեան, են չորք: Առաջինն է շարժումն որդ
տի առ գերազանցութիւնէ ինչ, և զտուաւ գնի
խոնարհութենն. որոյ է այնպէս կանոնաւորել
զբաղձանս, զի յախտժման և 'ի սէր գերա-
զանցութեան՝ մի ելանիցէ ըստ չափ: Երկ-

ըորդն է ցանկութիւն որոց վերաբերին առ Հա
նաչուին, և զսովաւ գնի ուսումնասիրութեն,
որ հակադրի հետաքրքրութե, և տայ բաղ
ձանաց չափով բերել յինասոս: Երրորդն վե
րաբերի առ մարմնական շարժմունս և արարս,
այսինքն, զի վայելչաբար, և համեստօրէն լի
նիցին, եթէ յայնս՝ որք գործին յանկատակս,
և եթէ յայնս որք ընդ կատակս: Վասն ան
կատակաց պէտի հանդարտութե քարոզ. ո
րոյ է զպատշաճ ծանրութե դնել՝ ի ձեռնա
շարժութեանս, և յակնարկութեանս, և յայլ
որտաքին շարժմունս. իսկ վասն որոց լինին
ընդ կատակս, դնի մարդավարութե, որոյ է
զչափաւոր զուարճախօսութե և զուսութի
թիւն խառնել՝ ի խաղս, ՚ի կատակս. և յայլ
որ ինչ լինին՝ ի սակս զբօսանաց: Իսկ չոր
րորդն վերաբերի առ արտաքին զարդս և պեր
ճութիս. և զսովաւ յածի համեստութիւնն
զարդուց, որոյ է յարտաքին շքեղութե կա
յուցանել զչափ, ՚ի մերժել զնեռնէշն, և ՚ի սա
հել զվայելուչն:

ՊՐԱԿ ՁՈՐՐՈՐԴ.

Յաղագս արիութեան. և առաքինութեանց
եղելոց ընդ նովաս:

Ընդ այժ ասել զարիութե՛, որ կա
տարէ զցատմնական բաղձանս, և առ
նէ համեմատ բանի: Ա յս առաքի
նութիւն՝ թէպէտ հայելով մեր ՚ի
կարգ կարողութե՛՚ ի վերջոյ դասեցաւ. բայց
արժանաւորութե՛ նախատպաւիւ է քան զբա
րեխառնութե. զի քաջաց է սեպհական ձիր,
և մեծապանծ վայելչութե՛. նեղելոց օժան
դակ. հատարակաց բարւոյն պատասպարան, և
առաքինութե՛ն ամի քաջ սպատազէն. որոյ, ըստ
մեծին վաղերիոսի*, բնաւն պըրութե՛, և փոխպըր
բաղադիր՝ են յարիութե:

* ՚ի ԷՐՐՈՐԴ գիրս. գլ. Ը:

Սահ-

Սահմանի՝ ի կիսկերանէ. * Մ փածքեալ յանդնառա- * յերկրորդ
լէ վանգաց, և համբերութիւն ալխատութեաց: կամ գիր. գիտ-
ուն այլոյս ասէ. գիտութիւն համբերելոյ: կամ պիղ:
ախորժակ սրտի՝ հպատակ ծայրագոյն օրինաց, ի կրել և
ի փանիլ առանց երկիւղի: կամ ուշ նա լինիցի քե-
րէ ի խրխնջոցսն. անդադարդ հատուցութիւնն
պահան ի ձեռնարկել և սընդրեմ դառնալ ահաւոր
երևելոյ: Իսկ արիաստակել սահմանի. * Մինչ- * յերկրորդ
վարութիւն՝ հայցելով ի մէջ երկիւղի և վստահութեան: ըն. գիր. բա-
առաքինութեան, որ երեսել կայ ի չափաւորել գլուխն.
զերկիւղ, և զհամարձակութեան: Զի ուշ բա-
րեխառնութեանն է զյարձակաւն քաղճնացս,
որով դիմէ ի զգալն բարիս, սանձել, և առ-
նել միջոցահասն. որպէս արիութեանն է, ի
զժուարինն չարս, և ի վտանգս հաստատել զմ-
նա, զի մի՛ ընկճեսցի, և մի՛ ի բարւոյ բանին
խոտորեսցի. այլ ըստ հրամանի ուղիղ բանին
կացցէ:

Այսմ առաքինութեանէ երկու ներգործութիւնք
նշանակին. այ ձեռնամխել. և ոսկալ: Ասա-
ջինն հրաշագոյն, պանծագոյն, և փառաւորա-
գոյն երևի. այլ երկրորդն վայ զժուարագոյն
գոլոյ, և գերազանցագոյն, յորում ճշմարիտ,
և հարատած առաքինութիւնն ճիգն առաւելա-
գոյն հանգիստանայ: Որոյ պատճառն է, զի ձեռ
նամխութիւն՝ խիթանօք բարկութիւնք, և համարձա
կութիւնք դրգռի. և հրապուրանօք գերազան-
ցութիւնք լծի՛ ի գործ անդ երևելոյ՝ անունի, և
յուսով յաղթութիւնք զօրանայ, առ՛ի չքանե-
լոյ: Իսկ վտանգաւն նահանջի յանկարդ թա
փոյ, և՛ ի խրոխտ արշաւանաց: Բայց՛ ի տո-
կալն չունելով սրտի պայս ինչ ախտիանս, և
նպատատարութիւնս, միայն՛ ի հաստատութիւնն
առաքինութիւնն է ապատան առ՛ի չընկճելոյ.
և միայն հաւասար բարւոյ սիրուին կայ անկոր-
ծան. և միայն կարողութիւնն բանի կայ՛ ի կան-
գուն: Եւ դարձեալ, զի ձեռնամխութիւնն լինի
յանկարծական թափով, և հայի՛ ի չար գնա
ցական. քայց հաստատութիւնն տևական ձգ-

գամբ

գամբ մըցն ընդ ներկայ չարն:

Յայտագս մասանց արհուեստիցն է, զի ոչ ինչ ենթարկական մասն նշանակի նմա. այլ ինքն համարն տեսանել անհատ, վասն զի նիւթ նը է մասնաւոր կոյտ, իբ վասնզբ մահու, յորս ոտ զանձն, և մեծամեծ ցաւք որոց առկայ: Իսկ մասունքն նը իբր ամբողջականք են ջրոց, մեծանձնութեան, մեծագործութեան, համբերութեան և յարատեւութեան: Ոչ որովհետև երկուքն են նը ներգործութիւնք, ձեռնամխել քաջութիւն, և տոկալ արտասանաւորութիւն, առ ի լինել առաջնոյն ամբողջութիւն, և կատարեալ ոչ, երկուքինչ պահանջի, մեծութեն արտի, զոր ոտ մեծանձնութեին, կամ մեծահոգիութեին. և մեծաւեծաց արտաքնոց կատարումն. որ վերաբերի առ մեծագործութեին: Իսկ զի կատարեալ ոչ չարեաց, երկուքինչ և ընթացակցին, նախ զի մեծութիւն չարին մի ընկ ձեռցն սկզբան. և այս վերաբերի առ համբերութեին: Երկրորդ զի յերկարել այնր չարի մի վհատեցի. և այս վերաբերի առ յարատեւութիւնն:

Սակայն այս առաքինութիւնք, որք ի հպիշն և սեպհական նիւթ արհուեստ, և ի յածիշն ըզ ծանր ծանր վտանգօք, համարին իբր ամբողջական մասունք արհուեստ. յորժամ լինին ըզ թեթև վտանգօք՝ են զանազան առաքինութիւնք յարակցեալք արհուեստ, իբր մասունք նորա կարողականք: Ա՛րդ ասացուք ինչ զտացանէ առանձինն:

Մեծանձնութեին կամ մեծահոգիութեին ոչ անունն իսկ ցուցանէ, է մեծութեն ինչ արտի, և իբր ընդարձակութիւն կամ տարածութեն առ մեծամեծս և դժուարինս, ուստի և սահմանի. Առաքինութեն յօժարեցուցիչ առ մեծամեծս, և վսեմականն՝ յայմ սեռս առաքինութեց: Ուստի նոյն առարկայ, որ ըստ որում բարի՝ առ մասնաւոր առաքինութեն վերաբերի, ըստ որում մեծ՝ և դժուարին՝ և վսեմ՝

առ

մեծանձնութեան ձգել: մանաւանդ թէ վն զի
ամ ինչ փառասի՝ հայլ յառաքինութեն. վասն
այն ոչ միայն յառաքինութենս, այլև ի փառա-
յն կրս, որք կամ նիւթ կարեն լինել առաքի-
նութեն. ոյ արժանապատուհութիք և պաշ-
ոնք, կամ վարձ իմն են այնոր առաքինութեն,
ոյ պատիւ, համբաւ, փառք, և այլն. մե-
ծանձնութենն է պատշաճաւոր մեծութեն գոր
ծել:

Ոչայր առաքինութեն զինչանակս և զդործս
գերլեցիկ ենթադրէ արիստոտել, յորոց ոչ * Է. Բարս
վայրապար թուի զոմանս յառաջբերել: Ա՛րդ ական՝գլ.
առաքինն նշանակ մեծանձին է, արժանի համարիլ Է. ա. Ը:
պանին մեծամեծաց, սակայն թէ արդիւնս ուն-
ցի, ապաթէ ոչ՝ ոյ ասէ արիստոտել, յիմա-
րութիւն լինի, և ոչ մեծանձնութեն: Երկրորդ
ընդ մեծամեծ պոռիսն, ընդ նոքօրեայս յաւուրընէս,
լափով գնացեալ: իսկ գընդայնալն ի ոտիկս, ա
վն ինանալ ինչ իրաց՝ արհամարհել, նբր ոչ նմանա
են քան զարժանաւորութեն նւր: Երրորդ. ի
յաջողմանէ ա ի վնաս անվրդով լինել, ա հան-
դարտ: Ոչ մեծանձն ի վատմութեն անձին նւ-
րոյ զերկաքանչիւր բաղդի փոփոխ բերումն,
նբր զերկնից ամպս, արհամարհէ. և ոչ չար-
ժի նոքօք: Ապրիդ, ուշիմ ա իոկական: զի այս
նկուն և նեղեալ անձին է նշանակ: Հինգերորդ
զընկալնալ երախիս բաղմապատիկ հատուցանել: Ոչ
մեծանձն մանաւանդ տալ կամ քան առնուլ.
զի այն լաւագոյն է և մեծագոյն: Վեցերորդ, հա
զիւ երբէք աղաչել զոմ, մի զի ստակաւոց պետս ու
նի, և զմարդկան առնեալսն ոչ մեծ ինչ գրէ.
և եւթներորդ. զի ոչ կամի պարտաւոր լինել այլոց:
Ութներորդ, ընդ մեծամեծս՝ մեծ կացուցանել զանձն,
և ընդ միջակայինս՝ միջակ, նմանեալ այ, որ վնա-
ռակս փառանէ. և զբարեացս ի հետասպանէ ճանալէ:
Աւեթերորդ, ի սէր և յատկութիւն, ի բանս և ի
գործս յայտնի լինիլ. զի վեհերտասին է, և չվա-
տահացելոյն ի լաւութիւն և ի համեստութեան
գործոյ իւրոյ, կամիլն թաքչիլ: Իններորդ,

անյի

անյիշալար լինիլ: Քանզի ասէ արիստոտէլ. սուտ ունի ձիծաղին՝ ուլ է յիշել, մանաւանդ ղնարիս. այլ պատահել յուլինել համարիլ պնա: Տասներորդ, ո՛չ՝ ի քաղաքս չէռնամոխս լինիլ, այլ դադար, և յուշիկ երթել ուլ մէկ ինչ գործ լինիցին: զի մեծամանձն ապրասպել՝ ի մեծամեծս, որք են՝ ի համարիլ: Մեծասասներորդ, ուլ դիւրաս պարմանալ: զի ոչինչ է յաչս նոր մեծ: Երկոտասաներորդ, յամրաչարժ լինիլ, և ծանրաչայն, և հանդարտախօս: քանզի սուտ արիստոտէլ. ուլ գիպէ դուռնալ, որ սակաւ ելոց է հոգածու. և ուլ կարի ինչ յիպէ, որսմ ուլինըն ընծի մէջ: պի վա ասոց պատճառանաց լինին կարկալչանութիւ, և շատ գնալ:

Նոսկ թէ խնդրելիցես, զիարդ հնար լիցէ ծամի սմի կամ ընդ առաքինութիւնէ խոնարհութիւնէ, որսմ. պէտ ընդդէմ երևին հակադրեալ:

Պատասխանեմ՝ ի սրբոյն Թովմայէ՝ . թէ՝ ի մարդն գիտանի ինչ մէջ, զոր ունի՝ ի պարգևացն աց և պակասուղիան, որ պատշաճի նմա՝ ի փոքրութենէ բնութիւնէ: Ամբոխ մէջանչնութիւնն պաց մարդոց՝ արժանի առնել զանչն մէջամէջաց՝ հայելով՝ ի պարգևս՝ զոր ունի յաց: ոչ էրևի ունի զմէջ առաւելնութիւնէ յանչնէն, մէջանչնութիւնն պաց առ կատարեալ առաւելնութիւնէ գործս դիմել: Եւ նոյնպէս է ասելի զգործածութիւնէ այլ ամենայն պարգևաց. զոր օրինակ գիտութիւնէ կամ արուեստին բաղդի: Իսկ խոնարհութիւնան պաց մարդոց նուաստս համարիլ զանչն, հայելով՝ ի պակասութիւնէ նոր: Ըստ այսմ ևս մէջանչնութիւնն արհամարհէ զայլս ըստ որսմ պակասին՝ ի պարգևացն աց. զի ուշ այնչափ յարգէ պնա, զինչ վա նոցա անվայելուչ գործել: Ամբոխ խոնարհութիւնն պատճէ պնա, և համարի արգոյ, ըստ որսմ գիտանի ինչ՝ ի նոսա՝ ի պարգևացն աց: Յորմէ հետևեցուցանէ, թէ մէջանչնութիւնն և խոնարհութիւնն ուլ են ներհակեան. ընդ պէտ և՝ ի ներհակեանս երևին գործել. զի չատաչ գտանըսպ այլ և այլ պատճառիւնէ:

Ի վարդապետութէ ասաի սրբոյն Թովմայի՝ համանամբ, թէ այս երկու առաքինութիւնք, մէջանչնութիւնէն, և խոնարհութիւնէ, թէպէտ և երևին

երևին միմեանց հակադրեալ, բայց աքանչելի է, որ 'ի նոյ միաբանութեն, մինչև համարիլ ըզ սոսա իբր երկուս բևեռս, յորոց վերայ շրջին կեանք առաքինի, և բարեպաշտ: Քանզի այ ծեալ զմտաւ՝ զմեր 'ի մէնջ էքսութեն, և զանաղ ժանն լինիլ ասմի, ծնանին ախորժակ լինչ խոնարհամիտ, յորմէ իբր յաղբերէ լինն, իմանէ զիշխանն լինչ յաճ գործս կենաց, որով զուարթ և խնդամիտ ընդունիմք 'ի ձեռաց այ և զփոքր երախտիս: և հեզութեք և հանդարտութեք առ նիմք բարձման նոցա: և գոհ լինիմք ընդ մեր վիճակ: և զմեծամտութեն ընդվզութեն կարճեմք խոսքս: Այլ իբրև յուշ լինին մեզ, յորչափ մեծամեծ բարութեիս կոչեաց զմեզ ձած, քանի՞ ընդունակ, և անդորը հնորհեաց մեզ միտս. քանի՞ արհամարհ են կորստականքս աս յաւիտենական բարեօք, վո՛ ոյոց ծնաք, եւանէ այլ ախորժակ վսեմ, և պանծալի, յորմէ իբր յաղբերէ բղխէ, որինչ 'ի գործս հանդիսանայ մեծութեն. որով զմարդկայինս արհամարհեմք, 'ի մեծամեծս և յերևելիս ուղերձիմք. զծառայական, և զնկուճ սրտի փը ծութեն յանձնէ 'ի բաց վարեմք, և յաճմէ զմեզ այ հօր արժանի որդիս ընծայեցուցանել նկը սիմք:

Մեծագործութեին, ոյզ անուանն իսկ ցուցանէ, է մեծամեծ իրաց գործօղ: Ոչսոսի տարբերի 'ի մեծանձնութեէ. զի մեծանձնութեին քաջալերէ զանձն 'ի դիմել քաջութեք առ գժուարս բինս, և վսեմականս: այլ սա զօրացուցանէ զնա 'ի կատարման մեծամեծ իրաց: Կիկերոն սահմանէ զնա. մեծամեծ և երևելի իրաց՝ ա ընական ինչ, և պանծալի առաջադրութիւն որպէս ցպա ծութեէ, և (որ նախապէպագոյնն է,) մոպակարարութեէ: Բայց քանզի այն արտաքին գործք պանծալիք և մեծամեծք, ոչ լինին առանց մեծամեծ ծախուց, վո՛ այն մեծագործութեին պատուոյ զմեծ ծամեծ ծախիւք, և զօրացուցանէ զսիրտն, զի մի առ երկիւղն ծախուց, 'ի կատարմանէ լքանիցի:

Զհամ

Համբերութեան սահմանք եւ կիրքերուն. Վա հա
մ ոգոյնէ կամ օգտի, փորձանաւոր եւ փծուա
ցին իրաց կամաւոր եւ էրկար ըմբերոշն: Զի այսր
առաքինութեանէ գործ՝ է այնպէս հաստատել ըզ
սիրտն, զի՝ ի կրել զնեղութիւնս մի՛ ընկճեսցի,
եւ մի կարի լինն վհատեսցի, կամ՝ ի բարւոյ բա
նին խոտորեսցի: Ա՛յլ քանզի յաստաղութիւն մե
ծի բարւոյ տանիլ պիտիոս, եւ նեղիչ. վ՛ն որոյ
եւ ակնկալութիւնն հանդերձեալ բարեաց վերա
բերի առ համբերութիւն, որ յայն սակս կոչի եւ
երկայնմտութիւն:

Յորտանութիւնն սահմանի, ՚ի բարւոյ դպածիլ
բանի հաստատուն եւ մշտնջենաւոր կայուն է: Զի
սիրտն ոչ միայն ծանրութիւնք վշտաց բեւկանի.
այլ եւ երկարութիւնք զինչ եւ իցէ դժուարին ե
րեսաց՝ վաստակի, մանաւանդ զի եւ լինքն է ան
կայուն, եւ սիրօլ փոփոխութիւնք. վ՛ն որոյ ալեւո
ւնի առաքինութիւնք լինչ, որ զօրացուսցէ եւ հաս
տատեսցէ յերկարաձիգ դժուարինս, եւ սա է
յարատեւութիւնն:

Անդիր էր կանխաւ ՚ի մէջ նախնեաց, թէ աղ
գեօք իսկ ներգործութիւն արիութիւն, ՚ի դիմա
ռաճծս լինչ սպանանել զանձն, որ այժմ ոչ
ունի զաւելն ՚ի մէջ քրիստոնէից. վ՛ն զի արգե
լեալ է յաճծային օրինաց մարդասպանութիւն,
եւ որ սպանանէ զանձն, յայտ է թէ է մարդա
սպան: Ուստի աչեն օգուտինոս * ասէ, Մ՛նաց
ցմարդոյ ինանալ ձեզ զայն որ ասացաւն, մի սպանցիս
զանձինս ձեր եւ մի զմիմեանս: Զի պա եւ ոչ պիտիս,
նէ, մարդ սպանանիս: Բայց ՚ի դեպ է խնդրել. թէ
արդեօք եւ քնական բանի, որով եւ արիութիւնն
՚ի քնական կարգի մտածեալ, իցէ ընդդէմ:

* գիրք ա. յաչեսս տա
զանձին այ եւ մի զմիմ:

Ընդդէմ է քնական օրինաց սպանանել զանձն.
վ՛ն այն ոչ երբէք կարէ լինիլ ներգործու
թիւն արիութիւնք. այլ զայրագնութիւնք, կամ վհ
ատարութիւնք:

Յոր

Յ(ոգւոյն առաջին մասն ընդէմ աստիկեանց,
երիւք պատճառօք սիրն թուլմայի * : Կամ * է. ի. կո.
խրտանէիւր ինչ բնաւ սիրէ ընկեր : և ի այն վէ կէ. պ. է:
բաբերի պահել զանձն ի գոլ . և զոր կարի ընդդէմ
դառնալ ապականչաց : Ապա ապականանէ սուրտ զանձն,
է ընդդէմ բնական յօժարութեան , և ընդդէմ սիրոյ ,
որով խրտանէիւրտ պարտի սիրել զանձն . ապա և
ընդդէմ բնական օրինաց , և սիրոյ :

Ի կրկին, խրտանէիւր մասն, որ ինչ է, բնութիւն է: Ապրդ
խրտանէիւր մարդ է մասն հասարակութեան : Ոսոր
ապականէ զանձն , վնաս առնէ հասարակութեան :

Զայս պատճառ յաւելցեր և արիստոտէլ * : * է. բա.

Երրորդ , կենդանի է պարգև ինչ առ յայ տունել բոյսից.
մարդկան . և ընդ իշխանութիւն այ գրաւել . և վն գլխեր.
այն՝ որ չիւնէ զանձն ի կենաց , վնասանէ այծ . այ որ չին :
ապականէ զայլոյ ծառայ , վնասանէ ի այ ծառայն ,
և այ վնասէ նա որ չեռներէց լինի դարձել ինչ՝ որ
ուլ է նմա յանձն : Զայս պատճառ բնական լրա.
ւով կիւկերոնն իսկ ծանուցեալ՝ այսպէս եցոյց
ի վէպս երրորդ Շիսկիոնի , ասէ . բարեպաշտու
յայն պարտ է պահպանել պահպանութիւն մարդոյ , և ոչ
առանց հրամանի՝ որոյ զայն տունէալ է կենդ.
մարդկան կարճել : զի ի այծատուր պարգեւ մարդկան .
լինի կենդ այնհար երևել : Զայն յաւելցեր և
պղատոն ի փեդոնին :

Երկրորդ մասն հետևի յաւելնոյ անուն : Զի
որովհետև ներգործութեն առաքինութիւն կայա.
նոյ ի համեմատութեն ընդ կանոն կամ օրէնս,
ներգործութեին հակառակ բնական օրինաց ,
որ է ի բնական կարգի մուծանել բարուց՝ կա
նոն , ոչ վերաբերի յաւելնութեն այլ ի մո
լութեն : Ապա քանզի ապականել զանձն հա
կառակ բնական օրինաց , ոչ կարելութեն , և
ոչ կայ ինչ առաքինութեն կարի վերաբերել ,
այլ կամ առ հատուցութեան, որով որ քաւան
զայրագնեալ՝ կայս երեսն ձեռնարկէ . և կիճ
ի վատասրտութեն , եթէ մեղկանձնութեն լի.
նիցի՝ առ խորշելոյ ի չարեաց ինչ , որոց ոչ
կարի ժոյժ ունել : Այլ արար դիմոկրատես ,
ան.

անձամբ զանձն սովալուկ սատակեալ, ան-
զիջծանելոյ ի զառամեալ ծերութիւնէ տառա-
պանաց: Նոյնպէս և լուկրետիոսի. որ սրով
զանձն խողխողեալ առ քերթելոյ յանձնէ զկեղտ
անուն սղծուելոյ: և ասելիս սրամտութեան,
որոյ յանբժշկական ախտս անկեալ՝ նոյնպէս
ինքնասատակ կորեաւ ի միջոյ. և կատուիլն, որ
առաւել ընտրեաց սպանանել զանձն, քան թէ
յաղթանակել կայսեր ձեռամբ նուաճիլ: Ջի
ոմն ասէ սրեն Թովմայ * . անչին առնել վն խորհե- * է. է. խա-
լոյ ի լարեաց՝ ուրի ինչ երևոյն արուիցէ, յոյր սակ- կը. պ. է:
պանին ոմանք զանչինս, կարծելով թէ ընչ առ-
նել. բայց ուշ ես նոյնպէս արիուիցի. այլ առաւել ջեղ
կորնչի ինչ սրտիւ՝ որ ուշ ջրէն փոխել լարեաց:

Առարկեցեալ նախ. մարդասպանութեանն հակա-
ռակն բնական օրինաց, ըստ որում է ընդդէմ
արդարութեան: Ա՛յլ որ սպանանէ զանձն, ոչ
անիրաւն առ ինքն, զի կամաւ պարծէ զայն,
և ուր լինի ինչ կամելով նորա՝ ոչ է անի-
րաւութիւն: Ապա ոչ հանգաւակի այն բնական
օրինաց:

Պատասխանեմ ընդ այն Թովմայի * . Տարբա- * ի նոյն
պանութիւն է ջէջ՝ ուր ոչան ինչ ընդհակի արդարութ. կան. պ. ա:
այլ ինչ ընդհակի սիրոյ: Ուստի ջեղանչէ որ սպա
նանէ զանձն, ոչ զի անիրաւն առ ինքն, այլ
զի առնէ ընդդէմ բնական սիրոյ: Բայց ըստ * անդանօր,
նոյնոյ * . յայլմէ կողմանէ ջեղանչէ և ընդդէմ և ի կան.
արդարութեան, զի անիրաւն ոչ յատկացեալ յանձն, ծ. պ. փ.
այլ ի քաղաքն, որոյ է մասն, և յաջ, որոյ է ա՛ր է:
ծառայ, և առեղծուած: Ոչ զպատնիկէ քրիս-
տոնէ ասէ առաքեալն՝ անիրաւել յաջ, զի
գտանիցի այ, ջ զմարմին իւր զնուիրեալ ան՝
ապականէ:

Առարկեցեալ. Օրէնն է խորշիլ ի մեծ չարէ՝ ի փոքր
չարս. ոչ հատանել վանդամ ինչ առ սպրե
ցուցանելոյ զմարմինն: Ա՛յլ երբեմն սպանու-
թիւն անձին խորշն մարդ ի մեծ չարէ, ոչ ի
թշուառ կենաց, ի վատահամբաւութիւն, ի
պղծութիւն, և այլն: Ապա օրէն ի նմա ոչա-

ձանել զանձն առ ի խորհիլ ի չարեաց առաջ
կենցաղոյս, որք չար եւս են քան զմահ: Եւ ևս
առաւել ի մտանել յերանագոյն կեանս, ուր
Կղեմփրոսան ամբարակուա. որ առ վաղագոյն
խառնեցոյց ի գաստ երանելեաց, քանզի ոչինչ
պատահեր նմա հիւանդութիւն, ի պարապէ ըն
կէց զանձն ի ծով, ընթերցեալ զսղոսանի զին
անմահութիւն հոգւոց գիրս, կամ զհեգեսիոսէ
ուրուան դրած. որով զաստի կենաց չարիս.
և զհանգերձեալոյն բարիս այնպէս զօրաւոր քա
նիւք հաստատեր, մինչև արգելուլ պատղա
մեայ արքայի չասել զայն ի դալրատունս, զի
մի լռեալ քաղմաց՝ սպանցեն զանձինս, ուր
պատմէ տուղիոս:

Պատասխանեմ ըստ այնմ թուղմայի* . ըստ մարդն * ի նոյն
ինչ ոչ անկին անձնիշխան ազատք, և վա խնդիր:
այն օրինապէս կարօղ է փնօրինել զանձնէ ըստ կիր
քերէն ան ապի կեանս, ու անձնիշխանութեամբ
մարդկան կառավարի: Այլ ինչու յասպետս յայլ
երկանիգոյն կեանս՝ ուր անկանի ընդ անձնիշխանութիւ
մարդկան, այլ ընդ իշխանութիւ աց. վա որս ո՛ւ է
օրէն մարդոյ սպանանել զանձն առ ինչերկանիա
գոյն կեանս: Ասա, ուր ասէ կիկերոն, այր ի
մտապատ խնդրաւիւ ի խառնել ապի ինչ ի լոյս հան
դերձեալ կենաց, բայց ու խղճալ զկապանս բանտի,
(ի արգելատան զայն օրէնի,) այլ իբրև յիշանի,
ինչ յօրինաւոր ինչ իշխանութիւն, այնպէս արդարս կո
չեցեալ յայ, և արքայիւ՝ երանի. զի արգելեալ է մեր
մերոյ աց՝ առանց իւրոյ հրամանի ինչ ի ապի:

Ասա քանիք են նոր պետղեցիկք:

Պատասխանեմ, ուր զհետ այնոր յարէ ոչն ինչ
ասաս, ու է օրէն ոմեք սպանանել զանձն առ ի չէր
ծանիլ յինչ ու էին պատասպանաց ապի կենաց: Զի
չէրինն լարեաց կենցաղոյս է մահ, վա որս հատուցա
նել զմահ անձին առ չերծանելոյ յայլոյ պատաս
նաց կենցաղոյս՝ է յանձն առնուլ չերծագոյն չար առ
խորհելոյ ի փոփոխէն: Եւ ու ևս է արժան սպանա
նել զանձն վա գործեալ մեղաց ինչ: Մի՝ զի մեծա

ֆաստր ժամանակ ապաշխարութիւնէ: Ա երէցդ, պի ընչ չարագործն ալ է օրէնն սպանանել, էնիկ ու դատաւ պանա հրապարակական իշխանութիւնէ: Այնպէ ա ու է օրէնն կնոջ սպանանել պանչն, պի մի պղծէսղի յայլմէ. պի ու պարտի առնել ընդ անչն անօրէնութիւնէ մեծ, որ է սպանութիւնէ անչին, պի պէրծղի ի գոտր անօրէնութիւնէ այլոյ: Զի ուխնել անօրէնութիւնէ է կնոջ բանաբանելոյ, էնիկ ու կայղէ հաւանութիւնէ, ռանպէ ու պղծէ մարմինն, էնիկ ու ի հաւանութիւնէ մպաղ. ռայ ասաղ լուսիա: Այնպէս ա ալ ռանէտ օրէն է սպանանել պանչն վէ երէխդին, պի մի հաւանէսղի մեղաղ, պի ու է պարտ առնել պլար, պի էկէսղէ բարին, կմ պի պէրծօղ ոտ ի լարէ, մանաւանդ յորժամ գոտր էղէ ա անպոյգ: Քանզի անպոյգ է նիկ յապագայն հաւանէսղի մեղաղ, պի կարօղ է ասծ ի գալ պէրդնէղնէ գոյթութիւնէ, պլպէլ պմարդ ի մեղաղ:

Գասիցես, սամփսոն սպան զանձն, այլ դրի դատաստան. ծէ. սակայն թուեաղ լինի ընդ մեզ. եբրաժա: Ապօղնիկ եմուտ իւրովի ի փայտակոյտ վառեալ: և բազում քրիստոնեայ կանայք ի ժամանակս հալածանացն սպանին զանձինս, այլ պեղագիա և դատերք նոր, զորոց պատմէ ձեզն ամբրոսիոս *, թէ առ ղերծանելոյ ի վրնջեալ հեռամատաց արկին զանձինս ի գետ խոր: Եւ ևս հռաքս ոմն անուն սպան զանձն *, կամեղեալ ապաթօրէն ոչառանիլ, փոն անկանիլ ի յեռաւ անօրինաց, և պղծել զանչին աղնուութիւնէ:

Պատասխանեմք ընդ սմին թուելոյն, (անտա նօր.) և ընդ սմին օգոստինոսի ". Թէ այս ամ եղև ներքին ազդեցութիւն հոգւոյն սրբոյ, վն ոչ գոյ այլապէս անգամալիր առնել: Եւ յայտնի է իսկ զամփսոնէ այսպէս է իմանալն. այլ և զկանանցն՝ զորս պատուհաս եկեղեցի երբեմն սրբոց: Իսկ զհռաքսէ, քանզի ոչ է յայտ՝ լինիլ քաջութեան նր այսպիսի ազդեցութեամբ. այլ զարհուրանս ունէր կերպարան, այլ ոչ զուղղութիւն: Ասասի ասէ. գրեցաւ, նէ կամէր աղաչել զնա ոչառանիլ. մի նէ վն այն ա ինասպանապէս:

* յերէնէրէ գիրս կոսանաց:
* Ե. համբ. ծէ:
* ա. յովհ. փաղափին այօգլխա:

Արկնիցես, կարէ մարդ վն հասարակաց օգտ
ուն, տալ զանձն ի յոյսն վտանգս, յորոց
հաւաստեաւ գիտէ, թէ չէ ապրելոց։ Ապա
կարէ և սպանանել զանձն, դէթ վն հասարա
կաց օգտի։

Պատասխանեմ ուրանալով զհետևուելն. քանզի որ տայ զանձն ի վտանգս, ոչ սպանա
նէ զանձն, այլ քանզի զայն պահանջէ պաշ
տօն իւր, և առաքինաւելն, առնէ գործ ըստ ին
քեան բարւոյ, որում ըստ պատահման հետևի մահ
իւր՝ յայլմէ պատճառէ։ Իսկ արդ ոչ է ընդեմ
առաքինուն, այլ համաձայնաշատ նմին՝ ուսիլ
գործել և վտանգաւ իւր կենաց։ Բայց վն և ոչ
մի ինչ բարւոյ օրէնն է չար գործել. ոչ գոր
ծէ, որ ձեռնէրկց լինի յիւր կեանն՝ անձնա
սպանութեանէ։

ՊՐԱԿ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ։

Յաղագս կապոյտուելն առաքինութեց։

Գլխաւոր առաքինութիւնն չո
րեքին, զորս յոլացաք միով միով
պրակաւ, երբեմն առնուն հետև
նակք փոխանակ ընդհանուր թէոու
թեց լինել, ընթացակցաց առ նմ կատարեալ
գործ առաքինութենէ, ոչ զի ընտրութեն վերա
բերիլ առ խոհեմութենէ, ուղղութեն առ արդա
րութեն, չափաւորութեն առ բարեխառնութեն,
և հաստատութեն սրտի առ արիութեն։ և յայտ
միտ յայտ է թէ այս առաքինութիւնք են կա
պակցեալք։ Մի՝ զի պարտ է կատարեալ գոր
ծոյ առաքինութեն լինիլ ընտրեալ, ուղիղ, չա
փաւոր, և հաստատուն։ Եւ երկրորդ՝ զի հաս
տատութեն սրտի ոչ է գովելի, և ոչ առաքի
նութեն, եթէ իցէ առանց չափաւորութեան
ուղղութեն, և ընտրութեն։ Այլն բան է և զայ
լոց։ Բայց քանզ յայսմանէ նոյն առաքինութիւնք

առեալ լինին առաւել սիրապէս փոխանակ մնանաւոր ունակութեց, որոց իւրաքանչիւրն ունի իւր սեպհական առարկայ, առ որով ուղղևորէ զախորժակս: Զայսց առաքինութեց ըստ այսմ առեալ Ճառեցաք 'ի յաւաջընթաց ապրակս, և արդ ևս ինդրի զնոցանէ, թէ արդեօք էցեն կապակցեալք, մինչև անհնար լինել զմին առանց միւսոյ ունել:

Պ'ետելի է, զի կրկնակի հնար է ունել զառաքինութեն, 'ի կատարեալ՝ և յանկատար կացութեն: Առաքինութեին յանկատար կացութեն ցուցանէ զյօժարութեն ինն գոյով 'ի մեզ յաւնել զգործ ինչ 'ի սեռէ բարեաց, եթէ այն յօժարութեն էցէ 'ի բնէ, և եթէ 'ի սովորուէ: որ կամ է տկար և ստէպ փորձանաց ներքոյանկեալ. և կամ հզօր, բայց խոհեմութեք՝ որ է բարոյական առաքինութեց հոգի, ոչ բարւոյ կանոնաւորել: Օրինակ առաջնոյն երկի յայնմ, որ դեռևս սկսանի գործել զառաքինուն: Զի այնպիսին յետ միոյ կամ երկուց ներգործութեց՝ զգայ յինքեան սկիզբն լինիլ ունակութեն առաքինութեն. բայց այն դեռ փափուկ է, և առ կատարեալ առաքինութեն հասանութեն յապաժամանի: Իսկ օրինակ երկրդին է յայնմ, որ կամ բնական յօժարամտութեք, և կամ երկար սովորութեք հաստատեալ 'ի բարութեն առաքինութեն լինչ, ընարութեք խոհեմութեան ոչ վարէ զայն ախորժակ: Եւ այս յայտ է 'ի ալօրոս միտչէն էր կոչեցեալ 'ի քեզ: որ 'ի բաւառաք և 'ի բարեպաշտ պահպանութեն մովսիսական օրինաց խրատեալ, բազում կրօնական րութեն նախանձու ջատագովէր զնոն, և կարի խոկ քաջ: Բայց յետ հրաժարակելոյ աւետարանին, մեղադրելի ոտխութեն խաւարտաւ պատեալ, կորոյս զխոհեմութեն կառավարութեն, և զգովեցին նախանձ 'ի ընտրակար ցասումն փոխեաց: 'Ի կատարեալ կացութեն առաքինութեին է, որ երկոքումբք այս ձրիւք առաջեւելեալ գտանի, ըմ կատարեալ հպատակութեք

առ

առ խոհեմութիւնն, և անդրդուելի հաստատութեք ընդդէմ ամէն փորձութեանց: կամ որ, քան սահմանելոյ սքին թուելոյն, յօժարէցուցանէ ի բարւոյ գործել զիւրն բոլոր:

Եղրակացութիւն:

Բարոյական առաքինութիւնք յանկատար կայ ցութեան ոչ կապակցին ընդ միմեանս: Բայց կապակցին ի կատարեալ կացութեան: Առաջինն մնան ընդունելի է առ ամենեսին, և յոյսն է իսկ երևի: քանզի տեսանեմք և յամէն ինչին ժողովս նշմար ինչ անկատար առաքինութիւն, և անօրինին երբեմն բարեխառն ցուցացնել զանձն ի հեշտութիւնս, կամ արի ի վիշտս:

Իսկ երկրորդ և գլխաւոր մասն, քաջ ընդունելի էղև միշտ եթէ առ աչք հարս եկեղեցւոյ, և եթէ առ նախանձ փիլիսոփայս, թէպէտ ոչ ընդունի զայն սկզբունս:

Արդ ցուցանեն նախ վկայութիք, զի ասէ աքն ամբրոսիոս *: Կապակղեալ են ընդ միմեանս առաքինք ունիցի և աչխատելով. մինչև որ չքին առնի, եթէ չունի զարդս առաքինութեանց որք են ի հոգի մարդոյ, ոչ ինչ ինչօք անջատին ի միմեանց: Եւ պրիգոր ասէ. մի առաքինութիւն առանց այլոց կամ ամենայնի ուրեք է, և կամ անհատ: Աւասիկ և կիւրեղոն ասաց. եթէ ունի զմի յառաքինութեանցն ասէս զանձինն ոչ ունիլ, հոգի է սեպ զայն լռանիլ:

Յուցանեն երկրորդ զանիւ սքին թուելոյն *: Կատարեալ առաքինութիւնն անհնար է լինիլ առանց կատարեալ խոհեմութեան: Այլ կատարեալ խոհեմութիւնն ընդ իւր բերէ զամենայն բարոյական առաքինութիւնս: Ապա բարոյական առաքինութիք այնպէս են կապակցեալ միմեանս, մինչև ոչ է հնար կատարելապէս առնել զմին առանց ամի: Մեծագոյնս յայտ է. զի խոհեմութիւն է կանոն բարոյական առաքի-

* ի մեկնութ. ընդ ղուկ. գլ. ՀԵ:
* ՚ի յղեր. ընդ եբրայ. գլ. Ե:
* ա. ք. կո. կե. պ. ա:

Նուէրն , որ ասէ առնակուրն ընդդէմ շուն ինչպէս
ոչ խոհեմուէն : Եւ վն այն ի սակասիլ խոհեմու
թեն , ամ բարի յօժարուէն և անկատար . ոչ
յայտ է ի նախանձ պօղոսի յառաջքան զդարձն :
ի քաջասրտուէն ազէքսանդրի . ի հառաստուէ
թիւն հերեսիկոսաց : Յուցանի փոքրագոյնն :
Սկիզբն , յոր հիմնասկէս հաստատեալ կայ խո
հեմուէնն կատարեալ , և բաղձանքն կատարե
լապէս ուղղևորեալ վվախճանօք : Այլ բաղ
ձանքն ոչ կարէ լինիլ կատարեալապէս ուղիղ ըզ
վախճանօք , թէ ոչ առընթեր նցեն ամ բարոյա
կան առաքինուէնք : Ապա և ոչ հիմնել զկա
տարեալ խոհեմուէն : Փոքրագոյնս յայտ է : զի
ամ առաքինուէնք ընթացակցին առ ամբողջ
ուղղուէն բաղձանաց , և վն այն կատար բաղ
ձանք , եթէ միմն սակասեցի : Մեկնի մե
ծագոյնս . զի խոհեմուէնն , ոչ առացաւ վերա
գոյն , և ուղիղ բան առնելեաց : Իսկ արդ բանն
ոչ կարէ լինիլ ուղիղ զառնելեօք , եթէ ոչ բաղ
ձանքն նցէ ուղիղ արամակայեալ վվախճանօք :
Ապա խոհեմուէնն հիմնասիւ հաստատի ի բաղ
ձանքն կատարեալապէս ուղղևորեալ զվախճա
նօք : Մեկնի փոքրագոյնս : Զի առնելիք կամ
ընտրելիք կախին ի դիտմանէ վախճանին . ոչ
ի տեսականս եզրակացուէնք կախին ի սկզբանց .
զի ոչ անատիք եզրակացուէնց վն սկզբանց ,
այնոչ և ընտրեմք զառնելիս վն դիտման վախ
ճանին : Ապա ոչ բանն ոչ կարէ ուղիղ լինիլ
զեզրակացուէնք , եթէ ոչ խմացուէնն բարւոք
նցէ առ սկզբամբ . այնպէս և ի գործնականս
նոյն բանն ոչ կարէ ուղիղ լինիլ զառնելեօք ի
ձեռն խոհեմուէնէ , եւթէ ոչ բաղձանքն բար
ւոք նցէ զվախճանօք ի ձեռն այլոց առաքինու
թեց , ոչք ուղևորեն զդիտաւորուէնն , և
բաքանչիւր վնւրով բարեաւ :

Պատասխանի ոք ընդ սկսումն , թէ խոհեմու
թիւն ոչ է ի միայն ունակուէն , այլ բաղում
մասնական ունակուէ : Ուստի կարէ լինիլ մաս
նական խոհեմուէն կատարեալ զղջախոհու
թի ,

թէ, առանց խոհեմութեան որ զնիւթով արդա
րութեան:

Այլ ընդդէմ: (Թողցուք զայն զի սուտ է, թէ ոչնակութեան խոհեմութեան բաղմապատակի՝ ըստ բազմապատակութեան նիւթոյ այլոց առաքինութեց:) Իւրաքանչիւր առաքինութիւն կատարեալ՝ հարկաւ պահանջէ զխոհեմութիւն հիմնեալ՝ի բազձանս ուղղեալս զմ բարոյական նիւթոյ: ապա վայրապար է պատասխանիդ: Ցուցանեմ առաջարկութիւնս. քանզի դատումն խոհեմական զնիւթով իւրաքանչիւր առաքինութեանէ կարէ խանգարիլ մինչ և ոչնչ թիւր անարժանիկ: Ապա զի այդպիսի դատումն ոչ կարէ կատարեալ. և առաքինութիւնն նուաւս կանոնաւորեալ՝ համարի զի կատարեալ, պարտ է ենթադրել զբազձանս յամ կամ նեղանել ուղիղ: Հետևեալս յայտ է, զի կատարեալ առաքինութիւն պարտ է արտաքսել զամ ապականիչ, և կանոնաւորիլ կատարեալ դատմամբ: Ցուցանեմ առաջարկութիւնս. բանիւ և մակածութիւն: Քանիւ, զի բարոյական նիւթք այնպէս են կապակցեալ ընդ միմեանս, մինչև յոլովակի միմեանց ընդհատակիլ. և ապա կատարութիւն միոյն զեզանիլ ի միւս: Իսկ մակածութիւն. զի առաւանութիւնք հեզոց՝ ի վայրաց ցանկութեանէ վնասիլ անտարակոյս. ոչ դատիմ, որ հետ եր յայժ, վնասիլ բերկրութեան՝ ի մահ մասանեաց զայրնէր: Այնպէս և դատաւոր արդարակորով, այլ արծաթասէր, կաշառօք խոտորի յիրաւանց: Աւասի կաշառք սակս խոտորեցանել զդէմս դատողաց: Այնպէս և կին պարկեշտ, այլ վատասէր, յերկիւղէ վատահամբաւութեանէ լինի զնայ: ոչ լուկրետիա, որում ոչ յաղթեաց երկիւղ մահու, այլ երկիւղ վատահամբաւութեանէ պարտեալ՝ հաւանեցոյց զնայ, ոչ պատմէ լինիս: Այնպէս և օր արքն է, այլ հեշտասէր, կարէ մերկիլ հրապուրանաց հեշտութեանէ, ոչ յայտ է յանկնկատ, զոր ոչ հոռովմէական զօրութիւն, այլ կամքն էր ի սէր ընկերացն:
Եւ հերքեալ հարեալ՝ ի սէր ոսկեպատ գիւ-

գաց գլխոյն , ասր գործէր նոյնին հրամանաւ , և որ զնա ամ սարսեցուցանէր , ի ցասմանէ այնք ինոջ զահն հարեալ սասանէր : Ապա առ՝ի լինել խոհեմութեանէ բառական առ կատարեալ կայ նոնաւորութեան ամ առաքինութեանց , պարտ է նմա հիմնիլ ՝ի բաղձանս յամ կոչմանէ ուղիղ , և ընդէմ պատերազմաց ամ մոլուանէ ախոյեանի : ոմն քաղաքի , զի կատարեալ յատակհոլս կոչէ , պարտ է վանիլ պարսպօք , ուր ոչ ոսատեք ի՞ ցէ մուտ թշնամեաց :

Առաքինացեալ նախ . անհնար է թէ դիպիցին մարդոյ ամ առաքինութեանց : ապա անհնար է նմա ատանալ զնամ . և վն այն երէ են կապակցեալք , ոչ կարէ ունիլ կատարեալն և ոչ մի : Ցուցանի առաքարիւնս յաղքատն , որում ոչ հանդիպի առարկայ առատաձեռնութեանէ , և մեծագործութեանէ : յերջանկին , որում ոչ դիպի լինչ առարկայ համբերութեան : յանմեղն , յորում ոչ դատանի լինչ նեղութ ապաշխարութեանէ , և այլն :

Պատասխանեմ ըստ սըյն թուիմայի , թէ նեղութ գլխաւոր առաքինութեանց , և որոց ամ կացուածեն հատարակ , դիւրաւ գիպի մեզ . նա՝ բազում անգամ ՝ի միում իսկ երոլորտէ ժողովին առարկայք գլխաւոր առաքինութեանց : Իսկ յաղագս առաքինութեանց , որոց նեղութն ոչ հանդիպի , քայց երէ ՝ի բացորոշ կացուածէ , կամ ասելի է , թէ բառական են թէական ներգործութիք՝ առ՝ի ատանալ զնոս որչափ սիրտն եկէ ՝ի լինիլ այնոց կատարեալ : և կամ , թէ բառական է առ այն առամագրութեան ենթակայնն , ըստ որում ոք չամ նեղութ առաքինութեանց պատշաճելոց իւրում կացութեան մարդեալ , դոյզն կրթութիւն առա՝ նայր արդեօք և զպատշաճելոսն գերազոյն կացուածեն , թէ անցանէր յայն կացութեն : (զի զայն լինչ երևելիք ունիլ , զոր ՝ի պատրաստի է մեզ ունիլ :) Եւ կամ երէ այնպիսի առաքինութիք հակառակ լինեն կացութեն ոտրուք , ոյք կատարեալն ամուսնացեալն , և անմեղութեն մե

ղուս

ղուցելոյն, զայնս ոչ է պարտ խմանալ տեսակա
նապէս կապակցեալ ընդ այլս:

Պոխկցես, հնար է մարդոյ ժրաջան վաստա
կիլ՝ ի մի առաքինութենէ, զոր օրինակ յուշախա
հութենէ: Ապա կատարելապէս ստանայ զայն
առանց այլոց:

Պատասխանեմ, այն առաքինութենէ ցայնվայր
է անկատար, ցորչափ պակասին այլք, վն նա
խատացեալ պատճառն է, եթէ զի հնար է նմա
խանդարիլ փորձանօք այլոց մոլութենց, ոչ
յայտ է՝ ի կին ողջախոհ, բայց ոգահ, որ՝ ի
բարւոյ ողջախոհութենէ արծաթախրութիւն կա
րէ յետս նահանջել:

Պոխանձիցես, ասպա պարտ է առաքինութեց
ստանիլ միանդամայն:

Պատասխանեմ, ստանին միանդամայն ոչ ըստ
գոյացութենէ, այլ ըստ կացութենէ, ըստ որում բազ
ձանքն առ այլսովք բարեզգած, յորժամ զվերջ
նով ուղիղ տյասնադրէն, յայլս ևս կատարի. ոչ
քաղաք ամրառալարինալ փակեալ, այլ՝ ի կողմա
նէ ինչ խրամատեալ, լինի կատարելապէս ա
պահով՝ ի խնուլ զայն խրամատ:

Ընդարձիցես երկրդ. ըստ այդմ կարծեաց, հե
տևիլ ասել, թէ խոհեմութենն միանդամայն իցէ
յառաջագոյն և յետնագոյն քան զայլ ամ առա
քինութիս: Իսկ արդ անմարթ է ասել զայս
ասպա ուրեմն, և այլն: Յուցանի հետևողու
թիս: Ջի առաքինուն կատարեալ ենթադ
րէ զխոհեմուն կատարեալ. և խոհեմուն կա
տարեալ զայլ առաքինութիս կատարեալս:

Պատասխանեմ, խոհեմուն ներգործական,
կամ (ոգ ասէ կայետանոս) խոհեմուն յընդունի
կանխէ քան զայլ ամ ունակութիս առաքինու
թենց: Իսկ կատարեալ ունակութիւն խոհեմու
թենէ, կամ խոհեմուն յեղեալ գոլն կանխէ յայլոց
առաքինական ունակութենց: Քանզի՝ ի բնա
կան լուսոյ տրամջականին, և՝ ի բնաւորեալ
սիրոյ համատութենէ կերպաւորի խոհեմական
գաստուածն, որով կանոնաւորին ներգործութիք

քաղ

քայձանաց, յորոց ծնանին բարոյական առաքի-
նութիւնք: Բայց տակա երբեմն ուղեւորի բազ-
մանքն ունակասէս, լինի ընդունակ հիմնելոյ
զկատարեալ խոհեմութիւն, և վայ այն ունակու-
թեն՝ ի վերջոյ քան զամենեցուն կատարի:

Յառաջիկայս երեք. ոչ գիտութիք՝ ոչ արուեստք,
և ոչ մտքութիք են կապակցեալք: Ապա և ոչ
բարոյական առաքինութիք:

Պատասխանեմ ուրանալով զհանգիտութեդ.
զի մտքութիքն են պակասութիք բանի: Ա-
րդ պակասութիքն ոչ են կապակցեալք, այլ յո-
ղովակի հակադրեալք միմեանց, ոչ յոյս է՝ ի
ժլատութիք և՝ ի շռայլութիք. իսկ գիտութիք
և արուեստք են զինուածք, որք են տարան-
քատ, և ոչ՝ ի մի պարզ ջաւի կցորդին: և վայ
այն ուրոյն ուրոյն հնար է զնա տանել: Ա-
յլ յաղագս առաքինութեց, և բարոյական վար
դապետութիք ըստ յայտնեալս բնական լուսոյ՝
ցայսմայր ցուցեալ լիցի: Արդ մնաև
ցուք՝ ի վերջին մասն փիլի-
սոփայութեա:

ՀՈՐՈՐԴ ՄԱՍՆ
ԳԻՒՂԻՒԹՅՈՒՆՔԱՆ։

Անուանեալ

ՀԱՄԱՌՈՆԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ։

Յառաջաբանութիւն։

ԱՔ՚ոյն լուծմայի, և պարիսպապահէ շաւղաց պահել երկիւղ՝ պաշտաց գոյն պայս, և փան պատմն գլխաւոր խոսն ֆիլիսոփայութիւնէ պահել ցոփ առանձինէ հաւսկ յեպոյ ։ Ասխ · պի սա է կապար և գազաթ մարդկեղէն իմաստութենէ , յոր ոչ երանէ մարդ օրինօք , երթ ոչ ընդ այլ մտաւանոյ ապաքաճան ։ Երկրորդ · պի այոր կենաց երջանկութենի՝ ըստ իրաց ինչ կայոնաց՝ ինչպէս պիտ ։ արդ՝ երջանկութենի՝

փոխի

փանդէի եւ վախճան ամի , ի ՀԲԸԼ տպագեալ լինի : Եւ
երրորդ . զի այս մակացուածի հայի յառաջիայ վերացնել
ամենեին . ուստի եւ հուսկ յետոյ նկատելի : Եւ ընդ-
պէս համատարած է առ . բայց ամփոփի ի մինչ յանդուկ
հոպարը : զի զոր ինչ ասպէն լսօղիլ պարտ էր , կէս՝ փրա-
մաբանութիւնն նախ գրաւեցաւ . կէս՝ յայլ մասունս փիլի-
ոսփայութիւնէ ցուցաւ . ու կէս՝ ածաբանութիւնէ եւ պահեալ :

Ի Դ Ի Ր

ՅԱՒԱՋԱԲԱՆԱԿԱՆ :

Յաղագս Համաբնաբանութեան . եւ բաժանման նորա :

ՊՐԱԿ ՄԻԱՅՆԱԿ :

Համաբնաբանութիւն յոյնք կո-
չեն , ՚ի լատինսկայ . որ ՚ի հայ
բարբառ թարգմանի , ընդհանո-
ցուն . վասն հայի լեզուի որ ՚ի
վեր են քան զզգալն քննութիւն .
ոչ , ՚ի բանս , եւ ՚ի հանգամանս
հասարակս ամ էակի , եթէ ստեղծեալ եցէ
էակն , եւ եթէ անստեղծ . եթէ նիւթական , եւ
եթէ հոգեղէն : Վասն այսորիկ անուանեցաւ եւ
առաջին փիլիսոփայութիւն : զի ոչ միայն նախատա-
տիւթ է քան զայլ մասունս նը , այլ եւ զառաջինս
սկզբունս նց , եւ զգերագոյն բանս իրաց յինքն
բովանդակէ , որով բոլորեցուն բանք եւ սկզ-
բունք , իբր ասաք ՚է քեզ , ՚ի նա վերածին :

Սակս

Սակս որոյ իրաւամբք համարին՝ այլոց ամի եւ խան և աեր. զի Թէ տարակոյս լինէ ինոցա սկզբունս լինելոյ, գերագոյն ատենի տուրս է քննել, և հաստատել : Ասի և ածխաբանութիւնս բնական : զի առաս միայն է ձառել զածխոյն՝ որչափ հնար է գիտել բնական լուսով : Ապա համաբնաբանութիւնք խնդրի մակացութեն, որ զի՞ րաց քան զզգայութեն և զնիւթ՝ ի վեր եղելոց՝ կամ ուշիմ մտաց միայն ըմբռնելոց, բնական լուսով տրամաբանէ : Զայս ամ ցուցցուք աշդ լիով :

Ա. Առաջին Էդրակացութիւնք :

Պոյ համաբնաբանութիւն :

Ցուցանի : Անուամբս համաբնաբանութիւն խնդրամբ զայն մակացութեն, որով ձանաչին հասարակ բանք էակի, և քան զզգայութեն և զնիւթ՝ ի վեր եղեալ լինք : Իսկ դոյ այսպիսի ձանաչումն : Ապա և համաբնաբանութիւն : Մեկնի փոքրագոյնս. Զի Թէպէտ ամենայն ձանաչումն մեր՝ ի զգայութէ, որով և՝ ի մարմնական իրաց՝ առնու զսկիզբն. բայց միտքն ըմբռնէ՝ ի զգալիս անդ՝ բանս ամ էակի հասարակս. և զառանէ յայնց, որք յատուկ են մարմնական իրաց. և այնպէս ուրոյն զայսց վերայեալոց՝ ի նոցանէ՝ կարօղ է տրամաբանել. ոմն զբանի էակի՝ ըստ որում էակ, և զսեպհական հանգամանաց նր, զմիութէ, զբազմութէ, զչմարտութէ, զէութէ, զգոյութէ, զներգործութէ, զկարողութէ, և այլն : Եւ յայնմանէ վերանայ՝ ի ձանաչումն աննիւթական գոյացութէ, և բազմապատիկ յատկութեց նորա : Ապա է՝ ի մեզ ձանաչումն՝ հանգամանաց հասարակաց էակի ըստ որում էակ. և իրաց՝ ի զգայութէ և՝ ի նիւթոյ զատուցելոց :

Առարկեցես, ոչինչ է յիմացուէ, որ ոչ նախ եալ լցէ՝ ի զգայութէ : Այլ ոմք՝ ի վեր են քան զզգայութէ, ոչ երբէք եղեն՝ ի զգայութէ :

թէ։ Ապա ոչ են և յիմացուածք։ Ուստի ոչ ինչ ձանաչուածն նոյ կարէ լինիլ ՚ի մեզ։ Որով և ոչ համաբնաբանուածն։

Պատասխանեմ վանազանելով զմեծագոյնդ. ոչինչ է յիմացուածք, որ ոչ նախ լեալ էցէ ՚ի զգայուածն՝ իբր ծանուցեալ ՚ի զգայուածենէ, ուրանամ. իբր փակեալ յառարկայն զգայուածք, կամ յայնմանէ մակաբերեալ, ընդունիմ։

Լուծումն յայտ է յասացելոցս։

Այլ ասիցես. ձանաչուածն առարկային էնթադրէ զտեսանիլ նոր։ այլ ՚ի մեզ ոչ գոյ ինչ տեսանիլ անննիւթական գոյացուածք, զի միայն մեր համար նոյ յերևակայուածեց վերաուեալ տեսանիւթք, որք են միայն տեսանիլք մարմնական իրաց։ Ապա ոչ կայ ՚ի մեզ ձանաչուածն անննիւթական իրաց. որով և ոչ համաբնաբանուածք, գոնէ զսուբստ. որպէս ՚ի կոյրն ոչ է գիտուածքն գունոց։

Պատասխանեմ վանազանելով զմեծագոյնդ. ձանաչուածն առարկային էնթադրէ զտեսանիլ նորին, յառարկայէ միշտ տպաւորեալ՝ ուրանամ. ՚ի տպաւորելոցն յայլոց առարկայից՝ յառաջբերեալ ընդունիմ։ Այդ խոստովանիմք, թէ զտեսանիս հոգեղէն իրաց՝ ոչ ունին միտք՝ տպաւորեալս ՚ի նոցանէ, որպէս պնուէին պղատոնեանք. բայց ՚ի տեսանիսց, որք վերացուցեալ ՚ի մարմնական իրաց տպաւորին ՚ի միտս, ինքն յառաջբերէ զտեսանիս որով ձանաչէ զհոգեղէնս։ Եւ զայն երրակի։ Մի՝ զտեսլով, ըստ որում միտքն անկաւիկ իբր զօրուածք ՚ի զգալի առարկայի՝ զբարձրագոյն քանն զատանէ ուրոյն ՚ի նոճասից, որք սեղմեն և անկատարացուցանեն, զոր օրինակ զբան գոյացութիւն ՚ի մարմնեղինուածենէ, զեակին ՚ի կախմանէ, և այլն։ և այնպէս կերպարանէ զտեսանիլ անմարմին, և անկախ եակի։ Երկրորդ իբր յարատևուածք, ըստ որում օտարացուցեալ զանկատարուածս, զոյր կատարելուածն որ յառարկայէ; հաւաքէ ՚ի մի բան բարձրագոյն, գերա

զանց

զանց լինի օրինակաւ . և ըստ այսմ, առէք աչքն
Թուխման * . այն ճանաչի՛ ինչ արարածութիւս ըստ յա * ա. կ. խո.
րաբերութիւն պիղծին , և ըստ հերոսականութիւն , թէ պ. ա.
և օտարացողման : Երրորդ համեմատութիւն , ըստ
որում միաքն՝ իւր ինքեան ճանաչմամբ գայ՛ ի
ճանաչումն այլոց սակ հոգեղինաց . և այնպէս
զսեռական ինչ նոցա նկարէ առ իւր :

Երկրորդ Եղբայրութիւն :

Համաբնաբանութիւնն է մակացութիւն զանա-
զանեալ յայլոց :

Յայտնի : Մակացութիւնք զանազանին ըստ
առարկայից : Այլ համաբնաբանութիւնն , և
այլ մակացութիւնք հային՛ ի զանազան առար-
կայս . զի որքա՛ ունին զմանաւանդ առարկայս
ինչ , որամաբանութիւնն միայն զհակ բանէ ,
բնաբանութիւն՝ զհակ շարժելի . բարոյականն՝
զհակ բարոյական . մաթեմաթիգայն , զքա-
նակութիւն . և ոչ առ բանս՝ ամ հակի հատա-
րակս՝ ձգին : Բայց համաբնաբանութիւնն հայէ
՛ի քոն իսկ յհակին , և՛ ի բանս ամ հակի հատա-
րակս : Ապա ուրեմն է զանազան յայլոց :
Հատուածք . ՛ի բարոյականս բաց՛ ի մանաւ-
անդ առաքինութեց , գտանի վերնագոյն , որ
ուղղաւորէ զայլս , քան խոհեմութիւնն : ՛Ի պէտու-
թիս բաց՛ ի մանաւանդ զգայութեց գտանի հա
տարակ զգայութի : Յարհեստս բաց՛ ի նոճա
տից գտանի վերնագոյն , որ հայէ ՛ի բարձրա
գոյն բանս առնելեաց , և հրամայէ այլոց : Ա-
պա և՛ ի տեսականս պարտ է , թէ ոչ գիտու-
թի վերնագոյն , առ՛ ի գործարկագոյն բանս և
գիշմարտութիս նկատել , և զատորինան հա-
տատել , և լուսաւորել : Եւ սա է համաբնա
բանութիւնն , որ բաղդատի առ այլ տեսական
մակացութիս , ոչ խոհեմութիւնն առ առաքի-
նութիս , զգայութիւնն հատարակ՝ առ մանաւանդս ,
գործեանն վերնագոյն և ճարտարապետական
առ ստորինս :

Առաք

Առարկեցեալ. Համաբնաբանութեին է բաղադրեալ յայլոց գիտութեց՝ ապա ոչ զանազանի յայնց: Յուցանի առաջարկութիւնս: Քանզի երկու ինչ վերաբերին առ համաբնաբանութեին, էակն ըստ որում էակ, հանդերձ բաժանմամբ նորով՝ ի տան գերադոյն սեռս. և ճանաչուին այլ, որչափ հնար է ճանաչել՝ ի զգալեացս: արդ մտածութեին էակի ըստ որում էակ, և բաժանումն նր՝ ի տան գերադոյն սեռս, վերաբերի առ տրամաբանութեին: իսկ ճանաչուին այլ յառաջ եկեալ՝ ի զգալեաց՝ առ բնաբանութեին. որոյ է ճառել և զառաջնոյ չարժողէ. և զանհնութէ նր և վերախոհեանական:

Պատասխանեմ ուրանալով զառաջարկութիւդ, զորոյ ցուցման զառաջին մասն զանազանեմ. մտածութեին էակի ըստ որում էակ, և բաժանումն նր՝ ի տան սեռս, վերաբերի առ տրամաբանութեին, ըստ կարգի. և տրամադրութէ, ընդունիմ. ըստ զինչութէ, ուրանամ: Քանզի տրամաբանին է, զայլ իրս առ դիւրայգոյն մտառելոյ ըմբռնմանն, կարգել՝ ի պայմանեալ դասաւորութիս, և ըստ այսմ ճառէ զայլ էակէ. բաժանեալ զայն՝ ի տան գերադոյն սեռս, և դարձեալ զայն սեռս յիւրեանց տեսակս: Բայց ոչ նր է՝ զինութէ և վերախոհութիս էակի զննել: ոչ և ոչ զտորոգութէց, զի այն զանցանէ զսօրութէ սկզբանց նր: Ասասկ լծէ և լինելոյն այն՝ ի տրամաբանէ, սակայն ոչ գործ է տրամաբանութէ, զի անկ է գարձուածոյն գիտութէ. այ համաբնաբանութէ:

Այնպէս և զերկրորդ մասն զանազանեմ: Ճանաչուին այլ՝ ի զգալեաց՝ վերաբերի առ բնաբանութէ, ըստ որում է սկիզբն չարժման, և՝ ի զգալեաց ընդ բանիւ չարժելոյ մտածելոյ՝ ծանօթանայ. ընդունիմ. ըստ որում է առաջին սկիզբն գոլոյ, և՝ ի զգալեաց ընդ բանիւ հաղորդական, և կախեալ էակի մտածելոյ

ըզդ ծանօթանալ, ուրանամ: Զի բնաբանու-
թիւն առաջնորդէ ցայնվայրս, մինչև գիտել
ճեղ, թէ ի ումն առաջին սկիզբն մարմնական
շարժման՝ անմարմին, որ այնինքն է աձ: Բայց
այլ ձգի այլ յառաջ. և ոչ զբնութիւն և զատո-
րոգելիս նր գիտել. զի բազումք յայնց ոչինչ կարդ
ունին առ զգալի շարժուն: Իսկ համաբնա-
բանութիւն՝ ի նեղբին և՝ ի բարձրագոյն սկզբանց
հակի, զի, և զատորոգելեաց նր զծանօթուն
զիարսի լինն տարբեր և զլուծգոյն՝ բերէ՝ ի յայտ:

Երրորդ եղանակ:

Ա՛նութեան առարկայ համաբնաբանութիւնն է
հակին իրական, ըստ որում պարփակէ զըն-
տեղծեալն և զանտեղծն, զգոյացութիւն և զպա-
տահումն: Իսկ տեսականն է հատարակ բանն
հակի վերացելոյ յամենիւթոյ: Եղանակացուիս
ենթադրէ զատացեալսն զառարկայէ՝ ի յա-
ռաջաբանական խնդիրն տրամաբանութիւնն:
Յուցանի առաջին մանն: Նիւթ գիտուն են
երկքն՝ զորոց Հառէ: Ա՛յլ զայսմ ամէն Հառէ հա
մաբնաբանութիւնն: Ապա են նորա նիւթական
առարկայ:

Ա՛նիցես, իսկ արդ Հառէ և ղհակէ բանի:
Պատասխանեմ զանազանելով. նախնաբար երկ
գինւոյ խորհէ, ուրանամ: Երկրորդա-
բար երկ զատուերկ նիւթոյ իւրոյ, ընդունիմ:
Զի ըստ ինքեան Հառէ զհիմարիս հակէ, և երկ
ըստ պատահման զկէզծ, և զատուերական հակէ.
կամ ղհակէ երկ էակ ըմբռնելոյ: Ասեմ ոչ
վերաբերի առ սեպհական նր նիւթ, այլ և ոչ
ասա ածէք՝ ի նիւթ ածաբանութիւն, թէպէտ
և կարէ Հառել զնոցանէ:

Յուցանի երկրորդ մանն. տեսական առար-
կայ գիտութիւն է բանն, զոր՝ նիւթ իւր ըստ
ինքեան մատածէ գիտութիւնն: Ա՛յլ հակին ըն-
տեղծեալ և յանտեղծ, ի գոյացուէ և՝ ի պա
տահման, մատածէ համաբնաբանութիւնն տիրապէս

զբանս վերատեսչաց յամենևեքին. իսկ զայլ
հանձրացեալս ի նևրեթ՝ թողու ստորագոյն քան
զեզ։ Ապա բանն հակիւ վերացելոյ ի նևրեթոյ է նր
տեսական առարկայ։

Առարկեցես նախ։ Պարտ է գիտութիւնն հաս-
կել զամ տեսակէ պարունակելոյն ընդ առարկայիւ.
ապա թէ ոչ ինչ բացատրէր զայն լիով. ուր բնա-
բանութիւնն հասէ զամ հակէ շարժելոյ, և զտեսակաց նր։ Այլ համաբնաբանու-
թիւնն ոչ հասէ զամ տեսակէ հակի պարունա-
կելոյ ընդ հակաւ ըստ որում հակ. ապա թէ
ոչ՝ ոչինչ գիտութիւն լինէր բայ ի համանէ։ Ապա
ոչ է նր առարկայ։

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ.
պարտ է գիտութիւնն հասել զամ տեսակէ պա-
րունակելոյն ընդ առարկային նորա. ըստ որում
է ընդ տեսական բանիւ զոր մտածէ յառար-
կայում, ընդունիմ. ըստ որում ձգի արտաքոյ
այնր, ուրանամ։ Չի ոչինչ գիտութիւն բերի
արտաքս քան զիւր տեսական բան։ Արդ բանն
տեսական, զոր համաբնաբանութիւնն առնու իւր
առանձինն ի յիւրս, է բանն հակի վերացելոյ
ի նևրեթոյ. ուստի զայս յամ իրս մտածէ. այլ
ոչ վերադհականեալսն ստորին գիտութեանց. վա-
րող զամ մտածէ, այլ ոչ ընդ ամ բանիւ. ոչ
զգայութիւնն հասարակ յամ զգալիս հայի. բայց
ոչ ընդ ամ բանիւ. այլ միայն ընդ բանիւ ըզ
գալոյ իբր զգալի։ Ուստի գտանին այլք զե-
տութիւք մանաւանդ բայ ի համաբնաբանութէ.
ոչ և այլ զգայութիւնք բայ ի հասարակ զգայո-
ւթէ։

Առարկեցես երկրորդ. համաբնաբանութիւնն
հասէ զբանականութէ, որ է նևրեթական լինչ.
ապա ոչ վերացուցանէ ի նևրեթոյ։

Պատասխանեմ զանազանելով. հասէ զբանա-
կանութէ, ըստ որում է հանդամանք մարմնոյ և
նևրեթոյ, ուրանամ. ըստ որում է եղանակ պա-
տահման ըստ որում պատահումն, ընդունիմ։
Քանզի հասէ զբանէ պատահման, զոր յեղա-
նակս

նակս իւր բաժանէ. և բացատրէ զնոր ընդհա-
նուր սկզբամբք զոլոյ, և ոչ սկզբամբք որք յա-
ռաւել են նիւթական և զգալի հակիւ, որ վերա
բերի առ բնութեանն: Սակայն երբեմն հա-
մեմատութեան արտաքոյ քան զնորն ձգեալ՝ բե-
րի յօտարին. և այնպէս՝ ի գործ արկանէ զա
ռարկայս այլոց դիտութեանց, այլ ոչ՝ ի պաշտօ
նէ համաբնութեան:

Յայտնի է նախ՝ թէ համաբնա-
նութիւն է տեսական. զի դիտավին պարտիլ՝ ի
նկատումն ամենևին վերաբեալ իրաց. և ոչ
բնաւ խորհի զգործողութէ: Երկրորդ թէ ե
ւմատուէ. զի հայի՝ ի բարձրագոյն պատճառս
և բանս: Մի՛այն մարթ է տարակուսիլ, թէ
արդեօք նոցէ յատկապէս, և տեղօրէն դիտու-
թիւն, իբ ձանաչուին առանձ, և հաւաստի՝ առա
ջեալ ապացուցութէ:

Զորրորդ Էդրակցութիւն:

Ամաբնաբանութիւնն է տիրապետ դիտու-
թիւն, կամ ձանաչուին ապացուցական:
Ցուցանի: Քանզի յառաջանայ անմիջապէս
առ ինն՝ և ընհանրագոյն սկզբամբք. և յայնց
յայտնապէս հետևեցուցանէ զեղրակացութիւս
զյատկութիւնք հակիւ, և զնծային իրօք:
Առարկեցես. գիտութիւն է ձանաչուին առանձ
և յայտնի. այլ զնծայինս ոչ ձանաչեմք յայտ-
նապէս: զի ըստ արիստոտէլի՝ միայք մարդոյ առ
այնս, են ունք աչք ջղկիկանի առ արեգակին:
Ապա համաբնաբանութիւնն գոնէ ըստ որում
հայի յաճ, ոչ է գիտութիւն:

Պատասխանեմ զանազանելով զփոքրագոյնդ:
Զնծայինսն ոչ ձանաչեմք յայտնի, ըստ զի՛նչ
էին, ընդունիմ. ըստ էին, ուրանամ: Զի յայտ-
նի ապացուցանի, թէ կ՚ աճ. և թէ ի յաւի-
տենական, և անփոփոխ: բայց թէ զի՛նչ է աճ,
զի՛նչ յաւիտենականութիւն, և զի՛նչ անփոփո-
խութիւն, ընդ աղօտ ձանաչեմք յոյժ. և յայտ
միայ խօսի արիստոտէլ:

Սախկեցեա. զիտուքեն է ճանաչումն իրաց ի ձեռն պատճառաց. այլ այլ և այնոցիկ ոչ զոն պատճառք, ապա և ոչ զիտուքեն:

Պատասխանեմ զանազանելով. ոչ զոն պատճառք գոլոյ, ընդունիմ. ճանաչման, ուրա՞նամ: Զի ի ճանաչմանէ նախածանուցեալ սկզբանց լինէ գաղք ի ճանաչումն ածայնոց: Թէպէտ և գոլոյ են պատճառք զօրութեանակք՝ ածայնոց. բայց այնմ որ մի առնէրագէ լինի է զօրութենական պատճառ միւսոյն. ոչ անփուխխութեան յատկութենականութէ:

Բաժանումն Համաբնաբանութեան:

Բանզի համաբնաբանութեան յածէ զէակաւ վերացեալով ի նիւթոյ. և յընդհանրացեան բանից գոլոյ զանիւթականէակաց բնիւ ճանաչումն. յիրաւի բաժանի յերկուս մասունս, որոց առաջինն մերկնէ զէակն ի հասարակի, և զընդհանրական բանս նոր, զոր և ի գէպ է կոչել համաբնաբանութեան հանրական, կամ էաբանութեան: Իսկ երկրորդն խօսի զիրաց զասուցեալոց ի նիւթոյ իրօք, այ զոյ, վկրեշտակաց, և զանձատեալ հոգւոց. զոր և մտրթ է կոչել: համաբնաբանութեան մասնաւոր, և անրատես՝ ածաբանութեան էնոխան: Ջերկաքանչիւր մասն բովանդակեսցուք յերկուս վիճաբանութեանս, ճանաչել յատկնութեան յաղագս էակի ըստ որում էակ. և յերկրորդումն զիրաց զասուցելոց ի նիւթոյ, այ զոյ, վկրեշտակաց, և զանձատեալ հոգւոց, ի վր բերեալ և յատեղութեան յաղագս էակի բանի:

ՍԿԻԶԲՈՒՆՔ ԹՈՒՈՑ ԱՌԱՋԻՆ

Յաղագս էակի առ հասարակ ։

Ր ինչ յաղագս էակի ընդհանրապէս են զրոյցք, վերածին յերիս գլուխս, զորս բովանդակեացուք յերիս խնդիրս, ձառեալ նախ յաղագս սկզբանց էակի, երկրորդ զէակէ, երրորդ զյատկութեց էակի ։ Ի դէպ էր յայսմ վայրի ձառել զպատճառաց էակի. այլև զբաժանմանէ նր ի տասն առորոգութիւնս, և զմիոյ միոյ ի նոցանէ ։ Ապա զառաջինն վճարեցաք ի բնաբանութենէ, և զերկրորդն ի տրամաբանութենէ ։

ԿՆԳՈՒՐ ԱՒԱԶՈՅՆ։

Յաղագս սկիբանց էակի։

Սկիզբն սահմանէ զբն Թովմա՛ , Յորմէ յառաջ գայ ինչ։ Իսկ արիւտուտէլ * , առաջինն , ասպի էին է , կամ լինի , կամ ճա՛ նալի։

* ասն Տ. կամ լէ. պ. ան։ * է. համա բնագ.ան։

Յայսմանէ ղանազանին երեք սեռք սկզբանց , այ բազադրուածք , ծննդեան , և ճա նալման ։ Սկզբունքք բազադրուածք են յորոց կա ցուցանի իրն ։ Եւ ծննդեան , որք առ արուա դրուն նր ընթացակցին ։ Իսկ ճանաչման , որք ի ծանօթուածի նորա ածեն ։ Ջսկզբանց ծնն դեան առացաւ ի բնաբանուածէ ։ Մնայ արդ իսօսիլ զսկզբանց ճանաչման և բազադրուածէ էակի ։ Ջոր վճարեացուք ջորիւք սլրակօք ։ ճա ռեալ յառաջնում յաղագս սկզբանց ճանաչ ման ։ յերկրորդում , յաղագս սկզբանց էակի ընդհանրապէս ։ յերրորդում և՛ ի չորրորդում, զնոցանէ մասնաւորապէս ։

ՊՐԱԿ ԱՒԱՋՈՅՆ։

Յաղագս սկզբանց ճանաչման ։

Սկիզբն ճանաչման է՝ որով ճանաչուին ածէ ի ճանաչուին այլոց ։ Կրկին է ։ պարունակ , և անպարունակ ։

Սկիզբն անպարունակ՝ է պարզ ըմ բռնմամբ ծանուցեալ ինչ , յորմէ ածիւք յայ լոյ ճանաչուին ։ ըստ այսմ նշանք ածեն՝ ի ճա նա՛

նաչուն նշանակելոյն, և եղերք օրինաւոր ըմբռնելոյ՝ ի ճանաչումն նախատեսութեանն բանիցելոյ՝ ի նոցունց • որ և յայն սակս կոչի ինքնին ծանուցեալ • վասն յիւրոց եղերաց յայտնապէս ըմբռնելոց ծանօթանայ։ Զսոցանէ պատճառ՝ ի փոքր արամաբանութենէ։ Պարունակ սկիզբն է նախատեսութեան՝ յորմէ ծանօթանայ այլ նախատեսութիւն։ և այն ասի յատկաբար սկիզբն • յորժամ այնպէս յայտնի է, և հաւաստի, մինչև ոչինչ պէտս ունել ցուցման • ապա թէ ոչ ոչ է սկզբնապէս սկիզբն։ Ա յսպիսի նախատեսութիւնք ասին, առակ, առածք, առակին պէս բան։

Ա յլ քանզի առ բազմութիւն վերածի ի միութիւնն • թէպէտ և քազում են այս սկզբունք, բայց միւսմ ինոցանէ պարտ է լինել պարզապէս առաջին • այլոց ի նմա չուծանելոյ և հաստատելոյ, և նմա յայլ ոչինչ։ Ա րդ խնդրի թէ որ կոչէ այն։

Եզրակացութիւն։

Ա ռաջին պատուական սկիզբն ճանաչման, է այն ընդհանուր և նոյնոյ համանգամանն լինել և ունել։ Ա յսպէս դնէ արիստոտէլ * • և առաքինութիւն * ։

Ցուցանել։ Ա ռաջին սկիզբն է, որ այնպէս է առաջ, և ծանուցեալ, մինչև ոչ ումեք հնար լինիլ չիմանալ, կամ ժխտել • և այնպէս առաջինն, մինչև ոչինչ յառաջադոյն ենթադրել • և այնպէս հաստատուն, մինչև այլոց ի նա ապաստանիլ։ ոչ ուղիղ գրեաց արիստոտէլ * • Ա յլ ի սմա են այս ամ առաւելութիւնք։ քանզի նա նախ այնպէս ծանուցեալ է և առաջ, մինչև ամ ոք նոյնժամայն իմանայ, զի բառիւնայ ի դիւրինոյ եղերաց • և ոչ ոք կարէ ուրանալ, զի հինն է զանազանութեան էակի յոչ էակէ • զոր ոչ ոք կարէ ժխտել։ Երկրորդ այնպէս է առաջին, մինչ զի ոչ ենթադրէ ինչ, ուստի հե

* Ա. հանդ. բնութ. գ։ * Ա. Բ. պ։ ա։ * Ա. հանդ. բնութ. գ։

նար լոկ ցուցանել: Զի յայն հաստատեալ կայ արուեստն հաւաքաբանական. և այլ ամ նախադասութեց ձշմարտութեն. յորոյ ի կորնչանէն, ամ ցուցման հաստատութեն՝ անկանի ի դեռին: Իբ երրորդ այնպէս է հաստատուն, մինչև ամի ի նա հաստատիլ. լոր այն, թե ե ուրն է ճշ փոն պատ, զի թե ոչ՝ լինէր և ոչ լինէր բոլոր: Տարբն է բանական, զի թե ոչ՝ լինէր և ոչ լինէր մարդ: Ասասն վերջին ցուցումն է վերածութեք յայս անկարելի: Ապա ուրեմն է առաջին սկիզբն:

Ընդարձակեցեալ: Հերակլիտոս ուրացաւ զայս սկիզբն. ոչ առ արհատուել՝. ասյա ոչ է * Ք. համա քնոսգնք. սա ամենևին ծանուցեալ:

Պատասխանեմ, կամ բերանով և ևթ ուրացաւ, և ոչ մտօք. կամ ոչ հաւանականապէս թուի, ոչ ուրացաւ պարզապէս, այլ կիւրսամ դրութեք նկատմամբ նիւթական էրայ. զի հա մարեր հերակլիտոս հանապազորդ հոսմամբ յա փշատակիլ նոյ ի գոլոյ յոչ գոլ. մինչ զի և յայնմ վայրկենին, ասեր, յորում առարասի զնոցանէ գոլ, ոչ ևս են, այլ յոչ գոլ են անցեալ՝ յա ռաջ քան զյառնիլ խորհրդոյն, և այսպէս՝ ի նմին տևողութեք, արչասի և առաղ լոկ, յորում համարին գոլ, են, և ոչ են, այլ ոչ պարզա պէս միանգամայն:

Սոխալեցեալ, նախադասութեն պարզ և բացարձակ է յառաջագոյն քան զերանակաւորն: Այլ այս նախադասութեն, անհնար է նոյնոյ գոլ և ոչ գոլ, է երանակաւոր: Ապա ենթադրեմ զյառաջագոյն լինչ բացարձակ ձշմարիտ. ուրպէս զյայս, էակն է՝ այն որ է: Եւ այսպէս ոչ է պարզապէս առաջին սկիզբն:

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ. Նախադասութեն բացարձակ է յառաջագոյն քան զերանակաւորն. ի բանի նախադասութեե, ընդունիմ. ի բանի սկզբան, ուրանամ: Զի և այս լոկ նախադասութեն բացարձակ է՝ էակն է այն որ է, հաստատի յայն երանակաւոր

վի

զի թէ հնար էր նոյնոյ գոլ և ոչ գոլ, ոչ հաստատաւ յայտ լինէր, թէ էականն է այն որ է, զի հնար էր գոլ և այնմ՝ որ ոչ է:

Նախանձիցես: Սատրասականն ոչ ցուցանի բացատականաւ: Այլ այս նախադասութիւն, անհնար է նոյնոյ գոլ և ոչ գոլ, է բացատական: Ապա ոչ ցուցանին տակաւ այլքն ամ:

Պատասխանեմ զանազանելով. սատրասականն ոչ ցուցանի բացատականաւ, ուղղակի, ընդնիմ. անուղղակի և ըստ ստրածութեան առնկարելին, ուրանամ: Քանզի և հաւաքաբանութիւն ուղղութիւն, և այլ ամ նախադասութիւն ըստ լինքեան ծանուցեալ՝ յորժամ ուրանայ ոք, ցուցանին հուսկ յետոյ ստրածութիւք յայս անկարելի. գոլ հանգամայն և ոչ գոլ:

Յայտ ամ ասին այնք, որք ստ. բանեալոյ ընդ սա, այլս՝ ի մէջ բերեն առաջին սկզբունս. իբր զայն թէ ուրիշ հանգամայն է և ուրիշ է: կամ որինչ է, ցորչափ է՝ հարկ է նա իցէ. կամ հարկ է խոտափանչիւրոյն գոլ կամ ոչ գոլ: կամ խոտափանչիւրն ինչ է կամ ոչ է: կամ անհնար է հանգամայն պորսաչել, կամ բացառել, և այլն: Զի այսոքիկ միաբանին ընդ այնմ. և կամ ըստ այնմ են յայտնի, ըստ որում՝ ի նեղբս փակեն զայն:

Այժմ անտանելի է յայտ առացեալն կարդիախոսի, որ պնտե՝ թէ զայլ ամ սկզբունս ի մի կոլցին եդեալ մուտք, իբր երկբայականս, յայտ մանէ սկիզբն առնէ ճանաչման իրաց: Եւ խորհիմ, յորմէ անդէն հետևեցուցանէ, ուրչիւն է նա: Քանզի եթէ ընդ այլ ամ սկզբունս՝ և ընդ սա՝ ի բաց դնէին միտք իբր երկբայական լինն, երկբայական լինէր և սա, թէ արդեօք որ խորհի՝ է, թէ ոչ: Զի մարթէր խորհիլ, սակայն ոչ գոլ, եթէ արդարև հնար էր նոյնոյ գոլ և ոչ գոլ: Ապա և այն իսկ սկիզբն կարդեախոսի, կամ հնարականն ձեռնարկութեամբ՝ հաստատի՝ ի մեր սկիզբն:

ՊՐԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ:

Յաղագս կացուցիլ սկիբտնոց կամաց:

Սկիբտական սկզբունք կացուցչք կամի, են այնք՝ յորոց կացուցանի կամն ըստ որում կամ: Ասուն այսոցիկ զանազանին՝ ի փիլիպպական սկզբանց, զի սոքա միայն են կացուցիչք մանաւանդ իմն կամի, ոչ մարմնեղէն գոյացութիւն. կամ չարժական կամի. քանզ այնք՝ ամ կամի բաղադրելոյ:

Երկու են մանաւանդ. ներգործութիւն, և կամողութիւն: զի կամն՝ ըստ որում կամ՝ լինի՝ ի կամողութիւն և՝ ի ներգործութիւն գոլոյ: Եւ թէ կայեն ևս այլք, ՝ի սոսա վերածին նոքա՝ ի հասարակապոյնս, այլ սեռ և տարբերութիւն, գոլ և էութիւն. քնութիւն և ենթակայութիւն: Զի սեռն առ տարբերութիւն, էութիւնն առ գոլ, և քնութիւնն առ ենթակայութիւն, բաղդատին նոքա կամողութիւնն առ ներգործութիւն. և ինքեանք իսկ դարձեալ՝ ի ներգործութիւն և՝ ի կամողութիւն կարեն բաղկանալ. ուստի ներգործութիւն և կամողութիւն ըստ ինքեան նախ քնաւորեալ են կացուցանել զկամն. և ոչ դատանիս ինչ, որ ոչ լիցի կամ ներգործութիւն, կամ կամողութիւն, և կամ բաղկացեալ յերկոցունց: Ապա զերկոսին զայսոսիկ սկզբունս առաւել արժան է մեզ յայսմ վայրի բացատրել:

Յաղագս ըն զինչ, և փանիպատին ինչ ներգործութեան:

Ներգործութիւն է կատարելութիւն ինչ, ոչ սահմանեալ ոչն ըստ ինքեան՝: Ուստի գոլն ներգործութիւն է գոլ կատարելոյն, և լինելին՝ ինն ներգործութիւն է, է ասելիք գիւր կատարելոյն:

՝ Ա. Ն. Ի. Ա. Ի. Ա. Ի. Ա. Ի.

Բաժա

Բաժանի՝ լ ներգործուԹի մաքուր, և յան-
մաքուր։ Մաքուր ներգործուԹինն է, որ ոչ
է խառնեալ ընդ կարողուԹե։ Ընդ կրկնա-
կի հնար է ներգործուԹե խառնիլ ընդ կարո
ղուԹե։ Նախ զի է ներգործուԹի կարողու-
Թե իրիք, ոչ հոգին է ներգործուն մարմնոյ։
Երկրորդ զի ինքն է՝ լ կարողուԹե առ անդրա
պոյն ներգործուԹե, ոչ հրեշտակն է՝ լ կարո
ղուԹե առ գոլ նր• զի ոչ է իր գոլն։ Ա-
պա պարզապէս մաքուր ներգործուԹինն է, որ
ոչ է իրիք կարողուԹե• և ոչ ինքն է՝ լ կարո-
ղուԹե առ անդրապոյն ներգործուԹի։ Իսկ
անմաքուր ներգործուԹինն է, որ խառնեալ է
ընդ կարողուԹե• և կիմ այն, որ կամ է ներ-
գործուԹի կարողուԹե ինչ, և կիմ ինքն է՝ լ
կարողուԹե առ անդրապոյն ներգործուն։

ՆերգործուԹինն անմաքուր բաժանի՝ լ ներ-
գործուԹի տեսական, և՝ լ ներգործուԹե գո
ղոյ• կամ՝ լ ներգործուԹե էուն և՝ լ ներգոր
ծուԹի գոյուԹե։ Տեսական ներգործուԹինն
է, որով էուԹինն որոչի՝ լ ստահմանաւոր տեսակ
իրի։ Ասասն նոյն է և տեսակի, զորմէ ասա-
ցաւ՝ լ բնաբանուԹեան։ ՆերգործուԹի գոլոյ
է ինքն գոլն, կամ գոյուԹինն։

Բաժանի ևս՝ լ ներգործուԹի առաջին, և՝ լ
ներգործուԹի երկրորդ։ Առաջին ներգոր-
ծուԹինն է, որ ոչ ենԹադրե զայլ, ոչ տե-
սակն գոյացական է առաջին ներգործուԹե։
զի ոչ ենԹադրե զյառաջադոյն• քանզի ինքն
է որ տայ զառաջինն գոլն։ Իսկ երկրորդ ներ-
գործուԹինն է, որ ենԹադրե զայլ յառաջա-
գոյն, և՝ լ վերայ գայնր• ոչ գործողուԹինն
է երկրորդ ներգործուԹե• զի ենԹադրե զտե-
սակ։ Ա՛յլ և գոյուԹինն՝ լ ստեղծուածս բաղ
դատ առ տեսակն, իբր երկրորդ ներգործու-
Թի• զի գոն է ներգործականուԹի ոչ պեսակի• ոչ
տես ոչն Թուիմաս։

ՆերգործուԹինն առաջին բաժանի՝ լ ներգոր-
ծուԹի ենԹակայացող, և յոչ ենԹակայացող։

ենն-

*Ա•Մ• կա•
Ֆ•պ• Ր։

Ենթակայացող ներգործութիւնն է, որում հնար է միայնակ գոլ. ոչ հրեշտակին և բանականի հոգին: Իսկ ոչ ենթակայացողն է, որում ոչ է հնար միայն գոլ, այլ ընդ իւրում կարողութիւն. որպէս տեսակ քարանց, անբանից, և այլն:

Ներգործութիւնն ենթակայացող՝ գարձեալ քառ ժանի՝ ի ներգործութենէ լրացեալ ենթակայացող. որ այնպէս է յինքեան, մինչև ոչ է հնար նմա ընկալեալ լինել՝ ի կարողութեն. ոչ հրեշտակին: և՝ ի ներգործութենէ անլրացեալ ենթակայացող. որ կարէ գոլ միայն, սակայն կարգելով աւ կարողութեն, յորում գոլ կարէ, և պահանջէ իսկ. ոչ հոգին բանական:

Ներգործութիւնն ոչ ենթակայացող՝ ևս մակաբաժանի՝ ի գոյացական և՝ ի պատահական: Գոյացականն է, որ առանց զգոլ պարզապէս իւրում կարողութեն. ոչ եամ տեսակ գոյացական. իսկ պատահականն է, որ ենթադրէ զգոլ յիւրում կարողութեն. ոչ սպիտակութիւնն է պատահական ներգործութիւն որմոյ. զի՝ ի վերայ գայ նոր՝ յորժամ արգէն է:

Յաղագս ընդ միմեանս փոխադարձի իցէ կարողութիւնն:

Կարողութիւնն ասի աւ ներգործութիւն. զի է սկիզբն ներգործութեանն: Ընդ կրկնակի հնար է լինիլ սկիզբն ներգործութեանն: Ներգործապէս՝ զի՝ ի նմանէ է ներգործութիւնն. և կրաւորապէս, զի՝ ի նմա լինի ներգործութիւն: Ըստ կրկին է կարողութիւնն, ներգործականն և կրաւորական:

Ներգործական կարողութիւնն է սկիզբն առնելոյ. կամ յորմէ է ներգործութիւնն. իսկ կրաւորական կարողութիւնն է սկիզբն կրելոյ. կամ յարմարութիւնն առ՝ի ունիլ զներգործութիւն: Կարողութիւնն ներգործական, քանզի և ինքն է ներգործութիւն, ոչ է տկրապէս և համաբնաբանօրէն կարողութիւն. վ՛ որոյ զանց առնեմք զնոսա:

Իսկ

Լսակ կրաւորական կարողութեան է, ոչ սահ-
ցաք, յարմարութեան առ՝ ունել զներգործու-
թեան: Ուսուի լինելն կարողութեան, և լինել
յարմարութեան առ ներգործութեան. իսկ լինել՝ ի
կարողութեան, և լինել յարմար առ ներգործու-
թեան բացակայ:

Կարողութեան կրաւորական բաժանի յառար-
կական, և չենթակայական: Կարողութեան ա-
ռարկական է սուակ կարելութեան ներգործուն,
մանաւանդ թէ՝ ամ իրի. կամ անիրդ լմնութեան
լինելոյ իրին: Զի այս կարելութեան, կիսի ան-
ընդդիմութեան ցուցանել զյարմարութեան ինչ, որ
անուանի կարողութեան, այլ ոչ ոչիրապէս, զի
ոչինչ դնէ, և ոչ բնաւին միայն առ ներգործու-
թեան, այլ առ ամ ինչ կարելին, ևս և առ իրա-
կան կարողութեան. վասն որոյ լաւագոյն է ասել
դարելութիւն: Կոչի՝ առարկական, զի է առարկայ
ներգործական կարողութեան. քանզի սա ունի
առարկայ՝ զամ ինչ ինքեան կարելի: Չենթա-
կայական կարողութեան սահմանի յարխառնուած-
քէ, ակնբէն ձեռնհետոյ յայնց. կամ չենթակայ յոլ
ընկալեալ լինի ներգործութեան:

Կարողութեան չենթակայական բաժանի՝ ի սուակ
և յոչ սուակ: Սուակ կարողութեան է, որ ոչինչ
ներգործութեան ունի, ոչ նիւթին առաջին: Ոչ
սուակ կարողութեան է, որ արդէն զներգործու-
ինչ՝ ի մէջբերէ, այլ առ անդրագոյն կարգել,
որպիսի է կարողութեան չենթակայի առ պատահ-
մունս: Բազում և այլ բաժանմունս կարողու-
թեանց մարթ էր՝ ի մէջ բերել, ոչ՝ ի հետաւոր,
և՝ ի մերձաւոր. ՝ի փիլիգական, որ է չենթա
կայ փիլիգական փոփոխութեանէ, և՝ ի մեթափի
զիգական, որ հայի՝ ի ներգործութեան՝ ի ղեա
լի փոփոխութենէն վերացեալ: այլ և՝ ի լո-
ձիգական, որ է առ ներգործութեան բանիւ մի
այն զանազանեալ. ոչ սեռի առ տարբերու-
թեանն, և այլն:

Վայել հանդիսաւորն է, և ձեռնհասից սեպհա
կան, բաժանեալն կարողութենէ՝ ի բնական և՝ ի
հնա-

հնազանդական : Բնականն է կարողութեի առ ներգործութեի համեմատեալ զօրութենց բնութեե . որպիսի է ջուին առ ջերմութեի : Իսկ հնազանդականն է կարողութեի առ ներգործութեի գերազանցեալ ամենևին քան զպայման բնութեե , և ՚ի ներքս ածեալ յայ , գործելով ՚ի վեր քան զօրէնս բնութեե :

Յաղագս ներգործութեե , ասասկն այլ ոչինչ խնդրի . բայց յաղագս կարողութեե բազում . այս է յաղագս առարկականին , և հնազանդականին , զորոց դրեացուք միով միով ապրակաս : Բայց նախ յայսմ վայրի առածս ինչ հիմնեալս ՚ի ծանօթութեի ներգործութեե և կարողութեե արժան է նշանակել :

Ըստ առաջին . Ըստ այնմ է ինչ կոչել , ըստ որոմ է ՚ի ներգործութեե , և անկոչ՝ ըստ որոմ է ՚ի կարողութեե : Այսու է յերկերից . զի ներգործութեին է կատարեալն : Եւ վայ այն , որ է ՚ի ներգործութեե , է կատարեալ . և որ ՚ի կարողութեե՝ անկատար :

Երկրորդ . Ներգործութեին ամենևին տպաւոր է առ նման կոչել : Հետևի յառաջնոյն . զի է ամ իրօք ներգործութեի , և ոչինչ իրօք ՚ի կարողութեե : Ապա է ամենևին կատարեալ , և ոչինչ իրօք անկատար :

Երրորդ : Ներգործութեն ՚ի կոչի նման տպաւոր , յայնմ հարկի է ամենևին կոչել : Հետևի յերկրորդն անտի . զի յայնմ կարգի է ամենևին ներգործութեե . և ոչինչ իրօք ՚ի կարողութեե :

Յայտնի է հետևեցուցանի և այն , զոր ասէպ յառաջքերկ նշան թուիմաս , թէ ՀՀ փեռակ լրա պէս ենթակայութիւ է չի-րամ փեռակի ամենակատար , ևս չ՚ այնը մի ինչն : Քանզի տեսականն է ներգործութեի տեսականարար տեսակի : Իսկ նիւթեն կարողութեն : Ուստի տեսականն անընդունելի ՚ի նիւթ՝ է ներգործութեի մաքուր չիւրում տեսակի , որով և զբովանդակ ներգործականութեի տեսակն կին պարունակէ չինքեան . և վայ այն է ամենա կատար , և մի միայն :

Զոր-

Յորմուդ. Ըսպ այնմ առնէ ինչ, ըսպ որոմ է՝ ի ներգործումն, և ըսպ այնմ էրէ, ըսպ որոմ է՝ ի կարողութիւն: Չի աւետարանին է հետեւեալ ներգործութիւնք: Իսկ կրեալութիւնն՝ ընդունուելն. որ է սեպհական կարողութիւնք:

Հինգերորդ. Կարողութիւնն ուշ կրկին ինչպէն վերածել՝ ի ներգործումն. այլ վերածի յայնմէ գոյողէ՝ ի ներգործումն: Չի վերածեալ՝ ի ներգործութիւն, է ներգործեալ և կատարեալ, որ ընդդէմ է կարողութիւնք:

Վեցերորդ. Ազգ եակ փոփոխելի բաղխանայ՝ ի ներգործումն և՝ ի կարողութիւնք: Քանզի փոփոխի, կամ վերզի սկսանի ներգործութիւն գոլ, որ ինչ էր՝ ի կարողութիւնք. կամ զի դադարի՝ ի գոլոյ ներգործութիւն, որ ինչ էր: Այսպա փոփոխութիւնն լինի, ըստ որում ներգործութիւնն կարողութիւնք կամ՝ ի վերզ գայ, և կամ քառնի: և այսպէս կամ ենթադրի, և կամ առնէ զբաղադրութիւն:

ՊՐԱԿ ԵՐԲՈՐԴ:

Յաղագս առաքիլեան կրօնքն:

Առաքեալն կարողութիւնն է կարելութիւն երևին, որ՝ ի պատճառէ լինէ կարէ արտադրել: Առաւել երկու լինէ ցուցանէ: Մի՝ զանընդդիմութիւնն՝ ի կողմանէ երևին. և երկրորդ զներգործականն կարողութիւնն՝ ի կողմանէ արարչական պատճառ այլոց երևի: Արդ խնդրի, թէ յումմէ՞ յերկուց ըստ ինքեան նախ պարտ եղէ առնուլ զկարելութիւնն եակի. յանընդդիմութի՞ն, եթէ յամենակարողութենէն ոչ՝ որ է քաւն և ըստ ինքեան պատճառ եակի:

Եպիկուրեան :

Լսեն ասի բացարձակապէս և նախնաբար կարելի, յանընդդիմուրեն առգոլն. իսկ երկրորդաբար, և ըստ նկատման, յաճախելին ամենակարօղն: Ա յայդ դնեն ոչն Թովմաս * : Յուցանի առաջին մասն : Հակադրելոց է հակազրեալ պատճառ. իսկ որդ անկարելի բացարձակապէս և նախնաբար՝ ոչ ասի լինչ յայնմանէ, զի ոչ կարէ լինիլ յայդ • այլ առաւել ասի, թէ ոչ կարէ լինիլ յայդ, զի ընդդէմ է նմա, թէ լսկ : Ապա և կարելի նախնաբար բացարձակապէս և՝ ի ներքուստ ասի լինչ յայնմանէ, զի ոչ է նմա ընդդէմ, թէ լցէ : կամ զի յիմացման իւրում ոչ՝ ի ներքս ձգանէ զհակառակն • ոչ գոլ և ոչ գոլ : Ասի կարելին սահմանի, որում ոչ է ընդէմ լինիլ : կամ ըստ արհատատէլն, յորոյ՝ ի դնելն ոչինչ անհնարին հետևի : Ասով և փիլիսոփայք՝ ի վեր ձառանգել իւրեանց, արդեօք լցէ լինն կարելի թէ ոչ, ոչ այլ լինչ դիտեն՝ բայց զայն՝ թէ արդեօք ընդդէմ լցէ այնմ լինիլ :

Յառաջոն բանիւ ոչն Թովմայի : Եթէ ապաւոր լինչ կարելի՝ առանձինս վերայն՝ զի կարէ լինիլ յայդ, ոչ գոյր մեկնել, թէ զիարդ ոճ լցէ ամենակարօղ : զի ըստ այսմ՝ առաջեալ լինէր ամենակարօղ, վերզի կարէ զայդ՝ զոր կարէ : Ասոյն (բայց յայնմանէ զի լինէր ծագրական լինն չքնան) յայդ միտ՝ միտպէս լինէր ոճ ամենակարօղ, թէպէտ և առաւուց՝ քան զոր այժմ, լինէր կարօղ : որ յայտնապէս է անտեղի : Ապա ոչ յամենակարողութենն այ՝ իրք ըստ ինքեան նախ ասին կարելի, այլ առաջել՝ ոճ ասի ամենակարօղ, զի կարէ զամենայն բացարձակապէս կարելիս. իսկ բացարձակապէս կարելիք ասին, որք յիմացման իւրեանց ոչինչ հակադրեալ էակի՝ ի ներքս փակեն : Արդ ասէ ոչն Թովմաս, թէ ոչինչ հա-

* ա. Տ. կա. ՅԵ. պրճ:

կագրել բանի հակի, բայց միայն ոչ են : Վա՜ ու-
րոյ բացարձակ անկարելիքն են, որք՝ ի՛ներքս
ածեն զգալ և ոչգալ միանգամայն : Իսկ որք ոչ
՝ի՛ ներքս ածեն զգալ և ոչ գալ միանգամայն,
բացարձակապես են կարելիք : Եւ ըստ այսմ
օրինակի եթող հրեշտակին հուսկն զամենակալու-
ղուեցին ասել . ա՛ր փոքրանայ՝ ասէ, առ չեմ
բան . յո՛ որ ինչ միտք ընկնուն, և սիրեմ ուն՛ել
զբան հակի : Ջի ըստ սկզբն Թուղմայի, * որ ինչ * ա. մ. կա.
պարտուն զհակառակն՝ն, ու հուն լինել բան. զի ուինչ ին. պ. ա:
հմայուն՝ն կուն զայն ընդունել :

Երկրորդ սման յայտ է : Ջի ըստ արհատոտե-
լն . ՝ կրկնակի առն ինն կարելն. բացարձակա * ե. համա
ապէս, զի ոչ ընդդէմ է նմա գալ. և նկատմամբ, բնաբան՛՛.
զի հարկ լինիլ՝ի պատճառէ : Ալ ուծ է պատ
ճառ ամ էից : Ապա յայնմանէ առեալ լինի
ը նկատման կարելութեն հակի :

Հարկեցես. կարելութեն ասի յայնմանէ,
յորոյ՝ի բառնելն՝ բառնի : այլ՝ի բառնիլ ամե
նակատարութե ոչ լինելն կրկ կարելն : ա՜
պա յայնմանէ ասին անհրաժար կարելն :

Պատասխանեմ զանազանելով զփոքրագոյնդ.
ոչ լինելն կարելն, բացարձակապէս՝ ուրա՜
նամ. ըստ նկատման՝ ընդունիմ : Քանզի ասէ
ին բացարձակապէ կարելի՝ ու ըստ կարելին. ու ըստ
պատճառաց ինչ, այլ միայն՝ի բազապանութե եղելոց. որ
ու էն ինձանց հակառակ : ասէ սկզբն Թուղմաս * : * ա. մ. կա.

Սահմանեցես. որինչ ոչ կարե լինիլ, ոչ է կարե- նե. պ. փ.
լն : այլ՝ի բառնիլ ամենակատարութե, ոչ կարելին առ փ: ա
լինիլ կրկ : ապա ոչ լինելն կարելիք : խոխա. պ.
Պատասխանեմ զանազանելով զփոքրագոյնդ. ա. առ ա:
ոչ կարելն լինիլ կրկ, յիւրեանց կողմանէ, ու
բանակ. առ՝ի չգոյէ պատճառէ, ընդունիմ :
Ջի յայդմ անկարելն դրուելն, ասացեալ լի՜
նելր զայ, ոչ գոլ ամենակատարուլ, զի ոչ կարելր
զնամ. այս է, զնամ բացարձակապէս կարելն :
ապա տակաւին լինելն ը ինքեան կարելն :

Սահմանեցես. Հակն յայլմէ՝ ոչ է կարելն
յիւրմէ, այլ յայլմէ : Իսկարդ ամ հակք բաց

յայ, են հակք յայլմէ. ապա ոչ են կարելի յինքեանց:

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ. ոչ է կարելի յիւրմէ, զի ինչ յինքենէ՝ ընդունիմ. զի ինչ բացարձակապէս՝ ուրանամ: Զի զբանէ հակի է գոնէ կարել լինիլ: քանզի հակին ասի 'ի գոլոյ: Աւասիկ ամ հակ յիւրմէ հուիք առանց այլ ամ նկատման՝ ունի, զի ոչ ընդէմ ինչ նմա լինիլ. կամ զի յիւրմէ կոլմանէ կարելի լինել:

Պնտ ինչ ես. ամ կատարելութիւն է յայ: Այլ կարելութիւն իրաց է կատարելութիւն ինչ:

Ապա ուրեմն է յայ:

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ. ամ կատարելութիւն է յայ, իբր 'ի պատճառէ արարչէն նր 'ի գոյանալն, ընդունիմ. իբր 'ի տեսակէ՝ յարանուանողէ զայն կարելի բացարձակապէս՝ յատուկ քան զներգործութիւն գոյանալն, ուրանամ: Եւ առ փոքրագոյնդ: կարելութիւնն է կատարելուն ներգործութիւն գոյոյ յիւրում, ուրանամ. կարելի, ընդունիմ: և ուրանամ զհետևութիւնդ՝ ընդ առնեալ զանազանութիւնս: Զի թէպէտ ամ է արարչական պատճառ, զի կատարելութիւնն կարելի՝ լինելոյ ներգործութիւն. բայց կարելութիւնն նր ոչ է պատճառ արարչական. զի այս կարելութիւնն՝ ոչինչ գործ ներգործութիւն ցուցանէ յիւրում: Այլ և ոչ պատճառ տեսական, յարանուանող զնա բացարձակապէս կարելի. զի զայս ունի յիւրոց հակառակից:

Ասիցես. պարտ է դրական յարանուանութիւնս առեալ լինիլ 'ի դրական տեսակէ ինչ: Իսկարդ գոլն կարելի, ոչ է տոկ բացատական յարանուանութիւն, այլ դրական: զի գոլն կարելի հաւաքրն անկարելոյ: իսկ անկարելին է բացասական ինչ, որում ոչ հակադրի՝ թէ ոչ դրական: Ապա գոլն կարելի պարտի առեալ լինիլ 'ի դրական ինն տեսակէ: Այլ հուիքն առեղծուածոյ յատուկ քան զլինելն՝ ոչինչ ունի դրական:

հան: Ապա ոչ յայնմանէ յարահոսանի իրն կա-
րելի: այլ լաւագոյն է ասել կարելի 'ի կարո-
ղութենն այ՝ յորմէ կարէ արտադրիլ:
Պատասխանեմ. մարթ է ընդունիլ, թէ կա-
րելին ինչ յարահոսանուն դրական. թէպէտ
և երբեմն է պակասական. ոյզ յորժամ ասի. այն
որ գոյ՝ կարէ ոչ գոլ: բայց սակայն կարելն գոլ՝ երևի
լինիլ եղը դրական: Աստի տուեալ զայդ, զա
նազանեմ զվեծադոյնն. պարտ է դրական յա-
րահոսանութենէ՝ առեալ լինիլ 'ի դրական առ-
ակէ, ներգործութենէ եդելոյ միշտ՝ ուրանամ
'ի դրականէ գոնէ կարելւոյ՝ ընդունիմ: Արդ՝ ե-
ուէ իրին՝ և գոլն իրին՝ յառաջքան զլինիլն, են
դրական լինչկարելի. ոյզ և յայտ է: Ապա կարեն
հինիլ զդրական յարահոսանուէ կարելւոյ:
Արինիցես. կամ վ՚ն այն են իրք կարելի, զի կա-
րեն արտադրիլ յոյ. կիմ վ՚ն այն ոճ կարէ ար-
տադրել զիրս, զի են կարելի: անմարթ է ա-
սել զյետինն. ապա թէոչ՝ կարողութենն այ լինել
կախեալ 'ի կարելւութենէ իրաց: Ապա պարտ է
ասել զառաջինն:
Պատասխանեմ թէ և ոչ միանգ ասի յատկապէ:
Այլ զդուշապէն և պարտ է ասել ընդ այլն
թովմայի *, թէ ոճ է ամենակարող. վ՚զի կա- * ա. հ. կո.
րող է արտադրել զոմ բացարձակապէս կարելի ես. պ. ֆ.
իրս: և կարող է արտադրել զոմ բացարձակա
պէս կարելի իրս. զի է ինքն գոլն ենթակայա-
ցող, անհուն, որ յառաջագոյն ուսի յինքեան
զբովանդակ գոլոյ կատարելւոյ: Իսկ իրքն են
բացարձակապէս կարելիք, վ՚զի յինքեանց ոչ են
ընդեմ: Որով օրինակաւ ոչինչ կախումն դնի ոյ
'ի ստեղծուածոց, այլ ստեղծուածոց առ յոյ-

ՊՐԱԿ ԶՈՐՐՈՐԴ։

Յաղագս հնազանդական կարողութեան։

Կարողութիւն հնազանդական՝ սեռօրէն սահմանի. կարողութիւն ստեղծուածոյ՝ առ՝ի ընդունիլ յոյ զներդործուն գերազանցեալ քան զկար բնութիւնէ։ Արդ՝ քանզի կրկնակի կարողութիւնն ասի առ ներդործութիւն, ներգործաբար՝ և կրաւորաբար, ինդրի նախ՝ թէ արդեօք կայ՞ ի ստեղծուածս հնազանդական կարողութիւն կրաւորական, որով զվերագոյն լինէ քան զկար բնութիւնէ կարօղ իցէն ընդունիլ յոյ։ Երկրորդ, արդեօք կայ՞ ի՝ նոսա և հնազանդական կարողութիւն ներգործական, որով զօրութիւնն նոցա ներգործական կարիցէ վերանալ յոյ առ վերագոյն լինէ քան զկար ստուորական։ Ջերկաքանչիւրն ցուցցուք եղբակացութիւքս՝ որ զկնի։

Ա. Առաջին եղբայրութիւն։

Ի՝ ի ստեղծուածս հնազանդական կարողութիւն կրաւորական, առ՝ի ընդունիլ յոյ ներգործուն գերազանցեալ քան զկար բնութիւնէ։ Եզբակացութիւնս յայտ է՝ ի հաւատոյ. որ ուսուցանէ, թէ ած՝ ի ստեղծուածս առնէ իրս լինել՝ որ՝ ի վեր են քան զկար բնութիւնէ. որպիսի է յարութիւն մեռելոց, հեղումն գերբնական ողորմութեանց. և այլն։

Ցուցանի բանիւ սրբոյն Թովմայի * ։ Որպէս զօրութիւնն ինչ ներգործական՝ է բարձրագոյն, այնպէս զնեղութիւնն ինչ հոգեկանն՝ է բարձրագոյն քան զնեղութիւն մարմնաւոր. զի հոգին կարօղ է՝ ի հոգւոյ առնել ոսկի՝ խառնուրդ այնց փորձուց, զոր արուեստն առնէ փակառայ։ Եւ յայտնի է, զի իբր ինչ է՝ ի կերպարանս առ գանազանս, ըստ յարաբերութեանն առ գանազան

* Ք. Ա. յա գաղափարութիւն. ա. ա. առաքել։

առանօր : Իսկարդ զօրութիւն ածային և բարձրա
գոյն քան զամ զօրութ բնական : Ապա առեղծ-
ուածին ներբոյանկեալ նմին՝ նկատմամբ նր և՝ ի
կարողութե առ՝ ի ընդունել՝ ինմանէ զներգոր
ծութիս ինչ՝ որք՝ ի վեր են քան զկար բնութե :
Ե- սա ասէ աբեն Թովմաս , Լուի կարդալ հնազան-
դութիք , ըստ այնմ որ ամ արարած հնազանդի արարչին :
Աստի ասէ * , թէ Յիւսափանչիւր սրեղծուածս մը * տ. Ը. կո-
պածի լրիւն կարդալիք յուսարական . մի՝ բազդատութիք ճա. առ
առ բնական առանօր , և դեռ ևս՝ բազդատութիք առ ա-
ռաքին առանօրն , որ կարօղ է զներսփանչիւր սրեղծ-
ուածս վերածել՝ ի ներգործութիւն ինչ բարձրագոյն քան
զներգործութիւնն , յոր վերածի բնական արարողա-
և զսա լուծմի՝ կարդալիք հնազանդութիւնն՝ ի սրեղ-
ծուածս :

Ընդարձակեա . ի բնական իրս ոչինչ է գերբնա-
կան . այլ կարողութիւն այն լինէր գերբնական
ասել ոչ գաւանի :

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ .
իւրս բնականս ոչինչ է գերբնական , ներգոր-
ծութիւ բնապէս եղեալ այսպիսի , ընդունիմ .
՝ի կարողութե , ուրանամ : քանզի բնութիւն է
՝ի կարողութե առ կարդ գերբնական :

Ախտիցեա . պարտ է կարողութե լինել նոյնա
սեռ ընդ ներգործութե . այլ ոչինչ իր բնական
է նոյնասեռ ընդ գերբնական ներգործութե .
ապա չիք կարողութի առ այն :

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ .
պարտ է կարողութե լինել նոյնասեռ ընդ ներ-
գործութե . ընդ իւրն , առ որ իւր առ իւր պատ-
շաճեալ կատարելութե դիմի , ընդունիմ . ընդ
այլս , առ որս ոչ դիմի , այլ՝ սրոց ոչ ընդդիմա-
նայ միայն , ուրանամ : Ընդ կարողութիւնն հնա-
զանդական ոչ յուզանէ զէական կարդ առ այն-
պիսի ներգործութիս առաւելեալս քան զկար
բնութե . այլ սոսկ զանընդդիմութի առ ըն-
դունելոյ զայնս յայլ :

Յայտնի իմանամք , թէ կարողութիւնն հնա-
զանդական ոչ է իրապէս զանազանեալ՝ ի բնա-

կանէն. այլ է նոյն իսկ էակութեան բնական կազմուածքը, իբր բաղադրեալ առ ածն. ըստ որում ոչ է նմա ընդդէմ ընդունիլ ինչ այլ՝ ի վերջոյ զկարգ բնութեան:

Երեսուն եղբայրութիւնն:

Ո՛չ է՝ իստեղծուածս հնազանդական կարողութիւն ներգործական՝ ի գործել զգործս դերասանցեալս քան զկար բնութիւնն՝ առանց յատկութեան ներքինն զօրութիւն:

Ընդհակառակն է ընդդէմ արդեաց բանիմաց, որք երկուս հնազանդական կարողութիւնս կացուցանեն՝ ի ստեղծուածս: մի՝ կրաւորական, առ՝ի ընդունիլ զոր ինչ կամիցի տալ նոցա ած: և միւսն ևս ներգործական, առ առնելոյ՝ զոր ինչ նոքօք առնել կամիցի ած: այնպէս՝ զի ենթադրեալ միայն զկամս այլ, կամ զգործակցութիւն նոր արտաքին, առանց յատկութեան զօրութիւնն՝ հնար լիցէ նոցա ներգործապէս արտադրել զհուր, նա՝ և զինուհս իսկ, մանաւանդ թէ գործիքապէս ստեղծանել ևս զամենայն հրեշտակս. քան զոր ոչինչ անստեղն: Զի ունի քաջ հաստատուն սկիզբն [* ա. է. խ. Թուիմաս *. Ուրեմն էր փոխանակ փոխեալ սիզիմա-] [ճն. պ. ա. կան էրսց. ուստի յայլ պիտոյանէութիւնի նկատմամբ բացառեալ ինձ ներքոյ ածութեան, յոր չէ ունակ է ըստ ինքեան յարիլ. և սակայն փան պայն ոչ կարէ, երկո՛ի՝ չէ ունակ չերմացուցանել, երկո՛ի՝ չէ ունակ ի հրոյ:

Յուցանեմ. կրկնակի կարէ մեկնիլ այս հնազանդական կարողութիւն ներգործական: Դա՝ ունի թէ լիցէ նոյն էակապէս ընդ բնական ներգործական կարողութիւն ստեղծուածոյ: Երկրորդ՝ ունի թէ լիցէ այժ իմն յատկեալ՝ ի զօրութիւնն բնական, երեալ յայմ ստեղծուածս՝ իբր հաղորդութիւնն ինչ ածային ամենակարողութեան: Երկրորդն է յայտնի առանց հիման. և առաջինն, ընդդէմ: Ապա ոչ գտանի այսպիսի հնազանդական կարողութիւն ներգործական: Ամեն ա-

պոյնս

պոյնս բովանդակիլ զհաւասարել բաժանումն եղանակաց մեկնելոյ զայս հնազանդական կարողութիւն ներգործական. զի տուեալ լինի ըստ հակադրեալ անգամոց, որ է՝ գոլ նոյն ընդ բնական կարողութեանն, և ոչ գոլ նոյն։ Իսկ փոքրագունին առաջին մասն յայտ է։ Քանզի ոչինչ փաստ կամ վկայութիւն ունիմք, թէ ած հաստատեալ իցէ՝ ի սահմանածս զայս զօրութիւն՝ գերազանցեալ քան զպայման բնութեանն։ այն զի զօրութիւնն այն լինէր գերբնական. զի տուեալ լինէր առ գործ գերբնական։ լինէր և անհունզի առ անհունս ձգիւր։ իսկ ովոք այնպէս անմիտ իցէ, մինչև յամ սահմանածս դնել զօրութիւն գերբնական և անհուն։

Յուցանի երկրորդ մասն փոքրագունին. թէ այս հնազանդական կարողութիւն ներգործական՝ ոչ կարէ լինիլ նոյն ինքն բնական զօրութիւնն սահմանածոյն, ըստ որում նովաւ կարօղ է ած զլնարդ և իցէ գործ գործել։ Քանզի ընդդէմ է, թէ իմն իցէ ներգործական կարողութիւնն նկատմամբ գործոյ, առ որ է՝ ի սոսկ կրաւորական կարողութեան։ Այլ յամ բնութիւն է՝ ի սոսկ կրաւորական կարողութեան հնազանդականի, նկատմամբ գերբնականաց։ Ապա ընդդէմ է թէ բնական ինչ իցէ ներգործական կարողութիւն գերբնական գործոց։ Մեծագոյնս յայտ է յաւուածէ անտի. Ըստ այնմ ասանէ ինչ, ըստ որում է՝ ի ներգործութիւն։ և ի՛ր, ըստ որում է՝ ի կարողութիւնն։ Ապա որինչ է՝ ի սոսկ կրաւորական կարողութեան նկատմամբ գործոյ ինչ, ոչ է՝ ի ներգործական կարողութեան՝ նկատմամբ նոր։ Իսկ փոքրագոյնս յայտնի է յերեքից։ քանզի գերբնական ասի, որ՝ ի վեր է քան զբնութիւն. այլ՝ ոչ պարունակի ներգործութիւն՝ ի բնականս իրին. այլ՝ թէ աւելի, ի կրաւորական կարողութեան. մանաւանգ՝ ի հնազանդականն։ Այլ զայսցանէ ձոխագոյն ևս ած առնէ։

Առարկեցես. ներգործական կարողութիւնն սահմանածոյ այնպէս հպատակ է ած, որպէս

կրաւորական կարողութեն նր : Այլ վ՚ այսը
հպատակութեէ՝ կարողութենն կրաւորական կա
րէ ընդունիլ զներգործութեան եղեալս ՚ի վե
րոյ քան զբնութէն : Ապա և ներգործականն
կարէ առնել զգործս եղեալս ՚ի վերոյ քան զ
բնութիւն :

Պատասխանեմ ուրախալով զհանգիստութենդ ·
քանզի առ ՚ի ընդունիլ կրաւորական կարողու
թէ զներգործութէն , ոչ է հարկ լինիլ ՚ի ներ
գործութէ , այլ առաւել պարտ է նմա լինիլ
պակասեալ յայնմանէ : բայց առ ՚ի առնել զ
գործ , պարտ է թէ լցեալ ՚ի ներգործութեան
նկատմամբ նր : Արդ բնութէն պակասեալ է
յամ գերբնական ներգործութէ : ուստի ոչ է
ընդդէմ , թէ զներգործութիւն լինչ գերբնա
կան ընկալցի յայ : բայց ընդդէմ է ամենևին ,
թէ զօրութեամբ իւրով արտադրեսցէ զգործ
գերբնական :

Առիսիցես · պարտ է արդարև սկզբնական զօ
րութէ յատուկագոյն պարունակել զգործն , այլ
ոչ գործիքականին : Ապա յայդմանէ ոչ է ընդ
դէմ ստեղծուածոց ունիլ զօրութէ գործ
իքական , որով կարօղ լցէ ած առնել նոքօք
զամ գործս , և զգերբնականս :

Պատմնեմ զանազանելով · ոչ է պարտ գոր
ծիքական զօրութէ յատուկագոյն պարունակել
զգործն , ըստ իւրոյ տեսակի , ընդունիմ · ըստ
չարժութենն հաղորդելոյ ՚ի սկզբնական պատ
ճառէն , ուրանամ : Լուծումն է սրն թով
մայլ * : Եւ նոյնպէս զանազանեմ զհետևութի
ոչ է ընդդէմ ստեղծուածոյ՝ ունիլ առ գործս
լինչ զօրութէ գործիքական , յինքեան բնաւո
րեալ , ուրանամ · յայ ընկալեալ՝ որով վերանայ
ընդ առնելն սմ նովաւ , ընդունիմ : Արդ՝ ըն
դունիմ , թէ կարօղ է ած վարիլ ստեղծուա
ծով՝ իբր գործեօք , առ գործս գերազանցեալս
քան զբնութէ · ոչ զի բնաւորեալ է ՚ի ստեղծ
ուածս զօրութէն լինչ առ այնպիսի գործս , ոչ
դնեն հակառակորդք · այլ վասն ած զօրութէ
լինչ

* Ֆ. Խ. Ի. Ֆ. պ. Ֆ:

ինչ՝ առ հպեղոյ գործիքապետս յայնպիսի գործս՝ շնորհէ նոցա: Քանզի գործիք ոչ հալին՝ ի գործ սկզբնական պատճառի, բայց եթէ զօրութիւք բռնեցելով՝ ինմանէ. ոյք ցուցաք՝ ի բնաբա-
նութիւն՝ ի ձգտեալն զգործեաց:

Երրորդ Եղանակութիւն:

Սահմանեալ ասացաք են՝ ի կրաւորական կա-
րողութիւն հնազանդականի, վերանալոյ յայ-
յաւելեալ ինն զօրութիւք՝ ի գործս որք՝ ի վեր
են քան զկար բնութիւն:

Ընդհակացութիւնս յայտ է, նախ՝ ի հաւատոյ. որ ուսուցանէ, թէ կարողութիւնք բանական ստեղծուածոյ՝ են ներգործութիւք վերաւեալ գերբնական ունակութիւք, հաւատով, յուսով, սիրով, և լուսով փառաց՝ առ գերբնական ներ գործութիւս: Երկրորդ յայտ է յառաջնոյ եզրա-
կացութիւն: քանզի կրաւորական կարողութիւն հնազանդական հայի յԱծ, ոչ միայն ըստ որում է սկիզբն գոլոյ, այլև ըստ որում է սկիզբն գոր ծելոյ: ապա հնար է նմ զկատարելութիւն ինչ եթէ գոլոյ՝ և եթէ գործելոյ, մեծ քան զբնա-
կանն՝ ընդունիլ՝ ինմանէ: Երրորդ հաւաքի յե-
բևելոցն՝ ի բնութիւն: քանզի տեսանեմք՝ ի ստո-
րինն արարօղս. զի կարեն ընդունիլ զզօրութիւն ինչ՝ ի վերնագոյն արարողաց, վերանալ նովաւ առ հպեղոյ՝ ի գործ այնպիսի արարողաց: ոյք՝ ի մարդն բաղձանքն զբռնայական՝ ի կցորդութիւն ըստ բանին՝ հալորդի բարոյական առաքինութեց, որով բաղձայ ըստ բանի: և կարծողականն՝ ի կցորդութիւն ըստ լմացուածս, ի մանուածոյս առնէ զանկատար ինն տրամաբանութիւն. ոյք նշանակէ սբն Թովմաս: Ապա ոչինչ արգելու՝ և բնական արարողաց ընդունիլ յառաջին արարողէ զզօ-
րութիւն ինչ մեծ քան զնիւթեանց բնականն, վերանալ նովաւ՝ ի գործս, վերագոյնս քան զնիւթեանցն:

Այդ՝ այսմ կրկնակի հնար է լինիլ: Նախ ան-

ցաւոր

ցաւոյ շարժութիւն · ոչ գործիք վերացուցանին
'ի սկզբնական պատճառէ : ըստ այսմ ջուրն 'ի մկր
առութենէ վերանոյ յարտադրել զինարհս գործի-
քան : Երկրորդ մնացական ունակութիւն , որով նեք
գործական կարողութեան առեղծուածոյ 'ի կոպա-
րի առաւակացուցիչ առարկայի վերանոյ առ ա-
ռարկայս լինել , յորս ոչ կրկին հալիլ բնաւին · ոչ
առեղծեալ իմացութեան լուսով փառաց վերանոյ
'ի տեսանել զնա՝ զոր ոչ կարէ բնաւին :

Խնդրի , թէ արդեօք այսոքիկ երկրորդ օրինա-
կաւ հնար էին եմ կենսական կարողութեց վերա
նալ յինչ և էին կենսական ներգործութիւնս · ոչ
աչօք 'ի լսել · ականջաց 'ի տեսանել · կամաց
առ իմանալ · և այլն :

Պատասխանեմ, անհնար է : Քանզի կարողութիւն
կենսական տեսակացուցանի յիւրմէ ներգոր-
ծութէ · և վ՞ այն եթէ մի կարողութիւն լինէր
ակիզբն ներգործութէ այլոյ , փոխէր զէութիւն ·
և այսպէս՝ լինէր և ոչ լիներ այնպիսի կարողու
թիւն · որ է ընդդէմ : զոր օրինակ՝ եթէ հնար
էր ունկան տեսանել , աչ էա էր ունկն , այլ
ականն · ուստի աչ ունկն էր որ տեսանէր՝ այլ ակն :
Ապա ընդդէմ է , թէ ունկն այնուիկ զօրութէ
որով է ունկն , զինչ և յառէլոյն 'ի վերոյ , վե-
րանայցէ 'ի տեսանել : Այլ զայսոցանէ ճոխա-
գոյն էա ասացանք :

ԽՆԴՈՒՐ ԵՐԿՐՈՐԴ.

Յաղագս էակի ըստ ինքեան.

Աղագս էակի առհասարակ՝ մտածի, նախ թէ պինչ և քանիսատիկ լցէ: Երկրորդ զնմանէ հայեցի ի սաորակայս, փաղանուանակէս՝ թէ համեմատանուանաբար: Երրորդ զի արդ բաղադրեցի չէութենէ, և ի գոյութէ: Չորրորդ, պինչ լցէ էնթակայութիւնն, էնթադրեալն, և անձն: Ասասի զայս խնդիր բաժանեալք՝ ի չորս սրակս, ձառել նախ զպինչութէ, և զպէսպէս բաժանմանց էակի: Երկրորդ զփաղանուանութէ, կամ զհամեմատանուանութէ էակի՝ հայելով՝ ի սաորակայս: Երրորդ, արդեօք էութեն և գոյութէ զանազանի՞ն՝ ի սեռզեալ էակս: Չորրորդ զէնթակայութէ, զէնթադրեցեալ, և զանձնէ:

ՊՐԱԿ ԱՌԱՋԻՆ.

Յաղագս ԻՆ պինչ, և փանիպափՒ ինչ էին. և պիտոյ ինչ առաջին ծանուցեալ:

Անգլ առաջին սկիզբն ամ գիտութէ է սահման առարկայի նորա, իսկ և իսկ՝ ի սկզբան համարնաբան նութէ խնդրի, թէ պինչ լցէ էանն: Այս խնդիր ոչ է յոյժ մթին. վի ոչինչ է յայտնագոյն քան զէանն՝ ի հասարակի. թէպետ և նուրբ վիճաբանութիւնք՝ զոր առնեն զնովաւ գիտունք, են գժուարին յոյժ:

Էակն

Լ ակին ասի ցնէ, կամ ՚ի գուշ: Վա՛զ ըստ այնմ ասի իմն էակ, ըստ որում բազդատի առ գոլ: Եթէ ունկցի միայն զգոլ կարելապէս, ասի էակ կարելի: Եթէ ներգործուԹի՛, էակ ներգործական: Յայսմանէ ձայնս էակ՝ կրկնակի առեալ լինի: Մի՝ իբր ընդունելուԹիւն էական բայիս եմ. և յայնժամ ցուցանէ զներգործուԹիւն գոլոյ. կամ զայն՝ որ է: ոմն՝ ուրուն նշանակէ զայն՝ որ ներգործուԹի՛ սկսէ: Երկրորդ առեալ լինի առանձանաբար, կամ իբր անուն. և յայնժամ նշանակէ զնոյն՝ որոյ է գոլն, վերացուցանելով ՚ի գործածուԹիէ գոլոյ. ոմն այլ անուանք նշանակեն զնոյս՝ կամ զէուԹիս՝ հրաժարեցուցամբ ՚ի գոյուԹէ. որպէս, մարդ, քար, և այլն: Յայս միտ առեալ լինի աստէն էակն: Եւ ենԹադրի ընդ սմին Թուականն. այն, որոյ ներգործուԹիւնն է գոլ: ՚ի սահմանի աստի մակաբերի բաժանումն նորա:

Ասաւ բաժանի նախ՝ յէակ իրական, և յէակ բանի: Զի կրկնակի հնար է իմիք գոլ. մի՝ յըմբռնման մտաց միայն. ոմն հաւաքաբանուԹեի, և նախադասուԹեի. և առքա ասին՝ էակ բանի: Եւ երկրորդ՝ արտաքոյ մտաց ՚ի բնուԹեան իրաց. որպէս, մարդ, քար: և առքա ասին՝ էակ իրական:

Բաժանի երկրորդ էակն իրական՝ յանստեղծ, և ՚ի ստեղծեալ. կամ ՚ի ստեղծող, և ՚ի ստեղծուած: Զի յայնց որք են ՚ի բնուԹեէ իրաց, որ մանք են յայլմէ. ոմն մարդ, և տունկ. և ընդհանրապէս ամ էնչ՝ որ ոչ է յիւրմէ: Իսկ վա՛զ անհնար է ամի լինել յայլմէ, հարկ է ժամանել առ մի էնչ՝ որ իցէ ըստ էնքեան և յիւրմէ. և այն էակ կոչի Աստ. որ վա՛զ ամի տայ զգոլ, ոչ ընդունի զայն յուսմէ. այլ ասի յինքենէ. մանաւանդ Թէ է ինքն գոլն. ուստի ասի էակ ըստ էուԹեան. իսկ ստեղծուածք՝ միայն ՚ի ըստ հաղորդուԹե: ոմն լոյսն է երևեալն ըստ էնքեան. իսկ գոյնքն են միայն երևեալն, ըստ որում հաղորդին լուսոյ:

Երջ-

Ընդդ , էակն ստեղծել բաժանի ՚ի գոյացուել և ՚ի պատահումն : Զի յայնց՝ որք հաղորդին գոյ ից , և յայ են արտադրեալ՝ ոմանք ունին զգալ յինքեանս . ոչ մարդ , և քար : Իսկ ոմանք յայ լսում . ոչ առաքինութեի , և գեղեցկութեի : Ոչք ունին զգալ յինքեանս , կոչին գոյացութիւ . և որք յայլսում , պատճառանք : Իսկ այս պատահմունք բաժանին յլինն ստորոգութեիս . զորոց Ճառե յաք ՚ի ստուգաբանութեե :

Ոդդորդ , էակն իրական բաժանի յէակ հար կաւոր , և յէակ ներընդունական : Զի յայնց՝ որք ունին զգալ , ոմանք այնպէս են՝ որ անհնար է նոց ոչ լինել . և սոքա ասին հարկաւորք : Իսկ ո մանք այնպէս ունին զգալ , որոց հնար է կորու սանել զայն . և նք ասին ներընդունականք : Բայց քանզի ամ ստեղծուածոյ՝ ՚ի կամիլն ոյ , հնար է ոչնչանալ , և կորուսանել զգալ իւր : Վ այն ամ ստեղծուածք՝ բացորձակապէս խօսելով , ե ներընդունական . և միայն ած է էակ հարկա ւոր : Ա յլ քանզի ած է ամենաբարի , անզեղջ հաղորդե զնւր պարգեւս , ոչ ասէ առաքեալն . վ որոյ գործք ածայինք՝ յոյ կողմանէ՝ են յաւե տենականք : Ուստի և ՚ի մէջ ստեղծուածոց՝ մարթ է զոմանս կոչել հարկաւոր , քան զուրեմն կա խին միայն յոյ՝ որ պահպանէ զնոսա անեղծ : և այսպիսի են հրեշտակք և բանական հոգիք , և որինչ անմիջապէս պահի յոյ :

Ինգերորդ , էակն իրական բաժանի ՚ի հոգե ղէն , և ՚ի նիւթական : Քանզի յայնց որք են , ոմանք ունին զգալ ՚ի նիւթոյն . որպէս՝ հող և ծառն : Իսկ ոմանք ամենևին անիւթ . ոչ ած և հրեշտակք : Հոգին բանակն ը մէջ է երկոցուն . զի երկուս ունի կացութիս . մի՝ ՚ի նիւթոյն , և միւս ևս անիւթ : Ա յս են երեւելի բաժան մունք էակի , յորս պէտք վերածին :

Յաղագս երկրորդի մասին մակապրոյս առելի է , թէ ըստ այնմ ասի էակն առաջին ծանուցեալ , ըստ որում առաջին ծանօթութիւնն զոր խնդացու ցին կերպասորէ զնւրաքանչիւր իրոյ՝ է ծանօ

թու-

թուելեն էակի, և կիմ, թէ այնպիսի իրն է է-
ակ: Ջի ոչ հաստատէ սքեն թուլմաս՝ . իմա-
ցուելի մեր ձանաչմամբ յառաջանայ՝ ի կարուլու-
թէ՝ ի ներգործուելի. և վ՚ այն պարտ է նմա
ակտանիլ յոյնց՝ որք են առաւելք հասարակք,
և շփոթ, է անկատար, յառաջանալով յորոշա
գոյն և՝ ի կատարեալագոյն ծանօթուելիս. որ-
պէս ասի, ա. բնաբանուելէ: Ա յլ ծանօթու-
թիւնն էակի է քան զնայն շփոթ և անկատար.
քանզի ձանաչել կիրն՝ թէ է էակ, և չգիտել
թէ որպիսի էակ իցէ, է անկատար և ասենև-
ին շփոթ ձանաչումն: տպա ձանաչումն էակի
է առաջինն՝ որ լինի յիմացուելէ:

Ա՛ հաստատի յայնմանէ. զի այլ ամ ձանա-
չումն ենթադրէ զծանօթուելի էակի: զի այն-
հնար է իմանալ զլինիլ իրին այսպիսի կիմ այն-
պիսի էակ, եթէ ոչ իմացուելք զլինիլ նր էակ:
տպա ծանօթուելին էակի՝ է քան զնայն առա-
ջին: Վկայէ և փորձն. որով տեսանելիք, զի զա
մենայնէ՝ զոր ըստ իրաց ինչ ձանաչիմք, հաւաստի
եմք՝ թէ են էակք. այլ քազում անգամ ոչ գի-
տեմք, թէ որպիսի էակք իցեն: ոչ ամենեքին
հաւաստի են թէ լոյսն է էակ. այլ ումանք երկ-
մտին, արդեօք գոյացուելիւն իցէ, թէ պա-
տահումն: Ա պա ձանաչումն էակի՝ յառաջէ
քան զայլ ամենայն ձանաչումն:

Ա յլ առ զգուշանալ արժան է. զի կրկին ձա
նաչումն հնար է մեզ ունել զէակէ: մի՝ գիտնա
կան. և՝ խեղամուտ լինելով սկզբանց էակին, և
բաժանմանց, և յատկուելեց, և զանազանու-
թէ նր՝ ի տեսականուելեց մասնաւոր էակաց:
և երկրորդ՝ անկատար և տհաս. որով իմանամք
միայն զէակուելին շփոթ, և իբր զանազանեալ
յոչնչէ: Ա րդ սքեն թուլմաս՝ յառնէն թէ էակն
է առաջին ծանուցեալ՝ ի մէնջ. իսօսի զտհաս և
զանկատար ձանաչմանէն, որով ամենեքին ևս և
կարի լինն տիմամբք իմանան թէ զինչ է էակն, և
զանազանեն զնա յոչ էակէ: Բայց գիտնական
ձանաչումն էակի՝ իմաստնոց միայն պատկանի.

ուստի

ուսում՝ ի սոյն պարապմի դերագոյնն ամ դիտուե-
լիցեյ համարձնաբանուելոյ : Եւ յայս միտ առաց
արիստոտէլ * • Ընդհանուրքն են առաւել դիտե-
ցինք առ խմանալ : յայտ է թէ . դիմանալիքն ձա-
նաչմամբ , որ յակզբունս՝ ի պատճառս՝ և՝ ի յատ
կուելիս ընդմտանել :

* Ա• հոմո
բնաբա՛ :

ՊՐԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ :

Ա՛րդեօք էանն իցէ փաղանուն առ ոչխարայս :

Սացաք՝ ի տրամաբանուելոյ , թէ փաղ-
անուանքն են , որոց անուանն է հասա-
րակ • և բանն անուամբ նշանակելոյ պատ
ձայ յամենեսեան նոյն : Իսկ հա-
մեմատանուանքն են • որոց ա-
նուանն է հասարակ • այլ բանն անուամբ նշանա
կեալ ոչ է պարզայն նոյն յամենեսեան , այլ մի-
այն ըստ նմութ . այ է՝ ըստ համեմատուելոյ ինչ : Ա՛րդ
լինիցի , թէ արդեօք էակն փաղանունն իցէ առ
ստորակայս իւր , թէ համեմատանուն :

Եւ նախ՝ թէ չէ փաղանուն առ էակ բանի , և
առ էակ իրական , յայտ է առ ամենեսեան • զի
էակն բանի ունի զգալ ստուերական , և թե-
րատ : Խնդիրս է միայն նկատմամբ ոչ , և ստեղ
ծուածոց • գոյացուել , և պատահման : Սկսեալ
դնէ , թէ էակն է փաղանուն առ ստոյա ա-
մենեսեան :

ԱՌԱՋԻՆ ԵԼՈՒԱԾՈՒՆ :

Լ ակն ոչ ասի փաղանուանաբար զոչ և զստեղծ
ուածոց • այլ միայն համեմատանուանաբար :
Յայս միտ է արիստոտէլ • ասէ : Լակն ու ասի փաղ
անուանապէս , այլ ոչ առաղն : այս է համեմատա-
նուանաբար * : Սոյնպէս յայտնի ուսուցանէ և
աբեն Թոփմաս * :

Յուցանի նախ բանիւ նորին : Գործն ոչ հաւա
սա-

* Ը• հոմո
բնաբան՛ :
և գիրք• Ը
գլ• Ը :
* Ա• Տ• Խ•
ձ• Ի, ո• Ե :
և յայլ տե
ղիս :

զարեաալ զօրութիւն իւրոյ պատճառի, ոչ միաբան
նի փաղանուանապէս ըլ նիմ: Ա.յլ էակին առեղ-
ծեալ է գործ անառեղծ էակի ոչ հաւասարեալ
նորին զօրութիւն: Ասպա ոչ միաբանի ընդ նմա
փաղանուանաւք: Մեծագոյնս է հաւասարն: Քղի
գործ ինչ յորժամ ոչ հաւասարի զօրութիւն իւրոյ
պատճառի, ոչ ընդունի զնորա նմանութիւնն,
քայց եթէ տկարատարազ, և յոյժ տոորագոյն օ-
րինակաւ. որ է ընդդէմ օրինի փաղանուանց.
որոց պարտ է նոյնօրինակ հաղորդել հասարակ
բանին, յորում են փաղանուանքն: Յուցանի
փոքրագոյնս: Զօրութիւն այ է անհուն՝ իսկ էակն
առեղծեալ՝ հունաւոր ըստ այմ առնականու-
թեց: ասպա ոչ հաւասարի զօրութեան իւրոյ
պատճառի:

Պատասխանիցես. յայդմանէ այսչափ ինչ հե-
տևի, թէ առեղծուածն ոչ միաբանի ընդ առեղ-
ծողին ըստ մասնաւոր բանից. քայց կարէ միա-
բանել ընդ ևս ընդհանրագոյն բանի էակի:

Ա.յլ է ընդդէմ. զի առեղծուածն ոչ հաւասա
րի իւրում պատճառի ևս ի բանի էակի: ապա
և ըստ բանի էակի ոչ միաբանի ընդ նմ փաղա
նուանաւք: Յուցանի առաջարկութիւն: առօրէրն
և անկատար հաղորդութիւնն, և դուշնաքեայ
հետք գոլոյ, ոչ հաւասարի բովանդակ լրութիւն
և ճշմարտութիւն էակի՝ ևս ի բոլոն: այլ էակն
առեղծեալ՝ առ ածայինն էակաւ՝ ոչ այլ ինչ է,
քայց եթէ այսր ամենևին ճշմրտ էակի առօրէր,
անկատար հաղորդութիւն, և իբր հետք ինչ: ա-
պա ոչ հաւասարի նմ և ըստ բանի էակի: Մե
ծագոյնս երևի առոյգ յերկերայ: իսկ զփոքրա-
գոյնս ուսուցանեն սբ գիրք. առէպ յիշատա-
կեն ազ հարք: և ճանաչեն ևս հետևանս փնչե-
ստփայք: Քանզի, ըստ, ֆ. ազ ասէ, ինքն էն.
էս էմ, որ էն: Եւ Իսայ. լե. առեղծուածք ասին
ուչ էփ: ասէ. ամ հիւրանոսփ ուչինչ են, և յուչինչ համա
րնցան նմա: Զի ըստ սբոյն օգոստինոսի * . ուչ չինչը
անուանի այ՝ որ էն, էրէսչ՝ ամ որ ինչ է, գրանիւր առ
նովա խոսփաչիս ուչ է: Որ և գրէ * . սղջատոնն իսկ

* Ինչի ճա
ռաղոսին:
* Գիրք. ըզ
յղիս փաղ
ատին այ.
գլ. ծա:

զնոյն ասել : Ապա գոլն ստեղծականն առ ած-
այնով՝ է իբր առաւելս լինն, և նիւթոյ հաղորդութ
և գոլշնաբերոյ հետք գոլոյ, և իբր ոչինչ:
Յուցանի երկրորդ և այլով բանիւ աբեղն Թով
մայի : Ոչինչ առաւրոդի ժամանց ըստ նոյնոյ ան-
ուանի, և ոչ ըստ նոյնոյ բանի, ոչ առաւրոդի զնո-
ցանէ փաղանուանապէս : Ա.յլ էակն Թէպէտ
առաւրոդի չայ և ղստեղծուածոց ըստ նոյնոյ ան
ուանի, այլ ոչ ըստ նոյնոյ բանի : Ապա ոչ առա-
ւրոդի զնոցանէ փաղանուանայ : Յուցանի փոք
րագոյնս : քանզի բանն էակի առեալ լինի՝ ի
գոլոյ : իսկ արդ գոլն ոչ նոյնօրինակ պատշաճի
Ա.յ և ստեղծուածոց : ապա և բանն էակի ոչ
առաւրոդի չայ և ղստեղծուածոց նովին եղանա-
կաւ : Մեկնի փոքրագոյնս : քանզի եղանակ գո
լոյն այ է, լինիլ ինքն գոլն գերամաքուր, ան-
ընկալ, անհուն, ինքն ինքեամբ, անչափ, յաւի
տենական, աննկատ, և՝ ի պարզուե իւրում ամ
կատարելուեց էապէս բովանդակիչ : Իսկ եղա
նակ գոլոյ ստեղծուածոց է՝ գոլ գոյութիւ՝ կե-
ուէ իւրմէ զանազանեցեալով, և լինիլ էակ հա
ղորդութիւ, չափաւորութիւ, կախմամբ, և ան-
համար կատարելութեց արուեստմամբ և բաց
առութիւ : մինչ զի, ոչ գեղեցիկ նշանակէ պղա-
տոն, ած միայն է գոլ՝ որ ոչինչ ունի՝ ի չգոյէ :
ոչ և սբեն Թովմաս զայս նշանակեաց * : Իսկ * գլ. ե. յա
ստեղծուածն առելն ունի՝ ի չգոյէ՝ քան՝ ի գո- ղագոնա-
լոյ • զի եղև ոչինչ ընդ յաւիտենականութիւն կի, և էու
ասէցին • և՝ ի գոյանալ իւրում, բաղկանայ յան ըն :
համար չգոյից : ոչ մարդն Թէպէտ ունի զգոլ
մարդկային, բայց ունի անհամար ոչգոլս • ոչ
ոչ գոլ հրեշտակ, ոչ գոլ արեգակն, ոչ գոլ եր-
կինք • և այլն : ուստի ղստեղծուածս, (եթէ՝ ի
մանաւանգակականէն առնուաք զանունն՝) պարտ
էր առաւել կոչել ոչէակ՝ քան էակ : վն այսորիկ
յիրաւի ասաց մարգրիէն՝ Թէ ստեղծուածք են
նէր ունին, և յաւիտ համարեալ : Իւ ած միայն (ոչ
վերագոյն նշանակեցաք՝) ասի ուիրապէս էակ
էութիւն ասի՝ որ էն : կիմ ըստ եօթանասնից • նոյն ինքն

ին: ապա ած և առեղծուածք ոչ ունին զգոլնո-
վին օրինակաւ, այլ տարազան յոյժ:

Ասցես. ոչ է ընդդէմ օրինի փաղանունութ,
այլևայլ օրինակաւ հաղորդիլ հասարակ աստի-
ճանի: քանզի կենդանին կարի լինի այլաստարազ
է 'ի մարդն, քան 'յորդւն, կամ յայլ ինչ անա-
ռանն: զի 'ի մարդն է հանդերձ ձրիւ բանակա-
նութ. իսկ յանբանս առանց լինէ այդպիսի ձրւոյ,
և յորդւնն անհատար անկատարութ:

Այլ է ընդդէմ. զի Թէպէտ ոչխարսութին,
որ ոչ ձգի 'ի բանն հասարակ, այլ միայն մտածի
ըստ մակ յաւելեալ տարբերութեց, ոչ բառնայ
զփաղանունութին. սակայն ոչխարսութին, որ
մտածի ըստ հասարակ բանի, ամենևին բառնայ
զփաղանունութին: Ապա քանզի մարդ և որդն
ոչ տարբերին 'ի հասարակ բան կենդանւոյ, զի
միով օրինակաւ ղգան. և ամ զանազանութին նոյն
է ըստ տարբերութեց յաւելելոյ 'ի հասարակ
բանն, ոչինչ են զարմանք հասարակ բանի մնալ
'ինն փաղանուն: Բայց ած և առեղծուածք՝ ոչ
միայն տարբերին տարբերութեք յաւելելով
'ի բան էակին, այլև 'ինոյն իսկ 'ի բանն էակի՝
որ է 'ինն զանազան. ըստ որում յած գտանի
էութիւն, և ըստ ձշմարտութեն. իսկ 'ի առեղծ-
ուածս, միայն հաղորդութիւն, և ստուերաբար:
Եւ նա ասի տիրապէս էակ, զի է ինքն գոլն
ննթակայացօղ. և սա Թերատ, զի միայն հա-
ղորդի գոլոյ:

Յուցանի երկրորդ: Ոչ միաբանին փաղանուա-
նապէս 'ի միում բանի այնք՝ որոց մին հաղոր-
դի այդմ բանի էական կամմամբ յայլմէ: այլ
առեղծուածք հաղորդին բանի էակի, էական
կամմամբ յայլ: ապա ոչ միաբանին փաղանուա-
նապէս ընդ նմ 'ի բանի էակի: Փոքրագոյնս է
ստոյգ: զի էակութեն առեղծուածոյ՝ է հապէս
հաղորդութեն ածայնոյ էակութե, յորմէ կախ
իբր 'ի սկզբնէ իւրմէ, և 'ի գաղափարէ: Ա եկ-
նի մեծագոյնս: քանզի յէութեն փաղանունոյ
է, զի բանն հասարակ հաւասարապէս իշանի-

ցէ առ ամ մանաւորս : ապա ընդդէմ է բանի նոյ , միւսոյն հապէս կախել 'ի միւսմէ . զի փա- կելով յէութեան իւրում զայս կախումն՝ զոր միւսն ոչ փակէ , ոչ դադանի նովին էական եղա- նակաւ առ բանն հաւասարակ :

Յաստատի 'ի սէրն Թովմայէ : Եթէ էակն լի- նէր փաղանուն առ ած , և առ ստեղծուածս . լինէր սեռ առ երկաքանչիւրն . որ է յայտնապէս ընդդէմ արիստոտէլի : Քանզի խակապէս լինէր բնութեի հաւասարակ ած և ստեղծուածոց , մաս- նաւորեալ հունաւորութեբ և անհնութեբ՝ իբր տարբերութեբք : Եւ դարձեալ . առաւել հեռի է ած 'ի ստեղծուածոց , քանէթ ստեղծուածք 'ի միմեանց . այլ վն հեռաւորուե միոյ ստեղծ- ուածոյ յայլմէ , բաւնի փաղանունութենն , ոչ 'ի մէջ մարդոյ ձիոյ , և նկարելոյ : Ապա 'ի մէջ ած , և ստեղծուածոց ոչ դադանի փաղա- նունութիւն :

Յայտնի մակաբերի ըստ սէրն Թովմայի * . Թէ * ա. հ. խ. ոչինչ է փաղանուն ած և ստեղծուածոց . զի նոյն թ. պ. ե. բանք՝ որք ցուցանեն, Թէ բանն էակի ոչ է փաղ- անուն՝ ած և ստեղծուածոց . զնոյն հաստատեն և 'ի վր այլոց կատարելուեց : Վն որոյ՝ որ լինչ աստ զնոյ , և զստեղծուածոց . ոչ իմաստութիւն . արդարութիւն , նախախնամութիւն , և այլն . յոյժ վերագոյն օրինակաւ պատշաճի բարձրագոյն այնմ էակութենէ , քան զպատշաճեալն ստեղծ- ուածոց : Վն այսորիկ դիմնեսիս ոչ արժան հա մարի կոչել զած՝ մերովք անուամբք . և ասէ , Թէ չէ յատկապէս բարի , այլ գեր դան զբարի : և ոչ յատկապէս իմաստուն , այլ գեր դան զիմաստուն : և այլն :

Երեսուն Եւթնորեքն

Լաւն ոչ է փաղանուն և նկատմամբ գոյացութեան և պատահման։

Յուցանի նախ եզրակացութեամբ, զոր վերադոյնդ յառաջբերաք վն առաջնոյն։ Գոյացուն և պատահումն ոչ հաղորդին էակի նոյնիւնակ, այլ՝ այլևայլ օրինակաւ։ գոյացութեանն պարզապես, և պատահումն ըստ իմիք։ գոյացութեանն ը յառաջագոյնի, և պատահումն ը յետնագոյնի։ գոյացութեան առանց կախման և կարգի առ պատահումն. իսկ պատահումն կախմամբ և կարգաւ առ գոյացութեանն։ Եւ դարձեալ. ընդդէմ բանի փաղանուճանց է, միուճն առհմանիլ միւսով։ այլ պատահումն առհմանի գոյացութեան. քանզի առ, էակի էակ, ը է գոյացութեան։ ասա ոչ միաբանի ընդ նմա փաղանուանապէս։

Յուցանի երկրդ բանիւ, որ ղերկոսին իսկ զեզ բակացութեանն ձգդեսէ։ Փաղանուճանք են, որք առհմանին տարբերութեամբ՝ արտաքոյ հատարակ բանի եղելովք։ իսկ համեմատանուճանք են, որք որոշին պէսպէս եղանակօք հաղորդելոյ հատարակ բանին։ իսկարգ՝ էակին ոչ կարէ առհմանիլ տարբերութեամբ՝ արտաքոյ քան զբան էակի եղելովք. այլ միայն զանազան եղանակօք գոլոյ։ ասա ուրեմն ոչ է փաղանուն։ Ա՞ եծ ադոյնս է ասել թովմայի՝։ և յայտ է՝ ի սահմանել փաղանուճանց. զի սահմանին. որոց անունն է հատարակ, և բանն հատասար յամենեսեան։ ուստի ոչ տարբերին՝ ի հատարակ բանի անդ՝ իբր այլ և այլ օրինակաւ հաղորդեալք նմին. այլ միայն յատեղեալ լինն իրօք ի հատարակ բանն։ ոյք կեն դանին ոչ տարբերի՝ ի մարդ և յանասուն՝ ըստ այլևայլ եղանակի գոլոյ յերկաքանչիւրում. (զի մարդ և անասուն նովին եղանակաւ հաղորդին բանի կենդանւոյ և յատկութեց նր. ոյք զգալոյ, ննջելոյ, ուսեալոյ, և այլն.) այլ միայն տարբերին

փ. ա. վանականք. ի ք. ա. ա. պ. գ. ա. ա. ք։

քերի մակյաւէլեալ տարբերուԹիք • ոյ բանս կանուԹը , և անբանուԹը : Իսկ փոքրագոյնս ցուցանի : պարտ է յատկապէս առեալ տարբերուԹեց՝ լինիլ արտաքոյ հասարակ բանի : այլ ոչինչ տարբերուԹի կարէ լինիլ արտաքոյ բանի էակի : ապա էակն ոչ կարէ ունել զտարբերուԹիս : Ցուցանի փոքրագոյնս : քանզի այնպիսի տարբերուԹիւն կամ լինէր ինչ , կամ ոչինչ : Եթէ ոչինչ , յայտ է Թէ ոչ է տարբերուԹի էակի • եԹէ ինչ , ոչ է արտաքոյ բանի էակի • որպէս և յայտ է : ապա էակն ոչ ունի զտարբերուԹիս արտաքոյ իւր : Ըստ եԹէ ամփոփի յածխ և 'ի ստեղծուածս • 'ի պատահումն և 'ի դոյացուԹիւն • այն ոչ լինի մակյաւէլեալ տարբերուիք , այլ պէսպէս եղանակաւ ունելոյ զբան էակի : զի ածխ է ինքն գոլն ամենամանրուր , և լրուեալ գոլոյ • իսկ ստեղծուածք են հաղորդուԹիւնք և գուշնաքեայ հետք : և 'ի ստեղծուածս գոյացուԹիւնն է պարզապէս էակ • իսկ պատահումն ըստ խմիք , կամ եղանակ էակի :

Պատահականիցն ոք ընդ ոկոտոսի • էակն ոչ ամենայնիւ ոչ փակի 'ի վերջին տարբերուածս • ապա Թէ ոչ՝ այնք տարբերուԹիք միաբանէին , և ոչ միաբանէին : ոչ միաբանէին , զի են տարբերուԹիք • միաբանէին , զի լինէին էակք :

Այլ ընդդէմ : զի ոչ ձեռնարկէ կայեսանոս * • յատկուԹիք էակի միաբանին ըստ ինքեան վերջինն տարբերուԹիք : ապա և խմայուն էակի փակի 'ինն : ՀետևուԹիս յայտ է • զի ըստ առիւսոսէլի , յորում են յատկուԹիք , պարտ է Թէ նոյն և հուԹի , կամ են նոքա անբաժան ընկերք : Այլև առաջարկուԹիւնս երևի ստոյգ : քանզի և վերջին տարբերուԹիւնն է մի և ձչմարիտ : Եւ չէ ինչ անպատշաճ , այնց տարբերուԹեց միաբանիլ համեմատանաւնաբար • զի ոչինչ է այնպէս զանազան , որ ոչ միաբանիցի համեմատանաւնաբար ընդ այլ 'ի բան էակի : զի ոչ իմիք հնար է զերծ լինիլ յէակէ • ապա Թէ ոչ՝ լիներ ստակ ոչինչ :

* յղէ՞ ե- ա՞ի ե- ուլեան ։ գլ• Ը:

Երրորդ Եղրայրութիւն:

Նախկին է համեմատանուն առ ստորակայս իւր. եթէ համեմատանուելոյ առաջրուելեան, և եթէ համեմատանուելոյ համեմատուելոյ:

Նա նախ, թէ եակին է համեմատանուն, յայտ է յառաջելոցս: զի ոչ է անուն սոսկ հոմանուն. այլ խորհրդով եգեալ՝ ինչ անակնել զհասարակ բան գոլոյ. և այլուստ ապացուցաք թէ չէ և վիճանուն: Ապա մնայ ասել՝ թէ է համեմատանուն:

Նախ թէ ևս է համեմատանուն համեմատանուելոյ առաջրուելոյ, ցուցանի: Համեմատանուն առաջրուելոյ են, որոց միևն հաղորդի հասարակ բանի՝ յարաբերուելոյ առ գլխաւորապոյն ինչ. ոյն գերն ասի առողջ, յարաբերուելոյ առ մարդն՝ զոր առողջացուցանէ: Նախ արդ առեղծուածն հաղորդի բանի եակի՝ յարաբերուելոյ առ ած, որոյ է հաղորդուն. և ապա առահումն յարաբերուելոյ առ գոյացուն, որոյ է եղանակաւորումն: Ապա եակին է համեմատանուն համեմատանուելոյ առաջրուելոյ:

Այլ թէ ևս է և համեմատանուն՝ համեմատանուելոյ համեմատուելոյ, ցուցանի: Համեմատանուանուելոյ համեմատուելոյ են, որք համեմատուելոյ ևս յարաբերին առ բանն հասարակ. ոյն առ ած, և ալեքսանդր՝ ի բան թագաւորի համեմատանուանան, զի համեմատուելոյ յարաբերին առ գերազանցուն՝ ի աեւուն իւրեանց. քանզի ոյն ալեքսանդր արժանապատուի է քան զայլ մակեդոնացիս, նոյնպէս և առեղծն քան իւրում եղանակի նախապատուի է՝ ի մէջ պաշանաց. և վ այն ասի թագաւոր պաշանաց, որպէս առ թագաւոր մարդկան: Այլ ած և առեղծուածք, գոյացուելոյ և պատահումն՝ յարաբերին համեմատուելոյ ևս առ բան եակի: քանզի ոյ ած ասի եակ, վ զի է ինքն գոլն.

Նոյն-

նոյնոյ առեղծուածք ասին եակ՝ վըզն հալորդին գոլոյ: և ոչ գոյացութենն յարաբերի առ գոլն պարզապէս, նոյնպէս և պատահումն առ գոլն ըստ իմիք: Ապա եակին է համեմատանուն՝ համեմատանունութիւք համեմատութիւն:

Լուծմանք Աշխարհիկ:

Առարկեցես նախ ընդդէմ երկուց առաջնոց եզրակացութենէ: Որ ինչ բերէ զմի իմացումն հրաժարեցուցեալ՝ ի վայրապտութենէ, է փաղանուն. զի փաղանուն է, որոյ է մի անուն և մի իմացումն: այլ եակին բերէ զմի իմացումն հրաժարեցուցեալ՝ ի վայրապտութենէ: ասպա ուրեմն է փաղանուն: Յուցանի փոքրագոյնս: այն իմացումն է մի՝ հրաժարեցուցեալ՝ ի վայրապտութենէ, զորմէ կարեմք լինիլ ստոյգ, մինչդեռ զվայրապտութենէ եմք անտոյգ: այլ կարեմք գերազոյն լինչ լինիլ ստոյգ, թէ լոյծ եակ. և անստոյգ՝ թէ լոյծ պատահումն կամ գոյացութիւն: ասպա եակին բերէ զմի իմացումն՝ հրաժարեցուցեալ՝ ի վայրապտութենէ: Մեկնի փոքրագոյնս. քանզի առաջինք ստոյգ էին, թէ հոգի և լոյծ են եակք. այլ երկբայէին, արդեօք գոյացութի՞ք լոյծ են, թէ պատահմունք:

Պատասխանեմ նախ, զանազանելով զմիջոցդ: Փաղանուն է, որ բերէ զիմացումն՝ ի վայրապտութենէ հրաժարեցուցեալ, և հաւասարապէս լիցեալ առ նա, ընդունիմ. և անհաւասարապէս լիցեալ առ նոսա, ուրանամ: Քանզի առ՝ ի լինիլ իմացման փաղանուն, հարկ է նմա այնպէս հրաժարեցուցանիլ՝ ի վայրապտութենէ, որ ի՛ջանիցէ ևս առնն հաւասարապէս, և միով օրինակաւ պատշաճիցի նոյ. զի թէ անհաւասար պատշաճեսցի, բառնի փաղանուն[ու]թիւնն: Ուսում թէպէտ և առաջն՝ երևի բերել զմի իմացումն, ՚ք, վէրաբերեալն առ առաջնովն: բայց քանզի այլապէս մերձեցուցանի դեղոյ՝ և այլապէս հեռացուցանէ, ոչ է փաղանուն: Ապա եակին թէ-

ակտ ըստ իրաց ինչ երևի բերել վասն խմացումն չափոյ ամենևին, և զանապատուհեցս վայրապունից ոչ որոշիչ. այլ համանմանօրէն. ի պայն՝ որ ոչնի զգու. բայց ոչ իշանէ հաւատարապէս առաձ և առ ստեղծուածս, առ գոյացութիւն և առ պատահումն: զի ամէն է եակ լրութիւն, և ինքն գոլն. իսկ ստեղծուածք՝ հակ հայրդութիւն: գոյացութիւնն եակ պարզապէս, և պատահումն եղանակ եակի:

* 'ի գիր» յղեալ հա- ճեմատա- նաւանութիւն էակի. գլ. ե:

Պատասխանեմ երկրդ ի կայեսանոսի *, զանազանելով զփոքրագոյնդ: Եթէն քերէ զփոխանումն խմացումն հրաժարեցուցել 'ի վայրագոյնէ, որոշ և կատարեալ հրաժարեցուցմամբ, ուրանամ. չափոթ, և անորոշ հրաժարեցումամբ, ընդունիմ: Զի էակն ոչ նշանակէ զտեսականութիւն ինչ կատարելոյն էակ հրաժարեցուցեալ 'ի տարբերական կացուցչէ այ և ստեղծուածոց, գոյացութիւն և պատահման. մինչև յայնմ տեսականութիւն և 'ի տարբերական քանէ՝ զոր օրինակ, ձիութիւնն, կերպասաւորիլ երբորդ խմացումն, ոչ 'ի կենդանութիւն և 'ի բանականութիւն լինի խմացումն մարդոյ: քանզի և նոյն իսկ տարբերութիւն ձիութենն է եակ, ոչ և ամ որ ինչ է 'ի յայծ: ասասի չիք ինչ յայծ, կամ 'ի ստեղծուածս, յորմէ հնար եցէ կատարելապէս հրաժարեցուցանել զբան եակի: այլ միայն անկատարապէս, ըստ այնմ որ նշանակէ զատմենայն զինչութիւն, զայ, և զստեղծուածոց. (որք տարբերին 'ի միմեանց պարզապէս,) ըստ որում համեմատին միմեանց ըստ գոլոյ, յորմէ համեմատութիւն ընդունին զեակիպ անուն, ոչ առողջնոյ ցուցանէ միայն զայն որ հայի յատուկութիւն, ըստ որում համեմատի յայդմ նկատման առողջութիւն: Ասասի ոչ առողջն է համեմատանուն, զի միայն նշանակէ զվայրագոյնս իւր իւրց համեմատեալս նկատմամբ առողջութիւն, նոյնպէս եակին է համեմատանուն, զի միայն նշանակէ զվայրագոյնս իւր իւրց համեմատեալս նկատմամբ գոլոյ:

Ա-

Ը. ու ցուցումն պատասխանեմ. ոչ զի կարասցուք լինիլ զերաց ինչ ասոյգ՝ թէ հակ իցէ, և անասոյգ թէ որպիսի հակ իցէ, այսչափ ինչ պահանջի. թէ իմացումն հակինն մի նշանակից բացատրաբար և որոշակի զվայրագոյնս, և զորս ՚ի նմ ունի զեղանակս, թէպէտ և նշանակեսցէ զայնս չփոթ և անորոշ. ուստի ոմն ակռեական յերբաւի ծիծաղի ընդ այս ձեռնարկութիւն իւրոց համախոհից, զի՝ ասէ, երէք շունն ծովային, և շունն ցամաքային լինէին ՚ի քրձի, և մի ՚ի նոցանէ շարժէր, ասոյգ լինէաք, թէ շուն է որ շարժի, բայց անասոյգ, թէ որն արդեօք իցէ, ծովայինն՝ եթէ ցամաքայինն: Եւ առակայն վնաս այնր ոչ ոք ասէր, թէ իմացումն չան փաղանուն իցէ առ ծովայինն և առ ցամաքայինն. զի է սոսկ համանուն: Ապա այն՝ զի կարեմք լինիլ ասոյգ զհատարտակ բանէ՝ մինչ չև եմք ասոյգ զատորակայից նր, ոչ ցուցանէ զնորին փաղանուանութիւն:

Առեալեցեա, եթէ յիմացման հակի փակեալն վայրագոյնքն՝ ևս լուերեայն և չիտոթ, զուսմէ ատորոգիւր հակն՝ ատորոգելին և վայրագոյնքն, ք, ած, և ատեղծուած, գոյացութիւն և ստացուածոյ: Հետևութիւնս է առաւ. ապա և առաջարկութիւն: Ցուցանի հետևողութիւնս: ՚Ի ատորոգիլ իրիք զայլմէ, միանգամայն ատորոգի և ամ ինչ որ փակի ՚ի նմա: Ապա ուրեմն եթէ վայրագոյնք փակեալն յհտոն, զուսմէ ատիւր հակն, ատելն և վայրագոյնքն, ուստի ամ հակ լինէր ած, ատեղծուած, և այլն:

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ. եթէ հակն փոխէր զվայրագոյնս, որոշակի և իբր չաղկապմամբ, ընդունիմ. անորոշ, և իբր զատաբար, ուրանամ: Արդ հակն ոչ փակէ զվայրագոյնս որոշակի և չաղկապմամբ, ոչ զի առ բան հակի պահանջիլ ամենայն վայրագունից: այլ անորոշ և զատաբար, ըստ որում նշանակէ զեղանակ ինչ գոլոյ, որպիսի և իցէ այն: Իսկ յորժամ իջանէ առ վայրագոյնս, ելա

նակին

Ծանկն այն գոլոց, որ էր անորոշ. որոշն ունի յինծ, ոմն 'ի ստեղծուածծ, ունն 'ի պատահումն, և ունն 'ի գոյացութենէ:

Առարկեցես երկրորդ • կատարելապէս ճանաչ ջեմք զինծ ըստ ասոխճանի էակի: Ապա կատարելապէս միաբանի ընդ ստեղծուածոց յայտնի ճան էակի: Առաջարկութիւս յայտ է, քանզի ապացուցեալ ընդ ցուցանելոյ զգոլն ինծ այլոն հանդերձ իւրովք կատարելութիւք: Ապա կատարելապէս ճանաչեմք զինս, մի զինչ կատարելապէս գոյն ճանաչումն կարէ լինիլ՝ քան զսուացեալն ապացուցեալ ընդ ցուցանել: Իսկ հետեւութենէն ցուցանի: Ասոխճան ինծ այնոյ էակի ոչ ճանաչի 'ի մինչ բայց եթէ ստեղծուածովք: Ապա եթէ կատարելապէս ճանաչի, պարտ է նմա կատարելապէս միաբանիլ ընդ ստեղծուածս:

Պատասխանեմ զանազանելով զսուաջարկութենդ • կատարելապէս ճանաչեմք զինծ ըստ ասոխճանի էակի, 'ի կողմանէ ստուգութենէ ճանաչման, ընդունիմ • 'ի կողմանէ խնդրամուտ լինելոյն այնր ասոխճանի, ուրանամ: Քանզի թէպէտ պիտութենէն, զոր ունիմք զայ, և ամենևին ստոյգ • բայց ոչ կատարելապէս ըմռնեմ յէակն ինծ այլոն • և յեղանակն, որով պատշաճ ինչ գոլ • բայց թէ գուցէ բացատութիւք, ըստ որում ճանաչեմք զինծ յոյժ գերազոյն եմ զանահաւ լինիլ էակ, քան զոր են ստեղծուածք:

Սոխպիցես • եթէ խմացումն էակի չնչէ փաղանուն ինչ, և ստեղծուածոց, ոչ նմանք իրօք հնար է մեզ խմանալ զէն ինծ այլոն: Հետեւումն է ստուտ, ուրեմն և առաջարկութենն: Յուցանի հետեւողութենս • ամենայն խմացումն, որ ի մանի 'ի մինչ, պարտի երևիլ յերևակայման ստեղծուածոց: Այլ եթէ ստեղծուածն ոչ միաբանէր փաղանուանոյ ընդ ինչ 'ի բան էակի՝ էն ինծ այլոն ոչ երևէր յերևակայման ստեղծուածոց: Ապա ոչ նմանք իրօք հնար էր մեզ խմանալ: Յուցանի փոքրատոյնս • որ ոչ նմանք

իրօք

Լրօք պարունակի ՚ի սահմանս, ոչ երևի յե
րևակայման սահմանոց։ Այլ եթէ հակն
ոչ լինէր փաղանուն, բան ամբայն էի ոչ լիւնք
լրօք պարունակիւր ՚ի սահմանս։ Ապա
ուրեմն և չերևէր։ Յուցանի փոքրագոյնս։
Քանզի կի պարունակիւր սահմանի, ոչ
սահմանն կենդանւոյ ՚ի մարդն • և ըստ այմ
ոչ, զի ՚ի բան հակի ամբ և սահմանք ոչ
նմանին սահմանակս։ կի զօրութենաբար •
և ըստ այմ և ոչ, զի պատճառն ոչ պարունակի
զօրութեբ ՚ի գործ իւր։

Պատասխանեմ ուրանալով զհետևողութիդ •
զորոյ ցուցման ուրանամ զփոքրագոյնն • զորոյ
ցուցման ուրանամ դարձեալ զփոքրագոյնն,
առ որոյ ցուցումն պատասխանեմ, թէ էն ամբայն
երևի և պարունակի յերևակայման սահմանա
ծոց հաղորդութեբ • իբր ՚ի գործ ինչ իւր, այլ
ոչ փաղանուն ընդ իւր։ Ասասի ոչ բան պատ
ճառին ճանաչի ՚ի ձեռն գործոյ և հաղորդու
թեբ իւրոյ, այնոչ և բան էին ամբայնոյ թէպէտ
և գերագոյն՝ ճանաչի ՚ի սահմանել հակէ։

Առարկեցես երրորդ • Առարկայի գիտութեբ
պարտ է լինիլ փաղանուն։ Այլ հակն է ա
ռարկայ համաբնաբանութեբ։ Ապա ուրեմն է
փաղանուն։ Յուցանի մերձագոյնս • քզի սահ
մանն առարկային է միջնորդ ապացուցութեան
յատկութեբց։ Այլ միջնորդն ապացուցութեբ
պարտի լինիլ փաղանուն։ Ապա ուրեմն սահ
մանն առարկայի գիտութեբ՝ պարտի փաղանու
նապէս պատշաճիլ։ որով և ինքն առարկայն
պարտի լինիլ փաղանուն։ Յուցանի փոքրա
գոյնս • քանզի պարտ է միջնորդին, լինիլ կա
տարեալապէս մի, և վասն այն պակասութեբ միու
թեբ եղծն հոմանուն ոչ կարէ լինիլ միջնորդ ա
պացուցութեբ։ Խակ արդ եղծն և սահմանն հա
մեմատանուն ոչ են կատարեալապէս մի։ Ապա
ոչ կարեն լինիլ միջնորդ ապացուցութեբ։

Պատասխանեմ ուրանալով զմեծագոյնդ բա
ցարձակապէ։ Քանզի զհամեմատանուանց կա

րէ լինիլ մի գիտութեան. ըստ որում միաբանին ՚ի մի բան համեմատանուն. և հնար է ցուցանել զնա նովին սկզբամբք, ոչ բժշկականութեանն է ոչ միայն զառուղջ ծարդոյ, այլ և զառուղջարար խոտոց, զմիզէ, զբաղնմանէ երակի, և այլն: Այս ցուցցուն՝ զանազանեամ զմեծագոյնդ, միջնորդն ապացուցցութեանէ սպարտի լինիլ կատարեալ ապէս մի, միութեամբ, որ արտաքոյ զհոմանութեանէ, ընդունիմ. միութեամբ որ ՚ի նեղբս փակէ զփոխանութեանէ, ուրանամ: Վասն զի՝ թէ միութեանն համեմատանուն բաւական լիցէ առ միջնորդ ապացուցցութեանէ, պայծառ քան զլոյս երևի յայսմ ապացուցցութեանէ: Սկիզբն ՚ի ստեղծուածս է յառաջագոյն քան զսկսեալն: Այլ սպրխուբն է սկիզբն վտակի, ապա յառաջագոյն է քան զվտակն: և սակայն յայտ է թէ միևնոյն է բզը համեմատանուն: Բազում և այլ քաջ ապացուցցութեանք գտանին, որք հաստատեն համեմատանուն միջնորդաւ:

Ասդրիցես, թէ զիարդ էակն ասի գերազանցական. և զինչ լիցէ գերազանցականն:

Պատասխանեմ, գերազանցականն է, որ կայ յայժմ տեսականութեանէ երկին՝ զորմէ ստորգի, մինչև ոչինչ խմիք լինիլ յայնմ երկի, զորմէ ոչ կարիցէ ասիլ: Ադդ էակն քանզի է ստորագեալ ևս ընդհանրագոյն, կայ յայժմ տեսականութեանէ երկին, մինչև ոչինչ խմիք լինիլ ՚ի նմա, որ ոչ լիցէ էակ: որպէս ՚ի մարդն չկայ լինչ, որ զերծ լիցէ ՚ի բանէ էակի: զի կենդանութեանն է էակ, բանականութեանն է էակ, և այլն: և ոչ միայն էակն է գերազանցական. այլ և յատկութիւնք նոր, այ միութիւնք ճշմարտութիւնք, և բարութիւնք են գերազանցականք: ոմն և բազք լինչ, որք անդրադարձին ըստ էակի, այ նոյ, և խմ: զի ոչինչ տարբերութեան գտանի յերկս, որ չլիցէ էակ, ճշմարիտ, բարի, մի, նոյ, և խմն:

Բայց պիտեալի է ըստ կայեստանոսի *, զի այս եւ զերիք գերազանցականք, էակ, մի, ճշմարիտ, բարի, նոյ, և խմն, ոչ ՚ի մէջ բերեն զայլ աստիճանս,

* ՚ի գիրս էակին ևէ-ութ. գլ:

ձան,

Հան, կամ զայլ զինչուԹիւն որիշ յատուկ ձանաց կամ՝ ի բնուԹենէ այնոցիկ, զորոց ստորոգին։ Զի յատկին զմարդոյ էակ, մի, բարի, ճշմարիտ, կր, և նման, ոչ ատուկ ինչ որիշ՝ի մարդկուԹենէ նշանակեմք, այլ զնոյն զանազան եղանակաւ արտայայտեմք։ Քանզի էակն նշանակէ զմարդկուԹիւն ըստ որում ունի զգոլ։ Մարդ ասելիք զնա՝ ըստ որում ոչ է բաժանեալ յինքեան ներգործաբար։ Բարի, ըստ որում է կատարիչ բաղձանաց, եզերիչ լինելով նոր։ Ճշմարիտ, ըստ որում կարէ եզերիչ լինիլ իմացուԹենէ։ Իր, ըստ որում դնէ զէակուԹիւն բնուԹենէ իրաց՝ ոչ կէզծեալ, այլ իրական։ Ինն, ըստ որում է որիշ յայլոց։

ՊՐԱԿ ԵՐԲՈՐԴ։

Յաղագս պանոպանուԹենէ, և գոյուԹենէ։

Իրևէլն է խնդիրս, և մի՝ի գլխաւոր վարդապետուԹեց աչքն Թուիմայն. առ որոյ խնամոտ՝ պարտ է հրաժարեցուցանել զմիտս՝ի տոչընին բանից իրաց, և յիւս ընդհանրագոյն բան էակի դարձուցանել։ Եւրդ ոմն վերագոյն ասացաք, էակն է, որոյ ներգործուԹիւն է գոլն. ուստի որ լինչ է, կամ է ինքն գոլն, և կամ հաղորդեալ լինչ գոլոյ, կամ ունող գոլոյ։ Էակին՝ որ է ինքն գոլն, յայտ է Թէ ոչ կանտազանի էուԹենէն՝ի գոլոյ. և այս էակ է միայն աստ. յորում էուԹիւն և գոլ ոչ իւիք իրօք կանազանին։ Բայց յայնս, որք ոչ են ինքն գոլն, այլ հաղորդեալ լինչ գոլոյ, յորժամ են ներգործուԹիւք, երիցս լինչ կանազանեալ ըմբռնեմք. զի Թէ զլինչ են, և Թէ են. կամ զներգործուն գոլոյ. և զկրն ունող այսր ներգործուԹենէ գոլոյ. ՆերգործուԹենէն գոլոյ, ասի գոյուԹիւն։

Ապա

Այսպէս գոյութիւնն ընդհանրապէս ի ներգործութիւն գոլոյ, եթէ իցէ ինքն գոլն ներգործութիւնք, և եթէ գոլոյ ներգործականութիւնն: Իսկ յայնս որք ոչ են ինքն գոլն, այլ ինչ, որ կարէ գոլ և ոչ գոլ. սահմանի գոյութիւնն, ներգործութիւն էութիւնք, կամ կայութիւն իրին արտաքոյ պատճառաց և ոչնչի: կամ այն, որով իրն ի ներգործութիւնք, կամ վերջին ներգործականութիւն գոլոյ, կամ այն՝ որով պատասխանի հարցմանն, արդեօք ի՞նչ:

Իսկ էութիւն նոյ սահմանի, այն որոյ ներգործութիւնն ի գոլ. կամ որով իւին կացուցանի՝ ի բացորոշեալ տեսակի իրաց. կամ որ նախ ըմբռնի յիրում. կամ առանց որոյ անհնար ի խմանալ զնրն. կամ որով իրն ի այս ինչ, որ անուամբ իրին նշանակի, և սահմանաւ բացատրի: որով պատասխանի հարցմանն, զինչ ի: Ուսոյն ասի և պինդութիւն, այլ և բնութիւն, զի ի ըստ կիզման և արմատ յատկութեանց, և գործողութեանց: Եւ ևս բան էրէն, զի ի պատճառ՝ որոյ վերն իրն ի, որ ինչ ի. կամ զի մատց և բանի առարկի: Ասի և տեսակ, զի նովաւ կացուցանի իրն՝ ի սահմանաւոր տեսակ իրի: Թէպէտ են էութիւնք ինչ, որք ոչ են տակ տեսակք, այլ բաղադրեալք՝ ի նիւթոյ և՝ ի տեսակէ. ոյք զի նիւթոյն լինիլ ենթակայ հասարակ առ բազում տեսակս իրաց անատարբեր. իսկ տեսակին բացորոշութիւնք այսր կարողութիւնք առ այս ինչ տեսակ իրի: Ասի յայսպիսի էութիւնս տեսակն ոչ ի բոլոր էութիւնն, այլ ներգործութիւն էականն, որոյ ե՛կաւորութիւնք բացորոշն նիւթն առ այս ինչ տեսակ էակի:

Յայսցանէ յայտէ, և ամենեքին իսկ ընդունին, թէ՝ ի ստեղծեալ էակս զանազանին ըստ իրաց ինչ էութիւն և գոյութիւն: Քանզի զէութիւնն նոյ հնար ի խմանալ լինով առանց գոյութ: ոյք լինով խմանամք թէ զինչ ի մարդ, զինչ շրջանակն, և զինչ վարդ, ոչինչ ածեալ զմտաւ ե՛թէ գոյացեն՝ թէ ոչ: Մանաւանդ թէ ամ գիտ-

տու-

տուլինք յածին զէուլիլք իրաց հրաժարեցուցեալ 'ի գոյուէ: Մ իայն խնդրի՝ Թէ արդեօք և իրօք կցեն զանազանեալ: Բացատեն բազումք. նքն Թովմաս յայտնի ստորատե: Իսկ ակալտ համարի, զանազանիլ տեսական զանազանութիւն 'ի քնուլիէ իրին:

Եղրակացուլիւն:

Յամ հունաւոր և 'ի ստեղծեալ էակս էուլինն իրօք զանազանի 'ի գոյուլիէ. ոչ կարողուլինն 'ի ներգործուլիէ իւրմէ: Ուստի իրօք բաղդրին յէուլիէ և 'ի գոլոյ՝ իբր յերկուց սկզբանց գոլոց: Ա յսպէս ուսուցանէ նքն Թովմաս *, ասէ. յամ ոպեղծեալ էակս էուլինն պարէբերի 'ի գոլոյ իւրմէ. և բողոպիւ ատ այն՝ ոչ կարողուլինն ատ ներգործուլիէ: Եթ գարձեալ * ասէ, գոլն իրին ու պեսակ է նր, և ու նիւլ. այլ էակաւոր ինչ իրին 'ի յէոն պեսակի: Զնոյն կրկնէ յանհամար տեղիս:

* ա. հ. կո. ձբ. պ. Ֆ:

* 'ի գիրս պիպտոլեանոց ձբ. գբ. ձ:

Յուցանի նախ. որ ինչ այ է յատուկ, ոչ պատշաճի ստեղծեալ էակի: Ա յլ վկայուլիւնք նք գրոց. և ամ արբոց հարց հաւանուլիւնք, յայտ է Թէ այ միայն է լինիլ իւր գոլ: Ուստի առ հեբրայեցիս անունն, յեհովահ, որ համարի այ սեպհական, նշանակէ զլինիքն զգոլ. զի ածանցի յէակէն բայէս հայահ, կամ հավահ. որ նշանակէ զգոլ: Ա պա ոչինչ էակ ստեղծեալ է իւր գոլն. այլ գոլ նր կամ գոյուլիւն՝ զանազանի յէուլիէ:

Յատատուի, ոչինչ ստեղծուածք է պարզ էակ, զի այն այ միայն է յատուկ. այլ հարկիւք բաղկանայ 'ի ներգործուլիէ, և 'ի կարողուլիէ: Իսկ արդ եթէ չէր էուլիւնն զանազանեալ 'ի գոյուլիէ, լինէր լինն՝ էակ պարզ, և ոչ բաղդրեալ 'ի ներգործուլիէ և 'ի կարողուլիէ: Ա պա յամ ստեղծեալ էակս էուլինն զանազանի 'ի գոյուէ: Փոքրագոյնս յայտ է 'ի հրեշտակս: Քանզի էուլիէ ոմնելոյ պարզ. եթէ լինէր

լինէր էութեն նոյ՝ նոցին գոյութեն, ոչ լինէին հակք բաշխադրութեք՝ ի ներգործութէ և՝ ի կատարուածէ: Զի հանին ըստ որում հակ բաշխադրի յէութէ և՝ ի գոլոյ: այլ ի նմա ոչ լիներ բաշխադրութեն յէութէ և՝ ի գոլոյ. զի նոյնն ոչ բաշխադրի ընդ ինքեան: Ապա ոչ լինէին հակք բաշխադրութեամբ:

Նոյնպէս մեծագոյնն փոքր մի Հոգեգոյն արժան է մեկնել. զի յայն առաւել հասատատեալ է եզ բանացուածքն մեր: Ասդ զնոյն միայն համարիմք հակ պարզ, և մանրուր՝ ի ներգործականութէ գոլոյ. և վն այն՝ ոչ բաշկացեալ՝ ի ներգործութէ գոլոյ, և՝ ի կարողութէ գոլոյ. այլ ինքն գոյն ներգործութէ: Այլ զայս ոչ ուսմէք առեղծեալ հակի պարտ է ասել, զոր և յաւաջքան զմեզ յայտնի ուսուցին նոքա հարք. ոմն նոքն կիւրեղ, ի դիմոն՝ յորում ասպացուցանէ՝ թէ հոգին նոքա է նոյն, ասէ. ուրնե սրեղծուածք * գիրք. ասա բնութէ է պարզ. և դարձեալ * ասէ. բաղադ՝ ի վերայ. րութէ է ամենայն, որ ինչ՝ ի սրեղծուածս. և էիւ ինչ հանդա. գլ. ի՛: ի նոսա պարզ: Ապա ոչինչ առեղծուածք է հակ պարզութէ. այլ բաշխադրութեամբ: Ասդ զանձն հակն է, որոյ ներգործութէն է գոլ. հակն ըստ որում հակ բաշխադրի՝ ի ներգործութէ գոլոյ, և՝ ի կարողութէ գոլոյ. ուստի, ոմն ամենեքին իսկ ընդունին, ներգործութէ և կատարողութէ են առաջին սկզբունք բաշխադրեալ հակի: Ապա առ՝ ի լինիլ առեղծուածոյն բաշխադրեալ՝ ի բանի հակի, պարտ է երկոցունց առցա զանազանիլ՝ ի նմա. և վն այն էութիւն ոչ պարտի լինիլ ներգործութէ գոլոյ, կամ գոյութէ, այլ բաղադրեալ ինչ առ այն իբր կարողութէ առ իւր ներգործութէն: Ուստի զէութէ առեղծուածոյ ամենեքեան իմանան իբր ինչ՝ որ կարէ գոլ և ոչ գոլ, ի կարողութիւն առ գոյութէն:

Այսմ մի միայն ապաւէն ունին հակառակորդք: Պատասխանեն, թէ առեղծուածն ոչ է իւր գոյն, և ոչ պարզ՝ ի բան հակի. զի էութէ

և

եւ գոլ զանազանին 'ի նմա՝ ոչ իրօք, այլ բա-
նիւ. և վասն այն է 'ի նմա բազադրութիւն 'ինչ
գործութեան և 'ի կարողութեան, ոչ իրական, այլ
բանի:

Այլ է ընդդէմն, զի զանազանութեանն և բա-
զադրութեանն բանի՝ ոչ ընդհմանայ կատարեալ
նոյնութեանն, և պարզութեան: Ապա եթէ ներ-
գործութեանն գոլոյ, և կարողութեանն գոլոյ՝ բա-
նիւ միայն զանազանէին 'ի ստեղծուածս՝ ոչինչ
ընդդէմ էր բացատձակապէս ասել զնա, թէ
բնութենէ գոլ, և էակս պարզս: Ճուցանի առա-
ջարկութեանս 'ի հակառակորդացդ, որոց ումանք
ընդունին, թէ 'ի յաճ էութեան և գոյութեան իմ-
նատիս զանազանին բանիւ. և ամենեքեան 'ի մի
բերան հաստատեն, թէ ոճ բազադրի բազադ-
րութեամբ բանի 'ի սեռէ և 'ի տարբերութենէ: Եւ
սակայն համարձին զնա էակ բացատձակապէս
պարզ. և թէ է գոլ իւր: Ապա սոսկ զանա-
զանութեանն և բազադրութեանն բանի ոչ ընդդի-
մանայ կատարեալ նոյնութեանն և պարզութեան:
Ճուցանի երկրորդ, եղելականացութեանս բանիւ,
զոր սահմ'ի մէջ բերէ ոճն Թովմաս: Ներգոր-
ծութեանն զանազանի իրապէս յիւրմէ կարողու-
թենէ, յոր ընկալեալ լինի: Այլ գոլն, կամ գոյու-
թեանն ստեղծուածոյ ընկալեալ լինի յէութենէ
ատա իրապէս զանազանի 'ի նմանէ: Մեծա-
գոյնս յայտ է, զի ոչինչ կարէ ընդունիլ զինքն:
Ճուցանի փոքրագոյնս, եթէ 'ի հատարակ ե-
զանակէ խօսիցի, զի ասելիք ընդունիլ ստեղծուա-
ծոց յայ գլոլ, կամ գլոյութեան: Եւ եթէ բա-
նիւ: Վասնզի գոյութ ստեղծուածոց ոչ է հնար
լինիլ ենթակայացօղ, կամ անընկալ: Իսկ արդ
յայլ ոչինչ կարէ լինիլ ընկալեալ, բայց եթէ
յէութենէն: Ապա յայն լինի ընկալեալ: Փոք-
րագոյնս յայտ է. զանզի էութենէն է սեպհական
ընկալուչ գոյութենէ. վասն որոյ յայլ ոչինչ, բայց
եթէ յայն լինի ընկալեալ: Ջմեծագոյնն ցու-
ցանէ զեն Թովմաս պէսպէս փաստիւք:

Առաջինն է, գոյութենէն անընկալ, կամ ենթա-

կայացօղ է մաքուր ներգործուելի: Այլ գոյութիւնն ստեղծուածոյ ոչ է հնար լինել մաքուր ներգործուելի: Ապա և ոչ անընկալ: Փոքրագոյնս յայտ է. զի միայն ած է մաքուր ներգործուելի: Յուցանի մեծագոյնս. մաքուր ներգործուելինն է, որ յոչինչ կարօղութեի խառնի, ոյ յայտ է յերերաց: Այլ գոյութիւնն անընկալ յոչինչ կարօղութեի խառնի: Ապա ուրեմն է մաքուր ներգործուելի: Մեկնի փոքրագոյնս. ներգործուելինն խառնի ընդ կարօղութեի, կամ վն զի է ներգործուելի կարօղութեի ինչ, կի զի ինքն է՝ի կարօղութեի առ անդրագոյն ներգործուելի: Այլ գոյութիւնն անընկալ, կի էնթա կայացօղ՝ ոչ է ներգործուելի կարօղութեի ինչ, զի յոչինչ լինի ընկալեալ. և ոչ գիմէ առ անդրագոյն ներգործուելի. զի է վերջինն ներգործուելի՝ի գծի էակի. ոյ յայտ է՝ի տահմանէն: Ապա ուրեմն է ներգործուելի մաքուր, զի ինքն գոլն էնթակայացօղ:

Ասիցես. գոյութիւնն ստեղծեալ գոյացութեի ոչ է մաքուր ներգործուն, զի թէպէտ յոչինչ լինի ընկալեալ. սակայն ընդունի, այսինքն է, զէնթակայութեի:

Այլ է ընդդէմ. զի էնթադրեալն մանաւանդ ընդունի զգոյութիւն. քանզի է այն որ արտադրի, ոյ ած է՝ի գոլ: Ապա էնթակայութիւնն ոչ ընկալեալ լինի՝ի գոյութիւնն, այլ անդրադարձեալ: Վն որոյ գոյութիւնն է վերջինն ներգործականուելի գոլոյ, կի ոյ ասէ ոչն թովմաս*, է՝ներգործականուելի ամենայն էրայ՝ նա նա փէ ասկայ. ուսոփ ու բուշդոփ առ այլս, ոյ ընդունող առ ընկալեալ, այլ ոյ ընկալեալ առ ընդունող: Եւ այս յայտ է՝ի ծանօթութեէ նր. զի է կայուելիրի արտաքոյ պատճառաց և ոչնչի. արդ իրն ոչ հաւասարի կայանալ արտաքոյ ոչնչի և պատճառաց, եթէ ոչ յորժամ ժամանէ՝ի վերջինն ներգործականուելի, և՝ի նպատակ գոլոյ: Այրկրորդ պատճառն է: Գոլն վերացեալ, կի էնթակայացօղ, և կի անընկալ՝ (զի ամենեքին

* ա. մ. խ. փ. ա. ա. ա

քին սոքա զնոյն նշանակեն.) է մի միայն, և անհուն. այլ գոյութինն ստեղծեալ ոչ է մի միայն և անհուն. Ապա և ոչ անընկալ : Փոքրագոյնս յայտ է : Յուցանի մեծագոյնն : Ներ գործութինն հունաւորի և բազմապատկի կարողութիւ, յոր լինի ընկալեալ : Ապա գոյն, կամ գոյութինն, որ է ներգործութեն անընկալ, է մի միայն և անհուն 'ի գոյն. ըստ պարզայն :

Այս սկիզբն, թէ ներգործութինն հունաւորի, և բազմապատկի կարողութիւ, և ըստ այնմ' էինէ ընդ էից 'ի նմանէ' էինի մի միայն և անհուն 'ի գոյէ իւրում, թէ այժմ բազմաց թուոյ մեծի. բայց այնպէս մեկնի թուեցաւ որբոյն թուոյմայի, մինչև' ցանգ զայն 'ի մէջ առնուլ' առ'ի ապացուցանել զմիութինն այ, և զանհնութինն. և զայլ ինչ բազում: Պղա առնի և այս թուեցաւ հաւաստի յոյժ. մինչ զի կայ ցուցեալ նորա զբնութինս վերացեալս և անբնական, զիւրաքանչիւր յիւրում տեսակի ասել լինիլ մի միայն և անհնասէս հաղորդական' ըստ վերացմանն : Ջնոյն բացատրէ ոչն թուոյմայ փորձիւ : Քանզի 'ի վերացուցանել մեր զբնութինն 'ի նիւթոյ, նոյն իսկ զորութիւ վերացուցմանն լինի մի, և մի ինչ ըմբռնի, և մի միայն ասհմանաւ սահմանի. և զբոլոր տեսակն զբանն բովանդակէ. և է անհուն անհատից հաղորդական : Ասասի եթէ այսու վերացեալ ենթակայ նայր յիւրում, լինէր մի միայն յիւրում. և անհնազհաղորդական : Ապա յայսմանէ յայտ է, թէ տեսակն կամ ներգործութինն' վերացմամբ յենթակայէ իւրմէ ժողովի 'ի մի. և զայմ զիւրոյ բանի զընդարձակութինն բովանդակէ : Իսկ ըստ կալեալ լինելով 'ի կարողութինն իւր' բազմանայ, և հունաւորի :

Այլ առ խորագոյն ևս իմանալ զայս, գիտել է. զի որպէս ասացաք, և որպէս առնէ քին իսկ ընդունին, ներգործութիւնն 'ի բանէ իւրմէ է կատարելութեն, իսկ կարողութիւնն անկատարութեն : Ասասի 'ի յիւրս, ներգործութեն առնելն մաքուր, կամ ած. պարունակէ

յինքեան զբռավանդակ լրութեն գոլոյ. իսկ սոսկ կարողութենն, որ է նիւթեն առաջինն, զծայրագոյն անկատարութե, և զգատարկութեն գոլոյ, զոր վը այնորիկ ըզն օգոստինոս կոչէ ծերչ ոչնչի, վը ոչինչ ունելոյ ներ 'ի կատարելութենէ հակիւ, բայց միայն զկարողութեն ունելոյ զայն. որպէս խաւարչաինն ոչինչ ունի 'ի լուսոյ, բայց զկարողութե ունելոյ զլոյս: Նմին իրի որչափ առաւել ներգործութենն մատչի 'ի կարողութե, և ընկղմի յայն, այնչափ առաւել հունաւորի, նուճալի, և անկատարանայ, որով և բազմապատկի. զի մեծութենէն 'ի վերինն, են բազմայնէք, և բաժանելի 'ի ստորինն: Եւ զսորին հակառակն, որչափ առաւել հեռանայ 'ի կարողութենէ, այնչափ առաւել մերձենայ ունը ածծ. որ է լրութի գոլոյ. և վը այն առաւել կատարի և ընդարձակի, որով և ժողովի 'ի մի, զի ըստ նէալէն 'ի ստորինն էն մեայնէալ 'ի վերինն: Ասասկ ուշ կարողութենն նուճասատացուցանէ զներգործութենն, սոյնպէս և բազմացուցանէ զնա, և հունաւորէ: Եւ վը այնորիկ, եթէ ներգործութենէ լինչ լցէ ազատ չար կարողականութէ և 'ի նիւթոյ, ոչինչ հունաւորութենէ, կամ բազմապատկութենէ լինի 'ի նմա: Եւ այսպէս ճշմարիտ է սկիզբնա, թէ ներգործութեն անընկալ է ի մեայն և անհուն: Զոր այնպէս հաւաստի համարի ըզն Թովմաս, մինչև Թուի 'ի հրեշտակաց զայն առեալ. նմին իրի և ասէպ ուշ զբաջայայ՝ զայն 'ի մէջ բերէ:

Արդարոգ պատճառն, որով ցուցանէ ըզն Թովմաս, թէ ստեղծեալ գոյութենէ ոչ է հնար լինել անընկալ, է այս: Գոյութենն ոչ ընկալեալ կիւթենէ ոչինչ ունի ըստ իւր յատակցեալ. բայց միւսմէ գոլոյ: Այլ ամ ստեղծեալ գոյութենէ ունի ինչ ընդ իւր յատակցեալ բայց միւսմէ գոլոյ, ըզ զբաղում պատահմունս, ուշ զսպմատակութենէ, զբանակութենէ, և զայլս: Ապա ամ ստեղծեալ գոյութենէ է ընկալեալ կիւթենէ իւր: Փոքրագոյնս յայտ է: Ցուցանի մեծագոյնս: Եթէ հնար յատակել իմիք ընդ գոյութե, բայց եթէ

եթէ՝ ոչ կամ ընկալեալ լինի ՚ի նա, կամ ընկալեալ լեալ լինի ընդ նմա յենթակայ լինել. Իսկ արդ ոչինչ խմիք հնար է ընկալեալ լինել ՚ի գոյութիւն. զի ինքն է վերջին ներգործականութիւնն իրի. և ոչ ընկալեալ լինել ըստ նմա յենթակայ լինել երբորդ, եթէ այնպիսի գոյութիւն կայ անընկալ: Ապա գոյութիւն անընկալ ոչ կարէ ունել ինչ ընդ իւր յարակցեալ՝ բայց միւրմէ գոյ: Ասասի ասէ բոեսիոս, թէ ունօղն գոյութիւն, (զի էութիւն,) կարէ ընդունել ինչ ընդ իւրում գոյ, զի, զպատահական առասիս, այլ ինքն գոյն, կամ գոյութիւն, ոչինչ այլ ինչ կայ րէ ընդունել:

Ցոյանի եզրակացութիւնս և այլով պատճառաւ սքին թուիմայի: Անհնար է ստեղծել էակ կի լինել վերջին իւր ներգործականութիւն. զի այս յատուկ է մաքուր ներգործութիւն: Այլ եթէ էութիւն ստեղծուածոյ լինէր իրօք նոյն ընդ գոյութիւն, լինէր վերջին իւր ներգործականութիւն. քանզի գոյն կամ գոյութիւն է վերջին ներգործականութիւն և նպատակ գոյ: ուստի ած է վերջին իւր ներգործականութիւն, զի է ինքն գոյն: Ապա գոյութիւն ստեղծեալ էակ կի ոչ է իրօք իւր էութիւն, այլ զանազանեալ ՚ինմանէ:

Առարկեցես նախ. անհնար է գոյութեան ընկալեալ լինել էութիւն. ապա ոչ զանազանի ՚ի նմանէ: Ցոյանի առաջարկութիւնս. ոչ է հնար գոյութիւն ընկալեալ լինել յոչինչ: Այլ էութիւն առանց գոյութիւն է ոչ ինչ: Ապա ոչ է հնար գոյութիւն ընկալեալ լինել յոչինչ:

Պատասխանեմ ուրանալով զառաջարկութիւնդ. զորոյ ցուցման ընկալեալ զմեծագոյնն, զանազանեմ զփոքրագոյնն. էութիւն հրաժարմամբ գոյութիւն է ոչինչ, ունելոյ գոյութիւն, ընդունիմ, ունելոյ էութիւն, ուրանամ: Քանզի որով հետև զանազանեմք յէակութիւն երկուս կացուցիչ ակզբունս, զի զէութիւն և գոյութիւն, առանց

գոյութիւն էութիւնն ոչ է ինչ գոյօղ. և վ՚ր այն
կարէ ասիլ ոչինչ ոչնչութիւն գոյութիւն. որպէս
նիւթն առանց տեսակի ոչ է ինչ ներգործութ:
Բայց սակայն ոչ նիւթն հրաժարմամբ տեսա
կի ունի վերականուն կարողական էութ, այսպէ
և էութիւնն հրաժարմամբ գոյութիւն, ունի վե-
րականութիւն սեպհական, թէպէտ ոչ գոյօղ
յինքեան, այլ ըստ որում ներգործութիւն է են-
թակայ գոյութիւն:

Սոխպիցես, որ ինչ ոչ է արտաքոյ պատճա-
ռաց, է սոսկ ոչինչ. այլ էութիւն հրաժարմամբ
գոյութ ոչ է արտաքոյ պատճառաց. առա ու-
րեմն է սոսկ ոչինչ: Յուցանի փոքրագոյնս.
գոյութիւնն է արտաքոյ պատճառաց կայութի:
Ապա էութիւնն հրաժարմամբ գոյութիւն ոչ է ար
տաքոյ պատճառաց:

Պատասխանեմ նախ զանազանելով զփոքրա-
գոյնդ. էութիւնն հրաժարմամբ գոյութիւն ոչ է
արտաքոյ պատճառաց, ըստպէս, և վերջնաբար,
ընդունիմ, ոչ է արտաքոյ պատճառաց՝ սկզբ-
նարար, և անըստպէս, ուրանամ: Այնպէս
լինի զզանազանութիւնս, ոչի՝ ի բնաբանութեան
ասէաք, թէ նիւթն հրաժարմամբ տեսակի է
արտաքոյ պատճառաց սկզբնաբար:

Պատասխանեմ երկրդ, էութիւնն հրաժարեալ
՚ի գոյութ՝ ոչ է արտաքոյ պատճառաց, հրաժա
րեալ հրաժարմամբ իրական անջատման, ըստ
նիմ, հրաժարել հրաժարմամբ իրական զանա
զանութիւն միայն, ուրանամ: Վերկին. էութիւն
կրկնակի հրաժարեցուցանի ՚ի գոյութիւն. մի
հրաժարմամբ անջատման, միւնչև իրապէս պա
կասիլ յայտ գոյութիւն, երկրորդ հրաժարմամբ
իրական զանազանութիւն, ըստ որում ըստ գոյութիւն
դոլով՝ առեալ լինի իբրև իր զանազանեալ ՚ի
նմանէ իբր յիւրմէ ներգործականութիւն: Ըստ
առաջնոյն, էութիւնն ոչ է արտաքոյ պատճա-
ռաց, և ոչ կարէ լինիլ ՚ի բնութիւն իրաց, ուր
և ոչ նիւթն անջատեալ յայտ տեսակէ: Բայց
քստերկրորդին՝ ցուցանի ինչ յիրում և արտա

քոյ պատճառաց, ՚ի զենթակայ հաղորդեալ ներգործականութենէ գոլոյ : ՚Ի դէպ է և այլ ազգ զանազանել, և յայտնապէս ևս : ԷուԻն առարկապէս առեալ ոչ է արտաքոյ պատճառաց, ընդունիմ. ենթակայապէս առեալ, ըստ որում ներգործութիւն ենթակայ լինի գոյութե, իբր սեպհական կարողութիւն իւրում ներգործութենէ, ուրանամ:

Յովհաննէսիկեան : Ապա էութիւնն չիմանի ընդ առաջին նիւթոյ : Յուցանի հետևեալս : Առաջին նիւթն է կարողութիւն գոլոյ : Այլ ըստ մեզ և էութիւն է կարողութիւն գոլոյ : Ապա չիմանեմք զերկուսին ընդ միմեանս :

Պատասխանեմ ուրանալով զհետևեալդ. առ ցուցումն պատասխանեմ. նիւթն է առակ կարողութիւն ոչ միայն ՚ի գծի գոյութե, այլ և ՚ի գծի էութե. զի ըստ ինքեան ոչ է որոշեալ առ այս կամ առնաւ էութիւն, այլ որոշի տեսակաւորի է ականն ներգործութիւն : Բայց գարձեալ և բաղադրեալն ՚ի նիւթոյ՝ և յայնմ է ականն ներգործութիւն, զի ՚ի տեսակէ, որ ասի էուԻնան, բաղադրեալ առ գոյութիւնն իբր առ վերջին իւր ներգործականութիւն : և վասն այն տեսակն ասի առաջին ներգործութիւն. իսկ գոյութիւնն վերջին ներգործութիւն, և վերջին ներգործականութիւն : Ասասի ոմն ասէ ոմն Թովմայ * . ՚ի բաղադրեալս մարդէ * Ճնոյա-
լի է իրին ներգործութիւն, և իրին կարողութիւն : Քանզի հո-
պէ նախ նիւթն է ոմն կարողութիւն նկատմամբ գեղին ըս-
և գեղին ներգործութիւն նորա . և գարձեալ բնու- պեզծուա-
թիւն իմ էուԻնէն բաղադրեալ ՚ի նիւթոյ և ՚ի գեղ- ծոց.պ.ա:
նէ, է ոմն կարողութիւն նկատմամբ գոլոյ . իմ գոյութիւն, ըստ որում է ընդունող նորա : Վասն որոյ ՚ի մարմնեղէնս գոյացութիւնս կրկին է բաղադրութիւն, առաջինն նիւթոյ և տեսակի ՚ի կացուցանել զէութիւն. երկրորդն էութե և գոյութե ՚ի կացուցանել զէակ կատարեալ : Բայց ՚ի հոգեղէնս գոյացութիւնս է մի միայն բաղադրութիւն, զի էութե և գոյութե :

Առարկեցեալ երկրորդ. Գոյութիւնն առեղծեալ

իբրև զայլ իրս, ունի զսեպհական հուԹիւն:
Ա՛յլ ոչ գանազանի իրապես յիւրմէ գոյուԹէ,
ապաԹէ ոչ՝ գոյուԹԹէ լիներ գոյուԹի յանդունս:
Ապա գոնէ հուԹի ինչ ստեղծեալ ոչ գանա-
զանի յիւրմէ գոյուԹէ:

Պատասխանեմ նախ, գոյուԹիւն յատկապէս
ոչ է հուԹի ինչ, այլ ներգործուԹի ամ հու-
Թէ: բայց Թէ ապաւարուԹիւն ասացի լինիլ
հուԹի ինչ.

Պատասխանեմ երկրորդ. յասելն, Թէ հուԹիւն
գանազանի 'ի գոյուԹէ, պարտ է զայն նմա-
նալ ըստ ամենայնի առեալ հուԹէ. յորոյ նմա-
նութեան ոչ է գոյուԹիւն, զոր օրինակ մարդոյ.
հրեշտակի, և այլն: Զի ոչ ամ ստեղծել առ-
նօղ առնէ գանազանեալ առնելուԹիւն. բայց
առնելուԹիւնն առ'ի առնել, ոչ կարօտանայ այ-
լում առնելուԹիւն. այլ իւրով եղանակաւ առ-
նէ ըստ ինքեան, որպէս ամ ստեղծեալ գոյա-
ւոր, պէտս ունի գոյուէ գանազանելոյ յիւր-
մէ, որով լինիցի գոյաւոր. բայց գոյուԹիւնն
որով գոյաւորին իրք, ոչինչ պէտս ունի այ-
լում գոյուԹէ, այլ ինքեամբ՝ իւրով եղանա-
կաւ գոյանայ:

Ընդարձակեա երդ: Ոչք ոչ կարեն անջատիլ.
ոչ գանազանին: Ա՛յլ գոյուինն ոչ կարէ ան-
ջատիլ յէուԹէ, ապա և ոչ գանազանի:

Պատասխանեմ նախ, մեծագոյնդ է ասա-
քանչի բազում իրք գանազանին, որոց ոչ է հն
նար անջատիլ. ոչ նիւԹին ոչ կարէ անջատիլ
յամ տեսակէ:

Պատասխանեմ երկրորդ, Թէ՝ և ներգործու-
ԹԹէ հնար է գոյուԹէ անջատիլ յէուէ. քանզի
'ի քո հուԹիւնն մարդկային, կամ մարդկուԹիւնն
եղև իրապես անջատ 'ի գոյուԹէ իւրմէ, որոց
փոխան կացուցաւ գոյուԹէ բանին. ոչ ցու-
ցանեն մեզ ածաբանք.

ՊՐԱԿ ՁՈՐՐՈՐԴ:

Յաղագս էնդհակայութիե, էնդհատրէյելոյ, և անչին:

Ոյացութիեն լուացեալ տարբերի ի պատահմանց և յանլուացեալ էակաց, զի է իւր, յինքեան էնդհակայացեալ և աւարտեալ. իսկ պատահմունք ոչ են իւրեանց, այլ այլոյ, ք էնդհակայի. և են մասունք իւրեանց բոլորին: Ուստի եթէ գոյացութիեն ինչ լուացեալ, զոր օրինակ մարդն, գործիցէ ինչ. գործողութիեն ընծայի նմա. բայց եթէ պատահումն, կամ մասնն մարդոյ գործիցէ ինչ, ոչ եթէ երաժշտութիեն պատճառիցէ զերգս, և ձեռնն հարկանիցէ, ոչ ձեռնն, և ոչ երաժշտութիեն ասին առնել. այլ մարդն երաժշտութիւք, և ձեռամբ. զի ձեռնն և երաժշտութիեն ոչ են իւրեանց, այլ մարդոյ: Ա յս կատարելութիեն, որով գոյացութիեանն այնպէս լուանայ, մինչև կալ յինքեան, և լինել իւր, և ոչ այլոյ. ասի էնդհակայութիե, որպէս թէ չինփեան կայութիե: Զսմանէ երևի ինչ խնդրելի է, նախ թէ զինչ իցէ. կամ զինչ են թադրեալն և անձն: Երկրորդ զիարդ զանազանիցի ի քնութիէ, կամ յէութիէ: Երրորդ զիարդ զանազանիցի ի գոյութիէ.

Ա.ռաջի է նախ. էնդհակայութիեն է ներգործականութիե, որով քնութիեն այնպէս հաստատուն յինքեան, որ ոչ կարօտանայ հաղորդել այլոյ՝ առ ի գոլ՝ և գործել:

Ա.սի նախ ներգործականութիե. որով հանճայնի ընդ այլ կատարելութիս: Իսկ այլ մասունք ունին զտեղւոյ տարբերութիէ: Զի էնդհակայութիեն է առնել զքնութիեն հաստատեալ և աւարտեալ յինքեան. մինչև ոչինչ պէտս ունիլ հաղորդելոյ այլում՝ ի գոլ և՝ ի գործել: Ասեմք

ալինչ պէտս ասնիլ. զի բնութիւնն ածային, թէ պէտ է ենթակայացեալ յինքեան, սակայն է անդրապոյն հաղորդելի երից անձանց. ոչ առ հարկի, այլ առ անհաւն բերմնաւորուե:

Պահմանի ևս ենթակայութիւնն, կատարելութիւն, որով բնութիւնն լինի իւր՝ և ոչ այլոյ. ուստի զորինչ գործէ բնութիւնն ենթակայացօղ, ոչ այլուստ, այլ ինքեան գործէ: և վասն այն, քանզի 'ի մարդկային բնութիւնն քո՛ փոխանակ սեռական ենթակայութիւն, կացուցաւ ենթակայութիւն բանին. բնութիւնն այն ոչ էր իւր ինքեան. այլ էր բնութիւն բանին. և ոչ ինքեան գործէր, այլ բանին նոյ: Ուստի զոր ինչ արար կի՛ կրեաց բնութիւնն, այն ամ ընծայն բանին, որոյ էր:

Ենթադրեալն է իբր թանձրացեալն ենթակայութիւն. որպէս կենդանին է թանձրացեալն կենդանութե: Իսկ անձն ոչ այլ ինչ նշանակէ, բայց զինքն զենթադրեալն, ոչ զիարդ և իցէ բնութիւն, այլ զիմացականին: Զի ոչ ասեմք անձն ձիոյ, կամ քարի, այլ անձն ածային, կի՛ հրեշտակային, կամ մարդկային. ուստի անձն ոչինչ յաւելու 'ի վերայ ենթադրեցելոյ, բայց եթէ զարժանապատուութիւն ինչ և զգերազանցութիւն վի՛ իմացական բնութե: Արդ զոր ամեք կոչեմք անձն կի՛ ենթադրեալ, յոյնք անուանեն հիպոստասիս:

Յաւելն է երկրորդ: Ենթակայութիւնն է դրական ինչ իրապէս զանազանեալ 'ի բնութենէ, կի՛ չէ:

Յուցանի եզրակացութիւնս. և նախ թէ ենթակայութիւնն իցէ դրական ինչ, (թէպէտ ակատաս թուի բացատրել,) հաւանեցուցանի: Քանզի ենթակայութիւնն նշանակէ զկատարելութիւն ինչ, և զներգործականութե: Զի լինելն բնութե՝ իւր, և ոչ կարօտելն այլոյ վերաբար ձողի, է կատարելութիւն մեծ: Ապա ուրեմն ենթակայութիւնն ցուցանէ զդրական ինչ. ուստի ևբ վարդապետք ասեն. թէ բանն ածն ոչ

Հատ զենԹակայուԹեն բնուԹեանն մարդկայնոյ. այլ խափանեաց զայն, և փոխան ներ կացոյց զաճծային էնԹակայուԹեին, զոր անմարԹ էր ասել զսոսկ բացասուԹէ: Յայտ է ԹԷ աճ-ծային անձանց էնԹակայուԹեին ոչ կարէ ասել սոսկ բացասուԹեն, որովհետև տեսականաւոր կացուցանէ զանձինս, և զանազանէ՝ի միմեանց, և է եզր աճծային եղմանց, իսկապէս և իրաւա յառաջիկաեալ նոքօք. զոր գործս ոչ է մարԹ առ սոսկ բացասուԹեան: Ապա իմացուն էնԹակայուԹեն ոչ կայանայ՝ի բացասուԹէ:

Իսկ երկրորդ մասն, ըր ԹԷ էնԹակայուԹեին էրատէս զանազանի՝ի բնուԹէ, ցուցանի՝ի խորհրդոյ մարդեղուԹեն, յորում էնԹակայուԹեն բնուԹեն մարդկայնոյ եղև անջատեալ՝ի մարդկային բնուԹէ: Ապա զանազանին՝ի միմեանց:

Վերայ երրորդ հինդրոյն անմիաբան գտանին հելլինակք, ևս և Թովմայականք: Ոմանք ասեն, ԹԷ էնԹակայուԹեն և գոյուԹեն միայն զօրուԹեննաբար զանազանին, և են երկու պաշտօնք միոյ էակուԹեն. որ ըստ որում կայացուցանէ զբնուԹեն, և այնպէս եղերն զինա, որ ոչ է այլոյ, և ոչ այլում հաղորդական, կոչի էնՂակայուԹէ. իսկ ըստ որում վերջնաբար լուացուցանէ զներն, և դնէ զնա արտաքոյ պատճառաց. ասի գոյուԹէ: Իսկ ոմանք ասեն ԹԷ են երկու եղանակաւորուԹիք մի և նոյն երի: Այլ ոմանք դնեն լինել երկուս ներգործականուԹիս էրատէս զանազանեալս: Այս ամ կարծիք ունին ինչ հնին և՝ վարդապետուԹեան սբյն Թովմայի Բայց առաջինն զայս օգուտ ունի, զի զերբաւ մեկնէ զանազանուԹիւն գոյուԹէ յէուԹէ: Զի եԹէ գոյուԹի և էնԹակայուԹի են նոյն, յայտ է ԹԷ զանազանին յէուԹէ, որովհետև հաւասար է՝ի հաւատոյ, ԹԷ էնԹակայուԹին՝ի մարդեղուԹեն անՂատեցաւ՝ի մարդկային բնուԹէ, ուստի և զանազանի՝ի նմանէ: Սակայն երրորդ կարծիքն

Թուի

թուի առաւել ըստ մտաց սեպն թուլմայի, որ ուսուցանէ, թէ ենթադրեալն, այն ենթակայութեան, ընդ քնութեանն ընդունի զգոյութիւն* : Այն ոչ գոյութիւն սոսկապէս ցուցանէ զվերջ ջնին ներգործականութեան գոլոյ, և վասն այն հաստարակ է պատահմանց, և գոյացութեց: Բայց ենթակայութեանն է կատարելութիւն պատշաճեալ միայն լրացեալ գոյացութեց. և զանազանէ նոյ 'ի պատահմանց. ուստի երևի լինիլ ներգործականութեն յոյժ այլատարած 'ի գոյութենէ: Այլ զայսցանէ պրեցաք ճշդով. զի ենթակայութեն ծանօթութեն առեալ լինի առաւել յակզբանց հաւատոյ երկրորդութեն և մարդեղութեն, վասն այն յիրաւի թուղեալ լինի ծածկութենից: Ըստ լեզի մեզ այսչափ ինչ նորա յիշատակութեն:

* ա. մ. խ. է. պր. է. ա՛ն է:

ԽՆԴՈՒՐ ՆՐՐՈՐԴ։

Յաչագս յոպհոռնէից էակի. այսինդն, ֆհռռնէ, ճշմար
պռռնէ, և բարռռնէ։

Անզն էակն է, որոյ ներգործ ծռռնին է գոլն. յայտ է լի՜ նիլ նմա՝ մի՝ ճշմարիտ, և բա րի։ Քանզն ամ որ ինչ է, ոռնի զմի գոլ, ճշմարիտ գոլ, և զբարի գոլ։ Ոռնի զմի գոլ, ասպա թէ ոչ՝ ոչ լիներ էակ. այլ բազմռռնին էակաց։ Ճշմարիտ գոլ. զի սովին իսկ, թէ է՛, կարէ եզերել ճշմարիտ ճանաչռումն, և ըզ գործոլռնի իմացռնէ, որոյ առաւրկայ է էակն։ Եւ զբարի գոլ. զի բարին է, որ բաղձացեալ լինի, արդ ամ էակ բնաւրէս բաղձայ գոլոյ։ Եւ գործեալ ամ ինչ որ է, համաձայն է կամաց առաջնոյ պատճառին, ըր ձոյ. ասպա թէ ոչ՝ ոչ լիներ, եթէ պատճառն առաջին այնմ իբր բար ձոյ ոչ հաւանէր. ըստ այնմ՝ * ։ Քանզի դիտէր նոյն * [illegible] ինչ, երբ ու նայէր։ Ճայոց երից յատկռռնեց ք։
էակի ճառեցռնէք միով միով սրրակառ. յաւե՜ լեալ և մանաւանդ սրրակ յաղագս զանազանռ լեն։ Բայց յառաջ պարտ է գիտել, զի չեն առ քա յատկռռնեք փիլիսփականք, իրրապէս զանա զանեալք յէակէ. այլ ծանօթռռնեք ինչ, որք ընծային ամ էակի. և վը այսորիկ ասին յոպհռ ռնէ առաջնական, զբռռնենական, և ծանօթական։

ՊՐԱԿ ԱՌԱՋԻՆ.

Յաղագս մտաւք։

Ոյն է հակ անբաժան յինքեան, և բաժանեալ յայլմէ ամէ։ Ընդ քան ղն ամ հակ, ցայնվայր ի, ցորչափ ի մի, և ի կորուսանել զմիութեն, կո՞ րուսանէ զբան էն, ոչ յայտ է ի մարդն, որ դադարէ ի գոլոյ, յորժամ մասունք նր ոչ են միաւորեալ, վ՞ այսորիկ մին ոչինչ յա ւելու յհակն, այլ միայն բացայայտէ զհակու թեն բացաստուեթ բաժանման։ Չամանէ խնդ րին երեք. նախ թէ յինչ կայանայցէ սկզբնա բար, արդեօք ի բացաստուեթ բաժանման, թէ յհակուեթե, ըստ որում փաղանչանէ զանբա ժանութեն։ Երկրորդ՝ քանի՛ պատիկ լցէ։ Եր րորդ՝ ուստի՛ առեալ լինիցի միութեն և բազմա պատկութեն երից։

Ասելի է նախ. Մին հաւր նշանակէ զհակու թեն՝ ըստ որում փաղանչանէ զբացաստուեթիւն բաժանման։ Ուստի նշանակէ զդրական ինչ ուղղակի, այլ զբացաստուեթն կողմնակի։

Յուլանէ դիւրաւ ի տահմանէ միոյն, զի ա՞ ան, հակ անբաժան յինքեան, և բաժանեալ յայլմէ։ Եւ միութեն՝ հակուեթե անբաժան։ Ապա նախ, սկզբնաբար, և ուղղակի նշանա կէ զհակուեթե դրական. իսկ անուղղակի, և վիաղանչանուեթե զբացաստուե բաժանման։ Տաստատէ։ Հատկուեթեն հակի՝ քանզի ե դրա կան ինչ, և անդրադարձական ընդ հակի, ոչ կարէ նշանակել նախ և սկզբնաբար միայն զբա ցաստուեթե։ Ապա պարտ է նմա սկզբնաբար նը շանակել զհակուեթեն, ըստ որում փաղանչա նէ զբացաստուեթե բաժանման։

Ասելի է երկրորդ։ Մ հուեթեն մանուսանդ է թէ լինիլ երրեակ. ի սեռական, տեսակարար և սոակ թուական։

Մեկ-

Ասէին: Քանզի որովհետև մին՝ նշանակէ զէակն անբաժան, այնչափ լինին միութիւնք, որչափ են բաժանմունք: Ասդ իրք մանաւանդ բաժանին 'ի միմեանց կամ սեւով, ոչ քարն 'ի մարդոյ • կամ տեսակաւ, ոչ առւծն 'ի ձիոյ • կամ թուով, ոչ պետրոս 'ի պօղոսէ: Ապա երբեք են միութիւնք, յորս՝ որ բացատէ զբաժանումն սեռի, ասէ ոչ-ոքեան • որ զտեսակինն, պէս ոչխարք • և որ զթուականն, հոգեան կամ անհոգեան:

Յաղագս սեռական և տեսակարար միութեանց ոչինչ պոյ խօսիլ մանաւանդ: Բայց միայն պարտ է գիտել՝ զի երէք ոչ 'ի վերայ գոյիցէ միութիւն անհատական, ոչ են 'ի կողմանէ իրին կատարեալ միութիւնք, այլ միայն բացատութիւնք պէսպիսութեան, ոչ ասացաւ 'ի տրամաբանութեան: Յղէս թուական միութիւնքն ինդիր է դժուարին, թէ ուստի ծագիցէ միութիւն և բազմապատկութիւն ոսոկ թուական, կամ որ իցէ պատճառ՝ զի 'ի յիրս ոմանք 'ի նոյնութեամ տեսակին թուով միայն տարբերին և բազմանան: Երկրորդութիք եզրակացութիք ցուցցուք զբանն:

Ամենայն էրկոյացութիւն:

Միութիւնն և բազմապատկութիւնն գոյացութեց՝ ոսոկ թուական, ծագի 'ի նիւթոյ, որ փաղանչանի զբանակութեն: Այսոյ հատատեն ամ թուխմայականք ընդեմ սկովտոսի: Յուցանի եզրակացութիւնս նախ վկայութիք արիստոտէլի • որ յայտնի ուսուցանէ՝ • թէ այնք * ք.է.համառ
որք լուծուի են բազում՝ անուն պիտի: Յորմէ մանաւանդ կաբերէ, թէ առաջինն չարժօրն ոչ բազմանայ թուով, վնզի է անիւթ: Եւ այդատուն, որ եւ նախագաղափարս զատուցեալս 'ի նիւթոյ, ասաց վ՚ այդը բանի ոչ բազմանալ նոյ թուով • այլ գանազանիլ տեսակաւ: Զայն թուխմայի վկայութեանն ոչ բերեմք 'ի մէջ, զի զմտաց նորա ոչ ոք կարէ երկբայիլ:

Յուցանել երկրորդ բանիւ սքանչելի Թովմայի. Նիւթական միութիւնք և բազմապատկութիւնք պարտ է ծագիլ ի նիւթոյ. զի վասն այնորիկ իսկ ասի նիւթական: Այլ միութիւնն և բազմապատկութիւնն Թուոյ ոչ է նիւթական: Ապա ծագի ի նիւթոյ: Յուցանի փոքրագոյնս: Նախ՝ զի միութիւնն որ առեալ լինի ի տեսակէ, ոչ և բազմապատկութիւնն, կացուցանէ զտեսակն և զտեսակարար սխոլիսութիւն: Ապա միութիւնն սակ Թուոյ ոչ կարէ լինիլ, բայց եթէ նիւթական: Եւ երկրորդ, զի բազմապատկութիւնն ի համաբոյն մասունս, և բազմապատկութիւնք նիւթական: Այլ բազմապատկութիւնն Թուոյ կան լինի ի համաբոյն մասունս: Ապա ուրեմն և նիւթական: Փոքրագոյնս յայտ է. Զի այնք համարին սակ Թուոյ զանազանիլ և բազմապատկիլ, որք համաբոյն գոլով, ի նման հոգեբք, միայն բաժանմամբ զանազանին. ոչ երկու չինեաք ջրոյ. երկու հոգի, և այլն: Իսկ մեծագոյնն ցուցանի: Քանզի հապէս պատշաճի նիւթոյ ունիլ զհամաբոյն մասունս. զի և որ մատ քանակութիւնք, որոյ հակառակ գործ և տրոհել զգոյացութիւնն ի համաբոյն մասունս: Ապա յատուկ և նիւթոյ բաժանիլ ի համաբոյն մասունս. և վասն այն եթէ պատշաճիցի տեսակի, այս ծագի ի հալորդութիւն՝ զոր ունի ընդ նիւթոյ:

Յատուկ և ևս եղրակացութիւնս, նախ այլով բանիւ սքանչելի Թովմայի: Յայնմանէ ծագի որ մատուցեալս բազմապատկութիւնն Թուական, որ և պատճառ՝ տեսակի իրիք լինելոյ Թուապէս բազմապատկելի: Այլ պատճառ լինելոյ նիւթականաց, զոր օրինակ անկին՝ Թուաւոր բազմապատկելի՝ և նիւթն: Ապա ուրեմն ի նիւթոյ ծագի բազմապատկութիւնն Թուական: Յուցանի փոքրագոյնս: Քանզի ներգործութիւնն և բազմապատկելի վասն կարողութիւնք, յոր ընկալեալ լինի, ոչ բազմօք ցուցաւ վերագոյն *. Իսկ արդ կարողութիւնն, յոր ընկալեալ լինի տեսակն՝

*Ա.Ա.Պ.Փ:

տեսակն՝ է նիւթեն առաջին: Ապա սեռական յա-
ռաջին նիւթոյ ունի զլինելն բազմապատ-
կելի:

Երկրորդ, սատրին զանազանութենէ և միու-
թենէ պարտ է առեալ լինիլ յայնմանէ, որ է
սատրին՝ ի յիկրս: Ալ միութին և զանազանու-
թին թուականն է սատրին քան զնմա: Ապա
պարտ է նմա առեալ լինիլ՝ ի նիւթոյ, որ է
սատրին՝ ի յիկրս:

Երրորդ՝ վկայէ փորձն, որով սեռանեմք, զի՝ ի
վերացուցանել մեր զսեռականն՝ ի յիկրս՝ յայն-
մանէ որ է՝ ի նմ նիւթական, ունի յորժամ սահ
մանեմք զգինեղութին մարդոյ՝ զբոլորակի, զեռ-
անկիւնոյ, և այլն. վերացուցանեմք զկրն յամ
թուականն և անհատական բազմաւորութենէ:
եւսոն ամ անհատից տուեալ լինի մի հասարակ
սահման: Ապա նշանակ է թէ բազմապատկու-
թին թուական ծագի՝ ի նիւթոյ:

Յայսցանէ մակաբերի թէ սուկ հոդեղէն կրք,
կամ սեռական ամենևին անբնակալք՝ ի նիւթ, որ-
պիսի են հրեշտակք, ոչ իւիք կրօք կարեն բազ
մանալ թուով. և վն այն մի միայն անհատ է
կարելի յայնպիսի սեռական, յոր անհատ բոլոր
բնութին սեռականապար են թնդակայանայ: Քանզի՝ ի
բառնել պատճառին, հարկ է բառնիլ և գործոյն:
Ապա քանզի յայսպիսի բնութին չիք նիւթ,
որ է պատճառ թուականն բազմութենէ, հարկ է
թէ և ամ բազմութին սուկ թուական՝ ծագի՝ ի
ցէ՝ ի նոցանէ:

Առարկեցես նախ. իւրաքանչիւր հրեշտակ է
մի թուով, ապա միութին թուական ոչ ա-
ռեալ լինի՝ ի նիւթոյ, որ ոչ է՝ ի հրեշտակս:
Պատասխանեմ, ՝ի հրեշտակս թէպետ է մի-
ութին թուական, բայց ոչ է միութիւն սուկ
թուական. զանազանիլ նովաւ միոյ հրեշտա-
կին յայլմէ՝ թուով միայն՝ ի նոյնութեամ սեռին:
Ասսոն ձեռնարկութենէ ոչինչ ազդէ ընդդէմ
եղբակացութենս, որ է՝ ի վր սուկ թուական
միութենէ:

Պատասխանեցեալ, բանական հոգիք տարբերին և բազմանան՝ ևս թուով միայն. և սակայն ոչ ունին զնուեր: Ապա գոնէ՝ ինձ նուերն ոչ է պատճառ թուոյ բանական բազմութեան:

Պատասխանեմ, բանական հոգիք թէպէտ կարգին լինիլ առանց նուերոյ, սակայն էապէս կարգին առնուեր. որովհետև պարտ է նոցա համեմատիլ. զի որ ինչ էինի ընկալեալ, նոքա ներգին ընդունողին էինի ընկալեալ: Ուստի միայն թուով են բազմանալի, իբրև զայլ տեսակս որք ընկալեալ լինին՝ ի նուեր. ոչ՝ ի նուերոյ՝ որ ինչ՝ ի նոսա, այլ՝ ի յարաբերութենէ անտի առ նուեր:

Յառաջանդիցես. պարտ է թուական միութենէ և զանազանութենէ առեալ լինիլ՝ ի ներքին սկզբնէ: Ա՛յլ հոգին անջատեալ չունի զնուեր՝ ի ներքուստ: Ապա ոչ առնու զմիութենին և զզանազանութենին թուական՝ ի նուերոյ:

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ. պարտ է թուական միութենէ առեալ լինիլ՝ ի ներքին սկզբնէ, մերձաւորաբար, ընդունիմ. արմատապէս, ուրանամ: Զի թէպէտ այն՝ որով իրն անմիջապէս ստանայ զթուական միութենէ, պարտի լինիլ նմա ներքին. բայց այնմ հնար է կախիլ յարտաքին ինչ իրաց, յոր էապէս կարգի: Ուստի հոգին անջատեալ մերձաւորապէս անհատանայ յիւրմէ էակութէ: Բայց էակութիւնն այն զլինիլն զանազանեալ ասակ թուով ունի յայսմանէ, զի ընդունելի է՝ ի նուեր, որ է առաջին ծնօղ թուական զանազանութէ: կամ՝ ի բազազանութենէ առ նուեր՝ իբր առ իւր ընկալուչ:

Յառարկիցես երկրորդ: Ա՛յսութիւնն անհատացուցանէ զգոյացութիւնս: Ապա ոչ է պարտ ինդրել զայլ պատճառ անհատական միութեան:

Պատասխանեմ, այսութիւնն է տարբերութիւն անհատական: Ա՛յլ դարձեալ ինդրի զմանէ, թէ ուստի ունիցի զլինիլն թուական բազմանալի. ք զի արդ բազում այսութիւնք գտանի-

ցին

ցին ՚ի նմին տեսանկն : Ուստի սկսաւս ոչինչ լուծումն ընտրհե խնդրոյս , յասելն , այսուհետեւ անհատացուցանե զդոյացութեանս :

Ա.սկցես • Եթէ տարբերութեն առեալ լինի ՚ի տեսակէ • այլ միութեն անհատական է տարբերութիւն ինչ • ապա առեալ լինի ՚ի տեսակէ :

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծադոյնդ : Ամենայն տարբերութեն տեսական , և որ է ըստ պէսպիսութեանէ , ընդունիմ : Ամենայն տարբերութեն նիւթական , և որ է միայն իբր ըստ քանակական բաժանման , ուրանամ : Քանզի ոչ տեսակն է արմատ պէսպիսութեան • այլ նիւթն է արմատ բաժանման : Վասն որոյ , ոչ պէսպիսութեն տեսականարար առեալ լինի ՚ի տեսակէ • այլ զանազանութեն թուական առեալ լինի ՚ի նիւթոյ :

Ա.ռարկեցես երկրորդ : Նոյն նիւթ կարէ վերաբերիլ առ բազում անհատս : Ապա ոչ է ըստ կնճռն թուական միութեանէ :

Պատասխանեմ զանազանելով զառաջարկութեանդ : Նոյն նիւթ , նիւթապէս առեալ , ընդունիմ • նոյն նիւթ տեսականապէս առեալ • ուրանամ : Նիւթն առեալ լինի նիւթապէս յորժամ առեալ լինի ոսոկ ըստ իւրում հակութեանէ , և ըստ այսմ յայտ է թէ , հնարէ նմա յաջորդաբար վերաբերիլ առ բազում անհատս : Իսկ առեալ լինի տեսականապէս , յորժամ հակութեն նորա մտածի իբր ենթակայ այսպիսի ինն առնելութեանէ • և փաղանչանօղ զայս ինչ թուով քանակութեն : Ուրդ ըստ այսմ առեալ նիւթն ոչ կարէ վերաբերիլ առ բազում անհատս :

ԵՒՏՈՒՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ:

Պատահմունք առնուն զԹոռչական միութի, և զբազմապատկութիւն իւրեանց յենթակայսն տեսականապէս առեալ. ՚ի ըստ որում ենթ կայ այսպիսի ինչ գործոցուե արարողն, յորմէ ընդուն զնոր պատահումն, և այսպիսի ինչ տեսողութե, և այլն:

Յուցանէ: Սի՝ զի ենթակայն ունի զտեղի նիւթոյ՝ նկատմամբ պատահական տեսակի: Ապա նմա պարտ է անհատացուցանել: Երկրորդ, զի տեսակն բազմանայ ՚ի ձեռն ընդունողաց իւրոց: Այլ տեսակն պատահական ընկալեալ լինի յիւր ենթակայ. ապա յայնմանէ առնու զբազմապատկութի և զեզրաւորութի Թոռչական:

Ղառաբկիցես, պատահումն անջատեալ յենթակայէ՝ տակաւին է մի Թոռով, ոչ յայտ է ՚ի խորհուրդ հաղորդութե: Ապա ոչ անհատանայ յենթակայէ:

Պատասխանեմ, պատահումն անջատեալ միշտ պահէ զյարաբերութի առ ենթակայն, և վայն կարէ անհատանալ ՚ի նմանէ. ոչ ասէաք Թէ հոգին բանական անհատանայ ՚ի մարմնոյ առ որ ունի զյարաբերութի:

ՊՐԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ:

Յաղագս պանապանութեանց, ուր երեսելի կնդիրը էինի, վասն ըն պիտոյ պանապանիցին ի միմեանց զերծանիլ ցանկանալոյ:

Որ ի մանագրիդ զննել յանձնառաք, թէպէտ բազում կանխապոյն աւանդեն ի սրամտութեանց, բայց պատշաճագոյն թուեցաւ մեզ յապաղել ցայսմայր: Քանզի նոյն դոլով գիտութեն զներհակաց, յետ մեկնելոյ զմիութեն, ի դէպ է իմանալ զզանազանութէ: Եւ քանզի դժուարագոյն կնդիրը, որ շուրջ զզանազանութէն, այն է, զոր հանդիպացոյց սկովտ՝ ի վէր զանազանութէ մեթաֆիզիկական աստիճանաց, (ի այնց տեսականութենէ, զորս աստիճանաւ զատնալոյ մէ յիւրաքանչիւր իրս, ոյք ի պետրոս զտեսականութեն բանականն, կենդանւոյ, կերպոյն, դոյացութէն, և այլն:) վերայն զամանէ առաւել եղիցի մեր փոյթ:

ՅՕԴՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ:

Յաղագս պէսպէս տեսից զանապանութեանց:

Պատուէրն և զանազանութէն միշտ գոյն էակի. որպէս բազում ուրեք առ ընծն Թուոմայ: Քանզի ըստ այնմ իր լինէ զանազանի յայլմէ. ըստ որում ոչ է նոյն ընդ նըմա: Ուստի հետեւի՝ զանազանութէ լինիլ կրկին, ի, իրական և բանի: Չի հնար է միոյ իրի ոչ լինիլ միւսն, կամ ներգործութէ ի կողմանէ իրին. և այս զանազանութէն առ իրական. ըստ որում են երկու իրք, կամ իրք. ոյք պետրոս և պօղոս: և կամ մտածութէ նմացեալ թէ. ըստ որում զիրն չինքեան զմի՝ ի պէսպէս

խմացմունս զանազանեմք. և սա ասի զանազա-
նութի բանի:

Իրական զանազանութիւն է երրեակ. մեծ, փոքր, և զօրութենական: Մեծ իրական զա-
նազանութիւնն է զանազանութի իրի յիրէ. ոյզ պետրոս զանգանի՝ի յովհաննէ. հոգին՝ի մարմ-
նոյ: Փոքր իրական զանազանութիւնն է զանա-
զանութի իրի յեղանակէ, որով տրամակայի, յի՝ի գուշնաքեայ էակութենց լինչ, որք առ իւ-
րեանց նոճազութե ոչ անուճանին տիրապետ իրք, այլ եղանակ: Ըստ այսմ պետրոս զանազանի՝ի նատելոյ իւրոյ, և գիծն՝ի խոտորնակութենէ իւրմէ: Ա՛յս զանազանութի կոչի և եղանակ-
դան: Զօրութենական զանազանութիւնն ոչ է այնչափ զանազանութի, որչափ հիմն զանազա-
նութե. և է յայնմ իրի, որ մի միայն է յին-
քեան, այլ հանդիսանայ բազմոց, որով տոյ հիմն, զանազան ներգործութիւք ճանաչե-
լոյ մեզ զայն, և զայլ և այլ տեսականութիւս
՝ի նմա զանազանելոյ: ոյզ գահեկանն ոսկի՝ ու-
նի զմիակ արժողութի. լուերաց իբր վեցից. բայց միակ արժողութիւնն այն հանդիսանայ կրկ-
նակ արժողութե երկուց արծաթի գահեկա-
նաց. և վն այն կարեմք զայն զանազանել յեր
կուս մասնական արժողութիս: Այնպէս հո-
գի մարդոյ է յինքեան միակ. բայց տոյ զոր լինչ տան հոգիք ունկոց, և անասնոց. և վասն այն ասի զօրութենաբար բազմապատիկ. ուս
ալ և կարէ զանազանիլ մնօք յերկիս աստե-
ճանս, ՝ի տնկական, ՝ի զգայական, և ՝ի բա-
նական:

Այս զօրութենական զանազանութի ակռվո
ոչ համարի բաւական. և վն այնր կացուցանէ
ընդ նր զայլ զանազանութի, զոր կոչէ պանա-
պանութի պէսական, ներգործական՝ի բնութե իրին. լինիլ այնմ ոչ՝ի մէջ իրի և իրի, կամ իրի և է-
պանակի, այլ՝ի մէջ երկուց տեսականութենց
մի և նոյն իրի, ոյզ՝ի մէջ կենդանութե և բա-
նականութե, որոց մին և յառաջքան զնմ գոր-

ծողս

ծոլութեն մտաց ոչ լցէ տեսականապէս միւսն, և ոչ ներքին կացուցիչ նր • թէպէտ երկոքին լցեն մի միայն իր : ոպ 'ի քարն եռանկիւնի երեք անկիւնքն են մի և նոյն քար • և յատաստե լեալ երկհակեան յանուս՝ երկու են դէմք, այլ մի գլուխ :

Ա՛րդ, ասէ ակովս՝ թէ այս վանապանութիւն թէպէտ և ներգործաբար լիցս • սակայն ոչ է իրական • զի ոչ է վանապանութենէ իրաց, այլ միայն տեսականութենէ • զոր վա՛յ այնոր յատուկ ասէս պարտ է կոչել՝ ասէ, փէսաչան : Եւ զայս դնէ յա՛մ իրս, և ս և 'ի սատրագելիս ա՛յ • մինչև 'ի միւսմ պարզ իրն և էակութե, հոյլս տեսականութենէ երբեմն չերջել : Ոսատի սահմանե զէսութեն ա՛ծայնի՝ հրկաս կոպարելոցն ե փէսանութենէ :

Լսակ վանապանութեն բանի և նշանակի երեք կին • մեծագոյն, փոքրագոյն, և և փոքրագոյն : Մեծագոյն վանապանութենն բանի է, յորժամ բան մեր զէակութենն զօրութեենաբար բազմա պատիկ վանապանէ 'ի ա՛սպէս իմացմունս կա տարելապէս վանապանեալս, որոց միոն ոչ իւիք իրօք փակի յայլսմ, ոպ յորժամ վանապանեմք զմարդկութե 'ի կենդանութե և 'ի բանականութե • քանզի իմացումն կենդանութե ոչ իւիք իրօք պարունակէ ներգործութե զիմացումն բանա կանութե, վա՛յ այն ընծայի և անբանից : Փոքրա գոյն վանապանութենն բանի է, յորժամ միոքն գնոյն իր վանապանէ 'ի ա՛սպէս իմացմունս, ո՛ր ոց միոն յայտնապէս ոչ պարունակէ զմիսն, ա՛ ոչ արտայայտէ զայն տեսականապէս • բայց լռելեայն պարունէ, և փակէ գնա յինքեան • ոպ յորժամ վանապանեմք յէակսմ զմի, զէմա րիս, զբարի : Քանզի իմացումն բարւոյն փա կի յիմացման էմարտի, և երկոքին յիմացման էակի : Եւս փոքրագոյն վանապանութենն բանի է, յորժամ առանց ինչ հիման, սոսկ 'ի հա՛ ճոյից, կամ 'ի տկարութե խրմէ, բաժանէ իմացութենն զմիսկ իրն 'ի ա՛սպէս իմացմունս,

տուր եթէ ոք զանազանեցէ զհանդերձս ի ձորձոյ. կամ զկամեցմանէ նմա: Զայս ամ ետեալ յառաջ, արդ դարձցուք ի զանազանութեան մէթաֆիզիկական աստիճանաց:

Արկին են կարծիք. Ընդհանին սկոտոսի, որ դնէ թէ այս աստիճանք զոր օրինակ կենդանութեն և բանականութեն ի մարդն, զանազանին ներգործութեբ յառաջքան զգործ իմացուածն. զանազանութեբ, զոր կոչէ փէռիան ի բնութենէն էրէն: այնպէս՝ զի թէպէտ ընդհի թէ ի մարդն կենդանութեն և բանականութեն են նոյն իր, բայց դնէ թէ են երկու սեռականութենք ներգործութեբ, և անկախ յիմացուածէ: Ջհոտոսն զհետ երթան նորին աշակերտք. այլ թողուն այլք ամենեքին, մինչև յայսմ մասին ի դէպ է ասել զնմանէ, որ զնամայէրէն ասացաւ, ՀԷՈՓ

ՆԲ յամենէնին, և ՀԷՈՓ ամենեցուն ի նա:

Արկրորդ կարծիքն է այլն թովմայի, և այլոց առ հասարակ. որք գնեն թէ այս աստիճանք զանազանին ներգործութեբ ի ձեռն իմացութեն, բայց յառաջքան զգործ ունելն իմացութեն միայն հնինապէս, և զօրութենաբար. ըստ այնմ որ նոյն պարզ սեռականութենն թէպէտ յինքեան է մի, բայց քանզի հանդիսանայ բազմաց, առնէ տայ իմացութեբ զանազանելոյ ի նմա զպէտս իմացմանն. որոց ոչ պատասխանէ յիրաւի, բայց և եթ մի միայն պարզ էակութեն զանազան կերպիւ իմացեալ. այլ ի բոլորին, զանազան գծից ի շրջանակի ձգելոց պատասխանէ մի և նոյն կէտ կեդրոնեան՝ զօրութենաբար միայն բազմապատիկ:

ՅՕԴՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ.

Հասոպտի ճշմարիտ ի բնէն.

Հաւասին Եղբայրութենէ.

Ոչ գտանի սկովտեան գանազանութեն ներգործական տեսական՝ ի մէջ տեսականութեեց նոյնոյ իրի. այլ գանազանութենն միոյ հակութե՝ ի պէսպէս տեսականութեիս. և՝ ի պէսպէս իմացմունս առարկականաց՝ լինել յիմացուածէ:

Յուցանի ոմն միայն, այլ զօրաւոր փաստիւ. Գանազանութենն այն ոչ է հարկաւոր: Ապա ոչ է պարտ դնել: Յուցանի առաջարկութիս: Գանազանութենն զօրութենական կարօղ է առնել, զոր ինչ առնէ գանազանութենն այն սկովտեան: Ապա ոչ է հարկաւոր: Յուցանի առաջարկութեիս պատճառաւ և մակածութե: Պատճառաւ, քանզի որ հանդիպեսցի այլում, կարէ առնել զոր ինչ նայն առնէր, եթէ էր՝ ի միջի: Այլ գանազանութենն զօրութենական հանգէտ է ներգործականին: Ապա կարօղ է առնել՝ զոր ինչ առնէր գանազանութենն ներգործական, եթէ կայր: Յայտ է մեծագոյնս. քանզի ըստ այմ գահեկանն ոսկի առնէ, զոր ինչ առնէին երկու արծաթիք, եթէ կային առ ընդեր: և կէտն որ՝ ի կեդրոնի՝ վէր զի է զօրութենաբար բազմապատիկ, կարէ եզերել զպէսպէս գիծս, միապէս՝ ոչ եթէ լինէին զանազանական կէտք: Յայտ է և փոքրագոյնս, զի վէր այն ասի գանազանութի զօրութենական. զի նուաճ իրն հանդիպեսցի բազմաց իրաց գանազանելոց:

Յուցանի և մակածութե: Երեք են, զորս ակոտոս տայ տեսական ներգործական գանազանութե, և վէր որոց զայն հարկաւոր վարկան ի: Նախ՝ զի զմիօրէ իրէ հնար լինելոյ ճշմարիտ հակասական նախադասութեեց: Երկրորդ

զի

ջն կարացեք եզերել զայլ և այլ խմացմունս. երկրորդ՝ զի կարացեք սահմանիլ պետպես սահմանօք: Այլ զայս ամ կարօղ է պատնել սոսկ զանազանութիւն զօրութենական: Ապա ուրեմն, և այլն: Յուցանի փոքրագոյնս: Քանզի այսու իսկ, թէ իրն է զօրութենաբար բազմապատիկ, ըստ միոյ մասին զօրութենականութիւն նր, կարէ ճշմարտիլ ինչ ընդանէ, որ ոչ ճշմարտի ըստ այլոյ, և վասն այն բաւական է՝ ի ճշմարտել զհակառակն, ոչ՝ ի դահեկանն ասկի թէպէտ և մի արժողութի վեց լուերաց. սակայն մարթ է ասել թէ դահեկանն այն ոսկի ըստ որում պարունակէ զարժողութի միոյ արծաթի դահեկանի, ոչ է բաւական՝ ի վճարել ըզ պարտս չորից լուերաց. բայց վճարէ՝ ըստ առաւելագոյն քան զարժանի: Ասասի ոմն թովմաս * ասէ. պայմանիւ, որ նոյն է ըսպ իրին, և պարբերէ ըսպ բանին, ուրեմն արժէլոս սպորտիւ հակառակ նայ. ըսպ արիսպոպելի. ՚ի ՟. բնաբանութիւն, որպէս յայտ է ըստ հինգ իրօք նոյն, և բանիւ միայն պարբերէ՝ և ոչինչ ևս վախճան. և ըսպ որում է ոչինչ ոչ է վախճան, և անդրապարձեալ: Իսկ թէ զանազանութիւն զօրութենական բաւական է և առ եզերել զայլ և այլ խմացմունս, և զհետեւ սահմանս, քաչպայայս է: Զի այսու իսկ թէ մի ինչ հանդիսանայ բազմից, կարէ ըմբռնիլ և սահմանիլ որոշակի, ըստ որում հանդիսանայ միւսումն. և ապա որոշակի ըստ որում հանդիսանայ նայ այլոմ: Ուր արդ հարցանեմ ես զսիոփոստեանն: Ուրէք իրօք ոչ կամիցին դնել, զէթ հաստարեսցին, թէ ՚ի բնութէ իրաց դուցէ տեսանի կանութիւն յինքեան մի միայն և պարզ, որ առնիցէ զինոյն, զոր բազումք, ըստ հանդիսութիւն թէ իցէ բազմապատիկ: Ուչ արդեօք յայտ է, թէ ՚ի մտածելն զայն այլ և այլ եղանակաւս, հնար էր ասորոգել զնմանէ զհակառակսն, և կէտ ըսպաւորել զբազում իմացմունս անհաւասարս, և կացուցանել զբազում սահմանս, ընդ այնուիսիկ այլ և այլ մտածութիւն՝ այլ և այլ օրի-

* կ. է. յա զգա կա_ ցաշ_ ութ. ա_ է:

օրինակաւ բացայայտելոյս նորուն: Ապա բաւական է պահպանութեանն զօրութենական առաստաղ երեսին:

Եւթերորդ Եղբայրութիւն:

Աստուածք մեթոդիզմականք ոչ պահպանին ներգործութիւն յիրում յաւաքման ըստ գործ իմացութեան, այլ միայն զօրութենաբար: Ասան բովանդակ պահպանութիւն նոյ ներգործական՝ լինի յիմացութէ, որ տրտհէ զմի և զնոյն հակութիւն զօրութենաբար բազմապատիկ՝ ի պէսպէս տեսականութիւս, զոր օրինակ զմարդն՝ ի կենդանութիւն և՝ ի բանականութիւն:

Օ էզրակացութիւս մարթ էր ցուցանել վերոգրեալ պատճառաւս: Զի եթէ ոչ գոյ սկզբ տեան պահպանութիւն. ապա և այն աստուածք ոչ կարեն պահպանիլ այնպիսի պահպանութէ:

Այլ բաց յայսմանէ ցուցանի հիմնական փաստ: Մեթոդիզմական աստուածք են մի և նոյն տեսականութէ զօրութենաբար միայն բազմապատիկ: Ապա ոչ պահպանին ներգործութիւն, այլ միայն զօրութենաբար: Ցուցանի տրաբանութիւս: Քանզի տեսականութիւնն գործ գոլով տեսակի, պարտ է նմա համեմատիլ և հաւասարիլ տեսակին, յորմէ յաւաքի գայ: Ուստի այսպէս ձեռնարկեմք: Ըստ նմին օրինակի պարտ է խօսիլ պահպանութենց, ոչ պահպակաց, յորոց յաւաքի գան: Իսկ արդ տեսականն յորմէ յաւաքի գան մեթոդիզմական աստուածք, ոչ հոգին բանական՝ ի մարդն, ոչ է՝ ի յոգունց հոգւոց երբորդ հոգի. այլ մի միայն պարզ, և զօրութենաբար բազմապատիկ: Ասպա և մարդկութիւն՝ ի մարդն ոչ է երբորդ տեսականութէ բաղադրեալ՝ ի յոգունց մանանականաց, ի կենդանութէ, և՝ ի բանականութէ. այլ մի միայն պարզ՝ զօրութենաբար միայն բազմապատիկ:

Արդ ունի և ևս, ցրելով զսովետեան վայրապար

նրբու-

նրբութեի: Զի զինչ իմանայցէ փիլոսոփայն իւրով զանհմուտս յայսմ իրողութեանց՝ ասասցէ: Յայտ է թէ ըստ այդմ բառացնէից նոյն իսկ է փիլոսոփայն՝ ի վերացեալն, որ ինչ փիլոսոփայն՝ ի թանձրացեալն: Ապա քանզի, որպէս ցուցաք*. տեսակն է՝ որով իրն բացորոշի առ

* ա.բնա- բանութ. սահմանաւոր եղանակ գոլոյ, տեսականութեան ի.փ.պ.ա: ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ բացորոշութիւն իրին առ իւր եղանակ գոլոյ: և վասն այն ուր է մի միայն իր բացորոշեալ առ մի եղանակ գոլոյ, է և մի՛ակ ոչ միայն տեսակն, այլ և տեսականութիւնն համեմատ այնր տեսակի: Եթէ ոչ՝ կամի ցնմանէ թուղեալ զհաստատութիւն իրացդ՝ ցնդիլ՝ ի նանրութիւնս և՝ ի վերացմունս: Եւ դարձեալ, ոյր տեսակն է իր, նոյնպէս և տեսականութիւնն է իրականութիւն: Ապա աւելորդ ընդութիւն է մուծանել՝ ի տեսակս զղանազանութիւն տեսական ոչ իրական. կամ զղանազանութիւն տեսականութենէ և ոչ իրականութենէ: Ապա ոյր միոյ հակիւ է մի տեսակ որ հանդիսաւոր նայ յոգունց, նոյնպէս և մի տեսականութիւն որ հանդիսանայ բազմաց:

Այս ամ յայտ յանդիմանութիւն եցոյց ընդ թուի*

* ա. ն.ի. մասն: Քանզի տեսանիցէ իրաց տարբերին ըստ հիչ. պ. ձ: կատարելոց և անկատարի: ոյր՝ ի կարդի իրաց՝ բուսականքն են կատարեալքն քան զանբոյսս, կենդանիքն քան զբուսնիս, և մարդն քան զկենդանիս: Ուստի արիստոտէլ բազդատէ զտեսիլս իրաց՝ թռչնոյ և ձկնոյ. յորս կատարելագոյնն պարունակէ զանկատարն, և առաւելու քան զինս: Ապա ոյր հնդանկիւնին պարունակէ զեռանկիւնին, և վեցեանկն զերբեակտասնեայ մարդկութիւնն պարունակէ զկենդանութիւն, և զոնկականութիւն, ոչ կուսակրութիւն ոյր քարայսյտ զբարին. այլ հանդիսութիւն, ոյր դարհեւանն ոսկի զարծաթիս, զի զանազանեալքն՝ ի սորինս, միաւորին՝ ի վերինս: Ուստի՝ ի մարդն մի և նոյն պարզ տեսականութենէն է արմատ տրամաբանելոյ զգալոյ, և կենդանի: Բայց

իմացութեան մեր, որ զանազանէ զԵղեսացին ի, ըմբռնէ զայս պարզ տեսականութեան առակապէս ըստ որում է սկիզբն գիտելոյ, և ըստ այսմ կոչէ զնա իւնդանութիւն. և կերպասաւորէ զաստիճան կենդանւոյ. ապա ըմբռնէ զայն, ըստ որում է սկիզբն որամաբանելոյ, և ըստ այսմ կոչէ զնա բանականութիւն. Թէպէտ և այս ամ է ի և նոյն է սակութեամբ, զօրութենաբար միայն բազմապատիկ: Զնոյն առեն ածաբանք յաղագս ածային առորոգելեաց. իբ Թէ ածն է ի սակութեամբ պարզ ամենևին, մանաւանդ Թէ ի տեսակաշնութեամբ յիրում, այլ հանգիստանայ անբաւից: Ասասի բան մեր յըմբռնել զայն՝ ըստ որում պատ ժէ, կոչէ արդարութիւն: ըստ որում խնայէ, ողորմութիւն, և այլն: Թէպէտ յիրում ոչ ասէ զնա Թաւմաս *, այնմ ասի պատճառանէ ի ինչ պարզ, * ա. մ. խ. ծ. պ. ը. ասա է:
ցուցանել:

ՅՕԴՈՒԱԾ ԵՐՐՈՐԴ:

Լուծմանի առաքինութեան:

Առաքինեաս նախ: Կենդանութեան և մարդոյ, զանազանի ներգործութիւն յառաջան զգործոցութեամբ մտաց 'ի բանականութիւն: Ապա գտանի զանազանութիւն ներգործականաց տեսական 'ի մեթափիզիկական աստուածանա: Հետևութեան յայտ է: Յուցանի առաջարկութեան: Այնք են զանազանք ներգործութեան յիրում. զորոց ձշմարտին հակառականք. այլ կենդանութեան և զբանականութեան ձշմարտին հակառականք: Ապա են զանազանք ներգործութեան յիրում: Փոքրագոյնս յայտ է: Քանզի կենդանութեան ասի, Թէ է սկիզբն գիտելոյ, զբանականութեան, Թէ ոչ է սկիզբն գիտելոյ, որք են հակառականք: Յուցանի մեծագոյնն. Հակառականք ոչ կարեն ձշմարտիլ միով և նոյնով: Ապա այնք զորոց ձշմարտին հակառականք,

կանք, ոչ կարեն լինիլ ներգործութիւնք նոյն: Ապա պարտ է նոյ լինիլ ներգործութիւնք զանազան:

Պատասխանեմ, ուրանալով զառաջարկութիւնդ, զորոյ ցուցման ուրանամ զմեծագոյնն, զորոյ ցուցման զմանազանեմ զառաջարկութիւնն: Ոչ կարեն ճշմարտիլ հակասականք զիրոյ և զնոյնոյ, եթէ ըստ իրին և եթէ ըստ բանին, ընդունիմ. զիրոյ և զնոյնոյ ըստ իրին, որ բազմապատիկ է ըստ բանին, ուրանամ: Լուծումն է այն թուլմայի, զոր բերաք վերագոյն՝ ի ցուցման առաջնոյ եղրակացութեանն: Կամ այսպէս: Հակասականք ոչ կարեն ճշմարտիլ զիրոյ և զնոյնոյ, որ զօրութենաբար է բազմապատիկ, ուրանամ, որ և ոչ զօրութենաբար է բազմապատիկ, ընդունիմ: Զի ոչ ասացաք զիրոյ և զնոյնոյ ոսկի գահեկանէ ասլ, թէ եթէ առցի ըստ պարտնակելոյն միայն զարժողութեն երից լտերաց, ոչ է բաւական՝ ի վճարել զպարտս, բայց ըստ պարտնակելոյն զարժողութեն վեցից լտերաց, բաւական է: Արդ լինիլ բաւական, և ոչ լինիլ բաւական, են հակասականք: Նմանապէս զնոյն կարեմ ասել, թէ ըստ որում ակտանի զգիծ, ոչ է վախճան. իսկ ըստ որում աւարտեալ զայլ գիծ, է վախճան: Ապա զիրոյ և զնոյնոյ զօրութենաբար բազմապատիկ եղելոյ, հնար է ճշմարտիլ երկուց հակասականաց:

Առնեցեմք, կենդանութեն մարդոյ տեսակաւ նապէս առեալ է համաբուն ընդ կենդանութեն ասինի: Այլ սա՝ ի բնութէ իւրմէ զանազանի՝ ի բանականութէն: Ապա և այն:

Պատասխանեմ նախ, ձեռնարկութեդ չոյժ ցուցանէ, ոչ թէ ունիլ ոչ միայն զտեսակն, այլ և զիրական զանազանութեն. զի կենդանութեն ասինի իրապէս է զանազանեալ՝ ի բանականութէն:

Պատասխանեմ երկրորդ զանազանելով զմեծագոյնդ. կենդանութեն մարդոյ է համաբուն ընդ կենդանութեն ասինի, ըստ գործոց, որք

պատշաճին նման ըստ որում ասի կենդանութեան.
ընդունիմ. ըստ այլոց, որք պատշաճին նման
բանիւք գերազանցութեան մարդոյ՝ ի վերայ առիւ-
ծու, ուրանամ: Քանզի, առեսականութեին այն, զոր
՝ի մարդն կոչեմք կենդանութիւն, պարզունակ զնա
որինչ է՝ ի կենդանութեան առիւծու, զի և ար-
մատ զգալոյ, ննջելոյ, արթնոյն լինելոյ, ու-
տելոյ, և այլն: Բայց՝ ի մարդն ունի աւելի
գործս, զորս ոչ ունի յառիւծուս. քանզի լինիլ և
սկիզբն տրամաբանելոյ. ըստ որոյ ասի, իմաս-
տանութիւն: և վասն այն ըստ արտաքսելոյն զգ-
բանականութեին ոչ է համաբաւն՝ ի մարդ և
յառիւծ:

Ծանանձիցես, ասաց ուսուս ասի, թէ կեն-
դանութեին՝ ի մարդն ոչ է սկիզբն տրամաբա-
նելոյ, եթէ մի միայն առեսականութիւն է, որ զգայ,
և տրամաբանէ:

Պատասխանեմ ուրանալով զհետեւութիւնդ. զի
թէպէտ՝ ի մարդն է մի միայն առեսականութիւն,
որ զգայ, և տրամաբանէ. բայց հնար է նմա-
ցութեամբ նմանաւոր զայն որոշակի՝ ըստ որում է
սկիզբն զգալոյ, և ըստ այսմ կոչէ զնա կենդա-
նութիւն. և որոշակի, ըստ որում է սկիզբն տրա
մաբանելոյ, և ըստ այսմ կոչէ զնա, բանականա-
բեր: Արդ յայտ է թէ որոշակի ըստ որում է
սկիզբն տրամաբանելոյ, ոչ է սկիզբն զգալոյ.
և վասն այն յիրաւի է ասել. թէ կենդանութեին
ոչ է առեսականապէս բանականութիւն. զի բա-
ցատրէ զմարդկութեին ըստ այնմ որ է սկիզբն
զգալոյ, և ոչ ըստ որում է սկիզբն տրամաբա-
նելոյ:

Ո՛, սիցես, որք ունին զայլ և այլ հական սահ-
մանս, են այլ և այլ: Այլ կենդանութիւն և
բանականութիւն և՝ ի մարդն ունին զայլ և այլ
սահմանս հականս, ապա ուրեմն են այլ և այլ:
Փոքրագոյնն է հաւաստի. զի կենդանութիւնն
սահմանի սկիզբն զգալոյ, և բանականութիւնն,
սկիզբն տրամաբանելոյ: Ցուցանի մեծագոյնն,
սահմանին է բացայայտիչ բնութիւնք իրին: Ապա

ուր

ուր են զանազան սահմանք, անդ և զանազան բնութիք:

Պատասխանեմ զանազանելով զնծագոյնդ. որք ունին զայլ և այլ էական սահմանս, են այլ և այլ. կի՛ ներգործութիք, և կի՛ ըստ հանդիպութեան, ընդունիմ. ներգործութիք միշտ, ուրանամ: Զի որ հանդիպանայ յոգունց. կարօղ է առնել զոր ինչ առնէին յոգունք, եթէ առընթեր կացին: և վի՛ այն այլև այլ անուամբք նշանակի, այլ և այլ սահմանօք բացատրի. և այլ և այլ նմանցմամբք ըմբռնի:

Երկրորդ, ուր են այլ և այլ գործողութիք, անդ պարտին լինել այլ և այլ սկզբունք այդպիսի գործողութեց: Այլ կենդանութի, և բանականութի են սկզբունք այլ և այլ գործողութեց: Ապա են այլ և այլք ի միմեանց: Մեծագոյնն թուի հաւասարի: Զի սկզբունք ճանաչին ի գործոց և ի գործողութեց իւրեանց, ոչ ծառն ի պտղոց: Իսկ փոքրագոյնն յայտ է. Զի կենդանութենն է սկիզբն զգալոյ, և բանականութինն տրամաբանելոյ. Արդ զգալ, և տրամաբանել, են այլ և այլ գործողութիք:

Պատասխանեմ լուծմամբ զոր բազում անգամ ոտքաք: Ուր են զանազան գործողութիք, են զանազան սկզբունք, ներգործական զանազանութի, ուրանամ. զօրութենական զանազանութի, ընդունիմ: Զի ոչ մի բան բաւական է առ զանազան ոստս, այնպէս մի սկիզբն զօրութենաբար միայն բազմապատիկ՝ առ զանազան գործողութիս:

Ուարկիցես երկրորդ, և միանդամայն դիմահասկիցես լուծմանս: Այնք, որոց միով միայն բանի իրն ընդ այլս, և միասով տարբերի ի նոցանէ, ոչ են մի և նոյն: Այլ կենդանութի միաբանի մարդ ընդ անասունս, և բանականութի տարբերի ի նոցանէ: Ապա ոչ են մի և նոյն:

Պատասխանեմ նախ, ձեռնարկութեդ յոյժ

ցուցանէ, ոյք թէ ոչ գուցէ ինչ պարզ տեսա
կանուածն. քանզի ոչինչ այնպէս է պարզ, որ
ոչ երանակաւ լինի միաբանից ընդ այլ իրս, և
երանակաւ լինի տարբերից: Աւասիկ եթէ 'ի
ձեռն նոյնոյ ոչ է հնար իրին համաձայնիլ և տա
րաձայնիլ. Ապա և զամենևին պարզ տեսակա
նուն պարտէ զանազանել յայլ երկուս, և զեր
կոսին պրձէլ յայլ երկուս, մինչև ցանբաւս:
Պատասխանեմ երկրորդ, բաց 'յարդէն տուեալ
ըստմանցս, զորս 'ի դէպ է պատշաճել այսմ
ձեռնարկուածն. զանազանելով զմեծագոյնդ:
Ասինք որոց միով միաբանի իրն ընդ այլս, և
միւսով տարբերի 'ի նոցանէ, ոչ են միևնոյն,
նովին օրինակաւ առեալ՝ ընդունիմ. զանազա
նապէս առեալ, ուրանամ: Քանզի մի և նոյն
պարզ հակուածն, միով օրինակաւ առեալ կա
րէ միաբանիլ ընդ այլս. և այլով օրինակաւ
առեալ, տարբերիլ 'ի նոցանէ: Ապա այսպէս
մարդկուածին՝ առեալ ըստ որում է սկիզբն ըզ
պաշտ, միաբանի ընդ անասունս, իսկ առեալ
ըստ որում է սկիզբն տրամաբանելոյ, տարբերի
'ի նոցանէ:

Երարկեցեալ երրորդ. յիւրածէ մասին է, զա
նազանիլ 'ի համամասնէ: Այլ կենդանուածին
և բանականուածն են մասունք մարդկային բնու
թեան: Ապա ուրեմն զանազանին 'ի միմեանց:
Պատասխանեմ զանազանելով զփոքրագոյնդ.
կենդանուածին և բանականուածին են մասունք
մարդկեղէն բնուածն. մասունք իրապէս, ու
բանամ. ըստ բանի, ընդունիմ: Զի ոյք ասէ
ցին Թովմաս. 'ի կենդանուոյ և 'ի բանականէ
բաղադրի մարդ, ոչ ոյք յերկուց իրաց կիմ տե
սականուածից երրորդ իր կիմ տեսականուածն.
այլ ոյք յերկուց իմացմանց երրորդ իմացումն:
Աւասիկ ոչ զանազանին ըստ իրին. այլ միայն ըստ
բանի և իմացման:

Սակայն. Մետաֆիզիկական մասունք են
իրականք, այլ կենդանուածին և բանականու
ածին են մետաֆիզիկական մասունք մարդոյ.

Ապա ուրեմն են իրականք:

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծադոյնդ. են իրականք ըստ էակութե, ընդունիմ. ըստ զանազանութե, ուրանամ: Ի մեթաֆիզիկական մասունք ցուցանեն զբնութե ինչ իրականն. սակայն ոչ միշտ պահանջեն, թե այն իրական բնութե ինչ ըլլի զի իրին բաժանեալ լիցի կոտրանչիւր մասն, այլ բաւական է բաժանիլ իմացութե:

Նախանձիցես, եթե կենդանութե և բանականութե են մի միայն առեսականութե՝ ի կողմանէ իրին, զինարդ ապա իմանամք զայն իբր բաղադրեալ մեթաֆիզիկական՝ ի կենդանութե և՝ ի բանականութե. և ոչ իբր պարզ էակութե ինչ երկոցուն հանդէպ:

Պատասխանեմ այդմ լինիլ վէճ թէուե իմացութե մերոյ, որ ոչ ըմբռնէ հայեցողապէս զէութեն իրաց, այլ՝ ի գործոց հաւաքէ զնոն: Ասասի եթե՝ ի միջէ էութե բազում գործք յատուկ գոյացեն, բաղումն ևս զայնմանէ կերպասաւորէ ծանօթութեն, զորս յետ այնր բաղադրէ ընդ միմեանս, և այն բաղադրութե ասի մեթաֆիզիկական, կամ մանաւանդ ֆիզիկական: Այլ հրեշտակն, որ հայեցողապէս առեանէ զէութեն, զոր օրինակ զմարդկութե, առեանէ ևս՝ թե է մի միայն պարզ առեսականութե զօրութեենաբար միայն բազմապատկի. ըստ որում մի գոլով, երկուս կատարէ գործս զղջալ, և զարհամարհանել:

Ասարկիցես՝ ի վախճանի: Այնք զանազանին ներգործութե, որոց միոյն ոչ է ներգործութե միւսն: Այլ կենդանութենն՝ ի մարդն ոչ է ներգործութե բանականութե: Ապա ուրեմն զանազանին: Մեծադոյնն է ստոյգ, զի ըստ այնմ մի ինչ զանազանի յայլմէ, ըստ որում ոչ է այն: Իսկ փոքրագոյնն ցուցանի: Կենդանութեն ոչ է ներգործութե այն, զոր ինքն բացատ: Իսկ արդ կենդանութենն բացատ զբանականութեն, Ապա ոչ է առեսականապէս

բանա

բանականութեան: Յուցանել փոքրագոյնն: Այն որ համաձայնի, բացատ զհամաձայնելն: Այլ կենդանութեանն՝ի մարդն է այն, որ համաձայնի ընդ անբանի: Ապա բացատ զբանականութեանն որ է այն՝ որ չհամաձայնի ընդ անբանի:

Պատասխանեմ նախ ձեռնարկութիւնդ յոյժ ցուցանէ, ոչ թէ ոչինչ կայցէ յաշխարհի պարզ: Զի ոչինչ է, որ ոչ ըստ երից էից ընդ այլս միա բանիցի, և ընդ երից էից տարբերիցի:

Պատասխանեմ երկրորդ ուրանալով զփոքրագոյնդ, զորոյ ցուցման ուրանամ զփոքրագոյնն. զորոյ ցուցման զանազանեմ զմեծագոյնն: Այն որ համաձայնի բացատ զհամաձայնեալն, բացարձակապէս, և կենդանակայում, որ բաղդատի, ուրանամ. ընդ նկատման, և չբաղդատի, ընդունիմ: Եւ առ փոքրագոյնդ. կենդանութեանն է այն, որ համաձայնի ընդ անբանից, և բանականութեանն այն, որ տարբերի, ընդունիմ: Եւ առ հետեւութեանն: Ապա կենդանութեանն բացատ ըզբանականութեանն բացարձակապէս, և՝ի մարդկութեանէ անդ, ուրանամ. ընդ նկատման, և չբաղդատի, որոյմ բաղդատի մարդկութեանն ընդունիմ:

Այ՝ելիցի լուծումնս: ոչ զի ասացեալ լինէ համաձայն և ոչ համաձայն այլոյ, ոչ է հարկ, թէ այն՝ յորում համաձայնի, արտաքոյ է զայն յորում ոչ համաձայնի, յերկուսքանչիւր ծայրս բաղդատութեանէ, այլ բաւական է թէ բացատացէ յիւրում բաղդատութեանէ. զոր օրինակ, ոչ զի համաձայնեացն մարդն ընդ անասնոյն կենդանութեանէ, և տարաձայնեացն՝ի նոցանէ բանականութեանէ, ոչ է հարկ, թէ կենդանութեանէ՝ի մարդն զանազանեացն՝ի բանականութենէ, և զայն բացատացեալ՝ի նոցանէ, և արտաքսեալ, այլ բաւական է, թէ այնպիսի բացատութեանն և արտաքսութեան գնացեալ՝ի կողմանէ անբանին. կամ յանբանն ևս կենդանութեանէ առանց բանականութեանէ. ուստի և բացատող, և արտաքսիչ բանականութեանէ: Զի այսու իսկ, թէ յանբանն է կենդանութեան ա-

ռանց բանականութէ, թէպէտ և՝ ի մարդն նոյն
կը, մանաւանդ թէ նոյն տեսականութէն կոչ
բանականութէնն, և կենդանութէնն, մի միայն և
սպարզ տեսականութէն այն մարդոյ բացասէ զհա
մաձայնութէնն ըստ անբանս, ըստ որում ոչ գոյ
յանբանս բանականութէն, սակայն ունի զհա
մաձայնութէն ընդ նմա, ըստ որում գոյանի՝ ի նմա
կենդանութէն:

Ընդդ արմատական պատճառ լուծմանս է. զի
վերահայեցական ստորոգեալիք՝ քանզի են առ
այլ, զղանալանութէն և զհակադրուն առնուն
կապդաւն առ այլ: Ապա քանզի գոյն համայն,
և ոչ գոյն համայն, են վերահայեցական ստո
րոգեալիք, հակադրութէն նոցա ոչ միշտ առեալ
լինի՝ ի զանազանութէնէ և՝ ի հակադրութէնէ ե
զելոյ յերկաքանչիւր ծայրս բազդատուէ, այլ
միայն յեզերս, և վասն այն ոչ զի նոյնն ասասցի հա
մաձայն. և ոչ համաձայն, ոչ պահանջի զանա
զանութէն ինչ՝ ի նմա, այլ բաւականէ թէ այնք
որք նոյնացեալ են յինքեան, յայնմ՝ որում բաղ
դատի, նոցին բաժանեալ. կամ զի միւն նոցէ ա
ռանց այլոյ՝ յեզերս բազդատութէնէ:

Պատասխանեմ երրորդ լուծմամբ, զոր կրկնե
ցաք բազում անգամ: Ան որ համաձայնի՝
բացասէ զհամաձայնեալն, ներգործութէ միշտ,
ուրանամ. զօրութենաբար, ընդունիմ: Զի այ
սու խոկ, թէ՝ ի մարդն կենդանութէն և բանա
կանութէն են նոյն տեսականութէն զօրութենա
բար բազմապատիկ, ըստ միոյ զօրութենականու
թէ բացասէ զհամաձայնութէնն, զոր ունի ընդ
այլոյ: Զի ոչ բազում անգամ ասացաք, զա
նազանութէնն զօրութենական քանզի հանգիստս
նոցա ներգործականին, զնոյն առնէ, զոր նոյն
առնէր, եթէ էր առընթեր:

ՊՐԱԿ ԵՐՐՈՐԴ:

Յաղագս Ճշմարտութեան:

Ըմարտութեն սեռօրէն սահմանի: Հաւասարութեն իրի, և իմացութեե: Ուստի է՝ի միջ երկուց եզե րաց, որոց ջերկայքանչիւրն յարանո՛անէ. այսինքն զիրն և զիմացութեինն: Քանզի իրն ասի Ճշմարիտ, ըստ որում հաւասարի կի՛ հաւասարելի է իմացութեե. Եւ իմացութեինն Ճշմարիտ, ըստ որում հաւասարի իրաց: Վ՚ այսորիկ կրկին է Ճշմարտութե՝, իրի, և Ճա նաչման: Ճշմարտութե իրին է համակերպութե, կի՛ հաւասարութե իրի ընդ իմացութեե: Եւ սա ասի առաջնական. զի է յառարկայի իմացութեե. այլ և գերապանցական, զի վտակի յեա կուստ, և յա՛մ տարբերութեն ներ: Ճշմարտութեինն տեսակն սահմանի, համակերպութե իմա կամ հաւասարութե իմացութեեն Ճանաչողի ընդ իրին ծանուցեալ:

Արթ է յաւելուլ և զերծորդ, ՚ք զՃշմարտութե նշանի, որ է համակերպութե նշանի ընդ իրին նշանակելոյ: Յայս վերաբերի Ճշմարտութենն խօսիլ, կի՛ բանիլ, որ է կրկին: Քանզի բանի՛ նշանակեմք, զինչ խորհուրդք են մեզ ջերաց, վ՚ այն կարէ սա վերաբերիլ եթէ առ իրս, և եթէ առ միտս: Յորժամ հա մաձայն է իրաց, ասի Ճշմարիտ: Իսկ առ միտս վերաբերեալ, յորժամ միաբանի ընդ այնմ, խօսեալով մեր՝ ոյ զիարդ՚ի մտի ունիմք, ասի հաւատարիմ. ապաթէ ոչ՝ պատիր և սուտ: Զայսպանէ ոչինչ ունիմք խօսիլ:

Յաղագս Ճշմարտութե իրի և Ճանաչման երեք ինչ լանդրին. նախ թէ յորմէ՛մ կոչէ Ճշմարտութեն իրի, կի՛ դերապանցականն: Երկրորդ՝ յորմէ՛մ գործոլութե մտաց կոչէ Ճշմարտութե

ճանաչման: Երրորդ, որին ևցէ յատաջադոյն, ճշմարտութեին իրաց, թէ ճշմարտութեին ճա նաչման:

Ա՛ռաջին էպրուկացուԼիւն:

Ա՛շմարտութեի իրին, կիւ դէրատանցականն, և նոյն իսկ էակութեի իրին, ոչ առակաւս առեալ, այլ ըստ որում ունի զկարգ առ իմա ցութեի, մանաւանդ, առ ածայինն:

Առինի էզրակացութեիս: Եւ նախ թէ ոչ է զա նազանեալ ինչ յէակէ, յայտ է: Զի այսու իսկ, թէ իրն է, ճշմարիտ է՝ թէ է, առակս որոյ ոչ այլով, այլ իւրև է ճշմարիտ: Ուստի ասէ արիստոտէլ* . ոչ իւրաքանչիւրն ինչ է, նոյնպէս և ճշմարիտ է: * Է. հա. մաբ.գլ.ա:

Իսկ թէ ճշմարտութեին ոչ ևցէ առակապէս էա կութեի իրին, յայտ է: Քանզի էակին, առակ ըստ որում էակ, ոչ այլ ինչ յայտ առնէ, բայց ըզ ներգործութեի դոյզն: Այլ ճշմարտութիւնն քան յայնմանէ ցուցանէ ինչ, ոչ զայլ էակու թեն· զի յէակին ոչինչ կարէ յատելանալ, որով հետև բովանդակէ զնմա. այլ զնոյն զինքն էակին կարդաւ առ ինչ:

Այլ թէ բանն ճշմարտի առեալ լինի՝ կարգ առ ինացութեին, ցուցանէ ազն թովմաս յայնմանէ, զի ճշմարտութեին յատկապէս, և ըստ ինքեան նախ պատշաճի իմացութեի. ոչ առողջութեին յատկապէս և նախ պատշաճի կեն դանոյ: Ուստի ոչ այլոք յարանուանին ա ռողջ, ըստ որում կարդին առ կենդանին. այն պէս և ճշմարիտ, ըստ որում ունին զկարգ առ իմացութեի: Ապա քանզի առարկայ իմացու թեի է էակին· յայտնանէ ճշմարիտն ասել զնմա էակէ· ըստ որում ջնջ ինչ, որ ոչ բաղդատի իմացութեի:

Իսկ թէ ճշմարտութեի իրին մանաւանդ առեալ լինի՝ ի ձեռն կարգի առ ածայինն իմացութեին, զեղեցիկ ցուցանէ ազն թովմաս*, ասէ: Հնար * Ա. Տ. Իս. ձիշ. պ. Ա.

ի իրին առ իմացութիւնի ինչ ունել ցիւրգ կամ ըստ ինքեան, և կամ ըստ պատահման: Ըստ ինքեան ունի ընդհարգ առ իմացութիւնին, յորմէ կանխի ըստ գոլոյ իւրոյ: Ընդ ըստ պատահման առ իմացութիւնին, յորմէ ի ճանալէ նի: Որպէս ասէաք, ընդ որոնն բաղդատի առ իմացութիւնի ճարտարապետին ըստ ինքեան. ինչ ըստ պատահման առ իմացութիւնին, յորմէ ոչ կախի: Զրդդ դատաւոր պէրճն ոչ առեալ լինի ըստ այնմ՝ որ ե՛ի նմա ըստ պատահման. այլ ըստ այնմ՝ որ ե՛ի նմա ըստ ինքեան: Որպէս իւրաքանչիւր ինչ ասի ճշմարիտ բաւական կալապէս ըստ կարգի առ իմացութիւնին՝ յորմէ կախի: Եւ վասն այսր արուեստական ասին ճշմարիտ ըստ կարգի առ իմացութիւնի մէր: Զի ասի պատճառ ճշմարիտ, որ առնի գնմանութիւնի գործոյի եղելոյ ի միտս արուեստաւորին: Եւ բանն ճշմարիտ. ըստ որում ե նշան ճշմարիտ իմացութիւնի: Ըստ այսմ և բնական իրք ասին լինել ճշմարիտ, ըստ որում առնին գնմանութիւնի գործոյի եղելոյ յաստուածային միտս: Քանզի ասի ճշմարիտ փառ, վասն զի առնի գործութիւնի փառի ըստ նախնմացութիւնի աստուծոյ:

Վասն կիսոյ ընդդէմ առաջնոյ մասին: Ճշմարիտն ասի և զոչ եակէ. զի ոչ ճշմարիտ ե, քան զոչ: Նոյնպէս ճշմարիտ ե, չէնն ոչ գոլ:

Ապա ոչ կայանայ յեակութիւնե իրին:

Պատասխանեմ զանազանելով գնութիւնդ. ճշմարիտն ոչ կայանայ յեակութիւնե իրին. ճշմարիտն իրական եակի, ուրանամ. ճշմարիտն ոչ եակի. դարձեալ զանազանեմ, ոչ կայանայ յեակութիւնե իրականն, ընդունիմ. յեակութիւնե բանի, կամ ըմբռնելոյ ի բանե, ուրանամ: Զի զոչ եակին, կամ զբացասութիւնս և զպակասութիւնս ըմբռնեմք իբր եակ: Եթէ ըստ այսմ ճշմարիտ ասի ոչ գոլ չէնն՝ ըստ որում ըմբռնեմք զոչ գոլն իբր րև ինչ, ոչ յայտ խոկ ե յեղանակէ խօսիցդ, ո՞ր ըստ ընծայեմք զճշմարտութիւն, ըստ որում միայն բանի ընդ բացասող դատման: Այսպէս ըստ ծանեի ոչնչի թուիմաս *:

Վասն կիսոյ ընդդէմ այլոց մասանց: Սքեն օգոստոս թէնոս *, մերժի զայս սահման ճշմարտութե: Bb 4 ճշմա

* ասի ճ. խո-
ծին. պ: ե խո-յա-
ղագս ճշ-
մարտութ-
ան. պ-ասի-ն-
գիրք-ասի-
ասանիցն
խօսութեց-
գլ. է:

ճշմարիտն է, որ այնպէս է, ոչ ևս ճանաչողին, եթ ընդ կամին, և կարօղ իցէ ճանաչել: Քանզի հետևեր, թէ ոչինչ լինիցի ճշմարիտ, եթէ ոչ ոք կարօղ լինիցի ճանաչել: և հաստատեի իբր օրէն նաւտր զայն թէ ճշմարիտն է այն, որ է: Ապա ճշմրտեալն իրին ոչ կայանայ ՚ի կարգի առ իմացուին, այլ պատշաճի նմա ըստ ինքեան՝ այ ըստ որում ունի զիւր բնուին: Ասեմ ճշմրտեալն իրին առհմանի յամանց, համալիրպուրի իրի ընդ նէրփին ակնբռնա իւր: և՛ի յաւելկենայ. Իւրաքանչիւր իրի յապկուրի գոլոյ իւրոյ, որ հասոպեցուսն նմա:

* Ք.ծ.կա. ծիշ.պ.ու:

Պատասխանեմ ըստ սրբոյն Թովմայի *, թէ ոչ ոք ոգուսնոս խօսի զճշմարտութէ իրին, յորոյ բանէն արտաքոյ զբաղդատութէնն առ իմացուին թէ մեր, առ որ բաղդատի ըստ պատահման. այլ ոչ զբաղդատութէնն առ ոճծայինն, յորմէ կախեի ըստ ինքեան: Չի ոչ ինքն իսկ առհմանէ * : Ճշմարտութէնն է ծայրագոյն նմանութէնի ընկղբան, առանց աննմանութէ: Աղդ իմացուին ոչ է սկիզբն իրոց: Իսկ յասելն թէ ճշմարիտն է այն՝ որ է, առհմանէ զճշմարտութէնն ըստ այնմ՝ որ է ՚ի նմա հիմնական. և ոչ ըստ այնմ, որով լսանայ բանն ճշմարտի. որպէս մեկնէ առւրբն Թովմաս *:

* Ք.ծ.կա. պագս ճըշ մարտու է. պ.ու.առ ու:

Եւ առաւել միաբանին պէսպէս առհմանք ճըշմարտութէ: Չի որք ոչինչ հայեցուին առ իմացուին ՚ի նէրքս փակեն. այնք միայն բացատրեն զհիմն ճշմարտութէ. իբր յառաջ քան լրանայ բանն ճշմարտի: Բայց որք ՚ինէրքս փակեն զկարգ առ իմացուին, բացատրեն զայն՝ որով լրանայ բանն ճշմարտի: Չի ունի ՚ի դէպն, զօրութէ նր է հիմն յատանուանելոյ առողջ. բայց յարաբերուսն նր առ առողջուն կենդանոյ՝ է տեսական բան անուանելոյ նր առողջ. այնպէս ճշմարտութէ իրին երկուինչ ՚ի մէջ բերի. մի՝ ունի հիմն, ըստ զէակութէ իրին. և միւս ևս ունի լրումն, և իսկական բան, ըստ զկարգ առ ճշմարտութէնն որ յիմացուին: Ասեմ եանին իբր է ճշմարիտ, յայտ է թէ հիմ-

նա-

նապէս. ըստ որում է այն՝ որ ինչ է: Եւ իւրաքանչիւր հակ մանաւանդ նոյնպէս ճշմարիտ է հիմնապէս, ըստ որում ղգոլն սեպհական՝ յոդիմէ, առացեալ ունի: Իսկ առաւ, ըստ որում յայնմանէ պակասի. ոչ արոյրն է առաւ ոսկի, զի՛ ի բնութենէ ոսկւոյ, յոր երևի մասչիլ, պակասի. սակայն է ճշմարիտ արոյր, զի զայսր հրահալելոյ զտեսանէ առացեալ ունի: Յայսմիտ ճշմարտութեան սկզբնաւորեալ իրի, ցհիմնական՝ կարէ ասել համակերպութենէ իրի ընդ ներքին սկզբունս իւր: Բայց այս սահման է մանաւանդ. զի ոչ ամ իր ճշմարիտ՝ է սկզբնաւորեալ. ոչ ամ՝ որ է ծայրագոյն ճշմարիտ: Եւ դարձեալ սկզբունքն են ճշմարիտ. բայց ոչ համակերպութենէ առ այլ սկզբունս. ապա թէ ոչ՝ գնայր յանհունս: Եւ թէ ասիցես, ճշմարիտ են, վասն զի զնոր ճշմարիտ բնաւորեալ են կացուցանել, լինին ջրջան. ոչ թէ իրին լինել ճշմարիտ, զի ճշմարիտ սկզբամբք բաղկացեալ, և սկզբանց՝ ճշմարիտ. զի զճշմարիտ իր կացուցանեն:

Ասեմք, ճշմարտութեան հիմնական է նոյն իսկ ճշմարտութեան գերազանցական: Ապա ոչ կայանայ սա՛ ի յարաբերութենէ առ իմացութեն, այլ առնկապէս՛ ի գոլ իրին. կամ՛ ի առացման սկզբանց իրին:

Պատասխանեմ զանազանելով. ճշմարտութեան հիմնական է նոյն իսկ ճշմարտութեան գերազանցական, եթէ առնկապէս առեալ լինի փոխանակ հիմնոյ էակութենէ, ուրանամ. զի ըստ այսմ է միայն յատկապէս էակ, և չևս բացատրէ զբան ճշմարտի: Եթէ առցի իբր ըստ իրաց ինչ վերաբերեալ առ իմացութենն՝ ընդունիմ. զի յայնժամ ակամն բացատրել զէակն, բանիւք հին, որով ասի ճշմարիտ, և ոչ էակ միայն:

Յոհաննէսիցես. իմացութենն ասի ճշմարիտ՛ ի կարգէ առ իրն: Ապա եթէ իրն ևս ասիցի ճշմարիտ՛ ի կարգէ առ իմացութեն, լինի ջրջան յոռի՛ ի բացատրել զբան ճշմարտութենէ:

Պա-

Պատասխանեմ զանազանելով զառաջարկութիւնդ: Խմացութիւնն ասի ճշմարիտ՝ի կարգէ առնելն, իբր ճշմարիտ, ուրանամ. իբր իր, ընդունիմ: Քանզի խմացութիւնն ասի ճշմարիտ, ոչ ըստ որում ճշմարտութիւն նր է համակերպ ճշմարտութիւնէ իրին, այլ ըստ որում այնոյ համարի լինիլ զնոյն, ոյ և էն: Ուստի բանն ասի ճշմարիտ կիմ սուտ, ոչ յայնմանէ զի իրն ճշմարիտ է. այլ ասկասկէս յայնմանէ, զի իրն է, կիմ ոչ է: ոյ ասէ նրն թուիմաս*: Եւ վասն այն ճշմարտութիւնն ըստ ինքեան նախ պատշաճի խմացութիւնէ, ասկայն հանդերձ փաղանչառութիւնէ իմն առ խմացեալ իրս: Իսկ իրք ասին ճշմարիտ՝ի կարգէ առ ճշմարտութիւնն, որ յի մացութիւնէ. որոմ բնաւորեալ են համակերպիլ, և առաքինիլ: ոյ առաջնութիւնն ըստ ինքեան նախ պատշաճի կենդանւոյ. և այն քա զոմ անդամ կախմամբ՝ի զօրութիւնէ դեղոյն, յորմէ պատճառի: Իսկ դեղն ասի առաջն. զի զայս առաջնութիւն բնաւորեալ է պատճառել:

* ա. հ.խ. ծ.պ.ա. առ գ:

Եւ յայսմ ոչ գոյ ինչ ջղլան յոսի:

Պնախ ցես. յորժամ ասկերիչն վարձէ զասկն, ոչ խնդրէ թէ արդեօք ից՝ համակերպ մտաց, այլ՝ի ձայնէն, ՝ի ծանրութիւնէն, ՝ի դունոյն և ՝ի ծաւալականութիւնէն զինն, թէ արդեօք ից՝ ՝ինձա ճշմարիտ ասկւոյ սկզբունք: Ապա յայնմ կայանայ ճշմարտութիւն իրին:

Պատասխանեմ զանազանելով զհետևութիւնդ. ճշմարտութիւնն հիմնական, զոր միայն խնդրէ ասկերիչն, ընդունիմ: Ճշմարտութիւնն յատկական, ուրանամ. զի սա յատկապէս և նախ է յիմացութիւնէ. և յայնմանէ ածանցի յայլս. սակայն թուի թէ երբեմն անուանս ճշմարտութիւնէ առ բաժի փոքր ինչ ընդարձակագոյն: և մերթ ասի իբր այլաբանութիւնն: Քանզի յատկապէս է հաւասարութիւն իրի և խմացութիւնէ: բայց երբեմն զինչ և ից՝ հաւասարութիւն չափու և չափեցելոյ՝ ասի ճշմարտութիւնէ, և ինքն իսկ չափն ճշմարտութիւնէ կոչի: Ըստ այսմ ուղղութիւնն բարոյական, և հա

աւետարանին արդարութեան, կոչի ճշմարտութիւն. նա և օրէնքն իսկ * . ամ պապռնիբանի փո ճշմարտու- * Սաղմ.
ութիւն, և օրէնի փո ճշմարտութիւն: և յօհ. լուս. ասէ. ճիշ:
որ առանձ պճշմարտութիւն, գայ առ լոյս: Յայս միտս առեալ լինին ճշմարտութեանն, յասելն ճշմարիտ պատուէր՝ զհաւատարմութեան իւրում նախատասլն: և ևս յորժամ ասէ, ճշմարիտ գոհաք. ճշմարիտ ոսկի. ճշմարիտ դահեկան. թէպէտ և՝ ի տուտ բանն ճըշ մարտի կարէ ածանցիլ՝ ի յարաբերութիւն ինչ առ խոստացութեանն, զոր ընտրեալ են հնչմնել: Բայց թէ ոչ պնտնցէ, թէ այսոքիկ և այլքն նմանք՝ ասին ճշմարիտք՝ առանց լինչ յարաբերութեան առ ճշմարտութեն խոստացուե, ասելն է, թէ ըստ այդմ համարին միայն ճշմարիտ իբր այլաբանօրէն ոչ միջն ասի այլաբանօրէն ոչ: Ա՛յլ ճշմարտութեանն յատկական է յիմացուե, և յիրս՝ ի կարգի առ այն:

Երիտրդ էդրակացութիւն:

Ճ՛շմարտութեանն առաքեան, կիմ ճշմարտութեանն ճանաչման, յատկապէս ոչ է յառաջնում դործոլութեե մտաց. ոչ յիմբռնման. այլ միայն յերկրորդում. ոչ՝ ի դատման, որ առորսակ, կիմ բացասակ:

Ա՛յսպէս դնէ ոչն Թովմաս * . որ ուսուցա- * ա. մ. կա.
նէ, թէ ճշմարտութեանն կրնական կարէ լինել ժը. պ. Ը:
յիմացութեե. մի՝ նիւթապէս, իբր՝ ի ճշմարիտ ինչ իրողութե: Երկրորդ առաքեանաւն, իբրև՝ ի ճանաչող, և՝ ի բացայայտող ճշմարտութե: Ըստ առաջնոյն ճշմարտութեանն է և յառաջնում դործոլութե մտաց. մանաւանդ թէ և՝ ի զգայութեան. ըստ որում այն զոր ըմբռնեն՝ է համակերպութե առարկային: Ա՛յլ ըստ երկրորդին է միայն՝ ի դատման. որով խոստացութեանն ջայս համակերպութե դառնալով որոշէ, և ար տայայտէ:

Յուցանի բանիւ այնն Թովմայի: Զանգն ճըշ մարտութեանն յատկապէս է հաւատարութե իրի

և

և իմացութեանն. յայնմ գործոցն ևեթ է ոչ բաւական որ զայս հաւատարուածն բացատրէ, և արտայայտէ. ոչ յայտ է յեզերաց: Այլ միայն երկրորդ գործոցն զայս հաւատարուածն բացատրէ և արտայայտէ, քանզի առաջինն ըմբռնէ ինչ զերաց, բայց զայն ոչ ընծայէ նոյ և ոչ համակերպ լինիլ այնց ստորասէ, այլ այս վերաբերի առ դատաւճիռն որով որոշեն միտք թէ այս ինչ է՝ ինձա, Ապա առ բաւական չէմարտութեանն է միայն յերկրորդ գործոցն մտաց. կամ՝ ի դատման: Ասացի ցորչափ հրաժարեաւ կայ միտքն՝ ի դատմանէ, ոչ չէմարիտ ասի, և ոչ սուտ, և ոչ խակ խղճայքն, կիմ եղէգն ասին չէմարիտք կիմ սուտք: այլ միայն դատաւճիռն, և նախադասութեանն բացայայտիչ նոր: Յորմէ խակ հաստատուի եզրակացութիւնս: Քանզի որովհետև չէմարտութեանն և սուտն են հակադրեալ, ի երկուցուն են թակայ: Այլ սուտն ունի զտեղի միայն՝ ի դատման մտաց, յորժամ անճնման է իրին, ապա և չէմարտութեանն յատկական:

Հաստատի ևևս: Զի որպէս քաջ ձեռնարկէ
* Լատ. յա- զքն թովմաս *, քանզի չէմարտութեանն է սուտ
զագս ճըշ- էել սեպհական իմացութեանն, յայնմ միայն գտա-
մարտութեանն. նի տիրապէս, որ է առաւել սեպհական իմա-
տր. Է: ցութեանն: Այլ պարզ ըմբռնումն իրին ոչ ցուցանէ ինչ սեպհական իմացութեանն: Քանզի և զգայութեանք ըմբռնեն զիրս, և յորժամ իմացութեանն ըմբռնէ միայն զիրն, ոչինչ ունի, բայց զտեսակ իրին. որ և յիրում գտանի, բայց յորժամ դատէ, ակաւանի ունիլ ինչ ինքեան առաւել սեպհական, որ և իրաց՝ ըստ որում են չինքեանս, համաչափ լինիլ պահանջէ, այսինքն զներգործութեանն դատման, որով որոշէ, թէ այս ինչ է յիրում: Զի այս ներգործութեանն՝ ի գործածէ զներգործականն նկատումն առ իրն, ոչ յայտ է յեզերաց. և այն նկատումն եթէ ինչ հաւասարութեան, տիրապէս ունի ըզչէմարտութեանն, և թէ ոչ՝ զսուտութիւն: Ապա

չէմար-

ճշմարտութեան յատկական՝ է միայն ի դատ-
ման:

Առաքիւեես, ճշմարտութեան սեռական է հա-
մակերպութեի լմնացութեանէ ըստ լմնացեալ երկին:
Այլ ըմբռնումն երբեմն է համակերպ իրաց,
ոչ յըմբռնել մեր զսահման երկին, ըմբռնեմք
ինչ համակերպ նմին: Ապա յըմբռնման է սե-
ռական ճշմարտութեի:

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ.
ճշմարտութեին սեռական է համակերպութեի
լմնացութեանէ ընդ լմնացեալ երկին. համակերպու-
թեի բացայայտեալ, և ըստ ինքեան ի մէջ բե-
րեալ նոյն իսկ ներգործութեանէ լմնացութեանն,
ընդունիմ. ըստ պատահման յարակցեալ նմին.
այլ ոչ բացայայտեալ, և ոչ ի մէջ բերեալ զ-
գործութեանէ ներգործութեի, ուրանամ: Եւ զգա-
նազանութեին առնեալ փոքրագունիդ ուրանամ
ճշմարտութեին: Մեկնի լուծումնս, որ է կայե-
ցոանոսի*: Համակերպութեի ընդ երկին կրկնա-
կի գոյանի ի ներգործութեանէ լմնացութեանէ. ի այս
նիւթապէս և ըստ պատահման, երկրորդ ինչ ըստ
ինքեան ոչ ի մէջ բերեալ և ոչ բացայայտեալ
յայնպիսւոյ ներգործութեանէ: Երկրորդ երբեմն
ըստ ինքեան բացայայտեալ, և ի մէջ բերեալ
յայնմ ներգործութեանէ: Ըստ առաջնոյն միայն
գոյանի համակերպութեի առ երկին յըմբռնման:
Զի ըմբռնումն և եզրն ըմբռնման ոչ բացայայ-
տեն, և ոչ ըստ ինքեան ի մէջ բերեն զհայե-
ցողումն ինչ: Քանզի յըմբռնել մեր զսահմանին,
կամ զբանաւոր կենդանին, այնուհետև ներգոր-
ծութեի ոչինչ հայեցողումն առ երկ ինչ բացայայ-
տեմք, և ոչ իսկ խորհիմք, եթէ այս եզր հա-
մակերպ ունի երկիր, թէ անհամակերպ. ուստի
ըստ պատահման է, թէ ունի համակերպ երկիր,
կամ անհամակերպ: Եւ վասն այնր՝ այս ներգոր-
ծութեի, կամ լմնացութեին գործածիչ այսր ներ-
գործութեանէ, քանզի ոչ արտայայտէ կամ ի մէջ
բերէ հայեցողումն ինչ առ երկս, ոչ ասէ սեռա-
կանապէս համակերպ կամ անհամակերպ, ուս-

տի

* ի վերայ
նիւթ պա-
կի, ծի-
նիւթ նոր
բոյն ա-
ռաջնոյ
տալին:

տի և ոչ ճշմարիտ կամ սուտ: Բայց ըստ երկրորդին՝ գոյանի համակերպութեն կամ անհամաձայնութեն՝ ներդործութեանց գոյման: Զի՝ գոյել մեր մտօք, թէ որմն է սպիտակ, մարդն է կենդանի բանական. ներդործութենն այն ընդ բնութեան և յիւրմէ բանէ՝ ի գործ դնէ, և՝ ի մեջ բերէ զհայեցուածն հաւաստարութեանց կամ անհաւաստարութեանց առ իրն՝ որ է արտաքոյ համացութեանց. և վասն այնր ըստ բնութեան և յիւրմէ բան նէ՝ ի մեջ բերէ զճշմարտութեն, կամ զսուտ: Զի երեք համաձայն ևցէ երևին, յորս հայի, ճշմարիտ է, և թէ ոչ, սուտ: Վասն այսորիկ յայնժամ միայն յստակասէս և ոեւսականապէս ի մացութենն է ճշմարիտ, կամ սուտ, յորժամ յայս ներդործութեն մեսի: Ոչ գոյացութեն յաոնքեան զգոյեալն, թէպէտ իմանայ զվէճ և զվնասս երկոցունց կողմանց, բայց ոչ ասի անիրաւ կամ արդար, զի ոչ՝ ի գործ դնէ բնչ, որ ըստ բնութեան յիրաւունս հայեցի, և այնմ համաձայ լինիլ խնդրէցէ: Բայց երբև հատանէ ըզվէճս, քանզի այն հայն ըստ բնութեան յիրն, և յիրաւունս, յայնժամ ապա հարկ է նմա լինիլ կամ արդար, և կամ անիրաւ: Ա՛յս վերջը մի յերկարաձգեալ բանք, թէ քաջընկալ լինիցին, խոստաս լուծանեն զձեռնարկուս, եթէ զգոյացեալ բերեալդ, և եթէ՝ զորս հնար էր գոյացեալ բերել:

Երրորդ եղբայրութիւն:

Ա՛շմարտութեն նմացութեն է պարզապէս գոյաբանէն քան զճշմարտութիւն իրաց: Բայց ճշմարտութեն ստեղծեալ նմացութեն է յետնագոյն քան զճշմարտութիւն բնականն իրաց:

Առնելի եղբակացութիւնս՝ ի սկզբն թուիմայէ * • և նախ՝ առաջին մասն: Զի ոմն նա լինքն ասէ, զոր ոչ ասի ճշմարիտ, բայց երեք ըստ որում ճշմարիտ

* Թուիմայէ Տարսոնեցի էր ոչ ասի ճշմարիտ, զոր ոչ ասի ճշմարիտ ըստ ինքեան և ոչ ասի ճշմարիտ ըստ ինքեան և ոչ ասի ճշմարիտ ըստ ինքեան և

ճշմարտութիւնէ եւ հաւատարիմ: Ապա ճշմարտութիւնն ըստ
ինքնագոյութեան գիտելի է, իսկ ըստ յատկացուածոյ՝ ի
միտս : Այլ ես լեր հեղ յայնմ՝ առ որ ըստ կենդանեացդ
բանիդ ասեն կրկնեալ · ես յաճախեմ :

Եւ ակն ընդ ակունդ առնեն գեղեցիկ մեկնիչ այսպիսի,
թէ այլազգ բաղդատի առ իմացութիւնն գործնական ·
եւ այլազգ առ տեսականն : Զի իմացութիւնն գործնա-
կան պատճառէ կիրս , ուստի եւ չափ իրաց , եղելոց
նոցա : Եւ իմացութիւնն տեսական՝ որ առնու չափ
իրաց , եւ ըստ իրաց ինչ շարժեալ չիրաց · եւ այնպէս
իրք չափեն զնա : Յորմէ յայտ է մեզ բնական իրք , յո-
րոց իմացութիւնք մեր առնու զկիզումն , չափեն զմեր ի-
մացութիւնք : Եւ այ են չափեալք յաճախին իմացութեանն ·
յորոմ են ամենայն սքեղծուածք , այլ ամենայն արուեստ
պակասք ի ճիւս արուեստարարին : Եւ զոր ըստ այսմ
իմացութիւնն աճեցին՝ եւ չափեալ՝ ոչ չափեալ· իսկ բնա-
կան իրք՝ չափօղ եւ չափեալ· այլ իմացութիւնք մեր եւ տե-
սեալ՝ ոչ չափօղ զբնականն, այլ միայն զարհեստականն :
Եւ զոր բնական իրն չերկնաց իմացութեամ մեջ ի հաղո-
ցեալ՝ ըստ հաւատարմութեանն առ երկնային ասի ճշմարիտ ·
զի ըստ հաւատարմութեանն առ իմացութիւնն աճեցեալ ասի
ճշմարիտ, ըստ այնմ որ ընդ պատ , առ որ է կարգեալ
աճեցեալն իմացութիւնք : Իսկ ըստ հաւատարմութեանն ի-
մացութիւնք մարդկային՝ ասի ճշմարիտ · ըստ որոմ բնա-
ւորեալ է պիտոյն կերպատրել զճշմարիտ հայտնութիւն ·
զի և պարտին հակառակն առաք ասին իրք · որք բնա-
ւորեալ են երեսիւ՝ որ ինչ ոչ են · կամ որպիսի ոչ են ·
զի ասի՝ ի ե· հանդերձեալ : Եւ ըստ այսոցիկ
բան ճշմարտութեանն ըստ յատկացուածոյն է չիրս , քան
զերկնայնոցն · զի յատկացուածն է բաղդատութեանն առ ի-
մացութիւնն աճեցեալ , քան առ մարդկային :

Յաղագս սրտին :

Բանզի առաքինին հանիւդրի ճշմարտութեանն ,
մանաւանդր , հայեցեալ նմա յանհամեմատելոյ
պատճէ երկի և իմացութեանն , ոչ զի այնմ ասիցէ
առաք , որ վերնագոյնք գտանին ի համեմատելոյս-
քէն իմացութիւնն յորմէ ակնկալն առնու և հանդ-

հատ

նաւորի ։ ոյք եթէ հաւատացի գահեկան վճիռ ՚ի կանոնաց գահեկանի , զորս միտ իշխանին սահմանեաց , ասի սուտ ։ Իսկ եթէ հնար էր բնական իրաց լինչ վճիռել ՚ի նախագահողաբարէն , զոր ունի զնոցանէ իմացութենէն ճշմային , աստեղին պարզապէս սուտ էր ։ Ուստի ապատ ներ գործութենէք , ոյք մեզք , որք վճիռին ՚ի կարգէ յաւիտենական օրինաց . կամ ճշմային իմացութենէ , ուրեք ուրեք ՚ի չբ գիրս ասին սուտք ։ Իսկ իմացութենէն , որ կախի յիրաց , յորժամ վճիռն յայնց ՚ի գաստէրն , ասի սուտ . ոյք եթէ համարիցին , լինիլ պետրոսի հիւանդ , յորժամ ոչ է հիւանդ , կամ ոչ լինիլ հակառակից , որք են իրօք ։ Սակայն ըստ իմիք , իրք լինչ որք յիմացութենէ մերմէ են անկախ , ասին սուտ , ըստ որում թէպէտ յինքեանս են հակք , և վճռն պարզապէս ճշմարիտք , սակայն բնաւորեալ են երևիլ , որպիսի ոչ են , կամ որ ինչ ոչ են . ոչ պատճէր նկարէ , և ցնորէ ։ Զի սուտ են ինչ , այլ ոչ այնք , զորոց պատ պհամարուածն ։ որպէս ասէ արիստոտէլ * ։

* ՚ի Ը. հատ. Տաբնաբանութ ։

Սուտքն տեսական գտանի միայն ՚ի գաստման . զի ոչ վերագոյն ցուցաք . միայն գաստումն ըստ ինքեան ՚ի ներքս փակէ ջհայեցումն առ իրս ։ Բայց սակայն գտանի լինչ անյաստուկ սուտքն և ՚ի զգայութենէ , և յըմբռնման իմացութենէ . ՚ի զգայութենէ , ըստ որում պակասութիւն լինի կամ գործարանին , կամ միջոցին , և կամ առարկային , ոչ ուղիղ ընկալեալ , և յիմացութենէ հատուցեալ զտեսանակ առարկային , ոչ նմանաւթիթ սուտ գտանման ։ Իսկ յըմբռնման իմացութենէ , ըստ որում խառնի ըստ այն քաղաքրութենի լինն . և այս կրկնակի . մի ըստ որում իմացութենէն պատճառի միոյն ընծայէ այլում . և երկրորդ՝ ըստ որում ՚ի սահման իրի խառնէ զատորոգելի լինչ հակառակ , ոյք եթէ ասիցէ , կենդանի չէ բանաւոր չորքոտանի ։

ՊՐԱԿ ԶՈՐՔՈՐԴ:

Յաղագս բարուքեան:

Առուքին ըստ արխատոտէլի սահմանի, որոմ ամենէքեան բաղձան: Զոր ոչ է պարտ իմանալ, ոյք թէ, ոչինչ ինչ բարի, եթէ ոչ յամենէցուն բաղձայցի. այլ զի, որ ինչ բաղձացեալ լինի՝ ըստ որում բաղձացեալ լինի. է բարի: Եւ զի ամ ինչ բաղձայ դոլոյ, վ՚ այն էակն ասի բարի: Զսմանէ խնդրին երեք, նախ թէ զինչ ինչ է. երկրորդ քանի՞պատիկ ինչ է, երրորդ որոց պատշաճիցի: Ասելի է նախ. բարին է ինքն էակն, ըստ որում ցուցանէ վկայդ համակերպութեան առ կամս, մանաւանդ առ ածայինն:

Եւ նախ թէ բարին ինչ է ինքն էակն. յայտ է. զի իւրաքանչիւր էակ, ըստ որում է էակ, է բարի, և վասն այն բաղձայ իւրում պահպանութեանէ: Այլ պակասի՛ն բարութէ, ըստ որում պակասի չէակութէ իւրմէ: Իսկ թէ էակն ինչ է բարի, ըստ որում ցուցանէ զհամակերպութի՛ն առ բաղձանս, յայտ է: Քանզի բարին նոյն է ընդ բաղձալւոյ, որ առանց ինչ երկբայութեան՛ի մէջ բերէ զհայեցումն առ կամս: Այլ քանզի ածայինն կամքն է կանոնացեալ, ուրեք ըստ այնմ ասին բարի, ըստ որում համաձայնին ածայինն կամացդ. վ՚ այն էակին որ՝ պի բարի՛ն ի կարդի առ կամս, մանաւանդ առ ածայինն:

Ասելի է երկրորդ. բարին բաժանի՛ ի դերա զանցական, և՛ ի բարոյական:

Առնի: Քանզի բաղձալիքն, ըստ որում բաղձացեալ լինին տակաւրար, են բարի դերազանցապէս: Իսկ ըստ որում բաղձացեալ լինին համակերպութէ առ կանոն ինչ, որում հպատակի կամք բաղձացողին, ասին բարի բա

լոյսակես : Ուսան բարին գերազանցական է նոյն իսկ հակումն իրին սովորական ըստ ո՞ր ուժ կարող է շարժել զքաղձանս : Բայց բա րութեին բարոյական է համակերպութեի իրին ընդ կանոնս բարուց , ի՞ ընդ յաւիտենական օրէնս , և ընդ ուղիղ բանն Թեզատրօղ , Թէ սրպէս , և սրչափ բաղձալի եցէ իւրաքանչիւր ինչ : Ձորմէ ասացաւ՝ի բարոյականն :

Բաժանի գործեալ բարին յօգտակար՝ի հա ւեստ , և՝ի բերկրալի : Ձի այնք՝ որոց բաղ ձայ քնութիւնն քանաւոր , կամ խնդրին՝ի պէտս այլոց , ոչ գերին առ առողջութի . և տքա ասին օգտակար . և կամ վասն իւր ին քեանց : և տքա ասին հաճոյ : զի համեստն է , որ վ՚ն իւր է բաղձալի բանական բնութե բանաւորն , և բանաւորապէս բաղձացողն : Ուսան սահմանի յարիստոտէլէ * : Որ ըստ ի նէան է ընդրելի , և գովելի : Եւ՚ի կիւկերոնէ * : Որ բարձմամբ ամենայն օգտի , որոնց ինչ վարձոյ , և պարզոյ , ըստ ինքեան իրաւամբ է գովելի . յո՞ , սակ՝ վնզի վայելչէ և պատշաճ բանի , և օրի նայ կարգելոց՝ի նմանէ : Իսկ ըստ որում հան դուցանեն զքաղձանս վայելմամբ իւրեանց , ասին Էհէիրաւի : Ձի բերկրութիւնն է հան գիստ՝ի ստացեալ բարւոջ : Բայց քանզի բաղ ձանքն անբաւանօրէն վարեալ՝ հանգչի՝ի հեշտա լիս ինչ , որք չեն համեստ . վասն այն բերկ րալին ընդհանրապէս է քան զհամեստն :

Վաեալն է երրորդ . բարին յարմարի իրաց՝ի կարգի առ գոյութիւնն : Ուսան իրք ոչ ասին բա րի , բայց եթէ ըստ որում ունին զկարգ առ գոյ . վ՚ն որոյ կարելիքն ասի ըստ որում կարե լիք՝ ոչ են բարիք :

Յուցանի եպրակացութիւնս , որ է հաստարակ՝ի միջ հեղինակաց : Բարին է , որ կատարէ ըզ բաղձանս : Ա՚յլ բաղձանքն ոչ կատարի յի րացն , եթէ ոչ՝ ըստ որում ստացեալ լինին , և գոն : Ապա իրքն ոչ են բարիք , բայց է թէ՝ի կարգի առ գոյութիւնն : Մեծագոյնս

* ա. հոէ պորսիէ. գլ. ի:

*գիէր.է. ձախաճաշ:

յայտ է: Յուցանի փոքրագոյնս, քանիւ, և մակածուածքն: Բանիւ, քանզի այսոքիկ ասէր բերի իմացուածին 'ի կամաց. զի իմացուածին ձգէ զնորա առ ինքն, և ապա այն վերացուցանէ զնոսա 'ի գոյուածէնէ, զոր ունին յինքեանս: Բայց կամքն ձգի առ իրս, և վն այնորիկ գիմն 'ի նոսա իբրև 'ի գոյօղս յինքեանս: Ապա և մակածուածքն. զի կամք ապահին ոչ կատարի ընչիւք, եթէ ոչ ստացեալք, և ունք կանն: Եւ այլ հիմանդն օգուտ յառաջուածէ, եթէ ոչ ըստ որում իրապէս ստացեալ ունի զայն: Ասատի կամքն ոչ սիրէ զառաջուածէն և զինչս առակ իբր կարեկի. այլ իբր առանալի, ուստի և 'ի կարգի առ գոյուածէ:

Չատատուն: Բարին ունի զբան վախճանի: Ապա վախճանն ցուցանէ զկարգ առ գոյուածէն. զի շարժէ առ ստացուման իւր. որ ոչ է առանց գոյուածէ: Ապա ուրեմն. և այլն: Դարձեալ, կամքն շարժէ առ գործածուածէն, իսկ իմացուածէնն շարժէ միայն տեսանկա բաբառէս. ուստի այնմ, որ եզերէ զիմացուածէն, պարտ է միայն լինիլ տեսանկացուցեալ: այլ այնմ, որ շարժէ և եզերէ զկամս, պարտ է անկանիլ ընդ գործածուածէ. և վն այն ցուցանել զկարգ առ գոյուածէն:

Յաղագս չարի, որ է հակակայ բարուցն, ասելն է, թէ է կրկին. բարոյական, և մետաֆիզիկական. Մետաֆիզիկական չարն է պակասուածէ էակուածեան, որ պարտն է: որպէս եթէ ասակասիցին մարդոյ աչք, կամ ոտն, կամ առողջուածէն, և կամ գօրուածիւն, այնուհետ պակասուածէն ասի՝ չար մետաֆիզիկական: Իսկ բարոյական չարն կայանայ յանհամակերպուածէ առ կանոնս բարուց. որպէս եթէ ասանդգ մարդ զանմէնն, կամ յափշտակիցէ զօտարինն. այսպիսի գործք են բարոյական չար. զի ատրաձայնին 'ի կանոնաց բարուց. այսինքն յուզիչ բանէ, եթէ յանծայնոյ, և եթէ 'ի մարդկայնոյ: Բայց թէ ար-

դեօք այս անհամակերպութեն իւրէ հայեցուածն դրական, թէ սուկ պակասութեն, ոչ է տեղ ասյս խօսիլ . այլ ածաբանիլց է զայն քննել : Դարձեալ բաժանի չարն 'ի մեսասակար՝ հակադրեալ օգտակարի , 'ի զաղիր հակադրեալ հայմեստի , և 'ի տրտմական հակադրեալ բերկրականի . զորոց ոչ է հարկ դրեալ մի ըստ միոջէ :

ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԻ ԹՈՒՆ

ՆՐԿՐՈՐԴ

Յաղագս հոգեղէնն էակի, կամ յաղագս հրեշտակաց՝
ընդդէմ Արիոսի։

Ըք հոգեղէնք, կամ ընդհանուր իրօք վերացեալք ասին այնք, որք ոչ միայն մտօք ըմբռնին, այլ և իրօք են մեկուսի յամենևեքին։ Զսոցանէ խօսեցուք սակաւ. զի այնք առաքեալ յածխաբանութեն վերածբերին, զոր ոչ է մեզ այժմուս աւանդել։ Ապա զվիճաբանութենս բովանդակ կեացուք ի ջուրս խնդիրս, ձառեալ նախ յաղագս այ։ Երկրորդ յաղագս հրեշտակաց, և բանական հոգւոյ անձատելոյ։ Երրորդ յաղագս հոգեղէն պատճառս։ Չորրորդ յաղագս հոգեղէն պատահմանց։

ԻՆԳՈՒՐ ԱՌՈՒՆՈՎՆ:

Յաղագս այ:

Որ ինչ հնար է իմանալ զայ բնական լուսով, են նախ գոյութիւնն նորա. երկրորդ սատրպեւնք ինչ նր: Զսոցանէ ձառեացուք յերկուս սրբակս:

ՊՐԱԿ ԱՌԱՋԻՆ.

Յաղագս գոյութեան այ:

Ի հակ ինքն ինքեամբ, յորմէ կա խին և յառաջ գան այլք, և յո լոսմ գտանի բովանդակ լրութիւն գոլոյ, իբր յառաջնոսմ աղբեր: Զպոլ նր խոստովանին ամ ազինք, յերկիրպա պանել նմա, և ի կարդալ զանոսն նր. և ի պաշտել զնա ծխօք ինչ, որ պաշտօնեայ կոչի, ձէօն: Նա և բնութիւն իակ գիմնական զայս ձրշ մարտութիւն հաստատեաց ի միտս, զոր վն այն կիւրեղոն կոչէ՝ հանճառն բնութիւն. պի առանց ինչ առաջնէ. և առանց օրինաց յայպնի է ամենեցուն: Բայց զայս ձանաչութեան հեթանոսք ոմանք անհնարին անմտութիւն, և վայրենութիւն անասնացեալ հեղձուցանեն յանձինս, և ի քաղաքացնոց և սոմանք ամպարշտութիւն իւրեանց հռչակեալ, այնպէս յիմարին, մինչև հաւանեցուցանել անձանց, թէ ոչ գոյ ածծ վրէժխնդիր մեր անօրէնութիւն. զի մի հարկեսցին երկնչել ի նմանէ: Այլ վկայութիւն մեծ՝ ածութիւն է այն,

այն, զի ծանօթութեին նորա մտաբերութեա. և զառաքեալսն՝ ի մարդկանէ օտարացուցանել: Սկսայն մարթ է խնդրել, թէ արդեօք գոյութեինն այ, ունի տպաւորեալ է բնապէս՝ ի միտս մեր. նոյնպէս և բանիւք ապացուցանելո՞, և այնպէսն զօրաւոր բանիւք, մինչև յաղթել զհոհանն միտս:

Եղրակացութիւն:

Գոյութեինն այ կարէ ապացուցանիլ բնական նապէս: Ա յսպէս դաւանեցեալն անուանի փիլիսոփայք առաջինք, և պարտ է ամ ուղղա փառաց վնոյն դաւանիլ. զի ասէ առաքեալն, անէրևոյթն այ արարածովքս իմացեալ պեսանին. և ի մեռաս. ժե. յանդիմանին նոքա, որ չերևեալի բա տութենէն ու հարացին գիրեալ զայն որ էրն, և ու՛ի գործն նայեցեալ ծանեան զմարդպարապետն:

Օգտակարութիւնս ոչ սկզբանէ հնար է հաս տատել, բայց՝ ի մէջ բերելով զապացուցութիւնս, զորս բնական լուսով հնար է ունել զգոյութինն այ: Ա րդ այս ապացուցութիւնք վե րածին՝ ի հինգ գլուխս, ըստ հինգ գլխաւոր առո թութեցոց, ըստ որով ծանուցանի մեզ ածուն: Եւ են սոքին, բան առաջնոյ անշարժ շարժողն. առաջնոյ պատճառն, հարկաւոր էակն. ամենա կատար էակն, և գերագոյն կառավարչն ծի: Եթէ ապացուսցուք, թէ կ յաճի բնութիւն լինչ այսց հնգից առաւելութեց ունակ, վճարեալ է ամ լինչ: Մանաւանդ թէ՝ ի հաստատել քաջ գլխի՝ ի սոցանէ, անպէն գհետ գան այլքն ամ: Զի ոչ կարէ գոլ առաջին շարժօղ անշարժ. որ չիցէ առաջին պատճառ. և ոչ առաջին պատ ճառ, որ չիցէ հարկաւոր յինքեմէ, և այլն: Ապա գլխաւորքն զայսոսիկ վկայութիւս մարդկեղէն բանի գնծուէ, ցուցցուք համառօտ, յորս յա ւելցուք և հաստատութիւնս լինչ. և ապա գնա ծութիւն առարկուածց, որով քանան անհնձք զամե նայն այլ գլխս լսոյ աղօտացուցանել:

ՀԱպացուցանի գոյութիւնն այլ, քան որոմ առաջին շարժօղ անշարժ:

Ոչ ոք երկբայի, թէ մեք, և ոչք զմեօք կան, ներքոյ անկեալ երկք վտիտման, այսմիկքն է, ոչ միօրինակ տևեմք՝ ի գոլ մեր. այլ՝ ի միոչ ևս ևս անակէտ գոլոյ փոխիմք յայլ: Յայսմ քա՜ ջածանօթ երևութիւն քնութե, յոր պատուղի բնա բանութիւնն գլխովին, որ և աներևոյթ է հաւատո ոյ քան զնամ երևեալս՝ ի բնութենէ, այսու օրէ նակաւ մակաբերի գոյութիւն առաջնոյ անշարժ շարժողի:

Ի՝ ի բնութենէ ապրեալ և սկիզբն ամ փոփոխու թեանց երևելոց յիւրս: Ա՜յլ այնմ ապրեալ պարտ է լինիլ առաջին շարժօղ անշարժ: Ապա գոյ առաջին շարժօղ անշարժ: Ա՜ եծապէս է ստոյգ. գանգի ակներև տեսանեմք, զի այն փոփոխու թիւնք յառաջանան՝ ի միոջէ յայլ, ոյր՝ ի հուսոյ յառաջանայ շարժումն՝ ի ձեռս, ՝ի ձեռանէ՝ ի ցուտ, ՝ի ցրտոյ՝ ի քար, և այլն: Ապա հարկ է թէ այսր հեղհեղատի, որով ամ լինէ հոսեալ գնայ, կայցէ աղբիւր, և սկզբնաւոր. այն զի ըմ բնքեան իսկ յայտ է, թէ ոչինչ լինի առանց պատճառի: Իսկ փոքրագոյնն երկու լինէ ցու ցանէ. թէ այնր աղբեր պարտ է լինիլ առա ջին իմն շարժօղ. և թէ այնր առաջին շարժո ղն պարտ է լինիլ անշարժ. որոց ընդ առաջս ցանելն, վճարեալ համարի ասմն:

Ա՜ռդ ցուցանի առաջին մասն՝ ի շարժօղսն և՝ի շարժեալս, կամ որ նոյն է, ՝ի փոփոխէն և՝ի փոխեալս, ոչ է հնար յառաջանալ յան բաւս: Ապա զաղբիւր շարժման և փոփոխու թեանց հարկաւ պարտ է դնել յառաջին ինչ շար ժօղ: Հետևութիւնս յայտ է յերկերից. զի այն, յոր զկայ առնու յառաջացումն, է առաջին շար ժօղն: Ցուցանի առաջարկութիւնս երրակի:

եթէ զի շարժի. ՚ի զի ենթադրէ ինչ յառաջա
գոյն, յորմէ շարժեաւ էցէ։ Իսկ արդ եթէ
լինէր յառաջանալ յանհունս, բնաւքն լինէին
շարժօղ շարժեալ, և ոչ ոք լինէր պարզապէս
առաջին շարժօղ։ Ապա ոչ երբէք կարէին շար
ժել։ Ապա ուրեմն արտաքոյ բովանդակ հա
մաքման շարժեալ շարժողաց, պարտ է թէ
էցէ շարժօղ մինչ ոչ շարժեալ յայլմէ, ՚ի առա
ջին շարժօղ։ Եւ թէ արդարև բովանդակ հա
մաքումն էցէ շարժեալ յայլմէ. և չգուցէ մինչ
այլ բաց ՚ի համաքմանէ, հարկ լինի դնել զհա
մաքումն շարժեալ յայնմանէ, որ ոչ է. որ
յայտնապէս է ընդդէմ։

Երկրդ. Պատճառն գործիքական ոչ շարժէ,
բայց եթէ շարժեալ ՚ի սկզբնականէն. իբր զի
չէուրիճ ներ է առնել զօրուճքն սկզբնականին։
Ապա եթէ լինիցի յառաջանալ յանհունս ՚ի
շարժեալ շարժօղս, բնաւքն լինին գործիք շարժ
ման, և ոչ մինն սկզբնական պատճառ։ Ապա
անհնար է յառաջանալ յանհունս ՚ի շարժեալ
շարժօղս, և ոչ նշանակել արտաքոյ այնց զինն
ըստ ինքեան շարժօղ սկզբնաբար։ Մեկնի փոք
րագոյնս. զի որ շարժէ շարժեալ, է՛ ի շարժ
ման՝ իբր գործի այնորիկ՝ յորմէ շարժի՝ ՚ի շար
ժել։ Ապա եթէ բնաւքն էին շարժօղ շարժեալ,
և չէր ոք շարժօղ անշարժ յայլմէ, բնաւքն լի
նէին գործ, և ոչ ոք պատճառ սկզբնական։

Երրորդ. Շարժօղն շարժեալ է միայն իբր մի
ջոց, և իբր վտակ հասուցիչ շարժման. և առա
ւել իբր շարժեալն, քան իբր շարժօղ։ Ապա
կամ պարտ է նշանակել զաղբիւր շարժման,
յորմէ նախ բղխեացէ յայնս իբր ՚ի վտակս, և
առ որով բովանդակ այն քաղմութեն էցէ իբր
մի շարժեալն. կամ պարտ է խոստովանիլ, թէ
էցէ ինն շարժեալն, որ շարժի առանց շարժո
ղի, և վտակ՝, որ հասի առանց մինչ աղբեր՚ինն
հոսեալոյ, որ այնպէս ընդդէմ է, ոչ եթէ ա
ռեր ոք, լինիլ ցուռ անծայր, կամ լեառն ան

առարտա։

Բայց

Այլ ասիցէ ոք, արիստոտէլ ընդ ունելով ճնունդս յաւիտենից, երևի թէ ընդունի դադարեալ պատճառն յանհունս՝ ի ծնեալ ծնօղս: Զայս դիւրաւ պատասխանի, թէ դրուեցին արիստոտէլի ոչինչ հակառակի այժմու տուեալ փաստիցս, որոց զօրութիւն կայանայ ոչ յայն, թէ անհնար է լինիլ անհուն ծնողաց ծնելոց, և շարժողաց շարժելոց. այլ յայն, թէ բայ՝ ի բազմութենէ անսուն շարժեալ շարժողաց, և թէ հնարաւոր էր բազմութենին, և եթէ անհուն. պարտ է թէ էր աղբիւր լինէ շարժման, որ զայն յայլմէ ոչ ընդունէր, և այսմ բազմութենէ հաղորդէր: Եւ թէ արդարև ընդդէմ է լինել միոյ կամ երկուց շարժելոց առանց անդէն այլոց իրիք լինելոյ, յորմէ շարժէին. և ասեալ ընդդէմ է թէ էր անհուն շարժեալ շարժօղք. եթէ ոչ բայ՝ ի նոցանէ էր այլ լինի, յորմէ անհուն բազմութենին այն կայացեալ լինի՝ ի շարժման, և զարթէր այն տուր և առ շարժման: Զսասկ առաստան լինելով անհնձից յանհուն շարժեալ շարժօղս, ոչ թէ բառնան զհարկ առաջնին շարժողի, այլ առաւել հրաշագոյն ընծայեցուցանեն զշարժմանն զածանցեալ՝ ինմանէ, զգործունէուն, իբր զի յանհունս մարթացաւ ծառայիլ:

Զերկրորդ մասն այնր փոքրագունի. ի թէ պարտ է այնմ առաջին շարժողի լինել անփոփոխ: Ամ՝ որ փոխի՝ յայլմէ փոխի: Այլ այնմ առաջնոյ շարժողի անհնար է փոխիլ յայլմէ: Ապա ուրեմն է ամենևին անփոփոխ: Փոքրագոյնս յայտ է յերեսաց. զի ոչ իսկ լինէր առաջին շարժօղ. եթէ էնթադրէր լինչ յառաջագոյն՝ յորմէ փոխիւր: Իսկ մեծագոյնն ապացուցաւ մեզ՝ ի վախճան բնաբանութենէ, և բայ յայնմանէ յայտ է նախ փորձիւ. զի տեսանեմք շարժելեաց դադարեալ կալ. միանգամ զարթուսցէ լինչ՝ ի նա զշարժումն: Երկրորդ հաստատութեանն ձանաչմամբ, որով յայտնի գիշ տեմք, թէ՝ ի մէջ շարժողին և շարժելոյն է առն-

առնչութեան և հպատակութեան. ըստ այնմ որ միտ փոխեալն համարի կախել յիւրմէ շարժողէ: Արդ յայտ է թէ ոչ լինի առնչութեան, կախումն, և հպատակութեան նոյնոյ առ ինքն: Երբորդ յակզբանց փոփոխութեան: Քանզի ըստ ինքեան ենթակայն փոփոխութեան կարօղութեան պակասաբար 'ի ներգործութեան. իսկ ըստ ինքեան արարչական պատճառ փոփոխութեան և ներգործութեան: Արդ յայտ է թէ պակասութեան ներգործութեան ոչ կարէ լինիլ ըստ ինքեան ներգործութեան. և արարչական պատճառ ներգործութեան: ապա թէ ոչ, ոչ գոլն առներ զգոլ: Ապա ութեան հարկիւ պարտ է զանազանել զշարժօղն 'ի շարժելոյ, կամ զարարչական պատճառ փոփոխութեան 'ի նորին ենթակայէ:

Եւ յայտնի է ասել պատասխանին յառաջ բերեալ յակզբանց սկզբան, իբր թէ յայնմ որ միտ կախ, կարէ լինիլ զօրութեան պատճառիչ փոփոխութեան. ոչ 'ի պղպեղն է զօրութեան պատճառիչ ջերմութեան: Զի ոչ և դնիցի յայսմ մասին կարծիք սկզբան, ոչ սակարացուցանէ զզօրութեան մերոյ ձեռնարկութեան. իբր զի միշտ պարտ է այնմ զօրութեան լինիլ նրօք զանազանեալ յենթակայէն, զոր փոխէ: Ասասի և այն զօրութիւն, որ ենթադրի առաջին սկզբնաւոր փոփոխութեանց, կամ է ըստ ինքեան փոփոխելի. և կամ ոչ: Եթէ ոչ է փոփոխելի. ահա այն իսկ է, զոր ինդրեմք, այսինքն շարժիչ անփոփոխ. և միայն մնայ զննել, թէ արդեօք այն սկզբնաշարժիչ զօրութիւն անշարժ՝ պատահումն կոչէ թէ գոյացութեան. ենթակայացեալ, թէ յայլ ընկալեալ, և այլն: Իսկ եթէ այն զօրութեան շարժիչ կոչէ դարձեալ փոփոխելի, հարկ լինի ասել բազդատութեանն առ այլ յառաջադոյն՝ իբր ենթակայ փոփոխելի առ նա:

Ա՛ն միայն ապաւէն մնայ անձից ընդդէմ զօրաւոր այսմ փաստի. իբր թէ այդ ապացուցանէ այն լինիլ յիւրս աղբերս ինչ շարժմանն և փոփոխութեանց, բայց այն ոչ է ճշմ, այլ կամ բնութեան,

թեն, ոչ վարկաւ պլինիոս. կամ տարերք, ոչ եւ եմբեռոկլէս, կամ որ վստահարանն եղև միշտ անձայ փիլիսոփայից՝ հիւլէքն կամ շամանդաղք ամբաւք, յամբաւ վայրս՝ յաւիտենից եւ յաւիտեանս՝ բնաւոր զօրութիւք յուզեալք:

Այլ դիւրաւ արտաքսին յայսմ ապաստանէ: Քանզի նախ բնաւ ինչ անուն ունայն, եթէ ոչ որոշեսցի առ առաջին բնութիւն ինչ չարժօղ: Այլ և տարերք՝ քանզի են ներքոյ անկեալ փոփոխութիւն և ծննդեան, և զի այլուստ՝ ցուցցուք թէ հարկ է առաջնոյ աղբեր փոփոխուեցի՝ լինել անփոփոխ, յայտ է թէ ոչ կարեն լինել առաջին շարժօղք: Իսկ հիւլէքն (թող զի առնեն են առաստաւել.) թէ և լինէին, ունէին միայն զբան նիւթոյ, ոչ քարինք նկատմանց ան: Ըստ բաց յոյնց՝ պիտէր յաւելուլ և զպատճառ արարչագործօղ երից, և շարժիչ այնր նիւթոյ: Վա այնորիկ յերաւ կշտամբէ առաքինոս զանհնթեթ ոճ խնամատարութեանն եպիկուրոսի, զի գրուբ անբաւից հիւլէից՝ անչափ նիւթ հաւաքեալ՝ի կազմուելն աշխարհի, չեդ զառաւել պիտեւանն զարտաչափան պատճառ:

Արիննից ոք՝ի հիւլէս են երկու ինչ, մարմին, և ծանրութիւն. և երկոքին առքա այնպէս յարաբերին առ միմեանս, ոչ զի մարմնոյն լինել նիւթ նիւթ կրօղ. և ծանրութիւնն նոքա այսր նիւթոյ առաջին և յաւիտենական սկիզբն շարժօղ:

Այլ դիւրաւ ասի. զի թէև դիցուք վայրապար զյաւիտենականն զայն ծանրութիւն հիւլէից, ոչ հնար այդմ լինել առաջին աղբիւր ամ փոփոխութեց: Եւթէ զի ծանրութիւնն այն՝ քանզի ի զօրութիւն յարեալ՝ի գոյացուն հիւլէից, ոչ կարէ լինել անփոփոխապոյն քան զնա, վա այն և ոչ առաջին զօրուն շարժօղ անշարժ: Երկրորդ, զի էնթելեխայն իւրումն ոչ կարէ վերածել զինքն՝ի ներգործութիւն. և վա այն պարտ է նշանակել զպատճառ, որ յաւե-

տե-

առնիս տացէ գոյացութեանն հիւղէն, որ ըստ ինքեան է ենթակայ ընդունակ ծանրութեանն, լինել ներգործութեանն ծանր: Երկրորդ, զի պարտ է առաջին շարժօղ զօրութեանն լինել աղբիւր ամ շարժմանց երևելոց յաշխարհին: Իսկ արդ ամ ոք այնպէս յեռասամիտ լցեալ, մինչև համարիցի կենաց՝ զգայութեան բանի, բաղձանաց՝ անձնիշխանութեան. և այլ այսպիսի հրաշալի շարժմանց, զոր ի մեզ տեսանեմք, ծագիլ ի կոյր, յատուշ, և ի մեռեալ ծանրութենէ անտի: Ապաքէն անմտութեն մեծ է, ուրանալ զայծ կենդանին, և ճշմարիտ, զոր բնութենն ազդէ. բանն ապացուցանէ. և ամ աշխարհ քարոզէ. և զայսպիսի ցնորս խօլականս կացուցանել ընդ նոր. և ծաղրական այսց սկզբանց ընծայել զմիտս, և զմտաւորեն, և զամ ընկալեաւ բարիս: Ա յլ յիրաւի էր անօրինաց այս պատիժ, զի ոչք ըզ բարերար գիւրեանց հայր և զիշխան ոչ կամեցան ճանաչել, ընդ այսպիսի անարդ սկզբամբք անկեալ նշաւակեցին:

Ա պացուցանի գոյութիւն ամ, ըստ որում առաջին պատճառ, էակ հարկաւոր, էակ ամենակալ, և աշխարհի գերագոյն կառավար:

Երկրորդ ապացուցցուքեն գոյութենէն ամ՝ առեալ ի բանէ առաջնոյ պատճառի, այսպէս վճարի: Յայտ է թէ ի բնութենէ երից լինելի իրք լինէ, որք ոչ էին յառաջ, ջ առնուն զգալ յայլմէ, որ է նոցա արարող պատճառ: Քանզի գիտեմք յանձինս, թէ ոչ միշտ եաք մեք, այլ յումեքէ նախագոյէ ընկալաք զգալ. և զնոյն յիրաւի է մեզ խորհիլ զայլոց նուաստից քան զմեր հոգի, զկողմն, զջուռն, զհրոյ, ևս և զլուսաւորացս, և զերկնից. իբր զի անկատարք գոյն են սուքա քան զմիտս և զբան, որ ի քանի ինչ ամաց հետէ ի մեզ երևեալ: Իսկ արդ անհնար է ամի առնուլ զգալ յայլմէ. մինչև ուղիղ իմիք

իմիք լինիլ յաշխարհին յիւրմէ : Ապա պարտ
է ժամանել յառաջին պատճառս անպատճառս,
որ ինչ յինէ յիւրմէ , և առաջին սկիզբն գոլոյ : Մե
ծապոյն յայտ է . իսկ փոքրագոյնն այսպէս ա
պացուցանի : Որք ունին զգոլ յայլմէ , ոչ են ,
եթէ ոչ ինչ այն այլ , յորմէ ունին զգոլ :
Ա՛յլ եթէ ամ իրք են յայլմէ , ոչ լինիւ այն
այլ , յորմէ ամենեքեան ասին գոլ : Ապա ու
րեմն , եթէ ամ իրք լինիին յայլմէ , իրօք ոչ
կայր լինէ : Մեծագոյնս է յայտնի : Մեկնի փոք
րագոյնս : Քանզի ոչ է այլ՝ արտաքոյ ամի , զի
ոչ ասէիր ամ . եթէ ենթադրէիր այլ ինչ բաց
յայնց : Ապա եթէ ամ իրք են յայլմէ , են
յայնմանէ որ ոչ է . և կամ ոչ գոյ այն , յորմէ
ենթադրին լինել :

Պատասխանի՝ ի գիմաց անցից . ամ ինչ բա
ժանաբար առեալ է յայլմէ , այլ ոչ հաւաք
մամբ . ունի ամ մարդիկ միրգս միոչէ առեալ
են յայլմէ . ունի ոսկեվամ՝ ի սոդոմանէ . սոդո
ման՝ ի դաւթէ . դաւիթ՝ ի յեսսեայ , յեսսէ՝ ի
յորեթայ . և այնպէս գնալով յանհունս՝ յա
ւիտեանական : Բայց ազգ մարդկան յոչինչ այլ
ատճառէ արտաքոյ իւր եդեալ է ատճա
ռեալ . զի ոչ երբէք սկիզբն կալաւ :

Այլ այս պատասխանի խոյս է տղայական , զոր
ոչ ևնախանձ փիլիսոփայք ևս և ածուրացք առ
նուին յանձն : Իբր զի հաւաստեաւ գիտէին ,
եթէ հարկ է դնել յիրս պատաճին ինն ազգիւր
գոլոյ : Նախ զի բովանդակ հաւաքուածն կա
կաց յայլմէ , կիմ գործոց՝ է համաքուածն ըստ անձն
իւրն . և ոչինչ յաւելուս յայնմ՝ բայց միայն ըզ
թիւ : Արդ յայտ է եթէ թիւն գործոց ոչ ար
տաքոյ զպատճառն . այլ որչափ առաւել բազ
մանան գործք , այնչափ առաւելուս հարկ պատ
ճառին : Ապա եթէ անհնար է իմանալ զմի
նչ գործ առանց պատճառի , և առաւել զան
հուն հաւաքուածն գործոց : Երկրորդ որ յեռուն
իւրմէ ցուցանէ , ոչ գոլ յինքենէ , ոչ երբէք
ակնարկ գոլ , եթէ ոչ կայցէ ինչ արտաքոյ նր ։

յորմէ

յորմէ առնուցու զգոլ: Այլ հաւաքումն էա
կաց յայլմէ, յեռւթէ ներմէ ցուցանէ, թէ չէ
յինքենէ. զի ոչ ասէին էակ յայլմէ, բայց եթէ.
զի ոչ ունէին յինքեանց՝ լինել: Ապա հաւա-
քումն այն ենթադրէ զպատճառ, յորմէ առ-
նուցու զգոլ: Երրորդ դժուարագոյն է գոլ
ընդ ամ յաւիտեանս, քան ըստ ժամու մի: Այլ
որք են յայլմէ յայսմ ամի, ոչ երբէք լինէին,
եթէ ոչ լեալ էր ինչ արտաքոյ այնց, յորմէ ըն-
դունէին զգոլ: Ապա և առաւել հաւաքումն
էակաց յայլմէ ոչ կարէր գոլ ըստ ամ յաւիտեան,
առանց լինելոյ յաւիտենական նմին պատճառի
արտաքոյ նոցա, որ առցէ նմա ոչ միայն զգոլ.
այլ և զայն յարակից յաջորդութեն գոլոյ: Եւ
այսպէս պայծառ քան զլոյս ապացուցեալ ինոյ.
թէ պարտ է դնել զյաւիտենական պատճառ
գոլոյ. յորմէ ինչն, որք են յայլմէ: Զայս
արամաբանեալ յերկուս բանս բովանդակեաց
մարգարէն, յասելն ծաներ-ուտ զի նա է որ ած
ձէ, նա որ զվեղ, և ոչ մէտ էած: իբր թէ ա-
սէր, ոչ մեք ստեղծաք մեզ գոլ, նոյնպէս և
ոչ ոք երբէք ի մարդկանէ: Վասն որոյ խնդրել
պարտ է զարարիչ ոմն ազգի մերոյ, որում ընդ
ծայել պարտ ինչ զառաջնում մեր զգոլ, և ըզ
մեզ, և զամենայն եղեալ մարդիկ, որ և ինչ
մեր ած:

Երրորդ ապացուցումն առեալ ի բանէ հարկաւոր էակի, այսպէս վճարի համա-
ռօտ: Անհնար է առնոյնի լինել ներընդու-
նական. զի որովհետև ներընդունականն է,
որում կարելի է ոչ գոլ, կարելի լինէր ոչ ի-
միք գոլ. մանաւանդ թէ ոչինչ կարէր գոլ, զի
որ կարելին է գոլ, ոչ կարէ ինքեան տալ զգոլ:
Ապա հարկ է թէ ինչ ի քնուռ անշարժ հաս
տատութեն գոլոյ, որում հարկիւր պատշաճեալ
ինչ գոլն, մանաւանդ թէ ինչ լինքն գոլն են-
թակայացոյ: Զի ոչ հարկաւ և ըստ ինքեան
պատշաճէր նմա գոլ, եթէ լինէր միայն էնթա
կայ գոլոյ, և ոչ ինքն գոլն. զի ամ կարօղաւ

գոլոյ

գոլոյ՝ յայլմէ գոյութէ՛ն ներգործութեանէ պարտի ունել. քանզի յիւրմէ է պակասութեան գոլոյ, որում ընդդէմ է լինիլ պատճառ նոր արարչական, իբ տեսական:

Առաջին անհնձք երևին առ այս պատասխանել. թէ ոչն հարկաւոր և յաւիտենական հաստատուն գոլոյ ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ նիւթն: Բայց քանզի նիւթն է միայն կարողութեանէ գոլոյ, գէթ տեսականապէս ըստ որում նիւթ, եթէ ոչ պատուհասանէր յաւիտենական նիւթոյ՝ և յաւիտենական պատճառ արարօղ. և արձօղ նմա ղդալ, ոչ լինէր յաւիտենից, բայց եթէ յաւիտենական իմն պակասութեանէ գոլոյ: Ուստի յայտնի մասին յայտնի սխալեցան ընդդէմ առաջին սկզբանց փիլիսոփայութեանէ, ի դնել զնիւթ առանց արարօղ պատճառի հաստատելոյ նմա:

Զորրորդ ապացուցցուին առեալ յէական անհնապէս կատարելոյ, այսպէս առաջադրի: Քանզի նոյք՝ որ քան զմի կատարելագոյն են ի գոլն, ոչ կէնդանիք քան զառունկս, և մարդիկ քան զկենդանիս, հարկ է թէ նոցա ևս ինչ կատարելապոյն քան զնոսա: սակս թէ ոչ՝ լինէր յառաջանալ յաւիտեան ի կատարելութեանէ գոլոյ: Մանաւանդ թէ ըստ այսմ գոյր անհուն իր կատարեալ, թէպէտ առ այն ոչ էր հնար թուելով ժամանել: Այլ այն իր ամենակատար է ած. զի զայն նմանան ամենեքեան որք անուանեն զած: Ապա ուրեմն է ած: Եւ հաստատուն. զի որով հետև այնք որք կարեն լինիլ, ոչ են կարելի, բայց եթէ՝ զի պարտնակին ի դոյոլս, ամենա կատարն քան զնոսա, քանզի ընդդէմ է նմա ապա բուենակիլ յայլում, ոչ է ինչ սուկ կարելի. այլ հարկաւ պարտի լինիլ գոյօղ:

Եւ մի ասիցես, թէ ամենակատար իրն ոչ է մի ինչ, այլ ամ իրաց բովանդակութեանէ: Քանզի յայնմ բովանդակութեանէ մի իրն է կատարելագոյն քան զմիւսն: և վասն այն հարկ է վերջոյ ժամանել՝ ի մի ինչ ամենակատար՝ ի բո-

վանդակութեան անդ:

Ինդերորդ ապացուցութեին քաջայայտ, առել լինել ի բանէ գերագոյն կատարելոյն: Այս արտօնութիւն է ածութեե հանդիսատոյն, մինչև թէ ոք զնայն ընդունիցէ, և զսոյն միայն չընդունիցէ՝ ուրացօղ է այ: Վա այսորիկ յիրաւի է անհնձս դրել զամենեսեան զնոսա, որք ընդունին թէ է առաջին աղբիւր շարժման, առաջին պատճառ, էակ հարկաւոր, և ամենակատարեալ, բայց ուրանան զլինել Նր մուտաւոր, և կատարեալ բնութեե. ոչ եպիկուրեանք, և սուա չինք ունանք բնախօսք: Այլ այս ապացուցութիւն յարգի, ոչ այնպէս մարդկային տրամաբանութիւթ է յայտ, ոչ յայտնաբարբառ վկայութիւ քնութե: Քանզի լինքնին իսկ յայտ է, թէ այնց գործոց վերակացու է ծայրագոյն և կատարեալ բան կանոնադիր, յորս երևելին ամ հանդամանիք քաջահանձար և իմաստագործ արարողի: Ապաթէ ոչ՝ որ անտեղին է, տուեալ լինելը գոր ծոց պատճառ, յորմէ գլխովին խորշին. և բար ձեալ լինելը բանին և հարազատն, զոր ամիմ պահանջեն. իսկ արդ՝ ի կարգ աշխարհի և՝ ի գործս քնութե երևելին ամ հանդամանիք արարողի վա վախճանի: Ապա տիրէ աշխարհի և քնութե, պատճառ արարօղ վա վախճանի՝ ամենիմաստ, և քաջահանձար: Զիմքրագոյնս, յորում միայն է գիտնարութիւն, քաջայայտ ցուցաք՝ ի քնաբանութե, ՝ի ձառս վախճանական պատճառի. և ոչինչ պէտք են կրկնել վերստին:

Տե՛ս անդ:

Յաւելուածք հոսպտարերեց ինչ, և լուծմունք առարկութեց անոնցիկ:

Բաց՝ ի հնգից առաւ երևելի ապացուցութեց, հնար է հաստատել զգոյութիւն այ և այլովք պատճառօք, այլ՝ ի համառօտութե առաջինն առեալ լինի՝ ի միաբանութե ամ

գարուց և ազանց աշխարհի, և իբր՝ ի հասա-
բակաց հաւանութենէ՝ ի ձանձրանալ և՝ ի պաշտել
զծածուածն: Զի որ զօրութեն զայսչափ մար-
դիկ, զտարաձայնեալս յայլ կարծիս, յայս
միտ միաբանեաց, և հարկեցոյց զնմաստուածս,
և զազատախնդիրս, զծածուածն տէրութիւն՝
կամակոր՝ անտարակոյս՝ և խնդրատիրս ձանձ-
րանալ, եթէ ցնորք էին ամ: Յայտ է թէ ոչ այ
ոյ ուրուք, բայց նոյն իսկ արարչին բնութե ի-
ղև զօրութեն, որ զձանձրացուսին իւր հասուա-
ռեաց յամենեսեան, որպէս հիմն բանաւոր կե-
ցաց:

Երկրորդն առեալ լինի՝ ի մերմէ հոգւոյ. զոր
զդամք լինիլ բանաւոր, և զգայուն, և անձնիշ
խան. և զծածկեան իմն բերել յանձին. և քան
զմարմինս բնապէս վերագոյն լինիլ, և՝ ի միա-
ւորիչն ընդ նա՝ իշխել և տիրել: այլ ոչ ամե-
նևին անկախ լինիլ. այլ հնազանդեալ ումեմն.
որոյ զայն արարեալ ունէ, և ընդ մարմին կա-
պեալ. և օրինօք իմն պարտաւանդեալ: Իսկ
արդ ո՛վ ունէ այսր հոգւոյ արարիչ. ո՛վ զայն՝
այսմ մահկանացու մարմնոյ իշխեցոյց. ո՛ կա
պեաց ընդ սա. ո՛ զըմբռաստանալ նորա նուա-
ճեաց. ո՛ նմա մարմին յարմարեաց, ո՛ հնա-
զանդեցոյց. ո՛ երկոցունց առ միմեանս այնչափ
սէր ազդեաց: Մի՛թէ արարիչ ոք անբան, և
մարմնեղէն: Յայտ է թէ, բնապէս վերագոյն
է սա քան զմարմինս. և անմարթ է անբանին,
բանաւոր գոլոյ և կենդանի և ամ կատարելու-
թեաց սկիզբն լինիլ: Ապա ծանիցուք զայն հայր
հոգւոց, և ղբանին աղբիւր ոչ անկենդան ինչ,
և ոչ անբան. այլ գերակատար, կենդանաւոր,
և մտաւոր:

Երրորդն առեալ լինի՝ ի համեմատութէ աշ
խարհի ընդ մարդ: Քանզի իմաստնապէս ու-
սուցին առաջինք, թէ մարդն է բովանդակուն ին
աշխարհի: Ապա ունի հոգին իշխել մարմնոյ. և
բանիւ իւրով ուսուցէ զնա. սոյնպէս՝ ի գէպ է
համարիլ, թէ այս ամ մարմինք՝ ի մի տիեզերս.

իբր

ինքը բազում անգամ ի մի մարմին հաւաքեալ հպատակ կան ընդհանուր իմն բանի: Զի ոչ իակ բան մեր կատարեալ մարմնոյ, այնպիսի և այնչափ երևելի նշանակօք արտաքս երևի, որչ քան այն գերապոյն կատարեալ աշխարհին: Յայտ անտի է, զի երանելի համարիմք, եթէ ի կարգ գեղ զմեր փանոյք իրողութեան, աշխարհի և բոլ նութեն կարգի գոնէ ի հարևանցի լուծուք նոր մանօք:

Իակ ջորրորդն աւետաբ լինի յայնց, որք ոչ ձա նաչեն զնծ, և կամ ուրանան: Զի աւաջինքն են մարդիկ վայրենամիտք և ինքր անասունք: Քանզի ի մէջ քաղաքացոց ապանց միշտ ծաղ կեցաւ ծանօթութեն և պաշտօն ածութեն: Իակ երկրորդքն են, կամ անամազձոյք՝ և ինքր այ սաբեկք. որք յանհնարին յոյս ամպարշտուն, յոր ոչ հասարակաց բերի վատահութեն, ժամ հին: Կամ ապերաւոք, և ամենևին անխիղճք. որոց զնծ զմարդկային և զնծային իրաւունս ալաւաղել կամեցեալ, խլեալ արմատաքի զնծ ուղղութեն և զբարութեն հաստատութեն, և զվերջինս զայս զկենաց բարեաց հին տապա լել չանան ի սիրտս իւրեանց: Կամ իմաս տակք անձուկնք, այլ ցմոլեգնութեն ամբար տաւանեալք, և յանդգնք. որոց դիւացաղնա կան քաջութեն թուի և զամենևին յայտնիս հա մարձակ ուրանալ: Կամ ցանկասէրք, և փափ կամոլք, որոց միտ թաղեալ ի մարմին և յա րիւն՝ ոչինչ զնծայնոց գիտեն խորհիլ: Եւ կամ աղաւաղք, և ծաղրածուք, խեղք, չարակա տակք, որք զուղղորդն և զբարին ուսան ընդ խայտալ արկանել: Յայսմ խառնակօյտ խառնա դնոց բազմութեն, որք նախատինքն են աղդի մարդկան՝ երանեն անծք, որոց բարձեալ և ուրացեալ զնծ, ցնծան չարաչար իրր և ընդ մեծ ինչ քաջութեն, իրր ստահակ քաղաքացիք ընդ կատարեալ բարերար իշխանի, և հասա բակութեն խնամակալոյ:

Յայս ամ՝ ի դէպ էր յաւելուլ զերևելի հաս

ստատութիս առեալս ի կարգէ շնորհաց : Այլ յայս աղգ ձեռնարկութիւնք ածաբանական , ոչ է մեզ ձեռնամխել . իբր զի առ ապացուցանել զայսպիսի յայտնի ճշմարտութիւն՝ շատ են և յոկզբանց բնութեան հանեալ առիւծ այս բանք :

Արդ յառարկութեան մատիցուք , թէպէտ և առկար են յոյժ , և ոչինչ է նոցին զօրութիւնն , այլ կամ ժպրհութիւն առարկուածց , այք որպէս զառաւապելս իբրեանց յանդուգն առարկանեն , նոյնպէս առ դիմագարձս ստութիւնք իբրեանց յամառ հակառակին . և կիմ ակարութիւն լսողաց , որք ըստ բնաւորական յուսութիւնք սրտի մարդկան , առ ճշմարիտս և ուղիղ խմաստս , հապզիւ բազում ձեռնարկուածց խոյացուցմամբք քակին : այլ ընդ զառ'ի վայր ստութիցն և չարաչար կարծեաց գոյին հաւանականութիւնք փըչմամբ դիւրաւ վայրաբերին : Բայց զիարդ և իցեն այն ձեռնարկութիւնք , պարտ է մեզ յառաջ քեռել , և ստել :

Արդ առարկի նախ : Զայդպիսի ինչ մեծարգի , որպիսի է ած , ոչ է պարտ մուծանել ի քնութիւն իրաց առանց ծանր ինչ պատճառի , քանզի զրկանք լինէր ազատութիւն մարդկան , եթէ այսպիսի ահաւոր ուր տարապարտուց դիր նիւր ի վերայ պարանոցաց նոցա : Իսկ արդ պատճառքն , որք ցուցանեն թէ է ած , թէև զօրաւոր իցեն , ոչ ամենևին յաղթեն , իբր զի թուին լուծանելի : Ապա երևի թէ չէ պարտ դնել :

Ընդդիմադիր , եթէ կայր ած ծայրագոյն բարի , ոչինչ լինէր չար : Զի ոչ է ծայրագոյն բարի , որ զչարիս խափանել ոչ կամի , կամ ոչ կարէ : Իսկ արդ են բազում չարիք : Ապա ոչ գոյ ած ծայրագոյն բարի :

Ընդդիմադիր , ոչ ոք խոհեմ թոյլ տայ հպատակաց անիրաւիլ յինքն , եթէ կարօղ իցէ խափանել : Այլ տեսանեմք զի ամպարիշտք և հայհոյիչք անպատիժ անիրաւին յած : Ապա երբեմն թէ ոչ գոյ ած , որ կարօղ իցէ զսպել զնոսա :

Ասի-

Ասէր դ, տեսանեմք զի լուր մարդկան ոչ բար-
ուք անօրինին, զի չարք ի յաջողութեան վայե-
լեն, և բարիք տառապին. մնջորեցուցիչք և
կեղծաւորք զԹոյն իւրեանց սփռեն ընդ աշ-
խարհ. միամիտք և անկեղծք արհամարհեալ
կան: Ապա երևի թէ ոչ գոյ ած, որ խնամ
կալցի այսմ:

Ալինդեղոդ, եթէ կայ ած, հոգայր արդեօք
զմարդիկ. և չտայր Թոյլ այնպիսի տառա-
պանօք չարաչար կորնչիլ: Ապա երևի թէ
չկայ ոք:

Ալեգեղոդ, ածն ճշմարիտ՝ հոգայր վասն ի-
րոյ ճշմարիտ պաշտամանն, և չտայր Թոյլ այն-
չափ մոլար կրօնից լինիլ: Իսկ արդ անհամար
են կրօնք, միմեանց հակառակք, որք զսպզ-
մարդկան չարաչար փեռեկուեն: Ապա կամ ոչ կ
ած, և կամ ոչ հոգայ զմարդիկ:

Ասյսպիսի սինլիքսոր ձեռնարկութիք են, զորս
առաջի առնեն անձք իբր անյաղթ ապացու-
ցութիս: Այլ ո՛ոք զգաստ ոչ տեսանիցէ, Թէ
ողայական տրամաբանութիք են, և առ ծանր
ծանր պատճառօք, որով՛ք հաստատի գոյութիւն
ածուԹեան՝ բնաւին ոչնչէ: Բայց արդ ցուցցուք
մի ըստ միոջէ, Թէ զնարդ դիւրաւ տոին:

Ա. ռ առաջինն պատասխանեմ նախ, Թէ ոչնչէ
ճշմարտութիւն, և ապ յայնց՝ զորս կարի լիւն վատա
հացեալ են մարդիկ, հաստատի այնպէս զօրա
ւոր ձեռնարկութիք, ոչ գոյութիւն ածուեն:
Այլ ոչնչէ են զարմանք՝ Թէ անձք ոչ՝ ի միտ
առնուն զզօրութիւն նց. վասն զի հաստատեալ է
սիրտ նց, ՝ի մերժել յաչաց զառիթս դարձի
առ ած. և՝ի բարդել զպատճառանս ՝ի դոյզն
նպաստ ստութիւն իւրեանց: Բայց առելի է ևս,
զի Թէպէտ և նուազ քան զոր էին՝ լինէին զօ-
րաւոր այս ձեռնարկութիք, մարդ բարի և ան-
յամառ պարտ էր մուտ լուր առնուլ այնց. զի
ած ոչ է ծանր լինել, և դժուարտրամաբանելի, ոչ
նոքայն զօրաբանեն. այլ բարի, և քաղցր ՝ի խոր
հիլ. և ցանկալի. որով և արժանի կամելոյ բա

րեաց զգալ նոր: Ալ արմատ ամէն չարի այն է, զի անձնիք առ ապիրատութեանց՝ երկնչին յիշխանութենէ բարւոյ իշխանի, և՛ ի դատաստանաց նոր. զոր օրինակ յանցաւորք՝ ի դատաւորէ որչափ և բարի լիցի: Վա՛յ այսորիկ զամէն հնարս հնարեն, զի վերջիւր մարթասցին: Քա՛ նի՛ լաւ լինէր, եթէ ամենեքեան փոյթ յանձին ունէին բարի լինել բարւոյ, և այնպիսի, մինչև ոչ ուրուք բարւոյ ստգտանել ինչ՝ ի մեզ: Զի յայնժամ լռանայաք զձեզ, ոչ ինչ լինիլ ահաւոր, որոյ լաւ լիցի մեզ ոչ գոլն. այլ հայր բարեխնամ, որում ամէն կամօք փափաքեսք, տիրել մեզ: Ոնք այսպիսիքն են, նոքա ճանաչեն, թէ քանի՛ զօրաւոր ձեռնարկութիւն հասատատեալ է գոյութիւնն այդ:

Ա՛ռ երկրորդն ասելի է, թէ վայելէ ծայրագոյն բարւոյ չհատանել զայն չարիս, յորոց ծագին մեծամեծ բարիք: Ասասի ոչինչ են զարմանք, եթէ ձեզ, բարի գոլով, ոչ զամէն չարիս բառնայցէ, զի մի մեծագոյն բարիք արգելցին, ամանաւանդ զի այնպէս բերէ Թէուի իրաց վերակացական չքութիւնէ:

Ա՛ռ երրորդն ասելի է, թէ վայելէ խմաստուն Թէին այդ զնուազքանչիւր ինչ կառավարել ըստ իւրում Թէութենէ. տակաւ քանզի մարդն՝ ի Թէուն Թէ քննութենէ իւրոյ, է ազատ պակասական ազատութենէ, պատշաճ եղև՝ առ փոքր մի Թոյլ տալ նմա վայելել յիւրում ազատութենէ. Թէպէտ, և այնուհիկ արհամարհէր նա երբեմն զձեզ: Զի այն արհամարհանք ոչ ինասան են այդ, այլ՝ ի դէպ ժամանակի ընկալեալ զպատուհասան, զոր դարութեան նոր յանդիման կացուցանեն:

Ա՛ռ չորրորդն ասելի է, թէ մարդկային իրք յոլովակի ոչ բարւոք անօրինին, զի անօրինին՝ ի մարդկային բանէ, որ իբր՝ ի բաղումս վրիպէ, այլ ուղղեացի յիւրում ժամանակի, յաճախին բանէն: Եւ ոչ այնու ինասս լինի բարեաց, զի այն զնկանք լինին նոյ՝ ի մեծագոյն նուաստացութենէ: Ասասի ոչ են տոյժք, այլ սերմանք,

մանք, որք ի ժամանակս հնձոց բազմապատիկ հատուցանին:

Ա. Ու հինգերորդն ասելի է, թէ յոյժ ապերախտ է նա, որ ոչ կամիցի տեսանել, որչափ լինչ բարիս առատաձեռնեաց ի մարդիկ ածայն քաղցրութեանն: Ապա եթէ ըստ չարիս լինչ խառնեալ երևին, այն ամ չարիք յառաջ գան յապերախտութենէ մարդկան, որք չարաչար վարին ածային երախտեօք, և իբրեանց ազատութիւն՝ յուսով և ի չարչարել զնիմեանս: Այլ տես զնուազ եպիկուրեանիք յայսմ մասին գեղեցկիկ հակառակաբանեն անձանց: Զի ի զեղչել զածութենէն յառաջատեսութեի, համբաւեն զմարդկան թշուառութենէ. և այլ ուրեմն պանծան՝ ոչ ուրուք դիպիլ չարի՝ բայց վ իւրոյ անմտութենէ. և թէ քնութենն հանապազ յաճախէ ի մեզ բարիս, ի բարւոք և յերանաւէտ կեանս:

Ա. Ու վեցերորդն ասելի է, թէ ածք քաջ հոգայցաւ վ իւրոյ պաշտամանն, եթէ քնական լուսով, որ իրատես զմեզ հանապազ ճանաչէր զածն և սիրել: Եւ եթէ մանաւանդ պատուիրանաւ, զոր ետ նախահարց աւանդել յորդիս, և ըստ ժամանակս ժամանակս զնափանեաւն նորոգեաց: Այլ պղերգութենն և չարութի մարդկան եղև պատճառ այս ամ մոլորութենէ, որք չիմացին ղէտն զերկաքանչիւր, ոմանց ի մոլորել յօժարամտեաւ, և ոմանց ի մոլորիլ: Զորոց մարմնոյնն՝ ըստ ուսուցանելոյ ածաբանութենէ, և ըստ վկայելոյ փորձոյն, բորբոքեն այսն չար: Ոսոխ յայսմ ձեռնարկութենէ ոչինչ ըստ դեմ նախախնամութենէ ածոյ յառաջբերի, այլ ոչ ըստ միայն տաճեաւ լինի ի վարկ անկանելոյ, թէ երբեմն ազգ մարդկան համայնացոյց մեղաք լինի՝ բարկացուցեալ ևս զածն, և ըստ այնր թողեալ յիւրում չարութենէ, և յայսոց չարաց չիշխանութենէ:

ՊՐԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ:

Յաղագս սպուրգելեաց այ, և մանաւանդ յաղագս ընդ ի սպեղծօղ:

Պացուցեալ զգոյուն այ, և եդեալ զհասարակաց զայն ծանօթուն ածուն, որով յածդ անուն լման նան ամենեքին զինքնագոյն՝ վ լինելոյ նր ամ եղելոցս՝ սղբիւր և սկիզբն գոյ. գիւրաւ մակաբերին նր սատրոգելիք: Զոյոյ գրեացուք փոքր ի շատէ, զի լիով քննել, ածաբանիկ վայելէ:

Առդ նախ՝ ցուցեալ մեր բազմօք՝ թէ ներգոյ ծուն և կարողուն են կացուցիչք էակի. յայտնապէս հետևի թէ ած է գերամաքուր ներգործուն, և ամենազիր ներգործականու թե գոյոյ, ոչինչ կարողականուն խառնեալ: Քանզի ի բազադրեալս ի ներգործուն և կարողուն գոյոյ, պարտ է կարողուն լինել վերածեալ ի ներգործուն գոյոյ յոմանէնէ գոյօղէ ի ներգործուն, զի ոչ կարէ յիր մէ լինիլ վերածեալ, որովհետև յիրմէ ցուցանէ առաւել զգայականուն ներգործուն՝ սոսկ յարմարուք ընդունելոյ զայն յայլմէ: Ապա առաջին սկիզբն գոյոյ՝ ած, ոչ կարէ գոյ բայիկացուն կարողուն և ներգործուն, այլ ամենակերպ ներգործականուն:

Երկրորդ հետևի՝ թէ ած էցէ մի միայն և անհուն. զի ներգործուն ոչ հունաւորի և ոչ բազմանայ, բայց եթէ կարողուն յոր լինի ընկալեալ. ոմն ցուցեալ վերագոյն. Ապա եթէ գոն ածայինն է ներգործուն անընկալ, լինի մի միայն, և անհուն:

Երրորդ հետևի լինիլ անփոփոխ. զի ամ փոփոխուն են թաղրէ զկարողուն առ ճշդի փոփոխուն. և և զգայատճառ փոփոխիչ, և շարժիչ: Առդ ած ոչէ ի կարողուն առ ինչ, և

և ոչ լինիլ պատճառաւ յորմէ շարժիցի։

Ը որրորդ՝ լինիլ յաւետենական. զի յաւետենականութենն է չափ հակիր յամ կողմանէ անշարժելոյ։

Ի նգերդ, լինիլ աննիւթական և հոգեղէն։ Զի է ներգործութեի մաքուր, և վն այն օտար յամ նիւթականութէ։

Ա եցերորդ՝ լինիլ մտաւոր և կամաւոր։ Զի այնքիկ կատարելութիք պատշաճին հոգեղէն գոյացութեց։ Ապա ոմ ած է առաւել հոգեղէն, նոյնպէս և առաւել խմացական։

Ն օթներորդ լինիլ ազատ. և վն այն ազատողն արտադրել զամ։ Զի ազատութենն է յատկութեն և կատարելութեի կամաց։

Ա ւերորդ լինիլ ծայրագոյն բարի, զի պարտուն է յինքեան զլսութեն ամ կատարելութեց զորս հաղորդէ արարածոց։

Ի ններորդ, լինիլ ամենակարօղ, զի զարտունակելով զբովանդակ լսութեն գոլոյ՝ կարօղէ ամենայնի, որ ինչ ի գծի հակի։ Բայց ոչ կարէ զհակառակն, զի հակառութենն եղծանէ զէակին։

Տ ասներորդ, լինիլ անչափ, և յամ տեղիս ներկայ. և ամի ճանաչօղ։ Զի պատճառ գոլով մարդկան, հարկ է նմա լինիլ ամ ուրեք ներկայ, և զամ ճանաչել, ոմ ճարտար արուեստագէտ ճանաչէ զիւր ձեռնագործս։ Զայս ամ առաւել նշանակելոյ, մեայ ասել ինչ զեղ մանէ երից յոլ, զորմէ ուրեք ուրեք յիշեցաւ լինի յընթացս փիլիսոփայութե։

Ա ղբ առ ամենեքին, որք ծանեան զած, միշտ համարեցան զնա այլոյ ամի պատճառ, և ոչ. այլ ոչ ամենեքին միապէս խմացան զայս եղուն իրաց. յոլ զի ոմանց ոչ բարւոք ի միտ առեալ զանչափ նր իշխանութե, կարծեցին, թէ առ այս եղուն յառաջ էնթադրի նիւթ. զոր վն այն համարէին յաւետենական, յորմէ ասէին կազմեաց ած զամենայն։ Իսկ այլք ոչ ոյ միայն, այլ և այլոց երից ընծայէին զիշխանութե

արտադրելոյ լինչ յոչինչէ : Ա յլ մեք ցուցցուք զերկոցունն ստուերն :

Ա՛ռաջին էպրութայուն :

Ես ստեղծ զնա, ևս և զառաջին նիւթ : Ցուցանի բանիւ սկզբնական : Ընդհա նուր պատճառն էակի պարտի արտադրել զամենայն, որ լինչ է ընդ գծիւ հաղորդեալ էակի . այլ ած է ևս ընդհանրագոյն պատճառ էակի : Ապա պարտ է նմա պատճառել զնա որ լինչ է ընդ գծիւ էակի : Իսկ արդ նիւթն առաջին պարագրի ընդ գծիւ էակի . զի է կարողութեն գոլոյ : Ապա ուրեմն ոչ միայն այլ ամենայն , այլ և նիւթն առաջին է պատճառեալ յնմ :

Ա՛ստատուն . նախ՝ զի ած է պատճառ ընդհանրագոյն քան զայլ էակս արտադրեալս 'ի նմանէ : Ապա պարտ է նմա նուազ յառաջ են թադրել լինչ քան զնոսա : Իսկ արդ այլ բազում էակք յառաջ են թադրեն միայն զնիւթ , յորմէ զգործս իւրեանց արտադրեն : Ապա ոչ է պարտ ած են թադրել զայն : Եւ երկրորդ , զի ած արտադրէ զանիւթական էակս , ոչ ըղհրեշտակս . որք ոչ արտադրին 'ի նիւթոյ լինչ , այլ յոչինչէ : Ապա կարօղ է արտադրել զգործս իւր յոչինչէ , ուստի և պատճառել զնմ որ լինչ է յերկս , ևս և զառաջին նիւթ :

Երրորդ էպրութայուն :

Ոչինչ ստեղծուածք կարօղ է ստեղծանել իբր սկզբնական պատճառ : Այսպէս դնէ Յովհաննէս :

* ա. Տ. խա

Ցուցանի նորին բանիւք : Ոչինչ ստեղծուածք կարօղ է հայիլ յկեն ընդ ևս ընդհանրագոյն քան նիւթ էակի : Ա յլ պարտ է ստեղծօղ պատճառն հայիլ յկեն ընդ ևս ընդհանրագոյն բանիւք էակի : Ապա ոչինչ ստեղծուածք կարօղ է ստեղծա

ծանել: Փոքրագոյնս յայտ է, զի անդր պատճառն ստեղծիչ ոչինչ ենթադրէ լինէին: Ապա պարտ է նմա հայիլ յնս ընդհանրագոյն բան եակի, քան զամենայն եղանակաց գոլոյ: Յուցանի մեծագոյնս. զի եակին ընդ ևս ընդհանրագոյն բանիւ եակի, և սեպհական գործ ոյ: Քանզի ևս ընդհանրագոյն պատճառն պարտ է նշանակել զևս ընդհանրագոյն գործ:

Երրորդ եղրակացութիւն:

Անհնար է ստեղծուածոյ լինել ֆիզիկական գործի ստեղծման: Այսպէս դնէ սուրբն Թովմաս *:

* ա. ք. ի. Յուցանի նորին բանիւ: Ըստ այնմ պատճառ լինէ գործակցի գործիքապէս այլում, ըստորում սեպհական առնելութիւն ինն հակի կենդանական, զորով գործէ պատճառն ակզբնական: Իսկ արդ ոչինչ ստեղծուած կարօղ է ունել զառնելութիւն հատոյ կենդանակայ ստեղծման: Ապա ոչ կարէ գործիքապէս ստեղծանել: Փոքրագոյնս յայտ է, զի ստեղծումն ոչ ենթադրէ զենդանակայ: Մեկնի մեծագոյնս: Զի եթէ գործին ոչ առնէր լինչ սեպհական առնելութիւն զայնոսիկ ենթակայիւ, ոչ կարէր առնել գործն, զի ոչինչ ներգործէր ի գործ ակըզ բնական պատճառին:

Չորրորդ երկաքանչիւր եղրակացութիւնն:

Ոչինչ արարածիչ զօրութիւն, է ստեղծիչ. յայտ է յեզերաց, զի ստեղծիչն է, որ առնէ յոչնչէ. իսկ արարածիչն, որ առնէ ի նախակայեաւ ենթակայէ: Իսկ արդ ամ զօրութիւն ընկալեալ ի ստեղծուած է արարածիչ: Ապա ոչ իւիք իրօք է ստեղծիչ: Մեկնի փոքրագոյնս ի սէն Թովմայէ *. Զի ամենայն զօրութիւն որ ի ստեղծուածս, է հաղորդեալ կենդանակայէ լինէ, և վն այն ոչինչ առել կարօղ է առնել, բայց եթէ զի ենթակայն հաղորդեացն իմիք: Իսկ արդ առնել զի ենթակայն հաղորդեացն իմիք

* ա. ք. ի. լէ. պր. է:

* ա. ք. ի. լէ. պ. ա:

լմիք ե արտածել: Ապա ուրեմն. և այլն:

* ի ձառն հբ. ի վէր յօհաննու:

Առարկեցես նախ. ըստ սմին օգուտսինոսի *, Մեծագոյն գործ ե պամբարիշտն արդարացուցանել, քան ստեղծանել զերկինս և զերկիր: Այլ հնար ե և ստեղծուածոյ լինել փիլիսոփայական գործի արդարացուցման ամբարշտին: ապա և ստեղծման: Երկրորդ առ ստեղծուածն ոչ պահանջի զօրութիւն անհուն: Ապա բաւական ե զօրութիւնն ստեղծեալ: Յուցանի առաջարկութիւնս: Գործ ստեղծման ե հունաւոր: Ապա ոչ պահանջի անհուն զօրութիւն:

Պատասխանեմ առ առաջինն ընդ սմին թուլմայի *. զանազանելով զմեծագոյնդ: Արդարացուցումն ե գործ մեծ քան զստեղծուածն, ըստ գոյացութեանէ գործոյն, ընդունիմ. ըստ երանելի արտադրութեանէ, ուրանամ: Զի թէպէտ չըներն, որով արդարանամք, ե այնուհանդերձ ստեղծուածս, բայց քանզի լինի ի յաւաջենթադրեալ ենթակայէ, ըստ երանելի լինելոյն ոչ ե այնչափ մեծ գործ. և ոչ պահանջի այնչափ զօրութիւն, որչափ պահանջի արտադրութիւն էնչին իմն ստեղծուածոյ յոչնչէ:

Առ երկրորդն՝ ուրանամ զաւաջարկութիւնդ: զոր ցուցման զանազանեմ զաւաջարկութիւնն: Գործ ստեղծման ե հունաւոր՝ նիւթապէս և էակապէս, ընդունիմ. տեսականապէս, և ըստ բանի գործոյ, ուրանամ: Զի թէպէտ ստեղծուածն, ոչ ճանճն, ե հունաւոր, սակայն վճռ լինի ստեղծմամբ, պարտ ե նմա եղերել զզօրութիւն հայեցօղ չկին ըստ և ընդհանրապէս բաւ նիւթ էակի, որով և զանհուն: Ոսոսի և ճանճն ընդ բանիւ ստեղծեալ էակի ե գործ որ պահանջէ զզօրութիւն անհուն: Եւ դարձեալ, ըստ սմին թուլմայի *, երբ այնպէս մեծագոյն զօրութիւն պահանջի ի յաւանօղն, որչափ առաւել հեռագոյն ե կարողութիւնն ի ներգործութենէ՝ պարզ ե, երբ զօրութիւն առնողին չունել նախակայեալ կարողութենէ, որպիսի ե պեղծչինն, քան անհուն: Զի ոչ գոյ համեմատութիւն ունել կարողութիւն՝ առ կարողութիւն մի, զոր չունի զօ-

* ա. ն. խ. նե. պ. ե. առ ֆ:

* ա. ե. խ. ձիֆ. պ. ե:

քուլինան բնական արարողին , որպէս և ոչ՝ ոչ էակին առ էակն ։ Ասատի գործ ստեղծման յերկանակէ լինելոյ է անհուն ։

ԽՆԴՈՒՐ ԵՐԿՐՈՐԴ։

Յաղագս հրեշտակաց , և անջատելոյ հոգւոց ։

ՊՐԱԿ ԱՌԱՋԻՆ ։

Յաղագս հրեշտակաց ։

Հրեշտակս կոչէ դիոնեսիոս՝ զինչ հայելիս ածուրէ , վն վայելելոյ ի նոս սպայծառութեանն ածայինն Հանուաչման , իբր Հառագայթք արևուս ի հայելոյն ։ Գրեթէ ոչ պոյ ապէ , որ ոչ ծանեաւ զհրեշտակս , թէպէտ կոյր հեթանոսուս թին չփոթէր զինս ընդ միմ ։ և ածս անուանքեր , յորմէ սկիզբն կալաւ կռապաշտութին , որ երբ կիրպագանէր զբոշելոյ՝ նուիրելոյ հրեշտակաց չարաց ։ Հրեշտակաց Հաւէն ածաբանք , Հակ համաբնութեանն զիւրին լինչ բանս և եթ գինէ , ըստ , թէ նցեն , և թէ գնարդ խմանայցեն և ընդ միմեանս խօսիցին , և առ մարմինս բառ դառնիցին ։

ԱՌԱՋԻՆ ԵՊՐՈՓԱՅՈՒԹԻՆ:

Այն՝ի տիեզերս անմահութին գոյացութենէ, որք ասին հրեշտակք: Եղբակացութեամբ եւ ընդեմ առաջնոց ոմանց, որք կամ ուրանային զնոսին ոգւոյ. ոչ սադուկեցիք, և էպիկուրեանք. և կամ ասէին ամ ոգւոյ ընկալեաւ լինել՝ի մարմին, բայց չայ: Ուստի տային մարմինս և հրեշտակաց, Թէպէտ նուբբս: և յայս միտ ասէն լինել ոմանց՝ի սրբոց վերջոյ եկեղեցւոյ:

Յուցանի եղբակացութենէս, որ այժմ է վարդապետութեն եկեղեցւոյ: Ամենայն առնօղ դի տէ կատարելապէս նմանեցուցանել ինքեան զգործ իւր. ըստ տանելոյ թէութենէ նր: Ալ աշխարհս ոչ նմանէր այ կատարեալսէ՝ եթէ ոչ կային հրեշտակք: Ապա ուրեմն են: Մեծագոյնս յայտ է, մանաւանդ՝ի վեր այ, որ ստեղծաւ զաշխարհս երևիլ նմա: Յուցանի փոքրագոյնն: Յայնժամ գործն կատարեալսէս հայմարի նման արարողին, յորժամ նմանի նմա ըստ այնմ, որով առնէ. այլ ածն սատակաւէ զաշխարհս իբր առնօղ խմացական և անմարմին: Ապա պարտ է թէ իցեն յաշխարհի ստեղծոճածք անմարմինք և խմացականք, երևեցուցիչք այ. ըստ ամ իրօք հոգեղինութենէ, և անմարմնութենէ:

Ապա եթէ ասիցեմ՝ են բանական հոգիք, այսր հոգեղինութենէ այ լիով երևեցուցիչք. ընդեմ է: Քանզի բանական հոգին անկատարապէս միայն է անմարմին, և հոգեղէն. իբր զի զշնաչումն խմացական մուբանայ՝ի զգայութենէ, և է ընդունակ տեսակաւորելոյ զմարմին: Ապա բայ՝ի նմանէ, պարտ է թէ իցեն յաշխարհի գոյացութենք կատարեալսէս հոգեղինք և խմացականք: Յուցանի հետևութենս: Չի ոչ ասէ կայեսանոս, բնութենն առաւել խնամ՝ ունի ըզ կատարեալ իրաց, քան զանկատարից: Վասն այսորիկ եթէ արտադրէ զգոյացութեն հոգեղէն

ղէն անկատար, եւս առաւել պարտ արտադրել լինչ կատարեալսէս հոգեղէն:

Յատուածն: Նախ՝ զի տեսանելիք թէ են իրք առակ մարմնեղէնք, ոչ ծառք, եւ են իրք կեաս մարմնեղէնք, եւ կեաս հոգեղէնք, ոչ մարդիկ: ապա պարտ է թէ լցեն եւ առակ հոգեղէնք, քո հրեշտակք: Երկրորդ, զի բազում գործս հրեշտակաց ընթեռնումք՝ ի պատմութիւնս. քանզի յայտ է թէ մարդիկ հարան երբեմն յայսպիսի ոգւոց, մինչեւ ընդ օդս Ճախրել, եւ՝ ի լեզուս՝ զոր չէր բնաւ ուսեալ՝ խօսիլ. եւ զհեռաւորս յայտնել. եւ այլն: որոց անհնար է լինիլ, բայց եթէ յայնպիսի անձատեալ ոգւոց, որք տիրեն մարմնոց, ապա են այսպիսի անմարմին ոգիք:

Երեսուն եւ չորեքօրեայ:

Հրեշտակք լմանան առ յայ հեղեալ տեսո՛ղօք, յորս զնմ բնական իրս պայծառ Ճանաչէն: Ասատն ոչ տրամաբանեն, այլ զնմ Ճշմարտութեն, որոյ են ընդունակ, ՚ի յայն տեսա՛կս նկատեն: Առակ խօսին ընդ միմեանս ուղղութեք խմացմանց, ըստ այնմ որ մի հրեշտակ կամի ծանուցանել զնորհուրդ իւր այլում: Զի տարբերիկ տայ նմա իշխանութեն ՚ի վէր դասեն ներացս իւրոց, եւ այնպէս նորհուրդն այն սկսաւ նի երեւիլ ՚ի տեսո՛ղսն ներ:

Առաջին մասն յայտ է: Քանզի ոչ ունելոյ զմարմնական զգայութեն, հաւաքել նոքօք զտեսո՛ղս իրաց • ոչ հոգին բանական. հարկ է նզ ընդունիլ զայնս յայնմանէ ըստ որով անմիջապէս են կարգեալ. եւ յորմէ անմիջապէս ընկալան զնմացութեն իւրեանց, որով եւ զնմանալն տեսո՛ղս կատարեալ նորուն:

Երկրորդն հետեւի յառաջնոյն: Զի եթէ ընդունին զտեսո՛ղս յայ, յորս տեսանեն զՃշմարտութեն, ոչ եւս կարօտին զնիել զայն տրամաբանութեք, իբրեւ զմարդիկ, ոյք ՚ի ծանուցեալոց մակաբերեն զանծանօթս:

Իսկ

Լա՛ւ երկրորդ մասն մակաբերի յայնմանէ, զի՛ ի մէջ հրեշտակաց պարտի լինիլ հաղորդութիւն խորհրդոյ. ոյր և՛ ի մէջ մարդկան. ապա թէ ոչ, անհնար է նոցա ընդ միմեանս կենակցիլ, և ընկերութիւն կացուցանել: Արդ ոչ երևի այլ պատճառն եղանակ հաղորդելոյ զիմացմանն, զի՛ մէջ սոսկ հոգեղէն գոյացութեանց, քայց եթէ ուղղութիւն կամաց, ըստ որում մի հրեշտակ կամի զնորհուրդ իւր ծանուցանել այլոմ. և այնպէս ասէ նմա երբու թէ իշխանութիւն զի՛ վերայ գաղանեաց իւրոց:

ԵՐՐՈՐԴ ԷՐԱԽՈՅՈՒԹԻՆ:

Հրեշտակք իշխեն ամ մարմնոց. և կարօղ են կազմել իւրեանց մարմինս օդեղէնս, յորս թէպէտ ոչ կատարեն զգործս կենաց, քայց զամ պատշաճեալս կենսաւորաց՝ կարեն կատարել առ երևոյթս:

Ա՛ռաջին մասն ցուցանի: Քանզի որովհետև աշխարհս է կարգեալ ամենևին, հարկ է, զի ատորինք հնազանդեսցին վերնոց: Ուստի ոչ մարմինն հոգեաւոր՝ հպատակի հոգւոյ յորմէ շարժի, նոյնպէս ամ մարմին հպատակի հրեշտակաց՝ երբ գերագոյն ոգւոց, շարժիլ՝ ի նոցանէ, ըստ հաճոյս նոցա: Եւ ոչ եթէ հպատակ միայն են հրեշտակաց մարմինք, այլ և կատարվարին՝ ի նոցանէ, վը՛ նորին պատճառի: Ուստի ասէ Աբէն օգոստինոս, * ասէ, ընչ խրատանէ՞ ինչ երևելի՝ յայսմ աշխարհի, ոանի կարգեալ՝ ի վերայ իւր պհրեշտակն պէտութիւն: Եւ գրիդոր *, ասէ, թէ յայսմ երևելի աշխարհի՝ աներևոյթ արարածովք տնօրինի ամ:

* գիրք. ՃԾ. կոնդ. ոյց:

* ի թ՛ոփրա մախօտոն ընէց:

Ա՛յլ երկրորդ մասն յայտ է՝ ի սբ գրոց և՛ ի պատմութենց, և հետևի յառաջնոյն: Զի թէ իշխեն մարմնոց հրեշտակն՝ զինչ ընդդէմ է նմա զօդս շարժել, թանձրացուցանել, ձևացուցանել, և ըստ կամս հերսլարանել:

Նոյնպէս երրորդ մասն յայտ անտի է. զի գործք կենաց հարկաւ ուսանիցեն զկենսական տեսակս: Ընդ հրեշտակք ոչ կարեն լինել կենսական տեսակ մարմնոց. վասն որոյ և ոչ կարեն կատարել զգործս կենաց. բայց եթէ առ երևոյթս, ըստ այնմ զոր ասաց հռափայէլ առ տոբիթ. զձմ ասաւրս զոր յայտնէի ես ձեզ, ոչ կերի, և ոչ արբի, այլ իբրև փեսիլ փեսանիցի:

ՊՐԱԿ ԵՐՐՈՐԴ:

Յաղագս անջոպէալ հոգւոյ:

Անդէն հոգին բանական է անմահ. ոչ ապացուցաք ի վախճանի բը նաբանութեան, որով մնայ յետ մարմնոյ, հետևի երկուս ունիլ կացութիս, միաւորութիւն, և անջատման: Զա ռաջնոյն ձառէ բնաբանն, այլ երկրդն վերա բերի առ համաբնաբանն: Զայսմանէ բազում ինչ ուսաք ի յայտնութիւն, այլ սակաւս ունի զննել բանն, զորս ցուցցուք եզրակացութիւք ինչ:

Ա ռաջին եզրակացութիւն:

Նմացուն, և կամք կամ տեսականք են յանջատեալ հոգւոյ, խակ զգայական կարողութիք միայն արմատապէս:

Ռաջին մասն յայտ է. քանզի նմացութիւն, և կամք, են անխուսափական կարողութիք, որք ոչ են ի մարմնաւոր էնթակայի, այլ կան ի գոյացութիւն հոգւոյ իբր անանջատելս յատկութիք նր, ոչ և ամ հոգեղէն գոյացութիւն:

Երկրորդ մասն ցուցանի բանիւ սբն Թովմայի *. Յատականիլ էնթակային, ատական նի կարողութիւն կայացեալ ինձմա: Այլ զգայա կան

* խն. յա ղագս հոգ ասց. պ. ժ:

ջան կարողութիւք ոչ են՝ ի հոգւոջ իրը յենթա
կայում. այլ՝ ի կենդանւոջ, ուստի և անբա
նից պատշաճին: Ասպա՝ ի մեռանիլ կենդան
ւոյ եղծանին: Ասպա ուրեմն ոչ մնան տեսա
կապէս՝ ի յանձատեաչ հոգին. այլ միայն որ
մատապէս, ըստ որում ինքն է արմատ նոց և ըս
կիզբն, որով ուներ զնոս բաղադրեալն:

Առարկեցեա. հոգին անձատեաչ զգածի զգա
լի առարկայիւք. ապա զդոյ: Հետեւութիւնն
յայտ է. իսկ առաջարկութեանն հաւաքի՝ ի պէս
պէս տեսլեաց ոչ գրոց: ոչ՝ յայնց բանից հոգ
ւոյ խորհակաձաչ մեծատանն: Հայր աբրահամ, ո
ղորմեա՛ ինձ, և առաքեա ղազարոս, զի թացցէ զծա
տիկն ինդոյ՝ ի ջուր, և զովացուցէ զլեզու իմ, զի
պատկիմ՝ ի փոքոյ տոքէ:

Պատասխանեմ զանաղանելով զառաջարկու
թիւնդ. հոգին անձատեաչ զգածի զգալի առար
կայիւք, իբր շարժողք զգայութեցդ, ուրա
նամ. իբր գործեօք ածային արդարոնէ, որք
տանջեն զնա իսկութիւք, այլ ոչ անձնէին իմն օրէ
նակաւ, և յոյժ այլազգ՝ քան յորժամ էր՝ ի
մարմնի, ընդունիմ: Սակայն զայսպիսի տան
ջանս ոչ և զայլ հոգեւորս, ոչ գիրք քաջա
տրեն մեզ զգալի զգածմամբք, մանաւանդ թէ
և մարմնական կաղմուճածովք, որք յայտ է թէ
ոչ գտանին յանձատեաչ հոգիս: Ուստի որպէս
յայնմ բանէ ոչ հետևի ունիլ հոգւոյն զլե
զու և զմատունս, սոյնպէս և ոչ զայսոսիկան
զգայութիւնս, այլ միայն ինչ, որով կարիցէ
ցաւիլ. ըստ զկնան, որ ոչ՝ ի մարմնի՝ նոյնպէս
և աստաքոյ մարմնոյ է ընդունակ ցաւոյ և
խնդութեան:

Եւ ուրեք էդրաիացուքիե:

Ուրքին անջատեալ պահէ զունակութիւնս և զսեռսն Ճանաչմանց, զոր ստացաւ յառ ոչ կենդանս:

Յայտ է 'ի նը գրոց: Քանզի զուկ. ժէ. ասէ առ մեծատունն լջեալ 'ի դժոխս • Յուշ ա՛ի ընկալար զբարիս 'ի կենան քոմ: Արդ յիշողութիւն է կիրառութիւն գիտութեանէ, և սեռսն կանխաւ տպաւորելոց: Իսկ ցուցանի բանիւ այլոյ թուղ մայլ *: Զի ոչ սեռսն և ունակութիւնք ըզ- * Ա. մ. խա- գոյականք ընկալեալ լինին 'ի մարմնեղէն կազ յին. պ. Ը• մնոյ մնոյ, ապա և ունակութիւնք և սեռսն հոգեղէնք:

Առ յիշես • Բազում անգամ հիւանդութիւն ցրկ ոմն յառաջագոյն ստացեալ Ճանաչումն, ոչ վկայեն փորձք: Ալ մահն մեծագոյն փոփոխութիւն 'ի մէջ բերէ քան զնմ հիւանդութիւն: Ապա ցրկ զնմ Ճանաչումն ստացեալ 'ի կեն- դանութենէ:

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծ ապոյնդ • հիւանդութիւն ցրկ ոմն յառաջագոյն ստացեալ Ճանաչումն, ըստ այնմ զոր ունի 'ի մարմնական կազմուածս, ընդունիմ • ըստ այնմ, զոր ունի 'ի միտս, ուրանամ • ուստի 'ի բժշկիլ հիւան- դութենն երբեմն գառնոյ ոչնչոյն գիտութենն: Տեսի ես ծեր, յորմէ զերծեալ էր գոնչութենէ զանցելոց իրաց զմիշատակ • որոյ բժշկեալ ե- կաց այնպէս զժամանակս բազումս, այլ դար ձեալ անկեալ ներ 'ի նոյն ախտ. նորին բժշկե- ցաւ, ոտացաւ անդրէն ոչնչոյն զմիշտութենէն: Յաւել և զայսոսիկ փորձ յարուցեալոյ 'ի մեռելոց ոգանչելեօք, որոց հոգիք գիտութիւք և տեսակօք նորին դառնան 'ի մարմին: Ա- պա ոչ ցրկ զնեն մահն:

Առիսցես • Այս տեսակք չեն ինչ նմիք այն առանցս յանջատեալ հոգւոյ: ապա ոչ մնան:

Յուցանի առաջարկութեա : Չի այնպէս կա-
խեալ կան յերևակայմանց , մինչև ոչ է հնար
հոգւոյն վարիլ նոքօք , եթէ ոչ դարձմամբ առ
երևակայմունս , ուստի 'ի խանգարիլ երևա-
կայութե ոչինչ խիւք են պիտանացու :

Պատասխանեմ ուրանալով զառաջարկուածդ ·
և զանազանեմ զցուցցումնդ · կախին յերևա-
կայմանց , 'ի կացութե միաւորութե , ընդու-
նիմ , 'ի կացութե անջատման , ուրանամ : Չի
եղանակ վարելոյ տեսանելաւ , զհետ երթայ ե-
զանակի գոլոյ հոգւոյն : Ուստի ոչ գերբնա-
բար հեղեալ տեսանիօք հոգին 'ի մարմնի վարի
յարաբերութե լինի առ երևակայմունս , վասն
թէութե կացութե , ոչ նշանակէ աբեն թուլ
մաս * · թէպէտ և յայնց ոչ կախին , այնպէս
և տեսանիօք բնաւպէս առանց եղելոյ 'ի մարմնի՝ հո
գին անջատեալ վարի առանց յարաբերութե
առ երևակայմունս , թէպէտ և կախին յայնց
'ի կացութե միաւորութե : Վ որոյ , ասէ աբեն
Թովմաս * , թէ ըստ ինմանուէի փեսանիոյ ասէ սրա-
ջելոյ՝ հոգին անջատեալ կարօղ է ինմանալ , զոր յա-
ռաջն ինմացաւ · բայց ոչ նոյնպէս , այլինչպն գործ-
մամբ առ երևակայմունս · այլ եղանակաւ ինչ , որ պար-
զաճի անջատեալ հոգւոյ :

* խն· յա-
ղագս հոգ
ւոյ · պր·
ձէ·

* ա·ո·խ·
յէ·ո·պ:

Երրորդ եղբայրութի :

Հոգին անջատեալ բայց 'ի տեսանիոյ , զոր
տարաւ յաստեաց , ընդունի և այլս հե-
ղեալս յայլ , որովք ինմացական զօրութե նորա
կատարի :

Յուցանի , քանզի միտք մեր ոչ 'ի զգայուէ ,
նոյնպէս և յայլ կարէ ընդունիլ զտեսանիս · ոչ
յայտ է 'ի մարդարէութե , 'ի վերացման , և
'ի յափշտակութե : Ա րդ ցորչափ է 'ի մարմ-
նի , դարձեալ է առ զգալիս , զի է ընդ թէու-
թէ այլոց հոգւոց միաւորելոց ընդ մարմնոյ ,
ուստի իբրև զնոսա զձանաչումն իւր առնու 'ի
մարմ-

մարմնոյ, հրաժարի ՚ի զգալեաց, և դառնայ առ իմանալիս, զի է ընդ կացուածք իմանալեաց անջատելոց: Ապա և ըստ նոցա յաղթեսցէ ի մանալի տեսչակաց ըստ իւրում ընդունակութեանն առնու զտեսչակս:

Ասացեալ, եթէ բնապէս հնար էր հոգւոյ՝ յոյժ ընդունիլ զիւր տեսչակ՝ իբրև զհրեշտակս, զուր ստրատպարտուց միաւորիւր ընդ մարմնին ՚ի հաւաքել զնոսա զգայութիւնք:

Պատասխանեմ, ըստ սեպն Թովմայի, զի թէպէտ երկաքանչիւր օրինակաւ հնար էր հոգւոյն ընդունիլ զտեսչակս, և նոքօք իմանալ. բայց համաբնականագոյն, և ըստ իրաց լինչ կատարեալ լադոյն իմանայ տեսչիւքն ածանցելովք ՚ի զգայութիւնէ, իբր զի առքա որոշագոյն յանգիման առնեն նմա զիրան, քան զընկալեալսն յոյժ հեռի մամբ, դունէ բնական իրաւամբք: Քանզի ընկալեալքն յոյժ՝ վն առաւել ընդհանրացեալ յանդիման առնելոյն զիրան, շփոթ ծանօթութիւն առնեն ՚ի նմա, առ նուազագութիւն լուսոյ նորա. ոչ տեսանելովք զփանաքիմացս՝ զի զընդհանրապէս առաջի եդեալսն շփոթ իմանան. այլ ՚ի մերինըն մանաւորապէս, որոշ: Ապա պահանջէ հոգին յառաջագոյն միաւորիլ ընդ մարմնոյ. զի զգայութիւն առցէ զտեսչակս իրաց՝ զինքեան համեմատեալս. զորս ՚ի կացութիւն անջատման հեղեալ տեսչակք առաւել կատարեն. և վերացուցանեն. ոչ արդ ասասցուք:

Ձորրորդ եղբայրութիւն:

Հեղեալ տեսչակք կատարեն և վերացուցանեն զտեսչակսն, զորս հոգին տարաւ ընդ իւր. մինչ զի որչափ բազումս ծանիցէ յոյժ կեանս, այնչափ առաւել ձանաչէ ՚ի հանդերձ ձեռնէն: Ուստի նոքօք՝ կից ընդ տարեալսն ընդ իւր ձանաչէ զեղականս, զորս գործեաց՝ կամ ծանեաւ, մինչ կենդանին էր. ոչ մեծատունն խորտակաձաղ՝, յիշեաց զեղբարս իւր: Ճանաչ * զնո-

ջէ և զհրեշտակս, և զկարգ աշխարհին ըստ հանրա
պէս: Բայց զմանաւանդ, որք գործին յաշ-
խարհի ասա, ոչ ճանաչէ՝ գէթ բնապէս. այլ
տրչափ ինչ, և ըստ որում կամեցի յայտնել
նմա ած:

* Ա. Տ. Խ. ՅՂ: Ընդհակառակն է սքին Թովմայի *, և ցու-
ցանի սկզբամբ նորա: Որ ինչ ընկալեաւ լինի,
ըստ ընդունողին լինի ընկալեալ: Վասն որոյ իւ-
րաքանչիւր հոգեղէն գոյացութիւն դարձեալ
առ ած ազբիւր տեսակաց, հանէ զտեսակս՝ ի
լսութէ նր ըստ իւրում եղանակի, թէութեան,
և պահանջման: Ա րդ հոգին անջատամարմն՝ ի
մարմնոյ միաւորի ընդ վերին իմանալիս: Ա պա
պարտ է ծանօթութենէ՝ զորս տարաւ ասաի՝
միաւորիլ ընդ վերագոյն ծանօթութեանս հոգե
ղինաց, ընդ նորոգ ընկալեալս, և այնպէս վե
րանալ, և ըստ այնմ՝ որ պակաս է նմա, լրա-
նալ: Ա սասի այնուհետև հեղեղ տեսութիւնք՝ ըստ
ցեալն կցելովք՝ յանդիման լինի հոգւոյն՝ զոր
ինչ պարտ է նմա գիտել, ըստ իւրում կացու-
թե: Ա րդ ճանաչել պարտ է նմա զնա, առ
որս նախընթաց ճանչմամբ և ախորժմամբ որո
շեցաւ, կի որք վերաբերին առ այն, ոչ կարգ
աշխարհի, որոյ է մասն. և կի որք մանաւա-
նապէս հային յայն նոր կացութեն. ոչ հրեշ-
տակք և որս ունի կենակցիլ: Իսկ այնք որք յաշ
խարհի ասա գործին, այլ և ոչ վերաբերին
՝ի նա, զի այնուհետև արտաքոյ է քան զաշ-
խարհս: Բայց ՝ի հրեշտակաց տեսութիւն՝ երևե-
ցուցանին եղեալքն յաշխարհի. Զի բնապէս
են պաշտօնեայք ած այնոքա նախախնամութեան.
վ ր որոյ վերաբերին ած առ պաշտօն նոցին:

Ա նդրիցես, արդեօք հնարիցէ անջատեալ հոգ-
ւոյ շարժել զմարմինս:

Պատասխանեմ, հոգին անջատեալ ունի զ-
նութեն ինչ շարժելոյ զմարմին, զի այս՝ ամ
հոգեղէն բնութե է համեմատ: Ա կայն այս
զօրութեն բնապէս բացորոշի առ մարմին իւր,
զոր է նորա սեպհական շարժել, որպէս ասէ

ձեն թովմաս ։ Ասաի ոչ ունի զբնական յարա
քերութենէ առ այլ մարմինս . և ըստ այսմ հո
գին անջատեալ ոչ երևի կարօղ շարժել զնա
բնապէս . ոյք կարեն հրեշտակք , որոց շար
ժիչ զօրութիւն ոչ է նիւթև զսորայս ոյոչեալ
առ մարմին լինել , այլ է ՚ի վէր ամի ։ Բայց սա
կայն ոչինչ արգելու , ածային կարգաւորութիւ
անդրագոյն ձգիլ այսր շարժիչ զօրութենէ հոգ
ւոյ ։ Այլ առանեմք զայլ կարօղութիւնս հոգ
ւոյ , զի ձգին յատուածուստ արտաքոյ քան զը
բնական կոպար . ւրպէս լմացութիւն ՚ի տեսա
նել զածծ ։ Ասաի թոյլտուութիւ այ հնար է
անջատեալ հոգւոյն շարժել զնմա մարմին ։ Եւ
ըստ այսմ ընթեռնումք ՚ի պատմութիւնս , թէ
հոգիք սրբոց երևեցան առեալ մարմինս
ձեռնտու եղեն մարդկան , և այլ ինչ այսպիսի
գործեցին տեղական շարժմամբ մարմնոց ։
Թէպէտ և մարթ էր ասել , թէ զայս ամե
նայն արարին հրեշտակք յանուն նոցա , սա
կայն ոչ է ընդդէմ և նոցին իսկ հոգւոց՝
առնել ։

ԽՆԴՈՒԹԻՒՆ

Յաղագս հոգւոյն եւ յերկրորդ պատճառս։

Ասեցեալ ինձ արարչէ, և զպատուական իւր արարածոց, մնայ խօսել զածային հոգւոյն ի ստեղծեալս։ որ է կրկին. քանզի ունի հայի ի գոյ, և ասի պահպանութիւն։ և ունի ի գործել, որ պէսպէս անուամբք նշանակի, ըստ պէսպէս առմանց։ Սեռօրէն ասի, հոգեւոր պատճառին առաջնոյ երկրորդ։ Առաջին հոգւոյն ստեղծուածն կախի յայ, իբր երկրորդ էակ յառաջնոյ էակէ. իսկ երկրորդին, իբր երկրորդ պատճառ յառաջնոյ պատճառէ։ Առաջնով՝ ունի ներգործութիւն գոյ, երկրորդին՝ ներգործութիւն գործել։ Ջպահպանութէն ոչինչ խնդրի, քանզի յայտ է, և ամենեքին իսկ ընդունին. Թէ ստեղծուածք առ ի լինիլ, և մնալ ի գոյ, պէտս ունին հանապազորդ հոգւոյն այ. յորոյ ի բաժնիլն՝ նոյնհետայն դառնան յառաջին չքուութիւն։ Բայց ի վերայ եղանակին որով հոգի այծ յառաջ և ի գործս երկրորդ պատճառացն ծանր ծանր և մեծամեծք, մանաւանդ առ ժամանակօքս՝ յարուցեալ են հակառակութիւնք։ Եւ քանզի երկրորդ պատճառն ազգատ, զորմէ առաւել են այժմու բանքս, կրկնակի նկատի, ի կարգի սուրբ քնութէն, և ի կարգի չնորհացն, և յերկոսին իսկ պէտս ունի հոգւոյն այ ի ներգործել, ըստ երկրորդին իրին դիւրս առ ածաբանս վերաբերի, այլ ըստ առաջնոյն առ փիլիսոփայս։ Արդ առ զգուշացոյն քննելոյ զայսպիսի ինչ յարգի. յուսին պրակս զայն բովանդակեացուք, կալով մեր ըստ կարի.

ի

'ի մեր սահմանի, այլ է 'ի բնական կարգի զվերաբաբերեալն առ կարգ ընորհաց, ածաբանից Թողեաւ։ Յառաջնումն առաքն դիցուք զինդրոյս զնաբդն, և զպէսպէս կարծիս։ Յերկրորդում մեկնեացուք զեզերս, որք 'ի գործ ածին, յայս խնդիր։ Յերրորդում քննեացուք, եթէ հնար իցէ այ հոսել յեկեղ պատճառս, նախընթաց շարժուածք մերձեցուցեալ զնա 'ի գործել։ 'Ի չորրդում, արդեօք իրօք ըստ այսմ նա խաչարժիցէ։ 'Ի հինգերորդում, արդեօք չար ժիցէ, կամ զկարդ շարժիցէ ածն վկայեալ առ գործ մեղաց։ 'Ի վեցերորդում ցուցցուք զընուԹիւն և զգործուԹիւն ածոյին շարժուԹեանն։ ՅեօԹնեներորդում լուծցուք զառարկուԹիս, որք լինին ընդդէմ նմա։ ՅուԹերորդում, ցուցցուք զվիաբանուԹիւն գործունէուԹեանն այնր ածոյին շարժուԹեանն ընդ ազատուԹեանն, և զԹովմայական կանաց կարծիս յայսմ հեռացուցն լինիլ քան զամենեցուն 'ի հերետիկոսացն կարծեաց։

ՊՐԱԿ ԱՌԱՋԻՆ։

Ազաոչն դնի խնդրոյս պիտոյն, և յաոաջբերին պէսպէս կարծիք յաղագս ածոյին հոսման։

Ի երկրորդ պատճառաք պէտս ունին ածոյին հոսման 'ի գործել, ծանեան և նախապատրաստիւ փիլիսոփայք հեԹանոսք. որոյ առաջ է, Թէ երկրորդ շարժօղ ու շարժեն, բայց երկն շարժեալ յաոաջնոյ։ Թէ երկրորդ պատճառ ու առնէն, բայց երկն ջորուածք առաջնոյ։ Զնոյն և աբբ գիրք յայտնապէս ուսուցանեն, 'ի սալ այ իբր առաջնոյ պատճառի զգործս քննուԹիւն և կամաց։ Յոբայ. Ժ. ասէ, Ձերոք ձեռ արարին զիս, և ոտիզիին։ և Եսայ. իշ. պատմեսցի գործս մեր գործեցեալ մեզ՝ տեր. և ածն ասէ. Եզեկ. լիշ։ արարիչ զի 'ի պատուիրանս իմ գնայիցէ. և ած. կատարեաց ժբ. ասէ զայ.

ար յաջողին պահեսյան յանձնայնի : և փիլիպ. բ. յաջողն ՚ի մեղ գնայիցն և պատանեսն : և յօհ. ա. ամենայն ինչ նովաս եղև , և առանց նորա եղև և ոչինչ ,

և այլն :

* Ք. գնդ. պա՛. ա. քան. ք. օհա՛՛: * Զորանդոս * . համարիս , թէ այս հոսուածն ոչ այլ ինչ է , բայց այն իբրև կարծիք հակառակի վկայութեց նր գրոց , նայ և եցոյց նրան օգուտսինս * , են՝ ասէ , որ պաշխարհ ինչ համարին արարեալ յայ , և պայս այնուհետև սկսան հրամանք . այլ այ ոչինչ գործել : Եւ ապա յառաջ քերեալ ընդդէմ այսմ կարծեաց զսկսապէս վը կայութիւնս նր գրոց , հետևեցուցանէ : Ազպ շարժն այ գաղտնի ընդունիք պահպանի պիտ արարածս . և այնուհետև շարժմամբ հրեշտակաց կիրառեալոն հպարտելով ապրեցաք պարագայութիք , հաղմոց փոփոխութիք , բռնաց բռնբռնմամբ , ցգէն պաշրդնոն պատրոց , այժ ոչ ցգեին յընկաց իւրեանց , էրն լռեալ էր հասպ չին այնուհետև նախանձամ շարժմամբ կիասպեալոն փընթ

փեսել :

Ընդդէմ և բանի : Զի այ ոչ է առաջին գործ , նոյնպես և առաջին պատճառ : Վ՚ որոյ ոչ էակն սահմանեալ կարող ՚ի նմանե ՚ի գոլն , նոյնպես և պատճառն ստեղծեալ ՚ի գործելն : Քանզի գործելն գնդեսս երկնից գոլոյ . և համեմատի նմա : Աստ առաքեալն ոչ յայտնի ինչ հաստատեաց յարհատագին ամենացուց , թէ այ ոչ գործ միայն , այլ և պայ ամ տայ ոմն , որ ոչ գնդ միայն Հիմարիտ երկն տայր գործ միայն , և ոչ ներգործութիք գործել . ասէ , նա պայ ամենայնի կենաց . և գնալ և պամենայն ինչ . և դարձեալ երկն ՚ի նմա կեսմ և շարժիմ , և եմ , ոչ միայն ՚ի սարտագրոյ տեղւոջ , այլ միայն ՚ի պատճառն , որ հոսմամբ երբով գործե ՚ի մեզ ոչ միայն գոլ , այլ և կեալ , և շարժիլ , որ առ գոր ծոլութիք վերաբերի : Ոչն և յայտնագոյն հաս

տա-

տատեսցի ձեռնարկութիւնք, զորս զննեսցուք
յընթացս խնդրոյս:

Եւ ոչինչ օգտէ, զոր առ կարծիս իւր բերէ դատանդոս, թէ սեպհական գործ եկեղեցի պատճառի ոչ զանցանէ զղօրութիւն նր. և վն այն բաւական է առ այնս: Եւ ոչ իսկ կարէ ասել, թէ արդեօք ածնոլին, թէ այլ և այլ առնելութիւն արտադրեցէ զայն գործս ընդ առեղծուածս:

Վասնզի առ առաջինն պատասխանեմ ըստ այնմ թովմայի * . թէ երկրորդ պատճառն բաւական է ի կարգի իւրում. որ ոչ արտաքոյ ինչ խուսանի յայնմէ վերնագոյնէ: Իսկ առ երկրորդն պատասխանեմ ընդ նոյնոյ (անտանօր,) թէ պատճառն առաջինն և նոլինն գործողութիւն հակի ի գործն, որով հակի պատճառն երկրորդ: Ըստ որում գործողութիւն երկրորդ պատճառին է ի նմանէ զօրութիւնն այ. ոչ գործողութիւն գործառէն է և յակղնական պատճառէն, զի չինչ արգելու մի և նոյն գործողութիւն յառաջանալ յառաջինն և երկրորդ առնոլէ, ոչ առ նոյն թովմաս:

* ա. ք. կո. ճէ. պ. է. տո է:

Պատ յայտ է թէ երկրորդ պատճառք պէտ ունին հոսման այ, ոչ միայն որով զնեւրգործ ական զօրութիւնս նց առ և պահպանէ, այլ առրով ինքն առ բերէ ինչ ի գործն նց նեւրգործութիւն: Այլ զանգն կրկնակի կարէ իմանիլ այս հոսումն, նախ ի կոչմանէ գործոյ միայն, ըստ միանականի և արտաքին գործակցութիւնէ, ոչ թէ այ ի միասին ընդ երկրորդ պատճառն զնոյն գործ արտադրել, ոչինչ հոսելով ի պատճառն ոչ յորժամ ոչ ը ընկերին ձգէ զնաւակ, ոչ բերէ ինչ յընկերն, այլ ընդ ընկերին նեւրգործէ ի նաւակն: Երկրորդ և ի կոչմանէ պատճառին՝ իբր նախընթաց հոսումն ի երկրորդ պատճառ. շարժել զնա այ նովաւ, և կատարել, և մերձեցուցանել ի գործ. ոչ սկրան յայլ անդամս ապդե զնախընթաց կորովուն. որով առ իւրաքանչիւր գործս զարթնուն, և կա-

կատարին: Արդ հակառակութիւն մեծ է, թէ ըստ որոյ յերկուց աստի լինիցի ճշմարիտն հա-

տուածն:

Յայտնի իսկ առաջինք ամ զայս հատուածն մեկնեին լինիլ և ըստ նեղքին զօրութեան, որով ճշգաղտնի կարողութիւն շարժէ զամ արարածս իւր ի գործել ըստ ասից սբին օգոստինոսի: որով երկրորդ շարժօղք շարժեալք յառաջնոյ շարժուէ շարժեն զայլս, ըստ արիստոտէլի. որոյ ընկալեալ յերկրորդ պատճառս՝ ըստ իւրաքանչիւր պայմանի, կատարէ զինն, և վերացուցանէ, և մերձեցուցանէ ի գործել, ըստ բազում

ուրեք վկայելոյ սբին Թովմայի:

Բայց առ անցեալ դարուն՝ այլ միտս կալաւ մոլինայ: Սա ի մատենի՝ անուանեալ դիւրանուէնի, և ի մեկնութիւն ի վերայ չորեք տասնեբորդ խնդրոյ առաջնոյ մասին, պր.ժիգ. վիճ. ձ: համարձակ խոստովանի, թէ սբն Թովմաս հաւանեցաւ՝ շարժել զայ, և մերձեցուցանել զերկրորդ պատճառս ի գործել, ըստ արդ ասացեալոցս, բայց ընդ այդ՝ ասէ, ես ոչ հաւանիմ. իբր զի այս շարժումն և հատուածն այ յերկրորդ պատճառս՝ է մտացածին ինչ, և ոչինչ բանիւք ցուցանի, և վասն այն ճշ ոչ ի պատճառն, այլ ընդ պատճառին ի գործ ներ հոսէ, իբր մանանայ կան պատճառ գործակցելով. ոչ գործակիցն երկաթ երկաթոյ կատաղագն, և նաւորդ՝ նաւորդի նաւակավարն: Ընդհանրական համընդհատու-

* ա.մ.խ. թէ. պր. ժիգ. վիճ. ձ:

ղին այ, ասէ *, ու է հատուած այ յերկրորդ պատճառն, ոչ թէ յառաջագոյն ղործեալ նովաւ՝ գործելոյն ոա, և արդարեւն ղգործ իւր, այլ անմիջապէս ընդ պատճառին՝ յառնելոյն նորա, և ի գործ: Եւ յաւարտ վիճաբանութեանն ասէ, Յասել մեր, ըն ու ճշ հանրական համընդհատուածք, և ու երկրորդ պատճառ՝ են ամբողջ, այլ մասնական պատճառ գործոյ, պարտ է իմանալ զայն զմասնականութիւն պատճառի, ոչ կուզեն, և ու զմասնականութիւնն գործոյ: Զի բուրն է և այ, և երկրորդ պատճառ. այլ ու է այ, և ու երկրորդ պատճառոյ իբր ի բուրդ պատճառէ.

այլ

այլ ինքը ի տանն և պապճառի, որ ի միասին պահանջն զնա համբնութեանն, և վհատութեան այնց. զոր օրինակ յորժամ երկու ոմանք վարին զնաստակ. բոլոր շարժուն եղանեն յերթափանչիութենէ ի նոցանից:

Յորմէ յայտ է, թէ ըստ կարծեաց մոլինայի, և համախոհից նորա, ած ոչ առնէ, զի երկրորդ պատճառք գործիցեն, այլ գործէ ի գործել նից. և այսպէս եթէ զկրօդ խսկագոյն անուամբք բացատրեսցուք, ըստ այդմ կարծեաց, ած ոչ է շարժիչ առնողաց, այլ գործակից: և ոչ առաջնորդ առնելութեան, այլ ընկեր, և ոչ առաջին պատճառ առնելոյ, այլ առնողացն պատճառակից, և ոչ տայ նց առնել, այլ միայն ըստ այլոց տայ գործոյն լինիլ. և ոչ վարի նոքօք, այլ նոքա իւրև. զի ոչ մերձեցուցանէ զնոսա, որ է վարողին, այլ մերձեցուցանի ի նոցանէ: Ասասի յորժամ բանաւորք ոք ստեղծուածք այնոքիկ անտարբեր համբնութեացութեք նոյ, ուղիղ վարի, և ոչ չարաչար, և զայն ի բարի գործ մերձեցուցանէ. այլ ստեղծչին է ընծայելի, այլ ստեղծուածոյն. ոյք խսկ խոստովանի մոլինայ ի մեկնուածս իւր առ առաջին մասն *, ուր դնէ, * խս. ձէ. պ.ը.վ.ճ. թէ ըստ իւրում վարդապետութեանէ հնչեսի, զի գործ առաջինութեանէ, որ միայն հանրական համբնութեանէ նոյ, և մասնաւոր անձնիշխանութեանէ չինի, այլ ի մէկ իրէ ի մասնաւոր և յատկապ պատճառս ուղիղ առ այն, պարտ ինչ վերաբերել: և այսպէս՝ այն զի ենք, և բարւոք գործել կարեմք, նոյ է ընծայելի: իսկ այն զի ենք այլք բարիք, և բարւոք գործեմք, մեզ է գրելի, ոյք ուսուցին սենեքայ. և յետ նորա պելագիոս: Յորմէ յայտ է, թէ յոր վինս՝ այս եղանակ իսօսից, որ ի սկզբան անդ թուղթ բազմաց՝ պատճառական, արկանէ ի վախճանին:

Սակայն այսր կարծեաց համախոհք, քանզի ոչ առան նոյ զգործ մերձեցուցանելոյ և որոշելոյ զստեղծուածս ի փիլիգական կարգի, յաւելուն՝ թէ առնէ զայն՝ մանաւանդ ի կարգի շնորհաց, բարոյական շարժուքք, ևս և նախընդ-

ընկաց՝ օք. եթէ արտաքինովք, ոչ քարոզու-
թիւք, օրինակօք բարեաց, և այլն. և եթէ
ներքինօք որպիսի են ոչ խոկմունք, ազդեցու-
թիւնք, լուսաւորութիւնք, և այլն, որովք յան-
կուցանէ և յորդորէ զբանաւոր առեղծուածս,
որք միայն են ակնհայտս ընդունակ այսմ սեռի
շարժուածից: Բայց յայտնի ոչինչ մնանա-
ւոր ընծայի ոչ, որովհետև ոչ միայն բարի հրեշ
տակք, այլ և դիւք իսկ այսմիկ բարոյական
շարժուածիք կարեն շարժել զկամս:

Ասորագոյն, և պանծագոյն ևս խորհին զնծ-
ային հոմանիք Թովմայականք: Ասեցեալներն ըս
ամ առաջինս, և ընդ նախատիպատիճ ոչնչանա,
և փիլիսոփայս, թէ ոչ միայն ներգործէ
ընդ պատճառաց, այլ և հոմամբ իւրով առնէ
ներգործել նոցա, մերձեցուցանելով զնոսա ի ներ
գործել, և այսպէս ոչ միայն ընդ նոս, այլ և ի
ձեռն նոցա զնոմ առնէ, ոմն զի լինով հչմարտիւ
բանին յօհաննու. ամ. ՟ի՟ թէ ոչ միայն առանց
նր եղև և ոչինչ, այլ և նովաւ եղև ամ ինչ, որ
յայտնի իսկ զառաւելութիւն բերէ զքրօսութիւն:
Զի ըստ այսմ ոչ ընկերք է պատճառաց, այլ
հչման, և որ, որ վարի նոքօք առ վախճան
իւրոյ նախահինամութիւն. և իսկապէս առաջին
շարժիչ, և առաջին պատճառ. յորմէ ոչ միայն
կախին գործք, այլ և ամ պատճառք: Սակա
որոյ, ոմն սիրան վասն լինելոյն առաջին կեցօղ
տայ ամ անդամոց, և կարողութիւնց նր զկատ
վութիւն կենդանութիւն, և զազգութիւն ներ
գործելոյ, այնուհետև հոմամբ, որոյ ՟ի պակա
սիլ նոյնժամայն թաղանան, և առ գործ իւ
րեանց տկարանան. նոյնպէս և ամ իբր առա
ջին առնօղ, ՟ի բնութիւն բոլորի, և յամ առ
նօղս, և ՟ի նոցին ներգործական զօրութիւնս
հոսէ զվերջին ներգործականութիւն առնելոյ,
ներքին լինի՝ և քան զամ առնելութիւն և զգործ
յառաջընթացս զօրութ, յորոյ ՟ի բառնալն, ամ
ներգործական զօրութիւնք սկսանան: մինչև
ի բառնալն յերկիր եկեղեցւոյ կոչել զամ,

հաս-

հապճիղ ելս վնասուն։ Ասացին հանրական հոգ-
ամամբ կենսագործեալ ամի՝ ըստ իւրաքանչիւր
տրամադրուն և պայմանի՝ ի չ՚ցայտ ածեն զնուր-
եանց զօրութիւնս, ըստ վերոյգրեալ բանից՝ սքան
օգուտսինուսն, հրեշտակք գհրամայեալն կատա-
րեն, աստեղք պարագային, դաշարիք բողբո-
ջեն, կենդանիք ծնանին, և այլն։ ըստ որում
ասի նա լինքն ասէ, այս պատճառք նախանձա-
ման շարժմամբ փնպէսէալ, արբանեկեն այ՝ գործո
ղի ոչ ընդ նմ միայն, այլ և՝ ի ձեռն նոցա, ատ
վախճան ածային նախախնամութեն։ Վն այսո
րիկ որ լինչ բարի է յերկրորդ պատճառս, երա
ժամիք ընծայի այ, իբր սեպհական արարչի. իսկ
եթէ չար լինչ և պակասութիւն, ի նմ հեղանի.
վն պակասելոյ նց ի նորին հոմանէ. ոչ հոգ
ասյ գործարանս իւր կենսագործողն, ընծայի,
որ լինչ ուղիղ նոքօք լինիցի, բայց թէ ակն վա
տեսցի, և սրտնիք կորացեալ կալ ընդ կալ դէ
նայցեն, ոչ հոգեւոյ, այլ գործարանին է յո-
ւութիւն։

Օգայս հոսուսն, ըստ որում զերկրորդ պատ-
ճառս առ առնել շարժէ կատարէ, և մերձե-
ցուցանէ, թռուիմայականիք կոչեն նախալուծմունքն
փիլիգիական, ձայն՝ որ ըստ գործածութեն նոր.
այլ ըստ մտաց՝ վարդապետ։ Լուծմունքն, զի նո-
վաս իրք միմեանս շարժի ամ լինչ առ առնել
նակ նախընկալ. զի յառաջէ քան զայ առնելու
թիւն ստեղծեալ արարողն բնութիւն, և պատճա
ռելութիւն։ Այլ փիլիգիական, ի զանազանել
զայն՝ ըստ արտաքինացելոյն զազատ առնողն՝ ի
բարոյական շարժութենէ։ Այն ոչ է առաջադ-
րութիւն առարկային. այլ նեղդրծական մեր-
ձեցուցանէ պատճառաց։ Կոչի և նախաբարդո
ւութիւն փիլիգիական. զի բացորոշէ, և մերձեցու-
ցանէ առ առնել։

Ուրդ են ոմանք, որք ընդունին զնախալուծ-
մունքն զայն փիլիգիական՝ յաղթեալ ի վկայ-
ութենէ և ի պատճառաց, բայց ոչ դնեն զինիչ
նման նախաբարդողութեան, զի ասեն, առ ի առ-
նել

նել զայս ինչ ներգործութեանն և ոչ զայն ինչ. այս հանրական շարժուն ոչ բացորոշէ ։ Այլ ուրեք տարաբարբառ վիճեն ի վր ձայնին ։ Զի թէ այս շարժութիւն է հանրական, ոչինչ առեղծեալ զօրութիւն զերծ է ի նմանէ, այլ ամենեքին առ ամենեսին միապէս տարածի ։ Ապա յորժամ պատճառն երկրորդ իւրով զօրութեամբ զինքն բացորոշէ, ոչ առնէ զայն, բայց եթէ այնուհետև հանրական, և ամենաթափանց շարժութեամբ մերձեցուցեալ, և այսպէս շարժունն այն բարւոք կոչի բացորոշիչ, զի նովաւ լինի պատճառն բացորոշել զինքն ։

Եւ ոչինչ օգտի, զոր ասեն, թէ այս շարժութիւն բացորոշն առաւել երկրորդ պատճառաւք, որպ բազում ուրեք ուսուցանէ նոքն Թովմաս ։ Զի ասելն է, որպ ինքն իսկ մնինէ, թէ բացորոշի կրաւորապէս՝ իբր յընդունող էնթափայէ. ըստ որում յիւրաքանչիւր առնող ընկալեալ լինի, և գործէ ըստ եղանակի նր ։ զի ած զիւրաքանչիւր ինչ շարժէ և կատարէ ըստ իւրում արտամադրութեան ։ Այլ ոչ բացորոշն ներգործաբար, որպ թէ առնելութեամբ իւրով երկրորդ պատճառն զածայնին շարժութիւնն մերձեցուցէ կայ ինչ գործ, և ոչ կայն ինչ ։ Զի որով հետև այսոքիկ շարժութեամբ իւրաքանչիւր պատճառ ունի զիւր ամ գործունէութեան, յայտ է թէ ի նա ոչինչ առնէ արտաքսապէս, և այսպէս ներգործաբար զամ պատճառս բացորոշէ ածային շարժութիւնն, փոխադրեալ զնա ի կատարութենէ ի վերջին ներգործականութեան առնելոյ ։ իսկ ինքն ըստ այմ ոչ յումեքէ բացորոշի ։ Զի ինքն է վերջին ներգործականութեան ի դծի գործելոյ, որ ոչ յումեքէ տեսականապէս և ներգործաբար բացորոշի, այլ միայն կրաւորապէս իբր յընդունող էնթափայէ ։ ըստ որում որ ինչ ընկալեալ լինի՝ ըստ ընդունողին ընկալեալ լինի ։ Եւ յայսմանէ իսկ այս է միտ սրբոյն Թովմայի, և սոյն ամ Թովմայականաց վարդապետութեանէ, ի ծանօթութենէ այսր շարժ-

ժուածէ յայտնի հետևեալ. Ասաի կամ ամենևին պարտ է ուրանալ ընդ մոլինայի, թէ երկրորդ պատճառաք չարժին յայ. և կամ ընդունիլ, թէ բացորոշին ևս՝ ըստ ասացելոցս: Արդ ընդ նովաս, և ի ձեռն նր ապատ պատճառն բացորոշէ զինքն, բայց ոչ զնա: Ապա զայս չարժուածէ՝ ի դէպ է կոչել և բացորոշուածի, մանաւանդ թէ և նախաբացորոշուածի:

ՊՐԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ:

Թէ զինչ էջէ համընդհանուածոյն հիմնական: Զինչ նախաշարժուածին փիլիգական, և զինչ շարժուածին բարոյական:

Նախ է կիրառուածէ այսց բառից՝ ի խնդրի ասա, վն որոյ զն մի տգիտուածն ասցա մնայլ արկցէ՝ ի խնդիրս, և ըստ անդաբաստայց, ակնահատուի ըստ անծանօթս մարտիցուք, մարթ է խակ և խակ՝ ի սկզբան առալն առնել, զինչ նշանակիցեն այս բառք:

Համընդհանուածին հիմնական, ըստ մեկնելոյ՝ որոց զայն միայն դնեն, է հոտուածն՝ որով ածէ գործակցի երկրորդ պատճառաց. ըստ որում ընդ նն զինչն գործ արտադրէ, և զոր առեղծուածն արտադրէ իբր պատճառ առորին, և ամանաւոր, ի նոյն և ինքն մերձի, և արտադրէ իբր պատճառ վերագոյն, և ընդհանրագոյն: Ասաի համընդհանուածին այն որ չարժէ, և ոչ մերձեցուցանէ՝ ի ներքուստ զպատճառն առեղծեալ. մանաւանդ թէ ոչ ընկալեալ լինի՝ ի նա. այլ միայն՝ ի գործն. և վասն այն նովաս ածէ զինչ դնէ ի ներքուստ՝ ի առեղծեալ առնօդս. և ոչ յատկապէս առնէ, զի արատցեն, այլ առնէ յորժամ առնեն: Ասյ և այդպիսի համընդհանուածէ է ըստ ինքեան անբաւական և անտարբեր առ՝ի արտադրել. կի-

ջարտադրել զգործ. կամ առ'ի դնել զայս ինչ, քան զայն ինչ: և վն այն առ'ի լինիլ գործոյ նեայ, և առ'ի արտադրել զայս ինչ գործ, քան զայն ինչ, սպասե գործակցութեե առեղծուածոյ. որում և այնպես զինչանե, և յարմարի, մինչև ընդ հայ հուր առնել, և ընդ անկոյ առնել, ընդ կամեցողն կամիլ, և ընդ չկամեցողն ոչ կամիլ. և ըստ այլոյ այլ ինչ ներգործել: Ասասի յայտնանե ոչ գոյ պատճառ բերել, թե զինարդ ինչ առեղծուածոյն գործել. քան չգործել. կամ զինարդ զայս ինչ առնիցե քան զայն ինչ:

Այսպաշարժութեն Փիլիսոփայական է հոսութեն առաջնոյ պատճառի ընկալեալ ոչ անմիջապես 'ի գործս, այլ յերկրորդ պատճառս, որով ձեռ ազգե 'ի նա զներգործական գործունէութե, որով շարժե զնա և մերձեցուցանե, ոչ միայն առաքինապես, և վարքապես, յորդորմամբ, և հաւանեցուցմամբ, այլ և փիլիսոփայապես և ներգործաբար 'ի ներքուստ յօժարեցուցանելով, մերձեցուցանելով, և բացորոշելով, և հոսելով զվերջինն զայն ներգործականութե, որում իսկ և իսկ զհետ գոյ առնելութեն: Եւ վն այ նորիկ ասե շարժութե փիլիսոփայական: Բայց քանզի շարժութե և մերձեցուցութեն ներգործական զօրութե առ առնել՝ յառաջագոյն է քննութե քան զառնելութեն. ոչ ամ Ճանապարհ յառաջագոյն է քան զեզը իւր, և ամ պատճառ քան զգործ իւր. նմին իրի շարժութեն այն ասե նախընթաց շարժութե, կամ նախաշարժութե՝ զոր յիրաւի է քաղդատել այնմ ազգման, որով կամքն շարժե զընդ իւրև հնազանդեալ կարողութեն, որով հոգին կենագործե զկենագործական գործարանս, որով երկինք և լուսաւորք շարժեն զծառս 'ի պտղաբերել. որով ձեռն շարժե զգուսպ, և վհատահարն զտապար. թե պէտ և այս ամ օրինակք ոչ յամ կողմանց համեմատին: Ասասի այսուհիկ հոսմամբ ածե ներգործաբար և արդարե առնե, զի արտացե ստեղծուածն,

ոճածն, և կացուցանէ զինս կախեալ յիւրմէ, ոչ երբ պատճառակից՝ ի պատճառակցէ, այլ երբ երկրորդ առնօղ՝ յառաջնոյ առնողէ և երբ հպատակեալ և առորին պատճառ՝ ի վերնա- գունէ, յորմէ լրանայ, և մերձեցուցանէ. ո- րում իսկ պարտ ոչ միայն զգործ իւր, այլ և զնւր յարատևութեանէ գործոյն՝ զգործակցու- թիւնն:

Իսկ շարժութեանն բարոյական է յորդորումն ինչ առարկական, որ ոչինչ ստիպէ՝ ի կատն, այլ միայն ախտաբանօրէն շարժէ զինս, և ձգէ՛ երբ յանկուցիչ՝ համողմամբ, լուսաւորութեամբ, ողջքանօք, ապաւնաչէօք, պատուիրանաւ, խրատ առաւ. և այլն. ոյզ ասէ քերթօղն: Զիարտոն ընդ ձիոյ ձգեն իւր հեղգուկն: և առաքեալն ասէ: պոպանէն պէտս տաղտուկ՝ բանի շարժ: Ուստի միայն ճանաչաւորս առեղծուածք են ընդունակ այսմ շարժութեանէ: Զի հուր, կամ ծառ, կամ այլ ինչ այսպիսի, ոչ շարժին ապաւնաչէօք, կամ ողջքանօք, կամ շողոքորթութեամբ, ոյզ և յայտ է, բայց մարդիկ շարժին, նա և էր- բեմն անասունք, ըստ որում ունին ինչ ճանա- չումն:

Յայտնի ունիս լսմանաւ զսահմանս և զպա- տնաւանութիւնս երրեակ շարժութեանցս: Զսահ- մանս, զի բարոյական շարժութիւնն է, առա- ջադրութեամբ առարկային յորդորոյն առ առնել եթէ այն առաջադրութիւն լինիցի՝ ի ներքուստ, լուսաւորելով, և եթէ արտաքուստ՝ զգալի առարկայիս առ որս բնաւորեալ են ձգիլ կամք, առաջի մատուցանելով: Մ իսանական համին- թացութիւնն է հատուածն, որով ածէ ներգործէ ոչ՝ ի պատճառն երկրորդ զի արտացէ. այլ՝ ի գործն՝ ի միասին ընդ պատճառին երկրորդի, հպելով յայն ընդ բարձրագոյն և ընդհանրա- գոյն տեսականութիւնք, յոր առեղծուածն հպի ընդ մանաւորօք: Իսկ նախաշարժութեանն ֆի զիպական է հատուածն, որով ածէ նախընթացու- թիւն, ներգործաբար, և՝ ի ներքուստ մերձե-

ցուցանէ զպատճառն երկրորդ առ առնել։ Իսկ զանազանութենէն։ Քանզի չարժութենէն բարոյական միայն յորդորէ առ առնել. փիլիսոփականն՝ ի ներքուստ, և ներգործաբար մերձեցուցանէ առ առնել։ Իսկ միաբանական համբնթացութենէն գործակից լինի ստեղծուածոյն որ առնէ։ Առաքինին չարժէ միայն առաջի կապէս, իբր վախճան յանկուցանելով։ Երկրորդն չարժէ արարողապէս, իբր ներգործող մերձեցուցանելով։ Իսկ համբնթացութիւնն միաբանական ոչ իւիք իրօք չարժէ զպատճառն. այլ դնի միայն իբր պատճառակից, գործակցելով և օգնելով։ Բարոյականապէս չարժել կարեն ամ ստեղծուածք՝ և առաւել հրեշտակք բարիք՝ զբարիս ազդելով, և չարք փորձելով, իսկ մարդիկ համոզելով։ Փիլիսոփապէս չարժել մանաւանդ զկամս, և միայն ոյ. զի նա միայն զամենայն ներգործական զօրութիւնս ունի՝ ի ձեռին, և ընդմտանէ՝ ի կամս, և իշխէ նմա, իբր արարիչ նոր, և պահպանիչ, և կառավար։ Իսկ միաբանապէս ընթացակցին, թէպէտ մանաւանդ եղանակաւ յարմարի ոյ, բայց ըստ իւրում կերպի պատշաճի և ստեղծուածոց։

Այս ամենայն մեկնի զգալի օրինակաւ. Յորժամ հրամայէ նկարչին աշակերտի իւրում նը կարել, և չարժութեն բարոյական. եթէ կալեալ զձեռանէ նր՝ գրչաւ հանդերձ չարժեսցէ և մերձեցուսցէ՝ ի նկարել, և նախընթաց չարժութեն փիլիսոփական. իսկ եթէ գործակցեալ նմա. գչժուարին գծագրութենս ամենակատն կատարիցէ՝ աշակերտին զիւրինն վճարելով, լինի համբնթացութեն միաբանական։ Սոյնպէս և ոճ յորժամ պատուիրէ, յորդորէ և խրատէ զկամն, և զարթուցանէ զայն վարձուք և պատժոք առ առնել, եթէ քարոզչօք, եթէ հոգևոր ընթերցմամբք և եթէ ներքին լուսաւորութիւք, և չարժութեն բարոյական։ Յորմէ զկամս՝ ի նկարութիւնս, և ներգործապէս՝ չարժէ և յօժարեցուցանէ գիրիս արկանել բարւոյն,

և

Ե շարժուԹիւն փիլիսպական. իսկ յորժամ՝ ի գործել մեր՝ գործակից ի բարձրագոյն ուեսա կանուԹենս գործոյն հպեալ՝ Ե համընԹացուԹի միաբանական:

Արդ յաղագս երկոցունց յիշեցաք, միաբանական համընԹացուԹե, և փիլիսպական նախաշարժուԹե խնդրի նախ, ԹԷ արդեօք ի գնել նախաշարժուԹե աւելորդ էին այնուհետեւ համընԹացուԹիւնն միաբանական, որով՝ որոց ընդունիցն զնախաշարժուԹե փիլիսպական՝ ոչ ևս էին պիտոյ գնել զհամընԹացուԹի միաբանական զանազանեալ ի նմանէ, իբր անպիտան ինչ:

Պատասխանեմ, ԹԷ զհամընԹացուԹի միաբանական ուղիղ մեկնեալ՝ պարտ Ե ընդունիլ աՆենեցունն, և որոց դնեն զնախաշարժուԹե փիլիսպական: Որոց պատճառն Ե, զի ոչ միայն երկրորդ պատճառք կախին յոյ, իբր յառաջնոյ շարժողէ և մերձեցուցչէ ամենայն ներգործականն զօրուԹեց. այլ և օրինչ լինին ի բնուԹե իրաց, յայն ամենայն հպի ած անընդմիջապէս՝ իբր առաջին պատճառ՝ առանց արտաքոյ ոյ զպատճառելուԹի ստեղծեալ արարողաց: Ասասի ոչ միայն պարտ Ե ընդունիլ զայնպիսին ինչ հոսումն յերկրորդ պատճառս, շարժիլ նոքա նովաւ ի կարգի իւրեանց, և մերձենալ առ առնել. որ այնինքն Ե նախաշարժուԹիւն. այլ բաց յայնմանէ հարկ Ե գնել միւս ևս, հոսեալ նովաւ ոյ՝ իբր առաջին պատճառ՝ անմիջապէս ի գործ, հպեալով յայն ընդ բարձրագոյն լինն ուեսականուԹե, որ միայն առաջնոյ պատճառի Ե համեմատ. ի հպիլ ի նա ստեղծեալ արարողին ընդ ստորին ուեսականուԹե լինն իրականաւ. և այս հոսումն Ե համընԹացուԹե միաբանական: Արդ՝ ԹԷպէտ երկոքին այս հոսմունք հասարակօրէն ի հեղինակաց, մանաւանդ ի հնոց, վասկին ընդհասարակ անուամբ ածին հոսման. բայց իրօք են զանազան, և այլ և այլ, զի նախընԹացն ընկալեալ լինի ի պատ

ճառն երկրորդ, զոր մերձեցուցանէ առ առնել. իսկ միաւնականն՝ ի գործն, զոր արտադրէ, ըստ օրինակին՝ որով ասի ընկալեալ լինիլ: Առաջինն դադարի՝ ի դադարիլ պատճառելութենէ ստեղծեալ արարողին: Իսկ երկրորդն տևէ, ցորչափ մնայ գործն արտադրեալ. և ոչ յարտադրութենէ իրին ունի զպաշտօն արարողական հոսման, նոյնպէս՝ ի տևել նր՝ ի գոլն, ունի զպաշտօն պահպանական հոսման: Առաջինն յոչինչ հպի գործոյն, յոր և ոչ ստեղծիլ արարօղն հպեցի, զի ըստ այնմ հպի՝ ի գործն, ըստ որում զերկրորդ պատճառն կատարէ և մերձեցուցանէ՝ ի հպիլ յայն: Բայց երկրորդն հպի՝ ի տեսականութենէ ինչ գործոյն, յորս ոչ հպի պատճառն ստեղծեալ. որպիսի են այնք, որք առաջնոյ պատճառի միայն են համեմատելի, առ որս ստորին պատճառաց անհնար է հպիլ: Ապա պակասի է նախ նիւթն առաջնի՝ ի մարմնէն իրս, որ միայն յոյժ անմիջապէս ստեղծանի, և թէպէտ յայնմհետէ պահպանի նովին առնելութենէ, որով և բաղադրեալն ծնեալ՝ ի նմանէ, բայց ոչ պահպանի այնուհետև առնելութենէ ըստ որում յառաջ եկեալ՝ ի հոսմանէ երկրորդ պատճառաց, այլ ըստ որում յառաջ եկեալ՝ ի համընթացութենէ այլ. որ է սեպհականի արարչէ, և պահպանիչ նիւթոյ: Եւ ևս գոն բացարձակապէս առեալ յամ իրս անմիջապէս է յածային համընթացութենէ, զի ոչ արտադրեն զդոյ բացարձակապէս, այլ միայն մերձեցուցանեն զայն առ այս ինչ ենթակայ: Ասասի գոն իրաց, ըստ որում արտադրեալ բացարձակապէս, միայն ածային զօրութենէ է համեմատ. իսկ ըստ որում յառաջբերիչ յայսմանէ կենդանակայէ, հոմեմատի զօրութենէ ստեղծեալ արարողաց. բայց յոյժ շարժելոյ: Եւ վն այնորիկ միայն ածէ անմիջական պատճառ լինելոյ իրաց. իսկ ստեղծեալ արարօղք՝ են պատճառք՝ իրացն արտադրելոյ՝ ինոցանէ՝

հա-

* ՚ա. ն. խ. ք. ե. պ. է. ա. ա: Ե գ. ընդդէմ հեթանո՚՚. գլ. ին:

հաղորդելոյ այսպիսի իմն զօրայ : Ասասի ըստ նշանակելոյ սրբոյ վարդապետին , յառաջ են՝ թադրեն միշտ զենթակայ այսպիսի կամ այնպիսի իմն օրինակաւ հաղորդական գօրայ , յորմէ կարասցեն արտադրել զայն :

Եւրդ ասացաք յայտնապէս ՚ի պատասխանումն առաջնոյ թէ զհամբնթացութենէն հրամանական սաղմոս մնինալ՝ ամենեցուն պարտ է ընդունիլ . քանզի ըստ մոլինայի և համախոհից նոր մեկնելոյ , ոչ թէ նոցա հոսումն ինչ մանանական , անբաւական , և ըստ նրոցա ինչ կախեալ ՚ի ստեղծուածոց , ոչ միայն ոչ է հարկ , այլ և անարժան ընծայելոյ առ աստուած պատճառն : Եւ յայտնի իսկ ոչ կարէ լինիլ մանանական . զի պարտ է այլ ըստ ոյժ առաջին պատճառ , և յայնմ կարդի ՚ի բաղդատ գործն հակիլ , որովհետև ոչինչ կայ ՚ի նմա , որում հնար նոցա զէրծ լինիլ ՚ի պատճառելոյ թէ նորա . ուստի հոսումն այն , որով հակի ՚ի գործն , է բոլորական յիւրում կարգի : Եւ վն այսորիկ , ըստ սրբոյն Թովմայի * , ոչ այնպէս նոյն գործ ընծայի բնական պատճառի , և ամենայնոյ զէմ հնարս զօրութենէ , այլ ինչ ինչս յայ , և ինչ ՚ի բնական արարս ղէնս լինելոյն , այլ երբեմն և յերկոցունց ըստ այլ և այլ եղանակի : Ասասի * մերժէ յայտնապէս զօրինական մոլինայի , որ զհամբնթացութենէն այ , և ստեղծուածոյ նմանեցուցանէ երկուց բարձրոցդ զոյ նոյն բեռն , կամ վարողաց զնոյն նաւակ , որով յայտնի երևի , բայց ՚ի բաց օտարանալ հակառակորդաց յայսմ՝ ՚ի մուտս սրբոյն Թովմայի : Եւ գարձեալ զհամբնթացութենէն այ անմարթ է ասել կախեալ ՚ի ստեղծուածոյ , որում գործակից : Մի՛ զի ընդդէմ է կարգի վերագոյնին ըստ որում վերագոյն կախիլ ՚ի ստորնադասունէ : այլ համբնթացութենէն այն է այ արարչոյն նրբ վերագոյն պատճառ : Եւ երկրորդ , զի ոչ ասէ ոչն Թովմաս * , թէպէտ հոսումն այ ոչ արտադրէ զգործ առանց երկրորդ պատճառի , բայց այն ոչ է յանբաւականութենէ և ՚ի կարօտութենէ , այլ յատաւելութենէ , և ՚ի զեղ

* Ք. ընդ դէմ հելոս գլխ ե:

* ՚ի գլխ պիսպոս. նուէց. ա. գլ. իգ:

մանեն ներ՝ ի ստեղծուածն, որ հաղորդեն զօրու թեն իւրոյ: Ապա յայտնեն ոչ կարեն՝ ի ստեղծուածոյ, այլ միայն կացուցանեն զայն կախեալ յիւրմէ:

Այլ ինչպիսիցեւս երկրորդ, թէ զիարդ հնար է լինել՝ զի գործն որ բուսոյն յայ, լոյս և՝ ի ստեղծուածոյ, և զիարդ՝ եթէ հոսումն այ բա ւական է առ արտադրութեն գործոյն, զոր ծակեցաւն ստեղծուածոյն չէջ աւելորդ:

Պատասխանեմ ընդ այն թուիմայի, վասն զի այլ և այլ օրինակաւ հային յայն՝ ած և ստեղծուածն: Ստեղծուածն իբր սեպհական առնող և ընդ մանաւոր բանիւ այսպիսի ինն էակի. իսկ ած իբր ընդհանուր պատճառ իրաց, և ըստ բանիւ էակի՝ բացարձակ և պարզապէս. Ուստի ընդ այլ և այլ բանիւ ընծայի պատճառ ստուգինոյ և երկրորդի: Քանզի պատճառելոյ թէ միոյ կարգի ոչ խափանէ և ոչ արտաքոյ ըստ պատճառելութեն միւսոյն, թէպէտ և բուսոյն կան իցէ յիւրում կարգի: Ապա ամ մեկնի զգա լի օրինակաւ յարկէ տան, որ բարձեալ լինի յորմոց իբր՝ ի բուն և՝ ի մանաւանդ հաստատ նէ, և դրձէ՝ ի գետնոյ իբր՝ ի հանրական հաստատութենէ ամ մարմնոյ. ոչ զի երկաքանչիւրոցն լինել բուսական պատճառ յիւրում կարգի: Ապա ոչ գետինն թէպէտ է բաւական և բուսական հաստատութեն ամ ծանուցանց, որով և՝ ի վեր ունի զնո, սակայն ոչ արդեւր, ՝ի վեր իբր միոյ մարմնոյ զայլ մարմին՝ ի վեր ունել. այլ առաւել ընթացակից նմա առ այսպիսի վերս բարձուն. այնպէս և ած թէպէտ է բաւական և բուսական պատճառ բուսոյ էակի, որով և զբուսոյ էակն հեղու յիւրմէ, սակայն ոչ արդե լս յիւրաստեղծ էակս միոյնն կախել՝ ի միւսմէ, իբր՝ ի մերձաւոր պատճառէ. այլ առաւել յաջողէ զդոյն, ընթացակից եաւ երկոքումբք վերոգրեալ եղանակօք ընդ սեպհական և ըստ երկրորդ պատճառս, առ արտադրութեն գործոց:

ՊՐԱԿ ԵՐՐՈՐԴ:

Մինչ կարօղ էիր ՚ձեր բացարձակ կարողութիւնդ
պատճառս եղիր պակասին, և ընդ ինքդ ոչնչացուր,
փիլիսիպպէս նախաշարժել. և մերյէ-
ցուցանել ատ առնել:

Որպէս եդեալ զինդրոյս զիարդն, և
մեկնեալ զեզերս, աստուձան քան զաս
տիճան կամելով մատչիլ յորո-
շեալն նը, յայսմ պրակի խնդրես
ցուզք թէ արդեօք կարօղ էիցէ ՚ձեր բացարձակ կա
րողութիւնդ մերձեցուցանել և շարժել փիլիսիպպէ
զերկրորդ պատճառս առ առնել, որովհետև
կարօղ է ՚ձեր առնել քազում ինչ, զոր ոչ առ-
նէ: Ասանիք ՚ի հակառակորդաց՝ ակն ածեալ
ամենակարողութեն ՚ձեր, ոչ իշխեն ուրանալ,
թէ կարօղ էիցէ ՚ձեր զերկրորդ պատճառս՝ և ես և
զպատս փիլիսիպպէս նախաշարժել առանց
ինեառս ազատութէ, այլ՝ ասեն ոչ է հարկ այդմ
լինիլ որովհետև պատճառն ազատ կարօղ է
զինքն մերձեցուցանել և քացորոշել: Իսկ այլք
պնտեն թէ և յաստուածոսատ ոչ է հնար կամաց
շարժիլ նախընթացութէ և փիլիսիպպէս, ա-
ռանց ինեառս ազատութէ գիտելով թէ սիւն
հաստատութէ կարծեաց իւրեանց գլխովին կոր-
ծանի, ՚ի դնել թէ հնարէ կամաց նախաշար-
ժիլ յոյզ պահմանթ ազատութէ: Ալլ զար-
մանք են, զի արք դիւրահաւանք և պժոխա-
րապոյն դիսօնածոց, ոյք՝ թէ հնար էցէ նիւ-
թոյ լինիլ առանց տեսակի, և նոյնոյ մարմնոյ
միանգամայն լինիլ քանակապէս յերկուս տե-
ղիս. և այլն. յայսմ և եթ լինելն խոշտահար, իբ
րև թէ մեծ ինչ անպատեհութէն էցէ, ոյ արար-
չին կամաց պահմանթ ազատութէ նը՝ կարօղ լի-
նիլ մերձեցուցանել զինս նախընթացութէ. փէ
զիպպոն և անվրէպ, առաջն որ հաճոյ էցէ ինքեն

Ա՚ոս

Ա. առաջին եղբակացութիւն:

Արժան է ամ փիլիսոփայս նախաշարժել զբնական պատճառս առ աւնել:

Այս եղբակացութիւն ոչ ոք կարէ ուրանալ այն համար հաւատոյ, որով դաւանիմք զամ՝ամենակարող, և ամենայնի տէր: Զի ոչ լինէր լիով ամենակարող. և ոչ ամենայնի գերագոյն տէր, եթէ ոչ բնական զօրութիւնք այնպէս հպատակ կային նմա, մինչև կարող լինիլ զնա ըստ կամս կատեցուցանել յառնելութէ, կամ մերձեցուցանել առ առնել: Եւ ևս եթէ հրեշտակք կարեն փիլիսոփայս մերձեցուցանել զբնական զօրութիւնս, ոյք՝ ի յարուցանել զմրրիկս, ՚ի կործանել զքաղաքս, ՚ի հատուցանել զհիւանդութիւնս, ՚ի դադրեցուցանել զկիրս, յամբոխել զերևակայութիւնս, և առաւել կարօղ է ամ զառեղծեալ զօրութիւնս մերձեցուցանել, զի՝ ոյք ասեն գիտեք, ՚ի չէ՞ս նոքա եղիէ. և ընդ իշխանութիւն նոցա ամենայն. զորոյ հարուածն Հանճարեղն համայն արարածք. որ և է թագաւոր ամենայնի, մինչև կարօղ լինիլ զնա ըստ կամս շարժել և մերձեցուցանել:

Բ. երկրորդ եղբակացութիւն:

Ոչ միայն զհարկաւոր և զբնական պատճառս, այլ և զազատս կարօղ է նախաշարժել փիլիսոփայս, մերձեցուցանելով զնոսա ներգործական, նախընթաց, անվրէպ՝ և՝ ի ներքուստ այս գործոցդ: Եղբակացութիւնս հետևի յառաջինոյն: Զի ոչ նուազ տիրէ ամ կամաց մարդկան, քան այլոց ստեղծուածոց: Բայց քանզի ՚ի սոյն հաստատեալ կայ ծանրութիւն խնդրոյս:

Յուցանի նախ վկայութիւնք ոչ գրոց. զի ասէ առաք. Նա. սկսա մարդոյ ՚ի ձեռս այ, ընդ որ կոյս կամի, դարձուցանէ զնա: ԵՒ եսայ. Ժ. թէ

ամ

ամէն վարի կամօք մարդկան, ոչ փայտահար փայ
տատաւ, զոր գարձուցանէ ոչ և կամի: և ինքն
ամէն ՚ի յուցանել զայս կարողութեն վոխոխե-
լոյ և շրջելոյ զնիրա մարդոյ՝ ասէ եզեկիէլին.
պր• լԶ: գայ ՅԵՂ ԱՒԵՐ Մարմնէդէն • ի զնիստ և
զանատամբ կամս ձեր փոխեցից յուսկինդիր և
՚ի հնազանդ կամս • և արասցէ զի ՚ի պատուիրանս
իմ գնայցէք, և զնրաւունս իմ պահիցէք, և առնիք
ցէք զնա: Որովք, և այլ բազում բանիւք, զոր
՚ի սորս վկնեացուք, յայտնի ցուցանեն սուրբ
գիրք զազգօնուԹէն ամէնայնի կամաց ՚ի շարժել
զնիրաս մարդկան, և զգերագոյն ուրուԹենն,
որով ամէն կարող է և ներգործաբար ՚ի ներ-
քուստ, և անվրէպ յօժարեցուցանել զմեր
կամս, որ այնինքն է փիլիպատէս նախաշար
ժել: Վայ մեզ օգտակարնաս ասէ յորմիական. Թէ
ամէն առնէ ամենակալ իշխանուԹիւն ՚ի յօժարեցուցանել ըզ
անիրաս յուրումն և կամեցոյն: Եւ դարձեալ * ասէ, ով ով * յենուրի-
այնպէս անմիտ էիք, մինչև սկսայ, նէ ամէն կամս պիանի.
մարդկան, զոր կամի, և յորժամ կամի, էիցէ կարող գե զնէ:
ընչնել ՚ի բարին: Ապա Թէ ոչ, ոչ նա ինքն ա-
սէ *, վասնիչ անիչէն գասանուԹիւն հաւատոյս մերոյ, * յենուրի-
որով կատարվան էինիմ հաւատալ մեզ յամէն ամենակա- պիանի.
րօղ, եԹէ անկար է ամէն առնել՝ զի կամիցիմք գե զնէ:
լինել, և զայն ազգաւ և ամենազօր շարժուԹիւն:
Ամանաւանդ զի ոչ նոյնն ասէ *, ամէն առաւել * ՚ի գերա
անիչ յերաս էշխանուԹիւն զիմս մարդկան, գան ինչ կրապաս-
մարդիկ: Ապա, ոչ յայտնապէս ասէ և ամէն ընդհայ.
Թովմաս *. եԹէ կարող է մարդ ազատօրէն գե ձէ:
մերձենալ զանձն առ առնել. էս առա- * կո• կէ.
ջել կարող է ամէն: Աւասիկ նոյն ինքն *, զայս յզէս ձըզ
առաջելուԹիւն ընծայէ ոչ՝ կարող լինիլ շար- մարգոնէ.
ժել զկամս ոչ միայն յորդորմամբ. այլ է, բա- պր• Ը:
րոյականապէս. այլ և ներգործաբար ՚ի ներ- * ա. մ. կո.
քուստ յօժարեցուցանելով առ այն զոր կամի. ճշմարտէ:
ի, փիլիպատէս, և անվրէպ: Այլ զերկա-
քանչիւր վարդապետաց զվկայուԹեանն լինա-
գոյն զննեացուք սորս:

Յուցանի եկեղ եղբայրացուԹիւնս բանիւ հիմ-

նեալով

նեալով յերրեակ սկզբունս այլոյ օգոստինոսի, և այլոյ Թովմայի: Նա կարօղ է շարժել զկամս, ոչ բարոյական յորդորմամբ միայն, այլ և ֆիզիկական մերձեցուցմամբ, որոյ կամքն է ամենևին գործունեայ, որ գերագոյն աերուեստն ունի՝ ի վերս սրտի մարդկան, և որ ստեղծիչ է կամաց: Իսկ արդ ասի կամս ամենևին գործունեայ. է գերագոյն ևր սրտից, և արարիչ կամաց մարդկան: Ապա կարօղ է ֆիզիկապէս և ներգործաբար մերձեցուցանել, և շարժել զկամս: Փոքրագոյնս է՝ ի հաւատոյ: Իսկ մեծագոյնս աւանդի՝ ի այլոյ օգոստինոսէ, և՝ ի այլոյ Թովմայէ, զորս գրեսցուք ստորև՝ ի տեղի ասոյ ևրեանց. բայց և ցուցանի ըստ ամենայնի մասանց:

Այժ նախ ապացուցանի՝ ի գործունէութենէ ձեռ. պ.ը: ասծոյին կամաց. զի ոչ ասէ ոեն Թովմաս *. աս գործունէութի ասծոյին կամաց վերաբերի ոչ միայն, զի լինիցին իրք, այլ և, զի լինիցին ոտք և կամի: Իսկ արդ եթէ ոչ կարէր մերձեցուցանել ֆիզիկապէս և նախընթացութեամբ ըզկամս աս ազատօրէն կամիլ, ոչ կարէր առնել, զի լինիցին իրք ոտք և կամէր: Ապա կարէ ֆիզիկապէս և նախընթացութեամբ մերձեցուցանել զկամս աս ազատօրէն կամիլ:

Ցուցանի նոյն մեծագոյնն և յերկրորդ սկզբունէ. ք՝ ի գերագոյն տրուեցէն ոչ՝ ի վերս կամաց մերոց: Քանզի ոեն է վարիլ այնուհետև, որ նոյն է՝ մերձեցուցանել զնա՝ ի գործ. զի վարուման կամ կիրառուեցին, ոտք ասհմանէ ոեն Թովմաս, է մերձեցուցումն նորին՝ ի գործ: Ապա քանզի ասծ է գերագոյն ևր կամաց, կարօղ է զոյն մերձեցուցանել՝ ի գործ:

Ցուցանի և յերրորդ սկզբունէ, ք՝ յայնմանէ, թէ ասծ է ստեղծիչ կամաց: Զի արարիչն կամաց կա- *ի.Կ.Ե.յա
ղափ ձըւ րն ի-ի-ա-Ե-Ե-ե-ւ պնա՝ ի ին-Ե-ա-ա-ա-ի յայւ. յօ-ձ-ա-Ե-ց-ա-ն-Ե-ւ-ղ
ն-ա-ր-ա-ա-Ե. պնա՝ ի ներ-ա-ա-ա-ա ներ ա-ր-ա-ր-ւ-ա-կան պ-ա-պ-ա-ա-ա. ասի ասէ
պ-ը-Ե:-ա-ա. ոեն Թովմաս *: Իսկ արդ ասծ է արարիչ կա-
Ե.ի-ա- Ն-ի. մաց: Ապա կարօղ է ներգործաբար յօժարե-

պր. ա:

ցու-

ցուցանել զնա ի կամիլ, փոխաբերեաւ ի միջ
ջէ ներգործուածէ յայլ. որ այնինքն է, փիլի
գապէս նախաշարժել: Փոքրագոյնս է ի հա
ւասոյ. իսկ մեծագոյնս մեկնի ի սքին թով
մոյէ, որ բաղումս ուրեք ասէ, թէ յօժարու
թիւն գհետ երթայ բնուածէ. ուստի ոչ տուեալ
լինի ի տուողէն բնուածէ, նոյնպէս և մնայ միշտ
կատարեալ պէս հպատակ նմին. զի փոխեսցէ
և շրջեսցէ զնա ըստ հաճոյից: Ապա քանզի
կամքն է յօժարուածի իմացական բնուածեան.
տուեալ լինի յոյն, որ է արարիչ հոգեղինաց.
և նման միոյնոյ այնպէս հպատակի, մինչև յօժա
քեցուցանիլ ի նմանէ և շրջշրջիլ՝ ոչ զիարդ հա
ճոյ թուիլն նմա: Զայս ապատճառ դեղեցկիկ
նշանակէ ոքն փողգենոսիոս *, յասէ, Սէրն
մարդ ինչ էին գիարդ էրայ՝ այսպէս հաւատալ, և վար
կանիլ, զի ինչ ոք, որ սիրելի է մարդկան, կարօղ
էին առնել զմարդ, այլ ճոխել ուլաս. և որ ու
րուք օգնականութիւնք պէտս ունի ած ի առնել զմար
դին, փարանայսկ գործել զիւր հաճոյս ի կամս մարդ
կան. ինչպէս գիտեալ էին և մարդոյ զնոյն կամիլ: Զայս
անդրադարձեալ ի հաւատոյդ իւրոյ արդելոյն, և յանդգ
նապէս ի քոյ արասցէ ոք:

Պատասխանի յեզս նոսա. Ոչ կարօղ է մերձե
ցուցանել զկամս բարոյական շարժուածք, և
միաբանական համընթացուածք, այլ ոչ փիլի
գական նախաշարժուածք:

Այլ է ընդդէմ. զի բարոյական շարժուածք,
և միաբանական համընթացուածք ոչ պահի զոր
ծունէուածի ածոյին կամաց. և ոչ ուրուքին
զոր ունի ի վէր սրտի մարդկան. և ոչ ընծայէ
նմ առաւելուն լինչ արժանի հեղինակի կամաց:
Ապա քանզի յայնցանէ պարտ է դնել զնեղբսա
գոյն և զբօրագոյն լինն շարժուն, ըստ զփիլիգա
կան: Հետևուածս յայտ է: Զի զինչ այլ հնար է
գտանել քան ի միաբանական համընթացուածէ,
ի բարոյական շարժմանէ, և ի փիլիգական
նախաշարժուածէ: Ցուցանի առաջարկուեաս,
և նախ ի վէր գործունէուածէ ածոյին կամաց:

զի

* ի գիրս մարդեղու ընդ հայ. գլ. ին:

զի սա ոչ պահի՝ ըստ ինքեան անգործունեայ
շարժութիւն , և անտարբեր համընթացութիւն :
Այլ շարժութիւնն բարոյական է ըստ ինքեան
անգործունեայ . և համընթացութիւնն միանգա
կան՝ անտարբեր , ոչինչ առաւել միտեալ առ
առնել քան յոչ առնել, զի օտարակ , ըստ հա
կառակորդաց , գործակցութիւն մարդկային կա
մաց : Ապա ոչ շարժութիւնն բարոյական , և ոչ
համընթացութիւնն միանգական պահեն զգոյ
ծունեութիւն ածային կամաց : Իսկ թէ՝ չեն բա
ւական և առ գերագոյն արուեստն որ՝ ի վերայ
սրտի մարդկան , ցուցանի : Գերագոյն արու
թիւնն ոչ պահի շարժութիւն , և համընթացու
թիւն , որ հպատակ է մարդկային կամաց . այլ
միայն համընթացութիւն , որ հնազանդէ ընդ
քեւ զմարդկայինն կամս . իսկ արդ շարժունն բա
րոյական ըստ ձգտարտութեան , և համընթացու
թիւնն միանգական ըստ հակառակորդաց , հնա
զանդին մարդկային կամաց : Ապա ոչ պահեն
զգերագոյն արուեստ՝ ի վերայ սրտի մարդկան : Յու
ցանի փոքրագոյնն . զի համընթացութիւնն միան
գական ըստ ինքեան է անտարբեր . և ոչ առնէ
զի արասցէ կամքն . այլ ինքն ասպատ նման : Իսկ
շարժութիւնն բարոյական առնու զիւր գործու
նէութիւնն ՝ի մարդկային կամաց . յոր ոչինչ զո
րեն համազութիւնք յորդորմունք , ողբանք , և
այլ բարոյական շարժութիւնք , եթէ ոչ թոյլ
ասցէ ինքեան շարժիլ : Այլ թէ յայնց ոչ
ինչ առաւելութիւն ընծայի այ , արժանի հեղի
նակի կամաց , ցուցանի : Եւ նախ ՝ի վերայ միան
գական համընթացութիւն : Զի գործակցիլ երկո
քիւք՝ պատշաճի անխտիր՝ պատճառի և ոչ պատ
ճառի այնր երկո : Իսկ համընթացութիւնն միան
գական է գործակցութիւն այ ընդ կամաց : Ապա
միանգական համընթացութիւն ոչինչ առաւելու
թիւն ընծայի այ՝ երբ արարչի կամաց : Այլ և
՝ի վերայ բարոյական շարժութեանն յայտնապէս ևս
յայտ է նոյնն : Զի ահա հրեշտակին ոչ է արա
րիչ կամաց . սակայն կարօղ է զայն բարոյակա

նա-

նապէս շարժել, մանաւանդ թէ բազում ան-
գամ առ վատթարութենէ մերոյ, բարոյական
շարժուածքն, որովք շարժէ զմեզ սատանայ
՚ի փորձել, ազդուլոյդոյն են, քան որովք շար
ժէ զմեզ ած. զի բազում անդամ մարդիկ դիւ-
րագոյն հաւատան սատանայի որ փորձէ, քան
ած, որ յորդորէ ՚ի բարիս: Ասա յայնմ շար
ժուածէ ոչինչ առաւելութենէ ընծայի ած, ար-
ժանի հեղինակի կամաց:

Պնտիկես. կարօղ էր ած շարժել զկամս ՚ի
կամիլ, եւս քիզիգասպես, և նախընթացութեամբ,
ոչ դնեն թուլմոյականք. այլ յայնժամ կամքն
ոչ լինէր ազատ:

Այլ ընդհակառակն առ պատասխանելոյ, նախ
առաքին առնելով զվերոդրեալ վկայութենէն:
Քանզի ած գիտէ, ած օգոստինոս, և ած թուլ
մաս, ազատ լինանն զկամս ընդ այնուհետև գոր
ծունեայ շարժութենէ: Այլ գիտէն, քանզի այնք
զորոց ասէր ած, արարից՝ զի ՚ի պատուիրանս
իմ գնայցեք, յայտ է թէ, ազատօրէն գնա-
լոց էին յայնս, ապա թէ ոչ՝ ոչինչ վարձք էին
նոցա: Այլ և ած օգոստինոս՝ յատէն զայ, թէ
զչար կամս փոխարկէ ՚ի բարի, կամ, զսիրտս
մարդկան յօժարեցուցանէ ՚ի բարին, միշտ հե
տևի նկատմամբ բարի և արդիւնաւոր գործոց:
Արդ գործն ոչ բարի է, և ոչ արդիւնաւոր,
եթէ չիցէ ազատ: Իսկ ած թուլմաս յայտնա-
պէս յայտնիկ գնէ զգործունէութենէ ածային կա
մաց, զի կարօղ է՝ ոչ միայն առնել՝ զի արաս-
ցուք, այլ և զի ազատօրէն արասցուք, քի է զի
ընդ ածային շարժութենէն գործունէի սահեա-
ցուք զազատութենէ: Ասա կարօղ է ած շար-
ժել զմեզ այնուհետև փիլիգասկան մերձեցուց-
մամբ առանց վնասու ազատութենէ:

Այսքդ ընդդիմանալն պատճառօք: Աճ է որ
և արարիչ կամաց՝ եւս քան զմարդ է ազատ. քի
առանց վնասու ազատութենէ: Ապա կարօղ է
զայն ներգործաբար մերձեցուցանել՝ ի ներգործ
ծուն քան զմարդ ազատ: Այլ խաբէին յայտ
մա-

մասին հակառակորդք, զի զշարժուԹիւնն այ ի-
մանան իբր զօրուԹիւն լինէ, դեմ ընդդէմ հակա
կայ կամաց • և զինեալ հակառակ նմին, զորոյ
պղծկամակուն բռամբ նոճաձիցէ, և զըմբռաստան
զայն ձգեսցէ ըստ հաճոյից, իբր յալԹական գոյալ
ԹեաԼ : Բայց արդ այն զօրուԹիւն ԹէպԷտ և է
պարծունեայ, այլ հեղինակ ամենևին, յամ խորչո
արտի մեղմով սոլոսկեալ : և ՚ի ծագաց միչև
՚ի ծագս ձգեալ սաստկուԹիւն • բայց և քաղց-
րուԹիւն • ոչ տեսն գիրք : Աստի մեք ձեռնհաս
նէ գիտես ՚ի խորհիլ, և ՚ի կշռել, և զկամս առ
ընտրել ըստ ԹեԼադրուԹեն մտաց, յորում է
բան ազատուԹեն, և այսպէս ձեռնարձակ պոր
ծելով մերով կատարի, զոր ինչ սահմանեալ
ելոյն այ : ոչ բաւական ուրեք նշանակէ զնոսա
տինոս :

ՊարԹ է յաւելուլ առ հաւատատուն եղրակա
ցուԹիւն զպատճառն զայն զհասարակ, այլ յայտ
մատին ազդական յոյժ : կարօղ է ոմն առնել,
որ ինչ ոչ է հակառական : Իսկ արդ ոչ է հակա
ռական, ներգործաբար ևնախընԹացուԹիւն մեր-
ձեցուցանել այ զկամս առ ազատօրէն կամիլ :
Ապա կարօղ է առ այն : Ներծայինս է հաւաս
տել, իսկ փաքրագոյնն յայտ անտի է, զի ոչ բա
ռականապէս երևի այս հակառուԹիւն : Քանզի
զոր հակառակորդքն առարկեն • ԹէԷ ներգոր-
ծուԹիւնն կամաց ընդ այնմիսիկ շարժուԹիւն լի-
նէր ազատ, ոչ ևնԹադրի • և առկայն ոչ լինէր
ազատ, լինով լուծցի ՚ի պրակն ել և : Ա՛ւ այժմ՝
ասի յայնմանէ, զի ոչ է ընդդէմ բանի ազատ
պատճառն առեղծելոյ, յօժարեցուցանիլ առ
իւր ներգործուԹիւն ՚ի հեղինակէ ազատուԹե ,
և կամիլ ՚ի առեղծողէ իւրմէ իբր ՚ի մերձեցուց
չէ, ոչ բնութիւն կրկնէ տեսն Թոմայ : Ապա
ազատօրէն գործէ ևս ընդ շարժուԹիւն և մեր-
ձեցուցմամբ այ, ուստի և ներգործուԹիւն մեայ
կատարելապէս ազատ :

ՊՐԱԿ ՁՈՐԲՈՐԴ:

Ազդէօք ներգործութենէ նախաշարժիչիցն ՚ի վերուստ պատճառս:

ԱՅԺՄ հասատատեալ կայ ծանրութիւն իմդրոյս. թէ արդեօք ստեղծուածք լինեն այնպէս կարօտեալ ՚ի ծայնին նախաշարժութենէ, մինչև առանց նր գոլ ծել և ոչինչ:

Պատասխանեմ մոլինայ, և հաւանիմ նր: Իսկ առարատական կարծիք եղեն ամենեցունն եղելոց յառաջքան զմոլինայ. (բայց ՚ի սակաւուց ոմանց. որք դորանդոսին կարծեաց, և այլ ա՛ ՚ի նենգին անհաւանականաց չոգան զհետ,) զի զինչ այլ կարծիս հնարս էր նց ունել, մինչդեռ էր յայտնեալ յուղղափառս մոլինային կարծեաց: Ա՛նաւանդ զի այսչափ արդարէզ. անհնար է մեկնել զվիճաբանութիւն ծայնին նախախնամութենէ ընդ ազատութենէ մարդկան առանց մոլինային գիւտի, կամ Թովմայականացն նախաշարժութենէ: Զայս կարծիք կալան Թովմայականք ամ ընդ երկուց վարդապետաց ընդ օգոստինոսի, և ընդ Թովմայի: Կալան նախապատրաստիւ ծածկանք և փիլիսոփայք, զորոց յերկար լինիլ զանձանս հիւսել: Կալան և երևելի դպրոցք ՚ի, սալմանտիկեանց, լովանեանց, դուճակեանց. և այլն: Կալան և երևելի կրօնաւորաց կարգք. և ամենեքին, որք ճշմարտութիւն խոստովանին հետևօղ լինիլ սբոյն Թովմայի, զՔրիստոսական նախաշարժութենէն, նշանակ ունին Թովմայականաց դպրատան: Եւս և նախապատրաստիւ հարք յՕեան կարգի. ոյն սալմերոն. տոլետոս. բեռլարմին. պերեդիոս. ազօր. կուրսաս աղմանիոս. ենրիկուէս, և այլք, զորոց զվկայութիւնս տեսցես առ պատուական հօր կոնեթայ *Ա.Բ.վ.ճ. յառաջքան զաւարտս գայոսիկ, յամին. ՌՈՃՂ, ՚ի պր. Բ. Ի Gg մնծս յօդ. Է:

մեծարուս ումն հայր յոնեան կարդի ՚ի վանենաց-
աց դիմանի ուսոյց հրաշալարուկաս, թէ հնար
է լինել որակուրեի, որ այնմ փիլիգիական ա երա-
կան էուրեն՝ անվրէպ հասանուրեի ՚ի ներփս ածելն՝ պահ
մամբ ապաստանել. ոմն սպասել կարամուել յա-
ռաջին գիրս հիմնական ածաբանուրեե. գլ. ա.
և բազումք ևս յերկար լինն զհակակրելն կալել
իբրև փոքր մի զդուշացոյն հասնին զոր թով-
մայի և զօգոստինոսի միասս քննեալ՝ երացն հաս
տատուրեե ՚ի վր, իմաստնագոյն լեալ, մերժե
ցին զայն կարծիս, ոմ սպասմեն սահմանել
կեանք: Ապա զհետ երթեալ ընարելագոյն, և
մեծագոյն մասին, ասելն է:

ԵԼՐԱԿՈՅՈՒԵԻՆ:

ՈՉ միայն ետ և պահպանե զներդործա
կան զօրուրեիս եկիր պատճառաց. և
ընթացակցի նց. այլ և մերձեցուցանե զնոսա
առ առնել, նախընթաց, և փիլիգիական մերձե
ցուցմամբ. որ ուղիղ կոչի նախաշարժուրե,
նախաբոյորոշուրե փիլիգիական:

Առկնի եզրակացուրեիս, յոր հաստատեալ կայ
բովանդակ ծանրուրեե լանդրոյս: Ասէ պատմ
թէ ոճ իբր առաջին և ընդհանուր շարժիչ ա
մենայնի՝ մերձեցուցանե փիլիգիապէս և նախ
ընթացուրե զամենայն երկրորդ պատճառս առ
առնել. մինչ զի ոմ ըստ որում առաջին էակ.
հոսե հանապազ յամենայն իրս զդրլ, որ է վեր
ջին ներդործականուրեի ՚ի գծի էակի, և զայն
՚ի ձեռն նախընթաց և փիլիգիական հոսման,
ըստ այնմ որ պատճառե զգոյուրեի իրաց. ոմ
ցուցանե զբն Թովմաս *. այնպէս և ըստ որում
առաջին պատճառ հոսե յամենայն զառնելն, որ
է վերջին ներդործականուրեի ՚ի գծի գործե
լոյ, ներդործաբար մերձեցուցանելով զգոր
ծողական զօրուրեիս առ առնել ըստ իւրաքան
չիւր բնուրեե և թէուրեե: Ըստ նբն Թով
մայ *, ասէ. Թէ ոմ շարժուածն որպէս՝ որ ՚ի հոգւոյ

* Ա. Ք. Ճ.

* ՚ի գիրս պիպատնուրեե. գլ. ճկե.

՚ի

'ի մարմին, է ինանէ մարմնոյ, ոչնպէս ու շարժուածն՝ որով պիէչէրէ ամենայն շարժին յայլ, է իբր ինանէ պինէ չէրայ. և վէր այն ասի ած ամենայնի ինագործող, շարժիչ կառավար, ու հզօրին: Աւրդ զայս հատուցանի և մերձեցուցանի որով ած առնէ վերկրորդ պատճառս յերկիրդուս ներգործութեան առնօղ, որով ներգործական զօրութիւնս փոխադրէ յանգործութէ 'ի գործականութէն, և որով յամենեսեան ազդէ վերջին ուժգնութէն ներգործելոյ, կոչեմք նախաշարժուածքի:

Ընդհակացուածիս՝ զոր մեկնեցաք, բաս առնոց մասանց, ի թէ ած է ու պահպանէ զամենայն ներգործական զօրութիւնս, է 'ի հաւատոց, և ապացուցաւ վերագոյն, 'ի ցուցանել մեր, թէ ած է առաջին սկիզբն ամենայնի: Իսկ թէ և ընթացակից երկրորդ պատճառս արդ ընդունին ամենքեքին, որ և ցուցաւ և մեկնեցաւ վերագոյն. 'ի պ. ը:

Այլ վերջին և զգլխաւոր մասանն, ի, թէ ած զամենայն պատճառս ներգործականս նախաշարժէ կամ մերձեցուցանէ 'ի գործել. առաջի կայ մեզ ցուցանել ամենայն ազգ ձեռնարկութէք. Նախ վկայութէ ձե գրոց. Երկրորդ վկայութէ ժողովոց. Երրորդ 'ի մաղթանաց եկեղեցւոյ. և 'ի հաստատակաց հաւանութէ հաւատացելոց: Զորրորդ վկայութէ սեց հարց. Հինգերորդ՝ առաջնոց փիլիսոփայից. Վեցերորդ՝ սեյն օգոստինոսի. Եօթներորդ՝ սեյն Թովմայի. Ութերորդ՝ պատճառաց. Իններորդ՝ օրինակաց: Տասներորդ յանպատշաճութենէ, որք զհետ գան 'ի բառնալ նախաշարժութէն:

ՅՕԴՈՒԱԾ ԱՈՒԱՋԻՆ:

Յուսանի նախաշարժութիւնն վկայութիւք սբ գրոց:

ԱՂՇՄ ուրիք յիշեցուցանեն մեզ գիրք գերագոյն իրութիւնն, զամենապգա՝ կան իշխանութիւնն, և զանվրէպ զայն շարժու՝ թիւն, որավ ամէն հնազանդէ ընդ իւրև զամ, ևս և զկիրսս մարդկան, զորս փոխէ և փոխադրէ յախտրժակէ յախտրժակ, և մերձեցուցանէ որպէս զնարդ հաճոյ ևցէ, մերձեցուցմամբ, որոյմ ոչինչ կայ հակառակ: Ասաւն եսթեր. ժէ. ասւ: Տէր ընագաւոր ամենակալ. գին փոմ հրա՝ մանիդ սպառնէ ամենայն ոք. ուր ոք է որ ընդդէմ կայ դամոյ փոյ: Ա՛յլ այս ամենայն ոչ այլ ինչ ցու՝ ցանէ, քայց զնոյն իսկ զԹովմայականացն նա՝ խաշարժութիւն: Զի համընթացութիւնն միաս՝ նական է ըստ ինքեան անտարբեր, և առաւել սպասէ, քան Թէ ասյ զմերձեցուցմանն առաս՝ նել, ըստ հակառակորդաց. իսկ քարոյական շարժութիւնք են ըստ ինքեանց անդործունեայ: Ապա ըստ սբ գրոց պարտ է գնել զՖիլիպա՝ կան նախաշարժութիւն: Զամենայն տեղիս կերպ կար լինել ի մէջ բերել. յայսմ վայրի զամանա՝ ևեթ քաղեացուք:

Դրևելն է առաւել քանն եսայեայ. ժ. ուր ասէ ած զանձնէ, շարժել զկիրս սեռնեքերին՝ մոյ արքային ասորեստանեայց, ոմն շարժիցէ փութասահար զիւսյատատ իւր, և ձեռանն զգուսլ: Ասաւն կոչէ զնա գաւազան սրփմոսին իւրոյ, և ցոպ: և զամբարտաւանութիւնն նր կշտամբեալ ասէ. մինն վերանայցէ՞ գայպա առանկ գայպահա՝ րի, կամ բարձրանայցէ՞ սղոց առանց ոարսա՞ գիեւոյ. նոյնպէս ընչ պիտասյան ոք, կամ պիտյա առնուցու՝ ած: Ի՛նչ իրիք յայտնագոյն ևս հնար կր սբ գրոց ցուցանել մեզ զՖիլիպեական նախաշարժուն, և զկախումն ստեղծեալ պատճառաց յոյ ստեղ ծոյէ: Եւ ոչ գոյ ասել, Թէ խմացեալ լինի

ասաս

ասատ չարժուածքն բարոյական. զի այս պատասխանի եղծանել զբնաբանն: Զի եթէ ոճ չարժեաց միայն բարոյապէս, ապա ոչ ունի վնասուհարն զվնասեալ. այլ ունի յոյն աւարի զտրն. և սպաշտօնեային զմ ագաւորն. և խորհրդականն՝ զայն՝ որում տայ խորհուրդ:

Յայտնի է և այն՝ որ ասի, առանց ինձ. ոչ սահման ըստ որ կոյս կան. նոյնպէս սիրոյ նպատուրն՝ ի չէս ան ընդ որ կոյս կան, զարշուցանէ զնա: Տես դու զի որ ուրուքինն ոչ՝ ի վեր սրտից թագաւորաց՝ պեղեցիկ օրինակաւոր ուրուքէ մշակի՝ ի վեր ջրոց. զորոց զվտակս անբռուն խաղաղացուցանէ ընդ դաստանս, և ուրեք՝ զնի կատէ, և և ուրեք զնի վարէ, ունի զնարդ հաճոյ լծոյ: Այնպէս և ձեռն ունի՝ ի ձեռնին իւրում զսիրտս մարդկան. զորս կարօղ է նահանջել կամ յօժարեցուցանել, ունի և կամի, առանց ինչ դիմադարձուածք: Վա՛ որոյ չկրաւ ասէ ոչն օգուտնինս *. ՀԱՅ՝ ինձ՝ զի ուրոյ չկրաւ ասէ ոչն օգուտնինս *. ՀԱՅ՝ ինձ՝ զի մաղ մարդկան առանն զոր կամ և յորժամ կամ: Զայս ուրուքէ՝ և զորձ էած ոճ, ՝ի զարձուցանել զսիրտ ցասուցելոյ արքային արտաշէսի, ՝ի բար կուքէ՝ ՝ի հեզուքէ *: ունի նշանակէ ոչն օգտա ոլինս *: Եւ՝ ի գործ ածէ հանապազ, յորժամ ոչ միայն հաւանեցուցանէ նեղքին աղաչօ ղ թէքք, այլ և ֆոխոխէ զնէրա իշխանաց ծուղակէն ընդ որ էնկէ, ունի ասի յոբ. ժբ. զորոյ օրինակին է տուն ասանել՝ ի սաւառզ, որոմ շրջէաց ոճ զնէրա այլ. ունի ասի ա. թագ. ճ: Եւ ոչ եթէ զնշխանացն միայն, այլ և զոճ մրճկին, զորոց զսիրտս մերձէ ցուցանէ առ ինքն, ունի ասի երեմ. ը. ՆԵՐՈՒԵՑՈՒՑԻ ԱՍՈՑ ԳՈՐԾ ՀԱՅՈՑ ՀԱՐԱՆ ՉԱՐԺՈՒԱԾՔՆ ԱՐՏԱԿԱՆ ՈՒՍԱՆԻԼ ՅՈՅԺ:

Յայտ է և վկայուքէն սբյն ոզոգոսի *, որ ասէ զգործոց բարուաց. ու ըստ այնմ ինչ է, որ կոխէն, և ու ըստ այնմ ինչ որ ընդունայնէն, այլ ըստ այ, որ ազգի: Որ և ըստ նոյնոյ՝ * գործէ ՝ի մեզ զնարն, և զառանն: Զորս ոչ է մարթի խմանաւ՝ ի վերայ

* հռովմ. ը:

* ՝ի գիրս

բարոյական շարժման. զի այն ոչ գործէ ինչ. այլ միայն յորդորէ՝ և գործել. մանաւանդ թէ զբովանդակ գործունէութիւնն առնու՝ և հաւատ ընդդէմ կամացն: Ապա եթէ միայն բարոյական շարժութիւն շարժէր զմեզ ած, գործն բարի ոչ լինէր տիրապէս այ, որ շարժէ. այլ կամացն, որ հաւանի՝ և լսէ ձայնի այ: Եւ ոչ իսկ մարթէ խմանալ՝ ի վերայ միաւանական համբնթացութեան, զի ոչ ձեռնարկէ ոքն օգուտինոս * : Երկեա յայն առն առացա, ուր մարդոյն է՝ որ կամի. այլ այ որ՝ ղերմի, եթէ զի կամի մարդոյ պայն միայնակ ու վճարէ. (այ, զի լինի միաւանական համբնթացութիւն միտոյ, և այ.) զիարդ ապա զարմին հակառակին՝ ու առ ղէղ, երկ ու այ է որ ողորմի, այլ մարդոյ որ կամի. որովհետև ողորմութիւնն այ պայն միայնակ ու վճարէ: Որով գլխովին կործանէ զկարծիս հակառակորդաց. որք միայն միաւանական համբնթացութիւն մեկնեն զնեղրգործական շարժութիւնն այ: և յետ այնր հետևեցուցանէ: ապա բովանդակն է այ, որ զիամս մարդոյ նախ պատրաստէ, և պատրաստէ զայն օգնականէ. այ է, որ ոչ միայն գործակից կամաց առնողին, այլ և մերձեցուցանէ առ առնել:

* չենգրէր՝ փոնի. գլ. լբ:

Օգնոյն հաստատեն այն բանիք ընդ գրոց, յորս յայտնապէս ուսուցանէ, թէ առ ինչ կայ է, և նովաւ լինի: Յոհան. ա. ամենայն ինչ նովաւ եղև, և առանց նորա եղև և ոչինչ. և հռով. ժա. զի՝ ի նմանէ, և նովաւ, և՝ ի նոյն ամենայն. և ա. կորնթ. ը. զինչ առնիս զոր ոչ առեր: և՝ ի ժբ. գործէ զամենայն յամենայնի: Ապա գործէ և զինքն զհոտուածն և զգործակցութիւն ստեղծուածոյն, և զայն նախընթացութիւն. քանզի հոտուածն, որով պատճառն առնէ լինէ. է՝ ի նմա յատակագոյն կնութիւն և պատճառելութիւն: Ասասի ոչ ասէ առաքեալն, գործէ զամենայն ընդ ամենայնի, այլ յամենայնի, նշանակեալ, թէ ոչ միայն ստեղծուածն, այլ և որ լինէ հակութիւն կամ կատարելութիւն է՝ ի նմա, այ է գործ: Եւ յայտնի հիրկն այն, զոր կարեր ոք առարկել, թէ ած զհո-

գիտութիւն առեղծուածոյ ըստ այնմ պատճառի, ըստ որում գիներգործական զօրութիւնն, որով գործակից և առնէ՝ յառաջագոյն ընդրհեաց: Չի ըստ այսմ ոչ ևս գործէր վամենայն յամե՛ն ինչ ընտրելն նայնի, ոչ ցուցանէ ինքն օգոստինոս *: Եւ ճիշդ: դարձեալ ո՛ոք ասիցէ՝ հօր գործել յական զբ տեսութիւն, վի՛ն նմանէ լինելոյ կարողութենն, որով տեսանէ որդին: Քաջայայտ է այս յաղագս պատճառս, զորոյ մանաւանդ խօսել առաքեալն. քանզի անձնիշխանութիւնն զօրութ իւրոյ առեղծման ոչ ունի՝ այլ մատուցողն զհամրն թացութիւն իւր՝ ի գործ բարի, և յորդորողն առ այն, հաւանիլ և գործակցիլ, քան ոչ հաւանիլ: Ապա ուրեմն եթէ հաւանեացն, զայո ունի յիւրմէ. զի այն ոչ լինի, ոչ զօրութ ըստ առեղծական առնելութենէ. ոչ զօրութ անտարբեր համընթացութենէ. և ոչ զօրութ բարոյական շարժութենէ: Ապա ունի ինչ, զոր ոչ ես այլ՝ այլ, և զոր ոչ գործէ՝ ի նմա ած, որ է ըդեմ առաքելոյն:

Ապա ուրեմն, եթէ խոկութ և ոչ վերացուծութ են բանք գրոց, որովք յանդիմանն առնէ և մեղկէ մեզ ջածային հոսման զօրութիւն, ոչ պարան է լինիլ՝ ի հակաճառութենս: այլ հեռևեցուցանել սմա լինիլ, ոչ միայն այլ ըերկրդ պատճառս գործել միանական համընթացութ, այլ և՝ ի ձեռն պատճառաց. մերձեցեալ գնա, և նոքօք իբր ընդ իւրև հպատակեալ զօրութ վարեալ զգործս իւրոյ նախախնամութենէ: Չի ըստ այսմ ուղիղ լինիմն գործել այ զամենայն, ոչ միայն ըստ ամենայնի, այլ և յամենէսին. և թէ ամենայն ինչ՝ ի նմանէ, և նովքա՛ ինչ է նա լինի. և թէ սէրփ ընտրաւորաց են՝ ի յիւրոյ նորա: և թէ են առնուաւ ոչ ցուստ՝ ի ձեռնէն մարդոյ, և փոյտատ՝ ի ձեռնէն փոյտահարի: և թէ՝ ինչ մանէ փոխոխին, և մերձեցուցանին, և այլն: Ապա ամ, ի դնել զնախաշարժութենն, անվթար հաստատեալ: այլ՝ ի բառնալն՝ թերատ, և սխալակապէս:

ՅՕԴՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ.

Յուդայի նախաշարժուելին ի ծողովոյ.

Ա յս տեղւոյ յերկար թախանձեն մեր ձայնաբանք, այլ մեք սակաւուք: Ի ժողովս եղեալս ընդդէմ պետապիտոսի, մանաւանդ յերկրորդ ժողովն՝ արաւսիկոյ, սահմանի, թէ մարդ յիւրմէ ոչինչ բարւոյ ունի, այլ ամենայն բարի զոր ունի՝ պարգեւի նմա յայմ: Բազում էարդէ են ի մարդկի, առ ժողովուրդ կանոնն, ել. զոր ոչ առնէ մարդն. նա ընդ, ոչինչ էարի գործէ մարդ, զոր ոչ ձայ փայէ մարդոյ առնէլ. Զի ոչ ոք ունի ինչ յիւրմէ, էայց զոփոխիկ նա պետս, ոյր ասի զինի ի կանոնն, ելբ: որով վճռաւ խրի արմատաքն հերետիկոսուելի պետապիտոսի: Զէ թէ սեպհականեալ լինէր մարդոյ բարւոյ ինչ, թէպէտ և գուշնաբեայ, զոր ոչ առնոյր յայ, մնայր արմատ մոլորուելին, և ոստք նր միայն քանցեին: Այլ ի բառնել նախաշարժուելի. և ի մնալ միայն միաբնական համբնթացուելի ընդ բարոյական շարժուելի. գործակցիլն ձգ ի գործս բարուելի, որ անտարակոյս է բարի. որով և որոշին բարիք ի չարաց, ոչ լինէր յայ. այլ ի մարդկանէ: Քանզի ոչ կարէ ասիլ. տուեալ մարդոյ յայ, ել որում նա ետ զանձնիչխանուելին, զի զայս առէր պետապիտոս. և ոչ միաբնական համբնթացուելի. զի սա ոչ տայ զհոգուոյն ստեղծուածոյ. այլ ապաւէ այնմ: Եւ ոչ ստակ բարոյական շարժուելիք. որք ոչ տան զհաւանուելին կամաց, այլ առաւել խնդրեն ի նմանէ: Ապա ել այսց ժողովոյ պարտ է դնել զնախաշարժուելին, որով տիրապետ տայ ձգ մարդոյ, գործակցիլ լինքեան ի բարիս:

Այսպէս յուշցանի ընծանելի և ի ժողովոյն տրուդենտիոյ, մանաւանդ որ սքանչելին է, ի նոյն իսկ տեղւոջէ, զոր բերեն քաղուածք ընդդէմ նա-

նախաշարժուածք ։ Ի նոր սիւնհոդոսն անդ • ի յունվարի , ժդ• յամին • ռչխէ• ի լինիսան վեցեր րորդ , ի կանոնն • ը։ ստահմանեցաւ ընդդէմ լուսաերոսի և կալվինոսի , թէ անյնիչխոնուածին շարժեալ ըսպ որոմ չարհուպչեալ յայ՝ գործակցի ածմայինն շարժուածք • և կարօղ է ոչ հաւանիլ , ենէ կամիցի ։ ըր է՝ ունի ընդ ածմայինն շարժուածըն զնոյն իանուածն առ հակառակն ։ Արդ պնտեմք , թէ անդ աւանդեցաւ բուն նախաշարժուածն Թուի մայականաց • և միանգամայն ցուցաւ , թէ ոչ բաւնայ զսպատուածին կամ զկարողուածին առ հակառակն , որք երկոքին են գլխաւոր սիւնք մերոյս դրուածք • առաս ձեռնարկեմք այսմ ։ Յորոյն ընդունի զայն շարժուածն , որուամ գործակից լինիլ ասէ , զմարդկային կամս , և ընդ նմա պահել զկարողուածն ի չհաւանիլ ։ Իսկ արդ ժողովն անդէն ստահմանէ , թէ կամքն գործակից լինի , ֆիզիգական նախաշարժուածն , և ընդ նմին պահէ զկարողուածն ի չհաւանիլ ։ Ապա ընդունի անդէն ժողովն զնախաշարժուածն ֆիզիգական ։ Մեծագոյնս յայտ է • զի որ ոչ է , ոչ ունի զյատակուածն , ուստի շարժման , որ ոչ է , ոչ կարեմք գործակցիլ , և ոչ պահել ընդ նմա զկարողուածն առ հակակայն ։ Յուցանի փոքրագոյնս , ժողովն զայս ասէ՝ ևս սեալ զոյնմանէ շարժուածէ , որուամ կալվինն , և լուսերոս ասէին թէ ոչ գործակցիմք , և ոչ ընդ այնմ պահեմք զկարողուածն ի չհաւանիլ ։ Իսկ այս է նախաշարժուածիւնն ֆիզիգական ։ Ապա ժողովն լուսոյ անդ զֆիզիգական նախաշարժուածէ ։ Փոքրագոյնս է հակառակորդաց , որք մեղադիր լինին Թումայականաց , ուստեայանել նոյ զկալվինի և զլուսերոսի շարժուածն ։ Թէպէտ այժմ այդպիսի անհնարին զրպարտուածք ոչ համարձակ վարին ։ Իսկ մեծագոյնն ցուցանի ։ Քանզի ժողովն ևս անդ ընդդէմ կալ վինի , և լուսերոսի , որոց վարդապետուածն ընդդէմ դնէ զհակառականն նորին վճիռ ։ Ապա պարտ է նմա ևս սել զոյնմանէ շարժուածենէ ,

զոր-

պորմէ իսօսին կալվին և լուտերոս. ապա թէ ոչ ոչինչ ուզղակի, և հակասօրէն վճռեր ընդդէմ նոյ: Զի թէ արդարև տիտիոս գատավարքեր, վը յափշտակելոյ սեմպրոնիուսն զնուր այգին, և գատաւորն վճռեր դարձուցանել ըղտունն, միթէ լիներ այնուհիկ վճռաւ որոշումն վնճռին, որ ոչ է՛ի վր տան, այլ՛ի վր այգւոյ: Ըստ սմին օրինակի, եթէ հերեսիկոս ոք հակառակիցի, թէ ստեղծուածն ոչ գործակցի փիլիգական նախաշարժութեանէ, և ոչ պահէ ընդ այնմ զկարողութի՛ն չհաւանիլ, և ժողոմն սահմանադրեացէ՛ի վր այլոյ շարժութեանէ, ոչ բարոյականի, կամ միաոնական համընթացութեանէ, յայտ է թէ ոչ սահմանադրէ զհակառականն այնր. այլ դեռ մնայ սահմանելի, թէ արդեօք շարժութենն այն, զորմէ հերեսիկոսն իսօսի, բաւնայցէ զկարողութի՛ն չհաւանելոյ: Զեռնարկութենս առաւել ևս հաստատի, երբ հոս լինչ ածեալ զմոտս: Նախ, զի քաջ գիտէին գերիմաստ հարք ժողովոյն թէ կալվին և լուտերոս յասել խրեանց, թէ շարժութենն այ ընկղմէ զկամս, մինչև ոչինչ տեղի գործակցելոյ կամ չհաւանելոյ թողուլ նմա, խօսէին ոչ զբարոյական շարժութէ, կամ զմիաոնական գործակցութէ առաջնոյ պատճառի ընդերկրորդաց, այլ զնեղքն շարժութէ, որ փի զնպատակս մերձեցուցանէ զկամս: Ապա եթէ այս փիլիգական շարժութի՛ն թուէր նոյ կամ չընդունելի, կամ անյարիր ընդ ազատութէ, ոչ արդեօք դիւրապատրաստ ճանապարհ էր խոպատ խրելոյ զայն մոլար վարդապետութիւն, զայլ ոչնամիտ շարժութի՛ն մէջ մատուցանել, և զայն իբր խորթ ինչ. կամ յայտնի գատապարտել, և կամ չընդունիլ: Բայց արդ ոչ միայն ոչ գատապարտեն. այլ և ընդունին, և ոչ միայն ընդունին, այլ և վասն անարժան հանդամանաց՝ առ՛ի հերեսիոլատաց նշանակեցաց, աչալրջութի՛ն վրէժ խնդրեն. և զգուշացուցանեն, մի՛ ինչ այսմ սրբ՝ ածային զօրութե-

ռաւելին՝ երբ ազատութեամբ սատակչի լինիլ պարտաւորիլն: Ապա այնուհետեւ իւրեանց որոշմամբ ֆիզիկական նախաշարժութեան գտանին ջատագով:

Երկրորդ առաւել նպաստէ այն՝ զի հարք ժողովոյն, որք սահմանեցին զայս վէհս, զնախաշարժութեանն վարդապետութեան յայտնապէս ուսուցին՝ ի գիրս իւրեանց: Եւ նախ կուսանեն լինս մասսոս եպիսկոպոս, ի կարգէ կրօսերաց, որոյ ե շարադրեալ զվէհս ուսուցանէ զայն յերկրորդ գիրս ածային պատմութեանց. գլ. ժ. որոյ վկայութեանն քանզի ե յարգի, ի հաստս լինել մատց ժողովոյն, վ այն կամ եղև յայսմ վայրի զբանս նր ի մէջ մատուցանել: Ըստ, ասէ, յայ ամենայն ինձ, իբր յառաջնոյ ընթացողէ, որ ինչ ուր ընթանայ յառաջագոյն հարկ ե ուրինչ ի մէջ ընթանալ բնաւ ի յետ: Եւ եւս կարգելոյն արիստոտ. ի կարգէ այլոյն սգուստինոսի. ի վէր ուրեք երբորդ գլխոյ թղթոյն, որ առ հռովմայեցիս: Յօհաննէս անտոնիոս տէրմեան. կարգին կրտսերաց եպիսկոպոս, ի ե. գիրս անձնիշխանութեանն: Անդրէաս վեգեան և սա եւս ի կարգ կրտսերաց. ի հնգ. ժա. յաղագս արդարացուցանելն. և ի վեցերորդ գիրս ի վէր տրմեանդեան ժողովոյն. գլ. իվ. սուր զնախաշարժութեանն կոչէ. ածային ընդունէք անճանաչ մերձեցուցանէ, և կամայ մերոյ սփանչելի ընդունի և հաճոյ: Ընդ որս և ատղեքսանդրիա մի յառաջնոց ընկերացաւ սքեյ մեծի հօրն իգնատիոսի, ի ճառն, ժէ. ի վէր թղթոյն առ հռովմայեցիս, ուր և անմոռանալ հաստատուն և անդոյլ նախաբարձութեան: Թող զայլ բազումս, եւս առաւել վկայ կարդի վամենայն հարս, յորոց յոյժ ունք գտանի ի ժողովն արիստոտեան, և համարին քան և երեք առաջնորդք, և ինքնուսեան ածաբանք. քաց յառաքելոցն յիշխանայ. և ի ծայրագոյն քահանայապետէ: որոց ամենեցուն վճռմայ հան վարդապետութեանն սկզբունս յանձին ունել, ոչինչ այլ ինչ ի նոքա ժողովն անդ, կամ ի գիրս

գիրս իւրեանց գիտացին ուսուցանել. մանաւանդ թէ յոլովք՝ ինոցանէ այնք իսկ էին, զորս յետ այնր ծագեաւ մոլենային կարծիք անհնարին պղտութեցոյց:

Նախանձաւորն եւս ձեռնարկութիւն՝ ի չչգրտել զմիաս արիդենտեան ժողովոյն՝ ի վերայ Քիլիգիական նախաշարժութիւնէ, առեալ լինի՝ ի կաթեխիզմէ այնր ժողովոյն: Քանզի այն շարժութիւն է ըստ մտաց արիդենտեան ժողովոյն, զոր աւանդէ՝ ի կաթեխիզմին իւր. այլ ժողովն արիդենտեան աւանդէ զքիլիգիական նախաշարժութիւնէ՝ ի կաթեխիզմի իւրում: Ասացուրեան է ըստ մտաց նր: Մեծագոյնս է սոյգ. Չէ՝ ի կաթեխիզմ ժողովոյն պարունակի վարդապետութիւնէ նորա: Իսկ փոքրագոյնս յայտ է բանիւք կաթեխիզմի արիդենտեան ժողովոյն * ա. մ. յա-
զգագ ա-
առաջնոյ մա-
նին հան-
գանակին-
հմբ. ք:

* ասէ. ոչ միայն ամէն զանեանն որ ինչ է, յաառաջապետութիւնէ նոնամէ, և փոփոխ. այլ և զորս ընդ ընդ-թինն, կամ ներգործեն ինչ, ներգին ընդունի այնպէս մղէ առ ընդգործն և առ ներգործութիւնէ, զի ընկալ-պէրիզորդ պատճառաց պարարտականութիւնէ ոչ խոփանէ. սակայն կանխէ. զի գոգանաձեւութիւնէ ընդունի հասանէ յամենայն, և ըստ ինամոպոյն վիայնէրոյ, յգիէ՝ ի ծագոյ մինչև՝ ի ծագս առոպիութիւնէ, և զարմանէ զամենայն փաղդութիւնամբ: Վասն որոյ առաքեալն՝ ի փարոպէլ աւետեացոյ ասէ, զոր յանձանօթս պաշպենի. ասէ, ոչ հետի ինչ է յիւրաքանչիւր ոմէ՝ ի մէնջ. զի նովաս կեամք ընդ նմա: Եւ կրկին արդեօք հնար թուիմայականի ումեք յայտնագոյն եւս մեկնել, և պայծառագոյն նկատել զքիլիգիական նախաշարժութիւնն: Աչքգարև կոյր է, և ապաստամ, որ ոչ տեսանի՝ ցե զմերոց կարծեաց անդէն յայտնի աւանդութիւն:

Հակառակորդք յայտ վկայութէ կարի լինին ներհակ, և յանհնարս մտեալ, երկս հնարեցան լուծմունս: Նախ, թէ այնր կաթեխիզմի հեղինակութէնն ոչ է յոյժ՝ ի հաւատալ, զի զայն ընդարձակեցին հարք կարգին քարոզչաց. երեսնակ

գոս արհեպիսկոպոս լանկիանեցւոց • եգիտիոս եպիսկոպոս մոսինեցւոց • Փրանչիսկոս քարտուղար ժողովոյն սրիդենտիոյ • և հասատացեալ ընդ սմա ամենայն ոք ի հինգերորդ, որ ՚ի նոցանէ կարգէ քահանայապետ:

Այլ անդուգն է այս պատասխանի, և վասն այն իբր ընտանական սրբոյ աթոռոյն, ՚ի յատաջագոյն բանուածէ գրոց տեղւոյն, որ ՚ի յունեան կարգէ, ծայրագոյն քահանայապետի հրամանաւն ընկեցաւ: Եւ գարձեալ, պարտ էին հայել հանգամակորդք, թէ ոչ միայն ՚ի նոր քահանայապետն հինգերորդէ, այլ և ՚ի գրիգորէ հնգետասաներորդէ, խնամակալուէ յունեան կարգի՝ այս կաթեխիզմ եղև հաստատեալ. և յընդհանուր եկեղեցւոյ ընկալեալ, իբր հաստատ սրիդենտեան ժողովոյն մտաց ծնունդ, և թարգման: Վն այսորիկ մերժեալ զայն լուծմն իբր պատժոյ արժանի, և ոչ դիմախոսութեաց:

Պատասխանեն երկրորդ, թէ յայդմ բանէ մանկաբերն միայն, լինիլ նախատրժուածն ողջամիտ և ուղղամտաւ վարդապետութեն, այլ ոչ մանն հաւատոյ: Ասի՝ համեստ, և ճշմարիտ պատասխանի: Քանզի մտադիւր ընդունիմք, թէ նախատրժուածն ոչ է մանն հաւատոյ: ապաթէ ոչ՝ որք ոչն ընդունին զայն, լինէին հերետիկոսք, զոր քաւ լեցի ասել: Շատ է թէ եկեղեցին ՚ի վերահաւսակ կաթեխիզմի իւրում յառաջադրեալն հաւատացելոց զողջամիտ վարդապետութեն, զնախատրժուածն թուիմայ կանանց գնէ իբր ուղղադատան կարծիս, և ՚ի մեկնել զամենակարողութեն սմ ամենևին յարմար: Այլ յայսմ արժան է յուշ ածել զոգետուութեն, և զչարամտութեն նոցն, որք զնախատրժուածն գիտ առեն լինիլ սրվարիտոսք և բանսեսեայ, երկուց վարդապետաց կարգին քարոզչաց, որք գրեցին յետ սրիդենտեան ժողովոյն: Եւ առաւել ևս քան զառաջ յետոյ ժամք գտանին, և չարայոյզք, որք քրիստոնէից

յա-

յականջս ուգիտաց, թէ նախաշարժուածքն ինչ պիղծական դատապարտեալ է՝ ի սրիդենտեան ժողովոյն. և փոքուն ինն որոշ՝ ի հերետիկոսացն կարծեաց: Ապաքէն յայտական ցուցմամբ զըպարտուածն ինձ՝ և ոչ կուշիկ հաւատոց հետս ունել վայելչանայ անգամ, թող թէ ուղղափառ:

Պատասխանեն երդ այլք, որք սիրեն զլոյս մինչ ծրէի խաւարուս ծածկել, թէ կաթեխիզմն խօսի զբարոյական շարժուածէ. այլ այս լուծուն և ոչ երկոցունք ինչ ունին հաւանականութեե, և դիւրաւ ատին նուիլին իսկ բանիւ: Քանզի կաթեխիզմն խօսի զշարժուածէ, որ հասարակ է ամ առնողաց. այլ շարժուածէն բարոյական ոչ է այսպիսի. զի միայն ազատ առնօղք տիրապէս են ընդունակ այնմ: Ապա ոչ խօսի զայնմանէ: Եւ դերձ շարժուածէն բարոյական ոչ վերաբերի առ ստորագելս ամենակարողութե. քանզի և հրեշտակք, և մարդիկ կարեն շարժել բարոյապէս զկաման մարդոյ: Ընդ ժողովն դիտէ անդէն ցուցանել զզօրուածն և զգործունէութեն ածելոյն ամենակարողութե, ոյզ յայտ է՝ ի մասնէ հանդանակին, որոյ ասելոյ զայս ասէ: Ապա ոչ խօսի զբարոյական շարժուածէ: Եւ ևս, շարժուածն բարոյական ոչ գաղտնի է, և ոչ տիրապէս կարէ անուանիլ ներքինն զօրութե: Ապա ոչ զայնմանէ է բանն: Այլ զի կաթեխիզմն խօսի զայնմանէ շարժուածէ զօրմէ խօսեր առաքեալն *, ասելով. Նովաս (այսինքն է ամ) ինձ շարժիմ ևս: Այլ ոչ ոք ասէ, թէ այս բան առաքելոյն խնացեալ լինի զբարոյական շարժուածէ: Ապա և ոչ զայնմանէ խօսի կաթեխիզմ ժողովն:

* գործոց ժէ:

ՅՕԴՈՒԱԾ ԵՐԲՈՐԴ։

Յոգեկան նախաշարժուածքին՝ ի մաղձանաց եկեղեցւոյ • և՝ ի մթերան հաւանուածքն հաւատոցելոց ։

Ստուածաբանք յերկաշիգոյն զինեն զայս ձեռնարկուածն՝ և ճառեն զգործունէութեանէ ածային վճռոց • սակայն՝ և դէպ է յանկիլ և՝ ի փիլիսոփայական նախաշարժուածն այսոքիկ օրինակաւ ։ Գոյ այն շարժուած, զոր ինդրէ եկեղեցի յայլ ։ Իսկ արդ եկեղեցին ոչ ինդրէ յայլ զմիաբանական համընթացուածն • կամ սակ զբարոյական շարժուածն • այլ և զփիլիսոփայականն, և զնախընթացն, որ ներգործաբար • և գործունէապէս փոփոխէ զմարդկայինն կամս ։ Ապա գոյ այն շարժուածն նախընթաց փիլիսոփայական, և գործունեայ ։ Յուցանէ փոքրագոյնս ։ Ընդ նախ թէ եկեղեցին ոչ ինդրէ՝ ի մաղթանս իւր զհամընթացուածն միաբանական, ինքնին իսկ յայտ է • զի այս համընթացուածն առանց սքանչելեաց ոչ կարէ պակասել, այլ ամենեցուն, եւս և որոց ոչն աղօթեն մերձ կայ ։ Վասն որոյ թող ոչ ոք ինդրէ յայլ • զի մի անկցին երկինք, կամ զի լուսատուք լինցի արեգական, և այրեացէ հուր • զի այսպիսեացս ոչ է հնար առանց սքանչելեաց լինել այլազգ ։ Սոյնպէս և ոչ ոք ինդրէ զհամընթացուածն միաբանական • որուամ առանց սքանչելեաց ոչ է հնար պակասել • իսկ թէ եկեղեցին ոչ ինդրէ միայն զբարոյական շարժուածն նա, որք կայանան՝ ի յառաջադրուածէ յորդորիչ առաքէց • այլ և զփիլիսոփայականն և զնախընթաց շարժուածն, որ՝ ինքեր քուսան և ներգործաբար փոփոխէ զսիրտս մեր • ցուցանի՝ ի բանից մաղթանաց նորա ։ Ք՚ էն ։ Ջի ած պատպամբ նմա մեր յինէն առաջնոյն ։ Ջի պանհատաս, որ ուղ ինդին հաւատալ նմանոցն • զի մերձենոցուցէ զնոսա ի գործս բարիս • զի տարեցուցէ ն ցկեղ

զնեզ

պէտք սա ինչն, զի բարկանէն զորդի փրկչէն, և պա
տճառ մեզ զորդի մարմնեղէն, և հզօր: Զի քրիստոս
պիտոյ մեզ, և ինքեանսոյն ի բարիս, և այլն: Ա՛յժմ
այսմ ամի անհնար է լինել ի բարոյական շար
ժուածէ. որ ոչ զսիրտս շրջէ, ոչ կամս բարիս
ընձեռէ. ոչ ի չարէ ի բարի զմեզ փոխադրէ.
և ոչ ի դժկամակ գոլոյ կամեցօղս առնէ. այլ
միայն համոզէ և յորդորէ: Ապա թող ի բա
րոյական շարժուածէ խնդրել եկեղեցի և զայլ
շարժուածն ողբագին, և մարդկային հեաոտու
թիւն յաղթօղ, որով թէպէտ և կամակոր լինի
ցիմք, քաղցրանայ, այլ հզօրելապէս և ան
պարտելի ձգէ զմեզ ածս առ ինքն, և մերձեցու
ցանէ, զսիրտս մեր փոփոխելով, և առնելով
մեզ հաճոյ, որ ինչ յառաջն էր անհաճոյ. և
առաւել ազատօրէն կամիլ, յորմէ յառաջն յամա
ռուածք հրաժարէաք:

Յաստատուն նախ՝ ածական խոստամնիքն: Քան
զի բազում անգամ խոստանայ ածն ակրելեայց
զապագայ գործս մարդկան. ոչ խոստացուա
ծըրահամառ զդարձ հեթանոսաց: Ա՛յժ ոչ
ձեռնարկէ ընդն օգտասիրնոս, ածն խոստանայ զոր
ինչ ինքն է առնելոց. քանզի անմարթ է ա
ռնել, թէ ածն խոստանայ և մարդիկ կատարեն
զխոստացեալսն ամ: Ապա սաստուածն առնէ
զայն գաթձ մարդկան, ոչ միայն զի յորդորէ ի
դառնալ. (զի այս ոչ է ակրատէս առնել. այլ
յորդորել առ առնել.) այլ զի ի ներքուստ ըզ
սիրտս մարդկան փոփոխէ. հակեցուցեալ զնո
ղրդածական շարժուածք, ի չարէ ի բարին:
Յաստատուն երկրորդ, ի միաբան հաւանուածէ
հաւատացելոց. որք ի գործել զբարի ինչ, զա
մենայնին ամ՝ լերս առաջնոյ հեղինակի զսիրտս մեր
մերձեցուցչի ընծայեն. նա զիւրեանց խակ գոր
ծակցուն խոստովանին լինիլ պարտ և ածային
բարուածք: Ապա զի մի ոք սուտ բարեպաշտ
այս խոստովանուածն, ասելի է, թէ ածն ոչ
միայն է յորդորիչ գործոց բարուածք, ըստ այնմ
որ շարժէ բարոյապէս, և ոչ միայն գործակից,

զատ որում ընթացակից միանապես, այլ և հե-
ղինակ, ըստ որում ներգործ ասես շարժէ զիներ-
քուստ • և մերձեցուցանէ զսիրտս մեր: Ոս-
տոյ և հակառակագոյդք իսկ զայս կարծիք, որում
'ի վիճաբանութիւնս այնպէս ոստոկութիւն հակա-
ռակին իրօք զօրհանապազ առաջի աչս սեղա-
նոյն երկիւղածութիւն, և սրբութիւն արտի խոս-
տովանին:

ՅՕԳՈՒԱԾ ԶՈՐՐՈՐԴ:

Յառջանի նախալարժանելոյն 'ի սէց հատ:

Ի նմանէ նախալարժանելն, տայ վերադոյն
ասացեալ, իմանալի զշարժութեն' զայ
պատճառաց իբր կենագործիչ • և որպէս թէ
կենսական մխուէն, որով հասէ ամէն յերկիրորդ
պատճառս զվերջին ներգործականութեն դոր-
ծելոյ, և մերձեցուցանէ զնոսա 'ի գործ: Ոչ այլ
շարժութեն ուսուցանի մեզ հարկ • 'ի հաստատել
յոլովակի, թէ երկիրդ պատճառք ոչ ներգոր-
ծեն լինչ, բայց եթէ շարժեալք և մերձեցու-
ցեալք յայլ, որ ամէն է շարժիչ, և նախ քան
զորոշիչ • զի այսպէս անուանեն զնա դիտունք
ասես *, 'ի հաստատել զկամն այլ, լինիլ երա-
ձայն նախ քաջգուշիւ • որով և մերոց ևս կամաց:
Ուսան 'ի նմանի գլխոյ ասէ զայս: Սկիզբն է մի մը-
այն ան-
ան, յորմէ է գոլ, և ամ գոլութիւն • ամ առնակութիւն, ուժանց:
ամ ներգործութիւն, և շարժառիթ: և քաղաքացի արդեք
ասէ' թէ ած շարժէ զամ առնօղ: Սքեն ամբոստիս * ' 'ի գիր-
ասէ, ած է ամենայնի կենագործօղ' շարժիչ և կառա- պատճառա-
վար, ոչ հոգին 'ի մարմնի բուսականի ամենայն ու- պատուհաս
ածէ, կենագործիչ և շարժիչ և կառավարիչ: կան 'ի գլ-
Ուր մեկնէ զերկրանակ շարժելոյ այլ զստեղծ- ի.
ուածս օրինակաւ հոգւոյ • որում զհետ եր- * ա.է.կա-
թեալ սքեն թովմայի * • ասէ • ած շարժէ զայ- ծէ. պ. է.
կարհ, նմանապէս և հոգին զմարմին: Հարց յայտ է ևս ա ե:
հոգին զիւրիգատչո և նախընկերացուցիչ շարժէ զան- * 'ի գիր-
պատ: Եւ սքեն բառասէր * • ասէ • ած զբնութ • կանոնաց-
գլ ա:

և այլոցդ ևս պիտոյանալն նշ, անհնար է երբեմն դէպի. չի ամենայնի է կարօղ, և ըստ կամս իւր փոփո-
* 'ի ճառս ինչ վամենայն: Եւ ոսկեբերանն * ասէ. ամենայն
ձեր. 'ի վէ- ինչ յանապէսպ չէոանէն այ հասպեալ և շարժելոյ
րայ մաս- պնօրէնի 'ի մէր էրկոսէի: Ոչաստ Եւսեփան կոչէ
ղէն. զայծ ամենայնի շարժել, և ներգործել: Եւ գրի-
* 'ի քա- գոր * . ասէ. սրպ սպեղծանն ըստ այնմ շարժին,
րոյակո': ըստ որոմ գաղափի ապրեցուածքեամբ այ պրամադրին.
յայտ է թէ ազդեցուածք, որ հատարակ է ամ
ստեղծուածոց. որ առանց ինչ երկբայութեան,
ոչէ բարոյական, այլ ֆիզիկական: Եւ բեռ-
* 'ի գիր- նարդոս * ասէ. ած ձևամս մերչեցուցանէ գործոյ,
ընդհաց. և շգործն կամայ: Ոչ երկուս շարժուածիս մէջ
և 'ի գիր- միայն զանազանէ, այլ և դեղեցիկ և վայելուչ
անչնիշ- բացատրէ. մի զբարոյականն, որով ած յայտ
խանոսէ: առնէ, և առաջի դնէ մեզ, թէ զինչ պարտ է
առնել. և եկիր զֆիզիկականն, որով մերձե-
ցուցանէ զմեզ առ առնել: Բայցեայ և այլ
վկայութիւնս մարթ էր յառաջ բերել, այլ շատ
լինի ասացեալս, ցուցանելոյ թէ ծանեան պէ
հարկ զգաստանի զայս շարժուն ոյ, որով մերձե-
ցուցանէ ած զմեզ առ առնել. ոչ բարոյապէս,
այլ ֆիզիկապէս, ոչ յորդորմամբ և երթ. այլ
և ներգործաբար հակեցուցանելով: Արդ ոչ
ինչ այլ լինչ լիմանան թեովմայականք անուամբ
նախալարժուելի. կամ նախաբոյորդուելի: Մանա-
ւանդ թէ և ոչ հարկ բացայայտ անգամ 'ի գործ
ածելոյ զայս բառ. զի բոլոդիկմօդ անուն յու-
նական, որով ստեպ վարին ընդ ոչխն պօղո-
սի, 'ի հայ բարբառ նախաբոյորդուելի լսի: Ասա
սի 'ի յոսկեբերէն դէպիկանն որ յայտնի հետևմանե
քի, ած կոչի նախալարժել գործոյ. պարծա-
նեալ, որոմ չէր ինչ, որ կամիցի կամ կարօղ եղե կոչ
հակառակ, ոսկ ասէ բռեսկուս *:

* չերբոնէ գիր- մէնի ևարօաե:

ՅՕԳՈՒԱԾ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ:

Յառաջին նախաշարժուածին վկայուածք փիլիսոփայից:

Առածք են նախնի փիլիսոփայից, թէ պարտաւոր, ուլ ներգործէն ինչ, բայց էրէ չարժեալ և մէյէնոացեալ յառաջնոյ պարտաւէ, ո՞ր յոյ չօրուէնքամբ գործէն. և որ հայարէ պահեանն առնօղ ընդ գործ ի՞ր. մանաւանդ թէ, այլ պարտաւոր բազդափին առ այն՝ էրը գործի առ արուէնսարը. և այլն: Այլ այս առածք են նոյն իսկ վարդապետուածին Թովմայականաց զնախաշարժուածն: Ապա փիլիսոփայքն առաջինք օգտուցին զնախաշարժուածին:

Պատասխանեն ոմանք ի հակառակորդաց, թէ զայս ամ պարտ է իմանալ այլաբանօքն և անյատկապէս, ոչ թէ ածն ասի չարժել, մէյէնոացանել և մղել զերկրորդ պարտաւոր, ոչ զի դնէ լինչ ի նա նեղքին. որով մերձեցուցանին առ առնել, այլ զի ի միասին ընդ առնել նոյ ընթացակցի:

Այլ այսպիսի ցուցմամբ պատասխանի դիւրաւասի յայնմանէ, զի ոչ մեկնէ, այլ ամենևին եղծանէ զձշմարտուածն: Զի թէ ածն օգնէ միայն երկրորդ պատճառաց, ըստ որում գործակից նոյ արտաքուստ ի նոյն գործ, ոչ երևիցի երևիցարի ի ձգել զկառս, և ոչ ըստ որում մերձեցուցանէ և փոխէ զնա ի նեղքուստ, ապա սուտ է թէ ածն չարժէ և մերձեցուցանէ զերկրորդ պատճառս առ առնել: Քանզի զևարդ մարթ լիցէ ասել, թէ ածն չարժէ պէրիւդէ պատճառն առ առնել, եթէ ոչինչ չարժուածն ի նմա. կամ մէյէնոացանէ, եթէ միայն գործակցուածն նմա ասպատեալ, յատնել նմա գործակցի: Եւ դարձեալ, զոնէ յայդմ պատասխանուոյ հետևի, թէ նախնի փիլիսոփայք, յատկապէս և առանց այլաբանուածն

մեկնեալ յայսմ մասին հանախտոհ գտանին թուղ մայականաց. վասն որոյ մերժեալ զպատաս-
խանիս:

Պատասխանեն այլք, և քանզ իսկ համեմատ իբրեանց սկզբանց, թէ այս ամ առածք են ստուգ. և թէ ած ներգործաբար ոչ շարժէ կամ մերձեցուցանէ զերկրորդ պատճառս, զի ոչինչ շարժուածն տպաւորէ ի նմա, մերձենալ նմ նուաւս ի գործ. այլ միայն միաժամակէս ընթացակից նմ, ընկերեալ զնովք զօրութեն՝ զօրութեամբ ստեղծուածոյն, զի յայսմ ընկերութէ արտադրեսցի ի գործ:

Այլ այս պատասխանի ոչ միայն նախատինս գնէ ամ առաջնոց, յորս նախապատուէ տկնէին միայք հաստատուն ունէին զայսոսիկ առածս, այլ և սքանչ օգտաւնոսի, և սքանչ թուլմայի, և այլոց արբոց հարց. որք ստէպ ի մէջ բերեն զայնս ի ձառել զնախախնամութէնն ած, և զաւր ժանապատճուածոցն առաջնոյ շարժոցի:

Նայ ի հաստատակաց ասոյն վկայուեց, յայտ-
նի է միտ արհաստատէլի՝, ուր զսկզբունս նա- *Ի՛նչ է-բնա-
խաշարժուե քաջ հաստատեալ, յայնոց ի զննել գիր է.
զգոյութէն ած, առնէ իւր ձանապարհ: Զի նախ առաջին դնէ, թէ ի առտակարգեալս երկրորդ շարժօղն ոչ շարժէ, բայց եթէ շարժեալ յառաջնոյ. ասէ. Զերկաթանէրմէ ասէմ շարժել, երկն որ չէիր, և երկն որ առաջին է ի շարժօղ, այլ առնել որ առաջինն, զի առանց առաջնոյն ոչ շարժէ չէիր. բայց առանց չէիրոյն առաջինն շարժէ առաջինն: Յայս սկզբանէն յարէ միւս ևս. ասն որ շարժի ասէ յոմէնէ, ըստ որ ոչ է իւր շարժել զօրութէնն, այլ զանազանի ի նմա գոյացութէնն շարժօղ ի զօրութէ շարժելոյ,) ուր է առաջնոյ շարժօղ: մի՝ զի շարժէ շարժեալ. ոյք կենդանին շարժէ և շարժի. արդ պարտ է առաջնոյ շարժողին լինել անշարժ, զի ոչ է նմ հնար շարժիլ յայլմէ յառաջադունէ. վ՛ զի է առաջին. և ոչ յիւրմէ, զի որ ինչ շարժի յայլմէ շարժի: Երկրորդ. զի որ ինչ ըստ ինչ-

է պատճառ, մինչդ է յառաջագոյն գան գայն որ է պատճառ՝ ի յետոյ այլոյ: Եւ վասն այսր սարտ է առաջնոյ շարժողին ոչ այլով, այլ իւրով շարժել, կամ լինիլ իւր շարժիչ ըստ ուրումբ: Յայսց սկզբանցն հաւաքէ, թէ հարկ է լինիլ առաջնին սկիզբն շարժօղ անշարժ, որ ոչ այլով, այլ իւրով շարժիչ է, և նոցա իւր ըստ ուրումբ շարժիչ: Եւ վասն այսորիկ գովէ զանազատագոյնս, փոխանակ գի առաց, թէ միաքն անշարժ և անխառն՝ (այլ է թէ յայնմանէ որ շարժէ՝ և որով շարժէ) է առաջնին սկիզբն ամ շարժմանց: Ապա քանզի այսմ մտաց՝ այլ ամ շարժօղք բազդատին իբր երկրորդ շարժօղք, հետևեցուցանէ՝ ի գլ. ը: Թէ առքս ամենեքին շարժեն ըստ որում շարժեալ ի նմանէ. ասէ. ամենայնի՝ որոյ շարժէնն, և շարժին, սկիզբն է այն, որ է անշարժ: Եւ ահա այն իսկ է վարդապետուածն նախաշարժուածէ ցուցեալ այսոքիկ ձեռնարկուբ արիստոտէլի: Երկրորդ շարժօղք, կամ առնօղք՝ ոչ շարժեն, բայց եթէ շարժեալ յառաջնոյ. որպէս դնէ՝ ի գլ. ե. Այլ բաց յայ ամ ինչ է երկրորդ շարժօղ. զի առաջին շարժօղն անշարժ ոչ կարէ լինիլ, եթէ ոչ մի. ոպ հաստատէ՝ ի գլ. է: Ապա այլ ամ շարժօղք, կամ առնօղք, ոչ շարժեն, բայց եթէ շարժեալ յառաջնոյ, այ յայ:

Ասացեալ ոք. Արիստոտէլի միտք այս են, թէ երկրորդ առնօղք շարժին յառաջնոյ, ըստ որում՝ ի նմանէ յարտադրելն իւրեանց առնուն զոր ըութիւն, որով կարեն շարժել. և ընդ առնելն ներգործուածն՝ առնեն ընթացակցութիւն նմ, ոչ նախընթացիւ, այլ միամանակաւոր:

Այլ այս հակառակորդաց վարդապետուածն, և պատասխանին՝ օտար է ամենևին՝ ի միտս արիստոտէլի: Քանզի՝ ի չ. բնաբանութիւնէ. գլ. է. ոչ ճառէ զարտադրուէ հնոյ յառաջնոյ էին, այլ զկախմանէ երկրորդ շարժողին յառաջնոյ շարժողէ, եթէ հնոյ արտադրեալ՝ ի նմանէ, և եթէ ոչ: Եւ զարդէն արտադրելոյն հաստա-

աչ. թէ ոչ կարէ ներգործութիւն շարժել, և թէ ոչ շարժեացն յառաջնոյն. վն կամման որ մեռածի՝ ի բանի եկիդ շարժողին առ՝ի յառաջնոյն: Ուստի՝ ի վախճանի հատաբնաբանութիւն նմանեցուցանէ զնա զօրավարի, որոյ գործ է՝ ոչ միայն զօրականս կացուցանել. և միոյ միոյ զնուրաքանչիւր գործ նշանակել. և զինու վառել. և այնպէս կազմ յօրինել՝ ի պատերազմ. այլ և առաւել զոր այնպէս վառեալ պատրաստեալ կան՝ ի ձակատամարտին պահու, ներգործապէս շարժել, ուղղել, և յառաջ մատուցանել: Սոյնպէս ըստ մտաց արիստոտէլի, ասէ՝ ոչ միայն զամենայն ներգործելս կացոյց. և զնուրաքանչիւր իւրովք զօրութիւնք կազմ յօրինեաց. այլ մանաւանդ իւրով յառաջաշարժ լինելութիւն, առ ներգործութիւն գործելոյ նոյ, շարժէ, և մերձեցուցանէ. այսպէս ոչ, ոչ արդեօք զզօրավարի առնէր գործ: Եւ յայտնի է յայտ է ըստ արիստոտէլի՝ թէ համընթացութեան միանական, եթէ ծանուցեալ եցէ նմ զայն, և եթէ ոչ, ոչ է բաւական: Զի ոչ շարժէ ասէ նուաւս զպատճառս առ առնել. այլ յառնել նոյ գործակցի նոցուն. և ոչ զյառաջամուղ զօրավարն գործէ գործ. այլ զպատճառակից գործակցի. զոր օրինակ եթէ զօրավար ոք՝ խոստն իւ մարտիկսն պատերազմից, ընկերեալ յաւէտ քան զօրավարեալ: Ապա ըստ մտաց արիստոտէլի ասելի է, թէ ոչ միայն շնորհեաց ասէ երկիդ ներգործչաց զզօրութիւն ներգործելոյ. և ոչ միայն՝ ի ներգործել նոցուն լինի ներգործակից. այլ և առաւել շարժէ զնոս՝ ի ներգործել: Վ[ա]յ այսորիկ * ասէ. Շարժի ամ յածելէն զօրութիւնէ էակից՝ ի նէրգո՝ ի ներգործութիւն. և այն՝ նախընթաց շարժութիւն: զի շարժողին յառաջագոյն է քան զշարժութիւն շարժելոյն. գիւ

* այսինքն՝ զոր գիր ասէ

Ա[յս] ամ յայտնի ցուցանի՝ ի գիրս որ յառաջագոյն, առ աղէքսանդրոս. գլ. ձ: Եթէ արիստոտէլի է այն, ասէ հաւատարակօրէն կարծի.

և

և եթէ միոյ ուրուք ՚ի հինոց. որ զայս վարդա
պետութեն արիստոտէլի յաղագս առաջնոյ շար
ժուելն, մերձեցուցչի և շարժուղն զամ. օրինա
կաւ զօրաւարին ըստ արիստոտէլի գրութեցոյ.
այսպէս մեկնէ բացերևապէս: Որ ինչ յայսոսիկ
արարածս գոյիցի, ուրինչ է ընդհոպ յնդերծոյ ՚ի մէջ
մարդկան ՚ի ժամ պատերազմի. զի զոր օրինակ ՚ի լսել
զձայն փողոյ, վաղվաղակի է պէտանել սմանոյ զհրահան
զառեալ. սմանոյ զբահս զգեցեալ, կիսոց փոխանցեալ
առանապանս ագուցեալ, սաղաւարտս առեալ, կամար ընդ
մէջ ածեալ, մեծ ուրուք վարելով առ հասարակ խրա
խառնել. այն օրինակ ՚ի դէպ է մեզ համարիլ և զաւե
լեալսդհս. զանազի ՚ի միջէ մղել զօրութիւնք շարժեալ ա
մենայնի, գոյիցի, որ ինչ խորհրդականիւրուն ազգս և
պատշաճ: Իսկ այն զի այս զօրութիւնք ու նշմարի ՚ի
մարդկանէ, և ու իսկ երեւի կարէ, ու ինչ իւր
կոփան լինի՝ անա պատասխանն առնելոյ, և մեզ այդմ
հաւատս ընծայելոյ: Քանզի և հոգի, որով կեամք
ու անկանի ընդ մերով փետուրք, բայց ՚ի գոյիցոյ ան
պի երեւի: Ամրդ հայեաց նախ յօրինակ զօրա
վարին, որ շարժէ զզօրս, երկրորդ յօրինակ հոգ
ւոյն, որ շարժէ զնիւթ գործարանս: Երրորդ
յեզերս, որով բացատրի ընծային շարժուելն.
զի ասէ, զօրութիւնք մղիւ, որով զարժի ամ: Զորրոդ
եթէ զնաւարդ այս զօրութեն զնուազանչիւր ըստ
նուրում պայմանին շարժէ և մերձեցուցանէ առ
առնել:

Վարձեալ և պղատան ուսուցանէ, եթէ երկոքին
պատճառք են գոյիցի այ. և եթէ ոճ է նիւթ հո
գի աշխարհի, ոչ գի է մանն նոր, այլ գի է շար
ժիչ որ զամ շարժէ և մերձեցուցանէ, ոյք հո
գին շարժէ և մերձեցուցանէ զհնազանդեալ
նուր անդամս: Ալ և հռոմերոս ասէ. այնպիսի
է կամ մարդոյ, ոյք օրըստօրէ աղբէ ՚ի նա արտասուք.
արտասուազդաւ նշանակեալ զառաջին պատճառն
ամի, որ շարժէ զկամս մարդոյ: Ընա և անաք
սագորաս ուսուցանէ, գերագոյն մասս զոյիցիւ
և գնօրինել զամ: Յորոց յայտնի ծանիցիցը, եթէ
նախաշարժուելն վարդապետութեն ոչ է նո
Hh 4 բուղ

րոգ գիւտ. այլ վասինջուց լմնասա յարեսատուէ
լէ և յայլոց առաջնոց աւանդեալ՝ ցուցեալ,
և մեկնաբանեալ, նովքն իսկ բանիւք, նովքն
օրինակօք, և նովքն ձեռնարկութիւք, որով
այժմդ աւանդեն, ցուցանեն, մեկնեն, և ջա
տագովեն Թովմայականք, ճանաչանդ և յա
ռաջքան զսոսա ոչ հալք. ոչն ամբրոսիոս, որ
յայն սակս նմանեցուցանէ զնոճ հոգւոյ. զի
այնպէս շարժէ և խառնարէ զամենայն, ոյ հոգին
ՀՄարմին *: Սոյն օգոստինոս, որ * զայս մեղուն
այլ շարժիլ ասէ առաջի առնէ, ոչինչ ընդհատ
բանիւք, քան զոր 'ի գիրսն էր աշխարհի, որ
առ ալէքսանդրոս. և ոչն Թովմաս, որ 'ի մէջ
քերէ զայս օրինակ զօրավարի *: Յորս Թէ յա
ւելցես միւս ևս, զոր ոչ իրաւունս համարիմ
լռել, Թէ զնմանդ հակառակորդք, բարձամարձ
նախաշարժուածք, յայսց մեկնուածից օրինա
կաց, և ձեռնարկուածց նախնեաց, իբր 'ի ժայ
ռաց խրտուցեալ՝ զհակառակն քարոզեն, Թէ
ոչ շարժէ զերկրդ պատճառս, այլ գործակից
նոցին, ոչ հոսէ ինչ 'ի նա, այլ ընդ նա 'ի գործն.
ոչ ներչնչումանէ զնա, այլ ապասէ նոցին, ոչ առաջ
նորդէ նոցա նախընթաց շարժուածէ, այլ մասնչէ 'ի
նա հիւանդական համընթացութիւնեամբ, ոչ բաղդատի առ
նա, իբր հոգին առ անպատմ, զոր շարժէ, այլ իբր
նաւավար առ նաւակին, ընդ որոմ շարժէ զնաւն.
և այլն. յայսմանէ խմնալ ուսիցես 'ի նոցունց
հակառակ նոցին, Թէ քանի՞ օտարացեալ գտա
նին յառաջնոց անտի, և անաչառ դատաստա
նաւ 'ի քերանոյ նոցա դատեսցես զնոսին:

* 'ի գիրս արքանա պատճառ ընէ հրչեյ. գլ. է:

* 'ի երիր գիրս, 'ի վերայ ձնն տոյ. գլ. է:

* ք. պա նապատա ընէ. էգ. նոցին. գլ. ի. ա:

ՅՕԴՈՒԱԾ ՎԵՑԵՐՈՐԴ։

Յոյանի նախաշարժութեանն վկայութիւնք սէյն օգոստինոսի։

Արդ սէյն օգոստինոսի՝ ի վր օգնակա-
նութենէ՝ և վարդապետութենէ եկեղե-
ցւոյ, ոյք յայտ և՝ ի մեղվինտեան, կար-
թագինեան և արաւսիկեան ժողովոց • և՝ ի
յոգունց ծայրագոյն քահանայապետաց, յին-
նովկենտիոսէ, ՚ի զոսիմոսէ, ՚ի վոնիփակիո-
սէ, յորմզդայ, ՚ի կղեմայ ուղեբերդէ, և՝ ի պա
պոսէ հինգերորդէ։ Եւ վըզի խնդիր նախա-
շարժութենէ կարի լինն հուսպ է խնդրոյ օգնակա
նութենէ, վր այսորիկ յարդի է յայտ վկայու
թիւն սէյն օգոստինոսի • և՝ ի մասինդ յայդմիկ
յայտնի և մեծ յոյժ, զի մարթ էր ոչ բանս լինչ,
այլ մատեանս ողջոյն՝ ի մէջ մատուցանել, զյա
ղագս շնորհացն քո, զվր նախասահմանուե-
ցան, զյաղագս խրատու և շնորհաց, և զայլ այսպի
սի գիրս, յորս հաստատ, այնպէս շարժել ոյ
զկամս մարդկան, մինչ առանց փիլիսոփայական նա-
խաշարժութենէ անհնարին է մեկնել։ Ոչաստ
մոլինայ քաջ ծանեաւ, թէ սէյն օգոստինոս ոչ
էր յիւր միտս, այլ եղանակ մեկնելոյ նր օտար
էր յիւրոյն • թէպէտ համախոհք նր գուն գոր
ծեն մեկնել զնր միտս։

Ապա ցուցանի նախաշարժութենէն փիլիսոփա-
կան, վկայութիւք և սկզբամբք սէյն օգոստինոսի։
Նա ուսուցանէ զփիլիսոփական նախաշարժութի,
որ ուսուցանէ, մերձեցուցանիլ կամաց առ
յն՝ շարժութիւք որով տայ առնել • որ է գոր-
ծունեայ՝ գործունէութիւք հիմնեցելով յամե-
նակարողութենէն նր և՝ ի ստրութենէն՝ զոր ունի
՚ի վերայ ստեղծեալ կամաց • որով հակէ ըզ-
սիրտս առ առնել • և միտս յախորժակէ յա-
խորժակս • որով՝ ի մեզ և մեօք առնէ զոր ինչ
և կամի, և այլն։ Այլ զայս շարժութիւն ամ

ո-

ուրեք ուսուցանէ և աւանդէ ձեզն օգուտլինիլ: Ապա ուրեմն ուսուցանէ զՓիլիգական նախա շարժութեն: Մեծագոյնս յայտ է. զի ոչինչ այլ լինէ իմանալն Թովմայականք անուճամբ Փիլիգական նախաշարժութեն: Այն զի համբերութեացն վիճանական ոչ սոյն մեզ առնել, այլ առնողականից լինիլ. և ոչ գործէ մեզք, այլ ընդ մեզ. մանաւանդ Թէ մեք նմանաւանդ, զի՛ ի մէնջ բացարձակ, և մերձեցուցանել: Նոյնպէս և ոչ բարոյական շարժութեն սոյն մեզ առնել. այլ յորդորել առ այն. և ոչ գործուածեալ ներ, Թէ կայցէ, յառաջ գայ՛ի տէրութեէն այ և յայ մենակարողութէ. այլ՛ի սիրելի լինելոյ առաջ կայնին, և բաղձալ անգամ եւս՛ի գերև երանէ. և զուգ լինին յորդոր ներ առ մեզ: Իսկ փոքրագոյնն յայտ է՝ որոց ընթեռնուն զսրբոյն օգուտ առնուլ գիրս, որ յաղագս շնորհաց, և անձնեկնութեէ. գլ. ի. ուր ասէ. ա՛ձ փէրէ կոմոյ մարդկան: Յորմէ սկզբնէ մակաբերէ՛ի գլուխն որ զինն, Թէ ամենակալն ա՛ձ ներգործէ՛ի սիրտ մէնան զշարժուածն կոմոյ նոցա, և գործէ՛ի հակեալ ընդ կամս նոցա: Եւ զարձեալ * ասէ. ա՛ձ՛ի կոմոյ մարդկան առնէ զոր ինչ կամի, և յորժամ կամի, զի՛ի վեր յինչստակեալ գիրս շնորհաց և անձնեկնութեէ, գլ. ժէ. ասէ. ա՛ձ փոյ մեզ առնել. ընծայեալ զգործադրիլ զբարւոքն կամոյ: Զայսոսիկ և զսոցին նմանս բիւրաստիւղիկ յեղյեղուս: Զորս Թէ ոչ տայցուք նախաշարժութեէ, չգիտեմ զնարդ հնարիցի ոք մեկնել:

* ՚ի գիրս ընծայեալ. գլ. ժէ:

Ասասցուք: Պետրոս ոչ ուրանայր զմիասնական համբերութեացն. զոր Թուէ լսեալ օգնականութէ կարէրութէ. և ոչ զբարոյական շարժութեէն, զոր օրինակ զյորդորմունս, զբարեաւորութեան. և այլն. ոչ հաւաստեաւ յայտ է՛ի գրոց, որ յաղագս շնորհացն քն. և սակայն հակառակեցեալ նմա օգուտլինիս: Ապա թող՛ի միասնական համբերութեէ, և՛ի բարոյական շարժուէ՝ պահանջեր միւս ևս շարժուէ,

ոչ տուեալ միայն զկարելին, և ոչ բարոյապէս յորդորիչ միայն առ առնելոյ. այլ ի ներքուստ մերձեցուցիչ կամացն ի գործ: Վերջապէս զամ ձեռնարկուելիս զորս առաքեն հակառակորդք Թովմայականաց, եթէ օգուտսինուս յառաջ բերէ, և լուծանէ, իբր՝ զայն, թէ բարձեալ լինէր ազատութիւն, և թէ ուժ լինէր հեղինակ չարի. և թէ պատասխանք նոր լինէին անկարելի. և այլն: Ապա զայն կալեալ, զոր ուսուցանեն Թովմայականք. և զայն հերքեալ, զոր ընդեմ հակառակորդացն հերքեն Թովմայականք:

Ի լինչ հնար էր պատասխանել. թէ չարժուածին այն, զոր չատագովէ ոչ օգուտսինուս ընդդէմ պերպատիոսի, և դերբնական կարդի, և մարդոյն յանցուցեալոյ առանձինն. և վասն այն կարի լինի օտար ի Թովմայականաց նախաշարժուածէ, որ ասի և հաստատակ:

Այլ ընդդէմ, զի թէպէտ ոչ օգուտսինուս ի չատս կուր, որ ընդդէմ պերպատիոսի՝ խօսի մանաւանդ զդերբնական չարժուածէ, և որ հարկաւոր է մարդոյն յանցուցեալոյ. բայց զայն ցուցանէ յայնց սկզբանց, որք ընդհանրապէս ճշդրտեն և զբնական կարգի նախաշարժուին. զի է, յամենակարողուածէ, և ի սերուէն ոչ, ի կախմանէ առեղծուածոց առ յոչ. յայնմանէ, զի յոչ են ամ բարիք. զի ի նմանէ և նովաւ է ամ լինչ. զի դարձեալ զամ յոմէ, որով և զչարժուածն մարդկային կամացս. որ սկզբունք յայտնի ցուցանեն զԹովմայականացն նաև նախաշարժուածէ: Սակայն և ի բնական կարգի ուսուցանէ զայն յայտնապէս ի վերայիշատակեալ տեղւոջ* ասէ. Ըստ նմին ձեր գաղդանի զօրութեան զամ ոգեղձուածոց, և այնոցիկ զարձմամբ լինին հրեշ

* ի է. գիր ի գայիլ, հողմոց փոփոխիլ, անդնդոց ջուրց ահաւոր, վերայ ծնեալ և բազմօրինակ ընդ օդս խուսափումնեամբ փափաղելի. բուսոց բողբոջիլ, և սերմանանալ. կենդանեաց ծնանիլ, և պէսպէս բազմանօք գիւրութեան կենաց վարել, անօրինաց զարդարս կեղծել. ասկարհի՝ զի լինել

քանզի ծածկեալսն ի յինս ի յայտ բերել, այլ ոչ ար-
դեօք չընկալաս խրատանց գայլին ի յայծ, եկիր լռեալ
եր արտաքին՝ յառաջապէս շարժութիւնք պայն ամ փնտրի-
նել: և դարձեալ ի վախճան գրոցն, ասէ, ածք
զամ՝ զոր հրամայեալ ես արար, փնտրտուիան ներգործու-
թիւնք կատարելոյ և շարժեալ, անդադար գործէ:
Տեսա արդ խրատով հանդամանօք ցուցեալ զըզ-
նախաշարժութիւնն, զգաղափն զօրութիւնք, որով ածե-
ալ հասուցանէ զամ, եթէ պատշաճ և եթէ զհար-
կաւոր առնօղսն շարժէ, որով լինին խրատքանց
շիւրութիւն զնոր գործ հատարել. պատրաստ-
պէս շարժման, որով ամ լինէ տնօրինել, և առանց
նոր լուծ ամ, և պներգործութիւնն շարժողի զատ-
նօղս, զյառաջագոյն ստեղծեալս յայ: Ա յս-
պիսի դիցեն հակառակորդք, և այլ ոչինչ պա-
հանջեմք: Ապա ուրեմն ձեզն օգուտինոս ոչ
միայն ի կարգի շնորհաց. այլ և ի բնական
կարգի, և նկատմամբ ամ արարողաց՝ միաբա-
նի ընդ Թովմայականն՝ ասել թէ ոչ գործեն
նոքա, բայց եթէ ներգործեսպէս շարժեալք
յայ: Վ ասորիկ հիւլարիոս ի վճիռս սրբոյն
օգուտինոսի ասէ, ընդ ածելոյն կամն և պատճառ
ամ մարմնաւոր և հոգեւոր շարժութեանց: Զի ուրեմն ընդ
նի երանելոյն, ընդ ոչ յանձրեւոյն և ի նմանութի
ամենապէսին արտաւնեաց հրամայեսցի, (վասն քա-
րեաց.) կամ ևայլ պատի, (վ ջարեաց)*:

* վճիռ. ծն

ՅՕԴՈՒԱԾ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ :

Յաւգանէ նախաշարժուելին ՚ի սրբոյն Հոգւոյն :

ՕՍՏԻՆ Թովմայի՝ ուսուցանելն զնախա-
շարժուելի՝ խոստովանի ինքն իսկ մի-
լինայ * . նոյնպէս և կոնիմբրիկեանք * :
Ապա և զրգոյին յաղագս եղանակի ասմանց՝
արարեալ ՚ի հարց յիւեան կարգին * . ոչ որ յե-
տոյն տպագրել չըլի ՚ի ձեռս , յորմէ այս մտե-
ցիմ վկայութեի բարձեալ երևի . այլ առաջինն
տպագրելն ՚ի հռօմ , յամին . ՌՀՃ. զորմէ ոտ-
ցես առ պատճառական հօր կոնեթայ * : Նա և
ինքն իսկ ասէարէզ լրագետ է՝ սիրն Թովմայի
զնոյն ուսուցանել * . բայց յաւելու , թէ ՚ի
բովանդակութեան ածաբանութե լռելեայն
յետս նահանջեաց , զոր ՚ի խնդրի անդ՝ յղիս
կարողութե , ուսուցեալ էր : Քանզի՝ * ՚ի մեկ
նել զեղանակին, որով շարժէ ած զստեղծուածս՝
ոչ յիշէ ասէ , զշարժուելն ինչ ընկալեալ ՚ի ըս
տեղծուածս , և ոչ ասէ պարզապէս , թէ մե-
յեղոյանին չայ . ոչ ասացեալ էր ՚ի լին. ֆ. յա-
զագս կարողութե . այլ թէ էբէ մեյեղոյանին :
Բայց ոչ վայելէ առն իմաստնոյ այսպիսի անո
տի հիմամբ նահանջ արկանել սիրն Թովմայի :
Ապա թէ ոչ մարթի էր և զյօհաննէ ասել . թէ
զգոր յառաջն ասաց յաւետարանի զորդւոյն ՚ի՝
զմեծամեծս , զմի յետս նահանջեաց . և ոչ իս
կապէս զնա որպէս եցոյց , զի անդէն հած ՚ի վե
րայ . փնոսփ զիտաս ՚որ էբէն վմաճնէ ատ՚ի հօրէ :
Ապաքէն հեռի է ՚ի սրբոյն Թովմայէ՝ անդ նա
խաշարժուելն ժխտել , ուր մոլինայն և կո
նիմբրիկեանք , գիտեալով նմա զայն ուսուցա
նել , անշուշտ զտեղին դրեցին . զի յայտնու
թե ուրեմն , այլ համաուստ զնոյն անդ ուսոյց ,
զոր ՚ի խնդիրն յաղագս կարողութե , թէ ած
ոչ միայն շնորհեաց երկրիդ պատճառաց զօրու
թի ստանելոյ , և պահել , այլ և շարժէ զնո ստա-

առնել. զի ոչ յերկուսին իսկ տեղիս առնէ, ի սատրակարգելս հարկ է առաջնոյ առնողին շարժել զեկրդն առ առնել: Արդ եթէ շարժէ, շարժուածք շարժէ, ոչ որ լինիքն՝ այլ որ ի շարժեալ պատճառն ընկալեալ. զի շարժել առանց շարժման անկնար է: Ապա ուրեմն ուստացանէ անդէն զայս շարժուիլ առ յոյ յերկրորդ պատճառս տպաւորեալ, յայտագս որոյ էրէրդ առնօղն ասի առնել զջուրքն առաջնոյն. ոչ յերկուսին իսկ տեղիս հաստատէ: Այլ յարէ. Եթէ ձգ այնուհիկ շարժուածք ջրին զպաճառս՝ էէր ջրհեղեղականելոյ զջուրքն նոցա ոչ ի դադարել ընդ պապար. որովք ոչ ուրանայ զմերձեցուցանիլ նոյ իսկապէս. այլ ուստացանէ, թէ այս շարժուածն է հանգոյն կամ ըստ կերպի մերձեցուցմանն, յոր միտս բազում անգամ առեալ լինի էէրդ, ոչ ի յօհաննէ յաւետարանի: Բայց թէ ասիցես, արդեն Թովմայի առնուլ զէէրնոգ ի նոճազական միտս, պարտ է զայն վերադարձել առ յետագայ օրինակ փայտահարին մերձեցուցչի զտապար. ոչ Թէ ցուցանիցէ, ոչ ամենևին լինիլ հանգէտ: Սակայն զեկրդ պոռնուց առ յոյ մերձեցուցանիլ՝ և անսեղմ հաստատ առնել ի բովանդակուածն ճգաբանուածն, և ի նմին իսկ պրակի, առ երկրդն: Վ ոչ այսորիկ նանրանայ ընտրել այն նահանջ. և ամ ուրեք միաբանի ընդ Թովմասն զնախաշարժուիլն ուստացանել: Զամ տեղիս առաջի առնել՝ յերկար լինի լինելը, վասն զի են անհամար, բազումն հաւաքեաց պատ- *ա.ք.վ.ճ. ուական հայրն կօնէԹ *. այլ մեք սակաւս ի ե. պր. ք. մեջ մատուցուք:

Արդ ցուցանի նախաշարժուիլն ի սքյն Թովմայէ: Փիլիգական նախաշարժուիլն է, որով ճգ զամ պատճառս՝ զհարկաւորս, և զառաս շարժէ առ առնել. ոչ իբր վախճան բարոյապէս յանկուցեալ. այլ իբր առնօղ ներգործապէս մերձեցուցեալ առ առնելուիլն. նախընԹաց շարժուիլն՝ որ ընկալեալ լինի ի պատճառն առնօղ և ոչ ի գործն. այլ սակայն

այն-

անվրէպ ընդրա գիշեր գոյ գործն: Այլ ձգեն
թովմաս ամ ուրեք ուսուցանէ զայս շարժուա-
ծն. Ապա ուսուցանէ զնախաշարժուածն: Մե
ծագոյնս յայտ է: Ցուցանի փոքրագոյնս 'ի
սկզբն թովմայէ:

Եւ թէ ոճ շարժէ համբուրէն զնմ ապատճառս * ա.է.խ.
առ առանել. ուսուցանէ *. ասէ. որպէս եւ բնու- ճէ. գ.ոգ:
ցին ինչ մարմնեղէնն. կամ հոգեղէն դնիցի կապարչեալ.
ու կարծ 'ի ներգործուածի իւր յառաջանալ, երկն ու
շարժեսցի յայ: և 'ի սկր. թ. Ուրուք սպեղծուածք կո
րծ 'ի ներգործուածի ինչ ելանել ընդ ու զբուրէք ածք-
այինն շարժուածն: Զսոյն ասէպ կրկնէ, և ցուցա-
նէ սկզբանէ արհատատէրն, որ ըստ բնաւրանուածն.
գլ. ե. գիպեալ է, ասէ *, զի երկն ընդն բազմա- * ա.ո.ծ.
պատկարգեալ առանօղ, ինչպ երկրորդ առանօղն ա- ճէ. գ. է:
նէ զբուրէնամբ առաջնոյն. վրանէի առանօղն առա-
ջին շարժէ երկրորդն ասս առանել. և ըստ այսմ ամ ինչ
առանէ զբուրէնամբն այ:

Նակ թէ այս շարժուածն ոչ է բարոյական, կամ
բան վախճանի՝ յանկուցմամբ. այլ փիզիկա-
կան. և ըստ առնողի՝ մերձեցուցմամբ, յայտ ան
ոլ է, զի հատորակ է ամ պատճառի, որ ոչ
կարէ առնել զբարոյականն. և յայտնի իսկ ու- * ա.ո.խ.
ուցանէ ձգն թովմաս *. որ զանազանէ զերկու ճէ. գ.է.
այն զայսոսիկ շարժուածիս, զըստ աւարկայի և նե:
և վախճանի յանկուցիչ. և զըստ առնողի՝ 'ի
ներքուստ ներգործապահս հակեցուցիչ, և զեր
կայքանչիւրն, մանաւանդ զերկրորդն ընծայէ
այ նմանութեամբ ստեղծեալ կամացն. որ միայն է
սէրապէս ընդունակ բարոյական շարժուածի:
Երկոփանչիւր օրինակաս, ասէ *. յորոկ է այ շար- * 'ի նու-
ժել զինա, այլ մանաւանդ երկրորդիս, հակեցուցանէ- ճէ. գ.է:
ւոյ զնա: Եւ զի մի ոք կարծեսցէ, թէ ոճ ըստ այսմ
շարժէ միայն զկամն առ բարին 'ի հատարակի,
'ի նմանէ. գ. ը. զայս իշխանուածի սեպհականէ
նմա, նկատմամբ իւրայրանչիւր ներգործուածի.
ասէ. Ընդնէ զինա յորոկ է այ, ըստ այնմ. ա- * 'ց նո.ինէ.
ռաւ. ինս: Սիրս հագաւորի 'ի ձեռս այ, ընդ որ հոյ ցղէս ճընդ
ձեմ' գործեացանկ զնա: և գործել* ասէ, կրկնակի մարգաւէ:
պր. ը:

հնար է հասոյ ֆոխել յոմէֆե , ի՝ իբր յառարկայ
իւմէ . (ահա բաթոյական շարժութիւն .) և երկ
ոէտէ իբր յարաբերական պատճառէ . (ահա Քիմիզատա
կանն) . և ըստ այսմ (այս է Քիմիզատակէս , (ու
ոփ ոպեզիտուած կարէ ուղղակի ներգործել ի հոգ , ի
ղբլել պնա հարիւա , հոգ ոչ և ինչ հակառացանել :
Բայց կարօղ է ա՛ . պ ի ֆոխել ի ինքն հոգ , ոչ և
հոգ : Եա զայս այսպէս ցուցանէ * . ոչ ամենայն
ներգործութիւն բնական է յայ , նոյնպէս ա՛ ներգոր
ծութիւն հոգոց ըստ որում է ներգործութիւն , ու հոգն
է ի հոգոց իբր յանկլապէս առնողէ , այլ և յայ իբր
յառաջնոյ առնողէ . որ ասպիգոյն ևս պատուրէ :
Ասպի ոչ կարէ կարէ ղբլել ներգործութիւն իւր յայլ ,
այնպէս՝ և առաւել ևս ա՛ :

Բայց եթէ շարժութիւն ոյ էցէ նախընթաց
առ առնելոյն առեղծուածոյ , ոչ ուսուցանէ
միայն , այլ և ցուցանէ ընդ թովմաս * . զի ա՛
զեմ հելիա նոսաց. փեր շարժելոյն բնութ , և պատճառելութիւնամբ : Եա այս
ճիլ: յայտ է յայլմէ սկզբնէ սէյն թովմայի : Քանզի յառաջագոյն է և
ռնն առ առնել . քան զառնելն ոչ . արդ առ
* ֆ. ընդ- թէ ղբլոն առնողին եղբեր է ի ղբլութիւն առնողին
զեմ հելիա առաջնոյ : Ասասի առ՝ * , ի սպրակարգեալ առնօղ .
նոսաց. փեր առնելութիւնն առաջնոյ առնողին յառաջագոյն է ի
կիչ: ղբլելն . զի առնելութիւն + ա՛ երկրորդ առնողոյ
* ի ֆ. զա հիմնին յառնելութիւն առաջնոյ առնողին . որոյ ի՛ ի
նաղանու- այն գոլով ա՛ հաստատ ամենայնի հաստատել , զե
լութ . կֆ. ամենայնի գործ նորա յայոմ , և յայնմ , ըստ զա
հանջման նորին . արդեա ի՛ ի՞նչ հրամանէ ղբաւ
րելն , որ հրամայէ ղպատերազմ , ոն ի՛ ի առաջեր ա՛ատա
րելն , ոն պէրճեալ պատրաստել , և այլ ինչ :
* ա. զնա- Այլ թէ շարժութիւնն ոյ ընկալեալ լինի ոչ
զան. իբ- ի գործն , այլ ի պատճառն , ուսուցանէ բա
նա. ա. է: զում ուրեք * . ասէ . ղբլութիւնն առաջնոյ պատճա
* նա. ֆ. առ ընդհատ լինի ի պատճառն երկրորդ , ըստ նղա
յգեա կա- նոյն երկրորդ պատճառին : Եա գարձեալ * , առա
րութիւն. ֆեալ՝ թէ ա՛ և պատճառ առնելութեան երկրորդ
պր. ֆ.

պապաձառին, ոչ միայն ըստ որում պայ և պահէ զնը-
ծուածքն նորա, այլ և ըստ որում շարժէ և մերձեցու-
ցանէ զնըծուածքին, 'ի ներգործել, զայն Հոխապոյն և
մեկնէ յատ եօթնեերդն, ասէ. Զօրուածքին բնական
պոհեալ բնական երայ 'ի լինելութենէ իւրեանց, է 'ի նա էին
փեսակ ինչ ուռնոզ ոգւոյ հասպասպուած 'ի բնութենէ: Ամ յն
որ առ յայ լինի 'ի բնական երամ, որով ներգործա
ցեալ առնէ, և իւր սուղ դիպողութենի՝ անլայծեալ գո
յոյ ունակ. այսինքն է, իւր անյաւոյ շարժութենէն:
Զոր անշուշտ գտեալ սոճարիզն, որ զարբոյն
Թովմայի վկայութեամբ ալաւասղել հնարէր, ոչ
կարացեալ եղև ուղղակս գտանել, հարկեցաւ
'ի մտացածին յայն նահանջ լինիլ ապաստան,
զոր վերագոյնդ յիշատակեցաք:

Նոյնպէս զայրս շարժութենէ զգործունէութիւն, և
պանվրէպն լինիլ, ուսուցանէ տէրն Թովմաս ա-
մենայն ուրեք 'ի գործունէութենէ և յընդհան-
գութենէ ածելոյն կամաց. որոյ է կատարումն:
Քանզի ասէ *. ած շարժէ անդրդուածոյն զնամս զի * 'ի կո-
գործունէութիւնէ իւրոյ կամաց: Ուստի ասէ *. էրնէ այնէ զա-
շարժեսցէ ած զնամս մեր առ նմա. անհնար է չշարժիլ բի. պ. է:
նմա առ այն. Ապա ուրեմն ուսուցանէ սուրբն * ած. է. կո.
Թովմաս զնախաշարժութենին, ոմն այժմիդ ու- ծ. պ. ե:
սուցանեն Թովմեականք, լինիլ փիլիգական,
նախընթաց, և անվրէպ. և այլն:

Այլ ոչ կարէ ասիլ. Թէ տէրն Թովմաս խօսի
միայն զբարոյական շարժութենէ. զի այս ընդ-
դէմ է բացայայտ բանից նր, զորս բերաք վե-
րագոյն: Եւ ոչ զմիտանական հաղընթացութենէ
հակառակորդաց. զի սա ոչ շարժէ, և ոչ մեր-
ձեցուցանէ զպատճառս, և ոչ ընկալեալ լինի
'ինն, և չէ նախընթաց, և ոչ իսկ անվրէպ վե-
րաբերէ զգործն: Ա՛նսուտ զի զորպիսի հա
կառակորդքն ուսուցանեն, մերժէ տէրն Թով-
մաս * ասէ. կրնաւոյ ասի մեզ գործակից լինել այ- * 'ի գիր-
ղոմ. մի՛ պէս գործէ 'ի նոյն գործ. այլ այլով պիսա-
գործութենէ. ոչ ծառայն գան, և գործին՝ արուեստաւո- ցի գլուխ:
րին յորմէ շարժի, երկեր պէս գործէ նոյն գործ ընդ
նմա: և ըստ այսմ երկու բարձրագոյն ոգոյ բեռին, կամ

քաղաք նաւաշինից՝ ասէն օգնել հիմանդ: Ըստ առաջ-
նոյն տալն է սրբոյն գործակցիլ սրբոյնն.
այլ ըստ երկրորդին ոչ:

Հասկես. Ապա ուրեմն ոչ են թովմաս ոչ ընդ-
դունի զմիաբանական համընթացութիւնն:

Պատասխանեմ, զանարժանն, և զոր ոչն վայել
է ոյ, զորպիսի դնեն հակառակորդք, ոչ ընդ-
դունի. այլ յայտնապէս մերժէ. բայց ընդու-
նի զօրինաւորն, որով ոճ ոչ իբր մասնական
պատճառ. այլ իբր արարիչ ամ է իւր, անընդ-
միջապէս հոսէ յամ գործս պատճառաց. և հա
* ա.ն.խ. նապազ սահէ ի գոլն. վքանչի, (ասէ) * ոճ
ը.պ.ա: է ինքն գոլն. և վ՚ոչ այն հարկ է սրբոյնական գոլոյ
ընդունել նորա գործ սեպհական: Ամէն պայս գործ պա-
ճառէ ոճ չէրս, ոչ հայն ի սկիզբն չընդունէ նո-
ցա. այլ ցորչափ պահին ի գոլն, ոսպէս է ի ներս
յոմէ: Բայց վ՚ոչ այնր ոչ արտաքոյ զգօրութիւս
երկրորդ առնողաց. որք ըստ իւրեանց պայման
նի հոսեն ի գործս իւրեանց, այլ առ յոյ չարչ
ժեալ և մերձեցուցեալ: Առաջին հոսումն ոյ
է համընթացութիւնն այն ընդհանրական. զոր
հակառակորդք դիտնական համընդհացութիւնի կոչեն,
այլ իրօք ոչ ըստ արժանեաց մեկնեն: Իսկ երկ
րորդն է, զոր թովմայականք նախաշարժութիւն
կոչեն. երկաքանչիւրն է ի միոջէ պարզ զօ-
րութենն ոյ. որ տայ պատճառին ներգոր-
ծութիւն գործել՝ և ըստ այսմ նախաշարժէ ըզ-
նա. և գործոյն ներգործութիւն գոլ, հպեալ
ի նա ընդ ընդհանրական բանիւ հաղորդա-
կան էակի. և ըստ այսմ ոչ միայն ի ձեռն
պատճառացն, այլև ընդ պատճառս գործէ.
ոնդն թովմաս զայսոսիկ հոսումնս այնպէս տես
հէ, որ թէև ըստ անկարելի մտածութիւնէ, ոչ
կինէր ոճ հանրական պատճառ գոլոյ, և այն-
պէս ոչ հոսէր ըստ երկրորդին. ի վեր այսր
ոճմ ի դնել զնա առաջին շարժօղ, հոսէր ըստ
առաջնոյն յերկրորդ շարժօղս. զի ոչ ուսու-
* ա.մ.խ. ցանէ *. երէ էրն բաղում պարագայութիւս առնօղ,
ճէ. պ.է: միայ առաջին առնօղն զարթնէ զերկրորդն սա առնել.

հրաս

հրաժարմամբ յայնմանէ թէ արտադրեալ լոյսն զնա, կամ ոչ:

Ա՛ի լինէ մարթ ասել. թէ աբեն Թովմաս զնախաշարժուելին կամ զնախընթաց չարժուելն, բայց ուրեք ուսուցանէ. այլ ոչ ուրեք զնախաբացորոշուելն:

Բայց ցուցեալ վերագոյն՝ թէ նախաշարժուելին * ի գ. Ը. նախաբացորոշուելն է: Ջի ոչինչ այլ լինէ համանամբ նախաբացորոշուելն. բայց զնախընթաց չարժուելն, և զմերձեցուցումն առաջնել. զոր ուսոյց աբեն Թովմաս, ոչ յայտ է՛ի վերոդրելոցդ:

Ի՛ բոլորումն բանիս յաւել և զայս, զի զամ պատճառս, որովք ցուցանեն Թովմայականք զնախաշարժուելին կամ զնախաբացորոշուելն, առնուն՛ի նմանէ Թովմայէ. զառարկուելիսն, զորս ընդդէմ առարկեն հակառակորդք, առ ջի առնէ աբեն Թովմաս, և զլուծմունս զորս տան Թովմայականք, տայ և աբեն Թովմաս, ոչ առաւել յայտ լինի ստորև: Ապա զայն ուսոյց՝ զոր և ասէք. մանաւանդ թէ և ոչ զանուանն լուեաց. ոչ ցուցցի ստորև՛ի լուծմունս առարկուելեցդ:

ՅՕԳՈՒԱԾ ՈՒԹԵՐՈՐԴ:

Ցուցանի նախաշարժուելին պատճառօք:

Ամենայն դատ իրաւացի միշտ առաւելու արդար փաստիւք. իսկ զինչ իրաւացի լինէ, քան զտէրուելին այ, և զկախումն երկրորդ պատճառացյատակնոյն՝ ջատագովել: Վասն որոյ հանդերձելոցս մեզ զայս առնել, բազում և զօրաւոր փաստք մատչին առաջի. յորոց ընտրեացուք առաւել՝ զսքին Թովմայի յիշատակեալսն:

ՊԱՏՃԱՌՈՒ ԱՌԱՋԻՆ:

Նախաշարժէ ամէն, ինչ է առաջին շարժող:

Կայր փաստ այսպիսի է զննուելի: Երկիրդ պատճառաք ոչ առնեն, բայց եթէ շարժեալք և մերձեցուցեալք յայլ. այլ այս շարժութիւն, և մերձեցուցումն է ֆիզիկական, և նախընթաց: Ապա գոյ ֆիզիկական նախաշարժութիւն: Փոքրագոյնս զերկուս ինչ ցուցանէ: Մի՛ թէ շարժութիւն երկրորդ պատճառին յառաջնոյ, եթէ իցէ, է ֆիզիկական. երկրդ, թէ է նախընթաց: Առաջինն յայտ է. զի ոչ է շարժուն իբր առարկայն և վախճանն, որ ասի բարոյական. այլ իբր արարչական պատճառ, որ ասի ֆիզիկական: Զի է յառաջնոյ պատճառէ տեսականապէս ըստ որոշումն այնպիսի. թ ը որում գործածու պատճառին առաջնոյ պատճառն արարողն, և ո՛չ առարկայն յանկուցչէն: Եւ զի է շարժութիւն հասարակ ամ երկրդ պատճառաց. որպիսի լինիլ յայտնի ընդդէմ է բարոյականին: Յայտ չկայ լինչ դժուարութիւն: Յայտ է և երկրդ մասն փոքրագունին. զի պատճառն է յառաջագոյն քան զգործն, և շարժութիւնն քան զեզը իւր: Այլ առնելութիւն պատճառին, որ առնէ ը որում շարժեալ և մերձեցուցեալ յայլմէ, է գործ և եզը այնր շարժութե, քանզի շարժի առ՛ի առնել, և առնէ, վ՚ի զի շարժի և մերձեցուցանի: Ապա շարժութիւնն այն է յառաջագոյն քան զառնելութիւն երկրդ պատճառին.

* Ք.ընդդէմ հերձուածողաց Ասան Թովմաս * իբր սկիզբն ըստ ինքեան ծանուցեալ հաստատէ՝ թէ շարժութիւն շարժողին է յառաջագոյն քան զշարժութիւն շարժելոյն բանիւ՝ ի պատճառելութենէ: Ապա յայտ է փոքրագոյնն:

Իսկ մեծագոյնն, առած է սիգ հարց, և փիլիսոփայից, և առ ամենեսին հաւանստի, որք

և

և յայնսահակ կոչեն զայծ առաջին շարժօղ. զի շարժ
ժէ զամ, կամ զի ըստ բոեսիոսի, անշարժ կայ
պայ ամի շարժիլ. ուստի առանց յանդգնութեա
ոչ մարթի ոք ուրանալ: Բայց և ցուցանի այ
սիկս: Ի շարժօղս և յաւանօղս ստորակարգեալ
երկիրդն ոչ առնէ՝ բայց եթէ շարժեալ և մեր
ձեցուցեալ յառաջնոյ: Ասյլ ամ երկիրդ պատ
ճառք են ստորակարգեալք ամ, իբր նախկնոյ
շարժողի, և պատճառի առաջնոյ: Ասպա ոչ
առնեն. և ոչ շարժեն, բայց եթէ շարժելք
և մերձեցուցեալք յամ: Փոքրագոյնս յայտ է.
Մեկնի մեծագոյնս, նախ՝ մակածութիք ի սքան
թովմայէ *: Զի ըստ այսմ ի բնականս մար
մինք ստորինք շարժին և զարթնուն ի ներգոր
ծել զօրութիք վերնային մարմնոց. ի կենդա
նիս՝ ստորին կարողութիք շարժին և մերձեցու
ցանին ի վերնոց. ոմք ի մարդիկ ամն ի կա
մաց: յարհեստականս, ստորին արուեստա
ւորք շարժին և մերձեցուցանին ի վերնագոյն
արուեստաւորն, որում հպատակին: Ի քա
ղաքականս՝ ստորին պաշտօնեայք յիշխանէ: Ի
զօրուն՝ զօրականք ի զօրավարէ. և այլն: Երկ
րորդ պատճառ. քանզի յայնմ կամման և
մերձեցուցման կայանայ ստորակարգութի պատ
ճառաց, զի ստորինն վերնոյն իցէ հպատակ,
և զի ծառայեսցէ նմա. և մերձեցուցման նը
պատեսցէ: Ասատի յորժամ ներգործէ՝ ոչ
շարժեալ ի նմանէ, այլ իւրովի, այնուհետև
ելանէ ի ստորակարգութիէ նը. ամ յորժամ
զինուորն առանց զօրավարին հրամայելոյ պա
տերազմիցի. կամ յորժամ բազմանքն ոչ ի կա
մաց մերձեցուցեալ, այլ իւրովի յարձակիցի
ի գործ լինել, զնք այնուհետև ստորակարգուն:
Ամն զի շարժօղն ոչ շարժեալ յայլմէ ի գործ
լինել, է յայնմ առաջին շարժօղ: Ասպա այնու
խակ, եթէ է երկիրդ շարժօղ նկատմամբ գործոյ
լինել, հարկ է նմա ոչ շարժել, բայց եթէ շար
ժեալ յիմեքէ առաջնոյ:

Յայսմ վայրի հեղելեն հոսանք զհակառա

* Գ. ընդ
դեմ հե
ղանոսաց
գլ. ին:

կորդս: Մոռինայ * ուրանայ յայտնապէս, թէ երկրդ պատճառք շարժին յայ: Սուարէզ * ասէ, շարժին՝ այլ յոյժ անյատկապէս, և այնպէս զամ առաջինս համարի վրիպասօսս, իբր՝ զի յայսպիսի ինչ զգուշալի՝ պիտակապէս խոսեցան: Ալլաք ասեն շարժիլ միանական համընթացութիւ • քան զոր ոչինչ անտեղի, ուր թէ ասեր ոք, նաւավարին զընկերս իւր շարժել, ոչ զի շարժէ զինա, այլ զի ընդ նմա շարժէ զնաւն: Եւ ոչ արդեօք, սոյնպէս յիրաւի եր ասել, թէ և երկրորդ պատճառք շարժին զամ, վ ընդ նմա շարժելոյ նոյ զենթակայն՝ յոր ներգործեն:

Ասատատի, եթէ պատճառն եկրդ ոչ նախընթաց շարժութիւ մերձեցուցեալ, այլ միասնական համընթացութիւ օգնեալ՝ յառաջ բերէր զգործ իւր • ոչ պատճառն երկրդ, և ոչ գործ նր՝ լինէին կախեալ յայ, իբր 'ի պատճառէ սիրապէս առաջնոյ, այլ իբր 'ի միասնականէ և եթ: Հետևութիւն է անտեղի • ապա և առաջարկութիւն: Ցուցանի հետևողութիւս, նախ յեղերաց • երկրորդ օրինակաւ հակառակորդաց՝ յոգունց 'ի միասին զմի նաւ ձգելոյ • որոց և ոչ միոն նկատմամբ միւսոյ կարէ ասիլ ձգմարտութիւ առաջին պատճառ • երրորդ յեղանակէ, որով մերինեն հակառակորդք ընդ միանական համընթացութեն • իբր հոսումն լինչ մանական ինչնին անբաւական, որով և կարօտ հոսման եկրդ առեղծեալ պատճառին 'ի ներգործել, ոչ և նայն ոտա:

Պատասխանեն թէ ամ ասէ պատճառ առաջինն • ոչ սակապէս՝ զի ընթացակցի, այլ զի զգրութիւն, որով գործակցի նմա երկրդ պատճառն, նա է առնել:

Այլ է ընդդէմ, զի թէ այդպէս էր, ոչ լինէր ամ առաջին պատճառ, այնուհետև հոսմամբ, որով այժմ ներգործէ, այլ որով երբեմն ներգործեաց, յորժամ արտադրեր զպատճառն • որ յայտնապէս է անտեղի: Ա՛ոանաւանդ թէ և

և ոչ սիրաւ կարելը ասել առաջին պատճառ՝ յայնմանէ, վի զպատճառն որում օգնէ՝ արտադրեաց երբեմն: Եւ այս յայտ է օրինակաւ: Ջի՝ ի ձգել հօրն զնաւակ ընդ որդոյ իւրոյ, թէպէտ և զլօրութիւն, որով ներ գործէ որդին՝ նորա տուեալ, բայց ոչ վասն այնր տիրապէս և տեսականապէս կարէ ասել, թէ ներգործութիւն առնէ իբր առաջին պատճառ. այլ իբր պատճառակից նկատմամբ որդոյն, և շարժման նաւակին. և ոչ իսկ որդին ըստ որում ներգործութիւն առնոյ կարդի ընդ նովաւ, այլ միայն ընդ նմա:

ԳԱՏՃԱՒ ԵՐԿՐՈՐԴ:

Նախաշարժէ ած, վի էրիւրէ պապատ էն գործի այ:

(1) այս պատճառ տայ ինքն իսկ ած *, ուր ի * էսայ. ջ: նուաճել զամբարտաւանութիւն արքային ասորեստանեայց, մեկին բանիւք զայս իշխանութեան սկզբնական պատճառն՝ իբր գործիս ինչ շարարած վարելոյ՝ անձին սեպհականեալ ած. ինքն վերանայեն ինչպես առանց ինչպահարի, ինչ բարձրանայեն աղբ առանց ուրուք ինգելոյ. նայնպես ինքն կիսաւարան ոչ, կամ կինայ ինչ առնուցու: Խօսի անդ զիմաստասիրէ, յայտ է թէ՝ պատճառ պատճառէ, որ ոչ ուրուք մահկանացուի է ըստ ձեռամբ. իսկ արդ եթէ վկայելով այ՝ գործի է սա նոր, քանի առաւել և այլ պատճառք: Այն թուլման զայս պատճառ առեալ յիշատակէ *, գրեալ այսպէս: Ընդ այ, որ առաջին է * ի ես. յա չինանալ ե՝ ի կոխել, հարգի ամենայն իմացութիւնն ե պագու համ, ունի գործիս ընդ սկզբնական արարչեա: Զնոյն բողոքէ. ասէ յորմէկին յաղագս այմ ստելծուածոց: պր. է: և ընդ ցուցանել նախաշարժութիւնն յայտ սկզբ ընդդէմ Գործին ոչ ներգործէ ի գործ սկզբնա հնէ: կան պատճառն, բայց եթէ ըստ որում մերձեցու գնոյնէ. ցեալ, որով և նախաշարժեալ ի սկզբնական և ճիւն:

պատճառէ : Ալ ստեղծուածք յամ դործո-
ղութեան իւրեանց ներդործեն ՝ի գործ սեպհա
կան ոյ · ապա պարտ է նոյ մերձեցուցանիլ ՝ի
նմանէ , ուստի և նախաշարժիլ : Մեծագոյնս
ցուցաւ ՝ի մինչ ՝ի բնաբանութենէ , ՝ի ձառէլն
զգործեաց : Բայց և հաւանեցուցանի այսպէ ·
յէութենէ գործուոյն է , վարիլ նուաւ սկզբնա
կան պատճառին : Ալդ վարուն կամ կիրա-
ռութենն է մերձեցուցումն ՝ի գործ · ուստի այ
նոքիւք ասիմք վարիլ , զորս մերձեցուցանեմք
առ նմա : Իսկ զփոքրագոյնն այսպէս ցուցանէ
զնն Թովմաս · բան էակին է սեպհական գործ
ոյ , զի ընդհանրագոյն պատճառ պարտի հա-
մեմատիլ ընդհանրագոյն գործ : Ալդ ոչինչ
է ընդհանրագոյն քան զէակին : Ալ ամենայն
ստեղծուած յորժամ ներգործէ ինչ հասանէ
՝ի բան էակի · զի սա փակի ՝ի ներքս յամենայն
գործս : Ապա ներգործէ ՝ի գործ սեպհա-
կան ոյ :

Ա յս պատճառ ոչն Թովմայի մեկնի օրինա-
կաւ արուեստականաց : Տեսանեմք , զի բանն
ընդհանրագոյն , զոր օրինակ կարգ տան բոլո-
րի՝ է սեպհական գործ ճարտարապետին · իսկ
՝ի մասուն նորա հային մանաւանդ ճարտարք ,
ինքն ՝ի սեպհական գործս , յոմն գարբինն · յոմն
հիւսն · յոմն որմնադիրն , և այլն : Բայց քան-
զի փակի ՝ի սոսա կարգ ինչ առ բոլոր տուեն ,
ընդ այսուհիկ բանիւ ոչ հայի յայնս առարկին
ճարտարն , բայց եթէ ինքն գործի · ուստի
ըստ այսմ մոռածեալ ոչ ներգործէ ինչ ՝ի նո-
սա , բայց եթէ ընդ մերձեցուցմամբ ճար-
տարապետին : Վ՞ այսուհիկ ՝ի կոփել քարահա
տի զքարինս ՝ի կարգի առ տուեն , այսպիսի
ինն ձևով , եթէ հայիցես առակապէս ՝ի ձևն ,
առ այն բաղդատի քարահատն իրր պատճառ
սկզբնական · զի է նոր գործ սեպհական · բայց
ըստ որում վերաբերի առ տուեն , բաղդատի
առ այն իրր պատճառ գործիքական , ընդ ճար-
տարապետաւ՝ մերձեցուցչաւ իրր պատճառ

սկզ

սկզբնական: Սոյնպէս ընդհանուր բան էակին է սեպհական գործ ոյ • իսկ մասնաւոր էակք բաշխին՝ ի մասնաւոր պատճառս իբր սեպհական գործք • բայց քանզի յայնս փակին բան էական ըստ որում էակ • ըստ այսմ մտածեալ հայիմք յաճ իբր՝ ի սկզբնական պատճառ • իսկ յերկրորդ պատճառս իբր՝ ի գործիս ոյ: Ասասի ոմն ասացուք զմասնաւոր ձարտարացս, եթէ տուկապէս հայիցիս յայս ինչ բան էակի, սկզբնական պատճառ նոր է պատճառն երկրորդ • այլ վերաբերեալ առ էակն՝ ի հասարակի, յայնմհետէ հայի յաճ իբր՝ ի սկզբնական պատճառ • իսկ առ ստեղծուածն իբր՝ ի գործի՝ ընդ մերձեցուցմամբ ոյ ներգործիչ:

Պատասխանեն հակառակորդք նախ, թէ ստեղծուածք ոչ ակրասիս են գործի ոյ • բայց ընդդէմ է, ոչ միայն տուեալ պատճառս, այլ և բերեալ վկայութիւնն իսկ ոյ •

Պատասխանեն երկրորդ • ոչ պիտի գործեաց շարժիլ՝ ի սկզբնական պատճառէ • բայց այդմ ընդդէմ վարդս և զինեցաք՝ ի ճառս գործեաց: Եւ դարձեալ, ուր և իցէ զբնական գործեաց՝ յայտ է թէ արուեստականք ոչ առնեն ինչ՝ բայց եթէ շարժեալք յարուեստաւորէն: Արդ ասէ, թէ ստեղծուածք՝ ևս և ազատք՝ բայց դատին առ ինքն իբր գործիք արուեստաւորին առ արուեստաւորն: Թերևս ասիցեն, անյայտուկ զոյց լինիլ • բայց և ես պնտեմ, նա ամենևին իսկ սուտ լինիլ, եթէ միանապէս միայն ընթացակցէր:

ՊԱՏՃԱՌ ԵՐՐՈՐԴ:

Նախաբանէ այս, ուր է պատճառս հոսման երկրորդ պատճառին:

Այս պատճառ առեալ 'ի սքէն Թովմայէ *, այսպէս ստորագրի: Այն նախաշարժէ զպատճառ, որ ընդգործական հոսումն նորա պատճառէ 'ի նմին: Այլ այծ ընդգործական հոսումն երկրորդ պատճառին պատճառէ 'ինքը մին: Ապա նախաշարժէ զնա: Մեծագոյնս յայտ է. զի պատճառն է յառաջագոյն քան զգործն: Ապա հոսումն պատճառիչ այլոյ նախագոյն է քան զնա: Ջուցանի փոքրագոյնս, ամ էակ և ամ տարբերուն նր է յայ. և այնպէս հաւատարիմ է քանս, մինչև սքն Թովմաս հերքէ կաթոլիկոսական համարեցաւ զհակառակն: Այլ ստեղծուածոյն, որ յառաջն կարէր միայն, այժմ ընդգործութիւք գործէն և հոսէն' ինչ, ոչ և յայտ է: Ապա ուրեմն է յայ: Լսեցեա, և յայ միանապէս համընթացողէ:

Այլ է ընդդէմ. զի համընթացութեն միասնական, ոչ մեկնեն հակառակորդք, ոչ ասայ, այլ սպասէ հոսման ստեղծուածոյ: Վասն որոյ իսկ կոչեն զայն մասնական. զի գայ ինչ 'ի վերայ նր 'ի կոլմանէ ստեղծուածոյն: Բայց եթէ ասնսիցեն թէ այն իսկ, որով ստեղծուածն կայցուցանի 'ի բան ներգործութիւք արարողին և գործակցի ասյ, պատճառի 'ի նմա յայ, այնուհետև ոչ ևս լինի միանական, այլ բաղադրական, և ոչ միանական, այլ նախընթաց. և ոչ օգնիչ միայն, այլ նախաշարժիչ:

Վերինսցեա, հոսումն ստեղծուածոյն է յայ, ըստորում տայ զղօրութիւն, յորմէ յառաջանայ և պատճառի:

Այլ է ընդդէմ, զի յորժամ շնորհեաց ածծ ներգործական զօրութիւնս, ետ զկարեն, այլ ոչ

* Է. պանա գ. Է. խ. Էաս պ. Է:

ոչ եւս ներգործուածք առնել, և հոսել: Ուս-
ուի զերկրդ պատճառն այնուհիկ հոսմամբ արար
կախեալ լիւրմէ, իբր երկրդ էակ յառաջնոյ
էակէ. այլ ոչ վհոսումն նր, իբր 'ի վերագոյն
պատճառէ՝ զայս 'ի ստորինն պատճառողէ:
Ապա ուրեմն եթէ զայն ևս ոչ հոսեացէ 'ինն,
տիրապէս ոչ լինի յայ:

Զեռնարկուեաս ստիպողապէս և յաղագս պատ
ճառաց: Զի յորժամ բարւոք վարին անձինիշխա
նուածք իւրեանց. այս բարւոք վարուման, և
ներգործուածին հետեւակ սովին ոչ սոսկ այնուհիկ
վերաբերի յայծ, այլ ընդհակառակ նր զանձնիշխա
նուածն: Քանզի զայս պեղագիտոսն ասացեալ,
դատապարտեցաւ յեկեղեցւոյ, և յիւրաւի: Զի
անձնիշխանուածին զօրուածք առեղծման իւրոյ,
անտարբեր է 'ի գործել և 'ի չգործել. և առ
բարին և առ չարն. և վ այն 'ի առեղծմանէ
իւրմէ ոչ ունի' ասս և այժմ բարւոք գործել:
Սակս որոյ եթէ այծ զանձնիշխանուածին մի-
այն տայր, և ոչ զինքն զվարուման, 'ի գործել
մարդոյ նովաւ բարւոք, լաւ ևս առնէր զինքն
քան զոր արարաւն յայ. յորմէ իբր 'ի քաոսէ
լի լինի ամբարտաւանուածէ խորշի ոչն օգուտի
նոս *: Եւ չասիցես, թէ ոչ կարէ զայդ ասել, * գլխ. ծէ
զի օգնի յայ: Քանզի և այդ օգնականուածին 'ի յղէս տալ
հակառակորդաց կացուցանի անտարբեր: Իսկ էին այ.
արդ ո՞ է որ առնէ այսպ զօրուածէդ, Թէ քնա- գլ. ը:
ւորելոյն 'ի մարդ, և եթէ եհաւորելոյն առ
յայ, որք անտարբերքն են առ բարին և առ
չարն, պառնալ 'ի բարին: Յայտ է թէ ըստ
հակառակորդաց, մարդն տիրապէս և ըստ ին-
քեան լինէր անձին պատճառ այնչափ բարեաց.
ոչ իսկ խոստովանի մուինայ: Բայց զընդդէմն
աղաղակէ եկեղեցի յաղօթս, մանաւանդ Թէ
և մուինայ յասել իւրում ընդ եկեղեցւոյ յոր
վակի զՀՀ յայս և զնոսայն խոստովա-
նուածն: ՀՀ յորմէ ելանէն ամենայն բարիք. ՀՀ
զօրուածէդ, որոյ է ամենայն որ ինչ բարի. ՀՀ ամ-
նայն բարեաց փոխիչ. և այլն. և վհադոյն ևս ա-

ռա-

ութաբեաքն. ալ ի նմանէ և նովաւ և ի նոյն ամէն
նայն. նմա փառք յաւիտեանս. ամէն:

ՊԱՏՃԱՌՈՒ ԶՈՐՈՐԴ:

Նախաշարժեալ ածի, պէս է ընդհանրական
նախախնամօղ:

Այս պատճառ, զոր բաղում ուրեք գիտեմ ասել
Թովմաս, այսպէս մտածի: Այնմ, որ
հայր ի վերջին վախճան տիեզերացս, պարտ է
զամենայն պատճառս գործակիցս իւր՝ մերձե-
ցուցանել և շարժել առ այս վախճան: Այլ
ածի հայր ի վախճան բովանդակ տիեզերացս:
Ապա նոր է զամենայն պատճառս յայն շարժել
և մերձեցուցանել: Փոքրագոյնս յայտ է. զի է
ընդհանրական նախախնամօղ, և կառավար:
Ցուցանի մեծագոյնն: Այնմ որ հայր ի վեր-
ջին վախճան տիեզերացս, պարտ է զամենայն
յայն ուղղել, և հասուցանել. ոչ զօրավարին
է, որ տիրապէս հայր ի յաղթութենն, իբր ի
վախճան, զամենայն զինուորս յայն ուղղել, և
հասուցանել: Այլ ոչ կարէ ուղղել, եթէ
ոչ մերձեցուսցէ և շարժեսցէ ի ներգործել
համեմատ այսմ վախճանի. քանզի համընթաց
լինելով ոչ ուղղէ. մանաւանդ թէ համընթա-
ցութենն մեքանական ըստ մեկնելոյ հակառա-
կորդաց, առաւել ուղղի յերկիրդ պատճառէն,
քան ուղղէ զնա: Այսպա պարտ է նմա շարժել
և մերձեցուցանել: տե՛ս ի սբն Թովմաս *:
Ա՛եկնի ձեռնարկութենս յայնց՝ զոր առնէ բանն
մարդկային: Զի ուստ ուրեք յանձն է հոգ վեր-
ջին վախճանի յիրողութենէ լինել, ամենք զգուշա-
թեն լինի, ամ վաստակակցաց առ այն վախ-
ճան՝ նմա հնազանդիլ, և ոչ գործակից միայն
լինիլ նմա. ոչ և նա ասցա, այլ և առաւել
ոչինչ ամենևին գործել, առանց առաջնորդու-
թեն և մերձեցուցման նր: Զի յայտնի ճանաչէն
միտք մարդոյ, թէ այն է ըստ ուղիղ բանի, և

* ա. է.խ.
է. պ. ա.

ջինք այլ ազգ հասանել ՚ի վախճան դիւրաւ ։ Վ՚ն այսորիկ հռովմայեցիք պատժէին զղօրավարս , որք առանց հրամանի կայսերն տային պատերազմ, թէպէտ և յաղթական ոք լինէր ։ Ապա քանզի ասէին ծայրագոյն և առաջնա ղօր քանիւ՝ գերեցիկ կարծեալ , հարկ է որոց ՚ի սմա ստորին պատճառաց , վերնոյն և գիտող ին զվերջին վախճան , կատարեալ հպատակութեամբ մատուցանել , և ոչ կարօղ լինիլ նիւթել լինէ , բայց եթէ նորին առաջնորդութեամբ և վերձեցուցմամբ ։ Եւ այնպէս իսկ լեալ վերկայեն գիրք՝ յասելն , թէ ամենէքին այ ծառայ քն և ընէ ՚ի յետս նորա են , զպատուհիրանս նորա կապարեն , և պէտս նորա առնեն ։ և այլն ։ Եւ զի առանբանս ևս տարածին , վ՚ն այն ոչ է մարթ իմանալ զայն բարոյական լինչ կարգաւորութիւն ։ այլ Փիլիպական մղումն յաճախէտ ՚ի վախճան ։

Յատուածն ։ քանզի նախանձամուխն է անվնասիլ , հարկ է նմա զընդ իւրև հպատակեալսն անվնաս ուղերձմամբ հասուցանել յիւր վախճան ։ Այլ միայն նախաշարժուածն կարէ զայս առնել ։ ապա ուրեմն , է ։ Մեծագոյնն կայսր է ։ ցուցանի փոքրագոյնս , քանզի զոր լինչ բաց ՚ի սմանէ գնեն հակառակորդք , է վնասիլն , զի համընթացուածն միասնական է անտարբեր ։ իսկ բարոյական չարժուածք բազում անգամ անգործունեայ ։ Ապա անվնասութիւնն ձեռնհասին նախանձամուխն պահանջէ լինչ առնել և գործունէագոյն ։ քի է զնախաշարժուածն իբր հաւասար նորին գործադրիչ ։ Վասն որոյ ձգեն թոմմաս *, ասէ ։ Ամենայն հակառակն երկնէ բնաննան , և երկնէ հմատուր , ուր այլ ինչ է , բայց երկնէ պատուրուիլ յառաջնոյ չարժողէն ։ այդ հակառակն նոյնպէս ՚ի նպատակն ուր այլ ինչ է , բայց պատուրուիլ առ ՚ի նպատակէն ։ Յորմէ հետևեցուցանէ , թէ ոչինչ ընդդիմանայ ձեռնհասին կառավարութեան ։ զի՝ առ է , ամենայն որ ինչ գործի , երկնի բնապէս , և երկնի հմատուրանալ ։ իբր իւրովի գայ յայն՝ յոր կարգի առ յայ ։

* ա։ մ։ խ։ ճգ։ պ։ ե։

Ահա

Ահա քեզ հարաշատ, աղնուական՝ ածաւայե
լուչ՝ համաչունչ դրոց՝ օրինակ մեկնելոյ զան-
վրիպուածն նախանձմունքն՝ հիմնեալ՝ ի նա-
խաշարժուածն, կամ՝ ի տպաւորուածն առ՝ ի յա
ռաջնոյ շարժողէ յամենայն ածանցելոյ, զոր ըն
դեալ հակառակորդաց, առ անստերիւր գնա-
խանձմունքն կացուցանելոյ, ուղղիչս մնա-
ցածինս հարկեցան հնարել: Ա՛յլ զայսցանէ
ճոխագոյն ևս ածաբանք:

ՊԱՏՃԱՌՈՒ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ:

Պարտ է սպեղծեալ պատճառին նախաշարժիչ յայ
ցի և անպարբեր ևս ներընդունակ:

Յայտ է թէ են բազում պատճառք ըստ ին-
քեանց անտարբերք և ներընդունակք:
Ի տոստ մանաւանդ իմն օրինակաւ հարկ նա-
խաշարժուածն այսպէս ցուցանի: Յանտարբե-
րէն առ երկաքանչիւրն, ոչ հետևի ինչ գոր-
ծոլուածն. եթէ ոչ որոշեսցի յումեմնէ առ
մին: Ա՛յլ բազում երկրորդ պատճառք են ըստ
ինքեանց անտարբերք առ երկաքանչիւրն. մա-
նաւանդ կամք մարդկային: Ապա ոչ գործեն,
եթէ ոչ որոշեսցին առ մին, յայտ է թէ՝ յա-
ռաջնոյ պատճառէ, որ միայն կարէ որոշել ըզ-
կամս. փոքրագոյնս յայտ է. իսկ մեծագոյնն
է առաւած մեկնչին *, զոր ստեպ՝ ի մէջ բերէ ընդ
գիրս բնա- Թովմայ: Եւ է ինքնին ծանուցեալ. զի զինք
բանողն: միայն՝ պատճառելին ցորչափ անտարբեր լցէ և
միօրինակ առ հակադրեալս, յայս առաւել մի-
տել քան յայլ: Արդ ոչ է ինչ, եթէ չգուցէ
փառս ինչ լինել լինելոյ քան ոչ լինելոյ:
Պատասխանիցեմ նախ. պատճառն որոշչ իւ-
րով առնելոյն:

Ա՛յլ է ընդդէմ. զի սէր գործն զպատճառն,
այլ պատճառն զգործն կարէ որոշել: Արդ առ-
նելոյն բազդատի առ պատճառն իբր գործ
նորին: Եւ դարձեալ՝ ի վինիլ պատճառին ան-
տար-

տարբեր առ առնել կամ ՚ի չառնել, չինք փաստ առնելոյ եւ չառնելոյ քան չեւ չառնելոյ ՚ի պատճառն։

Ճառէն • ուստի եւ ոչ որոշելոյ զինս։

Պատասխանեցեալ երկրորդ • ազատ պատճառն որոշի յատարկայից • ոչ մարդն անտարբեր ՚ի սկսելոյ քան չսկսելոյ, որոշի ՚ի սէր՝ յայլմէ ընկալեալ երախտեաց։

Ա.յլ է ընդդէմ • զի առարկայն որոշէ միայն առ սեռն, այլ ոչ առ գործածութեանն։ Եւ ՚ի դնել իսկ այնր առարկական որոշման՝ կամքն դեռեւս է անտարբեր եթէ առ սեռն, եւ եթէ առ գործածութեանն, եւս առաւել ըստ հակառակորդաց • ըստ որոց՝ ազատութեանն է, որով կամքն ՚ի դնել ամենայն նախապահանջելոյ կարէ առնել, եւ ոչ առնել • մանաւանդ թէ բազում անգամ զհակառակն առնել։

Արդ յումմէ՞ որոշեսցի • գուցէ յատկութենացուս քան յատարկայէ զմիանականն համընթացութեն։ Բայց եւ այն է անտարբեր, եւ որոշն մանաւանդ ՚ի կամաց, ոչ միաբան հաստատեն նմա

Ջատագովք։

Պնտեն նորա, եւ գեղեցիկ՝ ըստ Իւրեանց սկզբանց • թէ կամքն անտարբեր՝ ինքն զինքն որոշէ, եւ թէ այդ առած է ասա։

Ա.յլ այնպէս բացայայտ է մտաց, մինչեւ ամէն որոյ զդաստ լցեն միտք, զնոյ կարծիս յատկապառաւտ գրել՝ նբր օտարաճայն խիմն ՚ի յայտ յանդիման Հշմարտութեն։ Եւ եւս կամքն ստեղծեալ՝ այնուհետեւ լինէր առաջին որոշիչ • զի ոչ որոշիւր յայլմէ։ Արդ ընդդէմ է նմա լինել առաջին որոշիչ ոչ եւ լինել առաջին շարժօղ, եւ առաջին պատճառ • եւ զի սոքա յայտնի հետեւին յայդմանէ • քանզի լինէր ըստ կարծեաց նոյ առաջին շարժօղ եւ առաջին պատճառ իւրոյ որոշման։

Ա.սեցեա • կամքն ածային որոշէ զինքն՝ անտարբերեր գոլով • եւ զիարդ ոչ՝ ստեղծեալն։

Պատասխանեմ • վա՛ զի է ստեղծեալ • եւ վասն այն ոչ առաջին, եւ ընդ կարողականութեանն խառն։

Բայց

Բայց կամքն ածային քանզի է առաջինն և ծայրագոյնա՝ ի ներգործութեթ, որոշէ զինքն, կամ մանաւանդ որոշէ զառարկայն իւր: Զի ոչ է իբրև զկայն մարդոյ ի կարողութեթ առ իւր ներգործութեթ, զի պէտս ունիցի այլոցա՝ զնա ի ներգործութեթ վերածելոյ. և այնպէս որոշեալ է ի կոչմանէ պատարկայից, զորս ինքն իւրով՝ ևս ներգործադոյն տէրութեթ որոշէ:

Այլ այս բանք ածաբանից վայել են: Բայց զի ծանիցես թէ քանի՞ օտարութեան հակառակորդք յայսմ վայրի ի վարդապետութեթ սըքին Թովմայի. յառարկել նը զայս առաջ ընդեմ ածային աղատութեթ *. ընկալեալ զառածս իբր ստոյգ, այսպէս պատասխանի. ասելի է, ըն պոպճատն՝ որ ըսոփ ինչեան ներընդունական՝ պարտի որոշիլ ինչէ՞ պարտի որոշիլ՝ ի գործ: Այլ կամքն ածային, որ ըսոփ ինչեան հարկաւոր, ըստ զինչն առ կամելեալն, առ որ ունի զանելութիւն ու հարկաւոր: Տե՛ս, զի այլ ամենայն պատճառ անտարբեր և ներընդունական պարտի որոշիլ յայլմէ, ըստ սքին Թովմայի:

* ա. ն. խ. ֆ. պ. ա. ա. ե:

Բայց ասիցես. ընդ Թովմաս բազում ուրեք ասէ, Թէ կամքն բացորոշէ զինքն բանիւ, և Թէ այս է յատուկ աղատ պատճառի:

Ընդունիմ, այլ ընդ մերձեցուցմամբ և շարժութեթ այ, ոչ զինոյն ասէ սքին Թովմաս *: Այլ զայսցանէ ստորև: Առ այժմ համառօտիւ՝ ի մէջ առ, Թէ զնարդ կամքն ստեղծեալ բացորոշէ զինքն: Մերձեցուցմամբ այ՝ կամքն կիւրմէ անտարբեր՝ ի յառնել, և՝ ի չառնել, որոշի առ առնել. և նախ յարձակի՝ ի սէր բարոյ ըստ օրում բարի. որ էր այնր ընծայի այ մանաւանդ ինն օրինակաւ. զի կամքն այնպէս բացորոշի յայ առ այն, որ ոչ ինքնին բացորոշի: Չօրութեթ այնր ներգործութեան խնդրէ բանն, Թէ զինչ պարտ էցէ առնել առ այն բարի. և յետ պէսպէս ներգործութեթց երկաքանչիւր կարողութեթ, սուր ուրեմն գայ՝ ի գործ

առաւուան գործնական, թէ պայս ասպէն և այնմ պարտ է ընդունել. յորմէ հետեւի բացորոշեալ ընդ դրութիւն. և ըստ այսմ առաջս առնուլն ասի զինքն որոշել, զի ընդհացակցութիւնք իւրոյ բանին և կամացն՝ զայս դառնաստան որոշեալ կերպաւորէ լաւ, այլ միշտ մերձեցուցանելով ոյ զայսոսիկ կարողութիւնս ըստ իւրաքանչիւր թէութեան առանձնել: Ասասի միշտ բազդատուի իբր առաջին որոշիչ բարձոյ կրաւորական անտարբերութեան, և առնօղ այնր ներգործական և սիրական անտարբերութեան, որով բացորոշէ անձին բանիւ զընտրութիւնս սեպհականս: Եւ այսպէս երկաքանչիւրն միաբանի, և կամացն զինքն՝ և ոչ զկամն որոշել: Զի նա որոշէ զինքն իբր երկրորդ առնօղ իւրով ընտրութիւն. այլ ոչ արդ չէ պիտի իբր առաջին առնօղ նախաձեռնութիւն, որ մերձեցուցանէ ի գործադրութիւն:

ՊԱՏՃԱՌ ՎԵՑԵՐՈՐԴ:

Նախաձեռնէ ոչ, զի է ոմն երէց:

Ո այս պատճառս ոտկոյ յառաջերէ սուրբն Օգոստինոս, որոյ այսպիսի է կազմուած: Տէն է մերձեցուցանել զընդհարս Հպատակեալս ի գործադրութիւնս իւրեանց, մերձեցուցմամբ բարոյականաւս ի ձեռն հրամանի՝ եթէ ուրուք նոր ինչ բարոյական, և միայն բարոյապէս հպատակք նոր ինչ հնազանդեալ. իսկ փիլիպպոս, եթէ զիմիզպական, և զկացուցել ի բնութիւն իրաց ունելոյն զորութիւն: Ասյլ ոչ է գերագոյն ուր ոչ ամի ոչ ոսկ բարոյապէս ի բարոյական ստորագրութիւն, այլ բնապէս՝ ի բնական թէութիւն. ստեղծուածոյն: Ապա նմա անկ է զամենայն բնական մերձեցուցանել: Փոքրագոյնն յայտ է, և մեծագոյնն կս: Զի ներգործութիւն ուրութիւն է՝ ընդհարս հպատակեալ իրօք վարկիլ ըստ հաճոյից: Արդ վարուն կայանայ ի մերձեցուցման:

աստուած. Ի վարդապետութենէ հակառակորդաց և ոչ հետք ինչ երևի ճշմարիտ ուղղութենէ: Ի գործողութիւնս իշխէ առաւել ստեղծուածն. իսկ ոճ՝ թէ աւելի, հարկաւոր օգնէ ձանաչի: Ստեղծ զպատճառս, այլ նոյն հետայն արար զնա ինքնապէտս, իբր հայր զորդին հաստատ՝ի ջափ: և առքս ըստ իւրեանց իշխանութենէ, գործեն ոմն և կամին: Աղքատ թէր միայն է նոյ ճշ հանապատ՝ սպասարկութեամբ՝ի գործակցիլ, սպասելով՝ այլ ոչ՝ տալով նմա առնել: Ընդ ազատս և զհոգևորականի վարձ գործ՝ բարոյական շարժութենէ. այլ և զընտրողի միջական գիտութենէ. զոմն՝ օրինաք, այլ որոշութենէ ստակ բարոյականաւ, որում բաղում անգամ ընդդէմ դառնան մարդիկ: Բայց զինուորականի՝ և զգործուածէն, որպիսի վայելէ ծայրագոյն և գերապոյն բնութենէ արարչապետի, և ոչ զստուերս ինչ տեսցես անտանիօր: Զի այն թէ զգործողութենս իրաց կարօղ է խափանել յարձմամբ համընթացութենէ, կամ յառաջացուցանել առաւելագոյն համընթացութենէ, ցուցանէ որ լինիլ համընթացութենէ իւրոյ, և ոչ գործողութենէ ստեղծուածոյն: Զի ըստ այսմ և ընկերք և ծառայք առ գործ ինչ հարկաւորք կարօղ են խափանել կամ յառաջացուցանել: Եթ ուր է բան մարգարէին, թէ ամենեքեան ծառայ էն: Երկնչիմ, մի գուցէ ըստ հակառակորդացն կարծեաց. Աշխարհագոյն ևս իցէ ասել. զի ոչ ծառայ էս ամենայնի. ուր և արդ անկարօղ մեկնութենէ յայն չըլջեն զբանն եսայեայ. Ծառայեցուցէր զիս՝ի ծղս, որ քաւ լինի. իբր ասացեալ յաղագս ճշմարտին հոգման, ոմն թէ ծառայից՝ի մեղանչել. այլ ոմն մեկնեն այլք ամենեքին, այն բան նմանի զգոհից, զորս իսօսի անդ մարգարէն. զորս քահանայք՝ի շահ իւրեանց յեղաշրջէին: կամ ըստ բանականութեան, և ըստ սէրն հերոնիմոսի, մեկնի զքնէ, որ ինձ մեղաց մերոց զծառայի զգեցաւ կերպարանս և այնչափ աշխատեաւ յանձն էառ: Ասասի ոչ

ասեն գիրք. ծառայեցուցեր ինձ մեղս տո, ոչ թէ
՚ի մեղանչել ընդ քեզ. այլ ՚ի մեղս տո. իբր, վա՛
մեղաց քոց ՚ի ջնջել ինձ զնա: Ասատի և յարե-
նս էմ որ ջնջեմ զանօրէնութիւնս տո:

ՊԱՏՃԱՌ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ:

Պատճառն սպեղծեալ հարցի նախաշարժուածին այ,
զի ուրե ըստ ինքեան ներգործական, բայց
ենէ յառաջնում ներգործուածէ:

Այս պատճառ խորին է յոյժ և զօրաւոր, զոր
յայտ վայրի ղգուշութեան վինեացուք ՚ի
խորագոյն սկզբանց սկսեալ թովմայի:

Ապա այսպէս ձեռնարկեմք: Անհնար է ըս-
տեղծուածոյն ներգործել, եթէ չիցէ կացու-
ցեալ ՚ի բան սկզբան գործոյն յերկրորդում
ներգործութեանէ: Իսկ արդ ոչ կարէ կացուցա-
նիլ ՚ի բան սկզբան գործոյն յերկրորդում ներ
գործութեանէ՝ իւրով առնողական զօրութեան, և
ոչ միաժանական համընթացութեան, այլ միայն
նախաշարժութեան: Ապա ստեղծուածն առ ՚ի
գործել, պէտս ունի նախաշարժութեան: Ոչ
պի ամենայն ուստեք հաւատամ ինչ ձեռնարկու-
թիս, պարտ է մեզ ապացուցանել զերկաքան
չիւք առաջարկութիս:

Ա՚եծագոյնս ենթադրէ զառ ամենեսեան ստոյգ
գիտելն կացութեան առնողական զօրութեանէ, զու-
նակականն և ներգործականն. կամ՝ որ յա-
ռաջնում ներգործութեանէ, և յերկրորդում ներ
գործութեանէ. ոչ որ զգիտութեան ունի, այլ ներ
գործութեանէ ոչ ճանաչէ զորս գիտէ. ասի գի-
տօղ ունակապէս, կամ յառաջնում ներգոր-
ծութեանէ. այլ յորժամ ներգործութեանէ ճանա-
չէ ՚ի ձեռն գիտութեանէ, ասի գիտօղ ներգործա
բար՝ կամ յերկրորդում ներգործութեանէ. յորում
կացութեանէ առանց ինչ երկբայութեանէ կատարե-
լագոյն և ներգործագոյն է գիտութենէն, քան
յառաջնում: Զի յառաջնումն ունի ինչ կա-

բողականութեն խառնեալ. քանզի եթէ ունէր զամ զիւր ներգործականութեն, դնէր արդեօք զներգործութեն իւր: Ասաւ վ՚ր զի գիտութենն այ է ամենևին ներգործական, և ոչինչ իրօք՚ի կարողութե, միշտ ներգործէ ճանաչէ զայն ամ առ որս տարածի: Եգեաւ զլանալութեն, մեծագոյնն ձեռնարկութեա այնպէս է յայտնի, մինչ ոչ ումեք կարօղ լինիլ զանաչ: Չի եթէ միայն ունի գիտելքն գործողական ունակապէս, և յառաջնում ներգործութե, այ առնէ ներգործութե, մանաւանդ հակառականէ եթէ արասցէ՝ ցորչափ այնպիսի սկիզբն առնելոյ կայ յայնմ անկասար և պարատարդ կացութե: Ասպա վ՚ր արասցէ առեղծուածն ներգործութե, պարտ է եթէ ինչ կացուցեալ՝ի բան սկզբան գործողն ներգործաբար, կատարելապէս և լրապէս: Յայտ լինչ դժուարութե:

Նոյն փոքրագոյնն ցուցանի: Եւ նախ եթէ ըստ առեղծուածն միանականն համընթացութե հակառակորդաց ոչ կացուցանի՝ի բան սկզբան գործողն յերկրորդում ներգործութե. յայտ է, և ոչ ինքեանք իսկ ուրանալ կարեն: Չի այս համընթացութե միշտ ի պատրաստի կայ. ուստի եթէ առնօղն կացուցանիւր նոքաւ՝ի բան գործողական սկզբան, նմա առնօղ լինէր միշտ գործօղ յերկրորդում ներգործութե: Ապա յայտ է եթէ բազում առնօղք են միայն գործօղ յառաջնում ներգործութե. ոչ պիտոյն՝ի ննջել: Ասպա յայտ լինչ դժուարութիւն:

Նոյն եթէ և ոչ իւրով ներգործական զօրութե կացուցանի առեղծուածն՝ի բան սկզբան գործողն յերկրորդում ներգործութե, ցուցանի՝ի ներգործական զօրութե առեղծուածն է միայն գործօղ յառաջնում ներգործութե, և ունակապէս, կի է առաջին սկիզբն գործելոյ և ոչ վերջին ներգործականութիւն. ապա ոչ կացուցանէ զառնօղն՝ի բան սկզբան գործողի

յերկ-

յերկրորդում ներգործութեանէ: Հետևութեան է հաւաստի. Զուցանի առաջարկութեան բանիւ այլոյն թուիմայի *. Ընդհանուր է, ասէ, ընդ ամենայն ոգի ներգործութեանի. այլ ոմանի ինչ խոչընդոտել՝ի կատարելագործութեան, իսկ իւր վերջին ներգործականութեան: Իսկ արդ ներգործական զօրութեան ստեղծուածոյն ոչ է սուրբ ներգործութեան, այլ ունի ինչ խոչընդոտել՝ի կատարելականութէ: Ապա ոչ է իւր վերջին ներգործականութեան առնելոյ, այլ միայն առաջին ներգործութեան զոյոյ՝ի կատարելութեան եւ վերջին ներգործականութեան առնելոյ: Նոյնն հաստատի յայտնի մակածութեամբ. զի ըստ այսմ կատարեալ առնօղն, (զորոց մանաւանդ խնդիր է մեզ ընդ հակառակորդս, թէ արդեօք ունելոյն պէտս նախաշարժութեան.) զօրութեն նոյ ներգործական, ըստ իմացութեան և կամաց, և միայն ըստ ինքեան գործօղ յաւուրն ներգործութեան. ուստի բազում անգամ երևին յաւուրն ներգործութեան. որ ունակական, և պարապորդ: Արդ եթէ այս ազնուագոյն կարողութիք ըստ ինքեանց են միայն ներգործականք յաւուրն ներգործութեան, քանի՛ առաւել անարգքն: Եւ զայս՝ի բազում հաստատեն փորձն. զի ըստ այսմ բաղձանքն զգայական, և զօրութեին շարժիչ, ոչ են ներգործականք ըստ ինքեանց յերկրորդում ներգործութեան: Զի ոչ միշտ են՝ի ներգործութեան, այլ բազում անգամ անգործ. մանաւանդ և յորժամ ոչինչ պակաս է նոյ՝ի գործել, ստակ ակնարկութեամբ կամացս արգելեալ մնան, և կասին: Զնոյն է առաւել յաղագս զգայութեանց. զի բազում անգամ և սրբա գատարկանան. ոյք և զօրութեն անդամականն՝ի ծերս, ծննդականն՝ի մանկութեան, աերմնականն՝ի ձուս, և՝ի հատս, որ ոչինչ գործէ, թէպէտ և առընթեր կայցէ նիւթ. մինչև զարթնիցէ: Նաև ջերմութեին թէպէտ կարի լինի ներգործական թուի, և միայն ներգործական յաւուրն ներգործութեան, և կարէ անջատիլ յիւրմէ երկիր ներգործութեան, ոյք զայս

* ա. ն. խ. գ. ա

է՝ ի ջերմուին՝ անուանեալ կարողական. զոր-
մէ տես՝ ի բնաբանութէ՝ ի ճառս տարերաց:
Ջնոյն է լմանալ յաղագս այմ բնական ուրա-
կութէ ներգործականի. Թէպէտ ոմանք միշտ
երևին լինել յերկրդում ներգործութէ, ոչ
զի յհուէ իւրեանց են այնպիսի. այլ զի միշտ
առընթեր կայ այն, որով են այնպիսի: Բայց
երբէք՝ ի նոյն և այ զանազանի կրկին կացութէ,
կա րողական, կամ առաջնոյ ներգործութէ, և
ներգործական, կամ երկրդի ներգործութէ:
Ասպա զօրութէնն ներգործական՝ ամ ստեղծել
արարողն է թէ ազատ, և է թէ բնականն, ոչ
է վերջինն ներգործականութէ գործելոյ. այլ
ակնդէն յառաջնում ներգործութէ, և ունա-
կապէս ըստ ինքեան գործօղ: Ասպա առ՝ի կա-
ցուցանել ստեղծեալ արարողին՝ ի բան սկզբան
ներգործականի յերկրդում և՝ ի լսացեալ ներ-
գործութէ, բաց՝ ի ներգործական զօրութէ
իւրմէ, և՝ ի միանական համընթացութէնէն՝
ապատ է դնել և այս վերջինն ներգործականութէն ինչ՝
ածանցեալ յառաջնոյ արարողէն, որ միշտ է
՝ի ներգործութէ, վերածել նովաւ ներգոր-
ծական զօրութէց արարողին՝ յունական և
՝ի պարտադրդ կացութէ անսխ՝ ի գործածուն
ներգործելոյ, իւրաքանչիւր ըստ իւրում պայ
մանի. և՝ ի վերջոյ լսացուցամբ նր՝ յառաջքե-
րել սոցա ասա և այժմ զիւրաքանչիւր գործո-
զութէս, և զգործս. և այնուհ վերջինն ներգոր
ծականութէ գոլոյ և գործելոյ լինել յայլ, իբր
սեպհական նր գործ: Արդ այս վերջինն ուժ-
գնութէ գործելոյ՝ յառաջնոյ պատճառէ յայլ
ամ պատճառս զեղեալ, և վերածել նոյ՝ ի գոր-
ծածութէ գործելոյ, կոչի՝ ի մէնջ նախաշար-
ժութէ:

Պատասխանիցես. ստեղծեալ արարողք կա-
ցուցանին՝ ի բան սկզբան՝ գործոցն յերկրոր-
դում ներգործութէ, իբրեանց իսկ առնելու-
թէք արտագրեցեալով՝ ի նոցանէ, որ վն այնր
իսկ ասի երկրդ ներգործութէ գործելոյ:

Ասյ

Այլ է ընդդէմ. զի առնելութեան առեալ լինի կրկնակի. նախ իբր վերջին ներգործական նուաճեալ լսացուցիչ կարողութիւն առնելոյ. ոչ ի կարողութիւն անուն արտադրեալ, (զի ընդդէմ է իմաք տալ ինքեան զմեծագոյն կատարելութիւն քան զոր ունի,) այլ ի մերձեցուցիչ կարողութիւն, և ի վերածողէ ի ներգործութիւն՝ առեալ. և յայս միտ առեալ լինի երբեմն առնելութիւնն ի սքին թուականէ. ոյր նշանակեցաք *. և ըստ այսմ ձշմարիտ է, թէ առնօղն * ա.նբնա
կացուցանէ ի սկզբան գործոյն յեկեղեցւոյ ներ բան.վին.
գործութիւն՝ իւրով առնելութիւն. և թէ այն է ձ. կա. ա.
վերջին ներգործականութիւն ասպարոյին, և ան- պ. է:
ըստակս երկիր ներգործութիւն. այլ յայս միտ առնելութիւնն լինի նոյն իսկ նախաշարժուն: Երկիր՝ առնելութիւնն առեալ լինի իբրև արտադրեալ ինչ յարարողէն, ոյր առեալ լինի ի հակառակորդաց. յայս միտ առեալ առնելութիւն՝ թէպէտ և յարանձանէ առաջականապէս պատճառն արարոյ, բայց ոչ կարէ լինել ներգործականութիւն լսացուցիչ պատճառն ի քանի ներգործական սկզբան, և պատճառ առնողին, որ ոչն հեղոյր զոյն յաւուրջ յայնմհետէ հեղոյ. ապա թէ ոչ՝ լինէր պատճառ իւր ինքեան, որ յայտնապէս է ընդդէմ: Ապա քանզ յառնելութէ ըստ այսմ առելոյ, մանաւանդ թէ յառաջադոյն քնութէ քան զոր արտադրել արարոյն զոյն, պարտ է նմանապէս ինա խոստա լսացուցեալ ի քանի ներգործական սկզբան: Չի ըստ այնմ գործէ, ըստ որում է ի ներգործութէ: Ապա յառաջագոյն է, լինելն ներ կատարեալ և ամբողջ ի ներգործութէ, քան զերծանելն երկիր ի նմանէ: Ասասկ խնդրելին, թէ զիարդ սերարտս ոչ միշտ ներգործութէ մնայէ՝ զոյոց ունի զգիտութէն, եթէ ասեիր, զի մտածութէնն ներգործութէ ոչ արտադրի ի նմանէ, ծնծաղէր ընդ անհեթեթ պատասխանիդ. բայց թէ ասեիր, զի գիտութէն ներ ոչ է ծայրագոյն ներգործական.

այլ միայն առաջին ներգործութեն մտածելոյ, որ սպասէ վերածիլ յայլմէ յերկրդ ներգործութեն, գեղեցիկ պատասխանէիր, և մնայր միայն խնդրել, թէ զինչ լցէ այն, որ զայս դի առնէ վերածէ յերկրդ ներգործութեն մտածելոյ: Եւ յայտ չկայ լինչ դժուարութեն:

Պնտիկես. Աստրին կարծուածիք մերձեցութեանն՝ ի ներգործութեն՝ ի վերնոց ասելոյդ, և վն այն ոչինչ սկսաք են նախաշարժութեն: ոչ սերմնական զօրութեն հաւոյ, թմրեալ՝ ի ձմերան, զարթնու գարնային ջերմութիւ առնու: և շարժական կարողութեն մարդոյ մերձեցութեանն՝ ի գործածութեն՝ ի բաղձանաց նր. բաղձանքն յերևակայութեէ. երևակայութենն՝ ի բանէ. և բանն՝ ի մտաց. որ՝ ի մարդն շարժէ զայլ կարողութիս՝ ի գործածութեն:

Այսմ ձեռնարկութեն ոմանց հաւանեալ՝ ասեն, թէ ած ոչ նախաշարժէ անմիջապ զնա, այլ միայն զառաջին առնօղս զինքեան հպատակս, և զայնս ևս միայն առ առաջին ներգործութեն, որով յանմիջեսէ շարժեն զինքեանս և զայլս. ոչ կայքն, ասեն շարժի միայն յայլ առ առաջին ներգործութեն որէ կամիչն զվախճան. և սա՝ ի ներգործութեէ լեալ՝ շարժէ զնմացուցնն՝ ի կշռել զմիջոցս. և այնուհետև կշռութեէ շարժէ զինքն առ ընտրութենս նր. ոչ մերձեցուցանէ լով այլ առ ինս: Եւ զայն կարծեն լեալ միտ առ բնաստոտելն՝ և սէյն Թովմայէ՝ *:

Այլ խաբեն, և ոչ հայեն՝ ի քաջայայտ յայտնակիզբն սէյն Թովմայէ՝ *. ամենայն որ է, երբեմն առնօղ՝ ի ներգործութեէ, և երբեմն՝ ի կարողութեանն. (այ որոյ զօրութենն ներգործական՝ ոչ է իւր վերջնին ներգործականութեէ,) կարօղ շարժել յայլէ: Քանզի պարտ է այնմ՝ որ է՝ ի կարողութեէ՝ վերածել՝ ի ներգործութեէ՝ ի յիւռն եղելոյ՝ ի ներգործութեէ. ոչ առ՝ ի պր. ա: Զի թէպէտ այնուհետև սկզբամբ յայտնի ցուցանի, թէ ըստ առնձանս լինչ է ժամանել առ առաջին իմն շարժօղ, յորմէ սկսանի շարժութիւն եթէ բնութե-

և

* ՚ի ԸՕԲՆՈ ԲԱՆՕՓԼԸԵ:
* ա. Ք. Լ. ՊԼ. Տ. Նայլոա:
* ա. Ք. Լ. Պ. Տ:

և եթէ կամաց, որ և մանաւանդ՝ և առանձինն՝ շարժէ զառաջին բնական շարժօղս, և զկամս առ առաջին ներգործութեան. բայց եթէ խորագոյն մտածեսցի, ցուցանէ, թէ ած անմիջապէս շարժէ զերկրդ շարժօղս, և զորս շարժինն յայլոց ստեղծուածոց, և զկամն՝ և առ ներգործութեամս, առ որս զինքն շարժէ և մերձեցուցանէ: Քանզի զօրութիւնն այն ածանցեալ 'ի վերագոյն ստեղծեալ շարժուէ, և և զոր յաջորդեսցէ ստորինն արարողին, ոչ է իւր վերջին ներգործականութեան, որովհետև և ոչ զօրութիւնն վերագոյն արարողին՝ որոյ է հաղորդութեան, ի իւր վերջին ներգործականութեանն, ոյր յայտ է 'ի վարդապետութենէ սքանչելոյն Թովմայի *: Եւ ոչ է միայն ըստ ինքեան ներգործական յատուկնուամ ներգործութեան: Ա՛յլ ըստ սքանչելոյն Թովմայի՝ զօրութիւնն որ է միայն ներգործական յատուկնուամ ներգործութեան ոյր զի արարացէ, պարտի վերադիմել յիմեքէ 'ի ներգործութեան երկրդ և վերջինն: Ապա առնօղն ստեղծեալ՝ ունելով զզօրութիւն, եթէ զիւրն, և եթէ զհաղորդեսցէն 'ի վերնոց, տակաւին պէտս ունի վերածել 'ի վերջին ներգործութեան յիմեքէ, ըստ յայնմանէ, որոյ զօրութեանն է իւր վերջին ներգործականութիւն, որ և միայն կարէ տալ զայն այլոց:

Եւ այս է զոր ասէ ըստն Թովմաս *. Վերջին եղծմանն երկրորդ առնողին է 'ի զօրութենէ առաջնոյ առնողին: Աստի * ուսուցանէ, թէ ամ զօրութիւն ստեղծեալ, եթէ անմիջապէս յոյ ընկալեալ, և եթէ յայլոց արարողաց առեալ՝ պէտս ունի ածային շարժութեանէ: Եւ դարձեալ * ասէ: Արդէպ ի բնութենէ ինչ երևի մարմնաւոր ի երկս գործել. հոգևոր գնիցի կոպարեալ, ուր կարն այր ներգործութիւն ածանել, երևի ուր շարժեսցի յայ: Յայտ է թէ վասն միշտ վերջին ներգործականութեան առնելոյ յամ առնօղս, եթէ 'ի վերինս և եթէ 'ի ստորինս, է անմիջապէս յոյ իւրոյ յառաջնոյ, և ըստ էութեանէ արարողէ. ոյր վերջին ներգործականութեանն գոլոյ յամ էակս, եթէ յոյ միայն ար-

* ա. մ. խ. ծէ. պ. ա:

* ձ. ընդ. գլխ հինգ. նասայ. գլ: * յ'ի կնճռ. յղէս կարս: * ա. բ. խ. ճբ. պ. ա:

ատադ-

առաքեցե՛, և եթէ յեկիր պատճառաց, է անմիջապէս յայն իբր յառաջնոյ, և ըստ հուրէն էակէ, ոչ զսեպհական նըր գործ: Եւ յոյսմանէ ցուցանէ ըզն Թովմաս *, Թէ ած է ներկայ անմիջապէս յայմ իրս: Եւ * Թէ գործէ անմիջապէս յայմ գործօղս: Վ՚ որոյ առելոցեալ արարօղք վերինք կատարեն զառաքինս, առաջնորդեալ ըստացուցանելով զնոց ներգործական զօրութիւնս, և կամքն գործնական դառնաստանան չարժէ զինքն և ոսոչէ յընտրել, բայց ոչ զօրութիւնն առնելոյ առ՚ի վերնոյն առաքագունին հալորդեալ, և ոչ դառնաստանն գործնական կերպաւորեալ զօրութիւն պիտման, է վերջին ներգործականութիւն, որով առնօղն առաքին գործէ, և կարողութիւնն ընտրողական ընտրէ, այլ բազդատին իբր առաքադրութիւնք ինչ, կամ նախատահանջեալ տեսակք, որոց ՚ի դնելն, ած որ չարժէ զամ ըն իւրաքանչիւր առաքադրութիւնէ, վերջնեցուցանէ զկարողութիւնս առաքադրեալս նոքիմբք ՚ի գործել: և յայս միտ ասէ՝ չգի ՚ի ծոփոյ ինչ ՚ի ծոփս հղըն ըզպես. իբր է յառաջնոյ առելոցեալ արարողէ մինչ ՚ի վերջինն, և զարմանէ զամ փաշտուրէ: Զայս վրդով մի խոսեցաք յերկար, վասն այնպես պահանջելոյ իրացդ:

Ադրդ՝ զսոյն նրբագոյն, և խորհրդոյ վարդապետուն գերեցիկ յայտ առնէ մարմնիցս փիլիսինոս առ՚ի սէյն գիտնականսն, և ՚ի պղատոնէ, զգալի օրինակաւ. զոր և բերէ ըզն Թովմաս *: ասէ. տեսանեմք, զի արեգականն որ է իբր սկիզբն ամ երևելոցն Թէ, եթա մարմնոյ ըզդոյնս. Թէ չէ այդպես, գուա գիր Թէ այդպես իցէ: Ա՚յս գոյնք իբր Թերատ հալորդութիւնք լուսոյ՝ են այն երևելի. այլ միայն յառաջնում ներգործութիւնէ. և վ՚ որ այն առ չարժելոյ նոցա զաչս յեկիգաւմ ներգործութիւնէ, և ներգործութիւնք երևելոյ՝ պէտս ունին միշտ նախընթաց իմն հասման արեգական լուսատուէ. որոյ լրացուցմամբ՝ այնուհետև վճարեն զիւրեանց գործ,

այլ

* ա. մ. խ. է. պ. ա:

* ՚Ի խան.ֆ. յշֆս կրս զ-է.պ.է:

* ֆ ընդ-դէմ հելնա-ասայ.գլ. կէ:

այլ ազգ ոչ երբեք: Ըստ սմին օրինակի առ-
նուն առաջին, որ է սոակ ներգործուածն առ-
նելոյ, զկարողուածն առնելոյ տայ ստեղծուա-
ծոյ. բայց այն կարողուածն, վո զև նոճ ազեաւ
է յայնմ սոակ ներգործականուածէ առնելոյ,
է խառն ընդ կարողականուածէ, վո որոյ և ներ
գործական միայն յատուկնուամ ներգործուէ:
Ասասկ առ'ի առնել յերկրիգուամ ներգործուէ
պէտս ունի հոսման խորոյ սիղբան լցացուցչի
նր, և զվերջին ներգործականուածէ 'ինա ազ
դոլն. և այս ըստ կերպի անցաւոր շարժու-
ածէ, զի այս վերջին ներգործականուածէ մի-
այն 'ի սոակ ներգործուածէ ունի զգոլ հատա
տուն. իսկ յայլս զգոլ հոսանուամ, այլ ասէ ոչն
Թովմաս *. և ըստ կերպի ձառագայթման. այլ * Ֆ. յա-
լուսաւորուածէն 'ի գոյնս: ղագիա-
բուղուածէ.
պր. է:

Յոգոյն նախաշարժուածէն օրինակօք:

Ոչ պակասին քաղուամ յարմարական օրի-
նակք, մեկնել և հաստատել նոքօք զնա-
խաշարժուածէն Փիզիկական, զորս քաղուամ
անգամ 'ի քաղուամ աեղիս 'ի մէջ քերէ սուրբն
Թովմաս: Քանզի աեսանեմք աս հոսարակ 'ի
աստրակարգեալ պատճառս, զի աստրինք ոչ
առնեն ինչ, բայց եթէ շարժեալք և մերձեցու-
ցեալք 'ի վերնոյն. այլ ասէ *: Եւ վո այն * Ա. մ. խա-
յայտնապէս ասէ. օրինակ են ածային նախախնա- ճէ. պ. է:
մուածէ, զարժիլ աՀ անհնարին չէրասէրչ պատճառէ: "'ի Ֆ. ընդ-
Այլ վո զի մարմինն, և աամ անգամք կարդին զն հեղի-
հոգեւով, ոչ առնեն ինչ, բայց եթէ շարժու- նասց. գլ.
ածէ, և մերձեցուցմամբ նր: Եւ վո զի այլ կա ճխէ:
րողուածէք կարդին ընդ կամաւ նրա ընդ. նր-
ւանց դշնոյիւ, ոչ գործեն ինչ, բայց եթէ զն
որում շարժին 'ի նմանէ: Եւ վո զի անգամք
կարդին ընդ արտիւ, ոչինչ շարժուածն լինի 'ի
նո, եթէ ոչ յատուկ ընկալչին 'ի նմանէ
զկենսական հոսուածն. որոյ ընդ արգելանելն,
կամ զդադարեալն խափան. այլ 'ինքնաշարժուածէ,

և

և՝ի մահու թօշնին այլ անդամք: Ըստ այսմ վո զի ենթալուանեայք կարդին ընդ երկնիւք, ոչ ներգործեն ինչ, եթէ ոչ յառաջագոյն կեն դանական հոսմամբ աստեղաց զարթնուցեն. ոմ յայտ է՝ի տունկս, որոց զօրութիւն ի տկարանալ ջերմութեանն աստեղաց՝ի ձմերան, մնայանդործ: Նոյնն յայտ է և՝ի ստորակարգեալ բուհաստականս. զի ըստ այսմ առաջին անիւն ժամացուցին հոսեք յայլ անիւս գլարժուամն: Նոյնն և՝ի քաղաքականս. զի վո ստորակարգութիւն, ոչ գործէ ինչ զինուորն, եթէ ոչ մերձեցուցցի յիւրմէ զօրականէ, և զօրականն՝ի հալածրատեսէ, և հազարապետն՝ի սպարապետէ, և սպարապետն՝ի թագաւորէ: Եւ ստորինն գաստաւորաց ոչինչ ազդու է հրամանն, եթէ ոչ առաքեսցին և մերձեցուսցին՝ի վերնագունէն, ըստ յիշեալնէն:

Ա՛րդ ստոյգ է թէ ամ ստեղծեալ առնօղ ստորակարգի անմիջապէս անստեղծ որարողն, և առաւելագոյն կախի՝ի նմանէ, քան թէ մարմինն՝ի հոգւոյ, կարողութիւնք՝ի կամաց. անդամք՝ի սրտէ, ենթալուանեայք յերկինայնոց, և այլն: Ա՛պա և առաւել սպարտին յառաջագոյն մերձեցուցանիլ և շարժիլ յոյ: Ասասկ զարմանք մեծ են՝ զի հակառակորդք զանան զայն ոյ նկատմամբ երկրի պատճառաց, զոր տեսանեմք պատշաճեալ երկրի պատճառի նկատմամբ այլոյ. և այն զի առաւել կախին ըստեղծեալ պատճառք յոյ, քան զինչ և իցէ երկրորդ պատճառ յայլմէ:

Յաղագս նախաշարժուածոյն յանպատշաճուածոյ:

Առաջին անպատշաճուածն հետեւակ ուրա-
յուածք նախաշարժուածք, է այն, զի ոչ
լինի ած առաջին պատճառ ամենից. զի որպէս
ձեւնարկէ ոքն Թէոփիլոս *, անհնար է լինել ըզ * ՚ի Է. պա
կամս մարդոյ առաջին առնօղ. եթէ գործողութիւն նոցա նա- Է. խո
ւ վերածէին ՚ի յաոաջափոյն առնօղ ինչ: Ապա Է. պ. Է:
միանական համբնթացութիւն առնելոցն ըս
տեղծուածոյն վերածի միայն յած ՚ի միանա-
պէս առնօղ: Ապա ըստ այդմ գրուածք, ած
ոչ է առաջին առնօղ:

Երկրորդ հետեւի համանին այ հպատակ լինիլ
ստեղծուածոյ, և ստեղծուածոյն յառաջագոյն
լինիլ քան զած ՚ի պատճառելն: Զի սոքա
կառափորդք, թէ հոսումն այ միշտ կայ ՚ի պատ
րաստի, զի ստեղծուածն նոսա վարեցոյն կամ
ոչ վարեցոյ, ոչ զի արդ հաճոյ Թուիցի նմա.
որով զստեղծուածն կացուցանեն առաջին, և
զած յետին ՚ի գործելն, զի յառաջագոյն է որ
վարի, քան զայն որով վարի:

Երրորդ հետեւի, թէ չէ ած աէր ստեղծուա
ծոյ, զկնի այնմ որ ազատ կոչէ. զի ուսուցա-
նեն հակառակորդք, թէ ած առաջի մատուցա
նել զհամբնթացութիւն իւր անտարբեր, և միշա
կանն անուանեալ գիտութիւն զինել, թէ զիարդ
վարելոց էիցէ նոսա, և զամ անտեսութիւն և
զատուգութիւն նախախնամութեանն այսմ զինիչ գի-
տութիւն առնեն յանձն, յոլովակի ՚ի մէջ առեալ
զայն առած: Զ-ի՞նչ նախախնամութիւնն վճռէ, է-
ւ ոչ նախափիպութիւնն զինեալ էիցէ: Ապա ըստ գրուա
ծոց, ած մանաւանդ զինիչ է մերոց գոր-
ծոց, քան որ կամաց մերոց:

Զորրորդ՝ հետեւի թէ տկարանայ լինիլ առ այ,
ի տալ մարդոյ գործել յայնս պարագայս, և
ընդ այնց բարոյական շարժուածոց, յորս ած
նախատեսանէ, թէ նա ինքնին ոչ է առնելոց:
Քանզի ասեն, թէ ածային հոսումն ապատե

գոր-

գործակցութեանն աստեղծուածոյն, Ապա այնուհետեւ ոչ կարէ առնել, զի աստեղծուածն միաբանեցոյ նորա:

Ինչպէսորդ հետեւի աստեղծուածոյն ունել զինչ, զոր չկոյ առեալ յայլ: Զի վարիչն միանականն համընթացութիւն ոչ առնեալ լինի ի միանականի համընթացութենէ: Ապա ուրեմն եթէ ոչ գնայիցէ բաց յայնմանէ համընթացութենէ մերձենոյցէ, աստեղծուածն կիւրմէ՝ եւ ոչ կոյ ունի վարիչն միանական համընթացութեան. զոր օրինակ. դիցուք թէ ածէ զնոյն միանական համընթացութենէ մատոյց պետրոսի, եւ յոհաննու. եւ յոհաննէս ուղիղ վարեցաւ այնուհետեւ, այլ պետրոս ոչ. ոչ ապաքէն կիրաւի է պարծիլ յոհաննու առ պետրոսիւ վասն միաբանելոյ նմա ըստ ածականին համընթացութենէ. եւ ասկայն ընդդէմ է առաքելոյն, որ ասէ, թէ չէ պարտ պարծիլ վասն բարւոք գործելոյ մերոյ. զի ոչինչ ունիմք, զոր ոչ առաք: Զայս ձեռնարկութեամբ ոչ եւ զայլ բազում անպատշաճութիւնս կերպով գիտեն ածաբանք ի Հաւատէն զկամաց, և զգիտաւէնն ոչ, և զնորհաց Նր, վասն այսորիկ զայսցանէ պրեցաք մեք համառօտ:

Ա՛րդ այսպիսի և այսչափ վկայութեք և պատճառօք աստուածեալ, խոստովանեսցուք, թէ մերձենցուցանէ ածն զիւր աստեղծուածս առ իւրաքանչիւր գործողութեն, մինչև ոչինչ խափք լինել յաշխարհի, առանց մերձեցուցման և նախընթաց շարժութենէն ոչ. և թէ այս վարդապետութիւն է ամ դարուց աւանդութիւն ի մեզ հասեալ, ի նոր գիրս հիմնեալ. ի ժողովոց հաւանեալ, ի սրբոց հարց քարոզեալ, ի փիլիսոփայից ցուցեալ, ի սքանչելագործս քաջ ջատագովեալ. ի սկզբն թովմայէ բացայայտեալ. պատճառօք ստացուցեալ, այլ և օրինակօք և ամենայն ազգ ձեռնարկութեամբ հաստատեալ: Ասասի զածն ոչ վն այլ ինչ իրաց կոչեմք առաջինն, զոր չկոյ շարժօղ, բայց՝ զի ոչ գործեցին՝ յաւելուած

գոյն

գոյն ՚ի նմանէ շարժին և մերձենցուցանին ՚ի գործել:

ՊՐԱԿ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ.

Ազդեօք նախաշարժիչք ած ասա ներգործութիւնք ևղծ. և չիմբք:

Մեղս երկու լինէ զգուշութիւք զանազանելի, գործողութեն, և չարութեն, կամ գործ, և պակասութեն: Չի մեղքն է այլանդակ ինն հրէշ: Ոմանք ունի ՚ի հրէշն են երկու լինչ, էակութեն, և ոգեղութեն. այնպէս ՚ի մեղս գոյանի էակութենէն գործողութեն, և ոգեղութեն չարութեն: Այսպէս է թէ ած ոչ պատճառէ զչարութեն մեղաց, թէպէտ զհակառակն ոմանց կալլին, վասն որոյ գիրք ևր և ՚ի լուսերականաց այրեցան հրատարակաւ: Չի ոմն ասէ փոլգենեսիոս, ած ոչ է հեղինակ այնմ, որոյ է վճռիչն: Սակայն լսեմք ոմանց ՚ի հակառակորդաց ուսուցանել, թէ չարութեն մեզաց է միանապէս յայ, թէպէտ ոչ հաւատամք ուղղափառն սմեք յայս միտ լինիլ. քանզի անտանելի է այս կարծիք. զի ած ոչ հեղինակ և ոչ ընկեր կարէ լինիլ մեղաց: Իսկ յաղագս էակութեն, կամ գործողութեն, որ գտանի ՚ի մեղս ասէլի է:

Եղբայրացուն:

Ինչ պատճառէ զգործողութեն մեղաց, քանզի գիւղապէս նախաշարժելով առ այն, ոչ ըստ որում է չար, այլ սակապէս, ըստ որում գործողութեն. Ա յապէս դնէ ոգեն Թովմաս *, և ոգեն օգոստինոս ՚ի գիրս ընդհատց և անձնիշխանութեն *. ուր ՚ի խօսիլ զսենեկայ, ասէ. ած ղշոր կոմն նորա յայս մեղս հրկեցոյց: Չոր պարտ է իմանալ ոչ ըստ չարութեն, այլ ըստ էութեն

* ա. Ե.ի. = հին. պ. Ե. = ե յայլ գիր: * գլ. Ե:

թե ներգործութե, կամ ոչ ասի, ոչ ըստ տե
ասականին, այլ ըստ նիւթականին մեղաց, ոչ
և այլ բանք նոյնոյ՝ յորս ասէ, թէ ած չարժէ
ի չար գործողութիս:

Յուցանի նաև եզրակացութիս ամ ձեռնար
կութեք, որովք ցուցաք վերապոյն ընդհան
րապէս, թէ ած չարժէ և մերձեցուցանէ զըս
տեղծուածս առ ամ գործողութիս խրեանց:
Այլ՝ի մեղս գտանի գործողութե: Ապա ու
րեմն ած չարժէ առ այն:

Երկրորդ. ամ էակ ածանցի յառաջնոյ էա
կէ իբր յառաջնոյ պատճառէ: Այլ գործո
ղութի մեղաց է էակ ինչ. ապա ածանցի յա
ռաջնոյ էակէ իբր յառաջնոյ պատճառէ:

Երրորդ. ամ չարժուն պատճառի յառաջ
նոյ չարժողէ. այլ ած է առաջին չարժօղ ամ
հոգեղէն և մարմնեղէն առեղծուածոց: Ապա
ուրեմն պատճառի զամ չարժմունս նոցա, որով
և զգործողութի մեղաց: Այս երկու պատ
ճառք են այնոյ Թովմայի *:

* ա. Բ.Խ. հե. պ. Բ. Այնդրիցես, ընդ որ ած, որ այնպէս ունի զմեզ
ընդ իւրով իշխանութե, մինչև ոչինչ գործել
մեզ, առանց չարժելոյ ի նմանէ, չարժէ զմեզ
ի չար գործս, և ոչ միշտ ի բարիս, այնչափ
բարի գոլով, և բարեաց սիրօղ:

Պատասխանեմ. ճշմարիտ է, թէ ած բացարձակապէս կարօղ է խափանել զչարիս, և տալ ամի միշտ գործել զբարիս, և զայս ոչ ոք կարէ ուրանալ պահմանքն ամենակարողութենն նոյ: Ոսաոի զայս դժուարութի ամենեցունն պարտ է լուծանել. և ոչ Թովմայականաց միայն: Արդ դիւրաւ լուծանի, ասելով, թէ ոչ է պարտ ածոյին խմաստութե խափանել զամ չարիս, այլ Թոյլ տալ յազմաց: Զի ըստ սրբոյն Թովմայի *. ած է ընդհանուր խնամակալ ամ իրաց: Արդ պարտ է ընդհանուր խնամակալն մակարուն Թոյլ տալ պակասութենց ինչ, առ ի չխափանելոյ գհասարակաց օգուտ. զի եթէ

* ա. Ն.խ. Բ.Բ. ա. Բ:

գինք պահասեին յաշխարհէ. զի ոչ լինէր կեանք առնուծու, եթէ ոչ լինէր պիշատուածն կենդանեաց. և ոչ համերաւթիւն վիպոյից, եթէ ոչ լինէին հալածանք բռնաւորաց: Ապա թոյլ տայ ածէ չարեաց յաշխարհն, վն գեղեցկութեանն տիեզերաց, առ'ի զկարդ յաւիտեանից իւր գեղեցիկ լինն նոմագ՝ եւ լիակատար գեղգեղելոյ. ոյք ասէ սբն օգոստինոս *: Զի գեղեցկութիւն տիեզերաց ծագի 'ի կարգաւ խառնութենէ չարեաց և չարեաց. ոյք ներելութիւնն քաղցրատգին գործէ զինուածս. ոյք ասէ սբն թոմա՝ մաս *. և աստուածն գեղեցիկ յօրինեն զդատաստանակ պատկերի, առանց որոց ամ նկարն որչան և պայծառ երանգօք նկարեսցի, լինի անհատար: Աւասիկ վայելուչ գրէ սբն օգոստինոս 'ի ձառս մակաբայեցւոց. Ծանեաս նկարիչն՝ որ դիջն գնաւրակն գոյն, զի վայելուչ իցէ նկարն. և ոչ գիտէ, որ դիջն գնեղասուն, զի գեղեցիկ իցէն արարածդ: Սակայն քանզի է ամենաբարի, ևս 'ի չարեաց առաւ, որոց թոյլ տայ, հանէ մեծամեծ բարիս, ըստ նորին *. ասէ, զի ևս փոյթ ածէ չարի իմն լինել 'ի գործս նոր, եթէ չէր ոչնպէս աղնաղոր և բարի, քանզի 'ի չարէ առնել բարիս: Իբրարձեալ, լոյս ածողին խնամատուութիւն պահանջէ, չարժել ոչ զամ ըստ խրատանչիւր սոյնոյնի. ոյք ամ ուրիք քարոզն են սբն թոմասա իբ գիսնեսիսոսն: Ապա քանզի են առեղծուածք ինչ մեղանչականք, և պակասութիւնք, պարտ է զնոս այնպէս չարժել, զի 'ի գործոցութիւն առ որ չարժէ, թոյլ տացէ բազում անգամ չարութիւն, թէպէտ և ոչ երբեք հպի յայն:

Ապա թէ զիարդ լինիցի, տարածիլ ածոյին չարժութիւն յայսոսիկ չար գործոցութիւնս, ոչ ըստ որում են չարք, այլ ըստ որում առնելոյ թիւք, գեղեցիկ մեկնէ սբն թոմասա * . յն՝ զի չարժութիւն առաջնոյ չարժողին ոչ միօրինակ ընդ հալեալ լինի յամ չարժելիս, այլ յիւրաքանչիւր ընդունելոյն ըստ իւրում թէութենէ: Ապա 'ի լինիլ

երկիք՝ ի պատշաճ տրամադրուեցե առ՝ ի ընդունել զարժուն առաքինոյ հարժոլին, զհետ գայ գործողութեն կատարեալ ըստ դիտման առաքինոյ հարժոլին. բայց թէ չեղէ՝ ի պատշաճ տրամադրուեցե առ՝ ի ընդունիլ զայնպիսի հարժուլթեն, զհետ գայ գործողութեն անկատար: Եւ յայնժամ, որ ինչ պակասուլթեն է, ոչ վերագծի յառաքինն հարժօրն, զի այնպիսի պակասուլթեն ոչ է՝ ի գործողութե, բայց եթէ ըստ ողորմութեամ առնօրն երկրորդ պակասեալ գտանի յառաքինոյ հարժոլէն. ոչ որ ինչ հարժուեմն է՝ ի կաղապնաց սրունեան, յառաքգայ՝ ի հոգւոյ, որ հարժէ զսրունա: Իսկ որ ինչ պակասուլթե, է՝ ի խեղացեալ սրունիցդ. ըստ որում պակասի՝ ի պատշաճ հարժականուէ: Ապա ասելի է, թէ վնդ ոճ է առաքին սկիզբն ամ հարժուլթեց, եթէ կամքն լինիցի՝ ի պատշաճ տրամադրուեցե առ՝ ի ընդունիլ զհարժուլթեն այ. միշտ զհետ գայ գործողութե բարի. ոչ յոյժ է յերանեալս. իսկ եթէ կամքն լինիցի՝ ի թուր տրամադրուեցե, զհետ գայ գործողութե չար. ոչ յոյժ է՝ ի դատապարտեալս, որք միշտ մեղանչեն. իսկ եթէ կամքն լինիցի՝ ի փոփոխելի, և՝ ի պակասելի տրամադրուեցե, զհետ գան գործողութիք երբեմն բարի, և երբեմն չար. քայց այնպէս զի միշտ որ ինչ է բարի, վերագծի յոճ. և որ ինչ խաուն՝ ի չարէ, վերագծի՝ ի ըստ տեղծեալ կամս: Զայս ամ հաւաքեցաք՝ ի սքեն Թովմայէ, ի վերադրեալ տեղեացդ, զորս հնար է տեսանել՝ ի բուն յաիան: Զառարկուեցիս, որք զինեն ընդդէմ այսմ պրակի, լուծցուք ըստ այլ առարկուեցիս յեօթնեերորդ պրակի:

ՊՐԱԿ ՎԵՑԵՐՈՐԴ։

Մեկնի խոհուեցի նախաբերթութեանն, և պիտոյից համապատիժքելոյ նորա։

Ասացեալոցս ցայսմայրս կարծեմ քաջ ապացուցեալ, քանի խորամանաց հասատեալ կայցէ վարդապետութիւնն նախաշարժուն, և զնարդ յամ ներգործութեան ստեղծուածոց ձգիցէ։ Այլ առայս ամ ասիցէ ոք թերևս, այն քաջ ցուցանեն թովմայականք թէ ածն շարժէ զերկիր պատճառս, և և նախընթաց իմն շարժութիւն, և թէ հաղիւ ոք մարթէ զայս սուրանալ։ բայց ոչ մեկնեն, թէ զինչ իցէ տիրապէս 'ի ստեղծուածս այն շարժութեն, արդեօք սոսկ ներկայութեն ստեղծողին, որ կրէ զամ, և կենդանի նի առնէ, կամ որակութեն ինչ ստեղծական յաւելեալ 'ի ստեղծուածս, թէ նոյն իսկ հոսումն, որով ածն գործէ զդող յամին, և կացուցանէ 'ի ներքս 'ի նեն ներկայ։ Վասն զի այս ամ ոչ բարւոք ցուցեալ, և ծանուցեալ, մանաւանդ արկանէ զնոցին կարծեօք, և տկարացուցանէ զլծորութեն ամ ցուցմանց, զորս բերեն 'ի հաստատութեն նախաշարժութենէ։ Խոստովանիմ թէ այս ամ խրթին է յոյժ. և 'ի մեկնել զնա ոչ թովմայականք միայն տաժանին, այլ և ամ փիլիսոփայք, և ածաբանք։ Զի թէ այնչափ գաղտնի է զօրութեն, և եղանակն նկարելոյ անպատմոյ տղայոց յարգանտի, քանի՞ առաւել գժուարիմաց լինիցի եղանակն և զօրութենն՝ անտեսելոյ ամ հասարակ զաշխարհի իրս, և ըզպատճառս։ Բայց և յաւելում, զգաղտնի այսոցիրաց ոչինչ ընտրելագոյն, հաւանականագոյն, և խորագոյն՝ ընծայել մեզ այլոց՝ քան զոր 'ի սբյն թովմայէ աղբերաց՝ հանէ գպլոց թովմայականաց։ Զի թէ պարզաբան կամիցիմք ա-

ութիւն. միանականն համընթացութեամբ՝ որք զղօրութիւն ներգործելոյ իւր հաւասար բաժանեն ի մէջ այլ և առեղծուածոց, և զղօրութիւնն ածելոյն պահակական կացուցանեն. և սակաւեակ առեղծուածոյն գործակցութիւն, և զըստեղծուածս ինքն իշխանութիւն թափեն ի ներքոյքոսաս ձեռին այլ. և զմուսացածին տուրքառուելոյ օրէնս սահմանեն ի մէջ նոյ, և այլ. և ըզձէից կառամատոյ զմի կառս ձգելոց՝ զօրինակ ի մէջ մատուցանեն, (մեղմ իմն ասացուք,) ոչ մեծամեծս՝ ըստ արժանի մեծ վայելչութիւն առաջնոյ պատճառին խօսին: Հայտ, թէ քանի՛ բարձրագոյն ամբարձաւ հրեշտակական վարդապետութիւն աչքն Թովմայի՝ ցուցցուք հատուած:

Ընդ կամեցեալ զերազ յարմատոյ ի վեր բերել: Ամենայն գործք որք լինին յաշխարհի, մտածին կրկնակի. Նախ իբր հակ առեղծեալ, անդամին յոչնչէ ի գոյ ածեալ, որ անգրէն գնայ յոչնչէ, եթէ ոչ հանապատ ի վեր բարձցի ձեռնկալութիւն ամենազօր իմն զօրութեան: Երկրորդ իբր հակ արտաքեալ, այ է փոփոխութիւն յայլմէ հակէ եղեալ: Ջի տեսանեմք նախ զընդհանուր տիեզերս առեղծեալ, և հանապազորդ պահեալ, և ասպա յայնմ, որ այսպէս հաստատեալ ինչ, միւսմ հակի ի միւսմէ լինել. ոչ ի միայն հուր: Ուստի ըստ այսց երկուց եղանակաց կախին իրք ի կրկին պատճառէ և ի զօրութենէ. այ յանհուն զօրութենէն առեղծողին, որ պահէ զամ ի գոլն, և ձեռնկալու լինի առ ի չգտանելոյ նոյ յոչնչէ. և ի հունաւոր զօրութենէ պատճառաց, որք ըստ այնմ ի հանրական հոսմամբ առեղծողին, բազմօրինակ փոփոխեն զերս հպատակեալս ըստ իւրեամբք. և ի միոջէ առնեն այլ հակ: Առաջինն զօրութեանն է անմիջապէս և միայն յոյ. մանաւանդ թէ նոյն ինքն ած. զի ոչինչ զօրութիւն ընդ ելեալ և հունաւոր կարէ հպիլ յէն ըստ նիւթ առեղծուածոյ. և այնպէս ունել զնա ի

վեր

վեր՝ , որ եթէ բարձցի ՚ի բաց՝ զհետ եկեսցէ քաջութիւն : Եւ ոչ իսկ այլ պարտ է իմանալ զՀամբնթացութիւնն միանական յուղիղ միտս առեալ • ոչ և առաջաք ՚ի պրակն երկիր : Քանի համբնթացութիւնն այն ոչ է որակութիւն ինչ, կամ հոսումն առ յոյ , և գործ զանազանեալ • այլ է նոյն իսկ զօրութիւնն այ , որ ցուցանէ առ արտաքս զգործն , և յայն անընդմիջապէս հալ ընդ բանիւ առեղծեալ հակն , եթէ ՚ի լինելն , և եթէ ցոլչափ կայ • և ասէ միանական , զի որովհետև ոչինչ գործ արտադրի , յորում՝ չիցէ բան առեղծուածոյ , հարկ է՝ ընդ հալիլ երկրորդ պատճառաց ՚ի գործս իւրեանց , ըստ իւրեանց համեմատեալ բանիւք միանգամայն և այ հալիլ ՚ի նոս այսոքիկ վերնագոյն հոսմամբ ընդ բանիւ առեղծեալ հակն :

Նոյն երկրորդ զօրութիւնն այն արտածիչ և փոխադրիչ , է , որով միրապէս գործէ առեղծուածն , ուստի ոչ է ինքն այծ ներկայեալ ՚ի պատճառս • այլ կատարելութիւն ինչ տուեալ յոյ՝ երկրորդ պատճառացդ • և յարեալ ՚ի նոսա առ՚ի արտադրել զգործողութիւնս իւրեանց , և նոքօք զգործս : Բայց եթէ զնարդ տուեալ լինի յասուածոյ՝ առեղծուածոց , գործ է ցուցանել : Վասն զի յայնմանէ կախեալ կայ միայն ծանօթութիւն նախաշարժուածքն • որ և ինքն ևս ըմբռնի ընդ այնոքիկ արտածիչ զօրութիւքն՝ նոքին զործս :

Արդ զայս դիւրաւ հնար է իմանալ և մեկնել , երկոքուսիքք խորագոյն սկզբամբք ծիլն թովմայի : Առաջինն է • յորժամ բազում սպրակաւորք պաճառաց ընդացայնի ՚ի գործ ինչ, պարտ է մինչ ընդհանրացոյն բանիւ համեմատիլ ընդհանրացոյն պաճառաց , և ոչ հալիլ սպրացուածոյ յայնս , բայց ելնէ ըստ որում ներգործեն զօրութիւքն վերնոց : Երկրորդն է • Զօրութիւքն երկրորդ պաճառին , որ կայ ՚ի նմա լինել ևս մշտաբար , ոչ հաղորդի սպրին պաճառէ , բայց ելնէ իբր հոսական : Տե՛ս զոր ընդարձակ կապոյն խօսեցաք յառաջնում մասին բնաբա-

նութե՝ ի ձառս գործեաց: Ապա յորժամ առ գործս արտածութե՛ արտադրեալս ընթացա- կցին քաղցամ աստրակարգեալ պատճառք, ո- մանք ստորինք, և ոմանք ընդհանրականք, ըստ այնմ, ոչեգործն և մարդ՝ պաճառէն գմարդ, պարտ է արտածիչ զօրութեն այնորիկ այնպէս բաշ- խիլ յայ յերկիրգ պատճառս, զի ընդհանրա- գոյն պատճառաց տացին արտածիչ զօրութիւնք համեմատք ընդհանրագոյն բանից եղելոց՝ ի գործն արտածեալ. մինչև ստորինն պատճա- ռաց ոչինչ մնալիք յայնս, բայց եթե զօրութի՛ վերինոց. որ հաղորդեալն է նոյ իբր անցաւոր շարժութեն, ըստ երկրգ սկզբան սի՛ն թով- մայն: Ադդ՝ ի գործս արտադրեալս արտա- ծութի՛ երևի բան ինչ, որ թէպէտ լինի ար- տածութի՛, և վա՛ն այն պարտի համեմատիլ ար տածիչ զօրութե՛ լինի, բայց այնպէս է ընդ- հանրական, որ ոչինչ ստեղծեալ պատճառ ու- նի այնչափ ընդարձակ գործունէութեն, մին- չև զայն իբր սեպհական ընդ իւրև գրաւել: Ա՛յն է գոյն, կամ գոյութի՛ն, որ է վերջինն և ևս կատարելագոյնն սեռականութե՛ց արտա ծութի՛ արտադրելոց. այնչափ ընդհանուր, մինչև չինք գործ յորում ոչ գտանիցի: Վա՛ որոյ ոս միայն ևս ընդհանրագոյն պատճառ է, ՟ք, ՟ոյ, ոերատես համեմատի. և վա՛ն այն թէպէտ և հալին յայն երկրգ պատճառք, բայց ոչ հալին լինքնին, այլ զօրութի՛ն ՟ոյ որ հաղորդի երկրգ պատճառաց իբր անցաւոր շարժութե՛, որ ամ- բաւանայ զօրութե՛ս նոյ ոս այդչափ հանրական և աղնուական գործ. և կացուցանէ վնոսա՝ ի վերջին ներգործականութե՛ ոանելոյ, որում ՟ի գործն համեմատի վերջին ներգործականու- թի՛ն արտածեալ. այն է, գոյն կամ գոյութի՛ն: Եւ այս է զոր ոտէպ քարոզէ ոբն թովմաս, յա ոեբն. ՟ոյ պարգեւեալ զօրութի՛ բազդապին ոս ՟ոյ ինէր գործի. և թէ, երկրորդ պաճառ ոչ պան ընդ գոյ՝ բայց ելնէ զօրութի՛ ՟ոյ, և թէ ՟ի նմանէ շարժին մերձեցուցանին, ոս ըստան. և թէ է ՟ի նա զօրութի՛ն

այն ձեռային իբր անդաստր շարժուելի. ոյք ե զօրուելի արուեստին ՚ի գործին. և գոյնք յօգս, և այլն:

Որով ունիմք իմանալ ոչ միայն զնարին սկզբնաւն դրուելոյ նախաշարժուել, այլ և զբուն պհարուածս զԹուվմայականաց եդեալ հանգամանս, որովք յայտնի, լինիլ սմա զօրուելիւն ինչ ներգործական ածանցեալ յայլ եկերդ պատճառս, ոչ իբր կատարեալ ուժոյն՝ ըստ ներ գործական նոցին զօրուելոց, որք համարին յատկուելի, այլ իբր անցաւոր շարժուելի, և վերջին լսացուցիչ, և մերձեցուցիչ ներգործական զօրուելոյ ստեղծուածոց, բաղդատեալ ՚ի կարգի գործելոյ. ոյք գոլն իմա գոյուելին ՚ի կարգի գոլոյ:

Եւ յայտնի ելիցէ մեկնի եկերդ մասն մատգրին. Թէ զնարդ մատակարարելոյն նախաշարժուելն. զի ոյք առնելն բաղդատն առ առնօղս, իբր գոլն առ էակս, այնպէս հոսումն, որով ածք իբր առաջին առնօղ շարժէ զայլս առ առնել, բաղդատն հոսման, որով իբր առաջին ազբիւր գոլոյ, պահէ զնմա էակս ՚ի գոլն: Զի միով՝ ամ ուրեք միահաւասն նախախնամուելոյ օրինօք, երկոքին տոքա ածային կատարեալ գործք մատակարարելն: Եւ այնպէս ՚ի միջի համեմատուելոյ իւին միւսան ձանաչի: Այսպէս ոյք ածք պահպանէ զնրա իւրաքանչիւր ըստ իւրում տեսակի և տրամադրուելիւ, այնպէս և զառնօղս շարժէ առ առնել իւրաքանչիւր ըստ իւրում ներգործական զօրուելիւ, և տրամադրուելիւ: Եթէ ոյք ոչինչ իմիք պակասի պահպանուելին. ցորչափ պահանջէ գոլն. այնպէս ոչ ուժք արարողի պակասի ածային նախաշարժուելին, յորժամ խնդրեցէ առնել: Վասն ոյք պահպանուելն ՚ի ընծայի ներգործականուելն գոլոյ. բայց ոչ ապականուելին. այնպէս նախաշարժուելն ՚ի ընծային արարչէ և գործք առնօղաց, այլ ոչ պակասուելիք: Եւ ոյք ածային պահպանուելին ոչ բառնայ ՚ի պահելոյ զներընդունականուելին, և վկարծուելի

նոյ առ ոչ գոլ, թէպէտ և ի բաղադրել միտս ընդդէմ է՝ այ զկնի պահել՝ և նմա ոչ լինիլ · այնպէս ածային շարժուածքն ի ներընդունական և յարատատ առնօղս ոչ բառնայ զներընդունականաւն և զազատուածն առնելոյ · թէպէտ և ի բաղադրեալ միտս , ընդդէմ է՝ այ շարժել առ առնել , և առնողին ոչ առնել : Վասն այսորիկ կարի լաւն գուեհկուն է առարկել ընդդէմ նախաշարժուածն , թէ զայծ հեղինակ առնէ մեղաց , և վնասէ աղաւտուածն · ոչ և գուեհկուածն լինէր առարկել , թէ պահպանուածին զայծ հեղինակ առնէ ապականուածէ · և բառնայ յիւրաց ներընդունականաւն գոլոյ : Զի ոչ իւրաքանչիւր ինչ ընդ պահպանուածէ այ ըստ իւրում պայմանի և թէուածէ , ցորչափ կարէ , վայելէ ի գոլ իւրում · ոչ եթէ յիւրմէ գոյր · զի թէպէտ ունի զայն յայ , բայց այն միշտ կայ առ ընթեր , և ոչ պակասի յիւրաց · այլ իւրք իւրեանց ապականացուածէ պակասին ի նմանէ · այնպէս ընդ շարժուածէ այ իւրաքանչիւր պատճառ ըստ իւրում պայմանի և թէուածէ գործէ · ոչ եթէ գլխովին յիւրմէ զայն շարժուածն ունէր · զի թէպէտ կարօղ շարժուածէն այ , բայց այն միշտ առ ընթեր կայ , և ոչ պակասի յառնողաց , այլ մանաւանդ առնօղք ի նմանէ , յորժամ ըստ առնելն կամ ի առնելոյ պակասին : Դարձեալ ոչ ըստ պահպանուածէ այ ոչ խափանի՝ միւսմ յայլմէ վերնագունէ կախիլ և պահպանիլ ըստ որում ի նմանէ ընդունի զտեսակ և զտրամադրուածս պահանջեալս առ գոլ · այնպէս և ոչ ըստ նախաշարժուածէ այ խափանի՝ ստորին պատճառին երկրդի ի վերնոցն շարժիլ · ըստ որում ընդունի յայնց զօրուածն ինչ և տրամադրուածս պահանջեալս առ առնել · մանաւանդ թէ՝ ոչ իրս ոմանք են ինքնապահք · ոչ մարդ և կենդանի ասին պահել և խնամարկել զինքեանս , ըստ որում ընդ ընդհանրական պահպանուածէ այ , հոգան անձամբ բազում ինչ առ

իւրեանց պահպանութեան պիտոյիւն, սոյնպէս և
ամենեք ասին ինքնաշարժք, և անձնորոշք ի գոր
ծել. ըստ ամ ազատ առնօղք, ըստ որում ընդ
ընդհանրական շարժուածքն ոյ, անձամբ անձինն
իւրեանց քանիւ կազմեն տեսակս որոշիչս առ
առնելութեան. ըստ զբաստաստան գործնական. ո՞
րով զինքեանս դիտմամբ վախճանին որոշեն և
շարժեն առ ընտրութեան միջնորդաց: Ըստ այդ ոչ
ի վեր այսր ամի ածք իբր հանրական պահպա
նիչ անմիջապէս պահէ զնա. զի որամադրե
լոց նոցա առ գոլ՝ անմիջապէս տայ զվերջին ներ
գործականութեան գոլոյ. սոյնպէս և իբր հան
րական շարժիչ ամ առնողաց անմիջապէս շար
ժէ ի գործել. զի որամադրելոց նոցա ի գործել
տայ զվերջին ներգործականութեան գործելոյ:
Դարձեալ ոչ ածք մանուածոպագին և անընդ
միջապէն պահէ զառաջինն առեղծեալ էակս,
ոչ զերկինս, և զհրեշտակս, զի ոչ գոն նոցա այլք,
յորոց պահեսցին. սոյնպէս և զառաջինն առեղ
ծեալ առնօղս, և առ առաջինն գործողութեամ
մանուածոպագին և անընդմիջապագին ասի շար
ժել. զի ոչ գոյ նոցա այլ՝ յորմէ շարժեսցին:

Եւ զի համառօտ առասցուք, ոչ ածք կրկնակի
ասի պահպանել զնոսն. մի իբր պահպանիչ
հանրական, համամբ՝ ըստ հասարակաց նա
խախնամութեան օրինի տուեցելով. և երկրորդ
իբր պահպանիչ մասնաւոր, առանձինն նմին օրի
նակաւ ի ներքուստ ձեռնհասութեան ի գոլն.
կամ արտաքուստ մասնաւոր պաշտպանութեան,
զպատկանելիսն նոցն վանեալ, և զօգտակարսն հա
գացեալ: Սոյնպէս կրկնակի ասի շարժել զառ
նօղս. մի՝ իբր հանրական շարժիչ, շարժութեամբ
ըստ հասարակաց նախախնամութեան օրինի տնօրի
նեցելով. և երկրորդ իբր մասնաւոր շարժիչ ա
ռանձինն նմին օրինակաւ ի ներքուստ գրդեալ
և մերձեցուցեալ ի գործել, կամ արտաքուստ
տարամերժեալ զնստատեան գործողութենէ, և զորս
տրամադրեսցեն առ այն, մասնաւոր նմին տես
չութեամբ հոգացեալ. յորոց ի դնելն իսկ և իսկ

առ

առ ընթերը կայ նախաշարժութիւնն:

Պարձեալ, ոչ ոք ըստ երկուց եւս պահպանէ զիրս հզօրեղապէս և անվրէպ, յորչափ սահմանեաց պահել զնա. բայց քաղցրութիւն, ոչ բռնան կրեալով բնութենէ իրաց, այլ ամի իւր իւրով ընթացակցութիւնն ըստ ոչ, ի պահպանել ըզ գործ գիտեալ ի նմանէ: Այնպէս ըստ երկուց եւս հզօրեղապէս և անվրէպ գոլ գործողութիւնս, որոց սահմանեաց լինիլ և ոչ սահմանեաց լինել. վճարէ յիւրում ժամանակի. բայց քաղցրութիւն, զիւրաքանչիւր առնողն զգեստութեան պահելով. և առնողացն իսկ առ գործողութիւնս գիտեալս յոյժ ըստ շարժութիւն նոր ընթացակցելով: Արդ երկոքին այս անվրիպութիւնք յառաջ գան ոչ միշտ ի նեղքին անպակասելոյ միջնորդաց, որովք վարի ասծ. այլ ի գործունէութիւն և յըստ հանրութիւն կամաց այլ, յորոյ ձեռնին ամ նպատակ գոլոյ և գործելոյ, և ուր պիտոյ էցէ մատակարարել, և նախանձամբ իւրով ամրացուցանէ. մինչև որոց պակասիլն պարտէր վճռ պատճառացս և իրաց պակասաւոր բնութիւնն, յայնմ գործոյ՝ զոր սահմանեաց ոչ երբեք իրօք պատկասին:

Այսր ամի քաջ մատուցութիւն, ոչ միայն գոյութիւն, բնութիւն և զօրութիւն նախաշարժութիւնն, ըստ թէութիւնն իրացդ, և ըստ տանելոյ տկարութեան մարդկեղէն մտաց՝ յայտնի ապացուցանի, այլ և որք հակառակ այսմ լինին առարկութիւնք դիւրաւ լուծանին: Չի ոչինչ ունին զօրութիւն բայց եթէ յոչ պատշաճ մտածութիւն սորա, զոր առնին հակառակորդք, և կամ յեղեբոյց, որովք մեկնեմք և ջատագովեմք, որք բազում անգամ զուգնին նշանակեն, այլ լսողաց մտաց ոչ միշտ ի ձահ պատահեն:

ՊՐԱԿ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ։

Լուծմանէ առաքելոցն։

Քառակի սկզբանց բերին առարկու-
թիք՝ ի վկայութեց, ի պատճառելու
թէ մեղաց, յանօգտութէ նախաշար-
ժութեն, և ի ընտասիրէ ազատութե։
Իսկ առարկութիք՝ ի յառաջադունէ ոչ գոն առ
հակառակորդս՝ և ոչ մի։

Ա՛ռաքինեցեա յառաջնոյ սկզբնէ. Ընդհատոտել
առէ, առնօղն առնելով ու ֆոխէ։ Իսկ արդ եթէ
նախաշարժիւբ փիլիգապէս՝ փոխիւբ. ապա ոչ
նախաշարժի փիլիգապէս։

Պատասխանեմ զանազանելով. ոչ փոխի առ-
նելով, ընդունիմ. առ՝ ի առնել, ուրանամ։
Զի ըստ արհատոտէլի՞. Երէսուդ ընծօղ ու ընդ- * ՝ի Ը. բնա-
թէն, բայց նիւթ ընծայ (որով իսկ փոխեալք) բանութիւն.
յառաջնոյ։ նոյն Ե։

Օ վկայութիս սկզբն թուխմայի, զորոց զոմանս
կրճատեալս, զոմանս յառաջիկայիւ ոչինչ վե-
րաբերեալս, զոմանս ի թիւր կոչմն մեկնեալս՝
կուտեն հակառակորդք, զնոսն ի մէջ բերել եր
կար իմն լինիլ։ Ուստի առ՝ ի լուծումն ամի նը
շանակեացուք զորս ընդհանրական կանոնս, ա-
ռեալս ի սկզբն թուխմայէ. (զի ո՛ այլ ոք քաջ
թարգման սրբոյն թուխմայի, քան զնոյն ինքն
սբն թուխմաս,) որով դիւրաւ վճարին այն
ամ վկայութիք։

Ա՛ռաջինն է. ուր ուրեք սբն թուխմաս, կամ
այլ ոք՝ ի սրբոց հարց, ասեն, թէ սբ ոչ նախ
բացորոշէ զգործողութիւնս մեր. պարտ է
խմանալ զսոյն զնախաբացորոշութէ, որ ըստ
կերպի բնութե. կամ՝ ի չէեան հարկադրութե.
որպիսի է բացորոշութի հրոյն առ այրել. և
հաւուց առ՝ ի այսպիսի իմն օրինակաւ բոյնս
դնել. և ոչ զբացորոշութէ, որ ըստ կերպի ա-
զատ,

զասն, իբր ըստ մերձեցուցման առ գործածուլ
թեն ներգործուէ ազատն: Զայս կանոն յայտ
նապէս աւանդէ սբն Թովմաս *, որ՝ի մեկնել
զայն բան գամասկայցւոյն, ած ու նախաբարո
ղն ըրս էնն՝ի մէջ, ասէ, գամասկայցին առնու
զնախապատրաստութեանն փոխանակ հարկադրու
թեան. որպէսի է՝ի բնական իրս. յորմէ մակաբերէ,
թէ այնու բանիւ ոչ արտաքոյ զնախասահմա
նուելոցն, որով և ոչ զնախաշարժուելոցն. որ
է ածային նախանշանմուելն, և նախասահման
նուելն գործապրիչ:

Նոյնիկ կանոնն է, յորժամ սբն Թովմաս, կամ
այլ ոք մեծարուս յայտնսիկ նիւթս՝ ասէ, թէ
կամին շարժն պինդն, և բացուցն, և է որ իւրոց
ներգործուելոց. և ըն ընդրէ պայս, զան պայն, և
կայ՝ի ձեռին կորհրդոյ իւրոյ, և այլն. պարտ է
զայն խմանալ յիւրում կարգի, և իբր մերձա
ւոր առնող, որ ոչ արտաքոյ, այլ ենթադրէ
զշարժուելն, և զմերձեցուցումն առաջնոյ առ
նողին. Զի ուշ հարկ պատուելոյ, ըն կամն իցէ ա
ռաջին պատճառ իւրոյն, ոչ և ու՝ի վինել իմիք
պատճառ այլոյ, պահանջի, ըն իցէ առաջին պատ
ճառ: Ամբդ ած է առաջին պատճառ շարժիլ բնա
կանն և կամաւոր պատճառաց. և ոչ շարժելովն զբնա
կանն պատճառս՝ ու բառնայ զվինելն գործողուելոյ նո
ցա բնական. առյնպէս շարժելովն զկամաւոր պատճառս
ու բառնայ զվինելն գործողուելոյ նոցա կամաւոր. այլ
մանաւանդ առնէ զայս՝ի նա. զի գործէ յիւրաքան
չիւրում ըստ յատկութեանն նորա: Զայս ամ գրէ սբն
Թովմաս *:

* ա. մ. կա. ձէ. պ. ա. ա. ա ձ. և յայլ պէ ղին:

Նոյնիկ կանոնն է. յասել սինն Թովմայի, թէ
ած շարժէ զկամս ոչինչ ոտաւորելով՝ի նմա,
ոչ արտաքոյ շարժուելոյն. (քանզի հակառա
կան է, թէ շարժեացէ ինչ զկամն, ոչ ոտաւո
րեալ՝ի նմա զշարժուն.) այլ միայն արտաքո
սի հեղուսն նորոյ ունակութեան: Զի այն ինչ,
որով ասէ ած առեղծուածոյն գործել ներգոր
ծուելոցն, է միայն՝ի նմա իբր անցաւոր շարժու
լեն, և ոչ իբր մնացօղ որակութեն. ոչ ասէ

սուրբն Թովմաս * ։

* Ճ. յա-
ղափ. կա-
րգաւոր է.
պ.Է.ա յա.
ՃԲ. յաՃ.
ճշմարտ.
պար. Ը։

Յորորդ կանոնն է ։ Յասել սրբոյն Թովմայի, Թէ ած շարժէ զկամս առ բարին ՚ի հասարակ կն , կամ առ բարին գերբնական . իսկ կամքն շարժէ զինքն առ բնական մանաւանդ բարիս , եւթէ ճշմարիտ իցեն , և եւթէ վերոհասցէ . պարտ է զայս իմանալ ՚ի վերայ մանաւանդ շարժուածէ ։ Զի ած մանաւանդ ինն եղանակաւ շարժէ զկամս առ առաջին կամեցուածն բարւոյն ՚ի հասարակ . և առ գերբնական բարիս ։ Բայց կամքն հանրական շարժուածեամբն , որ առնեալ լինի նմա ըստ ընթացից կալուածոցն նախախնամութեան , զոր իմանամք անուճամբս նախաշարժուածին , որ և է իբր վերջին ուժգնութեան գործելոյ բնական յատուկնոյ ազդեցութեանց գործոցուածին շարժէ զինքն , և որոշէ առ այլ գործոցուածիս ։ Զի ըստ սրբոյն Թովմայի՝ ոչ ինչ բնութիւն , որչափ և իցէ հպարտեալ յատուկնոյ ազդեցութեանն , երեք ոչ շարժեսցի յայ ։ Ասյս կանոն առեալ լինի ՚ի սրբոյն Թովմայէ * , որ զանազանէ զկրկին շարժուածին . մի՝ հանրական , առանց որոյ ոչինչ գործէ առհղծուածն . և միւս և մանաւանդ , որում կարօտի առնեղ գործուածիս լինել , ոգի մեզաւորն պա ՚ի առնել զղջմանն և զապաշխարութիւն , կարօտի մանաւանդ շարժուածէ ածային շնորհաց ։

* Ա. Բ. խա.
ՃՆ. պ. ա։

Յայսցանէ դիւրաւ մեկնին վկայութիւնք սրբոյն Թովմայի , և այլոց սրբոց հարց ։ Զի յասել սրբոյն Թովմայի * , Թէ ներգործութեանն կամացն ոչ է յայլմէ արտաքինն սկզբնէ բացորոշակի , կի (ըստ այլ օրինակաց) բացորոշէ . և Թէ բացորոշութեանն օտարի հակառակ է ապատութէ , խօսի զբացորոշութէ ըստ կերպի բնութեան . որ ոչ Թողու ՚ի կամն զաւելն ընտրելոյ , և զինքն ՚ի մտոյ բացորոշելոյ . այլ ոչ զբացորոշուէ , որ լինի ըստ կերպի ազատի , որ է մերձեցուցեալ յատուկնոյ ազատէ , շարժիչ և բացուցիչ կամացն յընտրել , և ՚ի բացորոշել զինքն ։

* Է. գլխ.
գան. ընդ.
խա.ա.պ.ա։

Իսկ

Ինակ յասել սրբոյն Թովմայի, թէ կամքն շարժէ զինքն, և բացորոշէ, և մերձեցուցանէ, և է ինր իւրոյ ներգործութեանէ, պարտ է զայն իմանալ ըստ կերպի մերձաւոր պատճառի, որ ոչ արտաքոյ զնորութենին զշարժուն, և զմերձեցուցեալն առաջնոյ շարժողին. ոյք յայտ է յերկրորդ կանոնէ: Եւ այս երկու կանոնք են գլխաւորագոյն:

* ա.է. խ. ք. պր. չ. առ. ճ:

Բայց յասելն * . Ընդ ումէ շարժէ զինամո՛ւ կամիլ զընդհանուր բարին, և կամին ընդ այսոցիկ շարժուն ընդ որումէ զինչն առ այս ինչ բարի ճշմարիտ կամ վերին ոյն, պարտ է զայն իմանալ զմանաւանդ շարժուելէ, որ ունի զտեղի միայն՛ի նախկինն կամեցուածն, և՛ի ներգործութիւնս գերբնականս: Բայց սակայն կամքն յայլ կամեցմունս որոշէ զինքն իբր լծացեալ այնոցիկ հանրականն շարժուելէն այլ, որով մերձեցուցանելն ստեղծուածք ամ յիւրաքանչիւր գործոյուելիս. ոյք ասացաւ՛ի ջրդ կանոնի: Ասասի ումն թովմաս ոչ երբէք ասէ, թէ կամքն այնպէս շարժէ զինքն առ ընտրուելիս՝ մինչև ոչ շարժիլ յայլ առ այնս, այլ զհակառակն սորին յայտնապէս ասէ, թէ ամ շարժէ զկամն առ ամ՝ զոր ինչ և կամի. տես՛ի վերոգրեալ տեղիս *: Ա յտակ մեկնութիւնք այնպէս քաջայայտ են մարզելոց՛ի վարդապետութենէ սրբոյն Թովմայի, մինչ ոչ ումեք յերկբայս լինել զսոցանէ, բայց և եթէ որոյ զամ թովմաս չիցէ բնաւ ընթերցեալ, կամ ձախոյ ակամբ նոցն ընդ այն հայեցեալ, ոչ զն զնորա միտս իմացեալ, այլ զնա բռնի ձգեացէ զինա յիւր կարծիս:

* յօդ. է. գ. ճ:

Ասիցես. Ոչ երբէք՛ի գործ էած ամ թովմաս զանուանդ նախաշարժուելիք կամ նախաբացորոշուելիք: Ասա ոչ ծանեաւ զինա:

Պատասխանեմ նախ ուրանալով զհետեւութիւնդ. Քանզի շատ է՝ այն, զի ուսոյց զոր ինչ իմանամք անուանմամբ նախաշարժուելիք կամ նախաբացորոշուելիք: Յայտ է թէ ամ երբէք ոչ՛ի գործածէն զանուանան. մարդեղութիւն, եր-

բորդութեն, համագոյակից, քաւարած, գոյացիմաստութեն, և այլն. բայց լիով ուսուցին զայս առնիկ խորհուրդս, զի զնշանակեալսն այսոքիւք անուամբք, ցուցին ընդ այլովք եզերօք: Սոյն պէս և աբեն Թովմաս, Թէպէտ ոչ երբեք՝ի գործ էած զնախաշարժութեդ անուն, բայց զիսկն իրին ուսոյց, զի զայն այլովք եզերօք եցոյց:

Պատասխանեմ երկրդ. Շարժելն առ առնել նախաշարժել, ըստ այնմ սկզբան սրբոյն Թովմայի, և արիստոտէլի զայնց՝ որք շարժեն շարժեալ. Շարժութեի շարժողին յառաջագոյն է քան զշարժութեի շարժելոյն: Ասացաւ ընդ այսմ և աբեն Թովմաս, եթէ շարժէ զպատճառն առնել. զի ուսոյց այնուհետև զնախաշարժութեն: Ապաքէն ասեմք, արուեստաւորին զուռնն շարժել, այլ ոչ նախաշարժել, Թէպէտ և այն շարժութեն է նախընթաց շարժութեն. և ինքեանք իսկ հակառակորդք, զայնս, որովք զարԹուցանէ զմեզ եթէ բարոյապէս, կոչեն բարոյական շարժութիս, և ահա յայտ է Թէ այսպիսի շարժութենք են նախընթացք: Իսկ զնմոդ և աբեն Թովմաս զնախընթացն շարժութեն, ոչ կոչեցէ առաջ շարժութեն. և այն՝ զի ստոյգ գիտէր, շարժութեէ շարժողին յառաջագոյն լինել քան զշարժութեի շարժելոյն:

Պատասխանեմ երրդ, Թէ աբեն Թովմաս էած և՛ի գործ զանուանդ, նախաշարժութեն և նախաթաւալացուցութեն: Չի * ասէ. այ ինչ նախաբառ ցուցչի յաճախին նախախոնամութենէ: Եւ՛ի վերոգրեալ առեալս ասէ. շարժութեն այ շարժողին և նախընթաց շարժութեն: Ապա ուրեմն նախաշարժութեն:

* ՚ի գիրս ոմանս թէ:

Սակայն, վկայութիւն կայեսանոսի քաջ մեկնչի սրբոյն Թովմայի *, որ գրէ այսպէս: Կինդի հանդիպի երկրորդ պատճառին շարժիլ յառաջնոյ. զի՝ շարժութիւն որ նախընթաց և անպակաս գործողութեն, ոչ ցոպան շարժեալ՛ի յետոյանէ շարժէ զնոյն: Երկիր՝ շարժութիւն՝ որ՛ի ներքոյ գործակից անպակասինչ.

* աւ. խոթիլ. պ.ե:

լինէ, կամ յորժամ արեգակն լուսաւորէ, ոչ է հարկ առաջնոյ պատճառին նախընթաց շարժութեամբ գործակցիլ, այլ բաւական է՝ և պահանջի՝ ի ներքուստ գործակից լինիլ այնպիսի ընտրութեանէ, կամ լուսաւորութեանէ, զի գոյ ձակցութեին է յամի՝ ըստ իւրաքանչիւր բնութեանէ. և ըստ այսմ գարմանէ զամ քաղցրութեանէ. ուստի չիք՝ ասէ, տեղծուն բնութեանէ, որոյ յառաջնում վայրկենի պատճառն առաջնոյն հայցի՝ ի գործն և յերկրդում պատճառն երկրդ: Ապա ուրեմն զայժմու թովմայականաց զնախընթացս շարժուն մերժեաց կայեստանոս: Պատասխանեմ զանազանելով, ոչ է պէտք առաջնոյ պատճառին գործակցիլ շարժութեանն նախընթացիւ, պարզապէս ըստ ամի, միանգամ զնոյն զբոլութեն, որում գործակցեացն, և յորմէ եղանակաւորեացն, ենթադրել՝ ի պատճառն երկրդ, ընդունիմ. շարժութեանն նախընթացիւ ըստ իմիք, և յեսոնորդաւ ըստ այլոյ, ուրանամ: Արդ կայեստանոս զայն կոչէ ստոյ շարժուն նախընթաց սեպհական առանձնութեան եղելոյդ պատճառին, որ ոչ ենթադրէ յայնմ զբոլութեն որում գործակցեացն, և յորմէ եղանակաւորեացն, իսկ գործիւն սեպհական առանձնութեանէ, զայն՝ որ թէպէտ յառաջէ քան զառանձնութեամբ, բայց ոչ է բովանդակ քան առանձնութեանէ, այլ ենթադրէ՝ ի պատճառն շարժեալ՝ զբոլութեն առանձնոյ, զոր լրացուցանէ, որում գործակցի, և յորմէ եղանակաւորի, որպիսի զնախաշարժութեին խոստովանիմք լինիլ: Եւ վասն այն զնախաշարժութեն մեր ոչ մերժէ, այլ պահանջէ: Եւ թէ այս է միտ կայեստանոսի, յայտ է նախ յօրինակէն, որում մերժէ զնախընթաց շարժողութեին՝ զոր արտաքսէ, իբր յօրինակէ ցոյն շարժողն զքար՝ սոսկապէս՝ վասն զի շարժէ, զի ոչ ունի յինքեան զբոլութեն շարժելոյ, զոր լրացուցանէ, և որում գործակցեացն շարժութեին չեռնի. այլ շարժուն չեռնի է նմա բովանդակ քան առնելոյ:

երկրորդ յեզերաց զանազանութեանէ, զի ոչ հակադրէ այնմ նախընթաց շարժութեանէ զմիանալ կան հաւընթացութեանէ հակառակորդաց, զարոտաքուստ գործակցող. այլ զշարժուն՝ ի ներքուստ գործակից, որ լոկ յաճմի ըստ իւրաքանչիւր բնութեանէ: Երդ. զի շարժութեանն՝ զոր ընդունի՝ ասյ զսեպհական հանգամանս նախաշարժութեանէ. այ է, լինիլ նմա շարժուն՝ ի ներքուստ գործակից, ընկալեալ յամենեսեան ըստ իւրաքանչիւր բնութեանէ, յորմէ յառաջ գայ ասէ շարժելն. այ, առնելն երկրդ պատճառին. և որ զլօրութեանէ երկրդ պատճառին զուգակցէ ըստ իւր գործ. որով և յառաջագոյն է պատճառելոյն քան զառնել երկրդ պատճառին, այլ ոչ քան զլօրութեանէ նր: Ապա գործակից շարժութեանէն կայեսցուսի է մերս նախաշարժուն, և ոչ միանական հաւընթացութեանէն հակառակորդաց: Եւ զմանէ արդար ասաց կայեսցուսի՝ թէ ոչ յառաջագոյն լինչ հայի՝ ի գործն, զոր և մեք լոկ ընդունիմք: Այսամ չկայ լինչ դժուարութեանէ:

Բայց թէ ասիցես, զիարդ ասյս ասաց կայեսցուսի, այնմ ոչ լինիլ նախընթաց շարժութեանէ, զոր ստորասեն թուիմայականք:

Պատասխանեմ թէ նա յայն միտս՝ որով զսոսա, ուստի ոչ լինիլ նախընթաց, այ արտաքոյականպատճառելութեանէ, զի ուսուցանէ, թէ յայնմանէ յառաջ գայ առնելութեանէն, կամ առնելն և շարժելն երկրդ պատճառին: Բայց քանզի եղանակաւորի՝ ի զօրութեանէ երկրդ պատճառին, ասէ, թէ չէ նախընթաց սեպհական առնելութեանէ նորին. զի այս եղանակաւորութեանէ ունի՝ ի յատկութեանէ առնելոյ երկրդ պատճառին. և վասն այն ոչ է յառաջագոյն քան զսեպհական առնելութեանէ երկրդ պատճառին, իբր՝ ի նշանակեալ ներգործուն մատածեալ, թէպէտ և յառաջագոյն է քան զնա՝ ի գործածեալ ներգործութեանէ նկատեալ: Ասսն կայեսցուսի՝ ի մեկնելն զայս եղանակաւորութեանէ ոչ ասէ, լինիլ

ձամա՝ ի գործածեալ առնելութենէ երկրդ պատճառին. այլ ի բնութենէն կամ յեղանակէ երկրդ պատճառին. այսինքն՝ ի սեփհական եղանակէ առնելոյն. պէ, ասէ, գործակցութիւնն (յայտ է թէ ածայինն շարժութենէ,) է յամենէսին ըստ խրափանչիւր եղանակի: Եւ վն այն ոչ է յատուկ գործն քան ըստ սեփհական եղանակ առնելոյ. ուստի և ոչ քան զյատկութենէ առնելութենէ, այլ միայն քան զներգործական գործածութենէն նր:

Առարկեցես յերկրդ սկզբնէ: Եթէ ածն նախաշարժէր զմեզ, լինէր հեղինակ մեզաց: Ապա ոչ նախաշարժէ: Ցուցանեմ առաջարկութենս, այն է հեղինակ մեզաց, որ նախաշարժէ առ գործողութենէ չար, այլ ածն նախաշարժէր առ գործողութենէ չար: Ապա ուրեմն լինէր հեղինակ մեզաց:

Պատասխանեմ նախ, և հակառակորդաց պարտ է լուծանել զայս ձեռնարկութենէ, և զմին նր մնանան: Քանզի ոչ ածն ըստ թովմայականաց մերձեցուցանէ առ մեզ գործողութենս, նոյնպէս ըստ հակառակորդաց, համընթանայ միանամանակ առ մեզ առնելութենս: Ապա ուրեմն եթէ այս ձեռնարկութենք ցուցանեն՝ ի շաւղէ թովմայականաց, լինիլ մեզ հեղինակ մեզաց, ցուցանեն և՝ ի շաւղէ հակառակորդաց, լինիլ գործակից մեզաց: Ապա զինչ լուծուն տան նոքա մեզ ձեռնարկութենէ, զնոյն՝ ի դէպ է տալ և թովմայականաց:

Պատասխանեմ երկրդ. ուրանալով զհետևութենդ, զորոյ ցուցման զանազանեմ զմեծագոյնդ. այն է հեղինակ մեզաց, որ նախաշարժէ առ գործողութենէ չար, ոսկայապէս ըստ որում է գործողութենէ, ուրանամ. ըստ որում է չար, ընդունիմ: Եւ առ փոքրագոյնդ. Ածն նախաշարժէ առ գործողութենէ չար, ըստ որում գործողութենէ, ընդունիմ. ըստ որում չար, ուրանամ: Կամ որ նոյն է, նախաշարժէ առ գործողութենն՝ ի լինիլ՝ ընդունիմ, ի չարաչար լինիլ՝ ուրանամ: Քանզի ածն թէպէտ և պատճառ լինելոյ գոր-

գործողութեանն , բայց ոչ է պատճառ չարաչար լինելոյ , և չար գոլոյ նոր : Այլ հոգին թէպէտ է պատճառ չարժելոյ խելացեալ սրտէնից , բայց ոչ է պատճառ չարաչար չարժելոյ նոր , և կաղալոյ : Ուստի ոմն պակասութեան որ 'ի կաղալն , ոչ վերածել 'ի հոգին , այլ 'ի սրտէնն , նոյնպես և ոչ պակասութեանն , որ 'ի չար գործողութեանն վերածել յոճ որ չարժէն . այլ 'ի առեղծեալ կամքն պակասաւոր : Լուծումն և զառարկութիւնդ , գիւտ 'ի նոր թուականս *։

* ա. Է. Խ. հին. պ. Է.

Սոխիլեես . մարդն է պատճառ մեղաց , ըստ որում է պատճառ գործողութեանն որ է մեղք : Ապա ուրեմն եթէ ոճ է պատճառ գործողութեանն մեղաց , լինի և պատճառ մեղաց : Յուցա նի առաջարկութեանս . քանզի մարդն ոչ գիտէ զչարութեանն , այլ միայն զգործողութեանն : Ապա ուրեմն սոսկապէս՝ ոչ հեղինակ մեղաց , վասն զի ոչ է պատճառ գործողութեանն :

Պատասխանեմ ընդ սմին թուականի , որ զայս ձեռնարկութեանն հակառակորդաց առարկէ ընդեմ իւր անդէնն , առ որ : զանազանելով զառաջարկութենդ : Մարդն է պատճառ մեղաց , որում է պատճառ գործողութեանն մեղաց՝ սոսկապէս ըստ որում գործողութեան , ուրանամ . ըստ որում ունի յարակցեալ զպակասութեան , ընդունիմ : Քանզի մարդն , որչափ և ոչ գիտեսցէ զչարութեանն , է պատճառ ոչ միայն գործողութեանն , այլ և այնր գործողութեանն պակասութեանն լինելոյ . ոմն անհարթ գրչէն ոչ միայն է պատճառ գրութեանն , այլ և պակասութեանն , որ 'ի գրութեանն : Արդ ոճ թէպէտ է պատճառ գործողութեանն , բայց ոչ է պատճառ լինելոյ նորա պակասութեանն . ոմն ճարտար գրագիրն է պատճառ նկարելոյ գրչին զտառան , բայց ոչ է պատճառ նկարելոյ նր յոտ . և հոգին է պատճառ չարժման խելացեալ սրտէնից , բայց ոչ պատճառ պակասութեանն կաղութեանն յայնմ չարժման լինելոյ : Ուստի ոմն այս պակասութեանք գրութեանն և կաղութեանն , ոչ ընծայէն գրողին , և հոգ-

ւոյն, այլ գրչին, և սրունկին. նոյնպէս և ոչ պակասութիւնք գործողութեց ընծային այլ, այլ ատելծուածոց. թէպէտ ինքն չարժէ զատելծ ուածս՝ ի գործել: Լուծուածս և օրինակս յետոյն՝ կայ՝ ի չբն թուիմաս՝ ի վերոդրեալ տեղ-

ւոջ:

Նախանձիցես, պակասութիւնն է անանձատ՝ ի գործողութէ մեղաց, զոր օրինակ, յատելութիւն այ: Ապա ուրեմն եթէ ած նախաշարժէ առ գործողութիւն, նախաշարժէ և առ պակասութիւնն:

Պատասխանեմ նախ, ուրանալով կէետևութիւդ. զի թէպէտ՝ ի գործն անանձնապէտ դատնի պակասութիւնն, բայց վա այնը ոչ որ է պատճառ միոյն, է պատճառ միւսոյն, ոչ երևի՝ ի կաղապնաց սրունս, քանիցս անդամ չարժի՝ ի

հոդեայ:

Պատասխանեմ երկրդ զանազանելով զառաջարկութիդ, պակասութիւն է անանձատ՝ ի գործողութէ մեղաց. ըստ որում գործողութիւնն այն է յատուկնոյ արարչական պատճառէ, ուրանամ. ըստ որում է՝ ի պակասաւոր յերկրդ պատճառէ, ընդունիմ: Չերկաքանչիւր լուծումն նշանակէ չբն թուիմաս՝ ի նմին տեղ-

ւոջ:

Ասիցես. Եւ զնարդ չարժէ զիս ած առ գործողութիւն կից ընդ չարութէ, և ոչ առ գործողութիւն կից ընդ բարութէ:

Յայսմ է բովանդակ դժուարութիւնն, յորմէ ոչ ունին ձերծանիլ, որք կարծեն թէ կամքն կատարեալ հանգիստամէտ լեալ, և յիւրմէ ոչ ինչ յօժարամտել առ նիւթականն չարի՝ քան առ ներգործութիւն բարի, յոյ բացորոշն առ նիւթականն չարի, ոչ թէ ոչ՝ ի կողմանէ կամացդ ինչ, այլ միայն բացորոշութիւնն այ բառնայցէ զհանգիստամէտն լինիլ: Այս եղանակ խօսից ոչ համեմատ թուի ածային բարութէ, և կարի խիճ օտարաձայն՝ ի վարդապետութէնն

* ա. է. խ. այլն թուիմայի. որ ուսուցանէ *, թէ աճ չինչն

ինչ ոմանք, զամենեսեան առ ինքն գրէիցոյանք, եբբա՛ի վերջին վախճան. և յոյժ ընդդէմ է նմա՝ լինիլ ակզբնապատճառ հակերպ հանգիստամէտ կործեալ կամացն՛ի ներգործուԹենէ, որով խոտորի յայլ, եթէ՛ի վերջին եւր վախճանէ։ Ասատի զհակիրն նը՛ի ներգործուԹենի պակասեալ յայլ եթէ՛ի վերջին վախճանէ, տայ միշտ ձեն Թուվմայ մաս անարժան տրամադրուԹենէ կամացն։

Ապա պատասխանեմ ընդ ձեզն Թուվմայի, Թէ այն զի կամքն առնելուԹականն չարին առաւել բացորոշի, քան առ ներգործուն բարի, ծագի յայնմանէ, զի այնպէս պահանջէ՝ յիւրմէ տրամադրուԹէ։ Իսկ այս տրամադրուԹի հեռաւորն և ապրատական՝ է պակասաւորուԹենն եԹէ կամացն, և եԹէ խոցացուԹենէ յորմէ մերձաւորապէս կառավարի։ Իսկ մերձաւորն է պատճառն տրամադրուԹենի ինչ ծագեալ առ ևայժմ՛ի պակասաւոր կամացն անտի։ Քանզի որպէս վերագոյն ասացաք • պր• է• ըստ սրբոյն Թուվմայի * • Չարժառն առաջնոյ չարժողին ու մ՛ *քն•է• յա
օրինակ ընկալեալ լինի յայմ չարժելիս • այլ յիւրմէն զգա չարիս ըստ էդանակի ներսա՛ Ճպա յորժամ է ինչ երբ • պ• գ
՛ի պակաձ պրամադրուԹենէ առ՛ի ընդունիլ զչարժառն առաջնոյ չարժողին • վհէպ գայ գործողուԹենէ կոպաընալ ըստ դիպման առաջնոյ չարժողին։ Ճայլ երեք չիոչ ՛ի պակաձ պրամադրուԹենէ, և ՛ի յորմարուԹեան առ՛ի ընդունիլ զչարժառն առաջնոյ չարժողին, ըզհէպ գայ գործողուԹենի անկատար։ Ճպա ասելի է, ըստ վերոյ գրի ասացն ոմանց, զի և չիոչ առաջին սկիզբն չարժուԹենէ ամենայնի, ոմանք այնպէս չարժին ՛ի նմանէ, որ և չիոչ դեռևս չարժեն • ոմք որք ասեն զանձինս լանձնակալաուԹիւն, որք երեն ՛ի պակաձ պրամադրուԹենէ, և ՛ի պակաձ կարգի առ՛ի ընդունիլ զաջժային չարժուԹիւնն, վհէպ գան բարի գործողուԹենէ • որք բնորոշին վերածին յաջ իբր՛ի պակաձս։ Ճպա երեք պակասուին ՛ի պակաձ կարգէ, վհէպ գայ գործողուԹենի անկարգ, որ է գործողուԹենի մեղաց։ Իսկ այսպէս որինակ է անդ գործողուԹենէ, վերածի յաջ իբրև ՛ի պակաձս։ Եւն որ ինչ անկարգուԹենէ, ու ասեն պակաձս զաջ։

այլ պանինիշխանութիւն: Ապա ըստ սրբոյն Թովմայի, մեղքն ծագի յայնմանէ, զի անձնիշխանն՝ ի չարժելն զինքն ընդ չարժութ այ, խառնէ ինչ յիւրմէ. որով պակասի յուղիղ տրամադրութէ: Այլ թէ զնարդ լինիցի, ըստ վարդապետութէ սրբոյն Թովմայի, այսպէս բացատրի: Աճ իբր ընդհանուր չարժիչ չարժէ միայն ըզկամս առ առաջին կամեցուածն բարւոյ՝ ի հասարակի. և նա այսուհիկ չարժութէ՝ ի ներգործութեան լեալ, ակամայ ինքնին ներգործել մերձեցուցանելով զնմացութէնն՝ ի խորհրդածել. կամ սա խորհրդածէ ըստ տրամադրութէ կամաց. զի ակիզբն գործնական խորհրդածութէ է վախճանն, որ նպատքանչելութեամ այնպէս սէր Թուի, ոչ ինքն լոկ զգածեալ: Ոչսակ է Թէ կամքն լեալ լոկ՝ կամ յառաջընթաց չար ուղղակութէ ախտացեալ. կամ ներկայական կրնաք հրապուրեալ, խորհրդածութէնն հակի դիւրաւ՝ ի բարին առ երևոյթ՝ համեմատ կրից, կամ չար ունակութէն. և ըստ այսմ դնի տրամադրութէ, որով լինի կամաց պահանջել՝ ըստ հասարակ նախախնամութէ ընտրութեան մերձեցուցանել յընտրութէն այնպիսի բարւոյ, որ է մեղք: Եւ յայսմ չկայ ինչ դժուարութէ: Իսկ եթէ ոչինչ ներկայական կրնաք լոկ հրապուրեալ, կամ յառաջընթաց ունակութէ ախտացեալ. ոչ կամքն առաջին մարդոյ և հրեշտակաց, պահպանական տրամադրութէնն այն ծագի՝ ի սիրոյ սեռական բարւոյն: Զի ոչ ասէ Աբն օգոստինոս* . Մինչ էարի առաւել հաճոյ է անձին, և ընդդէմ պնդարձակի, փան պայ ամ սպեղծուածք: Ոչսակ ոչ անդէն նշանակէ, հաճութէ գերազանցութէ անձին բաղում անգամ պայն գործէ՝ ի բանաւոր ստեղծուածս կատարեալ և ուղիղ՝ բայց չհաս ածատես, զոր լինչ սէր զգալի բարւոյն՝ ի մարդն սահեալ: Յայտ է Թէ վն պի յայնս փոխոխս չարժմունս խմացութէ և կամաց, ընդ ոչ, որ իբր հանրական չարժօղ մերձեցուցանէ զերկաքանչիւրն ըստ իւրում պայմանի, դիւրաւ

*՝ի ՀՕԳԻՍ ոմնոց *. Մինչ էարի առաւել հաճոյ է անձին, և ընդդէմ պնդարձակի, փան պայ ամ սպեղծուածք: Ոչսակ ոչ անդէն նշանակէ, հաճութէ գերազանցութ անձին բաղում անգամ պայն գործէ՝ ի բանաւոր ստեղծուածս կատարեալ և ուղիղ՝ բայց չհաս ածատես, զոր լինչ սէր զգալի բարւոյն՝ ի մարդն սահեալ: Յայտ է Թէ վն պի յայնս փոխոխս չարժմունս խմացութէ և կամաց, ընդ ոչ, որ իբր հանրական չարժօղ մերձեցուցանէ զերկաքանչիւրն ըստ իւրում պայմանի, դիւրաւ

քաւ յափշտակէ ներգործական սէր գերագանց
ցուելոյ անձին. որ լինի մերձակայ և ներքին
աղդողապոյն չարժէ զկամս, քան բարուելոյն
ածելոյն հաւասարով միայն ըստ աղօտ ծանուցեալ:
Եւ այն սէր ջևևս է չար, այլ վտանգաւոր և
առնել չարի, ըստ որում կարէն զբաղեալ ի
նոյն, այնպէս չարժէ զնմացուելոյն, որ ոչ կա-
րացեալ ածի միտ դնել, առաւել մտադիր լի-
նի այնմ սեպհական բարւոյ՝ քան կանոնին,
որ հնազանդէ զայն ածելոյն բարութեան. իբր
Թողացուցանելով նմին կամացն: Եւ յայնմ ան-
մտածութեան կանոնի, կերպասաւորէ իւր դա-
տաստան վախճանական անհնազանդ կանոնի:
Ապա քանզի թէութեան կամաց է, զածելոյն
չարժութեան, որով մերձեցուցանի յընտրել,
ընդունիլ ըստ թելադրութեան խմացութեան չար
ժեղելոյ ի կամաց, ի դնել այնր թելադրու-
թեան, ոչ ևս է ի պատշաճ տրամադրութեան առ
ի ընդունիլ զչարժութեան առ ներգործութիւն
կատարեալ չար, այլ առ ներգործութեան
պակասեալ ի կանոնէ: Յորմէ յայտ է, թէ
ի կամաց և խմացութեան ծագի մերձաւորագոյն,
բացատրելն նր յաւետ առ նիւթականն չարի,
քան առներգործութեան կատարեալսն բարի:
Իսկ արմատապէս ի չափաւորութեան և ի պա-
հասելութեան կամաց, և ուղղելն նր խմացութեան:
Եւ թէպէտ կարօղ է ած մանաւանդ չնորհօք և
պաշտպանութեամբ խափանել զմուտ այսց պակա
սութեանց ի մերս խորհրդածութեան, բայց այսմ
պարգևական պաշտպանութեան ոչ է պարտ լի-
նել հաստատակաց. մանաւանդ զի հանրական
խնամակալումն պաշտօնն պահանջէ թոյլ տալ
պակասութեանց. ոյք ասացաք *:

* ի պր. Ե.

Պնակիցս. ած է որ առնէ զկամս պակաս-
լի, և զխմացութեանն ընդունակ մոլորութեան, կի՞
անմտածութեան: Ապա արմատ մեղաց երևի վե
րածիլ յած:

Պատասխանեմ ուրանալով զառաջարկումդ:
Զի ոչ զրպարտիչ կարդարիչ գրչի, և պատճառ

քարոզք որոմամարգուածքն նոր, բայց ոչ պակասութեց, որոց նեղքոյ անկանիլ վն թէուածեան նեւթոյն: Սոյնպէս ած է հելինակ կամաց. և ամ բարուդք յօժարուածեց նոր, բայց ոչ պակասել լինելոյ նոր. որոյ պատճառն է, զի կամքն, ոտ և իմացուածն է պակասել, վն լինելոյ իւրոյ յոչնչէ, որով և ոչ ծայրագոյն, այլ պակասել բարի և ուղիղ: Ուրդ ած ոչ է պատճառ՝ լինելոյ կամաց յոչնչէ, այլ զայս ունի նա յիւրմէ. և վն այն լինիլն պակասել պատշաճի նմա ըստ ինքեան: Ասոտ արմատ մեղաց է ոչինչն, որ է իբր սեպհական ստացուած ստեղծուածոց: Յորմէ բացեալ լինի մեզ խոր և հաստատուն արմատ խոնարհուածե: Չի որովհետև ոչինչ ունիմք ի մէնջ՝ բաց յսկզբնական ոչնչութենէ, և ի մեղաց, որք բղխեն յոչնչէ իբր յանկանէ. և զայլն ամ առեալ եմք յայ, ոչ իւրեք ունիմք պարծիլ, այլ յայմմէ զած փառաւորել:

* Ջ. գանա գա. էջ. ա. Ե. պ. ա:

Լուծուածնո է՝ի սքէն Թովմայէ *:

Արկինեցեա. ած է պատճառ ստեղծուածոց, ըստ որում է ստեղծեալ. այլ ստեղծուածն ըստ որում ստեղծեալ՝ է յոչնչէ: Ապա ուրեմն ած է պատճառ լինելոյ յոչնչէ:

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծապոյնդ: ած է պատճառ ստեղծուածոց, ըստ որում է ըստ ստեղծեալ, ըստ այնց զորս առնու ստեղծմամբ, ընդունիմ. ըստ այնց զորս ոչ առնու ստեղծմամբ, ուրանամ: Ուրդ յայտ է թէ ստեղծմամբ ստեղծուածն ոչ առնու զոչնչուածն, և վն այն ած ոչ է պատճառ լինելոյ ստեղծուածոյն յոչնչէ. այլ միայն այնմ որ յիւրմէ է ոչ ինչ, լինելոյ որ ինչ է:

Արկինեցեա յերդ սկզբնէ: Անհամանական հաստինեցուածք ստեղծուածն լինի կախեալ յայ, Ապա աւելորդ է նախաշարժուածեն:

Պատասխանեմ նախ զանազանելով զառաջարկուածդ. լինի կախեալ յայ, իբր՝ի գործակցէ, ընդունիմ. իբր յառաջնոյ շարժողէ մերձեցուցչէ, ուրանամ: Լուծուածնս յայտ է յերկրայ,

զերաց, զի միաբանական համբնթացութեամբ իմա-
նի հասուն գործակից եկեղեցի պատճառին. այլ
ոչ մերձեցուցիչ նը.

Պատասխանեմ եկեղեցի զանազանելով զնոյն ա-
ռաջարկութենն: Միաբանական համբնթացու-
թեամբ պատճառն երկրի է կախեալ յառաջնոյ,
'ի կոլմանէ գործոյն, ընդունիմ. 'ի կողմանէ
գործակցութենէ, որով 'ի միասին ընդ այլ ար-
տադրէ զգործ, ուրանամ: Զի համբնթացու-
թենն միաբանական ոչինչ դնէ 'ի պատճառն երկ
րորդ, այլ բովանդակ ընկալեալ լինի 'ի գործն,
վ՚ այն թէպէտ արտադրէ զգործն և առնէ զնա
կախեալ յիւրմէ, այլ ոչ արտադրէ զներգոր
ծական գործակցութենէն երկրորդ պատճառին:
Ուստի բաց 'ի միաբանական համբնթացութենէ,
որ ընկալեալ լինի 'ի գործն, պարտ է դնել
միւս ևս ընկալեալ 'ի պատճառն երկրդ մեր-
ձեցուցանել զնա 'ի ներքուստ 'ի գործակցիլ
այլ:

Առարկեցես. Ոչ գոյ ասել, թէ սիրելեզ
այնը նախաշարժութենէ: Ապա և ոչ, թէ զինչ
հարկ կայցէ դնելոյ զնա:

Այս ձեռնարկութենէ առնուիլ այնպէս հա-
մարի հզօր. որ յայն յաւէտ ապաստանի, և
այնուհիկ ցանդ թափանձէ: Ալյ ոչինչ քան
զսա տկարագոյն: Քանզի պատասխանեմք թէ
ձածային շարժութենէ երկու են եղերք ստորա-
կարգեալք, մին իբր մերձաւոր, և միւսն հե-
ռաւոր: Մերձաւորն է այն՝ զոր դնէ 'ի պատ-
ճառն. ըստ վերջին ներգործականութենին գոլոյ:
Իսկ հեռաւոր և հետևական է գործն արտադ-
րեալ. ոչ յորժամ արեգակն լուսաւորելով
զգոյնս առնէ երևելիս. եզը մերձաւոր այսր
լուսաւորութենէ, է լոյսն տրամակոյիչ գունոց,
իսկ հեռաւորն հետևակ սմին, է գործ լուսա-
ւորել գունոյն, որ է առաքումն տեսակի գու-
նոյն յաչս:

Առարկեցես 'ի չորրորդ սկզբնէ: Նախաշար-
ժութենին բաւանայ զազատութենէ, ապա ոչ գոյ:

Ցուցանի առաջարկուածս. ազատն է, որ առնէ յիւրմէ և զինքն բացորոշէ. այլ նախաչարժեալն ոչ առնէ յիւրմէ, զի ներգործի, և բացորոշի չայ, ապա ոչ է ազատ:

Պատասխանեմ ուրանալով զառաջարկուածդ. զորոյ ցուցման զանազանեմ զմեծագոյնն: Ազատն է, որ առնէ յիւրմէ, և զինքն բացորոշէ, իբր առնօղ մերձաւոր, ընդունիմ. իբր առաջին, ուրանամ, այդմ լինիլ հարկաւոր, իբր փոքրագոյնդ. նախաչարժեալն ոչ առնէ յիւրմէ, և ոչ բացորոշէ զինքն իբր մերձաւոր առնօղ, ուրանամ. իբր առաջին, ընդունիմ: Չի ոչ ասէ ոքն օգոստինոս, չարժեալքն չայ առանին, զի արասցեն, և ոչ՝ զի ինքեանք ինչ ու առցեն: Ասասի նախաչարժեալն առնէ և բացորոշէ զինքն իբր մերձաւոր որոշիչ: Ապա այծ իբր առաջին առնօղ, և առաջին որոշիչ: Արդ ոչ է կեռլեթէ ազատութե առնել կամաց յիւրմէ և բացորոշել զինքն իբր առաջին պատճառ անկախ՝ ի վերնագունէ, այլ իբր մերձաւոր պատճառ՝ մերձեցուցեալ յառաջնոյ չարժողէ: Ասա ծուանա է՝ ի սչեն Թովմայէ *:

* ա. ք. խ. յէ. պ. ա. առ է:

Ասիսլիցես. պարտ է ազատ պատճառին լինիլ անտարբեր. այլ նախաչարժեալն ոչ է անտարբեր: Ապա և ոչ ազատ:

Պատասխանեմ զանազանելով զփոքրագոյնդ. նախաչարժեալն ոչ է անտարբեր, կարողական անտարբերութե, ընդունիմ. ներգործական անտարբերութե, ուրանամ: Կարողական անտարբերութենն է պակասութե ամ ներգործութե, հանդերձ ընդունակութե առ այն. ոչ մարդ պարապորդ՝ ասի անտարբեր: Իսկ ներգործական անտարբերութենն է դրութենն ներգործութե իրիք հանդերձ կարողութե առ հակադրեալն. ոչ որ սիրէ ջուծ, ասի տակաւին՝ անտարբեր՝ ի չսիրել. զի սիրէ պահելով զկարողութե՝ ի չսիրել: Արդ ասեմք թէ նախաչարժեալն ընդ նախաչարժութե է անտարբեր յայսմիսիկ ներգործական անտարբերութե. զի այն-

այնպէս դնէ զմի ներգործութեն, որ միշտ պա-
հէ զկարողութենն՝ի չդնել:

Նախանձիցես, նախաշարժեալն առ սէր՝ ոչ կարէ ոչ սիրել. ապա ոչ լինիք լրօք ի ազատ: Յուցանի առաջարկութիս, ոչ ոք ունի կարողութեն առ հակառակն: Այլ հակառակն ի նախաշարժելոյն առ սէր՝ ոչ սիրել: Ապա ոչ ունի զկարողութե՛ի չսիրել: Այս ձեռնարկութեն ե հակառակորդաց աքլուձիս, թէ պէտ և տկար ե քան զԹերօնիդէս: ուստի. Պատասխանեմ նախ, թէ և հակառակորդք պարտաւորին լուծանել զայս ձեռնարկու: Չի հակառակն ե և՝ կարգելոցն յածայնի նախախնամութէ՝ ոչ հանդիպիլ. և նախագի տեցելոցն յայ, և գուշակելոցն՛ի մարգարէից՝ ոչ լինիլ. և քի զպատուիրանս հօր ոչ ընուլ. և մարդոյ ունոյն զպատշաճող չնորհս զհակառակորդացն, ոչ գործել: Սակայն ոչ նախանախնամութեն այ, ոչ նախագիտութեն, ոչ մարգարէութիք, ոչ պատուիրանք հօր, և ոչ պատշաճող չնորհք բառնան զազատութեն: Ապա և հակառակորդք պարտաւորին լուծանել զայս ձեռնարկութե: Որով բազումք ցանցեալ՝ վի ոչ կամելոյ նոյ վարել լուծմամբք թովմայական նաց. այնպէս յանհնարս մնին. մինչև ուսուցանել նոյ զնա քի մահ ոչ լեալ աղատօրէն. և ոչ արդիւնաւորեալ ինչ նր վի ընտրելոյն զմահ քան պատուիրանի հօր, այլ վի ընտրելոյն պարտագայս ինչ, զոր չէր պատուիրեալ հօր, այլ՛ի կամս նր թողեալ. որ անտանելի լինի թուի, և սքց գրոց վկայութեց հակառակ: Պատասխանեմ երկրդ զանազանելով զառաջարկութիդ. նախաշարժեալն՛ի սիրել ոչ կարէ չսիրել, կարողութիք կարելութե, ուրանամ. կարողութիք ազատգայութե, ընդունիմ: Մեկնի. կարողութիւն ազատգայութե է, որ՛ի նշանի ինչ է՛ի գործ դնելի: Իսկ կարողութեն կարելութե է, որ ոչ է՛ի գործ դնելի, գէթ՛ի նշանի ինչ, և ընդ ենթադրութիք լինի.

այլ

այլ մնայ ոսկի՛ի կացուրեն կարելուրեն: Աւգ աւետմէ, թէ նախաշարժեալն առ սէր ունի ըզ կարողուրի՛ն, ոչ զասպատայուրեն, այլ զկարելուրեն առ՛ի չսիրել, զի կարողուրինն չսիրելոյ (ենթադրեալ զնախաշարժուրինն՛ի սիրել,) ոչ ևս՛ի գործ դնի, այլ մնայ՛ի նշանի անդ յիւրում կարելուրե: Հակառակորդք ասպիշին ընդ զանազանուրեան. այլ պարտ էր նոցա հայիլ յայն, զի բազում անգամ և ամենևին ազատ պատճառք ունին միայն զկարողուրիւնն կարելուրեն առ բազում ներգործուրեան. ոմն ոճծ կարէ ստեղծանել զբազում աշխարհս կարողուրեք կարելուրեն, որ ոչ երբեք դնիցի՛ի գործ. և քո, ենթադրեալ զպատուիրան Տ֊ո֊ո պատուիրողն զմահ, կարէր ոչ մեռանիլ կարողուրեք կարելուրեն միայն, որ ոչ երբեք եր՛ի գործ դնելի: Սոյնպէս և յառնելն մեր զմի ինչ, զոր օրինակ՛ի գրելն, կարեմք զհակառակն կարողուրեք կարելուրեն, որ՛ի նշանի անդ ոչ դնիցի՛ի գործ: Ապա կարողուրինն կարելուրե բաւական է առ ազատուրեն:

Այս թէ ասիցես: Ոչ լինի և ոչ կարողուրեն կարելուրեն առ այն ինչ՝ որ է հակառական: Այլ հակառական է նախաշարժելոյն առ սէր՝ ոչ սիրել: Ապա ոչ պահէ և ոչ զկարողուրեն կարելուրեն:

Պատասխանեմ նախ, ոչ լինի կարողուրիւնն կարելուրե առ այն ինչ որ է հակառական պարզապէս, և բացարձակապէս. բայց լինի առ այն՝ որ ըստ ինքեան է կարելի, և միայն յենթադրուրեն լինչ լինի անկարելի: Զի ահա ոճծ ունի զկարողուրեն կարելուրե՛ի ստեղծանել զայլ աշխարհ, և ս և յետ սահմանելոյն ստեղծանել զմի միայն, սակայն յենթադրուրէ սահմանելոյն ոչ ստեղծանել մի միայն, հակառական է ստեղծանիլ ներգործուրե բազում ոճց:

Պատասխանեմ երկրորդ հասարակ լուծմամբ, որ նոյնանայ ընդ նախընթացին: Նախաշարժեալն՛ի սիրել ոչ կարէ ոչ սիրել, ՛ի բաղադրեալ

ըեաշ միաս, ընդունիմ. 'ի բաժանեալ միաս, ուրանամ: Զանազանուեաս է սքին Թովմայի": Զոր հակառակորդաց չարաչար մեկնեալ՝ կա- մին առեալն առնել, ասելով. Թէ Թովմայա- կանք զայն այնպէս իմանան, ոչ Թէ նախա- շարժեալն կարօղ էցէ առ հակառակն, եթէ բարձցի նախաշարժութեանն, այլ անկարօղ, ե- Թէ դնիցի նախաշարժութեանն. իբր զի երկա- Թի կապանօք այսր նախաշարժութեամբ բառնի 'ի նմանէ ամ կարօղութեան առնելոյ զհակառակն. ոչ կապեալն 'ի սիւն կարէ գնալ, եթէ բարձ- ցին կապանք, այլ ոչ հանդերձ կապանօք: Ա յս մեկնութեան առատ է և կալվինական, զոր ոչ երբեք դիտեցին Թովմայականք: Քան- զի ասեմք, Թէ և ընդ նախաշարժութեամբ 'ի սկզբանէ՝ ինայ կարողութեան չսկզբանէոյ, և Թէ ոչ զայս ուրանայցէ, համարիմք հերետիկոս, փոխանակ զի հակառակի առհմանադրութեամբ արդեանտեան ժողովոյն: Բայց ասեմք այդմ կարողութեան չսկզբանէոյ ոչ հայել 'ի չկամութեն սկզբոյ իբր դնե- լի 'ի միասին ընդ նախաշարժութեամբ 'ի սկզբանէ, ուր Թէ լինիցի ոչ 'ի նմին վայրկենին նախաշար- ժեալ 'ի սկզբանէ, և առկայն ոչ սկզբնիցէ, այլ մի- այն հայել 'ի չկամութեն սկզբոյն իբր դնելի զատ 'ի նախաշարժութենէ առ սէրն: Ոչ յորժամ նատեալ եմ՝ անդէն իսկ 'ինատման ունիմ կա- րողութեն գնալոյ, այլ այս կարողութեամբ ոչ հայել 'ի գնացս ուր Թէ լինիցի կից ընդ նմա. (զի հակառական է նատելով գնալ.) այլ միայն իբր դնելի զատ 'ի նատմանէ: Ոչասի ուր նատեալն առ ունել կարողութեն գնալոյ, 'ի բաժանել միաս, այլ ոչ 'ի բազադրեալ միաս. այնպէս առեմք, նախաշարժելոյն առ սէր ունել կարո- ղութեն չսկզբանէոյ 'ի բաժանեալ միաս, և ոչ 'ի բազադրեալ. և ուր վէր կարողութեանն, 'ի բա- ժանեալ միաս, նատեալն նատելով է ազատ. այնպէս և նախաշարժեալն առ սէր՝ ազատո- րէն սիրէ, վասն զայնպիսի կարողութեան պա- հելոյ:

* կոն. Ը. յա- ղագս ճըշ- մար. պ. Ը- առ Ը:

Իսկ

Իսկ թէ առ ազատութեն, բաւական է կարողութեն 'ի բաժանեալ միտս, և թէ այն զանազանութեն է ամենևին ընդունելի, քան զլոյս միջօրէի պայծառագոյն ցուցանի: Եւ նախ թէ բաւական է առ ազատութեն: Քանզի ած յետ վճռոյն, և քո յետ պատուիրանին եգեալոյ 'ի վերնէ, էր ազատ. և գուշակեալքն 'ի մարգարէից, լինելն ազատօրէն: Մանաւանդ թէ յայնմ պահու յորում սիրեմ, ազատ եմ, և ո՛վ ինչ, որ ուրուսոյն զայս: Եւ սակայն այսր ամի հակառակն ոչ կարէ լինիլ, բայց եթէ 'ի բաժանեալ միտս: Քանզի անհնար է այ գհակառակն այնր զոր վճռեաց միայարել ընդ վճռոյն, և քի գհակառակն պատուիրեցելոյն ընդ պատուիրանին. և մեզ գհակառակն գուշակելոց ըստ գուշակութեե, կի զոչ սէրն ընդ սիրոյ: Այսպա բաւական է առ ազատութեն՝ կարողութենն 'ի բաժանեալ միտս: Իսկ թէ այս զանազանութեամբ ամ իրօք ինչ հարկաւոր, ցուցանի: Քանզի ստոյգ է, թէ ըստ խմացուածոյ ինչ, ոչ կարեմք կալ հակառակ ածայնի գործունեայ կամաց և շարժմանե. գի ոմն ասէ * . Կամայ նորա * Հաօմ.ըն: ոչ ոք հայ հակառակ. և * Ոչ ոք է, որ ընդդիմ հայ * Էսիէր. ք.ե: կամայ փոյ: Եւ այլն օգոստինոս * ասէ. 'ի կամին * 'ի գիրս նորափոյ. հակառակ: Եւ այլն Թոմասս * . Երկ շարժեցոյ գի. ե: ած գհամա առինել, անհնար է կամայ շարժիլ առ այն: * ա.ե.կա. ք. պ. ե. առ ե: Եւ սակայն ստոյգ ևս է, թէ կարեմք մեք առնել գհակառակն այնր զոր կամի ած, ևս և գործունեայ կամօք. գի այլազգ՝ ոչ կատարեաք ըստ կամն նր ազատօրէն. և գի յայտնապէս ասմանադրե զայն Ժողովն: Այսպա հարկ է զանազանել կրկին միտս, մի՝ յորում կարօղ եցեմք. և մի՝ յորում ոչ:

Արկնիցես. Նախաշարժեալն առ սէր, ոմն գի եցէ ազատ. պարտ կարօղ լինիլ միայարել զոչ սէրն ընդ նախաշարժուածն առ սէր: Այսպա վայրապար է լուծումն: Ցուցանի առաջարկութեե, պարտ է ազատին կարօղ լինիլ միայա

միայարել զոչ ներգործութեին ընդ ամ նախա-
պահանջեալս առ ներգործութեին : Այլ նա-
խաշարժութեին է ՚ի նախապահանջելոց : Ա-
պա ոչ զի չիցէ ոք ազատ, պարտ է նմա կարօղ
լինիլ միայարել զոչ սերն ընդ նախաշարժու-
թեն առ սէր :

Պատասխանեմ ուրանալով զառաջարկու-
թիւնդ, զորոյ ցուցման զանազանեմ զմեծա-
գոյնն : Պարտ է ազատին կարօղ լինիլ միայա-
րել զոչներգործութիւնն ընդ ամենայն առ
ներգործութեի նախապահանջեալս, յառաջ-
նութեբ ժամանակի, անցցէ . նախապահան-
ջեալս միայն յառաջնութեբ բնութե, ուրա-
նամ : Այդ նախաշարժութեին նախապահան-
ջի միայն յառաջնութեբ բնութե : Քանզի ՚ի նմին
վարկենի է նախաշարժութեին և ներգործու-
թեին, իբր զի ոչ յայտ է ՚ի վերագոյն ասացե-
լոց, պատճառն նախաշարժութեբ լինի ՚ի վեր-
ջոյ գործօղ, և հոսիչ գործողութեն . ուստի
միապէս խօսելի է զերկոցունց : Ապա ոչ առ
ազատութեին ոչ պահանջի, թէ ոք կարօղ իցէ
միանդամայն սիրել, և ոչ սիրել . սոյնպէս և
ոչ պահանջի թէ ոք կարօղ իցէ միանդամայն
նախաշարժիլ առ սէր, և հրաժարիլ ՚ի սո-
րոյ :

Ասիցես, նախաշարժեալն ոչինչ կարողութե
պահէ առ հակադրեալն : Ապա ոչ է ազատ :
Ցուցանեմ առաջարկութիս : ՚Ի դնիլ կարե-
ւոյն ՚ի ներգործութե, ոչ հետևի ինչ անտե-
ղի : Այլ եթէ կարողութեին առ հակադրեալն
նախաշարժութե վերածիւր ՚ի ներգործուն,
զհետ գայր անտեղի ինչ . այն է, լինիլ նախա-
շարժութե, և սակայն ներգործութեն, որ ըստ
Թովմայականաց միշտ միայարի ընդ այն, ոչ
լինիլ : Ապա չիք բնաւ կարողութի առ հակադ-
րեալն նախաշարժութե :

Պատասխանեմ ուրանալով զառաջարկունդ,
զորոյ ցուցման զանազանեմ զմեծագոյնն . ՚ի
դնիլ կարելւոյն ՚ի ներգործութե, ոչ հետևի
ինչ

ինչ անաեղի, եթէ գինիցի այնու օրինակաւ, որով կարէ գնիլ, ընունիմ. եթէ գինիցի այլ ազգ՝ ուրանամ: Չի կարողութեին առ հակապրեալն նախաշարժուէ՝ ոչ է վերածելի՝ ինչեր գործուէթէ կիւց ընդ նախաշարժուէթէ. այլ ուրոյն՝ ի նմանէ:

Առարկուցես՝ ի նոյնոյ սկզբանէ: Կամքն նախաշարժեալ ոչ է ուր իւրոյ ներդործուէթէ: Ասա ոչ է ազատ: Ցուցանեմ առաջարկութեամս: Ոչ է ուր նախաշարժուէթէ, ասա և ոչ ներդործուէթէ, առ որ նախաշարժի: Ցուցանեմ հետեւութեամս: Նախաշարժուէթէն և ներդործուէթէն են անվրէպ կիւց: Ապա ուրեմն եթէ ոչ է ուր միոյն, ոչ է և միւսոյն:

Պատասխանեմ ուրանալով զառաջարկութիւնդ. և զանազանեմ զյուցսումնդ: Կամքն ոչ է տէր նախաշարժուէթէ, ըստ ծագմանն առեալ, կամ՝ ի կողմանէ սկզբան ընդունիմ, ըստ եղերն առեալ, կամ՝ ի կողմանէ գործոյն, ուրանամ. և ուրանամ զհետեւութիւնդ. վասն զի կամքն ոչ է ուր սկզբանն, յորմէ ինչանէ նախաշարժուէթէն. այլ ասեմ. սակայն է լիով և կատարեալապէս ուր եղեր նախաշարժուէթէ, այն ներդործուէթէ իւրոյ, և և ընդ նախաշարժուէթէ, վասն այսորիկ կարող է զայն կասեցուցանել, նահանջել, և խոտորնել ըստ հաճոյից: Եւ ոչ բնաւ յայտնանէ վասն նասն գործուածնէուէթէն շարժուէթէն այլ. զի նոյն իսկ նահանջելն կամացդ ընդդործուէն սկսեալ՝ ի նախաշարժուէ, ոչ է առանց նախաշարժուէթէն այլ. վասն որոյ ընդ այլ, իբր ընդ առաջինն շարժելիս կամքն ազատօրէն՝ ի միոջէ ներդործուէթէ՝ ի հակադրեալն ընթանայ. և բնաւորեալ ազատուէթէ ըստ զանազան դէպքերն, բայց զպատճառուէթէ այծեայնն շարժուէթէ ոչ երբէք զանցանէ: Քանզի (ոչ ձեռնարկէ առաքեալն* թողուցս. այծ է ընդհանուր շարժիչ ամ առ՝ ի ճառս նոցա. վասն այն որք շարժինն՝ ի նմանէ, կարեն՝ ի զանազան, և՝ ի ներհակեան բերել. այծեայնի կարեն՝ ի զանազան խոտորել՝ ի շարժմանէ նէ. զի զոյնչ առանց խոտորելոյ՝ ի շարժմանէ նէ. զի զոյնչ

* ա.տ. կո. ճգ. պ. է.

գործեն առանց շարժութեանէ, և մերձեցուցման:

Պետին լուծումնս, որ է յովհաննու քաջ Թովմայականն, ի համեմատութենէ պահպանութենէ և նախաշարժութենէ, զոր զննեցաք վերագոյն*: Զի ոչ, ըստ մեզ ածէ նախաշարժութիւն ոտից առնել առ առնողաց. նոյնպէս և ըստ ամենից, պահպանութիւն հանապազ հոսէ զգոլ յամենայն էակս: Եւ ոչ ըստ մեզ, ածէ է անվրէպ ի շարժելն. նոյնպէս ըստ ամենից, անվրէպ է ի պահպանելն. մինչև ոչ երբեք ածոյին պահպանութենն նանրանալ ի գործ բացարձակապէս գիտեալ յոյժ նովաւ: Բայց ոչ ածէ պահպանութիւն իւրով ոչ բառնայ զներքինդունական նրաց պակասելութենէ, և ոչ խափանէ զլինիլ նոցա հպատակ ոտեղծեալ արարողաց, յորոց կախեն. վասն պահպանելոյն զիւրաքանչիւր ինչ ըստ յատկութենէ իւրոյ բնութենէ: Նոյնպէս նախաշարժութիւն իւրով ոչ բառնայ ի մերոց ներգործութենց զգալուութենէ, և զկախումն ի մերմէ կամաց: Այսուհետև ոչ առանց ինչ հակառակելոյ ածոյին պահպանութենն, որով պահէ ածզԹռչունս, ունի մարդ զկատարեալ իշխանութենէ ի վերայ կենաց Թռչնոյ, զոր կալեալ ի ձեռին, կարօղ է ոսպանանել եթէ կամեցի. ոսպոն և ի վերայ պահպանութենէ Թռչնոյն, ոչ ըստ ծագման, կամ ի կոլմանէ սկզբանն. (զի ոչ կարէ երբեմն զԹռչունն, արգելուլ զածդ, զի մի՛ պահեսցէ զնա.) այլ ըստ եղերն, ըստ որում հեղձուցանելով զնա, այնպիսի դնէ ի նմ ատրամադրութենէ, որ այնուհետև դադարի պահպանութենէն: Նոյնպէս և մարդն՝ ոչինչ հակառակելով նմա ածոյին նախաշարժութենէն վերձեցուցչի նր ի ներգործութենէ, միշտ ունի զայն ներգործութենէ յիւրում իշխանութենէ, մինչև նահանջել զայն, և կասեցուցանել, և խափանել, ոչ զիարդ հաճոյ Թուի. և այնպէս առնել. զի գադարեցի նախաշարժութիւնն առ այն. որով է որ նախաշարժութենէ ոչ ըստ

* ի պ. Ը.

ծագմանն առեալ, կամ՝ ի կողմանէ սկզբան. ոչ թէ կարօղ էցէ զայծ խափանել՝ ի շարժելոյ. այլ՝ ի կողմանէ եղերն, ըստ որում զայնպիսի կարօղ է դնել տրամադրութեն՝ ի ներգործութեն եղերիչ նախաշարժութեն, որ յայնմհետէ գադարի նախաշարժութենին: Եւ այս ամենայն յայտ է փորձիւ՝ ի գործողութենս առնողաց եթէ բնահանաց, և եթէ ազատաց: Զի զհուր ներգործութեն այրօղ տան, որով և նախաշարժ ժեալ յայ առ այն, ջուր հելեալ՝ ի վր՝ խափանեմք, մի՛ և առ այրել նմա զտունն, զոր այրէր արդեօք խափան, եթէ չէր հելեալ՝ ի վերայ ջուր: Սոյնպէս և, ոչ ասեմ. ա. թագ. ի՛. իբրև աղդ եղև արքային սաւուղայ, թէ դաւիթ է յանապատին մաոնայ, եւ վաղվաղակի զօրօք ոստիլ գնա, և անդէն շուրջանակի պաշարել արամբք իւրով՝ մերձ էր անդերձ՝ զբռամբ արկանել, և իրօք ըզձալին իւր գործ վճարել. եթէ ոչ յայնմ վայրի եկեալ գուժկանին ազդ արարեալ էր նմա, վն այլազգեաց արշաւանին: Զի զայն գոյժ լուեալ սաւուղայ՝ նոր խոր հուրդ կալաւ՝ ի մտի, որով զսկսեալ իւր գործ խափանեաց, լաւ համարելով հասարակաց թշնամեաց՝ ի դիմի հարկանիլ. քան զառանձինն ոք թշնամի զբռամբ արկանել: Ջնոյն և՝ ի մեզ տեսանեմք զօրհանատազ. յորժամ զսկիզբ սեալ գործս նոր մտածութեք խափանեմք, որք յերկարատոյն արդեօք տեսէին, որով և նախաշարժութենին առ այնս, եթէ ոչ մերով խորհրդով ազատօրէն սահմանեալ խափանել: Ասացին ընդ այնուիկ նախաշարժութեք այնպէս են՝ ի մերում իշխանութեն, ոչ եթէ չլինէր բնաւ նախաշարժութեն առ այնս. և այսպէս նախաշարժութենն՝ ի կողմանէ եղերս է լինով՝ ի մերում իշխանութեն:

Եւ յայսմանէ ոչինչ խափանած լինիմ անվրիպութեն ճշմարիտ նախախնամութեն, զի որով հետև ամ ինչ է՝ ի ձեռս նր, այն իսկ՝ զի ազատօրէն անօրինեալ կամաց գործոց իւրոց, խա-

փանէ

փանէ երբեմն զայն՝ առ որ յառաջ նախաշարժ-
ժիւր, է՛ի նոր ներգործութիւն կրելոյ առ յայ-
լըր յառաջնոյ շարժուիլ, և՛ի նախախնամութիւն
նր, յորմէ ոչինչ պատճառ է զերծ, թէպէտ և
ընդ նովաւ ազատօրէն տարուբերի, քան ո-
րում այնպիսի ունի տրամադրութիւն։ Այլ այն-
զի հնար է իրին զոր պահէ ասծ՝ եղծանիլ, մա-
նաւանդ երբեմն եղծանի իսկ յերկիր պատճա-
ուէն, որ յերկարագոյն արդեօք լինէր պահել,
եթէ չէր եղծեալ յայնպիսի պատճառաւ, ոչ
միանգամ անվրիպութիւն ասծոյին նախախնամու-
թիւն՝ի պահելն։ Զի իրօք ոչ եղծանի յայնպիս
ոյ պատճառաւ, եթէ ոչ ըստ որում հակառակ է
միշտ այ. և առ այն՝ի նախախնամութիւն նորա
տրամադրեալ։ Ասասի իրք պահեալք այ, և
ներգործութիւնք, առ որս նախաշարժէ, թէ-
պէտ միշտ են նորընդունականք, և ողջոյն յիշ
խանութիւն երկիր պատճառաւոյ յորոյ կախին.
սակայն անվրէպ լինին և անան, ցորչափ կամի
ասծ. զի զամ՝ի ձեռին ունելով այնպէս տրա-
մադրէ զնս, որ ներգործութիւն, և գործոյն
զոր դիտէ, մի՛ ինչ լինիցի խափան. այլ ամե-
նեքին մտադիւր լինիցին վաստակակից։ Եւ
զայս է տեսանել յօրինակի զոր բերաք։ Զի
ասծ այնպէս կարգեաց՝ որ գործելով սաւու-
ղայ ազատօրէն ըստ ընդհանրական նախաշարժու-
թիւն, և զառաջին ներգործութիւնն յեառին խոր-
հրդովն ջնջելով, նա յիւր դիտումն եհաս, զի
մի ոսկանցի դաւիթ։

Օ զայս վարդապետութիւն բազում ուրեք ա-
ւանդէ ծրն Թովմաս. զի, ասէ * . Ամէն շարժիչ * ա. բ. կո
զայն ըստ ինքսականէիւր ընդունիլ. վասն որոյ այնպէս ճ. պ. է։
շարժիչ գիտիս, որ ոչ՝ի հարկէ բացորոշէ զնա առ ինն,
այլ ճոյ շարժուածն նորա ներընդունական։ Եւ վ՛ այն
(ասէ) այնպէս շարժիչ ասծ գիտիս մարդոյ առ բա- * ՚ի գիր
րին, որ ինչն այսմ շարժութիւն կոչ հակառակ։ Եւ ոսմանկիպ
դարձեալ՝ի մեկնելն, թէ գիտիս այս ներըն- ա. պր. է։
դունականութիւն, և լիշխանութիւն՝ի վր ասծոյին առ է։
շարժութիւն, ըստ եղերն առեալ. որոյ վասն

տակ կարօղ լինիլ մարդոյ հակառակիլ, ոչ լինելի խափան անվրիպութեամբ ձեռացն կամաց և նախանձամոլութեամբ, ցանգ հաստատակ զայն յայտնանէ, զի ձեռ է պատճառ ամի, յորմէ կրնան ամ շարժմունք և ամ տրամադրութիք լինել: * Քանզի ասէ * . Հնար է իմէ լինել արփայ փոյ կարգին մտանամբ ինձ պատճառի, այլ ոչ արփայոյ կարգին ընդհանուր պատճառի, ընդ որով բովանդակին ամ մտանամբ պատճառ: Զի ինչ մտանամբ ինձ պատճառ պակասնոյն չիարմէ գործոյ, այն է վասն արգելոյ այլ ինչ մտանամբ պատճառի, որ պարունակի ընդ ինքեան ընդհանուր պատճառի: Որպէս գործն ոչ է հնի իրօք կարգ ելանել ըստ կարգ ընդհանուր պատճառի: Ապա փանդի կամէն ամ է ընդհանուր պատճառ ամ էից. անհնար է նմա չհասանել իւրաքանչիւր գործոյ: Որպէս, որ երևի խոսել յաճախին կամայ ըստ մեծ կարգի, անկանի ընդ նովաս ըստ այլոյ կարգի:

* ա. մ. խ. ք. պ. ա: Ա. ա. ձ. պ. 8:

Զնոյն գրէ *, և այլսուր:

Այս ամ այնպէս է հաւաստի, զի որ միանգամ բարւոք առնուցու 'ի միտ, յայտնի իմանայ, թէ յանվրիպութիք շարժուածքն ամ ոչ ինչ խափանած լինին իրաւանց զոր ունի ստեղծեալ կամքն 'ի վերայ գործոց իւրոց. և թէ այս իրաւունք ոչինչ չիասնեն անվրիպութիք շարժուածքն ամ. այլ երկոքին կատարեալապէս միաբան նին. մինչ զի այս ձեռնարկութեամբ 'ի վերասին ազատութիք յառաջ առել. զոր մեծ ինչ գրեն հակառակորդք, գրէ թէ քան զայն է տկարագոյն:

Ա. սկսեալ, թէպէտ և կարօղ իցեմ նահանջել զներգործութեամբ իմ, զոր դնեմ, 'ի մերձեցուցանէն ամ, և զհակառակն առնել. սակայն առ 'ի լինիլ այսմ, կարօտիմ նորոյ նախաշարժութեան, որ մերձեցուածէ զիս: Իսկ արդ նախաշարժութեան բազում անգամ է 'ի բացեայ. և ոչ տրի յամ: Ապա ոչ ունիմ զհակառակառար ասելոյ. այլ սուկ գործի եմ ամ, որ շնչէ զիս ամ և կամի, և վարի ինձ 'ի տիրել ներգործութեանց իմոց, քայց ոչինչ ձշմարիտ ասելոյ թողու յիս:

Այժ հաստատուն և ևս այս ձեռնարկութեն, զի առ՝ի լինիլ մեզ խնդութեբ և ոչ ակնառապէս՝ ըստ մերոց ներգործութեանց, պարտիմբ ունիլ՝ի մերում իշխանութեն զամ հարկաւ պահանջեալն՝ի գնել զնոս, յորժամ ոչ են, և՝ի նահանջիլ՝ յորժամ են: Իսկ արդ նախաշարժութեն այս, որ հարկաւ պահանջին առ այն, ոչ է՝ի մերում իշխանութեն, զի ոչ կարեմբ՝ի ձեռն բերել զայն, եթէ ոչ ած ինքնին տացէ: Ասա ոչ եմբ կատարելապէս առաքբ մերոց ներգործութեց եբ Թովմայականացն կարծեաց: Պատասխանեմ ուրանալով զփոքրագոյնն ձեռնարկութեդ և զհաստատութեդ, այ թէ նահանջութեն (գոնէ բնական կարգի, զորմէ միայն խօսիմբ առա,) պակասիցի՝ի մէնջ, վայրապար բառնալով զայն ասյ, ոյք կարծեն հակառակորդբ. և թէ ունիլն զայն չիցէ՝ի մերում իշխանութեն: Քանզի եթէ, ոյք ասէ զնա Թովմաս, պէտ էին լինել կարեմ բարեկամբ միշտ առ մեզ իցեն, և ոչ երբեք լռեսցեն՝ի սատարութենէ առ հնարաւորսն մեզ՝ նոցին նպաստիբ, ևս առաւել ասելի է, եթէ նահանջութեն, և եթէ ներգործութեց՝ առ որս պահանջի՝ լինիլ՝ի մերում իշխանութեն. վասն զի ած իբր հանրական շարժիչ՝ի բնականս կարգի միշտ առ ընթեր կայ մեզ, և ներկայ. և ոչ երբեք զլանայ զայն հանրական շարժուն, այլ ամ առնողաց եբ իւրաքանչիւր թէութեն, հանապազ կարկառէ: Քանզի թէպէտ մասնաւոր շարժութենիբ են ձրի, և ոչ տուճեալ լինին ամի. բայց հանրականս այս, թէպէտ և աղաւորքն մատակարարի յայ, այնպէս բաշխի յիւրաքանչիւր առնօգս, որ ամի կայ մօտ ըստ իւրաքանչիւր պահանջողութեն: Այլ խաբին հակառակորդբ, զի ոչ բարւոք հասու լինին ակզբան աբեն Թովմայի, այնմ՝ զոր ասէ, առաջին շարժօղն շարժէ զամ ըստ իւրաքանչիւր ընդունէ և պրամադրութեբ: Յորմէ հետևի, թէ յոչ ուժեբ

պակասի՝ յայնս որք 'ի նա վերապրելին. և ոչ բարձմամբ շարժութենէ իւրոյ լինի երբեք սպառ ձառ ջառնելոյ մերոյ: Ուստի շարժութենն որա միշտ է 'ի մերում իշխանութենէ, ոչ զի ե ընդ նո վաս, այլ զի ոչ երբեք պակասի 'ի նմանէ: Եւ այս բացատրի օրինակաւս պահպանողական հոսման, որ ցայնժամ, և ցայնչափ առընթեր կայ իրաց, ցորժամ և ցորչափ պահանջէ բնութենն նց: Վ որոյ ոչ անմարթ էր քեզ պատճառել. թէ ոչ կարեմ լուցանել զերծատակամ զլուցեալն պահել. զի առ այն հարկ է հոսումն պահպանութենէ այլ: Այնպէս անմարթ է պատճառել հակառակորդաց. թէ՝ եթէ 'ի դնել և 'ի նահանջել զներգործութենս հարկ է նախաշարժութենն, ոչ ևս լինի ողջոյն 'ի մերում իշխանութենէ: Չի ոչ հոսումն պահպանէ յոչինչ իրաց պակասի. ցորչափ պահանջէ դոլն. այնոչ և նախաշարժօրն մեռ է ամ առնոլն՝ յորժամ պահանջէ առնել: Ուստի թէ պէտ կախեալ կամք զնմանէ, բայց այնպէս կատարել եմք գործել, ոչ եթէ ունէաք զայն 'ի մէնջ. ոչ բարուենակն պատրճաստ 'ի բուենն, հոսմամբ նր այնպէս բերէ զնւր պատրաստ, ոչ եթէ հիւթով իւրոյ արմատոյ լինէր անեալ: Ապա ուրեմն, (ը որ գուցէ զարմացիս, բայց զգուշադոյն քննել զկրօդ, ձչմարիտ գացես,) լինի իրն զնախաշարժութէ՝ ոչինչ լրվք հայի յա զատութենէ, այլ որ ընդ մեզ և ընդ հակառակորդս մարտ՝ է իբրև զերկուց պատրաստնաց՝ որոց առեալ բարուենակ մի ծաղկեալ և պտղաբերեալ՝ որոյ ատորոտ և արմատ ծածկեալ էցէ, վիճիցեն ը միմեանս, արդեօք բարուենակն այն յիւրմէ արմատոյ առնուցու սընդ, եթէ ը այլ բուն պատրճաստ զնմանէ կախեալ կայցէ 'ի պտղաբերելն: Գանկլն ոչ զնարդ լինելը, այնպէս պտղաբերելը: և իրն դերն 'ինն լինելը միայն զայսմանէ, թէ արդեօք 'ի յառաջագոյն ինչ ոիզբնէ կախեալ այն գործ, թէ ոչ: Ըստ այսմ է և առաջի կայ խնդիրս:

Ս՝եք

Մեք դնեմք, թէ առեղծել կամքն է իբր պատ-
ճառաց յաջորդին կամ, և եկիր պատճառք՝ ի
պատճառն առաջին. յորմէ յառաջագոյն հոսո
ղէ կախեալ կան՝ իբր բարեւնակ՝ ի բնոյ, յոր
կցել կայ: Հակառակորդք պնտեն, թէ կամքն
ունի ինքեան զսկզբնաբմատ իւրոյ բացորո-
շեալ, և ոչ կախի՝ ի յառաջագոյն հոսմանէ
ոյ, այլ է իբր բարեւնակ զատեալ՝ ի բնոյ. որ
չիւրմէ պրմատոյ առնու անունգ. և ոչ ներ-
գործեալ կախեալ կայ զբնոյ՝ ի պատճաբերելն,
թէպէտ կանխաւ՝ ինմանէ շառաւիղեաց: Տե՛ս
արդ զգալի օրինակաւս, զի ոչ և իցէ, կամքն
միանգ է ազատ. զի ոչ բռնն տայ՝ պատրաստ
բարեւնակին, զոր ինչ զատեալն՝ իբր արմատն.
այնպէս ասծ՝ ի ներքուստ ներկայ և կից գոլով
կամաց՝ նախընթաց իբր հոսմամբ տայ նմա ըզ
նոյն, զոր տայր ինքնին, եթէ լինէր առաջին
պատճառ իւրոյ բացորոշեալ: Ասաւ նախա
շարժութիւնն ոչ բնաւ եղծանէ զազատութիւնն
այլ միայն զնոր զսա՝ ի յառաջնոյ ազատէ զկա-
խեալն՝ գնէ՝ ի վեր: Իսկ կարծիք հակառակոր-
դաց ոչ մեծ ինչ տան ազատութիւնէ կամաց, այլ
անպտուղ՝ զնոր առ յայ կախեալն ջանան՝ ի դէպ
հանել: Ասա հայրն ոչ յայն՝ զի մարդիկ ազա
տագոյն գործեսցեն, այլ զի մեծամեծ վասա
հասցին յանձինս: Իսկ մեր, զի միանգ ազատք
լցեն, բայց խոնարհամտել զնմ զիւրեանց բա
րիս ընծայեսցեն ոյ իբր առաջնոյ ազբեր:

Առիթ: Ա՛երձեցուցումն կանխեալ քան
զգործածութիւնէ ազատութէ, ոչ է ազատ. այլ
նախաշարժութիւնն կանխէ քան զգործածութիւն
ազատութէ մերոյ. ապա ուրեմն ոչ է ազատ:

Պատասխանեմ նախ զանազանելով զմեծա-
գոյնդ, ոչ է ազատ առեսականաւն, անցեալ (քան-
զի՝ ի գէպ էր զանազանել. ՝ի կողմանէ եղելոյ,
և՝ ի կողմանէ սկզբան.) պատճառաբար, ու-
րանամ. զի պատճառէ զգործածութիւնէ ազա-
տութէ մերոյ, և վասն այն պատճառաբար է ա-
զատ: Ա՛յլ ոչ է հարկ թէ լցէ առեսականաւն

ազատ · զի ոչ սկիզբն արդեանց ոչ անկանի ընդ արդեամբք , և սկիզբն խորհրդածութեանց ընդ հրդածութեամբ , և սկիզբն տրամաբանութեանց ընդ տրամաբանութեամբ · այնպէս սկիզբն բովանդակ ներգործական ազատութեանց , ոչ պարտի անկանել տեսականապէս ընդ ներգործական ազատութեամբ : Ա րդ նախաշարժուն է սկիզբն բովանդակ ներգործական ազատութեանց :

Պատասխանեմ երկիրդ , թէ մերձեցուցումն կանխեալ քան զգործածութեան ստեղծական ազատութեանց , կարէ լինիլ ազատ եթէ ի քանիցէ յառաջնոյ ազատէ · արդ նախաշարժութեանն իսկ անէ յայն , որ է առաքեալ ամ ազատութեանց · ուստի ոչ բառնայ , այլ առաւել ընդ՝ իբր հաղորդութեանն լինէ ներգործական՝ ածականն ազատութեանց : Վ ո՞ր ոք ընդ թովմաս *, ասէ · փրկչին , զոր ոմանք կամին ի վերայ ներգործութեանն իմոյ , զի չիշխանութեանն նորա է կամիլն և ոչ կամիլն , ընդէ՞ր ապաքէն չէաղօթեալ զջրութեանն առ մի ինչ , (յայտ է թէ , ըստ կերպի բնութեանն , լինելով ներգործական զօրութեանն յիւրմէ բնութենէ սահմանեալ առ մի ինչ եղանակ գործելոյ , ոչ մեկնեցաք ի սկիզբն պրակիս , ի կանոնն առաջին ·) և ընդ բռնութեանն պապճառի , արտաքոյս գործողի : Ա՛ չ ոչ արտաքէ զհոսումն վերնագոյն պապճառի , յորմէ է գոլ նորա , և գործել :

* Ա.ընդ դեմ հեքիաթոսոց·գլ·ին:

ՊՐԱԿ ՈՒԹԵՐՈՐԴ:

Բացատրէ՛ և ասա հիւբանդութեան ապաշխարութեանդ ընդ նախա-
շարժութեանդ • և ինչ յայտ լուծմայականդ փան
պահանջին հետ են՛ ի հերետիկոսաց:

Ասացեալդ այս վայր իմանալ ու-
նիմք չորս եղանակս միաբանելոյ ա-
զատութեանդ և նախաշարժուեանդ:

Առաջինն առեալ լինի՛ ի գործու-
նէութենէ և յընդհանրութենէ ածային կամաց • որով՝ նախաշարժութենին է հոստումն լինչ: Քան-
զի ածային կամքն այնպէս է ընդհանուր, որ ամենք զամ բովանդակէ ընդ իւրև • և վասն այն առ՛ի գործ դնել՛ ի ձեռն ստեղծեալ կամաց զազատ գործս, զորս սահմանեաց, այնպէս տնօրինէ զամ, զի անվթար լինիցին, բայց ազատօրէն • նոցին իսկ պատճառաց եթէ ազատաց, և ե-
թէ բնականաց՝ իւրովի ընթացակցեալ առ այնս ընդ նորին ուղղութութենէ: Եւ այնպէս է գործունեայ, որ ոչ միայն հպի յէութենէ ներ-
գործութենէ, այլ և յեղանակ ազատութենէ • և վասն այն առ գործունէութենէ նորա վերա-
բերի, ոչ միայն զի ներգործութենին լինիցի, Այլ և զի ազատօրէն լինիցի • ՛ի կամելն եթէ լինիցի ազատօրէն: Ըստ սմին օրինակի մեկնէ
աբեն Թովմաս * • ուստի անսեմոս յերկրորդ գիրս մարդեղութենէ բանին, այսպէս բացատրէ • Քանզի զոր ինչ կամի ածն, անհնար է, զի ոչ լինիցի, ՛ի կամելն, զի կամք մարդոյ ոչինչ հարկա-
պիպէոցի կամ արգելոյի, ՛ի կամել կամ ՛ի չկամել, ա-
զի գործն զհետ երթիցէ կամաց, հարկ է կամաց լի-
նել ապա, և կամացն այ կատարել:

* այս. կո. քե. պ.այ: Ե յայլ տե ղիս:

Երկրորդ եղանակն առեալ լինի յայնմ առածէ աբէն Թովմայէ, և աբէն գիտնականէ, Թէ ածն զարգն զիւրաքանչիւր ինչ ըստ յատկութենէ նոր: Ասէր յատկութենէ ազատութենէ է, զի ազատ պատ-

Ճառն

ձառն ոչ էցէ բնական հարկաւ բացորոշեալ առ մի ինչ. այլ խորհրդածութեամբ մերձեցուցէ զինքն առ առնելոյ. ապա ածէ չարժէ զկամն՝ ի խորհրդածել, և ի բացորոշել զինքն ընտրութեամբ: Եւ ոմն ոք կարծիս ի մտի դնիցէ, ընդ այլ ազատութեամբ չարժութեամբ՝ որով չարժէ զմեզ ի խորհրդածել. զի զոր խորհրդածութեամբ մեզ լաւ համարիցիմք (այլ յաճմի մերձեցութեանեւով) ընտրեսցուք: Այլ մեծապէս խաբէին հակառակորդք, զի կարծեն զնախաչարժութեան Թովմայականաց իբր անդամանդեայ լինի չղթայ, և ոտնակապս երկաթիս, որով կաշկանդեալ կամայ՝ ըստ ճակատագրական իմն հարկ կապեալ եցէ, մինչև լուծցին այն ոտնակապք, և այլոց կապանաց եկեալ ի վեր, ընդ այլ հարկ կապեսցին: Այլ մեզ քաւ լիցի զայդպիսի ինչ անտեղի չաղփաղփել: Այլ զՇնորհն և զհարազատն սիրտեմք զբան, լինիլ նախաչարժութեամբ հոտուածն յառաջնոյ պատճառէ, որ մնայ յերկրորդս ըստ իւրաքանչիւր պայմանի, որով յորժամ պահանջեն որչափ պահանջեն, և ոչ պահանջեն, մերձեցուցանեն ի գործածութեամբ գործելոյ. որպիսի է հոտուածն ի միտ քննոյ ի պէսպէս բարուեսիկս պատուհասատեսլս ի նա, որով իւրաքանչիւրն ըստ իւրում եղանակի ած և պտղաբերէ. կամ որպիսի է հոտուածն ածոյին պահպանիչ ածի բան տանելոյ իւրաքանչիւր թեհուեթ: Տես արդ պայծառապէն քան ի լոյս ածնչեանս, զի ոչ ինչպէս սովաւ առեղծեալ ազատութեանն, այլ կատարի, ոչ խափանի, այլ լրանայ:

Ընդդ եղանակն առեալ լինի յակզբանոյ ազատութեան. քանզի ազատութեանն հայանայ յայն, զի կամքն գործիցէ, ոչ վասն զի է, այլ վասն զի կամի. ունի խօսեցաք ի բարոյականի ի Ճառէնն զանտարբերութեան որ պահանջի առ ազատութեան. այ զի կամքն գործիցէ ոչ բնական մղմամբ, ունի քարն դիմեալ ի ստոր. այլ յիւրմէ ընտրութենէ. որոյ ընտրութեանն դեռեւս է տէր, բան ոչ

լուամ

քուամ կարօղ է անօրինել զայնմանէ, նահաջե-
լով, կամ կասեցուցանելով, և կամ հանապա-
զորպելով ՚ի նոյն, ոյք զնարդ հաճոյ Թուխցի.
զի զայս զօր հանապազ սեռանեամբ ՚ի մեզ ՚ի նա-
հանջել,՚ի խափանել, և՚ի փոխել զմեր ընտրու-
թիս ըստ հաճոյից: Արդ այժ իւրով շարժուէ
զայս ուրուքն ոչ բառնայ ՚ի միջոյ, այլ առա-
ջել լսացուցանէ. զի ներգործուքեան զօր դնէ
նախաշարժեալն, միշտ է յիշխանուքեէ նորա,
մինչև բազում անգամ խափանել նմա զայն, և
փոխել ըստ հաճոյից. սակայն հոսելով այ առ այս
ամ իբր առաջին շարժօղ:

Զորրորդ եղանակին, զոր առեալ բերէ
ձեզն Թովմաս, առեալ լինի յակզբանէ նախա-
շարժուքեէ, ըստ այ, որ է առաջին ազատ. և
ակզբնաւորմամբ ազատուքեէ. և պատճառ կա-
մաց. որով ընդդէմ է, ՚ի նոյ այսպէս ներգոր-
ծելոյ, բռնաբարիլ ազատուքեն: Ապա քան-
զի կրկնակի ներգործէ ՚ի կամս, մի՝ իբր հան-
կան շարժիչ, նախաշարժուքեամբ բնական կար-
գի, մերձեցուցեալ զայն ըստ հաստատակ ընթա-
ցից իւրաց յիւր գործողուքեան, և երկրորդ իբր
մանաւանդ շարժիչ, ազգեցուքեամբ, և յորդոր-
մամբք, որովք շարժէ զնա ՚ի բացորոշ ինչ բա
րիս, ըստ երկոցունց ևս շարժի ըստ նմանս ա-
զատօրէն: Ըստ առաջնոյն զի այս շարժուքեէ
կամաց ամենևին յարմարէ զինքն, ոյք հոսումն
բնոյ՝ բարեսնակին, զոր անուցանէ, և ամեցու-
ցանէ: Իսկ ըստ երկրորդին, զի յայնժամ այժ ըզ
կամսն ինքեան յարմարէ, փոփոխեալ զնա ՚ի
նեղքուստ, և այնպէս տրամադրեալ, զի այս
ինչ բարի որ յառաջն էր նմա անախտրժ, յետ
այնորիկ լինի նմա կարի լուն ախորժական: Ա-
ւասիկ ընտրէ զայն իբր կարի լուն անձին պատշա-
ճական, և զնեղքին ազդուացն առ այն, որ յա-
ռաջէ քան զնարհրդածուքեին՝ և չև է լիով ա-
զատ, այլ միայն իբր կամաւոր, իւրով նարհր
դածուքեէ, և ընտրուքեէ հաստատէ, և այն-
պէս լինի ազատ ամենևին: Եւ զայս է տեսա-

նել

նել՝ ի մեծամեծ մեղաւորս , որք յանկարծակի փոփոխին . որոց կարի լման քաղցրանան հոգևոր բարիք , որք նախ էին տաղտկալիք , և գառնանան նման զգալիք՝ առ որս անձկայինն , ըմբռնելով այ՝ ի ներքուստ զսիրտս նոցա : Բայց այս եղանակ շարժելոյ առ ածաբանս վերաբերի : Եւ ծանի՛ր համառօտ , զի երկու են ճանապարհք որովք գրաւէ ած անվրէպ զազատ հաւատնուրեանն՝ ի կամաց . մի՝ երբ հանդարտական շարժէ , ոչ զայն՝ ի ներքուստ այլազգ յարմարեալ , այլ զիրս արտաքուստ այնպէս անօրինեալ . զի ընդ հաստատականն շարժուրեանն այ , իւրովք խորհրդածուրեամբք գործակից լինի նմա առ վախճան ածային նախանձանացմուրեանն , ոչ բազմօք ցուցաք վերագոյն : Երկրորդ երբ մանաւանդ շարժիչ , ոչ փոփոխուրեանն արտաքին իրացն , այլ ներքին տրամադրուրեանն կամաց , որոյ հեղինակ գոլով , և որ բնական , այնպէս փոփոխէ զնա , մինչև լինիլ նմա հաճոյ , որ լինչ յառաջն էր անհաճոյ . զամանակ առն * : փոյ յեղ սիրտ մարմնեղէնն , և արարիչ զի՝ ի պարտէրեան իմ գնայցէ . և յոր. ժբ. ած փոփոխեցն զսիրտս էհւանայ ծուղակէդեան երկրի : Սա միշտ շարժէ առ բարին , և հայի ևս՝ յառաջագոյն առ նիւթականն մեղաց :

*ԵՂԵԿ:

Յայսմ ամէ խոնարհ ունիս , եթէ քանի՛ գերեզիկ միաբանի շարժուրեանն ածային ընդ ազատուրեանն , սակայն եթէ հաւատարմուրեամբ մեկնեսցի , և ոչ ըմբռնացի յիմացուածս չարաչարս , մտացածինս և ամենևին օտարս . ոչ բազում անգամ լինի՝ ի հակառակորդաց :

Ասնայ արդ երկրորդ մասն մակագրուրեանս և յերեսին աշխատուրեան խնդրոյս , ցուցանել մեզ , թէ թովմայականք՝ ի խնդրի աստ յայտագրածային շարժուրեանն , հեռագոյն են քան զամենեսին՝ ի հերետիկոսաց :

Ի վերայ ածային շարժուրեանն եղեն հերետիկոսուրեանք կրկին , մին պելագիոսի , և միւսն կալվինի : Քանզի կալվին ուսոյց , թէ ազատուրեան

թուրթեան սկզբնական մեղաց կորեաւ իսպառ. ըս
սրում ցանկութեան ապատամբ յաղթողական հար
կաւ այնոյ գերէ զկամս, և հնազանդեցուցա
նէ, մինչև ոչինչ ձշմարիտ աշխատութեան թողուլ նմ
ի վր՛ ներդործութեց իւրոց: Ասասկ մակա
բերէ, թէ ոչ գան արդիւնք. զի ուր ոչ գոյ ա
զատութեան, անհնար է լինել արդեանց: Եւ թէ
ամ գործք մարդկան են մեղք ըստ ինքեանց մա
հուշափք, ևս և գովելի գործք սքց, իբր զի յա
ռաջ գան յատկականել արմատոյ, որ հաղորդէ
նց զնւր չարութեան. բայց այն մեղք ասէ, ոչ
համարին ընտրելոց: Ա՛րդ զնոյն՝ զոր ասէ ցան
կութե, տայ և ածային չարժութե. ըստ որում
ոյ ցանկութեան հարկադրէ զկամս, զհետ եր
թալ յարձակման նր, և ոչինչ աշխատութեն թողու
ի նմա, այնպէս ասէ ածային չարժութեն հաղ
կաւ ձգէ զկամս. մինչ ոչ իւիք իրօք հնար է
ատրաձայնել. ուստի ըստ կալվինի, կամքն բա
ցարձակապ ոչ ունի զազատութե. զի յամ գոր
ծողութես կի է ծառայ ցանկութե. կի գերի
ածային չարժութե. որոյ գործունէութեան
անհնար է ընդդէմ դառնալ: Եւ թէ ասիցէ
ուրեք, ըստ չարժութե այ պահել մեզ զկարո
ղութե առ հակադրեան, իսօսի միայն զկրաւո
րական կարողութե է, և զկարողութե ներքնո
նականութե, որպիսի է ի ցուսն. որ ըստ չար
ժիչն ի վեր պահէ զկրաւորական կարողութե
չարժելոյ ի խոնարհ. բայց թէ ինայեն կա
ղութե ախրական, որով կամքն իսկութ լինել
ցի ևր իւրոյ ներգործութե, և այնպէս ազատ,
բացարձակ ուրանայ. քանզի կարծէ, թէ այն
պիսի ևրութեն յորում կայանայ ազատութն.
ոչ կարէ կալ ըստ գործունէութե ածային չար
ժութե, կի թիւրութե ցանկութե:

Եւ հակառակ ոյամ պերդադոս ուրանայր, թէ
ինաս լինչ ձգեալ ևցէ ի մարդիկ մեղքն ադա
մայ. այլ համարէր զկամս այնպէս հզօր լինել,
և անկախ, մինչև առանց լինչ գործունեայ օգ
նականութե կարօղ լինել գործել զբարիս. ա
նա

նաւանդ զի ոչ իմանայր , թէ հնար է ապատու-
թիւն կալ ընդ այնմ՝ որ ածային գործունեայ շար-
ժութիւն . զոր դնէր ոչն օգտասինաս : Սակայն
ընդունէր համընթացութիւն ինչ . զոր կոչէր կ-
րելոյն օգնական , որ երևի համեմատ միանական
համընթացութեան հակառակորդաց . այլ և դնէր
շարժութիւնս բարոյականս , զարթուցիչս , լու-
սաւորիչս , և յորդորիչս , որ բերէ ոչն օգտա-
սինաս * :

* 'ի գիւտ ընդհան. ի. գլ. է.

Յորոց յայտ է , թէ երկոքին այս հերետիկո-
սութիւնք կալվինի , և պեղագիոսի , թէպէտ և
մաքառին ընդ միմեանս , բայց 'ի նոյն սկիզբն են
հաստատեալ . ոչ յայն թէ շարժութիւնն զոր-
ծունեայ բառնայ զազատութիւնն . և զկարողու-
թիւնն առ հակադրեալն . յորմէ սկզբնէ հետևե-
ցուցանէ կալվին : Իսկ արդ ի շարժութիւն ըստ
բնութեան գործունեայ : Ապա ուրեմն ոչ գոյ ա-
զատութիւն : Իսկ պեղագիոս զհակառակն . իսկ
արդ գոյ ազատութիւն . ապա ուրեմն չէք շար-
ժութիւն ըստ բնութեան գործունեայ : Արդ՝ հար-
ցանեմք , ոչ՞ք հեռագոյն լցեն յերկուց առաջի
ժայռացդ , և յերկուց աստի հերետիկոսութեց .
որք չառաջովենն , մանաւանդ թէ որք հաս-
տատեն իբր հիմն վարդապետութիւնք իւրեանց
զայն սկիզբն , յոր յեցեալ կան երկոքին այս հե-
րետիկոսութիւնք , եթէ որք գլխովին կործանեն
զնարխուլ զայս սկիզբն , և զաւուրն սիւն : Ա-
ռաքէն մեծ լցէ զարմացս հերետիկոսութեն իս-
պառ խլել , քան զարմանան խնամեալ և զարմա-
նեալ զառ'ի նմանէ ստեղծեալ թուսնաւոր բա
րուսնակս 'ի բաց հատանել : Իսկ արդ հակառա
կորդք թովմայականաց չառաջովենն զայս ըս-
կիզբն , յոր հաստատեալ կան երկոքին մոլորու-
թիւնքս , ոչ թէ շարժութիւնն ածային բառնայ զազա-
տութիւնն . մանաւանդ թէ զայն դնեն հիմն իւր-
եանց վարդապետութեանց : Իսկ թովմայականք
զայնպիսի սկիզբն արմատաքակ խլեն , ուսուցա-
նելով , թէ ընդ ածային շարժութիւնն , և նորին գոր-
ծառնութիւնն հնար է և՛ զազատութիւն : Ապա վարդա-
պե-

աչեուրեն Թովմայականաց է քան զամենեցուն հեւագոյն յոյժ ՚ի հերետիկոսուրենէ պե զագիսոսի և հալվինի, և իսպառ նոցին կործանինչ: Վ՚ որոյ յիրաւի եղ զսա կաթեխիզին տրէ դենտեան իբր դեղեցափ վօրաւոր ընդեմ հերետիկոսուրենէ • և յառաջքան զաւուրս զայսոսիկ ապեքսանդր է երդ, ընդդեմ մոլորուրենէ յանսենիոսի, անքոյթ և անշուշտ՝ զսա քարոզեաց:

Ա՚յսչափ ինչ յայտագս անուանի ընդ՚րոյն՝ շատ համարեցայ, յորս Թէպէտ և ոչ գիտեմ զատ՚ի Թովմայականաց՝ զայսր արդար պատճառն պատճառաբանուրենս՝ բովանդակեցաք • և ոչ գիտեմ զհակառակորդաց դիմախօսուրենս ՚ի մէջ մատուցաք, (վ՚ զի յայնչափ հակառակուրենս դրգռեալ մարդկեղէն մտաց բաղմածնուրէ՝ բիւրս յաճախեցոյց յայսմ ծնունդս, և նորս ևս երևինէ հանապազ •) այլ այնչափ ինչ համարիմք խօսեցեալ, խելամուտ առնել զամենեսեան, քանի՞ հաստահին էգեն Թովմայականաց կալուծիք • քանի՞ սրբուրէք խորհին նոքա գիտ • քանի՞ բարձրագոյն հաստատեն գիտ՚ի վր՚ արարած ծածս ուրուրէն • քանի՞ խորագոյն զննեն գիտ պատճառաց ՚ի նմանէ հախուռն • քանի՞ իրաւացն այս կարծիք ՚ի սբց և՚ ի գիտնոց վկայեալ էգէ • քանի՞ վաղնջուց էգէ, և վարդապետուրէն սբց համեմատ: Քանի՞ գիւրաւ պաշտպանիցէ ՚ի դիմամարտից • քանի՞ անիրաւուրէ յիմաստակաց, և ՚ի նենգաւորաց, իբրև զնախատինչ և մերձ ՚ի մոլորուրէն, առ ոտիկօք բամբասիցէ • քանի՞ ազիւորէն ինքնահաւան ազատուրէն համարիցի • և քանի՞ օտար էգէ յայտնադոյ հերետիկոսաց:

ԽՆԴՈՒՐ ՁՈՐ ՐՈՐՊ։

Յաղագս հոգևոր պատահմանց . և մանաւանդ յաղագս գիպուածի։

Ասյս վայրս խօսեցաք զհոգեղէն դոյացութէն . արդ խօսեացուք զպատահմանց նոր ։ Ի սոցանէ ոմանք են ի կամս , ոմ բարոյական առաքինութիւնք . և ոմանք յիմացութեանէ . և կոչին իմացական առաքինութիւնք ։ Զառաջնոց ձառեցաք լինով ի բարոյականն , արդ մնայ խօսիլ զնմացականն առաքինութեանց ։ Եւ նախ զնոցունց սեռօրէն . երկրորդ՝ զգիտութէն . երրորդ՝ ըղմիութէն գիտութեանէ . չորրորդ՝ զբաղդատութէն գիտութեանէ ընդ կարծեաց . հինգերորդ զբաղդատութէն նոյնոց ընդ ածայինն հաւատոց ։

ՊՐԱԿ ԱՌԱՋԻՆ:

Յաղագս Իմաստական առաքինութեանց ախոռըն:

Էպէտ առաքինութիւնք անուն, բազում անգամ առեալ լինին փոխանակ ներգործական կարողութեան. բայց յայնս կարողութիւնս, որք յառաքելոյն առ հակադրեալս, կամ՝ ի գործել բարւոք կամ յոռի՝ առաքինութիւնն անհրապեշ ասի, ունակութիւն որոշիչ կարողութեանն՝ ի լինել բարւոք ըստ պահանջման առարկային:

Ոմն ոմն՝ և քանի՛ իցէ ունակութիւնն սեռ, ասացաք՝ ի սկզբան, և ի հաւաստորոգութիւնս որոշութիւն, և բաժանման նոր: Իսկ թէ զինչ իցէ պատճառ հոգևոր ունակութեց. կամ զիարդ արարածոյն, եթէ՝ ի կամն, և եթէ յիմացութենէ. առացաք՝ ի բարոյական առաքինութեց սեռոյն, և զպատճառացն նոր: Թէ զիարդ սատանայեան ունակութիւնք արդեօք բարդութեամբ սատանայի յատուկ, թէ ըստ կատարելագոյն գոլոյ յենթակայսն, յայտ է սատանայ ըստ ինքեան լինել եկեղեցին, ոչ ասացաք ընդհանրապէս՝ ի քնաբանութենէ՝ ի ձառս սատանայութեանց որակութեց:

Ապա մնայ մեզ ասել զայնց ունակութեց, որք են յիմացութենէ. և անուանին իմացական առաքինութիւնք. նախ թէ զինչ իցեն. երկրորդ, քանի՛ իցեն. երրորդ, զմիոյ միոյ՝ ի նոցանէ:

Ա. Սկզբ իմացական առաքինութեանն է ունակութիւն որոշիչ իմացութենէ առ՝ ի անվրէպ հաստատ լինել ճշմարտին:

Յ՝ ոսկեմանի սատ ունակութենն է սեռ. որով առաքինութիւնն իմացական միաբանի ընդ այլս. և այլ մասունք տարբերեն յայլոց. ասի՝ անվրէպ հաս-

հասու լինիլ ճշմարտին. զի առաքինութենն է կա
տարելութեն կարողութիւն. վն որոյ պարտի ո
րոշել զնա՝ ի հասանիլ նորում առարկայի կա
տարեալ եղանակաւ: Արդ առարկայ խոհ
ցութենէ է ճշմարիտն. ուստի առաքինութենն
խոհական պարտի որոշել զայն՝ ի հասու լինիլ
ճշմարտին կատարեալ եղանակաւ. այ է ան
վրէպ: Յորմէ յայտ է թէ կարծիք, հաւատք
մարդկային, կասկած, և թէ այլ ինչ այսպէս
ոչ ունակութենէ նոցն վրիպականք, ոչ են ա
ռաքինութիւն:

Բաժանի առաքինութենն խոհական՝ ի հինգ
տեսակս, որք են. հանճար. խոհականութիւն. դի
տութիւն. խոհեմութիւն. և արհեստ:

Առնի բաժանումն: Քանզի ճշմարտութենն
է բարի խոհականն, յոր վերաբերի առաքի
նութենն խոհական. ըստ բաժանման ճշմարտի,
բաժանի և առաքինութենն խոհական: Արդ
ճշմարիտն կրկնակի ճանաչի: Մի՝ երբ ըստ ին
քեան ծանուցեալ. կամ որ ոչ յայլմէ առնէ.
այլ ուրով յայտնութիւն հաւաստէ զվիսս, որ
պիսի են առաջին սկզբունք: Առաքինութենն
որոշիչ խոհականն առ այնպիսի ճշմարիտն, ա
սի հանճար: Երկրորդ՝ է և այլ ճշմարիտ. որ
ճանաչի ոչ երբ ըստ ինքեան ծանուցեալ. այլ
երբ՝ ի ըստ ինքեան յայտնի սկզբանց մակաբե
րեալ. և եթէ մակաբերեսցի յառ ընդհանրա
գոյն սկզբանց, վերաբերի առ խոհականութենն.
իսկ եթէ մակաբերեսցի յառաջեալ մասնաւոր
սկզբանց, վերաբերի առ դիտութենն: Բայց
խոհականութենն ոչ միայն ճանաչէ զճշմարիտն յին
քեան, հայեցուած յայն. այլ լինի երկուք առաջ
նով առաքինութիւքն, այլ և՝ ի ճանաչմանէ շրջ
մարտին ուղղէ զգործողական կարողութիւնս յու
ղիղ գործել, եթէ յառնելիս, որպիսի են գոր
ծողութիւնք կամաց, և կիրք բաղձանաց. և ե
թէ՝ ի գործելիս, որպիսի են արտաքին գոր
ծողութիւնք, ոտն չինել, նաւել. զինուորել, և
այլն: Ուստի բաց յերից անտի առաքինութեց,

հարկ

հարկ է դնել երկուս ևս այլս, մի՝ հայիլ նովաւ
ի հշմարիտն յառնելիս. այ, որով ուղիղ դատել
ցէ խնայութեանն թէ զինչ պարտ էցէ առնել,
և զինչ ոչ՝ ի բարւոք կեալ. և սա ասի խոհե-
մութի: և միւս ևս, որով ուղիղ դատիցէ թէ
զիարդ պարտ էցէ տրամադրել զարտաքինն
նիւթս, զի գործն արտաքին ուղիղ լինիցի, ոյզ
զբարինս վ՚ն ասեն. և այս առաքինութեի խոհա-
ցական ասի արդեամբ:

Ասիցես. Հաւատն ածական է առաքինութե
խոհականի: Ասէ ոչ պարտականի յատացեալ
բաժանմանդ. ապա ուրեմն է անհաւատար բա-
ժանումն:

Պատասխանեմք. Հաւատն ի մէջ բերէ զանկա-
տարութե ինչ յիւրմէ էութե. այ զինուեմութե.
և վ՚ն այն ըստ սեռի իւրում պակասեալ է ի բա-
նի խոհացական առաքինութե. և ոչ ունի զայն,
բայց եթէ, ըստ որում յարէ զմեզ յածծ, յայնս
ոյք ի վեր են քան զկատ մեր. յորս և անկատա
րապէս յարիլն յածծ լաւագոյն է, քան կատա-
րեալ լինիլ առ համաբնական առարկայս. ըստ
այնմ զոր ասէ առաքեալն *. փակեն այ հզօրագոյն * ա. կորնթ.
է քան զմարդիկ: Ուստի հաւատն ածականն ոչ է ա:
պարզապէս խոհացական առաքինութիւն, այլ
ածականական: Այսոյիզ գրէ սքն Թովմաս *: * ա.բ. կո-
Յանձարն սահմանի, ունակութե առաջնոց կէ. պ. ե.
սկզբանց. կամ որով ճանաչին սկզբունք ըստ սա. է:
ինքեան ծանուցեալք: Բաժանի յոնիակութե
առաջնոց սկզբանց սեռականաց, որ տահկ զա-
նուն սեռին. և յոնիակութե գործնական սկզ
բանց, որ կոչի պրպնչական: Ի սոսա յերկուսին
պարտունակին ամ սերմանք գիտութեց և բա-
րոյական առաքինութեց:

Խոհականն սահմանի, ստոյգ և բացայայտ
ճանաչումն իրաց՝ ի ձեռն ևս բարձրագոյն սկսա
ճառաց: Յատկագոյն առեալ՝ է մի միայն, ոյզ
ասէ սքն Թովմաս *, այ հասանաբանութենն. * ա. է. խո.
զի սա միայն հայի յառաջին սկիզբն ամ մարդ- ձէ. պ. է:
կային ճանաչման, և յկնա ընդհանրագոյն բան

ձակի. և վն այն դատե զայլմէ ամէ. զի դա տատանին վերջին, և դերակատար, լինի վերջածութիւն յետ բարձրագոյն պատճառս, և յետ ընդհանրագոյն սկզբունս: Սակայն փոքր մի ըն դարձակագոյն առեալ՝ լմասատութիւն ընծայի և այլոց մասանց փիլիսոփայութիւն, վն յառաջանց ՚ի բարձրագոյն սկզբանց, և ընդհանրագոյն առարկայիւք. քան զայլ բնական պիտութիւնս, ոչ առացաք ՚ի յառաջաբանական խնդիրն փիլիսոփայութիւն:

Պիտութիւնն սահմանի, ստոյգ և բացայայտ ձա նաչութիւն իրի ՚ի ձեռն ստորագոյն պատճառաց: Ոստի ոչ տարբերի յիմաստութիւն, բայց եթէ ըստ կատարելութիւն առարկային, և միջնորդին. իսկ ըստ էութիւն միաբանին:

Յոհեմութիւնն սահմանի, ուղիղ բան առնելեաց. կամ ունակութիւն ուղղևորիչ բանի զառնելիօք. զորմէ առացաք լիով ՚ի բարոյականի:

Ըրհեատն սահմանի. ուղիղ բան գործելեաց. կամ ունակութիւն ուղղևորիչ մտաց զգործելիօք: Տարբերին առնելիք ՚ի գործելեաց, զի առնելիք առին ներգործութիւնք կամաց և բաղձանաց, ոչ սիրել, ատել, ցանկութիւն, խնդալ. և այլն: իսկ գործելիք են, որք լինին ՚ի նիւթ արտաքին. ոչ շինել. հերկել:

Ըրհեատից ոմն ասի ազատական, և ոմն մեքենական: Ազատականն անյատկապէս ասի արհեստ, զի յածի զգործով մտաց. և բաղձանգամ զպիտութիւնն ունի զնսկութիւն. և նմանիւ ըէն միայն ասի արհեստ, վն կանոնօք վարելոյն ՚ի գործ ինչ ՚ի ներքս ՚ի միտս. կամ ՚ի նշանս և ՚ի նպատաստ ինչ որք ծառայեն գործոյ մտաց. ոչ մաթեմատիկոսք առ ապացուցութիւնս իւրեանց ձևս յօրինեն. և աստեղաբաշխք պարունակս և կոչմնացոյցս: Հաւատոյ ուղղափառութիւնն ղշարժմունս զձայն և զնօտս կարգէ ՚ի համոզել: Բայց մեքենականն ուրապէս ասի արհեստ. զի ունի վախճան՝ ոչ նպաստիւք ինչ կարգելովք ՚ի

ձեռն

ձեռն կանոնաց՝ օգնել գործոց մտաց, այլ զաջ տաքին նիւթոյ տրամադրութեն. կիմ ասակ զար տաքին գործս:

Ազատական արհեստք են եօթն. քերականութեն. հարտասանութեն, որ և հռետորութեն. տրամախօսութեն. թուաբանութեն. երաժշտութեն. երկրաչափութեն. և աստղաբաշխութեն: Որոց հինգ յեսինք, ունին և զբան գիտութե: Իսկ երկու առաջինք առաւել մատչին ի բնութեն արուեստի: Որք և ամենեքին բովանդակին յայս ոտանաւոր:

Լէզու. փեղիւ, բան, և հնչիւն.
Ըիմ և ապէղ, և անկիւն:

Ապէնականք ևս ընդհանրապէս են եօթն: Երկրագործութեն. որսորդութեն. զինուորութեւն. նաւորդութեն. վերահասութեն. առատայնանկութեն. և դարբնութեն. որք բովանդակին յայս ոտանաւոր:

Գիւղ, և անպատ, ղէն, ընդ լապին:
Վէրք և գըղտի. և պարբին:

Ընդ առքօք պարունակին և այլ անթիւք. ոտ նկարչութեն ըմբշամարտութեն. խոհակերութեն. քնարերգութեն. վաճառականութեն. և այլն: Որոց ոմանք են ի պէտս կենաց. ոտ երկրագործութեն. խոհակերութեն. հացագործութեն. որք կարգին առ կերակուրս, այլ և դարբնութեն. հիւսնութեն. և առատայնանկութեն, որք յարկս, և հանդերձս պատրաստեն: Ոմանք առ դիւրս գոյն անցուցանելոյ զկեանն, ոտ նաւորդութեն, և վաճառականութեն: Ոմանք առ պաշտպանելոյ զայն ի պատահարաց. ոտ վերահասութեն, և զինուորութեն: Ոմանք առ վայելչութեն, ոտ քերթողութեն, և հռետորութեւն: Ոմանք ի զուարճութեն. ոտ քնարերգութեն, և նկարչութեն, և այլն: Եւ գիտելի է, զի գրեթէ ամ արհեստք վերածին առ գիտութիս, յորոց առնուն զնիւթեանց կանոնս, յր առ մաթեմատիկականս: Բայց պակասին ի գիտութեէ, զի այս կանոնք ոչ առպացուցութեք հաստատին.

այլ նոքա ի բազումն, և գրեթէ առաւել առ
վորութեամբ, փորձիւ. և ըստ հանդիպմանն:
Խնդրեցէ ոք. ամրդեօք առաքինութեանն իմացա
կան ապականիցի՞, և զնա՞րդ:
Պատասխանեմ ըստ նըշն Թովմայի*: Կրնաւկի հնարէ * ա.Է.խ.
ունակութեամբ ապականիլ, ըստ ինքեան, և ըստ պատահ ծք:
մանն: Ըստ պատահման ապականի, յորպիսի
նիլ՝ կամ ի կարի լինի այլայլիլ էնթակային.
իսկ ըստ ինքեան ի ներհական պատճառաց: Ի
մտացական ունակութենէ ըստ պատահման ապա
կանիլ անհնար է, գոնէ ըստ գոյացութեան. զի
էն ի միտս, որ է անապական: Բայց քանզի
այս ունակութիւնք ի մէջ բերեն ինչ ի կողմա
նէ զգայական զօրութենէ. իբր զտրամադրութիւն
ինչ ծառայօղ ունակութեան ի միտս եղելոյ. յայսմ
կոլմանէ ըստ պատահման կարեն ապականիլ,
յորպիսի՝ կամ ի կարի լինն այլայլիլ զգայա
կան զօրութենէ: Եւ ըստ այսմ հիւանդութիւն, կամ
մոռացութիւն՝ ըստ իրաց ինչ կորնչին գիտութիւնք,
ամբոխելով, կամ ջնջելով աեսողակաց եղելոց ի
զգայական զօրութենէ. յորոց ի գործածութենէ
իբրեւ կախել գիտութենն:
Բայց ըստ ինքեան ապականին իմացական ունա
կութիւնք, ևս ըստ գոյացութեան, ի ներհակաց պատճա
ռաց, եթէ ունիցին: Աչդ յայտ է թէ ունա
կութեանց առաջնոց սկզբանց չիք ինչ ներհակաց. զի
անհնար է մոռաց ունել զհաւանութեան ներհակ ա
ռաջնոց սկզբանց: Բայց զաստուածային ըստ ո
նակութենէ հնար է մոռաց ունել զներգործութեան
ներհակաց ներգործութեանն, որով արտադրեցաւ
ունակութեան. ոչ ըստ ուղիղ արտաբանութեանն,
որով արտադրեցաւ ունակութեան գիտութենէ,
կարէ ունել թիւր արտաբանութեան, որով պատ
րեալ բերի ի ներգործութիւն ներհակաց. և
այնպէս ապականի ունակութեան գիտութենէ. և
արտադրի ունակութեան մոլորութենէ: Ըստ սմին
օրինակի և բարոյական առաքինութիւնք ապա
կանին, ի յաձախել զներգործութեան մոլորեց
հակադրելոց նոցին. մանաւանդ թէ և դադար
մարդ

ժամբ ներգործութեանն հնար է նոյ ասականիլ, իբր բարձմամբ արգելլն ապականութեանն: Զի յեր կայր պատարանամբ կիրառութեանն առաքինութեանն, գիւրագոյն հանդիսանին պէսպէս գործողութիւնք հակառակութեանն, որովք առ փոքր փոքր սպրդի մտանէ աննակութեան հակադրեալ:

ՊՐԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ:

Յաղագս գիտութեանն ըստ ինէական:

Այսմ վայրի փոքր մի ընդարձակագոյն առնումք զքնութիւնն, ըստ որում և զնմանատութիւնն 'ի ներքս վտակէ: Ըստ այսմ առեալ ասհմանի, ստոյգ և բացայայտ ճանաչութիւն իրի 'ի ձեռն պատճառաց• կամ ճանաչութիւն առաջեալ պատճառութենէ: Պատճառն ապացուցութենին է, որ ցուցանէ յայտնապէս զնշանակացութենին 'ի ձեռն պատճառաց: Իսկ պատճառ, ըստ առն, ոչ միայն իրի, կամ 'ի գոլն• այլ և ճանաչման կամ 'ի ճանաչելն: Եւ յայս միտ յայտնագոյն և ծանուցեալ նախադասութենն, յորմէ այլ ինչ անծանօթ յայտնապէս մտ կարելի, ասի լինել պատճառ նոր, այ է, 'ի ճանաչել: Այս գիտական ճանաչութիւն երբեմն է ներգործական, ոյր յորժամ ներգործութենէ մտածեմք զորս գիտեմք• և յայնժամ ասի ներգործական գիտութենէ: Իսկ երբեմն միայն լինի յատկութենէ, ոյր 'ի ննջեցեալն• և յայնժամ ասի գիտութիւն ընդունական:

Ո՞ լինիլ գիտութենէ ցուցաք 'ի նախընթաց խրձն դերն փիլիսոփայութենէ• ուր լուծաք զներհակեալ ձեռնարկութիւնս, և ոչ ևս է պիտոյ երկ րորդել:

Ո՞րոց կայ գիտութենին, յայտ է 'ի ասհմանէն• քանզի կարէ լինիլ զմտէ, զորոյ ճանաչութիւն 'ի յայտնաւոյ ստոյգ սկզբանց հնար է հարկաւ հետևեցուցանել: Ասսոյ գիտութիւն կարէ

լինիլ և զներընդունականացդ, և զապականացդ ոչ ընդհակառակն բանիցդ, զի՛ի հասարակ է, և ըստ էութեանէ, բաղում լինչ զնոքօք հնար է հարկաւ հետևեցուցանել յըստ լինքեան ծանուցեալ սկզբանցդ. ոմն, թէ որ լինչ բարւոկանացդ՝ի ներհակացդ, է ապականացու, թէ որ լինչ ծնանի, ոչնչի զպատճառս, և այլն: Այլ և զհակէ բանի կարէ լինիլ գիտուն. զի և շուրջ զհակաւ բանի՝ բազում եղրակացուածք յառաջբերին՝ի ստոյգ սկզբանցդ: Մանաւանդ թէ և ոչ հակք, պակասութիւնք, դատարկութիւնն, ստուերք, մահ, մեղք, և այլն՝ որովհետև՝ի բա նէ մերմէ ըմբռնին իբր հակ, և լինին զնոցա նէ բազում նախադասութիւնք, որք՝ի ստոյգ սկզբանցդ հարկաւ մակաբերին, զնոցանէ և կա րէ լինիլ գիտութիւն: Այլ ոչ զեզական ներ ընդունականացդ մասնաւորապէս առեալ. զի ոչ գոն նոցդ սկզբունք և պատճառք, ըստ որս ու նիցին հարկաւ բազազանութիւն. այլ յարաբե րին առ նոսն ներընդունականապէս: Բայց զանա պական և զանպակասելի եզականացդ կարէ լի նիլ գիտութիւն. ոմն զնոյ, զհրեշտակացդ, զչարժ մանէ երկնային մարմնոց. և այլն. զի զսոցանէ և՛ի մասնաւորի կարէ մակաբերիլ բազում ինչ յսկզբանցդ, ոյք հարկաւ և յայտնապէս են ստոյգ:

Ասեն մեզ խօսիլ զբաժանմանէ գիտութեանցդ: Առդ նախ բաժանի՛ի տեսականն, և՛ի գործնական: Տեսականն է, որ զկայ առնու՛ի հայեցողութենէ ճշմարտութենէ: Գործնականն է, որ զճշմարտութենս իւր կարգէ՛ի գործ: Ոմն բարոյական փիլիսոփայն հայէ՛ի բնութենէ ճշմարտութենէ, զի լաւ և ևս կեցցէ և գործեսցէ:

Երկրդ բաժանի գիտութենէն յընդհանրական ցուցիչ, և յընդհանրացեալ: Ընդհանրացեալ գիտութենէն է, որ զսկզբունս իւր առնու յեզրակացութենէ վերնագոյն գիտութենէ: Իսկ ընդհանրացուցիչն է վերնագոյն գիտութենէն այն, յորմէ առնու ստորինն զիւր սկզբունս:

բուն: Ոչ սկզբունք բժշկութեանն ցուցանին՝ ի բնաբանութեան, և սկզբունք երաժշտութեան՝ ի թուաբանութեան:

Երրորդ բաժանի գիտութիւնն՝ ի բնական և՝ ի գերբնական. բնականն է, որ ճառէ զբնական իրաց, և զորս հնար է բնական լուսով ճանաչել: Իսկ գերբնականն է՝ որ յայտնութեամբ յայտնեալ սկզբամբք. և սա բաժանի յածաբանութեան երանելեաց, և որոց են՝ ի ճանապարհի աստի կենաց: Իսկ բնականն բաժանի յիրական և՝ ի բանական: Իրականն է որ հայի յէակ բանի. և երևի լինիլ ի միայն. այն է տրամաբանութիւնն: Չի հռետորութեան, և քերթողութեան ոչ պէտ հայի յէակ բանի. այլ՝ ի բարեյարմարութեան և՝ ի զարդ խօսից. բայց պակասին՝ ի բանէ գիտութեանէ, և վերաբերին առ արհեստս խօսակցութեանէ: Գիտութիւնն իրական բաժանի՝ ի բնաբանութեան. յուսումնական, այն է մաթեմատիկայ, և՝ ի բարոյական: Բնաբանութիւնն պարունակէ զիւրև զբժշկութեան: Իսկ բարոյականն, զքաղաքականն, զտնտեսականն, և զիրաւագիտականն: Ուսումնականութիւնն բաժանի յերկրաչափութիւն, որ ճառէ զչարունակ քանակութեան: և՝ ի թուաբանութիւն, որ ճառէ զթուոյ: Թուաբանութիւնն պարունակէ ընդ իւրև զերաժշտութիւն, որ հայի՝ ի թուական համեմատութիւնս, ըստ օրում ձայնահան: Իսկ երկրաչափութիւնն պարունակէ զաստղաբաշխութիւն. զաշխարհագրութիւն. զմեքենայնարուեստ, և զընդհայեցողութիւն:

Այնդրիցես. արդեօք գիտութիւնն ընդմիմեամբ բացեալ գրաւեսցէ զբանն, առանց ընդմիմեամբ բացուցչին:

Արդանան բաղումք ասս և՝ ի թուվմայականաց: Քանզի, ասեն, ընդմիմեամբ բացեալ գիտութիւնք լինին ստոյգ ընդմիմեամբացուցչին իւրեանց. ոչ սկզբունք երաժշտութեան՝ ի թուաբանութիւն: Ապա ցորչափ երաժիշտն ոչ է թուաբան, ոչ դի-

գիտէ զնովը սկզբունս, այլ միայն հաւատայ այնց: Բայց այլ է, ասեն, ածաբանութեին, զի թէպէտ յայտնապէս ոչ տեսանէ զնովը սկզբանս. սակայն ստոյգ է զնոցանէ, ածային հաւատովն որ է անվրէպ: Այլք համարին զինել ճշմարիտ գիտութեի. թէպէտ ոչ՝ի կատարեալ կացութեէ, մինչև զուդեսցի ընդ վերնագոյնն իւր, յորում ունի զբացայայտութեի իւրոց սկզբանց. ոչ երաժիշտն ոչ է կատարեալ գիտող, մինչև ուսցի զԹուաբանութեի, յորում ցուցանին և յայտնի լինին սկզբունք երաժշտութեի. բայց է ըստ երաց ինչ գիտակ: Այս կարծիք երևի առաւել համա

* Ա. Ձէ. ձայն սիրոյն Թովմայի *. և ցուցանեն նորին բանի: Ան ունակութեի է իսկապէս գիտութեի. որ ցուցանէ զեզրակացութեին՝ի ստոյգ և՝ի բացայայտ սկզբանց. այլ գիտունն ընդ միմեամբ ունի երաժշտութեին ցուցանել զիւր եզրակացութեին ստոյգ և բացայայտ սկզբամբք: Ապա ուրեմն է իսկապէս գիտութեի: Ցուցանեն փոքրագոյնս. քանզի սկզբունք երաժշտութեան ստոյգ և բացայայտ: Եւ թէպէտ այնպիսի սկզբունք ոչ են բացայայտ տեսականաւն՝ նկատմամբ այնմ որ է երաժիշտ՝ և ոչ Թուաբան, սակայն են նմա բացայայտ ըստ յառաջագոյն են-

Ծանոթ. Մատթ. գ. ի:

թադրութեի, ըստ որում յառաջագոյն ենթադրէ զայնս իւր հաւատոյ ապացուցեալս՝ի Թուաբանէ:

Առարկեա. Երաժիշտն որ ոչ է Թուաբան, ինքնին ոչ ճանաչէ բացայայտ զսկզբունս երաժշտութեի. թէպէտ և ենթադրեացէ զայնս ծանուցեալ յայլմէ. ապա ինքնին ոչ է գիտող:

Պատասխանեմ. շատ է այն, զի սկզբունքն են ենթադրեացին աւանդեալք յայլմէ բացայայտ ճանաչողէ, ունի յայտ է յածաբանութեի, որ է ճշմարիտ գիտութեի. թէպէտ և սկզբունքն ներ ոչ են յայտնի ածաբանից. այլ աւանդին յայ, որում են յայտնի:

Առարկեա, անհանդիստութեի է՝ի մէջ ածաբանին,

ձևին, և երաժշտին. վասն ածաբանին ածայնին հաստատուն զանվրէպ ստուգութեան իւրոց սկզբանց, այլ երաժիշտն ոչ ունի, բայց թէ աւելի՝ զհաստատ մարդկային. ըստ որում հաստատապէս ասելոյ Թոռաբանիչ, թէ սկզբունք երաժշտութեան են ասպացուցեալ՝ի Թոռաբանութենէ։

Պատասխանեմ. թէ և երաժիշտն ունի զանվրէպ ստուգութեան իւրոց սկզբանց. վասն զի ապաստանի յայն սկզբունս ոչ մարդկային հաստատուն միայն, այլ Աշգրիտ ծանօթութեամբ լինն հաստատելոյ՝ի հաստատակ և յանեղկեցեալ հաստատութեան ամ վարդապետացն. յորմէ ստուգի, թէ այն սկզբունք են ըստ ինքեանց բացայայտ, մինչև անմիտ լինիլ այնմ, որ չընդունիցի։ Ապաստանի յայնս, իբրև յամենևին ստոյգս, և հաստատի Թոռաբանին, ոչ իբր մարդոյ՝ այլ իբր ասպացուցչի։

ՊՐԱԿ ԵՐՐՈՐԴ։

Յաղագս ստուգութեան գիտութեանց։

Ուրք զմիութիւն գիտութենց խնդրեն երեք. նախ, թէ արդեօք գիտութիւնն մի պարզ որակութիւն իցէ, թէ կոյտ բազում մասնական գիտութեանց. մինչ զի այնչափ լինիլ գիտութեց, զոր օրինակ, ՚ի տրամաբանութենէ, որչափ իցեն եզրակացութիւնք, յորոց իբր յանդամոց լինիցի մի մարմին տրամաբանութենէ։ Երկրորդ, ուստի՞ առեալ լինիցի սեռական միութիւն գիտութենց։ Երրորդ, ուստի՞ տեսակարարն։

Ա. Յաղագս եզրակացութեան։

Իւրաքանչիւր գիտութիւն է մի պարզ որակութիւն, կամ մի միայն ունակութիւն կատարել իմացութենէ զամ եզրակացութիւնք այսր գիտութեանց։ այսպէս դնէ ոմն Թովմաս *։

Յու-

* Ա. Ք. Խ. Ժէ. պ. Է։

Յուցանի նորին բանիւ : Իւրաքանչիւր գի-
տուելն հայի յայմ եզրակացուելեն ընդ միով
տեսական բանիւ : ապա ուրեմն է մի միայն :
Եզրակացուելեն յոյժ է . զի ըստ այսմ տեսո-
ղական կարողուելենն է պարզ որակուելի , թէ-
պէտ հայի 'ի բազում գոյնս , վ՚ը զի հայի յայնս
ընդ միով բանիւ երևեցոյ : Յուցանի առա-
ջարկուելենն . իւրաքանչիւր գիտուելի հայի յեզ-
րակացուելեն ընդ միով լուսով , ՝ը ընդ միով
առաջնին սկզբամբ , յորմէ առանձնաւ լինն ծա-
գին այլ սկզբունք եզրակացուելեց . զի ոչ 'ի
ծառն մի միայն է բուն , յորմէ բազում ոստք
ձապաղին : այնպէս յիւրաքանչիւր գիտուելեն
մի միայն է սկիզբն , այն է առհմանն առար-
կային , յորմէ այլ սկզբունք կարգաւ լինն
ծագին :

Առարկիցես . նոր եզրակացուելենն բերէ ըզ
նոր դիտաբարուելի : Ասա պահանջէ զնոր ո-
նակուելի :

Պատասխանեմ զանազանելով զառաջարկու-
ելենդ . յաւելու զնոր դիտաբարուելի տեսակա-
նապէս , ուրանամ . նիւթապէս , ընդունիմ :
Այսինքն է . նոր եզրակացուելն բերէ զինիւթ
նոր դիտաբարուելե , բայց՝ զայն հնար է գիտել
սկզբամբ՝ զոր ունի արդէն իմացուելենն . ուս-
տի ոչ խնդրէ զնոր ունակուել , այլ միայն զտա
րածուելի նախեղակին 'ի նոր նիւթ :

Առիպիցես . զանազան ներգործուելիք ծնա-
նին զանազան ունակուելիս . այլ վ՚ը իւրա-
քանչիւր եզրակացուելե է զանազան ներգոր-
ծուելի . ապա և զանազան ունակուելի :

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ ,
զանազան ներգործուելիք ոչ առորակարգեալք ,
ընդունիմ . առորակարգեալք , ուրանամ : Զի
մի և նոյն ունակուելի կարէ տարածիլ առ
բազում առորակարգեալ ներգործուելիս , որք
կարգաւ լինն աղնաղնեալ 'ի միջէ սկզբնէ
ծագին :

Յանանձիցես . Ապա ուրեմն որ գիտէ զա-
ռա-

առաջին եղբակացութեի տրամաբանութեե, ունի բովանդակ զունակութեի տրամաբանութեե, ե՞ թէ մի միայն է և պարզ:

Պատասխանեմ զանազանելով զհետեւեալդ. ունի բովանդակ զունակութեին, կամապէս, ընդունիմ. տարածապէս. ուրանամ. այ ունի զէակութեի գիտնական ունակութեե. այլ այն կայ էակութեի չէ և տարածեալ առ ամ եղբակացութեին իւր. և տարածի, եթէ զարգացեալ նա յոլովին տրամաբանութեե. և լոյսն փոքր միւս ևս անդրադոյն ծաւալեսցի:

Երիւրեալ էպիկոպոսութեի:

Աեռական զանազանութեի գիտութեէց առեալ լինի՝ ի զանազանութեէ վերացման՝ ինիւթոյ. զոր ունի առարկայն գիտութեե: Այսպէս գնե՞ն ոչն թովմաս *:

* ի գիր.

Ամենի եղբակացութեես: Քանզի առարկայն գիտութեե այնչափ է կատարեալագոյն, որչափ յարձրադոյն վերանայ՝ ի նիւթոյ. և վասն այն ըստ զանազան աստիճանաց վերանալոյ՝ ինիւթոյ՝ լինին զանազան սեռական աստիճանք գիտութեէց: Առդ նիւթն կարէ մտածիլ երրա կի, նախ իբր տրամակայեալ եղականութե. և անհատական թէութիւք: Երկրդ իբր վերացեալ յեզականութէ. բայց նեղքոյանկեալ զգալի ոյակութեէց. և երրդ ստկապէս ըստ ինքեան, ըստ որում է արմատ քանակութե. ըստ առաջնոյն ասի նիւթ էղական. ըստ երկրդին, նիւթ զգալի. և ըստ երրդին, նիւթ իմանալի: Ապա առաջինն աստիճան վերացուցման, է յեզական նիւթոյ. ի յորժամ նիւթական երք մտածին ընդհանրապէս, (քանզի զեզական նիւթականաց ոչ լինի գիտութեի,) և այս առաջին աստիճան կացուցանէ զառաջին սեռ գիտութեէց. որք վերացուցանեն յեզական նիւթոյ. ոմն բնաբանութեին, և բժշկութեին, որք մտածեն զզգալի փոփոխութեես՝ ի հատարակէ: Երկրդ աստիճան վե-

վերացուցման է՝ ինչուեթոյ ոչ միայն յեզակա-
նէ, այլ և՝ ի զգալոյ, ի յորժամ իրք մտածին
անջատեալ ոչ միայն յայմ եզականութէ, այլ և
՝ի զգալի այլայլութէ • ոչ երկրաչափին մտա-
ծէ զբոլորակին, և զդիծս, ոչինչ հոգացեալ
թէ իցեն՝ ի նիւթ ցուրտ, կամ չիրմ: Եւ այս
աստիճան վերացուցման կացուցանէ զերկրորդ
սեռ գիտութեց, որք վերացուցանեն՝ ի զգա-
լի նիւթոյ • որպիսի են երկրաչափութէն, և
թուաբանութէն: Երրորդ աստիճան վերացու-
ցման է յայմ նիւթոյ բոլորովին • ի յորժամ իրք
տածին տեսականութիք ինչ այնպէս ամբար-
ձեալք, որ կարօղ են լինել առանց նիւթոյ •
ոչ հաւանաբանէն մտածէ զձշմարտութէն զբա-
րութէն, և զայլս, յորս ոչ միակի նիւթ, կարօղ
գոլով պատշաճիլ և հոգեղինաց • և այս աս-
տիճան կացուցանէ զերիդ սեռ գիտութեց՝ որք
վերացուցանեն յայմ նիւթոյ, որպիսի են հա-
մաքնաբանութէն, և որամաբանութէն:

Երրորդ Եզրակ տրոնիան:

Տեսակարար միութէն իւրաքանչիւր գիտութ,
առեալ լինի՝ ի միութէ սկզբանց: Իսկ
միութեն սկզբանց մտածի՝ ի ստորակարգութէ
նոցա առ մի առաջին • ըստ այնմ որ սկզբունք այն-
պէս են կարգեալք առ միմեանս, ոչ զի լինիլ
միւսմ՝ ի միւսմէ, կամ երկոցուն յայլմէ երկի-
մինչև լինիցի վերլուծումն՝ ի մի առաջին ըս-
կիզբն այնու գիտութէ, որ է սահման առար-
կայիւն • յորմէ իրք՝ ի բնոյ ոստք այլոց սկզբանց
կարգաւ առեալին:

Ցուցանի առաջին մասն: Սկզբունքն են լոյս
և բան տեսական, ընդ որով գիտութիք հասա
նին յեզրակացութիս իւրեանց: Ապա՝ ի միութէ
սկզբանց պարտ է առնուլ զտեսակարար միու-
թէն եզրակացութէց, որով և զտեսակարար
միութէն գիտութէց:

Ցուցանի և երկրորդ մասն • ք թէ զմիութէն
սկզբ

սկզբանց պարտ է առնուլ ի ստուգակարգութիւն
անտի, որով մին մահաբերն յայլմէ: Նախ վը
կայութիւն արիստոտէլի *: Եւ երկրորդ, զի ոչ * գլ• ֆգ:
ասէ ոչն թովմաս անտանօր. սկիզբն ստուգ- յղիս ապա
կարգեալ այլում՝ ինչպէս առնուլ զզօրութիւն: ցուցուած *
Ապա ուր են բազում սկզբունք աստուածային
կարգեալք ըստ միոյ, և մի միայն զօրուն, և մի
միայն ըստ իւրում ի զանգն շառաւիղս սփռել:
Առարկեցեալ. սկզբունք ոմն գիտութեանց վե-
րածին ի սկզբունս համաբնաբանութիւն: Ապա
ուրեմն եթէ այնպիսի վերածութեանն տայր ըզ
տեսակարարս միութեանն, լինէր մի միայն գիտու-
թիւն զամ իրաց:

Պատասխանեմ ըստ այնմ թովմայի *. թէ սկզ- *յղիս ա-
բունք բազազանեալք ըստ միմեանս են իւրք մի, և պացուցո-
տան զմիութիւն գիտութեանն, ցորչափ ինան ի նը ըստ • ընդ-
մին վերացման. և ի նոյն տեսս գիտելոյն: ծանոթ:
Իսկ յորժամ սկզբունք աստուածանաս ի միջէ
իջեալ՝ անցանեն ի նոյն վերացումն. յայնժամ
այլայլեն զտեսանելին, և կացուցանեն զինսոր գի-
տութեան տեսակարար. ոչ ցորչափ հասանելոյ
բանն որպանաբանէ իւրովք սկզբամբք զընդհան
րագոյն իրաց, յամ նիւթոյ վերացելոյ, հա-
մարի ունել զգիտութեանն տեսակս մի: Ա՛յլ
յորժամ սկզբունք ծագեալք ի հասանելաբա-
նութենէ սկսանին մերձեցուցանիլ յեսակ շար-
ժելի, և ի նիւթ զգալի, յայնժամ կայուցա
նեն զնորատեսակ գիտութեն, ըստ զբնա-
բանութեան:

ՊՐԱԿ ԶՈՐՐՈՐԴ:

Ընդդէմ հնաոր ինչ նոյնոյ իմացութիւն պնդոյնոյ էնրիա յայլ ուրեք համանգամայն պգիպութիւն և պիարծիս:

Տոյդ լինի է, թէ գիտութիւնն և մտքութիւն ոչ կարեն լինել համանգամայն զնոյնոյ առարկայէ՝ ի նոյնութեան: Սակայն երկբայութիւն է զկարծեաց, արդեօք նոյն մարդ ըստ նոյնոյ եղելակացութեանէ, զոր օրինակ, թէ ի՞ ձեռ, կարելոյ ունել համանդամային զգիտութիւնն և զկարծիս, զգիտութիւնն՝ ըստ որում ունի զայս ճշմարտութեան ապացուցականն միջոցաւ. զոր օրինակ տիեզերացս կարգաւ, որով պայծառ քան զլոյս ցուցանի, թէ ի ոմն առաջին կառավար. և զկարծիս, ըստ որում ունի զնոյն ճշմարտութեան հաւանական միջոցաւ, ոյք՝ վէր ուսուցանելոյ զայն իմաստնագոյն փիլիսոփայից, պիւթագորայ, սոկրատայ. պղատոնի, արիստոտէլի, և այլն:

Ոչ անկեր, զի գիտութիւնն մտածել կրկնակի. մի՝ ըստ ներգործութեանէ, և երկրորդ ըստ ունակութեանէ: Գիտութիւնն ներգործական է ներգործութիւնն այն, որով ներգործութեամբ հաւանիմք եղելակացութեանէ ցուցելոյ ապացուցութեամբ: Գիտութիւնն ունակական է ունակութիւն ինչ յայնպիսի ներգործութեանէ թողեալ: Զի՝ ի ստուգելոյ ուրուք միանգամ ճշմարտութեանէ եղելակացութեանէ, մնայ՝ ի նմա գիւրութիւն ինչ և բացորոշութիւն՝ ի հաւանել այնմ եղելակացութեանէ, քանիցս անգամ առաջադրեսցի նմա: Այս գիւրութիւն կոչի ունակութիւն գիտնական. կամ գիտութիւն ունակական: Նոյնպէս և կարծիքն մտածի կամ ըստ ներգործութեանէ, և կամ ըստ ունակութեանէ: Ունակ երբեմն բաղդաւոր գիտութեան ըստ կարծեաց.

նախ ներգործութեի ընդ ներգործութեե, երկրորդ ունակութեի ընդ ունակութեե. երրդ ներգործութեի ընդ ունակութե: Ոմանք դնեն, թե ներգործութեի և ունակութեի պիտուն և կարծեաց կարեն լինիլ'ի միասին. ոմանք, թե ոչ ներգործութեի և ոչ ունակութեի կարծեաց և պիտութեե կարեն լինիլ'ի միասին: Այս ոմանք զմիջին ճանապարհ կալեալ ասեն. թե ներգործութեին գիտնական ոչ կարէ լինիլ ըստ կարծողական ներգործութեե. և ոչ ունակութեին ընդ ունակութեե. բայց լինի ներգործութեին ընդ ունակութեե:

Ա՛ստաջին եղբակացութիւն:

Ներգործութեին գիտութեե ոչ կարէ լինիլ ընդ ներգործութեե կարծեաց. ոչ զի ոք համանպատմայն ևս կարծօղ և գիտակ, հայելով'ի նոյն եզրակացութեի: Զեզրակացութեիս ոչ այնպէս պարտ է իմանալ. իբրև թե միայն երկաքանչիւր ներգործութիք ոչ կարեն համանպատմայն եղանել յիմացութեէ. այլ և թե կալով ներգործութեե գիտութեե'ի յիշողութեէ՝ ոչ կարէ արտադրիլ ներգործութեի կարծեաց:

Այսպէս դնէ ոմն Թովմաս'ի քազում տեղիս. և յայնմհետ՝ յառաջինն յետնոց*, ասէ. "ընդհանուր է ևս ոչ էինի համանգամայն գիտել և կարծել. այսինքն է ունել մարդոյ համանգամայն համարումն, ըստ հնար է իրին էինել այլապէս. և անհնար է էինել այլապէս: Զնոյն հաստատէ և աբխուռոսեալ անդէն, ասէ, անհնար է, ըստ գնոյնն ոչ կարծեսն, և գիտել:

Յուսանի եզրակացութեիս բանիւ ոմն Թովմայի: Ընդհնար է խմացութեե էինել գնոյնոյ ատոյգ, և անատոյգ. այլ խմացութեին գիտօղ ատոյգ է գիրէն, զոր գիտէ, և կարծօղին անրատոյգ: ասէ նոյն խմացութեին ոչ կարէ գնոյն իր կարծել և գիտել: Մեծագոյնս է ատոյգ: զի

ստուգութեան հակառակն անստուգութէ: Մեկնի փոքրագոյնս: Քանզի կարծիքն էապէս է ճանաչուն անստոյգ • որով յարիմք՝ի մի կողմն, խնթալով գուցե միւսն նոյնչափ • այլ գիտուն է ճանաչումն ստոյգ և հաստատուն • որով այնպէս յարիմք՝ի մի կողմն, որ ոչինչ խնդրէ

Թամք վերհակառակ կողմանն:

Պատասխանիցեմ նախ • ոչինչ արգելու ունել նմացութեամբ զկրկին միջոց • մի ստոյգ, և հաւանական, ապաստանիլ՝ի նա գիտութեանն • և երկրորդ անստոյգ և երկբայական, ապաստանիլ՝ի նա կարծեաց: Այս ըստ կրկին միջոցաց լինի ստոյգ, և անստոյգ • ստոյգ միտքն, և անստոյգ միաւորքն:

Այլ ընդդէմ, զի նմացութեանն զնոյն չափ ուժ ոչ կարէ լինիլ ստոյգ և անստոյգ • ևս և զանազան միջոցաւ: Այս վայրապար է լուծանուդ: Ցուցանի առաջին, զի նմացութեանն միանգամ ստոյգ և լիով հաւաստի լեալ՝ի վերայ չնմարտութեանէ, ոչ ևս է ընդունակ երկբայելոյ զնմանէ, թէպէտ և առաջի դնիցին նմա անստոյգ միջոցք: Այս զանազան միջոցօք ոչ կարէ լինիլ ստոյգ և անստոյգ՝ի վերայ նոյնոյ չնմարտութեանէ: Ցուցանի առաջարկութեամս, եթէ քան նիւ և եթէ փորձիւ: Բանիւ, քանզի անհնար է թէ՝ի նմին ենթակայի իցէ տեսակ և պակասութիւն, ուստի և գոյանէ այն պակասութիւն • ոչ անհնար է թէ՝ի լուսաւորել արեգական ջօդս, օդն իցէ մթին, ուստի և գնիցի այն մթութիւն: Այլ ստուգութիւն և անստուգութիւն հակադրին, ոչ պակասութիւն և տեսակ • զի անստուգութիւնն է պակասութիւն ստուգութեանէ: Այս նմացութեանն ստոյգ՝ի վերայ եղբայրացուանէ ինչ, ոչ է ընդունակ անստուգութեանէ • թէպէտ և անստոյգ միջոցք առաջի դնիցին նմա: Ցուցանի նոյնն և փորձիւ: Քանզի տեսանեմք՝ի մեզ, զի թէ միանգամ ստուգիմք զկրակ լինել՝ի մեզ միջոցաւ, ոչ լինիմք անստոյգ, եթէ նոյնն հաւանեցուսցի մեզ և անստոյգ միջոցաւ • ոչ վասն զի ստոյգ եմ, թէ կեն-

կենդանի եմ, որչափ և յաճախեսցէ ոք հաւատնական միջոցս՝ ի հաւանեցուցանել զիս թէ կենդանի եմ, ոչ վասն այնց միջոցաց ածէ զիս յերկրաբայութիւն ինձ, և յանստուգութիւն այսր հնչմաբտութիւն:

Պատասխանիցես երկրորդ. Ոչ կարծողին լինիլ անստոյգ՝ ի կոլմանէ իւրմէ, այլ միայն՝ զի կալցի զիրն միջոցաւ որ ըստ ինքեան է անստոյգ:

Այլ ես ընդդէմ, զի կարծողին է լինիլ անստոյգ և յիւրմէ կոլմանէ: Այսպէս պատասխանիմ: Ցուցանեմ առաջարկութիւս. նախ՝ ի սբյն Թովմայէ *. որ մեկնօրէն ասէ. Յետնէ կարծեաց է, զի կարծեալն համարեցի ընդ հնար է այլապէս լինիլ: Երկրորդ բանիւ. Քանզի սա կարծիքն սահմանէ, ճանաչումն անստոյգ, և կասկածելի. արդ անհնար է ճանաչման լինիլ կասկածելի, եթէ ոչ և ճանաչողին իցէ անբաստոյգ, և կասկածաւոր: Քանզի ըստ այնմ ճանաչումն է կասկածելի և անստոյգ, ըստ որում իմացութիւնն խնդրայ, թէ գուցէ զոր՝ ի մոխ ունի, սուտ իցէ, և հակառակն նր ճշմարիտ: Ցորմէ յայտ է, թէ բովանդակ խնդրոյս արմատ, և միանդամայն եզրակացութիւն մերոյ հինին է այս, թէ կարծօղն է անստոյգ, և սարսափակ գիտակն ստոյգ, և հաստատուն: Ասել վասն զի ընդդէմ է նոյն իմացութիւն ճշմարտոյ ճշմարտութիւն միանդամայն լինիլ ստոյգ և անստոյգ, սարսափակ և հաստատուն, վասն այն ընդդէմ է ինոյ նոյ ունիլ զկարծիս, և զգիտութիւն:

Պատասխանի օրինակի քաջայայտ է, թէ և ունայ կռնէ կարծեաց ոչ կարէ լինիլ ընդ ունակութիւն գիտութիւն: Քանզի ոչ ընդդէմ է նոյնոյ իմացութիւն լինիլ համանգամայն ստոյգ և անստոյգ՝ ներգործաբար, նոյնպէս և ունակապէս: Զի՝ ի լինիլն ունակապէս ստոյգ, արտաքոյ անբաստութեան լինի ունակական:

Երեսուն եղբայրութիւն:

Ա երգործութիւնն կարծեաց կարէ լինիլ ընդունակութիւնե գիտութիւնե. եթէ յայնպիսի կայի էր, որ ոչ զերծանիցի 'ի նեղգործուէն: Որոյ պատճառն է, զի ունակութիւնն ըստ ինքեան ոչ հակադրի նեղգործութենց ներհակաց ունակութենե. ոյք ունակութիւնն անիրաւութենե ոչ հակադրի նեղգործութենց արդարութե. այլ կարէ կալ ընդ այնս: Ասյս հնարէ, թէ ոք ունելով զունակութիւն գիտութենե խափանեալ 'ի նեղգործութէ, 'ի գործ գնիցէ զներգործութենե կարծեաց, ոյք որ ունի զունակութենե անիրաւութենե, յառաջ բերէ երբեմն զգործս արդարս: Երկաքանչիւր եղբակացութիւնս առաջել հաստատեացի՝ յորոց հանդերձեալ եմք առնել 'ի պրակդ որ զկնի, յերկրդ և յերրդ եղբակացութենե: Զի որ ածդ ասի զնեղգործութէ գիտութենե, նկատմամբ ունակութենե հաւատոյ, ըստ նմին համեմատութենե ասելի է զկարծեաց և զդիտութէ:

* Գ. զնանապան. լ. խ. է. ա. հարցանս. ա. առ. է:

Առարկեցես զվկայութեն սրբոյն Թովմայի*, որ գրէ այսպէս. Ակնեալ է, ոչ կարծիք և գէպռնէ ընկալեալ և իցէն զնոյնս, բայց ոչ են ըստ նոյն միջոցի, այլ ըստ զանազանից: և վ՚ա այն կարէն լինել համանգամայն:

Պատասխանեմ. սրբոյն Թովմայ անդէն առնու զկարծիսն ոչ տեսականապէս, և 'ի կացութենե կարծեաց, կի՛ 'ի կողմանէ ենթակային, այլ նիւթապէս և 'ի կողմանէ միջոցին, վասնզանակ ձանաչման, որ յառաջանայ հաւանական միջոցաւ: Քանզի խոստովանիմք թէ 'ի գալ գիտութենե՝ մնայ դեռ ձանաչութիւն ստացեալ հաւանական միջոցաւ, այլ ուրանամք ունիլ նմայ և զկացութենե կարծեաց, 'ի գալ գիտութենե: Զի կարծիքն տեսականապէս առեալ պահանջէ զննթակայ երկբայական, և վարանելի. ուստի վ՚ա զի գիտութէ բառնի ամ երկբայութենե,

և

և վարանումն յերևելագոյէ, քառնի և կարծիքն
'ի բանէ կարծեաց ։

Պատասխանեմ երկրորդ ։ ոչն Թովմաս ան-
դէն ոչ խօսէր հաստատելով, այլ ներելով ։
Քանզի լուծանէր անդէն զձեռնարկութի'ն
հանդիսատեսէ առեալ ։ զոյն թէ կարծիքն կա-
րէ մնալ ընդ գիտութենէ ։ ապա և հաւատքն կա-
րէ մնալ ընդ երանական տեսութենէ ։ Ուրանոյ
զհանդիսատեսն, թէ վն զի կարծիքն լինի ընդ
գիտեաւէ, հնարի լոյծ և հաւատոյ լինել ընդ տե-
սուէ ։ Ոչ թէ ասէր, եդեալ թէ գիտութենն
լինիցի ընդ կարծեաց, սակայն տեսութենն երա-
նական ոչ կարէ լինել ընդ հաւատոյ ։ վն զի հա-
ւատն առաւել հակադրի տեսութենէ ։ քան գի-
տութենն կարծեաց ։ Զայս օրինակ խօսից ասէ
վարէ ոչն Թովմաս 'ի լուծանելն զձեռնարկու-
թիս հակառակորդաց, զառեալս 'ի հանդի-
սութենէ ։ Քանզի բազում անգամ ներէ հակա
ռակորդաց զդրութի'ն առաս, և ուրանոյ զհան
գիտութենն, վն բաւական լինելոյ այնմ 'ի լու
ծանել զձեռնարկութենն նոցին ։

Առարկեցես երկրորդ ։ Ճանաչողութիւն յառաջա
գեալ հաւանական միջոցաւ է կարծիք, այլ
ոչ իսկ ընդունիմք, խոստովանին գիտօղ զճշմար-
տութենէ ինչ, կարէ զոյն ճանաչել հաւանական
ևս միջոցաւ ։ Ապա կարէ ունել կարծիս ըզ-
նմանէ ։

Պատասխանեմ զանազանելով զմեծագոյնդ ։
Ճանաչողութիւն յառաջացեալ հաւանական միջո-
ցաւ է կարծիք, եթէ լցէ կասկածանօք հակա
ռակ կողման, ընդունիմ, եթէ ոչ՝ ուրանամ ։
Իբր ասի փոքրագոյնն խոստովանին գիտօղ զնըչ-
մարտութենէ ինչ կարէ զոյն ճանաչել հաւանա-
կան միջոցաւ, կասկածանօք և անստուգութ.
ուրանամ. առանց լինչ կասկածի, ընդունիմ.
և ուրանամ զհետեւութենդ ։ Զի ոչ ամ ճանա
չողութիւն որ յառաջանայ հաւանական միջոցաւ է
կարծիք, այլ միայն որ է կասկածանօք հակա
ռակ կողմանն ։ Արդ խոստովանին գիտօղ զնչ

մարտութեն ինչ, ոչ կարէ ունիլ կասկածանս
՝ի վր հակառակ կողման այնր ճշմարտութե. և
վն այն ոչ կարէ ունիլ կարծիս զայնմանէ, որ-
չափ և ծանիցէ զայն հաւանական միջոցաւ:
Այսուհետև, ՝ի դնիլ պատճառին, դնի գործն,
այլ միջոցն հաւանական է պատճառ կարծեաց:
Ապա ՝ի դնիլ հաւանական միջոցի, դնի կար-
ծիք:

Պատմեմ զանազանել զմեծ ապոյնդ. ՝ի դնիլ
պատճառին դնի գործն, եթէ ենթակայն ըն-
նակ իցէ այնմ, ընդունիմ, եթէ անընդունակ,
ուրանամ: Արդ՝ խմացութեն ստուգեալ գի-
տութեր ճշմարտութէ ինչ է անընդունակ ու-
նելոյ զնմանէ կարծիս, զի է անընդունակ երկ
քայութե, և անստուգութե. ուստի որչափ և ու-
նիցի հաւանական միջոցս ՝ի վր այնր ճշմար-
տութե, ոչ արտադրի ՝ի նմա կարծիք:

Յանձնիցես, խմացութեն է ընդունակ ստու-
գութե և անստուգութե ՝ի վր նոյնոյ: Ապա
է ընդունակ գիտութե և կարծեաց ՝ի վր նոյ-
նոյ: Ցուցանի առաջարկութեամս, ոչինչ առնի
հակադրին ստուգութե և անստուգութե, քան
ցաւ և խնդութե. այլ կամքն զնոյնոյ առարկայէ
կարէ ունիլ զցաւ, և զխնդութե. ապա և ի-
մացութեն զնոյնոյ կարէ ունիլ զստուգութե,
և զանստուգութե: Ցուցանի փոքրագոյնս.
քանզի կամքն քոլ համանգամայն խնդայր և
տրտմէր ՝ի վր ջարչարանաց Իւրոց, այլ ջար-
չարանքն քոլ է մի և նոյն առարկայ: Ապա
զնոյնոյ կարէ կամքն ունիլ զցաւ և զխըն-
դութե:

Պատասխանեմ ուրանալով զառաջարկութե-
զորոյ ցուցման ուրանամ զփոքրագոյնն. զորոյ
ցուցման ընկալեալ զմեծագոյնն զանազանեմ
զփոքրագոյնն: Ջարչարանքն քոլ է մի և նոյն
առարկայ նիւթապէս, ընդունիմ. տեսականա-
պէս, ուրանամ: Քանզի ՝ի ջարչարանս քե էին
բազում տեսականութիւնք. վն զի էր քոլ վշտա-
գնիչ և մարդկան փրկարար. ըստ որում վշտա-
գնիչ

գնալ քեզ, բերէր նմա ցաւ. ըստ որում մարդկան վիրկարար, պատճառէր ի նմա զնոգուն. ուստի ցաւն և նոգութիւն ոչ անկանէին ի վերնոյն առաքեալսն տեառնականապէս, այլ միայն նիւթապէս:

ՊՐԱԿ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ:

Թէ հնար էր գիպուելիք լինել հոմանգամայն ընդ միմեանս հաւատոյ:

ԱՅո է խնդրոյս զնարդն յառաջելոյս ի նախընթաց պրակի: Միայն պարտ է գիտել. զի հաւատքն տահմանի, Հանաչուման ատոյգ, բայց նսեմ. հաստատեալ ի վկայութենն ոյ: Ա՛յս Հանաչուման ոչ զգիտուելիքն առաջաք, կրկնակի մասնծի: Նախ ի ներգործուելիք. եկեղ յունակուելիք: Ներգործական հաւատքն է, որով հաւանիմք յայտնելոյ: Ունակական հաւատքն է առաքինուելի կոյացեալ ի միտս, որով յօժարիմք ի հաւանիլ յայտնելոյ: Ա՛րդ խնդրեմք, Թէ արդեօք հաւատն եթէ ըստ ունակուելիք, և եթէ ըստ ներգործուելիք կարիցէ լինիլ ընդ գիտուելիք. մինչ զի նոյն Հմարտուելիք ի նոյն միտս լինիցի համանգամայն գիտացեալ և հաւատացեալ: Բազում արտաքինք ատորասեն: Սբն Թովմաս, ամ Թովմեականք, և այլ ևս բազումք ուրանան: Քանզի երկու ինչ գոլով ի գիտուելիք, բացայայտուելի, և ոտուգուելի, (վ զի սահ Հանաչուման ատոյգ և բացայայտ,) ոչ ատուգուելիւ արտաքոյ զկարծիս, որ է անատոյգ, սոյնպէս բացայայտուելիւ արտաքոյ զհաւատս, որ է նսեմ:

Ա. առաջին եղբայացութիւն:

Ներգործութիւն հաւատոյ, և ներգործութիւն գիտութիւնէ ոչ կարեն լինել միանգամայն՝ ի նոյն միտս զնոյնոյ առարկայիդ: Այսպէս ուսուցանէ յաւէտ աբեն Թոմմաս, այ թէ հաւատոյն ոչ լինին գիպացեալ: Ապա Թոմեալ զվկայութիւնս, որք են բազում յոյժ:

* ա. է. խ. ձ. պ. ք:

Ցուցանի նախ բանիւ սբեն Թոմմայի * . որք հակադրին՝ ի կողմանէ էնթակային, ոչ կարեն լինել՝ ի նմին էնթակայի: այլ ներգործութիւն հաւատոյ և գիտութիւնէ հակադրին՝ ի կողմանէ էնթակային: Ապա ոչ կարեն լինել՝ ի նմին էնթակայի: Մեծագոյնս յայտ է. Զի հակադրութիւնք ե պատճառ անմիասնութիւնէ. ուստի որք հակադրին՝ ոչ կարեն լինել՝ ի միասին յայնմ՝ յորում հակադրին: Ցուցանի փոքրա գոյնս: Էնթակային տեսող և էնթակային ոչ տեսող հակադրին: Այլ էնթակային հաւատոյ ե ոչ տեսող որոց հաւատոյ. և էնթակային գիտութիւնէ ե տեսող զորս գիտէ: Ապա հաւատք և գիտութիւն հակադրին՝ ի կողմանէ էնթակային: Մեծագոյնս յայտ է. քանզի տեսանել և ոչ տեսանել յայտնապէս են հակադրեալ: Ցուցանի փոքրագոյնս. և նախ թէ էնթակային գիտութիւնէ ե տեսող այնց, զորս ճանաչէ գիտութիւնէ. ոչ ոք ուրանայ. զի գիտութիւնն ե բացայայտ ճանաչութիւն իրի. ուստի պարտ ե գիտէ լոյն լինել տեսեալ իմանալապէս, այ ե բացայայտ: Իսկ երկրորդ և գլխաւոր մասն, այ թէ պարտ ե էնթակային հաւատոյ լինել ոչ տեսող, այ ոչ ունօղ վստացայայտութիւնէ, որոյ հաւատոյ, ցուցանի նախ վկայութիւնէ առաքելոյն * . որ ցուցանէ, թէ հաւատոյքն ճանաչին միայն օրինակս. այ նմանեմ են հաւատացողին: Երկրորդ վկայութիւնէ սբց հարց, որք բազում ուրեք ասեն, հաւատքն ե անգիտից: Ասասի նոցն օգուտինոս ասէ: Զինչ են հաւատք, հաւատալ ընդ ալն գիտանես:

* ա. կորն. ձ. ք:

Եւ երկրորդ՝ ի սահմանէ հաւատոյ, զոր ա-
ւանդեաց ընդ պօղոս *, ասէ. Հաւատքն է յան- * Էբր. ճ:
դիմանումն որոյ ոչն երևին: Ապա յիսուսէ հա-
ւատոյ է, զի որոց հաւատամք, ոչ լոկեն տե-
սեալ, այլ նոքեմ հաւատացողին:

Պատասխանի ցես, խմացուածին կարէ հասանն
պատմոյն լինիլ տեսօղ և ոչ տեսօղ զնոյն ճշմար
տութեն, ըստ որում հպի յայն զանազան միջո-
ցաւ: Ջի է տեսօղ, ըստ որում հպի յայն գիտ-
նական միջոցաւ, և ոչ տեսօղ ըստ որում հպի
յայն վկայութեաւ ասողին, որ է միջոց հաւա-
տացուցիչ:

Այլ է ընդդէմն: Հաւատաքն պահանջէ էա-
պէս, զի խմացուածին պարզապէս և յայտ կող
մանէ ոչ տեսանիցէ զհաւատոյն: Ապա ղուր
է պատասխանիդ: Յուցանի առաջարկուածս,
հաւատոյքն պատմին լինիլ նոքեմ և օրինակա-
կան նկատմամբ հաւատացելոյն, ոչ յայտնա-
պէս ասէ ընդն պօղոս և յայտ է՝ ի վերոգրեալ
տեղեաց: Այլ ուսոյ և լինելոյն ինչ բացա-
յայտ, ոչ ևս ասի օրինակական և նոքեմ՝ այնմ,
որ զոյն տեսանիցէ: Ապա հաւատքն էապէս
պահանջէ, զի հաւատոյքն յոչինչ կողմանէ ի-
ցեն տեսեալ, կամ բացայայտ: Յուցանի փոք-
րագոյնս. Նախ՝ զի նոքեմութեն և անբացայայ-
տութեն են սոսկ պակասութեանք. վն որոյ ուս-
ոյ և ծագեացն բացայայտութեն ճշմարտութեն
լինչ, փարատի նոքեմութեն, որ զնովաւ, և ոչ
ևս կարէ ասիլ անբացայայտ, և նոքեմ: Երկրդ՝
զի թէ ոչ, հետևեր՝ թէ և զորս կարի իմն յայտ-
նի են մեզ, ի դէպ էր ասել օրինակական,
վն էնմանալոյ մեր զոյն յիսմ սկզբնէ, և այսպէս
մարթ էր ասել առակ օրինակի, զունելոյ այժմ
պնդ, զի թէպէտ զանձն աչօք յայտնապէս ըմ-
բռնեմք, այլ ոչ ականջօք: Ապա զի առաջի
լինչ ուսմանք նոքեմ, պարտ է թէ նոյն ևս
ուսոյեք անյայտ:

Յուցանի երկրդ, եզրակացուածս քաջայաղթ * Ա. Թես.
բանիւ սիրոն Թովմայի *: Հաւատաքն պահանջէ, յղիս ճշդ.
զի Հատ. պ.ին:

զի խոցացուն հաւանեսցի հաւատացեալ երկին՝ յապաստանուէ լուսոյ օտարն ուրուք, և երբ դերեալ վկայութիւն ասղին: Իսկ արդ ուստի և ունկնդի խոցացութիւնն զբացայայտութիւն երկին, ոչ ևս հաւանի այնմ երբ ապաստանեալ՝ի լոյս օտարն ուրուք, և դերեալով զինքն ընդ վկայութիւն այլոց, այլ երբ ապաստանեալ յիւր լոյս, և յիւրմէ աներկեւան՝ի վեր ձգնարտուցն: Ա-պա խոցացութիւնն ուստի և ունկնդի զբացայայտութիւն երկին, ոչ ևս ունի հաւատս՝ի վեր նր: Մեծագոյնս յայտ է. Նախ յանուանէն. զի հաւատքն ասի յապաստանութիւն, երբ զի նուվաս հաւանիմք երից, ոչ ոմն աներկեւանք զնո ցանէ մերով լուսով, այլ երբ վստահացեալք՝ի հաւատարմութիւն ասղին, և կամովին գերեալք զանձինս ընդ վկայութիւն նր: Երկրորդ յառաքելոյն, որ ասէ. վհատոպոյեալ միտս գէ-ղէմ՝ի հնազանդութիւն հաւատոյ: արդ ոմն մեկնէ զբան թուխման, գերին է որ ոչ է ըստ կամաւ տրութիւն, այլ պահն տարագիր՝ի սահմանաց ընդ լչնա-նութիւն օտարի: Իսկ սահմանն, յորում բնա-պէս հանդչի խոցացութիւնն, է բացայայտութիւն երկին, և վն այն հաւատացեալ խոցացութիւնն ա-ոն գերի, զի արտաքոյ բնական սահմանի, ի առանց բացայայտութիւն երկին, հաւանի այնմ, երբ կապեալ վկայութիւն օտարի: Իսկ փոքրա գոյնս, ի թէ խոցացութիւնն ունօղ զբացայայ-տութիւն երկին, որում հաւանի, ոչ ևս է գերի և ապաստանեալ՝ի լոյս օտարի, մեկնի. զի յայն-ժամ զնր սահմանն ունի, ի զբացայայտու-թիւն, և ինքնին է ստոյգ: Ապա ոչ ևս համարի գերի, և ապաստանեալ՝ի լոյս օտարի, այլ ստոյգ յիւրմէ լուսոյ. և վն այնորիկ ասէ պօղոս, թէ հաւատքն խափանեսցի՝ի վերին գաւառս, ոչ սոակ՝ զի վկայութիւն այ բացայայտ լինի՝ի վերին գաւառն, որ ինչ էր ընդ նուվաս նսեմ յաստի կեանս. այլ զի երջանկական լու-սով լուսաւորեալ խոցացութիւնն յարի յայն-ժամ յաճախացին ճշմարտութիւնք, ոչ երբ ապաս-

առանձաւոր ի վկայութիւն այդ ասողն, այլ իբր իւրով լուսով աներկևան գնման է։

Երրորդ Եղբակացութիւն։

Պնակութիւնք գիտութիւնք և հաւատոյ ոչ կարեն լինել համանգամայն ի նոյնում, նկատմամբ նոյնոյ առարկայի։

Ցուցանի. նախ, զի անհնար է թէ նոյն ենթակայ կարէ ունակապէս յօժարեալ առ ներգործութիւնս հակադրեալս։ Այլ ներգործութիւնք հաւատոյ և գիտութիւնք են հակադրեալք. ոչ կայ և չառաջնոյ եղրակացութիւն։ Ապա անհնար է լինացուն ունել համանգամայն զոնակութիւնս յօժարեալս առ այնպիսի ներգործութիւնս։ Երկրդ. ոչ ներգործութիւնն հաւատոյ պահանջէ, զի մի կցէ լինացութիւնն ներգործութեաբ տեսօղ այնմ, զոր հաւատայ. սոյնպէս ունակութիւնն հաւատոյ պահանջէ, զի մի կցէ ունակապէս տեսօղ այնմ զոր հաւատայ։ Իսկ արդ ունակութիւնք գիտութիւնք լինացութիւնն լինել ունակապէս տեսօղ։ Ապա ընդ ունակութիւնք գիտութիւնք ոչ կարէ լինել ունակութիւնք հաւատոյ։

Երրորդ Եղբակացութիւն։

Ինար է ունակութիւնք հաւատոյ լինել ընդ ներգործական գիտութիւնք, միայն՝ թէ այնպիսի ներգործութիւնն ունակութիւնն ինչ ոչ արտադրիցէ։

Ցայսպէս համարի ոմն թուլնաս, որ ի լուսաւիշտակութիւնն, յորում ետես պօղոս յայտնապէս զՅԾ, և կալաւ զգիտութիւնք երանելոյ. ասէ. Վա՞ր է պօղոս ոչ եղև երանելոյ նախանձ, այլ միայն կալաւ ընդերգործութիւնք երանելոյ. (զի ընդերգործութիւնք երանելոյն գիտութեան.) յայտ է ընդ ոչ համանգամայն եղև ի նմա յայնժամ

ներ-

ՀՀԵ.պ.ֆ. ա՝ ֆ.

ներգործութիւնն հաւատոյ , բայց եղիր յայնժամ ի նմա համառգամայն ուսակուրիչն :

Ցուցանել եղբակցութիւնս , բանիւ և օրինակաւ : Բանիւ . Զի որովհետև գիտութիւնն ար տաքսէ զհաւատս , ըստ այնմ արտաքսի հաւատն , ըստ որում մնանէ գիտութիւնն : Ապա ուրեմն եթէ գիտութիւնն մոգէ միայն իբր անցաւոր , և ըստ ներգործութեանէ , արտաքսէ զհաւատս միայն ըստ ներգործութեանէ : Այլ և օրինակիւս . զի ըստ այսմ , վն զի հուրն ոչ մնուծանէ զջերմութիւնն յերկաթէ , բայց եթէ իբր անցաւոր ներգործութեանէ , թողու զայն հանապազ ունակապէս տրամադրեալ առ ցրտութիւն , և վն զի ձեւնն որ ձգէ ի վեր զքար , ոչ տպաւորէ ինձ զյաժամութիւնն ունակական առ ի վեր , այլ միայն ըզ շարժուն ներգործական անցաւոր , քարն որչափ և ներգործութեանէ դիմեացէ ի վեր , միշտ մնայ ունակապէս յօժարեալ ի վայր : Եւ վն զի մի միայն ներգործութեան անկրաւութեանէ ոչ արտաքսէ զունակութեան անկրաւութեանէ , հնար է ընդ այդմ ներգործութեանէ մնալ ունակութեանէ ապականութեանէ : Ապա ներգործութիւնն ոչ արտաքսէ զունակութիւնն . բայց եթէ ըստ որում արտաքսէ զներհական ունակութեանէ :

Առաքելոցեալ նախ : Քրիստոնեայ փիլիսոփայն ապացուցանէ գիտէ , թէ է ած . ապա ընդ նոյն գաւանի և հաւատով : Ապա զնոյնով ուն զհաւատս և զգիտութեանէ : Առաքելութեան առաջին մասն ենթադրի , և երկրորդն ցուցանի : Ա՛ի քրիստոնեայ , ևս և փիլիսոփայն՝ պարտաւորի հաւատալ զայնմ մասանէ հաւատոյ . այլ առաջին մասն հաւատոյ է , թէ է ած : Ապա քրիստոնեայ փիլիսոփայն պարտաւորի հաւատալ զայն :

Պատմեմ ուրանալով զառաքելութիւնդ և զանազանեմ զպատգամիդ . քրիստոնեայն պարտաւորի հաւատալ զնմա հաւատոյ , ցորչափ են նմա հաւատալի , ընդունելի . յորժամ են բացայայտ , ուրանամ : Զի յայնժամ դա-

դադարի՝ լինելոյ մանն հաւատոյ նկատմամբ
նը։ քանզի հաւատքն է ջերմց • ոչք են նաեմ,
ոչ վերապոյն ասացաք։

Ստիպեցեա, որ ոչ հաւատոյ միոյ մասին է ան-
հաւատ։ Ապա եթէ փիլիսոփայն ոչ հաւատոյ
Թէ է ած, լինի անհաւատ։

Պատասխանեմ զանազանելով զառաջարկու-
Թիդ • որ ոչ հաւատոյ միոյ մասին է անհա-
ւատ • եթէ ոչ հաւատոյ ուրանալով՝ ընդու-
նիմ • եթէ ոչ հաւատոյ գիտելով, ուրանամ։

Ասասանձեցեա, ոգն պօղոս *, ասէ • հաւատոյ * Էբր•ժա։
ոչթանէ այնմ որ ջերյենայ առ ած, նէ է ած, և որ
խնդրելն չնա՝ լինի պարգևապոս։ Ապա պարտ է
փիլիսոփային մերձենալ առ ած, ոգն և այլոց
հաւատացելոց։ Ապա պարտ է նմա հաւա-
տալ Թէ է ած։

Պատասխանեմ, Թէ բան առաքելոյն իմացեալ
լինի զայ, ըստ որում հեղինակ և պարգևատու
դերբնական։ Չև հաւատն այ, ըստ որում հե-
ղինակ բնական, ոչ է հարկաւոր առ արդարա
նալ • բայց եթէ ըստ պատահման՝ յայնմ, որ ոչ
ճանաչէ զնա գիտութեբ։ Ուստի՝ ի հրեշտակս
ոչ երբեք եղև հաւատ զայ, ըստ որում հեղինակ
բնութեբ, բայց արդարացան։

Ընդարկեցեա երկրբ։ Եթէ քրիստոնեայ փի-
լիսոփայն ոչ ունէր հաւատս զայ, ըստ որում հե
ղինակ բնական, նուազ ստոյգ լինէր գոյութիւն
այ, քան զգեղջուկ ոք։ Ապա յոյնեգոյն լինէր
նր վնաս քան զգեղջկանն։ Ցուցանի առա-
ջարկութիս։ Հաւանութիւնն հաւատոյ ստու-
գագոյն է քան զամ գիտութիւն • այլ գեղջուկն
՝ի հաւատոյ ունի, Թէ է ած, իսկ փիլիսոփայն
գիտութբ։ Ապա ուրեմն փիլիսոփայն է նուազ
ստոյգ քան զգեղջուկն։

Պատասխանեմ ուրանալով զառաջարկութեբ •
զորոյ յուցման զանազանեմ վեծագոյնն։ Հա
ւանութիւնն հաւատոյ ստուգագոյն է քան զգի
տութիւն միայն, ընդունիմ • քան զգիտութիւնն
զօրացեալ վկայութբ այ, ուրանամ։ Քանզի
փի-

փիլիսոփայն հաւատացեալ դաւանի, թէ է ածն, կրկին միջոցաւ, այ ածային վկայութ, և գիտնական ապացուցուածք. ուստի գիտութիւն ևր զօրանայ յածային վկայութիւնն, յորմէ ընդունի զատուգութիւն գերբնական. ոչ թարոյական առաքինութիւնք ստացականք, ընդունին զգերբնական արդիւնս, ի ստորակարգութիւն հեղական սիրոյն: Լուծուածս հաստատի ի ձեռն

ա. ի. ի. խ. թ. ա. ի. ա. ա. ի: ապացի պայմանաւ, զոր լուծի ի գիպնաւորն սովիսի. գան պայմանաւ, որ ընդմի նմա ըստ խորհրդ փրամարհանութիւն: Յորմէ յայտ է թէ գիտութիւնն զօրացնայ վկայութիւնք աստղին:

Սակայն, ապա ուրեմն այդպիսի փիլիսոփայդ ունի զհաւանութիւն հաւատոյ ի միասին ընդ ներգործութիւնք գիտութիւնք: Յուցանի հետևութիւնս: Ա. ին հաւանութիւն է հաւատոյ, որ ապաստանի յածային վկայութիւնն: այլ այդպիսի սէր փիլիսոփայդ ունելով զգիտութիւնն, թէ է ածն, տակաւին ապաստանի ի վկայութիւնն ածային. ապա ուրեմն ունի զհաւանութիւնն հաւատոյ:

Պատասխանեմ ուրանալով զհետևութիւնդ. զի ոյ ցուցման զանազանեմ զվճռապոյնն. այն հաւանութիւն է հաւատոյ, որ ապաստանի ի վկայութիւնն ածային իբր ի չարժիչ հաւանելոյ իրին, որ այլուստ նուեմ, ընդունիմ. իբր ի հաստատութիւն այնմ որ այլուստ է բացայայտ, ուրանամ: Քանզի ոչ զի հաւանութիւն ինչ լինի ներգործութիւն հաւատոյ, հարկ է թէ լինի բովանդակին վճռ վկայութիւն աստղին, որով դերեսցին միտք ի հաւանիլ այնոյ, որք անծանօթ են նմա, ոչ վերապոյն ապացուց:

Ոմանք յաւելուն, թէ փիլիսոփայ քրիստոնեայն ունի զատուգութիւն հաւատոյ զկորուածս: Մի՝ ըստ որում պարունակի յայլ հաւատալիս, այլ ի խորհուրդ երրորդութիւն: Երկրորդ զի ունի զներգործական դաւանութիւն կերպացեալ հաւատովք. որով դատէ, թէ այնպիսի

մանն է քան զամ բնական Հշմարտութեն ստուգագոյն : Երկորդ , զի միշտ է ՚ի պատրաստութեէ սրտի առ ի հաւատալ այնմ , եթէ կորուսանէը զպիտութեէն , զի միշտ պահէ առ իւր զգհիմն և զսխւն Հշմարտութէ , ջ զծայրն վկայութեէն , յոր ՚ի պակասիլ բանին , կարէ ապաստան լինիլ , և այնպէս հաւատալ . զի իմացութեէ մարգոյ յաստի կեանս այնպէս է տկար , որ յամենևին յայտնի Հշմարտութիւնս բազում անգամ տարակուսի , ոչ երևի ՚ի հին փիլիսոփայս , որք թէպէտ սրամիտք էին յոյժ , այլ յածայինս՝ ծանուննս մոլորեցան . և արդ իսկ որք գիտնականք՝ ՚ի կորուսանել զհաւատս՝ անկանին ՚ի մեծամեծ մոլորութիս : Եւ վասն այսր մարդկային մտացս տկարութէ՝ տոճսս մեզ լոյս հաւատոյ , յորմէ որք ՚ի վեր են քան զմարդկան հասողութէ՝ հրահանգս առնել ըզմեզ . և զորս ըմ իրաց լինչ հնար է մեզ գիտել , ոչ զնախախնամութեն ոչ , և զհոգւոց անմահութիւն , և զնմաստ բարուց , առաւել ևս հաստատել .

ՅԱՌԱՔՈՒԱՆ.

Յաղագս էակի բանի:

Որ ինչ յաղագս էակի բանի, առաջի կայ մեզ խօսիլ, յերկուս պրակս բովանդակեացուք. խնդրեալ նախ թէ արդեօք իցէ՛, և զինչ իցէ, և քանի՞: երկրորդ թէ ուստի՛ տեսակաւորիցի:

ՊՐԱԿ ԱՌԱՋԻՆ:

Արդեօք իցէ՞. և ինչ իցէ և քանի՞, էակն բանի:

Սեմնախ. է էակ բանի: Ընդդեմ այսոցիկ է հաւաստի յոյժ, մինչև վարդմանք են, թէ զնարդ ուրա-նան ոմանք:

Յուցանի. Էակաւ բանի ոչ այլ ինչ իմանի, բայց այն, որ ունի զգոլ միայն յըմբռնման բանի: Ջի էակն ասի՝ ի գոլոյ. և վա՛ն այն, ոչ որ ունի զգոլ՝ ի բնութենէ իրաց, ասի էակ իրա-կան, նոյնպէս որոյ գոլն բովանդակ կայանայ յըմբռնման բանի, յիրաւի ասի էակ բանի: Իսկ արդ՝ է ինչ, որ ամենևին ոչինչ գոլ ունի՝ ի բնա-կան իրս. բայց ունի ինչ յըմբռնման բանի: Ապա պոյ էակ բանի: Յուցանի փոքրագոյնս. նախ փորձիւ. քանզի տեսանեմք բազում ան-գամ, զոր ինչ ոչ է՝ ի բնութենէ, ըմբռնել մեզ իբր է. և այնպէս սակ նմա զգոլ ինչ ըմբռնել և առարկական. ուստի խօսիմք զնոցանէ իբրև

զէակաց, ոչ յորժամ ասեմք, խաւար ծածկեաց զերկիր. մահն ի դուռն լաւագոյն կենաց. և թէ պատուհասական է 'ի ձեռն, և այլն: զորոց յայտ է, լինել սոսկ պակասութեն. որք ոչ ունին զայլ դոլ. բայց և եթէ յըմբռնման: Երկրորդ բանիւ: Քանզի այնչափ է մարդկեղէնն մտաց բեղմնաւորութեն, որ կարօղ է կերպանել զգոլ լինչ, ոչ յորժամ զգիտակս նկատ մտնէ և կարգս հնարէ յայնս, որք ըստ բնութեն չեն կարպեալ առ միմեանս. որդոն, զնըկատուն առտրոգելոյ՝ ենթակայի՝ միջնորդի, մեծ ծայրի, և այլն: Այլ վասն զի զոչինչ կարէ ձնանիլ արտաքս, զի ըստ արիստոտէլի, վասն չմանալոյն մերոյ ուրուք էութենէ 'ի չէն, բովանդակ այն ներքին բեղմնաւորութեն ոչ հելոյ լինչ գոլ իրական, այլ միայն զգոլ բանի, բովանդակ կայացեալ յըմբռնման մտաց:

Առարկեցես, եթէ բանի ոչ ունի զպատճառ. ապա ոչ գոյ: Ցուցանեմ առաջարկութիւս. քանզի այն պատճառ կամ լինէր իրական, և կամ բանի: Եթէ իրական, գործ նոր պարտի նմանիլ նմին, ուստի և լինիլ իրական: Եթէ բանի. դրծոյ և զայնմ պահանջէ խնդրի, արդեօք ևս կայցէ պատճառն՝ որ իրական, կամ բանի:

Պատասխանեմ, եթէ բանի ունի զպատճառ ըստ այնմ օրինակի, ըստ որում է: Ուստի վասն զի է միայն յըմբռնման, ունի զպատճառ միայն ըմբռնօղ: Եւ թէպէտ է սա պատճառ իրական, բայց ոչ արտադրե զէակ իրական. զի ոչ ներգործէ գործողութեամբ որ հոսիչ գոլոյ առ արտաքս, այլ որ ըմբռնօղ նոր 'ի ներքս. և վասն այն կարէ միայն տալ զգոլ ըմբռնելոյ:

Հասեմ երկրորդ. Եթէ բանի սահմանի, որ ունի զգոլ առարկապէս միայն յիմացուածէ:

Ասեմք սահմանս. երրակի կարէ լինիլ ինչ յիմացութեն. ենթակայապէս, արտրողապէս, և առարկապէս: Այնք են ենթակայապէս յիմացութեն, որք յարին 'ի նա իբր պատահմունք ենթակային. ոչ ունակութիւնք, և իմանալի

ծեսական: Այնք են արարողական յիմացու-
թիւն. որք արտադրին ի նմանէ իբր կենսական
շարժմունք յառաջեկեալք ի նմանէ փիլիզո-
պէս, որպիսի է իմացումն: Եւ այնք են սուար
կապէս յիմացութիւն, որք սոսկապէս ըմբռնին
ի նմանէ: Ապա ուրեմն էակ բանին է, որ ու-
նի միայն զգոլ առարկապէս յիմացութիւն. ք.
որոյ բովանդակ գոլն կայանայ յայն, զի ըմբռ-
նեացի: Յորմէ մակաբերի՝ թէ ոչ է սոսկ յա-
բանութեան արտաքին, այլ ինն ըմբռնեալ
իբր էակ:

Յաւելուած: Էակաց բանի ունն է հիմնեալ,
և ունն անհիմն հնարեալ:

Յայտ է եզրակացութիւնս: Քանզի իմացու-
թիւնն երբեմն բանաւորապէս՝ և նոցին իսկ
իրաց այնպէս սահանջելով՝ հնարէ նկատմունս,
ոչ յետ տրոհելոյ զմարդն ի կենդանի և ի բա
նական, հետևւի ղերկաքանչիւր իմացումն մի-
ւեանց բաղդատել, զկենդանին իբր վերնա-
գոյն. և զբանականն իբր ստորնագոյն. այս-
պիսի էակք բանի ասին հիմնեալք: Իսկ եր-
բեմն առանց ինչ հարկի ըստ հաճոյից ստեղծա
նէ իմացութիւնն զպէսպէս, և բաղդատէ առ
միմեանս, ոչ բաղդատեալ զպէսպէս մասունս
կենդանեաց՝ առ ի բոլոր, առնէ յարաբերս
մարդացուբս, և այլ այսպիսի մտացածին իրս,
և այս էակք բանի ասին, անհիմն:

Էակն բանի հիմնեալ՝ բաժանի ի չգոյութիւն
ծեսական ըմբռնեալ ըստ ծեսակի, և յատնչու-
թիւնք բանի: Քանզի իմացութիւնն ասէ ոչ միայն
զէակէ, այլև զոչ էութիւն. ոչ զմահճանէ, զչ
խաւարէ, և զայլ այսպիսեաց. և վ՞ այն հարկ
է զայնպիսի չգոյութիւնս էակի ըմբռնել ըստ էա-
կին, ոչ յատնէն, մահն է ահեղ քան զնմա ա-
հաւորս, դատարկն է թշնամի բնութիւն: զայս-
պիսի չէութիւնս բացատրէ, ոչ թէ իցեն ինչ,
ուստի առնէ զառաջինն էակ բանի, ք զպակա-
սութիւն էակի ըմբռնեալ ըստ էակի: Այլ և
հարկի զանազանել զիրս ի պէսպիս իմայմունս.

զորս

ջերս ասպա կարդէ առ միմեանս, և այնու առ
նէ զառնչութեան բանի:

Զգոյութեան բաժանի՝ ի բացասութեէ, և՝ ի
պակասութեէ: Բացասութեան է ջգոյն ա-
տակի յանյարմար հնեթակայի. կամ առանց են-
թակայի. ոյր կուրութեան՝ ի քարն ասի, բա-
ցասութեէ. և ինքն ոչինչն է բացասութեէ: Իսկ
պակասութեան է ջգոյութեի տեսակի՝ ի յարմար
հնեթակայի. ոյր կուրութեան յաչս, խաւարն
յօգս, ոչ են տակ բացասութեանք այլ պակա-
սութեանք:

Լռնչութեան բանի պարտնակէ ըստ իւրև զնա
նկատմունս՝ զհնարեալս բանին՝ ի ծանուցեալ
կրս, որք թէ կարգեսցին՝ ի ձանաչել զհնար-
ութեան գիտնոյն, ասին երէիր հայեցուածք, և
վերաբերին առ տրամաբանութեին: Իսկ եթէ
կարգեսցին՝ ի զարդ բանի, զի լցէ առաւել
համոզական, վերաբերին առ հռետորութեէ.
այլ թէ կարգեսցի առ յարմարութեի խօսից,
վերաբերին առ քերթողութեի:

ՊՐԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ:

Յաղագս ըն ոչ զգուելի առնէօք ջնոյն բանի:

Սեմ նախ, ոչ ատտաքին զգայութենք
և ոչ ներքինք, և ոչ կամք, այլ միայն
իմացութեին առնէ զնոյն բանի:
Յուցանի. հակ բանին է, որ
ունի զգոյ միայն առարկայիւ յիմբռնման բանի:
Ասլ ոչ սրտաքին զգայութենք, և ոչ ներքինք,
և ոչ կամքն կարեն տալ հնեթակայի հեռեանց
ունել միայն զգոյ առարկասպես՝ ի բանն. զի
այս լինի միայն բանին ներգործուչ. ոյր յայտ
է յերեսաց: Ասպա ոչ կարեն առնել զհակ
բանի:

Հաստատի. հակն բանի լինի ըմբռնելով զոչ
հակն ըստ հակի: Ասպա լինի միայն յայնմ զօրու-

թէ, որ ըմբռնէ զբան հակի: Իսկ արդ միայն միտքն ըմբռնէ զբան հակի, զի նոր միայն առար կայ է հակն: Ապա նա միայն առնէ զհակ բանի:

Առարկեցես. բազում անգամ զգայուքն արտաքին զնեղեալն յիրում, ըմբռնէ իբրև թէ իցեն. ոչ ակն տեսանէ և զտուճեր, որ յիրում է ոչինչ, և՝ ի տափարակ պատկերս տեսանէ խորտաբորտս, և հեռաւորութիս՝ ի մէջ առարկայից, որք մերձ են միմեանց, և հարթ: Ապա առնէ զհակ բանի, կամ զկնեղծ հակ զգալի. որոյ բովանդակ դոյն է յըմբռնման զգայութէ:

Պատասխանեմ, ուրանամ թէ յայնս զգայութէնն ըմբռնէ զհէն իբր է: Զի ակն ոչ տեսանէ զտուճերն իբրև թէ իցէ. այլ կամ զգոյնն նոճազ լուսաւորեալ. կամ զծայրս լուսաւորուճէ, քան զորս անդրապոյն ոչ տեսանելով ինչ, ասի պէս տակաւն տեսանել զտուճերն. որ իրօք ոչինչ տեսանէ: Բայց ստակ տուճերին և խաւարին չէրևիլն յայտ անտի է, զի յորժամ եմք՝ ի խորդ դէմ շէրի, ոչինչ աւելի տեսանեմք աչօք բացօք, քան խփեալով: Իսկ՝ ի պատկերս ոչ թէ ստեղծանէ խորտաբորտս, և հեռաւորութիս, ուր ոչ են. այլ զտեսակ եղելոցն իրօք ընդունի. բայց այնոյ եղանակաւորէ, ոյ եղանակաւորի ընդ ձգիլն՝ ի խորտաբորտս և՝ ի տարակաց առարկայից, յորմէ լինի՝ ի հասարակ զգայուճէ դատուճին, որպիսի լիներ՝ ի տեսակաց ձգելոց՝ ի հեռաւոր և՝ ի տարակաց առարկայից:

Առնիցես. Երևակայուճին բազում անգամ ստեղծանէ, ոյ զմարդացուլս, զկարաչեզս, զոս կենդանի լերինս. ապա առնէ զհակս բանի, կամ զերևակայականս:

Պատասխանեմ զանազանելով. ստեղծանէ զայս ամ, ըմբռնելով զոչ հակն ընդ հակի, ուրանամ. բայց զգրելով՝ ի պէտս իրական տեսակաց զնոյդ տեսակ իրական, ընդունիմ. զի ոյ պատկերաց հանդերձ խառնուճէ գունոց երևեցուցանէ յարաբեզ. ոյնպէս երևակայուճին ստեղծանէ զնոյն խառ-

խաւնուածք տեսակաց իրական էակաց: Այլ ոչ պատկեր յարաբերի ոչ ի էակ բանի, նոյնիսկ և ոչ պատկերակերպուածն ներ կերպարանեալ յերևակայուածէ:

Ասեցես. զիարդ ապա յարաբերեցն ասի էակ բանի:

Պատասխանեմ. վասն զի՝ ի յարաբերեցն են երկու կինչ. նախ իրական պատկերակերպուածն՝ ի պէսպէս մասանց կենդանեաց երևակայելոց բաղկացեալ. և սա յատկապէս վերաբերի առ երևակայուածն: Երկրորդ կարգ կինչ ըմբռնելի՝ ի մէջ մասանց կենդանեաց, որք իրօք ոչ կարգին առ միմեանս. և այս կարգ յորում իրականապէս կայանայ յարաբերեցն, ի էակ բանի. բայց ոչ լինի յերևակայուածէ, այլ յիմացուածէ, որոյ միայն ի կարգել զոչ կարգեալսն իրօք առ միմեանս:

Ասեմ երկրորդ. Հաւանական ի թէ իմացուածն հրեշտակի կարօղ ի առնել զէակ բանի, եթէ ոչ զնա, գէթ զոմանս:

Յուցանի. հրեշտակն զանգանէ զստորոգելիս սոյ, որք ոչ են յինքեանս զանազանեալ: Այլ այնպիսի զանազանուածքն ի էակ բանի: Ապա ուրեմն առնէ զէակ բանի: Մեծագոյնս յայտ ի: Քանզի իմացուածքն հրեշտակի չափաւորապոլով, ոչ կարէ իմանալ միով իմացմամբ բազանդակ զնծ. և վասն այն հարկի կերպաւորել՝ ի յօծ զբազում իմացմունս, և զնա՝ ի պէսպէս ստորոգելիս զանազանել: Յուցանի փոքրագոյնս, էակ բանին ի, որ ունի զգոլ միայն առարկապէս յիմացուածէ: այլ այն զանազանուածն ունի միայն զգոլ առարկապէս յիմացուածեան:

Ուրեմն ի էակ բանի:

Պատասխանիցեմ. հրեշտակն իմանայ զստորոգելիս սոյ զանազան ներգործուածք, բայց ոչ իմանայ զայնս իբր զանազանեալս. ուստի և ոչ առնէ զէակ բանի:

Այլ ընդեմ, զի թէպէտ հրեշտակն ոչ ճանաչէ զստորոգելիս սոյ իբր զանազանեալս ի-

բաւ լսմացման. ըստ որում ունի զնոցանէ առաւ
կական լսմացմունս զանազանեալս:

Լսեմ երդ: Խմացութին ձծային ոչ առնէ
զէակ բանի: Եզրակացութիս է հասարակ՝ ի
մէջ թուականացս:

Յուցանի. Ճանաչումն կերպաւորիչ էակի բա
նի, հապէս է անկատար. ապա ոչ վայելէ ոյ:
Յուցանի առաջարկութիս: Էակն բանի լինի
Ճանաչելով զնոր քան զոր է: Այլ
այնպիսի Ճանաչումն է անկատար: Ապա ու
րեմն Ճանաչումն կերպաւորիչ էակի բանի է
անկատար: Մեծապոյնս յայտ է: Քանզի էակն
բանի լինի կամ ըմբռնելով զգոյութիս էակի,
երբեմն թէ է. կամ առնչացուցանելով զյառն
ջացեալս. որք Ճանաչմունք՝ յայտ է թէ, Ճա
նաչէն զնոր այլազգ քան զոր է. ոչ կանան ըմ
բռնել զէն երբ է: Իսկ միջոցապոյնս երևի ըս
տույգ, զի Ճանաչումն յայնժամ հասարի կատա
րել՝ յորժամ հպի յնոյն՝ ըստ որում է: Ապա ան
կատար է այն Ճանաչումն, որ Ճանաչէ զնոյն
այլազգ քան զոր է. և որ ձկաի ըմբռնել զներ
գործութիս ոչնչին, երբ է:

Յատատան՝ ի զանազանութիս, որ՝ ի մէջ ձծ
այնի և առեղծեալ խմացութեան: Զի խմա
ցութիս առեղծեալ է ամենայն առ արտաքս. և
ոչ է ջատ իրականութիս ըմբռնելոցն յիւրմէ,
այլ առաւել՝ ի նոցունց ջատիս. ուստի երբէք
առարկայն յոր ըստրի, ոչ ունիցի ըստ ինքեան
գիտականութիս, ոչ կարէ Ճանաչմամբ իւրով
առնել նման զայն, այլ միայն առ նման զըմբռնել
ինչ գոլ, որ է առակ գոլ բանի, և այնու առ
նէ էակս բանի: Բայց Ճանաչումն ոյ է պատ
Ճառ իրականութիս իրաց. և ոյ հաւանիլն նոր
է իրապէս առնել. այնպէս առանց հաւան
ման Ճանաչելն և ըմբռնելն է առնել իրապէս
կարելի: Ապա այսու խոկ, թէ լիոն է ըմբռ
նեալ յոյ, է էակ իրական. և վ այսորիկ հա
կատական է թէ լինիցի յոյ առակ էակ բանի,
այլ որ ինչ լինի՝ ի նմանէ, է իրական: Զայս
պատ-

պատճառ բազում ուրեք նշանակէ ձեզն Թովմաս, և առաւել ՚ի գիրս Ճշմարտութեանն * ։ * Ղ• Ճ•

Նախարկեցեալ նախ ՚ի սկզբան Թովմայէ * ։ Գաղափարական հայեցմունք ձեռագործեալ են էակք բանի, զի ոչ են իրականք, այլ յայտնապէս առ անտանօր։ Այլ ձեզ պատճառեն զայսպիսի հայեցմունս, ըստ նոյնոյ սկզբան Թովմայի ։ Ապա առնէ զէական բանի ։

* Ա• Ե• պ• Ը։ * Ա• Ն• Ղ• ԺԷ• պ• Ճ• ա• գ• Ե։

Պատասխանեմ նախ զանազանելով զփոքրագոյնդ • ձեզ պատճառեն զգաղափարական հայեցմունս, առեսականապէս ըմբռնելով զառնչութիւնս էութեանն առ ստեղծուածս, ուրանամ • հիմնապէս, ձանաչելով զնոսա էութեան բազմօրինակ ՚ի ստեղծուածոց նմանելն, որոց նմանելն լինելն է հիմն գաղափարական հայեցմանց, զորս յաճախ առեսականապէս խոստանամք, ընդունիմ ։

Պատասխանեմ երկրորդ զանազանելով զմեծագոյնդ ։ Գաղափարական հայեցմունք ոչ ստ ստեղծուածս են առնչութիւնք բանի, գաղափարական հայեցմունք ծանուցեալք ըստ առնչութեանց եղելոց ենթակայապէս յաճախ, ընդունիմ • ծանուցեալք ըստ առնչութեանց՝ եղելոց ՚ի յաճախ միայն եղերաբար, ուրանամ ։ Եւ նոյնպէս առ փոքրագոյնդ • ձեզ պատճառեն զայնպիսի հայեցմունս, ըմբռնելով զնոսա ըստ առնչութեանց յիւրաքանչիւր էութեանն ենթակայապէս եղելոց, ուրանամ • ըմբռնելով զնոսա ըստ առնչութեանց ՚ի ստեղծուածս ենթակայապէս, այլ յիւրաքանչիւր էութեան եղելոց, ընդունիմ • և ուրանամ վկայեալս Թեզ ։ Ա՛ եկն • Արդեաւք կարեմք իմանալ զձեզ հայիլ ՚ի ստեղծուածս, և բաղդատիլ առ այնս ։ Ա՛ ի լերև առնչացեալ առ նոսա, մինչ զի առնչութեանն լինիլ ՚ի յաճախ ենթակայապէս • և՛ ի ստեղծուածս եղերաբար ։ Երկիցդ նոյն եղերօղ առնչութեանն, որ է ենթակայացեալ ՚ի ստեղծուածս ։ Արդ ընդունիմք Թէ ըստ առաջնոյ օրինակի իմանալ ՚ի յաճախ զհայեցուածն առ ստեղծուածս

ի առնել զառնչութեն բանի. զի այլ անհնար ի լինիլ էնթակայ իրական առնչութե առ ստեղծուածս: Բայց ըստ երկրդին նմանալ՝ի յայծ ըզհայեցուն ոչ ի առնել զէակ բանի, բայց եթէ հիմնապէս: Արդ այծ առնի զգալափարական հայեցմունս նըստ նմանալով յիւրում ի ուրեք զառնչութեն առ ստեղծուածս. զի ջանի առ նա առնչութեն, այլ ասի առնել զգալափարական հայեցմունս, և բաղդատել զնըստ ուրում ստեղծուածս, ըստ որում ձանաչէ, թէ ի՝նըստ ստեղծուածս առնչութեն առ ուրի իւր, որում նմանին և հաղորդին, մինչ զի հայեցուն այն ցուցանէ զառնչութեն էնթակայապէս՝ի ստեղծուածս, և եզերայոյ յայծային ուրե գոյօղ:

Սահմանեա. Լուծուն այն ի յայտնայոյ ընդեմ ասէն թովմայի: Ասա ոչ մեկնի զնըս վկայուին: Ցուցանի առաջարկուին. նախ՝ զի ոչն թովմաս յայտնապէս ասէ, թէ այնք հայեցուածք են՝ի յայծ և ոչ՝ի սրեղծուածս. զորոյ հակադրեալն դնի լուծուն: Երկրդ զի ասէ, թէ այնք հայեցուածք են իրականք, այլ խմացեալ յայ. իսկ լուծուն մեկնի զվիտ ասէն թովմայի՝ի վըր իրական ինչ հայեցման, թէպէտ ոչ իրացն յարելոյ յայծ: Երրդ զի ոչն թովմաս ասէ, թէ այդպիսի հայեցմունք պոպմասուին յայծային էմոցուելոյ ու բազդատիւ ընդ իւր առ սրեղծուածս: և լուծուն ասէ, թէ պատճառն յիրաց. վըն հայելոյ նոյ յէուսթենն այ:

Պատմեմ ուրանալով զառաջարկուեդ. Առ առաջին ցուցուածն պատմեմ. լուծուն ընդունի, թէ գալափարական հայեցմունք են՝ի յայծ, և ոչ՝ի ստեղծուածս. սակայն ոչ են՝ի նմա իրը հայեցմունք ներգործականք, վերաբերիչք նըստ առ ստեղծուածս, այլ կրաւորականք, պատշաճեալք նմա յայնմանէ, զի է բաղմօրինակ նըմանելի՝ի ստեղծուածոց. որով հայրն նոքա՝ի նա իրը՝ի գալափար:

Ա. ուրեկրդն պատասխանեմ, թէ այնպէսի հայեցմունք վըն այն ոչ են իրականք, այլ խմացեալք

վ՚ոյն

միայն չիցէ, զի ոչ ցուցանեն զառնչութեանն ինչ՝ ի չիցէ, իբր՝ հայեցուածն անձնական. ոմն ասէ անդէն ընդ նմին ժամանակաւ, այլ միայն կայանայ չիցին, զի էութեանն ոչ իմացեալ լիցի փոփոխանութեամբ առ ստեղծուածս, կամ ոմն ասէ *, զի ըմբռնելոյ * ա. ձ. կա
ծի էիցէ առնելոյն սպեղծուածոց: ձ. գ. ՚ի

Ս. ուրիշ երդն պատասխանեմ, թէ այնը հայեցմունք պատճառին և չնծայելն իմացութեանն, զի բան դաղափարն կայանայ չիցին, զի գիտութեանն ոչ իմացեալ լիցի բաղմութենական նմանելի՝ ի ստեղծուածոց. ուստի և փոփոխանութեամբ առ ստեղծուածս: Այլ զայսցանէ զդուշացիցուք և գրեցին ածաբանք:

Ս. ուարկեցեալ երկրդ, ճանաչելն զէակ բանի է առնել զայն. այլ ածն ճանաչէ զէակ բանի, զի ճանաչէ զհաւաքաբանութեանս, և զճանաչմանն զոր ունին մարդիկ, որք յոլովակի եզերին չէակ բանի: Ասպա առնէ զէակ բանի:

Պատասխանեմ զանազանելով զվերծադոյնդ: Ճանաչելն զէակ բանի է առնել զայն, ճանաչելն գործնականաւն ըմբռնելով ըստ էակի զոչ էն. և այնոյ ստեղծանելով նմա զգոլ առարկական, ըստ նմին. ճանաչելն սոսկ հայեցողական, իբր առարեալ յայլմէ, ուրանամ: Արդ որ ստեղծանէ ոչէն զբան էակի՝ ասի արտաքոյ ճանաչել զէակն բանի գործնականաւն, և առնել զայն: Բայց որ տեսանէ զստեղծանելն այլոց զբան էակի ոչ էին, ոչ առնէ զէակ բանի, այլ տեսանէ զլինիլ նոր յայլմէ, և այսոյ հայեցողաբար միայն ճանաչէ զայն: Արդ ածն ոչ ճանաչէ զէակն բանի՝ ստեղծանելով ոչ էի զբան էակի, այլ միայն տեսանէ առնել մեզ զայս:

Ս. ուարկեցեալ երրդ. ածն ճանաչէ զպակասութեանս, ոմն զմահ, և զնաւար, ըստ կերպի էակի: Ասպա առնէ զէակ բանի: Ցուցանի առաջարկութեանս. զի որ ինչ ճանաչի՝ ըստ կերպի էակի ճանաչի:

Պատասխանեմ ուրանալով զառաջարկութիւնդ. և զանազանեմ զցուցցուածնդ. Որինչ ճանաչի ըստ կերպի

հակի ճանաչի. եթէ ծանիցի՝ յինքեան լինիլ լինչ, շուտիմ. եթէ ոչ ծանիցի՝ յինքեան լինիլ լինչ, ուրանամ: Արդ ձեզ ոչ ճանաչէ զմահ յինքեան, ոյզ թէ կոչէ լինչ, այլ ճանաչէ զնա 'ի կեանս, ըստ այնմ որ ճանաչէ, թէ մահն ոչ է կեանք: Ասասի ասէ ցբն գիտնեալս, ձեզ ճա-

նալէ պիտաւոր 'ի յիւրն լսուոյ:

Ինդրեցեալ, որով տեսակաւ ծանիցի հակն բանի:

Պատմեմ նախ՝ ոչ ճանաչի տպաւորեալ տեսակաւ սեպհականաւ: Քանզի ոչ գոլով յիրում, ոչ կարէ տպաւորիլ լինչ յիմացութենէ: Այլ և ոչ նկարեալ տեսակաւ սեպհականաւ, կիմ յատկացեալով նմա յիմացութենէ: Զի լինի ըստ որում իմացութեն զբան հակի, զվերացեալն յիրական հակէ, մանաւանդ թէ 'ի նոյն իսկ իրա կանուխէ, քանզի 'ի գոլոյ կիմ յոչ գոլոյ արտաքոյ իմացութենէ, ընծայէ այնց, որք ոչ են իրօք. և այնպէս ընծայէ նոցա զգոլ լինչ առարկական, վասն յերեւնման նոր կայացեալ: Եւ այսու ասէ, թէ հակն բանի ճանաչի տեսակաւ օտարաւ. ոչ տեսակաւ, որ սկզբնաբար է հակ իրական, այլ յիրականութենէ լինի իմացութենէ, և կեղծի, ուր ոչ է իրօք:

Այլ յաղագս փիլիսոփայական խնամոյ ցայսվայր. յորում թէ վերնպակս լինչ իսօսեալ իցէ, այնչեղով զմարդկան տկարութենն ներեսջիր: Ապա թէ բարեաց, ընկալչիր զայն՝ իբր պարգև 'ի Հեռն ըստ վարդապետիս տուեալ մեզ յայն, յորմէ է ամ բարութենէ և շնորհաց: Նմա փառք յաւիտեանս: Ամէն:

Վ Ա Խ Ճ Ա Ն

Զորրորդ հատորի, և բովանդակ գործոյս:

ՅԱՆԿ ՎԵՐՆԱԴՐՅԱՑ
ՁՈՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐԻՆ։

Երրորդ ման փիլիսոփայութիւնէ։

ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ։

Յառաջաբանութիւն։ 3

ԽՆԴԻՐ ՆԱԽՔՆԹԱՑ։

պրակ Ա։ Յաղագս առարկայի, բնութե, որպէս սուրբե, և քահանման քարոյական գիտութե, և թէ որ ինչ ընդունակ ունկնդիր։ 6

ԽՆԴԻՐ ԱՌԱՋԻՆ։

Յաղագս վերջին վախճանի բանութեց, կամ յորմէ երջանկութէ։ 14
պրակ Բ։ Յայտնութիւն վերջնոյ վախճանի մարդկեղէն բարուց։ 15
գլուխ Ա։ Ա րդեօք գոյցէ վերջին վախճան մարկային կենաց, և զինչ ինչ է նա բառիս։ 17
գլուխ Բ։ Ա րդեօք հնար ինչ է մարդոյ ունել զբաղում վերջին վախճանս, և թէ զնորդ տարբերին չարք՝ի բարեաց՝ի կացուցանել իւր զվերջին վախճն։ 23
պրակ Գ։ Յղիս առարկական երջանկութէ, կամ յորմէ իրն, որոյ ստացումն առնէ զմարդն բնաւիս երջանիկ։ 29
գլուխ Ա։ Յղիս թէ երջանկութէ մարդոյ ոչ կայանայ նայ՝ի բարի ինչ ստեղծական։ 32
գլուխ Բ։ Երջանկութէ մարդոյ կայանայ միայն յԱստ։ 45
պրակ Դ։ Յաղագս տեսական երջանկութեց, կամ յաղագս ստացման իրին, որով լի-

լինիմք երջանիկ : 54
յօդուած. ա: Արդեօք հնար լինի առանձին մարդոյ վերջանկութիւն իւր յատուկ կեանս՝ թէ ի հանդերձեալն միայն, ըստ յանձատիլ հոգւոյն ի մարմնոյ : 54
յօդուած. բ: Թէ յորում լինի աստի կենացս երջանկութիւն, և զնարդ հնար լինի ըստանալ : 63
յօդուած. գ: Թէ յորում գործողութիւն լինի էապէս երանութեան տեսական : 76
ԽՆԴՐ. Բ. Յաղագս բարոյական ներգործութեց, կամ յաղագս կամաւորի, և մանաւանդ յաղագս ազատ կամաւորի : 94
գրուխ. ա: Յաղագս կամաւորի առ հասարակ, թէ զինչ լինի, իբր բառնիցն, և զնարդ բաժանիցն : 95
գրուխ. բ: Յաղագս ազատ կամաւորի : 104
յօդուած. ա: Յաղագս պէսպէս բաժանմանց և առմանց ազատութեան : 105
յօդուած. բ: Յաղագս ծագման անձնիշխանն ազատութեան : 108
յօդուած. գ: Յաղագս թէ անտարբերութեանն լինի յէութիւն անձնիշխանն ազատութեան : 115
յօդուած. դ: Թէ որ անտարբերութիւն լինի յէութիւն ազատութեան : 129
գրուխ. գ: Յաղագս կամաւոր ներգործութեց առանձինն : 141
ԽՆԴՐ. Գ: Յաղագս կրից : 152
գրուխ. ա: Յաղագս կրից առ հասարակ : 153
գրուխ. բ: Յղիս կրից ցանկականն մասին. 157
յօդուած. ա: Յաղագս սիրոյ և ատելութեան : 158
Յաղագս բնութեան սիրոյ : 158
Պատճառք սիրոյ : 161
Գործք սիրոյ : 163
յօդուած. բ: Յաղագս ցանկութեան և փոխառութեան : 167

Յա-

ցօդած. Ճ: Յաղագս բերկրութեանն, կամ խնդութեանն, և տրտմութեան, կամ ցաւոյ: 172
Յաղագս քնութեանն, և բաժանման բերկրութեանն: 173
Վաստակաւք բերկրութեանն: 175
Գործք բերկրութեանն: 179
Յաղագս տրտմութեան և դժոխոյ նորա: 181
պրակ. Ճ: Յաղագս կրից ցասմնական մասին: 183
ԽՆԴ. Ճ: Յաղագս բարութեանն և չարութեան բարուց: 194
պրակ. Ա: Թէ զինչ է կամք բարոյականութեանն, և զիարդ բաժանիցի 'ի բարութեան և 'ի չարութեան: 194
պրակ. Բ: Ընդհանուր գուցէ ներգործուն անտարբեր, եթէ ըստ տեսակին, և եթէ ըստ անհատին: 198
պրակ. Գ: Յաղագս կանոնաց բարուց, ուր և յղիս խղճի մտաց, և օրինաց: 205
Յաղագս խղճի մտաց: 209
Յաղագս օրինաց: 212
ԽՆԴ. Ե: Յաղագս բարոյական առաքինութեց առ հասարակ: 217
պրակ. Ա: Յաղագս քնութեան և յատկութեանց առաքինութեան: 218
պրակ. Բ: Յաղագս պատճառաց բարոյական առաքինութեան, և յաղագս բաժանման նոցա: 223
Բաժանումն բարոյական առաքինութեան: 232
պրակ. Գ: Յաղագս ներհակի առաքինութեան, որ է մոլութեան: 233
ԽՆԴ. Զ: Յաղագս առաքինութեանց առանձինն: 239
պրակ. Ա: Յաղագս խոհեմութեան, և առաքինութեանց պարագայակիցաց ընդ նմա: 240

Յա-

յօդուած. Ա: Յաղագս մասանց իբրև ամբողջական նաց խոհեմութեանէ: 243
յօդուած. Բ: Յաղագս էնթարկական մասանց խոհեմութեանէ: 249
յօդուած. Գ: Յաղագս կարողական մասանց խոհեմութեանէ, կամ յաղագս առաքինութեանց յարակցելոց նմին: 252
պրակ. Բ: Յաղագս արդարութեանէ, և առաքինութեանց հղելոց ընդ նմա: 255
յօդուած. Ա: Յաղագս ամբողջական մասանց արդարութեանէ, և յաղագս տեսակաց նր, կի էնթարկական մասանց: 257
յօդուած. Բ: Յաղագս կարողական մասանց արդարութեանէ, կի յաղագս առաքինութեանց յարակցելոց ընդ սմն: 265
պրակ. Գ: Յաղագս բարեխառնութեանէ, և առաքինութեանց հղելոց ընդ նմա: 271
յօդուած. Ա: Յաղագս ամբողջական և էնթարկական մասանց բարեխառնութեանէ: 273
յօդուած. Բ: Յաղագս կարողական մասանց բարեխառնութեանէ: 277
պրակ. Դ: Յաղագս արիութեանէ, և առաքինութեանց հղելոց ընդ նմա: 280
պրակ. Ե: Յաղագս կապակցութեան առաքինութեանց: 291

ՀԱՐՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹԵԱՆ:

Անճանեալ

ՀԱՄԱԲՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ:

Յառաջաբանութիւն: 299

ԽՆԴԻՐ ՅԱՒԱՋԱԲԱՆԱԿԱՆ:

պրակ Ա. Յաղագս համաբնաբանութեան և քա
ժանման նր: 300

ՎԻՃԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՒԱՋԻՆ:

Յաղագս էակի առ հասարակ: 309
Խնդ. ա: Յղեալս սկզբանց էակի: 310
պրակ. ա: Յաղագս սկզբանց ճանաչման: 310
պրակ. բ. Յաղագս կացուցիչ սկզբանց էա
կաց: 314
Յաղագս թէ ինչ և քանիսպատիկ
լոյծ նեղպարծութեանն: 314
Յաղագս թէ ինչ և քանիսպատիկ
լոյծ կարողութեանն: 316
պրակ. գ. Յաղագս առաքինական կարողու
թեան: 319
պրակ. դ: Յաղագս հնազանդական կարողու
թեան: 324
Խնդ. ե: Յաղագս էակի ըստ ինքեան: 331
պրակ. զ: Յաղագս թէ ինչ, և քանիսպատիկ
լոյծ էակն, և զիարդ լոյծ առաջին
ծանուցեալ: 331
պրակ. է: Ընդեօք էակն լոյծ փաղանուն առ
առարկայս: 335

Յա-

պրակ. գ. Յաղագս զանազանութեանէ եւ դոյութեանէ : 349
պրակ. դ. Յաղագս էնեթակայութեանէ, էնեթադրեցելոյ, եւ անձին : 361
ԽՆԴ. դ. Յաղագս յատկութեանց էակի, իմիութեանէ, չիմարտութեանէ, եւ բարութեան : 365
պրակ. ե. Յաղագս միութեանէ : 366
պրակ. է. Յաղագս զանազանութեանէ, ուր երեքի խնդիրք լինին, վե՛ր թէ զնայրդ զանազանիցին 'ի միմեանց մեթաֆիզիկան աստուածանք : 373
յօդած. ա. Յաղագս այնպիսի սեռից զանազանութեանց : 373
յօդած. բ. Հաստատուն չիմարիտ կարծիքն : 377
յօդած. գ. Լուծմունք առարկութեանց : 381
պրակ. գ. Յաղագս չիմարտութեանէ : 389
Յաղագս ստութեանէ : 399
պրակ. դ. Յաղագս բարութեանէ : 401

ՎԻՃԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՐԿՐՈՐԴ :

Յաղագս հոգեղէն էակի, կամ յաղագս իրաց՝ 'ի նիւթոյ իրօք վերացեալոց : 405
ԽՆԴ. ա. Յաղագս այ : 406
պրակ. ա. Յաղագս դոյութեանն այ : 406
Ապացուցանի դոյութիւնն այ ըստ որում առաջինն չարժօղ անչարժ : 408
Ապացուցանի դոյութիւնն այ, ըստ որում առաջինն պատճառ, էակ դարձեալ, էակ ամենակատար. և աշխարհի գերագոյն կառավար : 413
Յաւելուածք հաստատութեանց ինչ. և լուծմունք առարկութեանց անհաստուածից : 417
պրակ. բ. Յաղագս աստղոգիտութեան այ, և մա-
նա-

Նաւանդ յայտագս թէ ե ստեղ-
ծօղ : 424
ԽՆԴՐ. Բ: Յաղագս հրեշտակաց և անջատեալ
հոգւոց : 429
պրակ. Ա: Յաղագս հրեշտակաց : 429
պրակ. Բ: Յաղագս անջատեալ հոգւոյ : 433
ԽՆԴՐ. Գ: Յաղագս հոսման ած յերկիր ազա-
չառս : 440
պրակ. Ա: Առաջի դնի խնդրոյս զնարդն, և
յառաջ բերին ոչ սակս կարծիք յա-
ղագս ածմանն հոսման : 441
պրակ. Բ: Թէ զինչ էցե համբնթացութիւնն
մխանական, զինչ նախաշարժութիւնն
փիզիկական, և զինչ շարժութիւնն
բարոյական : 449
պրակ. Գ: Մինչ կարօղ էցե ած բացատրական
կարողութիւբ զերկրորդ պատճառս,
ևմէ զազատս, և եթէ զհարկաւորս,
փիզիկապէս նախաշարժել, և մեր-
ձեցուցանել առ առնել : 457
պրակ. Դ: Արդեօք ներգործութիւբ նախաշար-
ժիցէ ած զերկրորդ պատճառս : 465
գօդած. Ա: Ցուցանի նախաշարժութիւնն վկայու-
թիբ սբ գրոց : 468
գօդած. Բ: Ցուցանի նախաշարժութիւնն 'ի ժո-
ղովոց : 472
գօդած. Գ: Ցուցանի նախաշարժութիւնն 'ի մաղ
թանաց հակեղեցւոյ, և 'ի միաբան
հաւանութիւնէ հաւատացելոց : 479
գօդած. Դ: Ցուցանի նախաշարժութիւնն 'ի սբց
հարց : 481
գօդած. Ե: Ցուցանի նախաշարժութիւնն վկայ-
ութիբ փիլիսոփայից : 483
գօդած. Զ: Ցուցանի նախաշարժութիւնն վկայ-
ութիբ սբյն օգոստինոսի, 489
գօդած. Է: Ցուցանի նախաշարժութիւնն 'ի սբյն
Թովմայէ : 493
գօդած. Ը: Ցուցանի նախաշարժութիւնն պատ-
ճառօք : 499

պոփճ. ա: Նախաշարժէ ած , զի է առաջինն շարժօղ : 503

պոփ. բ: Նախաշարժէ ած , զի երկրորդ պատճառք են գործել այ : 503

պոփ. գ: Նախաշարժէ ած , զի է պատճառ հոսման երկրորդ պատճառին : 506

պոփ. դ: Նախաշարժէ ած , զի է ընդհանրական նախախնամօղ : 508

պոփ. ե: Պարտ է ստեղծեալ պատճառն նախաշարժիլ յայ. զի է անտարբեր և ներընդունական : 510

պոփ. զ: Նախաշարժէ ած զի է ամի ար : 513

պոփ. է: Պատճառն ստեղծեալ կարօտի նախաշարժութեանն այ , զի ոչ է ըստ ինքեան ներգործական , բայց եթէ յառաջնում ներգործութեէ : 515

Ցուցանի նախաշարժութեանն օրինակիօք : 523

Ցուցանի նախաշարժութեանն յանպատշաճութեէց : 525

պրակ. բ: Արդեօք նախաշարժի՞չէ ած առնել գործութեէ մեղաց և զնարդ : 527

պրակ. գ: Մեկնի խոկութիւն նախաշարժութեէ , և զնարդն մատակարարելոյն որպա : 531

պրակ. է: Լուծմունք առարկութեէց : 539

պրակ. ը: Բացատրի և ևս միաբանութեի ապատութեէ ընդ նախաշարժութեէ . և թէ յայսմ թովմայականք քան զամենեսեան հեռի են ի հերետիկոսացն : 569

Ինդ. ը: Յաղագս հուքմոյ պատահմանց . և մանաւանդ յաղագս վիտութէ : 576

պրակ. ա: Յաղագս իմացական առաքինութեէց սեռօրէն : 577

պրակ. բ: Յաղագս գիտութեան ըստ ինքեան : 583

պրակ. գ: Յաղագս միութէ գիտութեէց : 587

պրակ. դ: Արդեօք հնար էցէ նոյնոյ համագու-

Ընդհանուր հատորին։ 627
ցուցեալ զնոյնոյ էնթակայէ ուսնիլ
համանգամայն զգիտուելն և զկար
ծիս։ 592
պրակ. Ը։ Թէ հնար էցէ գիտուելն լինիլ հա
մանգամայն ընդ ամծայնին հաւա
տոյ։ 599
ՅԱՒԵԼ Յաղագս էակի բանի։ 608
պրակ. Ա։ Արդեօք էցէ՞, և զինչ էցէ և քանի՞,
էակն բանի։ 608
պրակ. Բ։ Յաղագս թէ ո՞ր գոլոյն առնկցէ
զէակն բանի։ 611